הלכה · מחברי זמננו

ואין למו מכשול – הלכות תלמוד תורה

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

ואין למו מכשול – הלכות תלמוד תורה

מקור הטקסט: אור ברסלב

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/ואין-למו-מכשול-הלכות-תלמוד-תורה/
הקובץ נוצר ב־19 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 5
שער האגדות 8
פרק א - טובה תורה מכל סחורה 8
פרק ב - מסירות נפש ללימוד תורה 11
פרק ג - התורה נותנת חיים ללומדיה 19
פרק ד - אהבת חכמי ישראל לתורה 21
פרק ה - מעלת התורה 23
פרק ו - ניצול הזמן 25
פרק ז - הפסק באמצע הלימוד 31
שער ההלכות - הלכות - תלמוד תורה 33
פרק א - מעלת למוד התורה 33
פרק ב - חומר עוון ביטול תורה 49
פרק ג - חיוב לימוד תורה 55
פרק ד - להפסיק באמצע לימודו 73
פרק ה' - לימוד תורה בלילה 86
פרק ו - לימוד מקרא בלילה 93
פרק ז - דרך לימוד התורה 107
פרק ח' - תפילה לפני הלימוד ולאחריו 132
פרק ט' - לימוד תורה בקדושה 136
פרק י' - לימוד תורה בשבת 150
פרק יא' - לימוד הלכה 158
פרק יב - לימוד בבית המדרש 171
פרק יג - עבודת המידות ויראת שמים 189
פרק יד - לימוד תורה לשמה 204
פרק טו - דיני סיום מסכת 223
פרק טז - לימוד תורה לגוי 237
פרק יז - כיבוד הורים 246
פרק יח - תמיכה בתלמידי חכמים 254
פרק יט - לימוד תורה לנשים 259
פרק כ - לימוד בזמן התפילה 268
פרק כא - דברים הגורמים לשכחה 277

פרק כב - ענינים שונים 308

הוכן מתוכנת תורת אמת, מותר להפיץ בכפוף לתנאי רשיון CC BY-NC-SA 2.5 **- אסור בשימוש מסחרי**
וספרי ויקיטקסט תחת רשיון GNU Free Doc. License
בס"ד - כל הזכויות שמורות (c) **ל הרב אברהם ישראל שליט"א**
הרב אברהם ישראל שליט"א

הקדמה

אודה ה' מאוד בפי ובתוך רבים אהללנו ומשירי אהודנו. יתברך שמו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שבחר בישראל משבעים אומות כמו שכתוב "כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו", ונתן לנו את התורה בכתב ברמז צפונות וסתומות, ופרשום בתורה שבעל פה וגילה אותם לישראל, ולא עוד אלא שתורה שבכתב כללות ותורה שבעל פה פרטות ותורה שבעל פה הרבה ותורה שבכתב מעט. (מדרש תנחומא פרשת נח סימן ג). לך ה' טוב להודות ולשימך נאה לזמר, על החסדים הגדולים אשר גמלת עימי מעודי עד היום הזה, לא לפי מעשי אלא בזכות אבות אבותי. ה' יגמור בעדי, ה' חסדך לעולם מעשה ידך אל תרף. הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו.

הנהגות יקרות ונפלאות

ברצוני להעתיק כאן כמה הנהגות יקרות ונפלאות שראיתי בספר אפיקי ים (חלק ב בפתיחה) הקשורות לבן תורה:

א). הרבה מצוות בתורה שיש להן תשלומין לאחר זמן, אבל לא כן מצוות למוד התורה, שהזמן שבטל מלמוד אין לו תשלומין, כי כל יום יום הוא חיוב בפני עצמו, ועל כן אין אבדה כאבדת הזמן, ומעוות לא יוכל לתקן.

ב). נחוץ מאד לכל בן תורה, שיהיה שגור על פיו איזו מסכת, ולפחות, כמה פרקי משניות, שכמה וכמה פעמים אין ביכולתו ללמוד מתוך הספר, וביחוד בדרך, והוא ענין גדול עוד מכמה טעמים.

ג). טוב ונחוץ להתרגל ללמוד על שלחנו קודם ברכת המזון, לפחות פרק אחד ממשניות, כמו שהפליגו בזה הספרים הקדושים, וממילא יבוא מזה, שיהיה לו הרבה פרקים שגורים על פה. ובסעודות שבת יחזור על פרקי מסכת שבת, וקובץ על יד ירבה.

ד). אל יקטן בעיניו ללמוד חמשה רגעים ממש, אם יזדמן שאין לו פנאי יותר, כי במשך זמן זה, גם כן ביכולתו ללמוד כמה וכמה תיבות, וכל תיבה היא מצות עשה בפני עצמה, כמו שכתב הגר"א ז"ל.

ה). להיזהר מלומר "אשנה פרק זה" או "אשנה הלכה ודף זה", כי הוא נדר גדול, ויתרגל לומר "בלי נדר".
ו). לעשות חוק קבוע ללמוד תכף אחר התפילה בבוקר, אם מעט ואם הרבה.
ז). קודם כל למוד יאמר - הנני מכוין ללמוד תורה קדושה לשמה, כמו שכתוב בתורה ולמדתם אותם וכו' ובשכבך ובקומך, לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה.
ח). ללמוד בכל יום בספרי מוסר, ובפרט בספרי "חפץ חיים ושמירת הלשון", והלומדים עם חבורה, יקבעו לפחות איזו פעמים בשבוע ללמוד בהם, כי אין קץ לתועלת היוצא מזה, כאשר ראינו בחוש, וזכות הרבים יהיה תלוי בו.
ט). חובה כפולה ומכופלת על בני התורה, להיזהר מדבורים אסורים, ולשמור פיהם ולשונם, כי אין לבוא ולשרת בקדש בכלי מאוס, ואין קטגור נעשה סנגור, ויצא שכרו בהפסדו, ומאומה לא ישא בעמלו, כי דיבורים אסורים, ובפרט לשון הרע רכילות וכיו"ב, מטמאים את כל דברי קדושה שמוציא בפיו. ולהתפלל בכל יום על זה שלא להיכשל בכאלה.
י). שלא לפלפל בפלפול של הבל, ורק לברר דברי רבותינו ז"ל, ולהתפלל בכל יום שיזכה לכוין לאמתה של תורה, ושלא להיכשל בדבר הלכה.
יא). עצה טובה ונחוצה לשנן תמיד פרקי משניות של שמו ושם אביו, כגון "ראובן בן יעקב" והוא דבר נקל מאד.
יב). בכל עת שיהיה פנוי מעסקיו וממסחרו, חלילה לבטל זמנו לריק, ורק יעסוק בלמוד התורה הקדושה, אם בביתו, או בבית המדרש אם יש לו מפריעים בביתו. ואל יבוש מפני המלעיגים עליו שאומרים שנעשה בטלן, ואל יאבד עולמו הנצחי מפני השוטים, וזהו כלל גדול ועקרי בעבודת ה' יתברך.
יג). להתאמץ בכל עוז שלא להפסיק באמצע למודו, מלבד גודל העבירה על פי חז"ל, לא יצליח בלמודו, בעת שתורתו נעשית קרעים קרעים. ע"כ.
בצאתי מן הקודש ברצוני להודות להורי היקרים, אשר גידלוני על ברכי התורה, ודאגו לי בשחר נעורי לכל מחסורי, כדי שאלמד תורה בישיבה, ללא טרדה והפרעה. יהי רצון שבורא עולם יאריך ימיהם בטוב ושנותיהם בנעימים בבריאות טובה והצלחה רבה, ויהא ביתם מלא ברכת ה', ובכל אשר יפנו ישכילו ויצליחו, ויזכו לראות בשמחת כל יוצאי חלציהם, ועיניהם תחזנה בשוב ה' שיבת ציון. אמן.
וימלא פי תהילה וברכה לנות ביתי היקרה והמסורה, אשת חיל עטרת בעלה, אשה יראת ה' היא תתהלל, אשר מידה הייתה לי זאת להגיע עד הלום, שתמיד עומדת לימיני

ומסייעת לי בכל יכולתה, כדי שאוכל לשבת באוהלה של תורה, ושלי - שלה הוא. ויהי רצון שבורא עולם ייתן לה כח ובריאות איתנה ועזר וסיוע להמשיך לעמוד על המשמר, ותיזכה להמשיך ללמד את בנות ישראל את הדרך הישרה אשר ילכו בה, ונִזכה יחד לגדל ולחנך את ילדינו בדרך התורה והיראה בבריאות טובה עד זִקְנה ושיבה, ולא תמוש התורה מפינו ומפי זרעינו ומפי זרע זרענו עד עולם. אמן.

וכמו כן אברך את הגבאים היקרים המסורים אוהבי תורה ולומדיה, אשר שמחזיקים את בית הכנסת ובית המדרש "אהל אברהם" במסירות ובאהבה ומשתדלים שלא יחסר שום דבר בין ברוחניות ובין בגשמיות, הלו הם - מנשה דבי, נסים בוטון, וליאון שקי הי"ו. ובסיעתא דשמיא זכינו לסיים את בנית הבית החדש והגדול על שם הצדיק הגדול רבי יחיאל אברהם פיש זצ"ל, ויהי רצון שזכותו תעמוד לנו שניזכה להקים עולה של תורה ותשובה בהצלחה רבה מן שמיא עד זיקנה ושיבה טובה. אמן.

ואסיים בתפילת אליהו הנביא ז"ל בתנא דבי אליהו (רבה פרשה יח): אבי שבשמים, זכור כמה בעלי בתים יש בהן בישראל שאומות העולם מושכים את בשרן מעליהן, ועוסקים בתורה בכל יום תמיד.

אבי שבשמים, זכור בריתך עם הראשונים, עם שלשה צדיקים אברהם יצחק ויעקב. זכור כמה עניים ואביונים יש בהן בישראל שאין להן כלום, ועוסקין בתורה בכל יום תמיד.

אבי שבשמים, כתבת לנו בתורתך "לא תעשוק את רעך ולא תגזול" (ויקרא יט), "כי ימוך אחיך ומטה ידו עמך" (שם כה), זכור כמה פיסחין וסומין יש בהן בישראל שאין להן מזונות, ונותנין שכר ומלמדין בניהם תורה.

אבי שבשמים, זכור כמה יתומים ואלמנות יש בהן בישראל שאין להם כלום ועוסקין בתורה בכל יום תמיד. אבי שבשמים, זכור רחמיך אשר מעולם המה, זכור כמה זקנים וזקנות יש בהן בישראל שמשכימים ומעריבים לבית הכנסת ולבית המדרש ומחמדים ומצפין ומתאווים לישועתך בכל יום תמיד.

אבינו שבשמים, עשה עמנו בעבור שמך הגדול שנקרא עלינו על יום השביעי ועל שאר המצוות, זכור כמה נערים וקטנים יש בהן בישראל שאינן יודעין בין ימינם לשמאלם ועוסקים בתורה בכל יום תמיד. ה' הטוב יגן עלינו וישלח לנו משיח צדקנו במהרה בימינו. אמן.

שער האגדות

פרק א - טובה תורה מכל סחורה

שנינו במסכת קידושין (דף פב.): רבי נהוראי אומר מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, שאדם אוכל משכרה בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא, ושאר כל אומנות אינן כן, כשאדם בא לידי חולי או לידי זקנה או לידי יסורים ואינו יכול לעסוק במלאכתו, הרי הוא מת ברעב. אבל התורה אינה כן, אלא משמרתו מכל רע בנערותו, ונותנת לו אחרית ותקוה בזקנותו.

ומסופר במדרש: מעשה בתלמיד חכם אחד, שהיה מפליג בספינה עם סוחרים רבים שהיו סוחבים סחורות רבות מכל מיני סוגים, והיו הסוחרים אומרים לאותו חכם: היכן הסחורה שלך? והיה אומר להם: הסחורה שלי גדולה משלכם! בדקו בספינה לא מצאו לו כלום, והתחילו צוחקים עליו.

לפתע התנפלו עליהם שודדי ים שללו, ושדדו כל מה שנמצא בספינה, והשאירו אותם ללא כלום. כשהגיעו ליבשה, נכנסו למדינה ולא היה להם לא לחם לאכול ולא כסות ללבוש. מה עשה אותו חבר, נכנס לבית המדרש ישב ודרש, כשראו בני המדינה שהוא בן תורה, עמדו ונהגו בו כבוד גדול, והלבישוהו מלבושי כבוד, ורוממוהו בקהל עם, והתחילו גדולי הקהל לילך מימינו ומשמאלו וללוות אותו בדרכו.

כשראו הסוחרים כך, באו אל החכם ופייסוהו, ואמרו לו: בבקשה ממך, עשה עמנו טובה, ולמֵד עלינו זכות לפני בני העיר, שהרי אתה יודע מה היינו ומה איבדנו בספינה, בבקשה ממך עשה עמנו חסד, דבר איתם שיתנו לנו אפילו פרוסה אחת שניתן לתוך פינו ונחיה ולא נמות ברעב.

ואכן דיבר החכם עם אנשי העיר, וריחמו על הסוחרים ודאגו להם לכל מחסורם. לאחר מכן אמר החכם לסוחרים: הלא אמרתי אליכם שסחורתי גדולה משלכם, שלכם אבד, ושלי קיימת. ועל זה נאמר: "כי לקח טוב נתתי לכם, תורתי אל תעזובו". (מדרש תנחומא פרשת תרומה סימן ב).

מעשה שהיה בימי שמעון בן שטח, שעלו מחוץ לארץ שלש מאות נזירים להקריב את קרבנותיהם, [שלש בהמות לכל אחד, חטאת עולה ושלמים, ובסך הכל עליהם להקריב תשע מאות בהמות], ולא היתה ידם משגת להביא הקרבנות.

מה עשה רבי שמעון בן שטח? הכניס אותם אליו אחד אחד, ומצא פתח וחרטה למאה וחמשים נזירים, והתיר להם נדרי נזירותם בהתרת חכם, ובהיות שחכם עוקר הנדר

מעיקרו, נפטרו מחיוב הקרבנות של נזירותם. ואילו למאה וחמשים הנזירים האחרים לא מצא פתח לנדריהם.

הלך לו אצל ינאי המלך ואמר לו: שלש מאות נזירים עלו מחוץ לארץ, וחייבים הם להקריב תשע מאות קרבנות, ואין ידם משגת, ולכן רצוני שתתן להם אתה חצי מממונך, ואני אתן חצי מממוני, כדי שיקריבו את קורבנם.

ינאי המלך נתן פקודה לשר האוצר שלו, לשלם דמי ארבע מאות וחמשים קרבנות לנזירים האלה, וכך עשו.

והנה באו אנשי ריב ומדון והלשינו אצל ינאי המלך, ואמרו, שכל מה שהקריבו הנזירים, הכל הוא מִשל ינאי המלך, ושמעון בן שטח לא נתן משלו כלום.

ויקצוף המלך ינאי מאד, וחמתו בערה בו, כיצד העיז שמעון בן שטח לרמות אותו. שמע רבי שמעון בן שטח שהמלך כועס עליו, נתירא ממנו וברח.

לאחר ימים, באו שרי ממלכה של מלכות פרס לבקר בירושלים, וסעדו על שלחנו של ינאי המלך, בסיום סעודתם אמרו לינאי, אדוננו המלך, זכורים אנו כי לפנים בבקורינו אצלך, היה זקן אחד חכם מאד סועד עמנו, והיה אומר דברי חכמה המשמחים ומרנינים את הלב, והכין נעלם אותו חכם?

אמר ינאי המלך לאשתו [אחותו של רבי שמעון בן שטח]: שִלְחִי לקרוא לרבי שמעון שיבא אלינו, ואני מבטיח ונשבע שלא יאונה לו כל רע. שלחה לרבי שמעון בן שטח את טבעת המלך לאות שלא יאונה לו כל אָוֶן.

בא רבי שמעון אל שלחן המלך, וישב בין המלך והמלכה. אמר לו ינאי: למה שיחקת בי בענין הנזירים? אמר לו: חס ושלום לא שיחקתי, אלא אתה מממונך, ואני מתורתי, שכך נאמר בקהלת "כי בצל החכמה בצל הכסף".

אמר לו ינאי: אם כן למה ברחת, הלא יפה אמרת? אמר לו: שמעתי שאדוני כועס עלי, וחששתי שמרוב כעסך לא תקבל את דברי, וקיימתי בעצמי מקרא שכתוב בישעיה: "חבי כמעט רגע עד יעבור זעם", וכן נאמר בקהלת: "ויתרון דעת, החכמה תחיה בעליה".

אמר לו: ולמה ישבת בין המלך למלכה? אמר לו: כך נאמר בספרו של בן סירא, סלסלה ותרוממך ובין נגידים תושיבך. ללמדך מה גדול כחה של תורה וכח לומדיה. (ירושלמי ברכות).

כשלומדים לא מפסידים

סיפר מרן רבינו עובדיה יוסף שליט"א: שמעתי מפי מורינו הרה"ג רבי עזרא עטייה זצ"ל; מעשה שהיה בזמנו בעיר ארם צובה (חלב), באיש ירא ה' ששמו רבי אהרן. רבי אהרן היה מומחה גדול באבנים טובות ומרגליות, ובכל יום היה קובע עתים לתורה לאחר

התפילה, והיה לו סדר לימוד "חוק לישראל" ומשניות והלכות, וכשהיה מסיים, היתה כבר השעה מאוחרת, והיה סועד את לבו בפת שחרית, והיה הולך לחנותו.
אשתו היתה מעירה לו, על שהוא הולך למשרד בשעה מאוחרת כל כך, וכיצד יתפרנס כראוי בצורה כזו. אך הוא היה משיב לה, כי הוא בוטח בה' יתברך שבזכות התורה שלומד, יפרנסהו בכבוד ובנחת, וכך המשיך במנהגו הטוב.
והנה באחד הימים, נגש לפתוח את משרדו, ומצא שם ערבי אחד יושב ליד חנותו. שאל אותו מה רצונו, והערבי השיב, שרצונו להראות לו דבר מה במשרד. נכנסו שניהם למשרד, ולאחר שסגרו את הדלת, הוציא הערבי את מגבעתו (תרבוש) מעל ראשו, והוציא מתוכה מרגלית יקרה, ושאל את ר' אהרן מה שוויה.
הסתכל עליה רבי אהרן ואמר: מרגלית זו יקרה מאוד, ושוויה למעלה ממאה אלף דולר! אני אתעניין אצל חובבי מרגליות, ואם יחפצו לקנותה אומר לך. אמר לו הערבי: אני מתאכסן במלון פלוני, ואמתין לך שם לתשובה.
למחרת בבוקר לאחר שרבי אהרן סיים את לימודו, עבר בדרכו ליד אותו בית המלון שהתאכסן הערבי, וראה שם התקהלות המונית בפתח המלון. שאל את הקהל לפשר הדבר, ואמרו לו שערבי אחד התאכסן כאן שבוע, ולא שילם כלום. והנה אמש בלילה קיבל שבץ לב ומת, וכעת מוכרים את בגדיו, כדי לפרוע את החוב שחייב לבעל בית המלון.
עמד שם רבי אהרן, וכשראה שעומדים למכור את כובעו של הערבי, נתן בעדו סכום מסויים וזכה בו. לקח את הכובע לחנותו, וחיפש בתוכו, ומצא את המרגלית מוחבאת בפנים, נטלה ומכרה והתעשר עושר גדול.
שוב רואים אנו שמלימוד תורה לא מפסידים, וכל הלומד זוכה גם בעולם הזה וגם בעולם הבא. (ענף עץ אבות).
סיפר האדמו"ר רבי מנחם מקוצק לחסידיו, שפעם אירע ביום פורים שכל העולם היו עסוקים באותו זמן בסעודת פורים ובשאר מצוות היום, ובדיוק באותה שעה ישב הרב מביאלא ועסק בתורה, ונעשה רעש גדול בשמים מזה, כי אלמלא הוא היה לומד, כל העולם כולו היה נמצא ללא תורה והיה עלול להחרב, ולכן נתנו לו מן השמים בן צדיק שהאיר את העולם בתורתו הקדושה הלא הוא האדמור מסוכטשוב - בעל האבני נזר.

פרק ב - מסירות נפש ללימוד תורה

לפנינו מעשה שהיה עם אחד מגדולי התנאים ושמו "רבי אליעזר הגדול" [רבו של רבי עקיבא], שממנו נלמד עד היכן יכול להגיע אדם שמוסר עצמו ונפשו למען לימוד התורה הקדושה.

מעשה ברבי אליעזר בן הורקנוס שהיה חורש את שדותיו של אביו. והנה באחד הימים ראהו אביו שהוא יושב ובוכה. אמר לו אביו: למה אתה בוכה? השיב לו בנו: איני בוכה אלא מפני שאני רוצה ללמוד תורה. אמר לו והרי אתה בן 28 שנה ואתה רוצה ללמוד תורה? קח לך אשה והוליד בנים, ותוליך אותם לבית הספר ללמוד תורה.

עברו שתי שבועות ואליעזר לא טעם כלום, עד שנגלה עליו אליהו זכור לטוב אמר לו: בן הורקנוס מפני מה אתה בוכה? אמר לו: מפני שאני רוצה ללמוד תורה. אמר לו: אם אתה רוצה ללמוד תורה, עלה לך לירושלים ולך אצל רבן יוחנן בן זכאי.

עמד ועלה לו לירושלים והלך אצל רבן יוחנן בן זכאי. כשהגיע אליו, ישב לפניו והיה בוכה. אמר לו הרב: מפני מה אתה בוכה? אמר לו מפני שאני מבקש ללמוד תורה! אמר לו: בן מי אתה? ולא רצה אליעזר להגיד לו. אמר לו הרב: האם למדת קריאת שמע, או תפלה, או ברכת המזון? אמר לו: לא. עמד רבי יוחנן ולמדו שלשתן.

לאחר שלמד ברכות ותפילה, ישב לו אליעזר והיה בוכה. אמר לו מפני מה אתה בוכה? אמר לו: מפני שאני מבקש ללמוד תורה. עמד ולמדו תורה, והיה אומר לו שתי הלכות כל ימות השבוע, ובשבת היה חוזר עליהן ומדבקן.

עברו שמנה ימים ואליעזר לא טעם כלום, עד שעלה ריח רע מפיו, ורבן יוחנן העמידו מלפניו מפני שלא יכל לסבול את הריח. ישב לו אליעזר והיה בוכה. אמר לו הרב: מפני מה אתה בוכה? אמר לו שהעמדתני לפניך כאדם שהוא מעמיד מלפניו מוכה שחין. אמר לו בני כשם שעלה ריח פיך מלפני, כך יעלה ריח חוקי תורה מפיך לשמים.

אמר לו: בן מי אתה? אמר לו: בן הורקנוס. אמר לו: והרי אתה בן גדולי עולם ולא אמרת לי? חייך אתה סועד אצלי. אמר לו: כבר סעדתי באכסניה שלי. אמר לו: ואצל מי אתה מתארח? אמר לו: אצל רבי יהושע בן חנניא ורבי יוסי הכהן.

שלח רבן יחונן ושאל את רבי יהושע ורבי יוסי: אצלכם סעד אליעזר היום? אמרו לו: לא, והרי כבר שמונה ימים שלא טעם כלום?! הלכו ומצאו שהיה אוכל אדמה.

והנה בניו של הורקנוס אמרו לאביהם עלה לך לירושלים ונדה את בנך אליעזר מנכסיך, ועלה לו לירושלים לנדותו, ומצא שם יום טוב לרבן יוחנן בן זכאי, והיו כל גדולי המדינה סועדים אצלו.

הלכו וסיפרו לרבן יוחנן שאביו של רבי אליעזר בא, אמר להם: עשו לו מקום והושיבו אותו ליד העשירים. נתן רבי יוחנן את עיניו ברבי אליעזר ואמר לו: אמור לנו דבר אחד מן התורה! אך רבי אליעזר התבייש לדבר בפני רבו, ולכן עמד לו רבן יוחנן בן זכאי והלך לו לחוץ.

מיד פתח רבי אליעזר את פיו והיה דורש ופניו מאירות כאור החמה, וקרנותיו יוצאות כקרנות משה רבינו, ואין אדם יודע אם יום או לילה.*)

*) בהגדה של פסח כתוב: מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ור' עקיבא ור' טרפון שהיו מסובין בבני ברק והיו מספרין ביציאת מצרים כל אותו הלילה עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם רבותינו הגיע זמן קריאת שמע של שחרית.

והנה בתוספתא (סוף פסחים) כתוב: מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין בבית ביתוס בן זונין בלוד, והיו עסוקים בהלכות הפסח כל הלילה עד קרות הגבר, כיון שעלה עמוד השחר הגביהו מלפניהם ונועדו והלכו להן לבית המדרש.

והקשה בספר כרם יעקב (עמוד קעה), מדוע במעשה עם רבי אליעזר הוצרכו התלמידים לבוא ולומר להם 'רבותינו הגיע זמן קריאת שמע' ואילו במעשה עם רבן גמליאל לא הוצרכו התלמידים לבוא, אלא הרגישו רבן גמליאל והזקנים שעלה השחר.

והביא דברי האדר"ת שכתב לבאר, דהא דהוצרכו התלמידים לבוא ולומר שהגיע זמן קריאת שמע, היינו משום שרבי אליעזר היה נוכח באותו מקום ומספר עמם ביציאת מצרים, והרי העידו על רבי אליעזר שבשעה שהיה דורש, היו פניו מאירות כאור החמה ואין אדם יודע אם יום או לילה, ולכן המסובין איתו לא היו יודעים אם עלה השחר או לא. מה שאין כן במעשה עם רבן גמליאל שרבי אליעזר לא היה מסב עימו, לפיכך היו יודעים לבד מתי יום ומתי לילה. ע"כ.

היה רבי אליעזר יושב ודורש ואביו עמד על רגליו, כיון שראה שאביו עומד על רגל נבהל, אמר לו: אבא שב לך, שאיני יכול לומר דברי תורה ואתה עומד על רגליך.

לאחר הדרשה בא רבן יוחנן ונשק לו על ראשו ואמר: אשריכם אברהם יצחק ויעקב מי יצא מחלציכם! אמר לו הורקנוס אביו: לא היה צריך לומר אשריכם אברהם יצחק ויעקב מי יצא מחלציכן, אלא "אשרי אני מי יצא מחלציי".

אמר הורקנוס לבנו: בני לא באתי אלא לנדותך מנכסי, ועכשיו שבאתי וראיתי השבח הזה, הרי אחיך מנודים מנכסי, והם נתונים לך במתנה. אמר לו בנו: אילו קרקעות בקשתי מלפני הקדוש ברוך הוא, היה לפניו ליתן לי, ואלו כסף בקשתי היה לפניו ליתן לי, אבל לא בקשתי מהקדוש ברוך הוא אלא שאזכה לתורה בלבד.

ראה למה זכה אותו צדיק וקדוש, בזכות המסירות נפש הגדולה שהיתה לו למען לימוד התורה הקדושה. כזה ראה וקדש.

התמדה ושקידה

מספרים על הגאון רבי יצחק אלחנן מקובנא, שבצעירותו כבר נודע בהתמדתו המופלגת, כאשר ימים ולילות היה לומד ביחד עם חבר נאמן שהיה מתמיד כמוהו, ויחדיו עלו ונתעלו.

והנה הגיע יום כיפור. ביום כיפור עצמו, עסוקים היו השניים בעבודת היום הקדוש, ואילו במוצאי הצום, מיהר חברו של רבי יצחק אלחנן לביתו, אכל בזריזות דבר מה, וחזר לבית הכנסת כדי ללמוד, ומה רבה היתה הפתעתו של החבר, כאשר בשובו לבית המדרש מצא שרבי יצחק כבר יושב ושקוע בלימודו.

התפלא החבר ושאל: כיצד הספקת כבר לסעוד את ליבך ולחזור אל בית הכנסת? והרי אין מציאות להגיע יותר מהר ממה שאני הגעתי?!

אמר לו רבי יצחק: אתמול בעת הסעודה המפסקת, הכנתי דבר מאכל אותו החבאתי בפינה נסתרת בבית הכנסת, על מנת שלא אצטרך לבזבז זמן כדי ללכת לביתי ולאכול לאחר הצום. ועתה אכלתי את ה"סעודה" שהכנתי, וחזרתי מיד ללמוד תורה...

עמל תורה – מהו?

ישנם רבים מעמי הארץ הסבורים שתלמידי חכמים חיים להם בשלוה ובמנוחה, ואינם דרושים לעבוד במלאכת כפים, אלא רק לשבת בשלוה ולהתענג על לימוד התורה. אך צריכים הם לדעת, כי מלאכתם של תלמידי חכמים אמיתיים, אינה כה פשוטה, הקרבה רבה ועמל גדול נדרשים ממי שלומד תורה.

ולפנינו מעשה שהיה בעיר קובנא, שילמד אותנו להפיק את הלקח הנדרש מאתנו.

באחד הימים עברו כמה פועלים ליד ביתו של רב העיר 'קובנא' – רבי לייבלה קובנר, וראוהו שהוא יושב במרפסת ביתו, וגמרא גדולה פתוחה לפניו, וכוס תה לידו, והוא לומד במתיקות ובניגון ערב מעין עולם הבא.

אותם פועלים היו עובדים עבודת פרך, וכשראו את הרב יושב לו בשלוה ולומד, החלו לדבר בניהם ואמרו: ראו את הרב הזה, יושב לו במרפסת עם גמרא וכוס תה, ולומד בשמחה, ובסוף החודש מקבל משכורת מקופת הקהל. ואילו אנו עובדים עבודת פרך מצאת החמה עד צאת הנשמה כדי להביא מעט פרנסה לבני ביתנו, האם זה הוגן?

לא תכננו הפועלים שדבריהם יגיעו לאוזניו של רב העיר, אולם כך בדיוק אירע. הרב שמע את השיחה, והזמין את הפועלים אל ביתו. נכנסו הפועלים לביתו של הרב

כששיניהם נוקשות זו לזו, אך הרב קיבל אותם בסבר פנים יפות והושיבם ליד השולחן ואמר: את דבריכם שמעתי, ועתה רצוני להציע לכם עִסקה הגונה, הסכיתו ושמעו! מוכן אני לאפשר לכם את אותו עונג אשר הוא מנת חלקי. מוכן אני לשלם לכם שכר מידי יום ביומו, וזאת תמורת עבודה בדיוק כעבודתי. כמה מרוויחים אתם ביום? – שאל הרב. אמרו הפועלים: עבור 12 שעות עבודה, אנו מרויחים 150 שקל!

אמר הרב: איני דורש עבודה במשך שעות כה רבות, אלא די לי בשבע שעות ליום בלבד, ותמורת זה אשלם לכם 200 שקל ליום! והעבודה שאני מציע היא קלה ביותר, עליכם להגיע לביתי בשעה 9 בבוקר, ולשבת במרפסת כמוני, וללמוד עד השעה 4 אחר הצהריים. במהלך הלימוד תוכלו גם לשתות תה חם ולהשיב את נפשכם...

אורו עיניהם של הפועלים, אך בעיה אחת עמדה בפניהם והיא – שאינה יודעים ללמוד. אמר להם הרב: יכולים אתם לקרוא בשעות אלו תהלים! ואכן קיבלו הפועלים את העבודה, ולמחרת בשעה 9.00 בדיוק התייצבו הפועלים בביתו של הרב, והחלו בקריאת התהלים.

והנה למרבה הפלא, התברר לפועלים כי העבודה החדשה שקבלו בשמחה, אינה קלה כפי שחשבו. הם גילו שמחוגיו של השעון מתקדמים בקצב איטי מדאי. לאחר שעתיים, הרגישו הפועלים כי גרונם ניחר, ופנו לשתות תה. אולם הרב לא הניח להם להקדיש זמן רב להפסקה זו, אלא מיד שסיימו להכין את התה, זירז אותם הרב לחזור ללימודים להמשיך בקריאת התהלים.

לאחר שעה נוספת, כאשר עמדו הפועלים לקראת סיום ספר תהלים, הגיעו למסקנה שהשעות בבית של הרב בודאי מקולקל... לא יתכן שאנו 'עובדים' סך הכל רק 3 שעות, ופנו לרב בטענה שיחליף את השעון, או שיקח אותו לשען לתיקון...

אמר להם הרב: כפי מיטב ידיעתי, תקין השעון בהחלט, אולם אם בכל זאת עומדים אתם על דעתכם, אזמין עוד היום את השען שיבדוק את השעון. ואכן הגיע השען, וכשבדק את השעון אמר בברור שהשעון תקין לחלוטין.

המשיכו הפועלים בקריאת תהלים, ולאחר חצי שעה, סיימו לקרוא את ספר התהלים, וכשבאו לבשר לרב שנשלמה מלאכתם, הצביע הרב על השעון ואמר בחיוך: אכן סיימתם את ספר התהלים, אבל אנחנו סיכמנו על שבע שעות עבודה, וחלפו רק שלוש וחצי שעות, ולכן מוזמנים אתם להתחיל את ספר התהלים מהתחלה...

אמירת התהלים בפעם השניה, ארכה מעט פחות מאשר בפעם הראשונה, ולאחר שעתיים וחצי באו הפועלים לבשר לרב שסיימו את התהלים. אמר להם הרב: יפה מאוד, אבל עליכם להשלים עוד שעה תמימה, ולכן תתחילו שוב את התהלים...

"בפעם השלישית???" – הזדעזעו הפועלים... "בודאי אין כוונתך לכך! את השעה האחרונה יעניק לנו הרב כהפסקה! אולם הרב סירב, ואמר: בעבר כשהייתם עובדים כפועלים, האם הייתם להפסקה של שעה? ודאי שלא. ולכן גם כעת תמשיכו לקרוא תהלים עד השעה 4.00.

בלית ברירה עשו הפועלים כדברי הרב. אולם מיד כאשר הורו מחוגי השעון על השעה 4.00, קמו ממקומם במהרה מבלי לסיים את הפרק שבו אחזו, והכריזו בקול – "סיימנו". והרב הגיש להם את שכרם כפי שסוכם מראש.

כאשר הגיעו הפועלים איש איש לביתו, קידמו נשותיהם את פניהם בציפיה לראותם מאושרים מ"העבודה" החדשה, אך להפתעתם לא נראה שום חיוך על פניהם של הפועלים, וכששאלו אותם נשותיהן מדוע אינם מאושרים? השיבו, שהעבודה לא מי יודע מה, ואינה קלה כפי שהם חשבו...

למחרת בבוקר, החליטו הפועלים לאחר מעט, ובמקום לבוא ללימודים בשעה 9.00, באו בשעה עשר. סבורים היו שהרב יוכיחם על איחורם, אולם הרב קיבלם בסבר פנים יפות, רק אמר: מאחר ואיחרתם לבוא, בטוחני שאף תאחרו ללכת, ותשלימו שבע שעות עבודה כפי שסיכמנו.

ושוב חזר על עצמו המחזה כביום אתמול. לאחר 3 שעות סיימו את התהלים לראשונה, ולאחר שעתיים וחצי סיימו פעם שנייה, ובסוף היום כאשר הושיט הרב לכל אחד את משכורתו, פנו הפועלים לרב ואמרו: רבי, לא נעים לנו לומר, אך עבודה זו אינה מתאימה עבורנו. מעדיפים אנו לעמול 12 שעות ביום בעבודת פרך, ולא לעבוד בעבודת פרך שעבדנו ביומיים הללו.

עתה, מצא הרב את הזמן בכדי להוכיח את הפועלים שסברו שהרב מחפש "חיים קלים". אמר הרב: הרואים אתם? אין זה קל כל כך לשבת וללמוד מבוקר עד ערב כמו שחשבתם... והפועלים הנבוכים מיהרו לברוח מהמקום בבושת פנים.

ומזה נלמד עד כמה יש להאריך ולכבד את אותם בני תורה העמלים בתורת ה' יומם ולילה, ועושים נחת רוח לה' יתברך, וכמו שאמר רבי יהודה: אשרי מי שעמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו, גדל בשם טוב ונפטר בשם טוב מן העולם, ועליו אמר שלמה בחכמתו: "טוב שם משמן טוב".

יגעת ומצאת תאמין

כתוב בספר סדר היום (סדר עלינו לשבח) משל נפלא המלמד אותנו עד כמה התורה מסייעת ומתקרבת למי שרוצה להתקרב אליה:

משלו משל לבת מלכים שהיתה נתונה בתוך מגדל סגור ומסוגר, ולא היה עימה איש כי אם הנערות המשמשות לפניה, ואפילו פתח המגדל אינו היה ידוע כי אם אחר עמל וטורח למי שיחפש אותו היטב, וגם מי שימצא את הפתח, עדיין צריך לחפש אחר המפתחות הראויות לפתוח את הפתח, ואחר שיפתח הפתח הראשון, עדיין יש חדרים נוספים בפנים וכולם סגורים היטב.

ועלה ברצון המלך שלא ליתן את בתו לאדם עשיר ויופי ומיוחס, אלא למי שישתדל להיות חתן למלך על ידי שיהיה חכם וחריף לחפש מפתח אחר מפתח, כדי שיוכל ליכנס לפני לפנים למקום מושב ומשכב בתו, ואותו האיש יזכה שתהיה לו בתו לאשה, ולא ימנע אותה ממנו. המלך הכריז על כך בכל מלכותו עד שבאו מקצות הארץ אל המגדל ההוא.

אותם אנשים היו מסתובבים בבוקר ובערב סביבות המגדל בכל מיני שירות ותשבחות וכל מיני ניגון לעורר את לב הנערה אולי תחפוץ באהבת אחד מהם ותתגלה אליו מהחורים ומהסדקים, ועם כל זה לא הועיל להם מאומה, משום שלא התמידו בדבר, וחשבו שבמעט זמן ימצאו מבוקשם, ולא ידעו כי לא בקלות תושג בת המלך כדי לישא אותה. כיון שראו אותם האנשים שהשתדלו ולא השיגו מאומה, תוהים הם על כל מה שעשו וחוזרים לדרכם בפחי נפש, יגעו לריק והולידו לבהלה.

וכך היו באים אנשים אחרים מאיי הים ומקצות הארץ כששמעו על בת המלך ויופיה, ומסתובבים מסביב למגדל השכם והערב, ומתעכבים שם יותר מן הראשונים ומתקנים כלי שיר ונגון ואמרות טהורות של פיוסים וריצוים לרצות את בת המלך ולבקש אהבתה, ומתחננים אליה שלא תשיבם ריקם, ולבסוף העלו חרס בידם וחוזרים בפחי נפש לדרכם. כך בכל יום ויום מתחדשים ובאים ממזרח וממערב לראות אם יוכלו להשיג המציאה ההיא ולדבר על לב הנערה, וכיון שראו שלא השיגו מאומה, חזרו לאחוריהם בפחי נפש ונתייאשו מן המבוקש.

עד שבאחד הימים בא פקח אחד ואמר: המגדל הזה אי אפשר שלא בנו לו פתח ליכנס ולצאת, אנכי אשב ארבעים יום וארבעים לילה עד שאשיג את מבוקשי, ואמצא איזה פתח או חלון שאוכל לראות את בת המלך או לדבר אליה, ותנתן לי נפשי בשאלתי או אמות עליה.

אותו האיש היה יגע יומם ולילה כדי למצוא את הפתח, עד שמצא כמין חלון אחד במגדל, והתחיל לחטט אחריו עד שגילה חור אחד קטן, והתחיל לצעוק ולצווח יום יום, ולקרוא לבת המלך בקול גדול ולהתחנן אליה שתראה לו כיצד נכנסים פנימה.

ואכן נכמרו רחמיה אליו בראותה שכבר התחיל למצוא מקום, וטרח ועמל לבקש אהבתה, והתחילה לדבר על לבו שלא יחוש מכל הטורח אשר טרח, כי סוף הכבוד לבוא, וישמח ויגיל ומי שטרח בערב שבת יאכל בשבת, וכיון שהתחיל למצוא חלון, הוא יגמור וימצא הפתח ומשם יכנס פנימה.

טרח האיש יום אחר יום עד שמצא צורת פתח בנויה בכותל, והתחיל לחטט אחריה עד שפתח ונכנס, אחר שנכנס התחיל לקרוא ולצעוק אל בת המלך שתפתח לו החדרים הפנימיים להכנס אליה, עד שגילתה לו מקום המפתחות היכן הן, והוא לקח מפתח אחד ופתח חדר אחד, ומפתח אחר ופתח, עד שמעט מעט בישוב דעתו פתח את כולם אחת אחת.

בראות בת המלך עד כמה חפץ האיש ההוא בה, וכל הטורח שטרח בשבילה, שלחה להגיד לאביה כל המאורע, והמלך שמח לקראת האיש ההוא, ורצה להשיאו עם בתו, וגלה לו מסתרים אחרים, ונתן מפתחות המגדל בידו לסגור ולפתוח כל זמן שירצה, ונתן לו בתו לאשה, והגדיל האיש ההוא עד מאד עד שנעשה משנה למלך, וכל אשר הוא גוזר הוא מצליח בידו.

כך הוא דמיון התורה עם האיש החפץ לעסוק בה, כי אין עיקרי הדת וסודותיה מתגלים בקלות לכל לומד, כי אם אחר עמל וטורח הרבה מאוד לעסוק בה יומם ולילה, לאכול פת במלח ולשתות מים במשורה ולמסור נפשו עליה, כדכתיב: אדם כי ימות באהל, ולעולם אינו מסיח דעתו ממנה בשכבו ובקומו בשיבתו ובלכתו, לאיש אשר אלה לו, ודאי ישיג את כל אשר יחפוץ, כי כמו שהוא רודף אחר התורה ומבקש אהבתה, כך תרדוף היא אחריו להגלות אליו ולמסור בידו גנזי סתריה ורזי עמקיה, ואין לך כבוד גדול מזה לעסוק בה תדיר. והמקום ברוך הוא בראותו טוב כוונתו לידע ולהבין, מגלה לו את חפציו הכל לפי מה שהוא אדם.

לשאוף לגדולות

מספרים על הגאון רבי זלמן בעל התניא שהיה גר סמוך לחצר של תלמוד תורה, ובאמצע החצר היה עמוד של בנין, גבוה עשרה מטר, והילדים התלמידים התחרו ביניהם מי יצליח לעלות לפסגת ראש העמוד.

בין המתחרים היה נכדו של הרב, הילד מנדל, [שנתפרסם אחר כך כהגאון רבי מנחם מנדל מליבאוויטש, בעל צמח צדק]. והנה התחילו התלמידים לרוץ ולעלות על העמוד, אך כשהגיעו לחצי העמוד המה כרעו ונפלו, ואילו הילד מנדל הצליח לעלות עד רום פסגת העמוד, והכל מחו לו כפים.

בשמוע הגאון את הרעש של מחיאות כפים, הסתכל דרך החלון, וראה את נכדו עומד למעלה בראש פסגת העמוד, וכולם מוחים לו כפים, רמז לו באצבעו שיבוא אליו, וכשבא, שאל את הנכד, מנדלי, למה עלית לראש העמוד? ענהו הנכד: סבא, זוהי התחרות בינינו, ולמעשה כולם לא הצליחו לעלות, ורק אני הצלחתי.

שאל הסבא:, במה כוחך יפה יותר מכולם? ענה לו: סבא! אני הסתכלתי עליהם וראיתי שכאשר הגיעו לחצי גובה העמוד, הביטו למטה וראו שהם גבוהים מן הקרקע, קבלו סחרחורת, ונפלו. אני החלטתי לא להסתכל למטה, כי אם רק למעלה, ולכן אזרתי עוז ועליתי לרום פסגת העמוד.

אמר לו הרב: טוב עשית, ומקרא מלא הוא "אורח חיים למעלה למשכיל, למען סור משאול מטה", ולכן גם בלימודיך, לא תסתכל על קטנים ממך בחכמה, פן תסתפק במועט, ואפשר שגם תרד מרמת הלימוד שלך, אלא הסתכל בגדולים ממך, באופן שגם אתה תעלה מעלה מעלה, ובזה תזכה להיות ברום המעלה.

הוי שקוד ללמוד תורה

כמה מגדולי רבני ישראל, לא זכו לחכמתם הגדולה, אלא בשביל שקידתם בתורה, לילה כיום יאיר כחשכה כאורה, ולא הסירו מחשבתם מן התורה, בשכבם ובקומם.

אחד המיוחד מגדולי ישראל היה הגאון הנציב"ב, רבי נפתלי צבי יהודה ברלין זצ"ל (מחבר הספר "העמק שאלה" ושו"ת משיב דבר ועוד), אשר שמו נודע בשערים המצויינים בהלכה.

אמר עליו הרה"ג רבי ברוך הלוי אפשטיין מחבר ספר 'תורה תמימה', שכשרונותיו מלידתו היו בערך ממוצעים, ובכל אופן, לא מצויינים, אך הודות לשקידתו הנפלאה, אשר לא יאומן ולא יסופר על שקידתו וחשקו בתורה, הגיע למדרגה הרמה, במעלה הגבוהה מעל גבוהה של העמלים בתורה.

ותכונת שקידתו היתה - שכאשר הרגיש בהמשך זמן לימודו כי קרוב שתחטפנו שינה, היה טובל רגליו במים קרים, למען תפוג ממנו הנטיה לשינה, ועוד מעשים נפלאים כאלה. ועל כן יאמר מפי חכמי וגאוני דורו מימי חורפו, כי סגולת התורה אשר רכש אליו, לא רכש בקנין הלימוד הרגיל אצל סתם לומדים, אלא על ידי מערכת מלחמה אשר

הציב למענה בחירוף נפש. נפתולי אלהים נפתל עמה עד שכבש אותה והכריעה תחתיו, ולכד אותה לקנין עולם, לבל ימוט לעולם.

לא מעט סבל מיחסם של כמה מגדולי תורה אשר סביבו, שהביטו אליו כמו ממרומים, והתיחסו אליו כאיש העומד רחוק מחוג ספירתם. אפילו חותנו הגאון רבי יצחק מוואלוזין מתחלה לא משך אליו חסד רב, עד אשר במקרה באו לידו כתבי חתנו הנצי"ב, ומתוכם חיבור גדול על ספרי, והיה משתומם מאוד, עד כי לא האמין למראה עיניו, ותתפעל נפשו מאד, עד כי קרא עליו: "אבן מאסו הבונים היתה לראש פינה", ומאז החל לקרבו, ויט אליו חסד, באהבה רבה, ומצבו הרוחני הלך וגדל עד כי גדל מאד.

וכתב מרן רבינו עובדיה יוסף בספרו ענף עץ אבות: מכאן מוסר השכל לכמה תלמידי חכמים בדורינו, שכאשר רואים שאין התיחסות רבה אליהם, נופלים ברוחם, ולפעמים יש כאלה מהם שעוזבים לגמרי את לימודם, ויוצאים למסחר וכיוצא בזה, חלילה להם מעשות זאת, ומצוה גדולה על גדולי ישראל לקרבם, ולהמריצם ללכת מחיל אל חיל לגדול ולהתעלות מעלה מעלה בתורה.

פרק ג - התורה נותנת חיים ללומדיה

מעשה היה אצל רבנו הקדוש [רבי יהודה הנשיא], שכאשר חלה, גזרו חכמי ישראל תענית וביטול מלאכה, והתאספו כולם כדי ללמוד תורה לרפואתו.

כאשר ראתה שפחתו של רבנו הקדוש שיסוריו של הרב נוראים מאוד, עלתה לגג והחלה גם היא לבקש בדרך תפילה ותחינה: "עליונים מבקשים את רבי, ותחתונים מבקשים את רבי, יהי רצון שיכופו תחתונים את העליונים"!

כשראתה שלא חל שיפור במצבו של הרב, שוב התפללה: "יהי רצון שיכופו עליונים את התחתונים" כלומר, שיהיה קץ לחייו של רבי יהודה, כדי שלא יסבול ויצטער.

אך הואיל וחכמי ישראל לא הפסיקו את הלימוד שלמדו לרפואת רבם אפילו לרגע אחד, הבינה השפחה שכל עוד הם לומדים לרפואתו, ישאר הרב בחיים בזכות לימוד התורה. ולכן לקחה כד גדול של חרס, וזרקה אותו מראש הגג לחצר של בית המדרש, ומקול הנפץ של הכד, נבהלו הלומדים והפסיקו לרגע קט את לימודם, ומיד באותה שעה נתבקש רבי לישיבה של מעלה. (כתובות קד.).

וכתב רבנו יוסף חיים שבזכות אותו לימוד תורה שלמדו כל בית ישראל לרפואתו של רבנו הקדוש, זכה לאחר פטירתו לבוא שוב לעולם הזה עם גוף, בכל ערב שבת, ולקדש לבני ביתו כפי שמסופר שם בגמרא, ולא הזניח הקדוש ברוך הוא את תורתם ותפילתם של התלמידי חכמים שלמדו לרפואתו. (בן יהוידע שם קג.).

בהקשר לזה מסופר בספר בשבילי ראדין (עמוד 222): כשראש הישיבה רבי נפתלי טרופ איבד את הכרתו, אחר שקיבל שטף דם במוחו, וכל נסיונות הרופאים להשיב את הכרתו לא הועילו, הוזעקו לראדין טובי הרופאים שניסו להשיב את הכרתו, אך לשווא. הרופאים החלו להזריק לרב זריקות ללא הגבלה כדי לנסות להשיב את חייו. רבי משה לונדינסקי ניגש לחפץ חיים ואמר לו: אני לא מבין מה רוצים ממנו, שיתנו לו למות, הוא שוכב מת והם ממשיכים להזריק לו זריקות. ניגש רבי משה לבית המדרש לבחורים שאומרים תהלים, וביקש מהם שיפסיקו לומר תהלים, ואמר להם: מה אתם מטרידים את רבי נפתלי, תנו לו למות. ומיד לאחר מכן מת.

אוי לבריות מעלבונה של תורה

אמר רבי יהושע בן לוי במסכת אבות: בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב (הר סיני) ומכרזת ואומרת "אוי להם לבריות מעלבונה של תורה", שכל מי שאינו עוסק בתורה נקרא "נזוף".

וכתוב בתנא דבי אליהו (זוטא פרק א): לא חרב העולם אלא מפני פשעה של תורה, ולא חרבה ארץ ישראל אלא מפני פשעה של תורה, וכל הצרות הבאות על ישראל אינו אלא מפני פשעה של תורה משום שגדולה ורבה היא לפני הקב"ה פשעה של תורה שהיא שקולה כנגד כל העבירות.

וכתב הגאון רבי אלחנן וסרמן הי"ד (בהקדמה לקובץ שיעורים), שסיבת הסיבות של כל הצרות הבאות אלינו היא שכחת התורה, ולפיכך חיזוק בלימוד התורה הוא הצלה גם במובן הגשמי, והעומד מנגד בשעות קשות אלו, ואינו מתחזק בתורה, עובר על איסור "לא תעמוד על דם רעך".

וסיפר הגאון רבי יהודה צדקה זצ"ל, מעשה נורא שסיפר לו הצדיק רבי סלמאן מוצפי זיע"א. בימות השואה הארורה, כשהצוררים הגרמנים עמדו להיכנס לארצנו הקדושה, הקהיל רבי סלמאן רבים מאחינו בית ישראל לתפילה ותחנונים בקבר ישני חברון במערת המכפלה, ואצל קבר רחל אימנו.

לאחר התפילות שערכו שם, תש כוחו, ושכב לנוח מעט ונרדם על מטתו. והנה רואה בחלומו את הפסוק בירמיהו: "לֹא הִפְנוּ אָבוֹת אֶל בָּנִים מֵרִפְיוֹן יָדָיִם", וביארו לו כונת הכתוב כך: אף שהשתטחו בתפילות על קברי האבות, לא הפנו אבות על פנים – לא זכו שתעמוד להם זכות אבות לבנים להביא עליהם תשועה שלימה, וזאת משום – "רפיון ידים" – מפני שידיהם רפות מן התורה! ותפילתם הועילה רק שהסכנה הנוכחית שהגרמנים חשבו להיכנס לארץ ישראל חלפה.

רואים אנו שכל המאורעות הפוקדות את עם ישראל, הכל תלוי ברמת לימוד התורה, שאם חס ושלום יש רפיון, אזי כוחם של עם ישראל נחלש חס ושלום, אבל שלומדים תורה בהתמדה, אזי זוכים ל - וגבר ישראל.

פרק ד - אהבת חכמי ישראל לתורה

מספר המדרש: רבי יוחנן היה מטייל ועולה מטבריה לציפורי, והיה רבי חייא בר אבא מלווהו. עברו שניהם ליד שדה אחת. אמר רבי יוחנן שדה זו שלי היתה, ומכרתיה כדי ללמוד תורה. עברו ליד כרם. שוב אמר רבי יוחנן כרם זו שלי היתה, ומכרתיה כדי ללמוד תורה. עברו ליד מטע של זיתים. אמר רבי יוחנן גם מטע זה היה שלי, ומכרתיו כדי ללמוד תורה.

כששמע זאת רבי חייא, היה בוכה. אמר לו: מפני מה אתה בוכה? השיב רבי חייא: צר לי שלא השארת לשיבתך כלום. אמר לו: חייא בני, אני מכרתי דבר שניתן בשישה ימים כמו שכתוב "כי ששת ימים עשה השם את השמים ואת הארץ", וזכיתי בתורה שניתנה לארבעים יום, כמו שאמר משה "ואשב בהר ארבעים יום וארבעים לילה".

כשנפטר רבי יוחנן, קראו עליו דורו את הפסוק: "אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה שאהב רבי יוחנן את התורה, בוז יבוזו לו". (ויקרא רבה פ"ל).

מסופר על רבי יוחנן שכאשר נפטר החברותא שלו ריש לקיש, היה מצטער עליו מאוד, היות ולא מצא תלמיד חכם הגון כמותו. ולמרות שנתנו לו ללמוד עם רבי אלעזר בן פדת, עדיין לא נחה דעתו בכך. והיה הולך וקורע את בגדיו ובוכה ואומר "איפה אתה ריש לקיש, איפה ריש לקיש" עד שיצא מדעתו, וכשראו זאת חכמי ישראל, ביקשו עליו רחמים שימות. (בבא מציעא פד.).

וכתב בספר לב אליהו, שכאשר עשרת בניו של רבי יוחנן מתו ב"מ, למרות זאת קיבל עליהם תנחומים, ולא זאת בלבד, אלא אף היה הולך ומנחם אחרים ומראה להם את העצם של בנו הקטן, ואומר להם "לכם אבד אדם אחד ולי עשרה, וזאת העצם של בני העשירי". ואילו כשלא מצא חברותא כדי ללמוד תורה כפי רצונו, יצא מדעתו עד שהיו חכמי ישראל צריכים לבקש עליו רחמים שימות, מפני שידעו שאם יתפללו עליו שיבריא, שוב יצא מדעתו כאשר לא יהיה לו עם מי ללמוד...

חבל על כל רגע

סיפר הגאון רבי יוסף כהנמן זצ"ל ראש ישיבת פונביז': כשהיה לומד חברותא עם רבי אלחנן וסרמן הי"ד בראדין, היו צריכים לעיין בעת לימודם בספר מסוים, שלא היה תחת

ידם. מכיון שרבינו החפץ חיים הזכיר את אותו הספר בספרו "משנה ברורה", חשבו שבודאי יש לו את הספר, ונכנסו לביתו כדי לבקש את הספר.
אמר להם החפץ חיים, שהספר אינו נמצא ברשותו, אלא בעת שכתב את המשנה ברורה, לקח בהשאלה את הספרים שהיה זקוק להם, ואחר כך החזירם.
כאשר ראה הרב את מבוכתם של תלמידיו, הוסיף ואמר: איני מצטער על הספרים שאין לי, מצטער אני על הספרים שיש לי! כי במקום שיהיו הספרים בראשי, השתדלתי שיהיו בארון שבביתי.
והסביר דבריו: כדי לקנות ספרים צריך לשלם כסף, וכדי להשיג את הכסף, צריך להקדיש זמן לעבודה, את אותו הזמן היה אפשר לנצל ללימוד תורה, אם כן בגלל הספרים בארון נחסר מהתורה בראש, ועל זה צריך להצטער! למדנו מכאן את מבטו של החפץ חיים על ערכו של רגע!
ואמר הרב הצדיק ר' אריה לוין זצ"ל, ששמע מפי החפץ חיים, על מאמר חכמינו ז"ל בענין "איזהו שוטה, זה המאבד כל מה שנותנים לו" (חגיגה ד.), שאמר בזו הלשון: "אין דבר יקר בעולם יותר מהזמן, אשר אי אפשר לקנותו בכל מחיר שבעולם, ובכל רגע אפשר לומר מאתים מילים, אשר כל מילה מצוה בפני עצמה – ומאבדים הזמן בהיסח הדעת" !!! (מאיר עיני ישראל).
מסופר במדרש על רבי אלעזר, שהעיד על עצמו ואמר: "מימי לא קדמני אדם לבית המדרש, ולא הנחתי שם אדם ויצאתי".
וכששאלוהו כיצד הגיע לדרגה זו, ענה להם שלמד זאת מהזבלים שאוספים את הזבל, שמשכימים קום כדי לעבוד עבודה בזויה בשביל כמה שקלים, וכשראה זאת, נשא קל וחומר בעצמו ואמר, ומה הם שעובדים בזבל ומקבלים שכר מועט, משכימים לקום בעוד לילה, אני שעוסק בתורה הקדושה, ששכרה גדול ועצום, על אחת כמה וכמה שעלי להשכים כדי ללמודה. (שיר השירים רבה א').
סיפר הגאון רבי חיים מבריסק זצ"ל על סביו הנצי"ב [הרב נפתלי צבי יהודה ברלין]: דעתו היתה שאפשר לברך על אתרוג שבא מארץ ישראל שנה לאחר השמיטה, אך לרבי חיים היה פקפוק בדבר, ולכן חיפש ומצא אתרוג אחר ולא בא להנצי"ב לברך על האתרוג כבכול שנה. לאחר התפילה ביום הראשון של סוכות, הגיע רבי חיים להנצי"ב כדי לומר לו חג שמח. אמר לו הנצי"ב: אני יודע למה לא באתה לברך על האתרוג שלי, מפני שאתה חושש לסמוך על הפסק שלי שמותר להשתמש באתרוג זה, אבל אני הוכיח לך שאין בזה שום חשש, ורבי חיים יצא מלפניו.

והנה בשעה שלוש לפנות בוקר, דופק השמש בביתו של רבי חיים ומודיע לו כי סביו קורא לו. נבהל רבי חיים וחשש שמא קרה משהו לסבו הזקן. הוא העיר את כל ילדיו, וכולם מיהר לביתו של הנצ"ב. כאשר התקרבו לבית, ראו שהסוכה מוארת ועל השלחן נמצאת ערימה של ספרים עד לגובה הסכך, והנצי"ב רכון על הספרים.

כשראה רבי חיים שהכל בסדר עם סבו, שלח את ילדיו לביתם, ואילו הוא נכנס לסוכה, ומיד אמר לו הנצי"ב: קראתי לך כדי להוכיח לך מכל הספרים הללו שאתה אינך צודק. התנצל רבי חיים ואמר: יסלח לי סבא, אני רוצה קודם לברך ברכות התורה, ואחרי זה נוכל לדבר בלימוד.

נדהם הנצי"ב ואמר: מה? לזה זכיתי לעת זקנתי, שנכדי עוד לא בירך ברכת התורה בשעה שלוש בבוקר? הוא ספק את כפיו והוציא מפיו הנחות גדולות: אוי ואבוי, בשעה 3 בבוקר עוד לא ברכו ברכת התורה, כי עדיין היו ישנים... וסיפר רבי חיים, שאנחותיו של הנצי"ב תקפו יותר ויותר, עד שלא יכולתי לדבר אתו כלום, וחזרתי לאחורי...

מספרים על הגאון רבי אלחנן וסרמן הי"ד, שבהיותו בחור, למד בישיבתו של רבינו החפץ חיים זיע"א, ופעם נכנס לרבו ואמר לו שקיבל הודעה שאביו חולה, ולכן רצונו לנסוע לבקרו. שאל החפץ חיים: האם אתה רופא? לא! השיב רבי אלחנן. אמר לו החפץ חיים: אם כן, תמשיך ללמוד.

והנה כאשר נפטר אביו של רבי אלחנן, וקיבל הודאה לבוא מהר לביתו, נכנס שוב לחפץ חיים ואמר לו שברצונו ללכת להלויה ולשבת שבעה. שאל אותו הרב: האם אתה קברן? וכשהשיב בשלילה אמר לו שישב שבעה בישיבה, מפני שחבל על הזמן של הנסיעות.

וגם כאשר התחתן רבי אלחנן וקיבל הודאה שנולד לו בשעה טובה בן, נכנס לרבינו החפץ חיים ואמר לו שנולד לו בן, ורוצה הוא ללכת לביתו כדי להכניס את בנו בבריתו של אברהם אבינו. אמר לו החפץ חיים: אתה מוהל? וכשענה שאינו מוהל, אמר לו הרב שימשיך ללמוד...

פרק ה - מעלת התורה

מסופר במסכת ברכות (סא:), שפעם אחת גזרה מלכות הרשעה שלא יעסקו ישראל בתורה, בא פפוס בן יהודה ומצאו לרבי עקיבא שהיה מקהיל קהילות ברבים ועוסק בתורה. אמר לו: עקיבא, אין אתה מתיירא מפני מלכות?

אמר לו: אמשול לך משל, למה הדבר דומה - לשועל שהיה מהלך על גב הנהר, וראה דגים שהיו מתקבצים ממקום למקום, אמר להם: מפני מה אתם בורחים? אמרו לו: מפני רשתות שמביאים עלינו בני אדם. אמר להם: רצונכם שתעלו ליבשה, ונדור אני ואתם

כשם שדרו אבותי עם אבותיכם? אמרו לו: אתה הוא שאומרים עליך פקח שבחיות? לא פקח אתה, אלא טפש אתה! ומה במקום חיותנו אנו מתיראים, במקום מיתתנו על אחת כמה וכמה!

והנמשל: אף אנחנו, עכשיו שאנו יושבים ועוסקים בתורה, שכתוב עליה "כי הוא חייך וארך ימיך" אנו מתייראים, אם אנו הולכים ומתבטלים ממנה - על אחת כמה וכמה.

אמרו: לא היו ימים מועטים עד שתפסוהו לרבי עקיבא וחבשוהו בבית האסורים, ותפסו גם את פפוס בן יהודה וחבשוהו אצל רבי עקיבא. אמר לו: פפוס! מי הביאך לכאן? אמר לו: אשריך רבי עקיבא שנתפסת על דברי תורה, אוי לו לפפוס שנתפס על דברים בטלים.

ושמעתי מהרב שלמה לוינשטיין שליט"א, שהקשה, על איזה דברים בטלים נתפס פפוס בן יהודה?

ותירץ בשם הגאון מוילנא שמסכת תענית (יח:) מסופר על לוליינוס ופפוס שהיו שני אחים, וצדיקים גמורים היו. ופעם אחת נמצאה בת המלך הרוגה, ואמרו הגויים שהיהודים הרגוה, וגזרו גזרה על שונאיהן של ישראל, ועמדו לוליינוס ופפוס ופדו את ישראל, ואמרו: אנו הרגנוה, והרג המלך רק אותם בלבד.

והנה לפני שהוציאום להורג, הניחו אותם בבית האסורים, ושם פגש פפוס את רבי עקיבא ואמר לו "אשריך שנתפסת על דברי תורה, ואוי לו לפפוס שנתפס על דברים בטלים, שהרי הצלת נפשות לעומת לימוד תורה, נחשב כדברים בטלים...*)

*) אמר המחבר: הנה במסכת מגילה (טו:) אמרו "גדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות", כלומר שאם אדם ישב ולמד, ולעומתו חבירו הלך להציל נפש מישראל, שכרו של הלומד יותר גדול מזה שהציל. אבל ודאי שמי שלומד ורואה יהודי טובע, ואין מי שיעזור לו, חייב להפסיק מלמודו ולהצילו. וזה כונת הגאון מוילנא, שאף שפפוס הציל נפשות מישראל, מכל מקום שכרו של רבי עקיבא גדול יותר עד כדי כך שפפוס נחשב לידו כמי שהתעסק בדברים בטלים. וק"ל.

בזכות לימוד מסכת אחת

מסופר במדרש תנחומא: מעשה בחסיד אחד שהיה מתיחד במקום אחד והיה למד בו במסכת חגיגה. והיה מהפך בה וחוזר עליה כמה פעמים, עד שלמד אותה היטב והיתה שגורה בפיו, ולא היה יודע מסכת אחרת מן התלמוד, והיה שוגה בה כל ימיו.

כיון שנפטר מן העולם, היה בביתו לבדו, ולא היה שום אדם יודע מפטירתו. באה דמות אשה אחת ועמדה לפניו, והרימה קולה בבכי ומספד, והרבתה להתאנח ולצעוק, עד אשר נתקבצו ההמון לביתו של אותו חסיד.

פנתה אליהם אותה אשה ואמרה להם: ספדו לחסיד הזה וקברוהו וכבדו את ארונו, ותזכו לחיי העולם הבא, שזה כבדני כל ימיו, ולא הייתי עזובה ולא שכוחה. מיד נתקבצו כל הנשים וישבו עמה, ועשו עליו מספד גדול ועצום, והאנשים התעסקו בתכריכיו וכל צרכי קבורתו, וקברו אותו בכבוד גדול. ואותה אשה בוכה וצועקת.

אמרו לה: מה שמך? אמרה להם: חגיגה שמי! כיון שנקבר אותו חסיד, נעלמה אותה האשה מן העין. מיד ידעו שמסכת חגיגה היתה, שנראית להם בצורת אשה, ובאה בשעת פטירתו להספיד אותו ולבכותו ולקברו בכבוד, על שהיה שׁונה אותה תמיד, ושוקד ללמד בה.

והלא דברים קל וחומר: ומה חסיד זה שלא למד אלא מסכת אחת בלבד, זכה לכך, הלומד תורה הרבה ומלמדה לאחרים, ומעמיד תלמידים הרבה, על אחת כמה וכמה. (מנורת המאור אות ריג).

פרק ו - ניצול הזמן

כתוב בתלמוד: אמר ריש לקיש, אין דברי תורה מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליה, שנאמר: "זאת התורה אדם כי ימות באוהל". (ברכות סג:).

וביאר הגאון ר' חיים מבריסק זצ"ל, וכּה אמר: דמיינו לעצמכם שיום אחד הוחלט בשמים להרשות לכל הנפטרים לקום למשך שעה אחת מקבריהם, ובאותה שעה רשאים הם לעשות כרצונם.

כשהדבר נודע בעולם הזה, באו כולם לבית הקברות כדי להיפגש עם יקיריהם ולדרוש בשלומם. אך מיד כשהקברים נפתחים, יקומו כל הנפטרים מקברם, וירוצו במהירות הבזק לבתי המדרש וישבו ללמוד בהתמדה עצומה ונוראה, ולא ירצו להביט ולדבר עם שום אדם בעולם...

זוהי כוונת חכמינו ז"ל "אין דברי תורה מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליה", כלומר, אין דברי התורה מתקיימים אלא רק אצל מי שמתייחס לזמן שברשתו, כמו אותו מת שניתנה לו ההזדמנות לקום מקברו לשעה קלה, והוא רץ לבית המדרש. אבל אותם שמאבדים זמנם היקר בענייני העולם הזה, אין התורה יכולה להתקיים בהם.

אל תהיה גזלן

מסופר בספר מאיר עיני ישראל, שפעם הלכו תלמידי ישיבת ראדין להקשיב איך לומד החפץ חיים מוסר, ושמעו אותו עורך את חשבון השעות של היום.

בעודם עושים אוזנם כאפרכסת, שמעו לפתע איך שהרב צועק על עצמו ואומר בזו הלשון: "ישראל מאיר הכהן, מה עשית מעשר דקות לפני ארבע עד השעה ארבע", וכך היה חוזר ותובע את עצמו, ושוב היה צועק: גזלן! מה עשית באותן עשר דקות?!
מסיפור זה נלמד, שאותם שלא לומדים תורה, הם בעצם "אוכלי חינם", מפני שגוזלים את הזמן היקר שהפקיד בידם הקדוש ברוך הוא, ומשתמשים בו לצורכם האישי, במקום להשתמש בו ללימוד התורה הקדושה, וכבר אמר רבינו האור החיים הקדוש על אנשים מסוג זה, שאסור להם ליהנות מהעולם עד מדרך כף רגל.

נזהר שלא להצטלם

בספר "עולמו של צדיק" מסופר על הצדיק רבי סלמן מוצפי זיע"א, שתמיד היה נזהר שלא יצלמוהו. בני בתו סברו, שהתנהגותו נעוצה בסברה שרוחות שורות על דיוקן האדם שנברא בצלם אלקים, ומפריעות לו בעבודת השם.
אולם טעם אחר לגמרי היה לרב, וכה אמר פעם: הסיבה העיקרית שאני מתנגד בחריפות להצטלם, אינה מהטעם שאתם חושבים, אלא הסיבה היא חמורה מזה הרבה!
כאשר מתיר האדם לעצמו להצטלם, מתחיל הוא לעשות לעצמו אוסף של תמונות, ובמשך הזמן מצטברות אצלו מאות תמונות. יום אחד הוא יושב ומסתכל בתמונות, ומאבד זמן יקר כרבע שעה או כמחצית שעה בהתבוננות על תמונות, ומבטל תורה, והיא עבירה חמורה!

לחסוך זמן

מספרים התוספות על רבנו דוד ממיץ, שהיה רגיל לשרות פרורים של לחם במים כל הלילה, כדי לאוכלם בוקר ללא ברכת המוציא ובלא ברכת המזון (משום שאיבדו צורת לחם), כדי לחסוך זמן ולא ואחר. והיה אוכל כדי שיתחזק גופו, ויוכל לומר את השיעור כראוי. (ברכות ל"ז).
וכשנתבונן בדבר, נראה כיצד עשה רבנו דוד "תחבולה" כדי לחסוך שתיים - שלוש דקות, שהרי כך הוא ההפרש בין ברכת המזון לברכת על המחיה, ויתרה מכך מדגישים התוספות שעשה כן כדי שלא יברך ברכת המוציא, שהרי ההפרש בין המוציא לבורא מיני מזונות הוא "מילה אחת" (המוציא = 10 מילים, ומזונות = 9 מילים) וגם את זה רצה רבנו דוד לחסוך.
ואם כה הקפידו רבותינו שלא לבזבז את זמנם אפילו לצורך דברים של מצוה כברכת המזון, כמה צריך להזדרז באכילתו ובשאר עשית צרכיו שאינם צורכי מצוה כל כך, ולא לבזבז זמן מיותר על עניני הגוף, ובודאי שלא לבזבז את זמנו בקריאת עיתונים ושאר דברים שאפשר להסתדר בלעדיהם.

אפילו נפוליון ידע לנצל את זמנו. מספרים שכששאלו את נפוליון מדוע הוא קם מוקדם בבוקר? ענה להם: כשאני ישן אין אני קיסר, אלא סתם אדם רגיל!!! ואם ראש של גוי עובד בצורה כזאת, אזי אנו שזכינו להיות בני מלכים ולשרת את ה' יתברך, על אחת כמה וכמה שצריכים לנצל את זמנינו.

לא לזלזל במתנת שמים

מעשה ביהודי עני ואביון, אשר בנותיו הגיעו לפרקן, אך כסף לחתן אותן לא היה לו. והנה ביום מן הימים, החליט האב האומלל לעשות את אשר הקפיד במסירות נפש שלא לעשות עד עתה.

הוא החליט להזדקק למתנת בשר ודם, או ליתר דיוק – להלוואתם. וממחשבה – למעשה. למחרת עם שחר, התייצב העני על מפתן משרדו של שמעון הגביר, וכאשר הוזמן להכנס ולהציג את מבוקשו, פתח ואמר:

שמעון היקר, רצוני להזכיר בפניך חסדי אבות... רצוני להזכירך כי מלבד ההיכרות שיש בנינו, הרי אבותינו היו ידידים בנפש, וכך גם אבותיהם לפניהם.

אכן, זוכר אני! - השיב הגביר, אולם אינני מבין מדוע נזכרת בכך לפתע היום? השיב העני בבושת פנים: באתי אליך בבקשה אשר מקווה אני שתמלאנה לאור אותה ידידות אשר תיארתי. בנותי הגיעו לפרקן, ואין בידי אפילו פרוטה בכדי להשיאן! רחם נא עלי!

אמר לו העשיר: בשמחה רבה אתן לך את מבוקשך. מחר בבוקר בשעה 9.00 תבוא למשרדי, ואתן לך סכום הגון שיספיק לך כדי לחתן את בנותיך.

ואכן למחרת המתין הגביר לעני בשעה 9.00, אך השעה עברה והעני לא נראה באופק. לאחר זמן ממושך שהמתין הגביר לעני, אמר בלבו שכנראה אירע איזה אונס לעני, אשר מנע ממנו להגיע בשעה היעודה.

והנה למחרת בבוקר, ניגש שוב העני לגביר, וכשראהו הגביר שאל לשלומו, והעני אמר לו שהכל בסדר, אלא שצריך הוא ממנו טובה גדולה, הרי יודע אתה שבין משפחותינו שררה אהבה ואחוה כל הימים, ובודאי לא תשיב את פני ריקם.

ובכן, יש לי בנות בוגרות אשר עלי להשיאן, ואין לי כל מושג מהיכן אקח את הוצאות החתונה, ורצוני שתעזור לי בכך, בזכות אבותינו שהיו נאמנים ואוהבים אחד את השני.

אמר לו הגביר: אינני מבין אותך, והרי כבר הבטחתי לך שאתן לך את מבוקשך, אך אתה לא באת לקבל את העזרה. ובכן, מחר בבוקר בשעה 9.00 תתייצב במשרדי, ואתן לך סכום נכבד שיעזור לך לחתן את בנותיך.

והנה גם למחרת בשעה 9.00 המתין הגביר לבואו של העני, אך השעות חולפות ומיודעינו העני לא הגיע למשרדו של הגביר. ולמחרת בבוקר, הלא יאומן קורה שוב...

ניגש העני לגביר ואומר לו: זוכר אתה את אבותי ואבותיך שהיו ידידים בלב ונפש, אנא, זקוק אני לעזרתך, רחם עלי ועזור לי לחתן את בנותי...
כאן פקעה סבלנותו של הגביר, ופנה בתקיפות לעני ואמר לו: בבקשה ממך, סור מדרכי, אינך זקוק באמת למעות, ומצבך אינו קשה שמו שאתה מתאר, אתה אינך אלא משוגע חסר דעת אשר מבקש להטרידני. אילו הייתה זקוק באמת לעזרתי, הרי הייתה ממהר להתייצב בביתי כבר ביום הראשון.
זהו משלו הנוקב של רבינו החפץ חיים, והנמשל הוא; הרי אנו מתפללים ומתחננים כל יום בבוקר ואומרים: "אהבת עולם בית ישראל עמיך אהבת, תורה ומצוות אותנו למדת, אבינו מלכינו בעבור שמך הגדול ובעבור אבותינו שבטחו בך, ותלמדם חוקי חיים, כן תחונינו אבינו אב הרחמן, המרחם, רחם עלינו, ותן בלבנו בנה להבין ולהשכיל לשמוע ללמוד וללמד את כל דברי תלמוד תורתך באהבה, והאר עינינו בתורתך וכו'"
פירושו של דבר; אנו קוראים – אבא! אתה אוהב אותו, ולא רק אותנו, אלא גם את אבותינו אהבתה. ובכן, אבא רחום, מבקשים ומתחננים אנו לפניך שתרחם עלינו, ותן בלבנו להבין ולהשכיל וללמוד תורתך הקדושה באהבה, ולכן אנו מבקשים שתאיר עינינו בתורתך ותייחד לבבינו לאהבה את שמך.
ואכן הקדוש ברוך הוא מצוה למלאכי מעלה להיות מוכנים להשפיע עלינו שפע של סייעתא דשמיא, שנבין את מה שאנו לומדים, מיד כשנבוא לשיעור או לישיבה [בשעה 9.00], ונפתח את הגמרא או שאר ספרי לימוד אחרים.
אולם מה אנו עושים? האם אנו נכנסים אל בית המדרש ופותחים את הגמרא בזמן שקבענו עם בורא עולם, או שאנו מאחרים או שבכלל לא באים, ואז כבר מאוחר לקבל את השפע. וכך חוזר הדבר על עצמו מידי יום ביומו – אנו מזכירים לבורא עולם את האהבה שלנו ושל אבותינו אליו, ומבקשים עזרה ללמוד תורה, ולא באים בזמן לקבל את העזרה ממנו יתברך. ואם כן לא פלא שלא רואים הצלחה בלימודים!!!

ביטוח חיים - או ביטוח מות

סיפר הדרשן הירושלמי רבי שבתאי יודלביץ זצ"ל: פעם, כאשר עמדתי לצאת מביתי, הגיע אלי אדם, וביקש לשוחח עימי בנושא דחוף מאוד, שקשור לפיקוח נפש ממש...
כששמעתי שהדבר כרוך בפיקוח נפש, אמרתי לו שיכנס לביתי ואשמע את דבריו.
נכנס האיש לביתי, ופתח תיקיה מהודרת, והציע לי לרכוש בסכום סמלי "ביטוח חיים"... 'ביטוח חיים'? – תמהתי – מה טיבו של ביטוח זה? והסוכן הסביר לי שבמקרה

וחלילה יארע לי איזה פגע או אסון, ואני אפטר מן העולם, הרי שבני משפחתי יקבלו פיצוי נדיב מחברת הביטוח...

אמרתי לסוכן הביטוח: שמע נא ידידי, הרי אינך מבקש להציע לי 'ביטוח חיים', אלא 'ביטוח מות'! הלא במקרה ואמשיך את חיי עד לאריכות ימים ושנים, לא אקבל מאומה, ורק במידה ויקרה לי אסון, יהנו יורשי מהתשלום המדובר. אבל לי, יש ביטוח חיים אמיתי, המעניק חיי נצח!

וכך אמרתי לו: כתוב בגמרא (מגילה כח:): "תנא דבי אליהו, כל השונה הלכות, מובטח לו שהוא בן העולם הבא"! אני בלומדי את התורה הקדושה מידי יום ביומו, רוכש לעצמי תעודת ביטוח חיים, אשר יעניק לי חיי נצח לעולמי עולמים, ואת פירותיו של ביטוח זה, עתיד אני בעצמי לאכול אפילו אם אאריך ימים ואגיע לשיבה טובה, שהרי כאשר אתייצב בפני בית דין של מעלה, הוציא את תעודת הביטוח שהעניק לי אליהו הנביא! סיימתי, ופני הסוכן חפו...

ואכן צריכים אנו לדעת באמת, שאך ורק התורה הקדושה אשר אנו לומדים, היא זאת אשר בכוחה לבטח את חיינו לנצח נצחים, ומי הכסיל אשר יעזוב ביטוח חיים שכזה, המוענק לאדם בחינם, ומזכה אותו לאכול מהפירות בעולם הזה, והקרן קיימת לו לעולם הבא. הבא נקפוץ על המציאה, ונרכוש את ביטוח החיים הנפלא אשר מציע לנו אבינו שבשמים.

~יש קונה עולמו בדף אחד

מעשה ביהודי אחד שהיה מתאגרף במקצועו, והיה רחוק מאוד מהיהדות. אולם זכה שבנו היה בחור ישיבה שקדן גדול, והיה מנצל כל זמן פנוי ללמוד תורה, וגם כאשר היה שב לביתו בשבתות, היה מקדיש את זמנו ללימוד התורה.

והנה באחד הימים ראה האב שבנו לומד גמרא ונהנה מלימודו כמוצא שלל רב. האב שלא היה לו מושגים מה זה גמרא, פנה לבנו וביקש ממנו שיקדיש לו זמן כדי ללמוד עמו קצת מה"ספר הזה".

אמר לו הבן: ספר זה קשה מאוד להבנה, מפני שהוא בשפה ארמית, והרי אין אתה שולט בשפה זו, ובלאו הכי התוכן של הספר דורש מאמץ רב של השכל, ולא נראה לי שתוכל לקלוט זאת.

האב לא ויתר, הוא ביקש שלמרות הכל ילמד איתו לפחות דף אחד. התעקשותו עמדה לו, והבן התחיל ללמוד איתו. כאמור, הבן למד בישיבה ולכן נעדר הרבה מהבית, ולכן רק לאחר שנה של לימוד סיימו את הדף.

כאשר סיימו ללמוד את הדף, אמר האב לבן: ברצוני לעשות חגיגה על שזכיתי ללמוד דף גמרא. אמר לו הבן: יש אומנם מנהג לעשות חגיגה על סיום מסכת, אבל לא על דף אחד. אך האב התעקש לעשות חגיגה על הדף שלמד.

ביתם היה סמוך לבנין הישיבה של הגאון רבי משה פינשטין זצ"ל, והבן הלך לשאול את הרב האם אפשר לעשות מסיבה על סיום דף...

אמר לו הרב, שיעשה סיום, וגם אני אבוא להשתתף בשמחה. וכך היה. עשו סיום על דף אחד ויחיד שזכה האיש ללמוד עם בנו במשך שנה תמימה, והרב השתתף עימם בשמחתם.

למחרת הסיום, לא התעורר האיש משנתו ומת מיתת נשיקה. בהספד שנשא עליו הרב משה פינשטין אמר: יש קונה עולמו בשעה אחת, ויש קונה עולמו בדף אחד, שבזכות אותו הדף שהשתדל ללמוד במסירות נפש, זכה לחיי העולם הבא!!!

אשרי האיש שמנצל את חייו ללמוד התורה הקדושה, ואפילו אם לא זכה ללמוד תורה בצעירותו, אף פעם לא מאוחר, ובכל גיל אפשר עדיין למלאות את חייו בלימוד תורתנו הקדושה, ואם לא עכשיו אמתי.

לימוד תורה בשבת

ישנם שחושבים שעיקר מצות "עונג שבת" היא - השינה, ואף מביאים ראיה לדבריהם באומרם שב''ת ראשי תיבות "שינה בשבת תענוג". ומבלים שעות רבות בשינה, אך לשיעורי תורה אינם הולכים, ויש ללמדם ששב''ת גם ראשי תיבות של - "שיעור בשבת תענוג".

ואמר על כך המגיד מדובנא משל: מעשה באדם אחד שנדד למרחקים ועזב את משפחתו ובני ביתו, והלך לגור בארץ אחרת. ובהיותו באותה ארץ רחוקה, היו עיניו נשואות וכלות אולי יראה איזה אורח הבא מעיר מולדתו, כדי לשאול אותו על בני ביתו ומשפחתו.

באחד הימים בא לעירו עני הסובב ומחזר על הפתחים. והנה בבואו אל ביתו של אותו אדם, הכיר בו שהוא מארץ מולדתו, ושמח מאוד לקראתו. רצה האיש שיספר לו העני על בני ביתו, אך העני סירב ואמר: מדוע תעצרני, והרי לעשות מלאכתי באתי הנה, ולמה אתה גורם לי הפסד?

אמר לו האיש: הגד לי, כמה אתה מרויח ליום מקיבוץ נדבות? אמר העני: שלושה זהובים! נתן לו האיש שלושה זהובים ואמר לו: כעת אני מבקש שתספר לי על שלום משפחתי היקרה.

והנה כאשר התחיל העני לספר, נפלה עליו תרדמה וישן... כעס עליו האיש ואמר: הלא אני שילמתי לך שכר יומית כדי שלא תפסיד, וזאת על מנת שתספר לי על שלום משפחתי, ואתה יושב כאן ונרדם?!

הנמשל: השם יתברך נתן לאדם נפש עליונה החצובה מתחת כסא הכבוד, ונתרחקה ממעונה ובאה לגוף השפל. ובכל ימות השבוע הגם שהשם יתברך משתוקק לשמוע ממנה דברים טובים, אך האדם טרוד בעבודתו ובמעשיו.

לכן הביא לנו השם את יום השבת שאסור במלאכה, כדי שתתעדן הנשמה בדברי תורה ותשתעשע עמה, ובורא עולם מבטיח להשלים לנו את ההוצאות שהוצאנו לכבוד שבת. אך אותם שמבלים את השבת בשינה, אומר להם הקדוש ברוך הוא: הבאתי לכם יום חופשי כדי שתתנו לנשמה את תענוגיה [שזו התורה], ואתם ישנים?!

פרק ז - הפסק באמצע הלימוד

אמרו רבותינו בתלמוד: כל הפוסק מדברי תורה ועוסק בשיחה בטילה, מאכילים אותו גחלי רתמים (מסכת עבודה זרה דף ג.).

ובעוונות הרבים, רבים הם הנכשלים בחטא חמור זה, ואינם יודעים איזה השלכות חמורות יש לאותם דברי חול היוצאים מהפה בשעה שלומד דברי אלקים חיים. ולתועלת הרבים אעתיק מעשה נורא בענין זה:

מעשה באדם שהיה ירא שמים, והיה דרכו לקרוא את כל ספר תהלים ביום שבת, ואחר כך היה ישן שינת צהרים. פעם אחת באמצע קריאתו, באו אליו אנשים לבקרו ולשוחח עמו, ובאמצע קריאתו היה עונה להם על שאלות שהיו שואלים, ולפעמים היה פוסק באמצע הפסוק.

והנה פעם אחת הרגיזו אותו באמצע קריאתו, וכעס מאוד, עד שסיים את ספר התהלים והלך לישון. והנה רואה הוא בחלומו שהיה יושב, ובאו שני מלאכים עטופים בלבן, ועמדו לימינו.

והנה באו עוד שני מלאכים עטופים בשחור ועמדו לשמאלו. ביד העומדים לימינו היה ספר תהלים, ופתחו אותו לפניו ואמרו לו: ראה את מזמורי התהלים שקראת היום! כשהביט בהם, חשכו עיניו, מפני שראה שכל הדיבורים הבטלים שדיבר, נתערבו עם פסוקי התהלים, ונעשה שם ערבוביא שלמה, והיו מקומות בספר, שהיה נראה שם דמות עבודה זרה, מפני שהיה כועס בשעה שקרא אותם פסוקים [והכועס כעובד עבודה זרה].

כשראה זאת האיש, נחרד מאוד. ואז פנו אליו המלאכים ואמרו: האם תרצה שנעלה את ספר התהלים שקראת היום לפני הקדוש ברוך הוא? אמר להם: חס ושלום, כל הקריאה שקראתי טעונה גניזה.

והנה אותם המלאכים השחורים שעמדו לשמאלו, חטפו את הספר מיד המלאכים הלבנים, ורצו להביאו לפני פמליה של מעלה. ויצעק האיש צעקה גדולה, והתחנן להם שיחזירוהו אליו, אך הם אטמו אוזנם משמוע, ורצו מהם כדי למסור את הספר לבית דין העליון.

תיכף הקיץ האיש משנתו, ורץ מהר לרבו וסיפר לו את חלומו וביקש תיקון על מעשיו. אמר לו הרב: דבר זה קרה לך מפני שלא שמתה לנגד עיניך את מאמר חכמינו ז"ל שאסרו לדבר באמצע הלימוד, אך מכיון שאתה מתחרט על כך, עמוד על רגליך והתוודה על מעשיך, וקבל על עצמך שלא לחזור על כך שנית. עשה האיש כדברי רבו, ושב לביתו.

בליל מוצאי שבת חלם האיש, שהמלאכים הלבנים שעמדו לימינו, רדפו אחר המלאכים השחורים, וחטפו את הספר מידם וגנזו אותו. הקיץ האיש משנתו ושמח שמחה גדולה שהועילה תשובתו.

מכאן נלמד כמה חמור וקשה התערובת של דברי חול עם דברי קודש, והמפסיק באמצע לימודו ושח שיחה בטילה, הרי זו מצוה הבאה בעבירה. ואשרי השם דרכיו. (ענף עץ אבות עמוד קפה).

כל מי שמפסיק באמצע לימודו ומדבר דברים בטלים, דומה הוא למי שנפל לנהר סוחף, ומצא גזע עץ ונתלה עליו כדי שלא יטבע. ואם יעזוב את הגזע עץ, אזי סופו יהיה רע ומר. כך גם מי שעוזב את התורה, שהיא עץ החיים, הרי הוא נתון לסכנה כל רגע ורגע, ובודאי שאם כבר זכה ויושב בשיעור תורה או ליד הספר ולומד תורה, שיש לו להיזהר שבעתיים שלא להפסיק באמצע לימודו שלא לצורך.

וכתב הגאון רבי אליהו מני זצ"ל: כה חמור ענין הדברים בטלים כשלעצמו, ועל אחת כמה וכמה נורא הוא להפסיק באמצע לימוד התורה בדברים בטלים. שהרי העוסק בתורה - שכינה כנגדו, והעומד לפני המלך ומדבר עמו, ובאמצע יפנה את גבו וישוחח עם אחד ממשרתי המלך שיחת חולין, והמלך עומד וממתין לו שיסיים את דיבוריו, היש מרד גדול מזה?! וקל וחומר מי שמפסיק באמצע לימודו, ומדבר עם חבירו דברי חולין, הרי הוא כמפסיק את שיחתו עם בורא עולם, ומדבר עם בשר ודם. (שיח יצחק).

עונשו של המפסיק אחרים מלימודם

באחד הימים הגיע אדם אחד לרבינו יעקב קניבסקי זצ"ל עם פתקה, וכתב את שמו עליה וביקש ברכה. כשראה הרב את שמו, שאל אותו: האם יש לו אח בשיכון ויזניץ בבני

ברק, ששמו פלוני? והשיב לו: כן. הרב לא הכיר את האיש ולא את אחיו מימיו, וציוהו שיאמר לאחיו שיבוא אליו.
כשבא האח, שאלו הרב: כשהיית בחור, האם למדת בבית מדרש פלוני בכל ערב שבת? אמר האח: כן. שאל הרב: זוכר אתה את השמש הזקן שהיה מנקה את בית המדרש? כן, אמר האח. שוב שאל הרב: האם אתה זוכר שהיה מפריע לך ללמוד בשעה שהיה מנקה את בית המדרש, והיה מזיז אותך מכאן לכאן? אמר לו: כן, כן.
אמר לו הרב: הנה הלילה בא אלי אתו שמש, ואמר לי שאין לו מנוחה בעולם העליון בגלל שביטל תורה, ואמר לי את שימך. ולכן מבקש אני ממך שתלך מיד על קברו ותמחול לו על כל הביטול תורה שגרם לך!
באותה שעה אמר הרב: הרי אפילו שהשמש עשה מלאכתו, והיה צריך לנקות את בית המדרש, עם כל זה כיון שיצא על ידי זה ביטול תורה, לא היה לו מנוחה למעלה. (אשכבתיה דרבי חלק א עמוד קפז).

שער ההלכות - הלכות - תלמוד תורה

פרק א - מעלת למוד התורה

א. בשלושה כתרים נכתרו ישראל: כתר תורה, כתר כהונה וכתר מלכות. כתר כהונה זכה בו אהרון הכהן ובניו. כתר מלכות זכה בו דוד המלך ובניו. כתר תורה מונח ומוכן לכל ישראל, וכל מי שרוצה יבוא ויטול. וכתר תורה גדול מכל הכתרים [1]

1. רמב"ם הלכות תלמוד תורה (פרק ג הלכה א). ואמרו במדרש תנחומא (פ' ויקהל סימן ח) שאין לך גדול מן העוסק בתורה.

להעתיק ספר ללא רשות

הנה מדברי הרמב"ם הנזכרים לעיל יוצא, שדברי תורה דינם כהפקר, ואין לאף אחד בעלות עליהם. ובגין כך נשאל בשו"ת שבט הלוי חלק ח (סימן שיג), אודות מי שחיבר ספר על הלכות מסוימות, וערך אותו בהרבה יגיעות והוצאות, והספר נתקבל ברוב חיבה אצל גדולי הדור, ועכשיו בא אחד ומצא הכל מוכן לפניו, והעתיק מכל מה שכתב שם כאילו הוא אספם, ומילא אוצרו מעמל אחרים, ושינה את הסדר, וחיבר ספרים ממה שנכתב שם, והוסיף קצת ממה ששמע מאחרים או איזה מנהגים, אבל עיקר ההלכות ומקורות שבספר לקח מאחרים, האם מותר לעשות כן.
והשיב, שאף על פי שאין להקפיד על מחבר ספר שכתב בנושא שכבר יגע אחד לכותבו, ואין תביעה על המחבר השני ועל הבאים אחריו, כי תורתינו הקדושה שדה הפקר,

ותורה מונחת בקרן זוית והרוצה ליטול יטלנה כמו שכתב הרמב"ם (הנ"ל), מכל מקום כל זה דווקא כשעושה כן בישרות בלי שמצער את הראשון, ולכן היה ראוי למחבר השני לגלות שאת המקורות ראה בספר פלוני. ע"ש. וראה עוד בשו"ת הרשב"א חלק ו (סימן רפו).

אומנם בשו"ת ציץ אליעזר חלק יח (סימן פ) נשאל אם מותר לצלם מאמרים מספר לשם לימוד ושימוש עצמי ולא לשם מסחר, באופן שבשער הספר מופיעה אזהרה שאין להעתיק שום חלק מהתוכן ללא רשות המחבר. והעלה שמותר לצלם מאמרים רפואיים או תורניים מהספר שרכשו אותו, למרות האזהרה שמופיעה בשער הספר, כל עוד שהמטרה היא לשם לימוד ושימוש עצמי, ולא לשם מסחר וגם לא כדי להתלבש בטלית שאינו שלו ולהעלים מקור מוצאו. ואפילו כשידוע שהמחבר או המוציא לאור מקפידים ומזהירים גם על זה, בכל זאת לא חלה האזהרה. ע"ש.

להקליט הרצאה נגד רצון המרצה

בשו"ת אגרות משה חלק אורח חיים (חלק ד סימן מ אות יט) כתב, שרב הדורש לרבים, מותר להקליט אותו בלא לבקש ממנו רשות. אולם אם הרב הודיע לציבור שאינו אומר דברי תורה אלא אם כן יבטיחו לו שלא יקליטוהו מפני שאינו רוצה לפרסם הרצאה זאת ברבים, אף שלא שייך איסור גזל על זה, מכל מקום יש איסור לעבור על דעתו. ואף שהוא דברי תורה שחייב הרב להשמיע, מכל מקום יש דברים שאין ראוי לפרסם, ופעמים שהוא הלכה ואין מורין כן, ולפעמים לא ברור לרב אם דבריו נכונים, ובדעתו עוד לעיין בדבריו אם הם ראויים, ולכן יש רשות לרב להורות שלא יקליטוהו, אבל על כל פנים הוא ענין איסור אחר, ולא איסור גזלה. ע"ש.

ב. אמרו חכמים: ממזר תלמיד חכם, חשוב יותר מכהן גדול עם הארץ, שהרי נאמר על התורה: "יְקָרָה הִיא מִפְּנִינִים" ללמדנו, שמי שלומד תורה, מעלתו גדולה יותר מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים בקודש הקודשים [2]

2. רמב"ם (שם הלכה ב). וראה בפתחי תשובה ביורה דעה (סימן סא ס"ק ג) שאף על פי שחובה לתת זרוע לחיים וקבה לכהן גם בזמן הזה, מכל מקום עדיף יותר לתת לכהנת שהיא אשת ישראל שהוא תלמיד חכם, מאשר לתת לכהן עם הארץ.

חכם עדיף מכהן גדול

איתא בגמרא יומא (עא:): תנו רבנן, מעשה בכהן גדול אחד שיצא מבית המקדש ביום הכפורים, ונזדמנו שם שמעיה ואבטליון, [שהיו גרי צדק, מבני בניו של סנחריב ומגדולי

חכמי ישראל], כיון שראו כל קהל עדת ישראל את שמעיה ואבטליון, עזבו את הכהן הגדול, והלכו לקבל פני שמעיה ואבטליון, גדולי ישראל.
לבסוף באו שמעיה ואבטליון ליטול רשות מן הכהן הגדול לפרוש וללכת אל ביתם, הכהן הגדול שנעלב על ידי הופעתם של שמעיה ואבטליון, אמר להם בלשון גנאי וקינטור, "יבואו בני העממים לשלום", אמרו לו: מוטב ויבאו בני העממים לשלום, שהם עושים מעשה אהרן, שהיה אוהב שלום ורודף שלום, ולא יבוא בנו של אהרן לשלום, שאינו עושה מעשיו של אהרן.
וכתב על זה מרן שליט"א בספר ענף עץ אבות, שיפה עשו כל קהל עדת ישראל שהלכו להקביל פני שכינה, הם שמעיה ואבטליון גדולי הדור, והעדיפו אותם על פניו של הכהן הגדול, וקיימו בעצמם מה ששנינו (בהוריות יג.) אפילו ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ, שנאמר יקרה היא מפנינים, מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים, כי בפסוק כתוב, יקרה היא "מפניים", זהו לפני ולפנים, שהוא קדש הקדשים של בית המקדש.

ג. מצות תלמוד תורה, גדולה יותר ממצות הצלת נפשות [3] **ויותר מאשר להקריב קורבנות בבית המקדש** [4]

3. כדאיתא במסכת מגילה (דף טז:), ולמדו זאת ממה שנאמר במגילת אסתר "כי מרדכי היהודי משנה למלך אחשורוש וגדול ליהודים ורצוי לרֹב אחיו", לרוב אחיו - ולא לכל אחיו, מלמד: שפירשו ממנו מקצת סנהדרין [לפי שבטל מדברי תורה ונכנס לשררה. רש"י], ואף על פי שביטל מהתורה כדי לעסוק בהצלת נפשות, בכל זאת פרשו ממנו מקצת הסנהדרין, מפני שתלמוד תורה גדול מהצלת נפשות.*)
*). בספר כתב סופר על התורה (פרשת קרח), כתב בשם אביו הגאון החתם סופר זיע"א שהקשה, דלכאורה למה פירשו ממנו מקצת סנהדרין, והרי הוצרך לבטל מדברי תורה כדי להציל את כל ישראל, ועת לעשות לה' הפרו תורתך.
ופירש, דודאי למי שנזדמן מצות הצלת נפשות, צריך להניח דברי תורה, ולעסוק בהצלה. ומכל מקום מלמעלה בוררים מי שאין תורתו חשובה כל כך, שהוא יבטל מתלמודו, וראו הסנהדרין כי על כורחך תורתו של מרדכי אינה חשובה כמו היושבים אחריו, שהרי בחרו דווקא בו כדי להושיע ולעזור לישראל, ולכן פירשו ממנו מקצת מהסנהדרין, ועשו אותו חמישי לסנהדרין. ע"כ. ועיין בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יח סימן פא).
וראיתי לנכון להביא דברי קודשו של רבינו החפץ חיים בספרו תורת הבית (פרק ה) שכתב, שאף שאנו מחויבים לבטל תורה כדי להציל נפשות, ואפילו בשביל מצוה קטנה שאינה יכולה להעשות על ידי אחרים יש לבטל תורה, מכל מקום אם נזדמן לאדם אחד

להציל נפשות, ולשני לא הזדמן, אלא ישב ועסק בתורה, אם ישאלו אותנו מי פעל יותר, לכאורה כולם ישיבו שהמציל נפש מישראל גדול יותר. אבל חכמינו ז"ל גילו לנו, שאף שגדולה מצוות פיקוח נפש מאוד, מכל מקום אותו אחד שלא נזדמנה לו מצוה זו, ורק עסק בתורה, גדולה מעלתו יותר.

ראה אחי, על כל שעה ושעה שהיה ביכולתך לעסוק בתורה ולא עסקת, הרי זה כאילו הזדמן לידך להציל נפשות ולא הצלת. ואף שבעֵינינו הסתומות לא ידענו זאת, אבל חכמינו ז"ל גילו לנו רז זה עד כמה גדול ערך הלומד תורה, שאין דבר בעולם שקול אליה. עכ"ד. ישמע חכם ויוסף לקח.

4. מגילה שם. וכן אמרו בגמרא (שבת ל.) כשאמר הקדוש ברוך הוא לדוד המלך שעתיד למות בשבת, ביקש דוד למות בערב שבת, אך הקדוש ברוך הוא אמר לו "כי טוב יום בחצריך מאלף", טוב לי יום אחד שאתה עוסק בתורה, יותר מאלף עולות שעתיד שלמה בינך להקריב לפני על גבי המזבח.

וכתב בספר נפש החיים בשער ד (פרק לא), בשם הזוהר הקדוש: כמה יש להם לבני אדם להסתכל בעבודת הקדוש ברוך הוא, כמה יש להם להסתכל בדברי תורה, שכל מי שעוסק בתורה כאילו מקריב כל קרבנות העולם לפני הקדוש ברוך הוא, ולא עוד אלא שהקדוש ברוך הוא מכפר לו על כל חובותיו, ומתקינים לו כמה כסאות לעולם הבא, וגם על אותן עוונות חמורים שאין הקרבנות מכפרים, עסק התורה מכפר. ע"ש.

תורה מכפרת עוון

ד. לימוד התורה מכפר על עוונות האדם. לפיכך תלמיד חכם העוסק בתורה, אין לו להתענות בצומות שאינם חובה, כגון בימי השובבי"ם וכדומה, מפני שהתענית מחלישה את הגוף, וגורמת לאדם למעֵט בעסק התורה [5]

ואפילו אם נכשל באיזה עוון חמור, ישוב בתשובה שלימה, וירבה ללמוד תורה יותר ממה שהיה רגיל בעבר, ובזכות זה יסור עוונו וחטאתו תכופר [6]

האם תלמיד חכם צריך לסגף עצמו

5. הביאור הלכה (סימן תקעא ד"ה ת"ח) העתיק מה שכתב השל"ה בשם ספר חרדים, שמצא בתוך ספרי המקובל האלקי חסידא קדישא הרב האר"י ז"ל, שכל מה שתמצא בספרים שצריך סיגופים ותעניות וכו', לא נזכרו דברים אלו אלא למי שאין עמלו בתורה, אבל מי שתורתו אומנתו ויודע דעת ויראת ה', לא יחלש ולא יתבטל מלימודו. אך יום אחד מן השבוע יתרחק מבני אדם ויתבודד בינו לבין קונו, ויתקשר מחשבתו בו כאילו כבר עומד לפניו ביום הדין, וידבר לאל יתברך כאשר ידבר העבד אל רבו ובן אל אביו.

וכעין זה כתב החיי אדם, שאפילו על עבירות ידועים שצריך להתענות לכפרה כמה ימים, אם תלמיד חכם הוא ותורתו אומנתו, אפילו בזמן הזה לא יסגף עצמו כל כך, רק שישוב לפני ה' בלב שלם ויבכה מקירות הלב וילמוד יותר מאשר היה רגיל, כי התורה היא מקוה טהרה ונמשל לאש, וכל אשר יבא באש, באש יובא וטהר, וימעט מכל התענוגים, ויאכל רק כדי קיום גופו שלא יחלש, כדי שיהיה לו כח לעבודת השם, ולא ילך לשום סעודה וכל שכן לסעודת מריעות, וישמור שבת בכל פרטיה ודקדוקיה, ואם אפשר יתענה על כל פנים בכל שבוע יום אחד, או על כל פנים כל יום שני וחמישי עד חצות. והעיקר הבכיה והוידוי וגדרים שלא יעשה זאת לעולם, וה' יראה ללבב. ע"כ.
וכעת מצאתי בספר סדר היום (סדר עלינו לשבח) שכתב: מצוה גדולה היא על האדם לבקש דרך להברות את גופו שיהיה חזק ובריא בלימוד התורה ובעשיית המצוות באיזה צד שיהיה, ואף על פי שיש בו צד ביטול תורה או תפלה, כי לא ניתנו המצוות שימית אדם עצמו ויסתלק מן העולם בחצי ימיו, כי מה בצע להרויח מאה מצוות ולהפסיד אלף או אלפים, חלילה למאמין זה, והוא חסיד שוטה ומאבד עצמו במה שלא צותה עליו התורה. ולא מבעיא שאין לו שכר, אלא אדרבא עתיד ליתן את הדין, מאחר שצותה עליו התורה וחי בהם ולא שימות בהם. הרי שהוזהר על זה שישמור בריאותו בענין שיהיה בריא וחזק שיוכל לחיות על פני האדמה לעסוק בתורה ולקיים המצוות.
ובכלל זה המתענה הרבה ולבו חלש ואין בו כח לעמוד ומבטל למודו ותורתו, עבירה תחשב לו ולא מצוה. ואם מוכרח לו לענות נפשו מפני שרוצה לחזור בתשובה מעונותיו, לא יעשה בענין שיתקיים מצוה אחת של תשובה ויבטל למוד התורה ששקולה כנגד כל המצוות, אלא יעשה בענין שזה וזה יתקיים בידו, ולא יאכל למלא בטנו אלא דבר מועט שישיב נפשו ויוכל רוחו לעמוד עמו ולא יבטל למודו ותורתו.
ומה שאמרו רבותינו ז"ל, זאת התורה אדם כי ימות באהל, אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה. אין הכוונה לומר שיסגף עצמו עליו עד שיגרום לו המות חלילה, אלא רצה לומר, שלא תתקיים התורה במי שרודף אחר תענוגי העולם ואחר חמדותיו, כי ברדפו אחר זה ודאי לא ירדוף אחר דקדוקי התורה וכלליה ופרטיה, אלא במי מתקיימת ומצאה לה מנוח, במי שממית עצמו, דהיינו שאינו רודף אחר המותרות אלא אוכל לשובע נפשו בענין שיוכל עמוד ומסתפק בהכרחי, וענין כזה מיתה איקרי לגבי שאר בני אדם ההולכים בחושך ורודפים אחר התאוות והתענוגים, ולא מפני זה מקרב לו מיתה אלא אדרבא יהיה כל ימיו בריא וחזק שאינו מטריח את גופו במאכל ובמשתה רב.

וזה שאמר התנא באבות "כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה". כלומר, אין לך לרדוף אחר המותרות ואחר דבר שאינו מצוי להשיג, כי אם דבר קל אשר הוא מצוי לך בכל שעה ודבר קל שאינו מכביד עליך ומטריד שכלך. ומים במשורה, כלומר, שלא ישתה מים למלאת בטנו להכביד עליו, וכיון שאינו שותה הרבה, לא יכבד עליו ויוכל לעסוק בתורה כרצונו. ומה שאמר וחיי צער תחיה, לא שיצער עצמו לסגף גופו בענין שיבוא לידי חולי, אלא הצער שמצער עצמו הוא שנפשו מתאוה לאכול ולשתות בתענוגות בני אדם והוא מצער עצמו למעט תאותו מזה, אבל לא שיצער עצמו מכל וכל חלילה. והענין הזה פשוט הוא אצלי, אף על פי שאיני מקל בו כל כך לעצמי. עכ"ד.

ומה שכתבנו שתלמידי חכמים לא יתענו בימי השובבי"ם, כן כתב מרן הראש"ל רבנו עובדיה יוסף שליט"א בשו"ת יביע אומר חלק ב (או"ח סימן כח). ע"ש. וראה עוד בשו"ת הרשב"א (חלק ד סימן רסב) שכתב, שלסגף אדם עצמו יותר ממה שאמרו, אינו מן הראוי, שאין המסוגפים יכולים להתעסק יפה בתלמוד תורה, ולא לכוין דעתם יפה למצות. ואסור להרע לעצמו, להתענות כל הימים, אלא על ענינים שיארעו, שאין המצטער מכוין בשמועותיו לעמוד על תורתו. ע"ש.

6. כתב הגאון רבי ישמעאל הכהן בשו"ת זרע אמת (או"ח סימן פט), שאפילו מי שחטא בכריתות ומיתות בית דין, אם הוא תלמיד חכם, כיון שחזר בתשובה והוא עוסק בתורה תמיד, בזכות התורה ינצל מן היסורים. וכמו שכתב הרב החסיד בעל מעבר יבוק בשם הקדוש רבנו האר"י ז"ל, וזו לשונו: ודע שכל מה שתמצא בדברי הראשונים סיגופים ותעניות והפסקות וכו', לא נזכרו אלו אלא במי שאין עמלו בתורה, אבל מי שעמלו בתורה ויודע דעת ויראת ה', זוהי תקנתו לעסוק בתורה.

ומה שכתב הרב החסיד ראשית חכמה, שאם חטא בעריות צריך לקבל עליו סיגופים ותעניות, אפילו אם יש בהם ביטול תורה, מפני שאין הקדוש ברוך הוא חפץ בתורתו מאחר שנפשו מזוהמת, עד שיקבל עליו תעניות ויסורים קשים, שנאמר "ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי".

הנה הרב גדש הסאה להחמיר כדרכו בקודש בכמה מקומות, אך מי יאמין לשמועתו נגד כל הגדולים הנ"ל, דלא שביק מר חיי לכל בריה, ובמחילה מכת"ר דבריו תמוהים מאוד, שהרי אמרו חכמינו ז"ל בקידושין (מט.) האומר לאשה הרי את מקודשת לי על מנת שאני צדיק גמור, אפילו היה רשע גמור, מקודשת, דשמא הרהר תשובה בלבו, שאין

התשובה תלויה אלא בלב, ותיכף שחזר בו בלבו באמת, שב ורפא לו, וחוזר לאיתנו ותורתו רצויה. והסומך על דברי רבינו האר"י הנ"ל, יש לו אילן גדול לסמוך עליו. ע"ש. ואחזה אנכי בשו"ת האלף לך שלמה (או"ח סימן שנח) שנשאל, האם לימוד התורה מכפר או לא. והשיב, שלדעתו ודאי שדברי תורה מכפרים, ולא מבעיא אם לומד בסדר קדשים שכבר גלוי מאמר רבותינו על הפסוק "זאת התורה לעולה" שכל העוסק בתורת עולה, מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב עולה. אלא אף אם לומד שאר ענינים, נראה שמכפר, וכמו שאמרו חכמינו ז"ל, שכל תלמיד חכם שיושב ועוסק בתורה, כאלו הקריב מנחה, ומשמע, שכל לימוד תורה מועיל כדי לכפר כמו קורבן.

ועוד אמרו בעירובין (נד.), החש בראשו יעסוק בתורה, חש במעיו יעסוק בתורה. והנה כיון דלא חשוד קודשא בריך הוא דעביד דינא בלא דינא, ובודאי חש האדם בראשו או במעיו מחמת עוון שעשה, ואמרו חכמינו ז"ל שאין יסורים בלא עון, ואם כן מה יועיל לו עסק התורה אם לא תיקן עונו, וממה נפשך, אם עשה תשובה למה לי התורה, ואם לא עשה תשובה מה מהני עסק התורה למי שחש בגופו.

ובעל כורחך מוכח שהתורה מכפרת עוון, שהרי אין רפואת הגוף בלי רפואת הנפש תחלה, שתחלה באה רפואה בנפש, וממנה מתנוצץ רפואה לגוף. ולכך בכל תפלה אנו מקדימים רפואת הנפש ורפואת הגוף, ואם כן מוכח שהתורה היא רפואת הנפש, והתורה מכפרת עוון, אם לומד לשם כפרה ועזב דרכו הרעה. עכ"ד. ומשמע מדבריו שתשובה בלי תורה אינה יכולה להועיל לאדם כדי להוציאו מחוליו, ורק על ידי לימוד התורה ועזיבת החטא, יסורו ממנו תחלואיו ושב ורפא לו. ועיין בספר מאור ישראל (יומא פו.).*)

*) בתענית (יא:) אמר רב ששת, האי בר בי רב דיתיב בתעניתא ליכול כלבא סעודתו, [דהיינו שתלמיד חכם שמתענה, אין התענית מועילה לו, אלא נחשב לו כמי שמתענה מפני שאין לו מה לאכול] וביאר בספר מאור ישראל (שם) על פי מה שאמרו בברכות (יז.): רב ששת כי יתיב בתעניתא הוה אמר, רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שבזמן שבית המקדש קיים, אדם חוטא מביא קרבן, ומקריבין ממנו חלבו ודמו ומתכפר לו, ועכשיו ישבתי בתענית ונתמעט חלבי ודמי, יהי רצון מלפניך שחלבי ודמי שנתמעט יהיה כאילו הקרבתיו לפניך על גבי המזבח ותרצני".

ואמרו ביומא (כא:), אש של מערכה היתה רבוצה כארי, והא אמר רבי חנינא סגן הכהנים אני ראיתיה ורבוצה ככלב? לא קשיא, כאן במקדש ראשון כאן במקדש שני, ואמרו שם עוד שבמקדש שני לא היתה יורדת אש מהשמים כדי לאכול את הקורבן.

ובזה יובן מה שאמר רב ששת, דהאי בי רב דיתיב בתעניתא, חשיב כאינו עושה רצון שמים בזה, שלא יחשב לו כמו במקדש ראשון שאש המערכה הדומה לארי אוכלת הקרבן, אלא כמקדש שני שהיתה רבוצה ככלב, ולא מסייעים לו מן השמים, אלא אש הדיוט אוכלתה, וזהו ליכול כלבא שירותיה. כיון שהוא תלמיד חכם, ועל ידי התענית ממעט במלאכת שמים. ועיין בבבא קמא (עא:) שפעם אחת רב נחמן לא אכל בשר כמנהגו, ולא יכל לכוין יפה בלימודו.

הצלה מיצר הרע

ה. לימוד תורה, נותן לאדם כוח להינצל ולכבוש את יצרו הרע, וללא לימוד התורה, אין כח לאדם לגבור על יצרו ולכבוש את תאוותיו הרעות [7]

7. איתא במסכת קידושין (דף ל:) תנא דבי רבי ישמעאל, בני, אם פגע בך מנוול זה, משכהו לבית המדרש, אם אבן הוא נימוח, ואם ברזל הוא מתפוצץ, שנאמר: "הלא כה דברי כאש נאם ה' וכפטיש יפוצץ סלע".

ופסיקתא דרב כהנא (פ' נג) אמר רבי שמעון בן אלעזר, למה יצר הרע דומה, לברזל שהטילוהו לאור, כל זמן שהברזל בתוך האור עושים ממנו כל כלי שירצה, כך יצר הרע אין לו תקנה אלא בדברי תורה בלבד.

ובמשלי (פרק כה) נאמר: "אִם רָעֵב שׂנַאֲךָ הַאֲכִלֵהוּ לָחֶם וְאִם צָמֵא הַשְׁקֵהוּ מָיִם" ופירש רש"י: ורבותינו פירשוהו על יצר הרע, אם רעב הוא ואומר לך להשביעו בעבירות, משוך את עצמך לבית המדרש והאכילהו מלחמה של תורה, וכן השקהו מים מימיה של תורה. וכתב הערוך השלחן (סימן רמו סעיף ה), שאין שום תרופה לשבירת היצר הרע מלבד התורה, כמאמר רבותינו בקידושין (ל:) בראתי יצר הרע, בראתי תורה תבלין, ואם אתם עוסקים בתורה אין אתם נמסרים בידו. וכן אמרו במסכת סוטה, שהתורה מגינה מן היסורים, ומצילה מהיצר הרע. עכ"ד.

וראה זה חדש למרן החיד"א בספר חומת אנך (משלי פרק כה), שכתב: חקרתי אני, שמי שיש לו יראת שמים, מבטל היצר הרע, וכן מי שיש לו ענוה, אין סטרא אחרא שולטת עליו, ואם כן קשה אמאי אמר הקדוש ברוך הוא בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין, מדוע דווקא תורה, והרי גם מי שיש בו יראת שמים וענוה יכול לבטל את היצר.

ותירץ, שיראה וענוה מועילים לבטל היצר הרע, אבל לא יועילו לעשות היצר הרע לטוב, אבל התורה מלבד שהיא מצלת מיצר הרע, מועלת לעשות היצר הרע טוב, ולכן אמר בראתי יצר הרע בראתי לו תורה תבלין, שכמו שהתבלין מכשיר ומתקן את האוכל לאכילה, כך התורה מתקנת את היצר הרע ומכשירה אותו להיות טוב. ודפח"ח.

מדוע מלמדים תורה לתינוק במעי אמו

גרסינן במסכת נדה (ל:): דרש רבי שמלאי: למה הולד דומה במעי אמו - לפנקס שמקופל ומונח. ידיו על שתי צדעיו, שתי אציליו על שתי ארכובותיו, ושתי עקביו על שתי עגבותיו, וראשו מונח לו בין ברכיו, ופיו סתום וטבורו פתוח, ואוכל ממה שאמו אוכלת, ושותה ממה שאמו שותה, ואינו מוציא רעי שמא יהרוג את אמו, ונר דלוק לו על ראשו וצופה ומביט מסוף העולם ועד סופו. ואין לך ימים שאדם שרוי בטובה יותר מאותן הימים, ומלמדין אותו כל התורה כולה, וכיון שבא לאויר העולם - בא מלאך וסטרו על פיו, ומשכחו כל התורה כולה. ע"כ.

והקשה הרב עיון יעקב, כיון שסופן לשכוח את מה שלמד, מה יועיל הלימוד הזה שמלמדו המלאך.

ותירץ דלמאן דאמר דהיצר הרע ניתן באדם משעת יצירה, אם כן יהא הולד בועט באמו ויוצא, אבל התורה שלומד במעי אמו היא תבלין ליצר הרע, ומרסנת אותו, ורק לאחר שמגיע זמנו לצאת לאויר העולם, נשכח ממנו כל תלמודו, ובועט ויוצא. ולמאן דאמר דהיצר ניתן באדם משעת יציאה, סבירא ליה שמלמדים אותו כדי שאחר כך כשילמד תורה יהיה קל לו לכוין לדברי תורה נעל מכונם. ע"ש. וראה מה שכתב בזה מהר"ש חיררי בשו"ת לב שמחה (יו"ד סימן יא).*)

*). בספר מעלות התורה לרבנו אברהם אחי הגר"א (עמוד רכה) הקשה קושיא זו, ותירץ על פי מה שכתב האלשיך, על מה שאנו אומרים ותן חלקינו בתורתיך, לפי שכל הנשמות עמדו על הר סיני וקבלו כל אחד חלקו בתורה, וזה שכתוב בגמרא (מגילה ו:) יגעתי ומצאתי תאמין, מצאתי דייקא, כאדם המוצא אבדתו, לפי שהוא חלקו.

ולפי זה אילו לא היו מלמדים אותו כשהיה במעי אמו, איך היה יכול להגיע לחלקו על ידי יגיעתו, ואם לא היה שוכח לא היה צריך ליגע, ואם כן בטל שכר ועונש, ולכך מלמדים אותו חלקי תורתו במעי אמו, וזה נקרא כל התורה, רצה לומר מה שנוגע לחלק נשמתו, ובצאתו לאויר העולם, הוא נשכח ממנו, ואחר כך על ידי יגיעתו יכול למצוא אבדתו. (א"ה: ולפי זה מובן מדוע לא קמים בפני אשה מעוברת, מכיון שלא מלמדים את התינוק שבבטנה את כל התורה ממש, אלא רק את חלקו. ודו"ק).

ואם כן, כל הלומד ואינו מקיים, מוטב לו שלא יצא לאויר העולם, כי בשביל הלימוד לבד, לא היה צריך לצאת לאויר העולם, שגם במעי אמו למד כל חלקו. אבל המקיים, משלים כונת הבריאה, שלא היה יכול לקים התורה בעודו במעי אמו הגם שלמדה. וגם אמרו רבותינו ז"ל בירושלמי (סוטה פרק ז הלכה ד) על פסוק "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת" אפלו למד ולימד ולא עשה, הרי הוא בכלל ארור אשר לא יקים

כו'. וכבר אמרו במשנה באבות (פרק א משנה ז) לא המדרש הוא עקר אלא המעשה, אלא שהמפתח של כל המעשים טובים משבירת היצר, ושבירת התאוות בגוף, הכל על ידי התורה, ואז בא ממילא על ידה לכל המעשים טובים והמצות כולם, ואז טוב לו כל הימים בזה ובבא. ע"כ.

ו. אין יצר הרע של עריות שולט באדם, אלא כשלבו פנוי מלימוד התורה הקדושה [8] **אבל העוסק בתורה בהתמדה ובשקידה, לימוד התורה מסייע לו להינצל מעבירה ומהרהורי עבירה** [9]

8. כמבואר ברמב"ם (ה' איסורי ביאה פרק כב ה' כא) שלאחר שמזהיר להתרחק מעריות, ומן השחוק והשכרות, ומאיסור יחוד שהוא הגורם הגדול להיכשל בעריות, מסיים ואומר: גדולה מכל זאת אמרו, יפנה עצמו ומחשבתו לדברי תורה, וירחיב דעתו בחכמה, שאין מחשבת עריות מתגברת אלא בלב פנוי מן החכמה.

9. בגמרא בבא בתרא (טז.) מובא, שאיוב אמר להקדוש ברוך הוא, אותם החוטאים לפניך, אנוסים הן, מפני שבראת להם יצר הרע, ולכן נעשו רשעים. אמרו לו חבריו, ברא הקדוש ברוך הוא יצר הרע, וברא לו תורה תבלין. ופירש רש"י, שהתורה מבטלת את הרהורי העבירה, ולכן אין החוטאים אנוסים, שהרי יכולים להציל עצמם על ידי לימוד התורה. ע"כ.

וכתוב בספר אליהו זוטא (פרשה טז): אמר רבי שמעון בן יוחאי, כל הנותן דברי תורה על לבו, מעבירין ממנו הרהורי עבירה, הרהורי חרב, הרהורי מלכות, הרהורי שטות, הרהורי יצר הרע, הרהורי זנות, הרהורי אשה רעה, הרהורי עבודה זרה, הרהורי עול בשר ודם, הרהורי דברים בטלים. ע"ש. כלומר, שהשוקד על תלמודו ומהרהר תמיד בדברי תורה, לא יביאנו ה' יתברך להרהר בדברים אחרים שיגרמו לו להתבטל מלימוד התורה, וממילא גם מלאכתו תֵעשה על ידי אחרים.

ובצפייתנו צפינו לרשב"ץ בספרו מגן אבות (אבות פרק ב משנה ב) שכתב: התורה היא משכחת עון. ואמרו בסנהדרין (כו:), למה נקרא שמה תושיה, שמתשת כחו של אדם. ואמרו במסכת נדרים (מט:), מאן חולים? רבנן, דאפילו בבריאותן הן תשושי כח, מפני שהתורה מתשת כחם. כלומר, שהם חלושים מחמת הגירסא, וכשהכח הוא תשוש, לא יהרהר בעבירה. ע"כ.

וכתב הגאון רבי דוד שפרבר זצ"ל בשו"ת אפרקסתא דעניא (חלק א סימן פז), שמי שמהרהר בדברי תורה בשטחיות בעלמא, קשה להאמין שיהיה לו כח לפוצץ את המנוול [היצר הרע]. ע"ש.

התורה מצילה מעבירה

במסכת עבודה זרה (יז.) מסופר על רבי חנינא ורבי יונתן היו מהלכים בדרך, הגיעו לשני שבילים, אחד פתוח לכנסיה של עבודה זרה, והשני פתוח לבית בושת. אמר חכם אחד לחבירו: בא נלך בשביל הזה הפתוח לבית בושת, ונכבוש את יצרנו הרע ונקבל שכר. ואכן הלכו דרך אותו מקום והפרוצות התביישו מהם. אמר לו אחד לחבירו: מנין לך שסמכת על עצמך לעבור דרך מקום זה ולא פחדת מיצר הרע? אמר ליה: כבר נאמר על התורה שהיא מצילה את לומדיה של יכשלו בזימה.

וכתב האור החיים הקדוש (ויקרא כו) על הפסוק "אִם בְּחֻקֹּתַי תֵּלֵכוּ וְאֶת מִצְוֹתַי תִּשְׁמְרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם", שיש שתי סברות בגמרא, אחת של רבי חנינא, ואחת של רבי יונתן, אחד אמר נחלוף ליד הפתח של עבודה זרה, ואחד אמר נחלוף אפתחא דזונות, כדי שנכפה את יצרנו ונקבל שכר, ובא הכתוב כאן והכריע עם האומר נחלוף אפתחא דזונות.

והוא אומרו "אם בחקתי תלכו", פירוש, יכולים אתם לילך אפתחא דזונות, ואני מבטיחכם ש"את מצותי תשמורו", שיהיו כופים את יצרם. ואם תאמר, למה יכניס עצמו בספק זה? לזה אמר "ועשיתם אותם" כדי שתטלו שכר כעושה מצוה, כיון שבא לידכם העון, והתגברתם עליו. ע"כ.

נמצאנו למדים מדברות קודשו, שכל העוסק בתורה שקידה וביגיעה, כפי שציותה התורה שנהיה עמלים בה, אזי אין לו לפחד מהרהורי עבירה או מהעבירה עצמה, מפני שהתורה הקדושה נותנת לו כח לכבוש את יצרו ולשבר את רצונותיו ותאוותיו הגשמיות. וראה זה חדש לגאון רבי חיים פלאג'י בספרו עיני כל חי (ע"ז י"ז) שכתב לבאר מדוע התורה שומרת את האדם מזימה וניאוף, משום שכידוע התורה נקראת 'אשת חיל', והרי קיימא לן בסוף מסכת קידושין לענין יחוד, שאם אשתו עימו, מותר לו להתייחד עם אשה אחרת, ולא חיישינן לעבירה, מפני שאשתו משמרתו מהחטא. ועל כן מאחר שהתורה נקראת אשתו של אדם, הרי היא שומרת עליו ומצילה אותו מהחטא. ודפח"ח.

התורה מכניעה את היצר

רבינו החתם סופר בחידושיו לגיטין (דף מז.) הביא דברי חכמינו ז"ל בברכות (ה.) לעולם ירגיז אדם יצר טוב על יצר הרע, אם נצחו מוטב, ואם לאו - יעסוק בתורה, אם נצחו מוטב, ואם לאו - יקרא קריאת שמע, אם נצחו מוטב, ואם לאו - יזכור לו יום המיתה. וכתב על זה, שאין זו תקנה שלימה, דאדרבא הרשעים מזכירים יום המיתה ויש להם חלב על כסלם, באומרם אכול ושתה כי מחר נמות. אך כשעוסק בתורה וקורא קריאת שמע

ואחר כך מזכיר יום המיתה, נכנע מאימת הדין שעתיד ליתן לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא.

אומנם הצדיקים אינם צריכים לזכור יום המיתה, מפני שלימוד התורה מכניע את יצרם, וכמו שכתב בעל ההפלאה על הפסוק "הנה נא זקנתי לא ידעתי יום מותי" פירוש, שלא הוצרכתי להזכיר יום המיתה לעולם, כי בטלתיו בתורה וקריאת שמע. ע"כ.

שמחה ואהבת ה'

ז. לימוד התורה מזכה את האדם להגיע לאהבת השם יתברך [10] **ומביאו לידי אושר ושמחה, כפי שנאמר: "פִּקּוּדֵי ה' יְשָׁרִים מְשַׂמְּחֵי לֵב"** [11]

כיצד מגיעים לאהבת ה'

10. בספר שם עולם לרבינו החפץ חיים (חלק א פרק יב) הביא את הפסוק "ואהבת את ה' אלהיך", והקשה שלכאורה הוא דבר קשה להעמיס על האדם מצוה שאינה תלויה בידו אלא בלבו, וכי כיצד אפשר לצוות על אדם לאהוב מישהו, והרי אין הדבר תלוי בו. והביא דברי הספרֵי שכתב: איני יודע כיצד אוהבים את הקדוש ברוך הוא, תלמוד לומר "והיו הדברים האלה על לבבך", שמתוך כך, אתה מכיר את הקדוש ברוך הוא ומדבק בדרכיו. וכעין זה איתא בספר המצות להרמב"ם, שיתבונן במאמריו ובפעולותיו של הקדוש ברוך הוא, ותבא האהבה בהכרח. דהיינו שעל ידי לימוד התורה, יגיע לאהבת ה'. אבל עדיין צריך להבין, איך ההכרח שלימוד התורה יביאהו לידי אהבת ה'.

אבל באמת ניחא מאד, שכאשר יתבונן האדם בדברי ה' בתורתו הקדושה, יראה ויכיר מזה כי יש בהם חכמה ותבונה עד אין חקר ואין תכלית, וכן כשיתבונן בתורה הקדושה, ויכיר מזה את נפלאות יצוריו אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת, אשר כולם עשה בחכמתו, ואשר ברצונו יתברך מחיה את כולם ומנהיגם, יראה מזה, כי חכמתו ותבונתו ויכולתו הוא לאין תכלית, וממילא ירצה האדם להדבק בו.

ועוד יותר מזה, שכאשר יתבונן האדם בתורה הקדושה, שהשם יתברך הוא אלהי האלהים, ולו השמים והארץ וכל אשר בה, והאדם לנגדו הוא רק בריה קטנה שפלה ואפלה, ואף על פי כן מגודל ענוותנותו קורא לאדם, ומשתדל עליו, ושואל ממנו לירא מלפניו ולקיים רצונו, למען יוכל להיטיבו באחריתו ולהשביע בצחצחות נפשו, ממילא ירצה האדם בכל נפשו להדבק בו. עיין שם בדבריו הנפלאים.

וכן כתב בקצרה בביאור הלכה סימן א (ד"ה הוא כלל) בשם ספר החינוך שישנן שש מצות שחיובן תמידי, ולא יפסקו מעל האדם אפילו רגע אחד כל ימיו, וכל זמן וכל רגע שיחשוב בהן האדם, מקיים מצות עשה, ואין קץ למתן שכרו, והיא - לאהוב המקום

ברוך הוא שנאמר "ואהבת את ה' אלהיך", וכיצד יגיע האדם לאהבה? הוא על ידי התורה וכדאיתא בספרי.

וענין המצוה, שיראה האדם להשים כל מגמתו וכל מחשבתו אחר אהבת ה' יתברך, ויעריך בלבו כי כל מה שיש בעולם מעושר ובנים וכבוד הכל הוא כאין נגד אהבתו יתברך, וייגע תמיד בבקשת חכמת התורה למען ישיג ידיעה בה'.

11. תהלים (פרק יט). ועיין במסכת תענית (ל.) שאסרו ללמוד תורה בט' באב בגלל שהתורה משמחת את הלב. ובספר אור לציון (זכרון הדסה עמוד רמב) סיפר שהיו רואים על ראש הישיבה מרן רבי עזרא עטייה זצ"ל, את השמחה הגדולה על זכייתו בלימוד התורה הקדושה, וכל פעם שהיה קם מן הספר, היה אומר בשמחה "ברוך ה' זכינו ללמוד".

מדוע ישנם בני תורה שאינם שמחים

בשו"ת משנה הלכות (חלק יב סימן קכח) נשאל, למה הרבה מבני התורה בזמן הזה חסרה להם שמחת הנפש, ויש לצערנו הרב גם חלק גדול של בני תורה כל כך עצבניים וחסר להם ישוב הדעת, והולכים כל היום ברגזנות, ודיבורם גם כן לא בנחת, והרי נאמר על התורה שהיא משמחת, ואמר דוד המלך בתהלים: "לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי".

והביא מה שאמרו באבות דרבי נתן (פרק לא ה"א): בזמן שאדם אוכל משלו, דעתו מיושבת עליו. ואפילו אוכל אדם משל אביו ומשל אמו ומשל בניו, אין דעתו מיושבת עליו, ואין צריך לומר משל אחרים. ע"כ. ועל זה אנו מתפללים ונא אל תצריכנו לידי מתנות בשר ודם, כי אם לידך המלאה הפתוחה הקדושה והרחבה, שלא נבוש ולא נכלם לעולם ועד.

וכיון שבעונות הרבים בזמן הזה כבוד התורה מושפל, שהתלמידי חכמים אין להם משלהם, ונהנים משל אחרים בלית ברירה, לפיכך המציאות היא שרובם אין בכוחם לסבול את המצב השפל הזה, ואין דעתם מיושבת עליהם, וכמו שעינינו רואות בכל יום, השם ירחם עלינו ועל כל בני תורה ועל כל עמו ישראל, ואל יצריכנו כי אם לידו המלאה והפתוחה אמן. ע"כ.

וכבר אמרו רבותינו ז"ל בדרך מליצה שהלב תלוי בכיס. ומסופר בירושלמי (תרומות): מעשה ברבי יוחנן שהיה הולך לבית המדרש, בדרך פגשו אותו שודדים, ושדדו ממנו את כל ממונו, נכנס רבי יוחנן לבית המדרש, ולבו בל עמו. היה רבי שמעון בן לקיש שואל אותו דברי הלכה, ולא היה משיב, חזר ושאל, ואין משיב.

אמר לו ריש לקיש: מה יום מימים, בכל יום אני שואל ואתה משיב, והיום אין תשובה בפיך, אמר לו רבי יוחנן, כל איברי האדם תלויים בלב, והלב תלוי בכיס, אבד הכיס אבד הלב, וסיפר לו כל מעשה השוד שקרה לו.

שאל ריש לקיש, מי אלה שהעיזו לשדוד את רבי? אמר לו אלה חבריך לשעבר [כי ריש לקיש היה מראשי האנשים האלה, וחזר בתשובה, כמבואר בבבא מציעא פד.], מיד יצא ריש לקיש ורדף אחריהם, וכשראה אותם מרחוק, צווח עליהם והתרה בהם: שאם לא יחזירו מיד את הכסף ששדדו מרבי יוחנן, יקח נקמתו מהם, הם נבהלו מפניו, מפני שהיה גבור חיל, ונאלצו מיד להשיב את כל הכסף ששדדו מרבי יוחנן, חזר ריש לקיש לבית המדרש, והשיב לרבי יוחנן את כל כספו, ואז השיב לו גם לשאלותיו בהלכה במאור פנים, כאשר היתה באמנה אתו. ע"כ. והובא בענף עץ אבות.

ומאחר שחיסרון בפרנסה גורם להפרעה בלימוד, על כן מחובתנו להתחזק יום יום בביטחון בה' יתברך שהוא זן ומפרנס את כל העולם כולו, ובודאי דואג למי שלומד תורה, יותר מאשר דואג לשאר בני אדם, ואשרי הגבר אשר שם בה' מבטחו. והדברים ידועים שבני תורה העוסקים בתורת ה', חיים הרבה יותר טוב מאותם בעלי בתים שמרויחים הון רב, שעליהם אמר מרן הרב שך זצ"ל שאין להם אפילו עולם הזה. וראה במאמרו הנפלא של מהר"ח רבי שליט"א בראש ספרינו ואין למו מכשול חלק ה. עיין שם ותשמח.

תלמוד תורה כנגד כולם

ח. אין לך מצוה בכל המצות כולן, שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה, אלא תלמוד תורה שקול כנגד כל המצוות כולן, מפני שהתלמוד מביא את האדם לידי עשיית המצוות [12]

12. רמב"ם (שם הלכה ג). וכשנתבונן בדברי הרמב"ם נראה שלכאורה דבריו כפולים, שמאחר שכתב שאין מצוה בכל המצוות ששקולה כנגד התורה, מדוע הוצרך לומר שתלמוד תורה שקול כנגד כל המצוות כולם.

ובספר דברי חן (עמוד קכ) כתב לבאר, דמה שכתב "אין לך מצוה בכל המצוות ששקולה כתורה" ללמדנו שאפילו הצלת נפשות ובנין בית המקדש אינם שקולים כתלמוד תורה. ומה שכתב "שהתלמוד שקול כנגד כל המצוות" כונתו כנגד כל המצוות כולן יחד בלי שום יוצא מהכלל. דהיינו שכל המצוות ביחד לא שוות ללימוד התורה.

וכן תחזה בספר אור שמח על הרמב"ם (שם), שהעתיק דברי הירושלמי (פ"ק דפאה), שאפילו כל מצוותיה של תורה, אינן שוות לדבר אחד מן התורה, וחד אמר אפילו כל העולם כולו אינו שוה לדבר אחד של תורה. ע"כ.

מעלת התורה

לעת כזאת ראיתי לנכון להעתיק דברי הערוך השולחן (יו"ד סימן רמו סעי' ג-ד) הנוגעים לענינינו, וזו לשונו: אם כי גודל מעלת כל מצוה גדולה עד לשמים, מעלת התורה גבוה מעל גבוה, כמו שדרשו חז"ל (סוטה כא.) "כי נר מצוה ותורה אור" תלה הכתוב המצוה בנר, מה נר אינו מאיר אלא לפי שעה, אף מצוה אינה מגינה אלא לפי שעה. והתורה דומה לאור, מה אור מגן לעולם, אף תורה מגינה לעולם.

ועל התורה נאמר במשלי: "בהתהלכך תנחה אותך" זה העולם הזה, "בשכבך תשמור עליך" זו המיתה, "והקיצות היא תשיחך" לעתיד לבא, וכל העולמות לא נבראו אלא בשביל התורה, וכל גדולתו של משה רבינו והאבות הקדושים וכל הנביאים וכל חכמי ישראל הוא בשביל התורה.

ואמר אחד מגדולי חכמי האמת, אם תרצה לידע גדולת התורה, צא ולמד ממשה רבינו שהיה רבן של כל הנביאים וכל החכמים, והשגתו היתה למעלה משכל האנושי, ולא קם בישראל כמשה אשר ידעו ה' פנים אל פנים, ובוודאי היה הולך ומוסיף בחכמה עד שנפטר מן העולם. ומה אמר בסוף ימי חייו "אתה החילות להראות את עבדך את גדלך", שהוא השיג רק ההתחלה מהתורה הקדושה. וגם חז"ל אמרו במסכת ראש השנה (כא:) ששער החמשים לא נגלה למשה רבינו, וזה השער הוא עולה על כולנה ביתר שאת ויתר עז, כדרך העיגול הגדול החיצוני המקיף את כל העגולים הפנמיים, וכולם בטלים לגביה. ע"כ.

שכר לימוד תורה

ט. כל הלומד תורה, זוכה לקיים מצוה בכל מילה ומילה שמוציא מפיו. למשל: אם לומד תורה במשך דקה, זוכה לקיים מאתיים מצוות, מפני שבדקה אחת, אפשר לדבר 200 מילים, ועל כל מילה ומילה מקבל שכר [13]

13. כמבואר בספר תורת הבית לרבינו החפץ חיים (פרק ב) והובאו דבריו בספר בנין עולם (עמוד י), והוסיף: צא וחשוב, ברבע שעה של לימוד, אדם זוכה לקיים שלושת אלפים מצוות. בשעה, שנים עשר אלף, כמה ביום שלם, כמה בכמה ימים, כמה בכמה שבועות, כמה בכמה חודשים, תספור ותמצא שיגיע למליונים. חשבון זה מעורר מאוד להרגיש את האחריות שבכל רגע ורגע מרגעי החיים. ע"כ.

תיקון המידות

י. על ידי לימוד התורה, זוכה האדם לתקן את כל מידותיו הרעות והגרועות, כגון גאוה וכעס וכיוצא בזה, וזוכה להדבק במידות טובות וישרות [14]

14. כן כתב המאירי בחידושיו למסכת אבות, והובאו דבריו בסוף ספר יגדיל תורה. ואמרו במסכת שבת (לג.) סימן לגסות הרוח, עניות. ופירש רש"י בקידושין (מט:), מאי

עניות, דתורה. ועיין בספר מאור ישראל (שבת שם). ובאמת רואים אנו בחוש, שכל אותם בעלי תשובה שהתחילו לבוא לשיעורי תורה בהתמדה, נעשו לבריה חדשה, ואינם מתנהגים כפי שהיו מתנהגים בעבר, וזאת משום שהתורה הקדושה שינתה אותם.

הצלה ביום הדין

יא. לפני אמירת "יהיו לרצון אמרי פי" השני שלאחר תפילת העמידה, נהגו לומר פסוק המתחיל באות הראשונה משמו, ומסיים באות האחרונה משמו, [**כגון מי ששמו 'אברהם', יאמר פסוק "אך טוב וחסד ירדפוני וכו' ושבתי בבית ה' לאורך ימים"**] **וכל האומר כן, התורה מצילה אותו מגיהנם** [15]

15. הנה בענין מה שנהגו לומר פסוק הפותח וחותם בשמו קודם פסוק יהיו לרצון האחרון, דבר זה נזכר בתוך פירוש רש"י (מיכה ו. ט) וזו לשונו: ותושיה יראה שמך, מכאן שכל מי שאומר בכל יום מקרא שמתחיל ומסיים כמו שמתחיל ומסיים שמו, התורה מצילתו מגהינם. ע"כ.

וכן כתב בקיצור של"ה (תיקון חיבוט הקבר) בשם ספר הכוונות, שהרשעים אינם יודעים שמם בקבר, ומכים אותם מכות אכזריות, ומי שאומר הפסוק המתחיל בתחלת האות הראשון משמו, ומסיים בסוף האות האחרון משמו, דהיינו אותו השם שעולה עמו לספר תורה שהוא בלשון הקודש, סגולה היא שלא ישכח שמו.

ועיין בשו"ת צפיחית בדבש (דף קמט) שהביא דברי קיצור של"ה הנ"ל בשם ספר הכוונות, והקשה שלפי סודן של דברים בספר הכוונות, יש שני שמות לאדם, השם העיקרי שקוראים לו אביו ואמו בשעת המילה והוא השם שניכרת בו נשמתו, ושם השני שם הקליפה הקשורה עם הגוף והנשמה מזוהמת הנחש, מחמת חטא אדם הראשון. ואילו היה האדם בהיותו בחיים יודע השם של אותה קליפה שעמו, והיה משיג מקור הפגם ומציאות תיקונו, אז היתה נפרדת ממנו הקליפה אף בחיים, ולא היה נצרך לחיבוט הקבר.

ולפי זה, מה יתן ומה יוסיף ידיעת שמו העיקרי על ידי הפסוק, והרי ממילא לא יועיל להזכיר שם הקליפה הנדרשת ממנו. ואפשר שזוהי סגולתו שבאמירת הפסוק יועיל לזכור שם הקליפה בקבר וכו'. ע"ש.

וגם הלום ראיתי שכן כתב בספר יפה ללב חלק א (סימן קכב סק"ג), וגם האליה רבה (סימן קכב סק"ג) כתב, שטוב לומר פסוק מן המקרא שמתחיל ומסיים בשמו קודם שיאמר יהיו לרצון. ע"כ. ונראה הכוונה, קודם שיאמר יהיו לרצון האחרון.

והן אמת שבספר מאורי אור (דף לא:) כתב, שמה שנהגו רוב המון העם על פי איזה מחברים לומר פסוק מעין שמותיהם בראשי תיבות וסופי תיבות, כיון שלא נזכר בש"ס ובזוהר הקדוש ולא בשום פוסק קדמון, הוי כהפסק שלא מענין התפלה, לכן מוטב לאומרו אחר עקירת רגליו קודם שיאמר יהי רצון, וזכרון אחד לכולם. ע"כ. ומשמע שכוונתו לאומרו קודם יהי רצון שתבנה בית המקדש במהרה בימינו, (שהזכירו הרמ"א בהגה סימן קכג ס"א). אולם נראה שאין בזה חשש הפסק כשסיים לומר התחנונים, ואומרו קודם פסוק יהיו לרצון האחרון, כמבואר כל זה בשו"ת יביע אומר חלק ט (סימן יג).

וטרם אכלה לדבר, ראיתי בספר טובך יביעו (חלק ב עמוד כט) שהגאון רבי יוסף כהנמן ראש ישיבת פוניבז' הקשה, כיצד יזכור אדם את הפסוק ביום הדין, ואילו את שמו לא יזכור, והרי אדם שומע את שמו ביום עשרות פעמים, ואף על פי כן סופו לשכוח את שמו, ואם כן כיצד יזכור פסוק שאומר אותו בסך הכל שלוש פעמים ביום.

והשיב: חרדת הדין היא נוראה ואיומה, והיא גורמת לאדם לשכוח אפילו את שמו. הדבר היחיד שנחרט בלבו ובמוחו של האדם הם רק דברי התורה שלמד בימי חייו, שהרי תורת ישראל - תורה נצחית היא. ועל כן, מאחר שהפסוקים שאנו אומרים בסיום התפילה הם פסוקים מהתורה, לכן אפילו שנשכח את שמנו, נוכל לזכור את הפסוק שאמרנו בימי חיינו, ובאמצעות הפסוק נזכור את שמנו, גם באימת הדין.

פרק ב - חומר עוון ביטול תורה

א. כשם שמצות תלמוד תורה גדולה יותר מכל המצוות, ושכרה שקול כנגד כל המצוות, כך עוון ביטול תורה חמור מאוד, ושקול כנגד כל העבירות [1]

1. רבינו יונה בשערי תשובה (שער ג אות יד), והביא ראיה לזה, שהרי מצינו במקדש ראשון שויתר הקדוש ברוך הוא על עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים, ולא ויתר על עוון ביטול תורה, שנאמר "על מה אבדה הארץ, ויאמר ה' על עזבם את תורתי". וכן כתב בשלחן ערוך הרב (ה' תלמוד תורה פרק ד ס"ז).

ב. תחילת דינו של האדם אינו אלא על תלמוד תורה, ואחר כך על שאר מעשיו. ועל כן צריך האדם להיזהר שלא יאבד את זמנו לבטלה, אלא ינצלו ללמוד תורה ככל שיוכל, כדי שלא יבוש ביום הדין [2]

בענין - תחילת דינו של אדם על דברי תורה

2. גרסינן במסכת קידושין (מ:): אמר רב אמנונא, אין תחילת דינו של אדם נידון אלא על דברי תורה [ליום הדין תחילת תביעות שעליו - מפני מה לא עסקת בתורה. רש"י],

שנאמר "פוֹטר מים ראשית מדון" [שפוטר מעליו התורה שנמשלה למים, "ראשית מדון" הוא תחילת דינו. רש"י.]
והקשו התוספות, דבגמרא שבת (לא.) אמרו: בשעה שמכניסים אדם לדין, אומרים לו: "נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה", ומוכח שאין תחילת דינו על דברי תורה אלא על משא ומתן. ותירצו שאכן שאלה ראשונה היא על משא ומתן באמונה, אבל מכל מקום מענישים אותו תחילה על שלא קבע עתים לתורה. ועיין תוספות סנהדרין (ז. ד"ה אלא) ובבית יוסף (או"ח סימן קנה).
והקשו המפרשים על תרוץ התוספות, אם דנים את האדם תחילה על ביטול תורה, אם כן מדוע שואלים אותו תחילה על משא ומתן באמונה, וכשנפרעים ממנו מענישים אותו תחילה על דברי תורה, לכאורה מסתבר לשאול תחילה על דברי תורה וגם להעניש תחילה על ביטולה.
וראיתי בעיון יעקב (קידושין שם) שכתב ליישב זאת על פי מה שמובא בספר תנא דבי אליהו (זוטא פרק יד): פעם אחת הייתי עובר ממקום למקום, ומצאני אדם אחד, שלא היה בו לא מקרא ולא משנה והיה מתלוצץ ומלעיג דברים, ובא כנגדי, ואמרתי לו: בני, מה אתה משיב לאביך שבשמים ליום המשפט? אמר לי: רבי, יש לי דברים שאני משיב לאבי שבשמים ליום המשפט, אומר אני לו, בינה ודעה לא נתנו לי מן השמים שאקרא ואשנה!
אמרתי לו: בני, מה מלאכתך? אמר לי: צייד אני. אמרתי לו: בני, מי אמר לך שתביא פשתן ותאגדינו מצודות, ותשליכנו לים, ותעלה דגים מן הים? אמר לי: רבי, בזה בינה ודעה נתנו בי מן השמים.
אמרתי לו: בני, ומה להשליך מצודות ולהעלות דגים מן הים ניתנו בך בינה ודעה, דברי תורה שכתוב בהם "כי קרוב אליך הדבר מאד" לא ניתנו בך בינה ודיעה?! מיד היה מתאנח והיה מרים קולו והיה בוכה. אמרתי לו: בני, אל ירע לך, אלא שאר בני אדם שהן משיבים באותו ענין שאתה השבת לי, מעשה ידיהן מוכיחים עליהן. ע"כ.
ולפי זה כתב העיון יעקב ליישב, ששואלים תחילה את האדם על משא ומתן, כדי שלא יוכל להשיב שלא ניתן לו בינה ודעת מן השמים כדי ללמוד תורה. ולאחר שנודע שאכן היה לו דעת כדי להתעסק במשא ומתן, שפיר שואלים אותו מדוע לא קבעת עתים לתורה, והרי דעת לעסוק במלאכה היתה לך! ודפח"ח. ומעין זה כתב הערוך לנר (נידה ע:). ועיין עוד בשו"ת עונג יום טוב (סימן יד הערה 1), ובספר לא תשיך (עמוד 34).

עונשו של המתבטל מתורה

ג. כל אדם שיש באפשרותו ללמוד תורה ואינו לומד, הרי הוא מבזה את ה', ונקרא רשע [3] **ועליו נאמר: "כִּי דְבַר ה' בָּזָה"** [4] **והקדוש ברוך הוא מביא עליו יסורים מכוערים, שמזיקים לו ומשחיתים אותו** [5]

ובודאי שמי שיש באפשרותו ללמוד תורה, ובְּמקום זה יושב ומדבר דברים בטלים, כגון פוליטיקה או ספורט וכדומה, הרי עוונו גדול מאוד. 6

וידע האדם לעצמו, שכל רגע ורגע שמתבטל מלימוד התורה קדושה בלי שום סיבה מוכרחת, גדול עונו מנשוא [7]

3. עיין בספר מגן אבות להרשב"ץ (אבות פרק ה משנה יז).

4. סנהדרין (צט.) וכן פסק בשלחן ערוך ביורה דעה (סימן רמו סעיף כה).

5. ברכות (ה.). וכתב רבינו יונה באגרת התשובה (אות לו): כשבני אדם פוסקים ממלאכתם ומעסקיהם והולכים לבתיהם, או יושבים בקרנות והם בטלים, או משיחים בדברים בטלים, רעתם רבה וחטאתם כבדה מאד, לפי שהם מבזים את התורה, שאילו היו מאמינים שאין תכלית למתן שכרה, למה לא ישיבו רגליהם לבית המדרש ללמוד הלכות, או לקרוא מקרא, או סידור תפלה, הלוא האדם זריז ואץ ברגליו למלאכתו ולעסקיו, ויודע כי הכל הבל. ע"כ.

וכתב רבינו יצחק אברבנאל בביאורו למשנה באבות (פרק ו): "אוי להם לבריות מעלבונה של תורה", רוצה לומר, שהאוי והרעות כולם שיבואו על הבריות (ב"מ), ימשך עליהם מעלבונה של תורה, כלומר בגלל העלבון שמעליבים את התורה, שכאשר מניחים אותה מקופלת בזוית הבית ככלי שאין בו חפץ, ואין אדם עוסק בה, הוא עלבון גדול לתורה, והוא הסיבה הראשונה לצרות ישראל ורעותיהם!

ובמסכת שבת (לב:) אמרו, בעון ביטול תורה בנים מתים שנאמר: "לשוא הכיתי את בניכם מוסר לא לקחו", ופירש רש"י, בתמיה, וכי בחנם הכיתים? אינו אלא בשביל המוסר דהיינו תורה לא לקחו, לא למדו, לשון לֶקח.

וכתב בספר מאור ישראל (שם), שאפשר לפרש, לשוא הכיתי את בניכם, בעון שהעבירו הזמן לשוא, דהיינו ביטול תורה, לכן הכיתי את בניכם. ואף על פי שבברכות (ה.) מוכח שיסורין באים על האדם בגלל ביטול תורה, אבל לא באים על בניו? מכל מקום כשלא חוזר בתשובה על ידי יסורין, בנים מתים רח"ל, וזה שאמר "מוסר" דהיינו היסורים לא גרמו להם ללמוד לקח, ולכן נלקחו הבנים.

6. כתב בספר שערי תשובה לרבינו יונה (שער ג), הקובע עצמו תמיד לשיחה בטלה ודברים בטלים כדרך יושבי קרנות, שתים רעות יש בדבר הרע הזה. האחת - כי כל

המרבה דברים מביא חטא. והשנית - כי הוא בטל מדברי תורה. ויש בדבר הזה דרכי מות, כי איך לא זכר ולא שם על לבו, כי בעתים ההם אשר הוא משחיתם, יוכל להשיג הנעימות, ולקנות חיי עולם, אם יקבע העתים המזומנים ההם לתורה, אשר הוא פנוי בהם ממלאכתו ועסקיו. אין זה כי אם בזות לבו את המצות ואת שכר העולם הבא. ומלבד אשר אִבד טובה הרבה, ישא את עונו, כי אשמת הביטול מן התורה בעת היכולת לעסוק בה, אש היא עד אבדון תאכל. עכ"ל.

7. חזון איש (חלק ב סימן קעג אות כד). וראה בספר שני לוחות הברית בשער האותיות (אות ש' שתיקה) שכתב, שאפילו יושב ואינו מדבר ליצנות, אלא רק היה לו אפשר לעסוק בדברי תורה ואינו עוסק ויושב בטל, נקרא מושבו מושב לצים, כדתנן באבות (ג, ב), רבי חנניא בן תרדיון אומר, שנים שיושבים ואין ביניהם דברי תורה, הרי זה מושב לצים. והטעם, דמזה נראה שהוא מתלוצץ בתורה ואינה נחשבת בעיניו, דאם לא כן לא היה בטל ממנה. ע"כ. ומזה יש ללמוד, כמה צריך האדם לשים לבו שלא יהיה בטל באותם רגעים פנוים שיש לו אפשרות ללמוד בהם תורה.

קריאת עיתונים חרדי

בספר תולדות יעקב (עמוד קא) מסופר, שנכנסו אברכים לרבינו הסטייפלר ושאלה בפיהם: היות שפלוני שנודע בשערים לתלמיד חכם ששקד על לימודו לילות כימים, ולא ביטל מזמנו, נתבקש לישיבה של מעלה, האם אפשר לחרוט על מצבתו בין שאר התוארים, גם את התואר "לא פסיק פומיה מגירסא"? השיב להם הרב: האם הנפטר נהג לקרוא בקביעות בעיתון חרדי? משנענה בחיוב, פסק ואמר שאי אפשר לעטרו בתואר זה! ולך נא ראה במדרש שיר השירים רבה (פרשה א) ששאלו: למה נמשלה תורה לשמן? ללמדך, מה השמן הזה כוס מלא שמן בידך ונפל לתוכו טיפה של מים, יצאת כנגדה טיפה של שמן, כך אם נכנס דבר של תורה ללב, יצא כנגדו דבר של ליצנות. נכנס ללב דבר של ליצנות, יצא כנגדו דבר של תורה. ע"כ. ועיין בשו"ת משנה הלכות (חלק יג סימן קע).

ד. אמרו רבותינו בתלמוד: הקדוש ברוך הוא בוכה על שלושה סוגי אנשים בכל יום, ואחד מהם - מי שיש לו אפשרות לעסוק בתורה ואינו עוסק בה.

וכל בעל שכל כשקורא דברים אלו, צריך לרעוד ולהתבייש, כיצד ילוד אשה כמותו, מסוגל לגרום צער לבורא עולם, ואיך לא יבוש להתבטל מלימוד התורה בשעת הפנאי

[8]

ומלבד זה, הרי הוא משקר תמיד, מפני שבכל יום אומר בתפילתו "תורה ומצוות אותנו למדת... ובהם נהגה יומם ולילה", והוא אינו הוגה בהם לא ביום ולא בלילה, וכיצד לא יפחד לדבר שקר בפני השם יתברך [9]

8. בגמרא חגיגה (ה:) תנו רבנן: שלושה הקדוש ברוך הוא בוכה עליהם בכל יום: על שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק, על שאי אפשר לעסוק בתורה ועוסק, ועל פרנס המתגאה על הציבור.

וקשה, מדוע הקדוש ברוך הוא בוכה על מי שאינו יכול לעסוק בתורה ובכל זאת עוסק, ואדרבה היה לו לשמוח על כך. ובאמת בספר יין הנסך (חגיגה שם) כתב שבכיה היא בדמעות של שמחה.

אולם המהרש"א שם תירץ, שאם נדקדק בדברי הגמרא נראה, שלגבי מי שאפשר לו לעסוק ואינו עוסק, לא אמרו "ואינו עוסק בתורה" אלא "ואינו עוסק" סתם. וכן לגבי מי שאי אפשר לעסוק ועוסק, לא אמרו שעוסק בתורה, אלא "עוסק" סתם.

ולפי זה נראה לפרש דהכי קאמר, כל שאפשר לו לעסוק בתורה, ואינו עוסק גם בדברים אחרים [כגון מסחר וכדומה], אלא הוא כפועל בטל. וכן כל שאי אפשר לו לעסוק בתורה לאו משום שאי אפשר לו ממש, אלא בגלל שעוסק בדברים אחרים המבטלים אותו מלימוד תורה, על שניהם הקדוש ברוך הוא בוכה, על זה שהולך בטל ואינו עוסק בתורה, וגם על זה שעוסק בדברים אחרים וביטל מדברי תורה, שהיה לו להניח כל עסקיו משום לימוד תורה, כדאמרינן בקידושין "מניח אני את כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה. ע"כ.*)

???בענין - תלמיד שלא הגיע להוראה ומורא

*). בספר מאור ישראל (חגיגה שם) הביא קושית המהרש"א, שאדרבה יש לשמוח על מי שאין לו אפשרות לעסוק בתורה ועוסק, ומדוע ה' בוכה עליו.

וכתב לפרש, שמה שאמרו "מי שאי אפשר לו לעסוק בתורה ועוסק", היינו שאינו יכול להתעמק ולהבין הדברים היטב, ולהכנס במשא ומתן של הלכה, כדי להורות הלכה למעשה, לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, והוא עוסק ומורה הוראה. וכדאמרינן כהאי גוונא בתענית (י:), אל תרגזו בדרך, אל "תתעסקו" בדבר הלכה, שמא תרגז עליכם הדרך, ופריך, מדאמר רבי אלעאי, שני תלמידי חכמים שמהלכים בדרך, ואין ביניהם דברי תורה, ראויים לישרף וכו'. לא קשיא, הא למיגרס הא לעיוני, (למגרס איבעי להו, אבל במילתא דמבעי לה עיוני, לא). הרי שלשון "עסק" היינו בעיון. וכן כתב הט"ז (או"ח סימן מז) לגבי ברכת "לעסוק" בדברי תורה, דהיינו בפלפול ובמשא ומתן של הלכה. ע"ש.

ולכן מי שאינו יכול להתעסק בתורה, לדון ולהורות הלכה למעשה, ועוסק, שהוא מתנשא לאמר אני אמלוך להורות הוראות לשואלו דבר, ראוי לבכות עליו, שהוא בכלל תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה, ולהיפך, מי שיכול לעסוק בתורה, לדון ולהורות, ואינו עוסק, והרי הוא בכלל תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה, הילכך גם כן ראוי לבכות עליו, שעליהם נאמר כי רבים חללים הפילה, ועצומים כל הרוגיה, כדאיתא בסוטה (כב.). וכן פסק הרמב"ם (פ"ה מהל' תלמוד תורה ה"ה). ע"ש.

והגר"ש פינקוס בספרו נפש שמשון (עמוד קפו) ביאר: "מי שאינו יכול לעסוק בתורה ועוסק", כלומר הוא אינו יכול ללמוד תורה מפני שהוא עסוק, ממילא הוא נזקק למסירות נפש כדי ללמוד, גם על אחד כזה בוכה הקדוש ברוך הוא – מדוע הנך נצרך למסירות נפש כדי ללמוד? מדוע אתה גורם לעצמך להיות כל כך עסוק, ולמסור נפשך ללמוד תורה? מדוע אתה מלכתחילה אינך לומד?

משל למה הדבר דומה? אב אומר לבנו – תביא לי בבקשה כוס מים. הבן נאנח ואומר: אבא, למענך אני עושה מסירות נפש... והוא מתרומם בכבדות מהכסא, הולך לברז ומביא לאביו כוס מים.

אומר לו האב: אני מוותר על המסירות נפש הזו, איני צריך טובות, מדוע מה שביקשתי ממך אינו מתוק בעיניך? וכך כביכול אומר הקדוש ברוך הוא: מדוע הגעת למצב שאי אפשר לך לעסוק בתורה, מדוע לימוד התורה כל כך קשה בעיניך. ע"ש.

9. רבינו חיים פלאג'י בספרו כף החיים (עמוד רסז), וסיים שאפילו מי שאינו בן תורה, לא יאבד השעות לאבדון כדי שלא יהיה שקרן בפני המקום.

ללמוד זמן מועט

ה. אדם שיש לו שיעור קבוע, ובגלל אונס מסויים לא הספיק להגיע לתחילת השיעור, אף על פי כן, אם חלף האונס ונשאר לו זמן מועט לבוא לשיעור, ימהר לעשות כן, ויקבל שכר כאילו השתתף בכל השיעור [10]

10. כן יש ללמוד מהא דאיתא בחגיגה (ה:) דרב אידי אבוה דרבי יעקב בר אידי היה מהלך שלשה חדשים מביתו לבית המדרש, ונוסע מביתו אחר הפסח ולומד יום אחד בית המדרש, וחוזר לביתו לשמח את אשתו בחג הסוכות. והיו החכמים קוראים לו "תלמיד ישיבה ליום אחד". חלש דעתיה, וקרא על עצמו את הפסוק "שְׂחֹק לְרַעֲהוּ אֱהִיֶה", אמר ליה רבי יוחנן: במטותא מינך לא תעניש להו רבנן. נפק רבי יוחנן לבי מדרשא ודרש: "ואותי יום יום ידרשון ודעת דרכי יחפצון", וכי ביום דורשין אותו ובלילה אין דורשין

אותו? אלא לומר לך: כל העוסק בתורה אפילו יום אחד בשנה - מעלה עליו הכתוב כאילו עסק כל השנה כולה. ע"כ. ודון מינה לנידון דידן.

פרק ג - חיוב לימוד תורה

א. כל איש מישראל חייב בתלמוד תורה, בין אדם עני ובין אדם עשיר. בין אם הוא שלם בגופו, ובין אם יש לו יסורים. בין בחור, ובין זקן גדול שתשש כוחו.
אפילו עני המחזר על הפתחים כדי לקבץ נדבות, ואפילו יש לו אשה וילדים שצריך לפרנסם, חייב לקבוע לו זמן ללמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר: "והגית בו יום ולילה" [1]

1. רמב"ם (ה' תלמוד תורה פרק א ה"ח), והוסיף בהלכה ט', שגדולי חכמי ישראל, היו מהם חוטבי עצים, ומהם שואבי מים, ומהם סומים, ואף על פי כן היו עוסקים בתלמוד תורה ביום ובלילה, והם בכלל מעתיקי השמועה איש מפי איש מפי משה רבינו. ע"כ.
ובגמרא יומא (לה:) אמרו: הלל מחייב את העניים, רבי אלעזר בן חרסום מחייב את העשירים, יוסף מחייב את הרשעים. וכתב מרן החיד"א בספרו חומת אנך על הפסוק במשלי (פרק יט) "רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום", הֵי"א ראשי תיבות הלל יוסף אלעזר, ובזה עצת ה' היא תקום לדון כל איש, כי על ידי שלושת האמורים לעיל, מתחייבים הכל בדין, ואין לשום אדם טענה לינצל מן הדין.

לימוד תורה מתוך דוחק ועוני

ראיתי לנכון להעתיק כאן דברי חד מן קמאי רבי אשתורי הפרחי בספרו כפתור ופרח (פרק מד) אודות עסק התורה מתוך עוני וצער, וזו לשון קודשו:
חכמי ישראל ז"ל לא היו מבטלים הלמוד לא מפני עושר ולא מפני עוני. וכתב הר"ם ז"ל מקוצי (מצות קס"ב), גדולי החכמים היו עניים, כגון רבי יהושע בן חנניה במסכת ברכות (כח.) שאמר לו רבן גמליאל "מכותלי ביתך ניכר שפחמי אתה". וכן רבי אלעזר במסכת תענית (כה.) מגלגל עצמו בצער גדול שלא לקבל צדקה. ואמר ליה רב לרב כהנא (פסחים קיג.) פשוט נבלתא בשוקא ולא תימא כהנא אנא גברא רבה אנא. וכן אמרו (שם קיב.) "עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות".
וכן רבי אלעזר בן חסמא ורבי יוחנן בן גודגדא שיודעין לשער כמה טיפין יש בים, והיו עניים כדאיתא מסכת הוריות (י.). וכן רבי עקיבא בתחלתו (נדרים נ.). ורבי חנינא בן דוסא (תענית כה.) דשבבתא אמרה לדביתהו מכדי ידענא דמידי לית לה. ומיהו אביו עשיר היה, שהרי היה מושיב חכמי ישראל במטות זהב, וכדאיתא מסכת יבמות (טז.).

וכן רבי יהושע בן קרחה דלא סיים מסאני וכדאיתא בשבת (קנב.). ובקידושין (מ.) רב כהנא הוה מזבין דיקולי, תבעתיה ההיא מטרוניתא, אמר לה אזיל אקשיט נפשאי, סליק וקא נפיל מאיגרא לארעא, אתא אליהו קבליה, אמר ליה אטרחתן ארבע מאה פרסי. אמר ליה מאי גרים לי לאו עניותא?! יהב ליה תיבה דדינרי. עכ"ד.

ומזה ילמד האדם, שאף אם מצבו הכלכלי קשה, אין לו לעזוב את לימוד התורה שהיא חיינו ואורך ימינו, שהרי גם חכמי התלמוד שבודאי היו הרבה יותר צדיקים וקדושים מדורותינו, סבלו מעוני ומחסור, ואף על פי כן המשיכו לעסוק בתורה כל ימי חייהם ולא הרפו ממנה בגלל נסיון העוני, ולפום צערא אגרא. ובעלי המוסר אומרים, שאם אותם חכמים היו לומדים תורה מתוך עושר, לא היו זוכים להגיע למה שהגיעו.

ב. חייב אדם ללמוד תורה עד יום מותו, שנאמר: "ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך", וכל זמן שלא יעסוק בתורה, הרי הוא שוכח את מה שלמד [2]

2. רמב"ם (שם הלכה י). ובמסכת שבת (פג:) אמר רבי יונתן: לעולם אל ימנע אדם עצמו מבית המדרש ומדברי תורה ואפילו בשעת מיתה, שנאמר: "זאת התורה אדם כי ימות באהל", אפילו בשעת מיתה תהא עוסק בתורה.

האם מותר לסכן עצמו כדי ללמוד תורה

בגמרא יומא (לה:) אמרו עליו על הלל הזקן שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעיק (מטבע), חציו היה נותן לשומר בית המדרש, וחציו לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא עבודה, ומאחר שלא היה לו כסף, לא הניחו שומר בית המדרש להכנס. עלה ונתלה וישב על פי ארובה של בית המדרש, כדי שישמע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון.

אמרו: אותו היום ערב שבת היה, ותקופת טבת היתה, וירד עליו שלג מן השמים. כשעלה עמוד השחר אמר לו שמעיה לאבטליון: אבטליון אחי! בכל יום הבית מאיר, והיום אפל, שמא יום המעונן הוא? הציצו עיניהן וראו דמות אדם בארובה, עלו ומצאו עליו שלג בגובה שלש אמות. פרקוהו, והרחיצוהו, וסכו אותו, והושיבוהו כנגד המדורה. אמרו: ראוי זה לחלל עליו את השבת. ע"כ.

והקשה מרן פאר הדור בספרו הליכות עולם (חלק ח עמוד שלב), דלכאורה יפלא על הלל, איך סיכן עצמו על דברי תורה, והרי אמרו בבבא קמא (סא.): אמר דוד המלך, כך מקובלני מבית דינו של שלמה הרמתי, כל המוסר עצמו למיתה על דברי תורה, אין אומרים דבר הלכה בשמו. ומוכח שאסור למסור נפשו כדי ללמוד תורה.

ותירץ, שהלל הזקן מרוב חפצו ותשוקתו בתורה לשמוע דברי אלהים חיים מפי גדולי הדור, לא הרגיש כלל שיורד עליו שלג כבד כל כך, שיוכל לסכן אותו, וקיים בעצמו באהבתה תשגה תמיד. וחשב בדעתו כי שומר מצוה לא ידע דבר רע, ולא ידע שאותו מקום מצוי בו היזק. ע"כ.*)

וזכה לכוון בזה לדברי הבן יהוידע (שם) שדקדק, מדוע נאמר בגמרא שירד עליו שלג מן השמים, והרי דבר פשוט הוא ששלג יורד מהשמים. ותירץ, שאותו היום לא היה קור גדול שראוי לירד בו שלג, אלא ירידת השלג היתה בהשגחה פרטית מן השמים, ולא מחמת הקור, וממילא מתורצת השאלה כיצד סיכן הלל את עצמו כדי לשמוע דברי תורה. ולפי זה ניחא, שבְּעת שנִתלה הלל על הארובה, לא היה קור גדול, ולא היה ראוי לרדת שלג, ורק לאחר שנתלה והעמיק מחשבתו בדברי תורה, ירד השלג בהשגחה, והוא להיותו מעיין בעומק דברי תורה, לא הרגיש, ואחר כך מרִבוי השלג התעלף עד שלא היה בו כח לקום לפרוק מעליו השלג. ע"כ. וש"י מד"נ.

אולם לאחר כותבי כל זאת, הוקשה לי מהגמרא בכתובות (עז:), דרבי יהושע בן לוי היה יושב וכורך עצמו עם חוליֵי ראתן [חולים שיש להם שרץ במוחם] ועוסק בתורה, ואף על פי שמחלה זו מדבקת ומסוכנת מאוד, אמר: "אילת אהבים ויעלת חן" - אם חן מעלה על לומדיה, אנוני לא מגנא? וכתב שם הריטב"א, שאפילו בשעה שלא היה עוסק בתורה, היה יושב ונצמד לאותם חולים, משום דאורייתא אפילו בעידנא דלא עסיק בה מגנא ומצלא לעוסקים בה לשמה, כמבואר בסוטה (דף כ"א).

ולכאורה קשה, כיצד סיכן רבי יהושע את עצמו ולמד תורה במקום שקרוב לודאי שיבוא לידי סכנת נפשות, והרי מבואר בגמרא בבא קמא (שם) שאין לעשות כן, והעושה כן, אין אומרים הלכה בשמו.

ושוב ראיתי בקובץ שעורים (כתובות עז:) שהקשה גם כן על הנהגתו של רבי יהושע, כיצד חיבק עצמו עם חולי ראתן ועסק בתורה, והרי כתיב "ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני", דהיינו ששמואל לא רצה ללכת למשוח את דוד למלך, מפני שבמקום שמצוי היזק, לא סומכים על כך ששלוחי מצוה אינן ניזוקין, ובחולי ראתן מצוי היזק, וכיצד סמך רבי יהושע על נס.

ותירץ, דדוקא בשאר מצוות לא אמרינן שלוחי מצוה אינם ניזוקים במקום שמצוי היזק, אבל לימוד תורה שאני, שאף במקום שמצוי היזק התורה מגנה על האדם, וכדיליף מקל וחומר, אם חן מעלה על לומדיה אנוני לא מגנא. ע"כ.

היוצא מדבריו, שמותר לאדם לסכן את עצמו ולסמוך על הנס לצורך לימוד תורה. ואחר המחילה מהדר"ג לא זכר שר דברי הגמרא בבבא קמא (שם), שהמוסר עצמו למיתה על דברי תורה, אין אומרים דבר הלכה בשמו, ומשמע שגם בלימוד תורה אסור לאדם לסכן את עצמו.

ולעת כזאת זכתה עיני לראות אור יקרות בספר משך חכמה (שמות פרק כז פ' יא), שהביא דברי הגמרא ביומא (לח.) שניקנור נעשו נסים לדלתותיו, שכאשר הלך להביא דלתות מאלכסנדריא של מצרים, בחזרתו עמד עליו נחשול שבים לטבעו. נטלו אחת מהדלתות והטילוה לים, ועדיין לא נח הים מזעפו. ביקשו להטיל את חברתה, עמד הוא וחִבקה, אמר להם: הטילוני עמה! מיד נח הים מזעפו. והיה מצטער על חברתה. כיון שהגיע לנמל עכו, היתה מבצבצת ויוצאה מתחת דופני הספינה. לפיכך, כל השערים שהיו במקדש נשתנו להיות של זהב, חוץ משערי ניקנור, מפני שנעשו בהן נסים. ויש אומרים: מפני שנחושתן מוצהבת היתה.

והקשה המשך חכמה, דלכאורה מדוע היה צריך שני טעמים כדי להסביר לנו מדוע לא החליפו את שערי נקנור, ומדוע לא ניחא לגמרא בתירוץ הראשון.

ותירץ המשך חכמה על פי הגמרא בבבא קמא (שם), שכל המוסר עצמו למות על דברי תורה, אין אומרים דבר הלכה בשמו. וגם כאן שניקנור מסר עצמו למות על הדלתות, מפני זה לא היה ראוי להזכיר שמו על הדלתות והיה ראוי להחליפם, שהרי עשה דבר שאסור לעשות, ולכן הביאו תירוץ נוסף בגמרא כדי לבאר מדוע לא הוחלפו השערים.

וסיים המשך חכמה: אמנם על תלמוד תורה דרבים, צריך למסור עצמו למיתה, ולסכן עצמו עבור זה, ואדרבא נענש יהושע מפני שלא עסק בתורה בעת המלחמה (מגילה ג.), ולכן משה שנתן נפשו על תורה של כל ישראל, אמרו שלפיכך נקראת על שמו שנאמר "זִכרו תורת משה עבדי". עכ"ד. [א"ה: וסיוע לדבריו מצינו אצל רבי עקיבא שהיה מקהיל קהילות ברבים, ולא חשש לחייו כדאיתא בברכות (סא:), וכיוצא בזה נהג רבי יהודה בן בבא כדאיתא בסנהדרין (יג.)].

ולפי זה יש ליישב, שרבי יהושע היה כורך ומחבק את אותם חולי ראתן ולומד עימהן, ולא חשש לסכנה, מפני שלצורך לימוד תורה לאחרים צריך למסור עצמו למיתה, ורק לצורך לימוד תורה לעצמו, אין למסור עצמו למיתה.

וראה למרן החיד"א בספרו פתח עינים (כתובות שם), שרבי יהושע בן לוי היה לומד עם אותם חולים ומחזירן בתשובה. וראה עוד בשו"ת ממעמקים (ח"ב סימן יא), שתיאר

כיצד היה הוא ושאר הרבנים בשואה, מוסרים עצמם ללמד תורה לישראל, אף על פי שהדבר היה כרוך בפיקוח נפש. הי"ד.

המסכן את נפשו אין אומרים הלכה בשמו

ומענין לענין באותו ענין; במסכת חגיגה (טו:) מסופר על רבה בר שילא שפגש את אליהו ושאל אותו: מה עושה קודשא בריך הוא? אמר ליה: אומר שמועות והלכות מפיהם של כל החכמים, ומפיו של רבי מאיר אינו אומר. אמר ליה: אמאי? משום שלמד שמועות מפיו של אלישע אחר. אמר ליה: אמאי, רבי מאיר רמון מצא, תוכו אכל, קליפתו זרק?! אמר ליה: עכשיו שמע לקולך ואמר שמועה מפיו של רבי מאיר.

ובספר מאור ישראל (שם) כתב לבאר הטעם שהקדוש ברוך הוא לא אמר הלכה מפי רבי מאיר, על פי הגמרא בבבא קמא (הנ"ל): שכל המוסר עצמו למות על דברי תורה, אין אומרים דבר הלכה משמו.

והנה רבי מאיר בודאי שידע היטב שיש סכנה רוחנית לנפשו של הלומד תורה מפי אדם רשע, פן ימשך אחריו חס ושלום, ולמרות זאת מרוב חשקו בתורה, החזיק עצמו בדבר זה לאדם גדול, וכמו שכתוב "ויגבה לבו בדרכי ה'", ושם נפשו בכפו לנצל חכמת התורה אשר בקרב אלישע אחר, למרות הסכנה הרוחנית שיש בדבר.

והואיל והלכה רווחת שכל המוסר נפשו על דברי תורה אין אומרים דבר הלכה משמו, אף כאן לא רצה הקדוש ברוך הוא לומר שמעתתא מפיו של רבי מאיר, מכיון שהיה חשש גדול שנפשו תאבד על ידי שלומד תורה מפי אדם שאינו הגון.

עד שבא רבה בר שילא ולימד זכות על רבי מאיר, שרמון מצא תוכו אכל קליפתו זרק, שרבי מאיר לרוב גדולתו ועוצם חכמתו, היה הדבר דומה אצלו, כאדם שמצא רמון, תוכו אכל וקליפתו זרק, ולגבי רבי מאיר מילתא זוטרתי היא, ואין בזה חשש סכנה רוחנית כלל. ואז נתקבלו דבריו למעלה, והסכים הקדוש ברוך הוא על ידו, ואמר שמעתתא מפיו של רבי מאיר.

לימוד בדרך ובאירועים

ג. שני אנשים ההולכים יחדיו בדרך, חייבים לדבר ביניהם בדברי תורה, כדי שזכות התורה תגן עליהם ותשמור עליהם בדרכם. ואם יש להם אפשרות לדבר דברי תורה ואינם עושים כן, הרי הם בסכנה, וראויים חלילה להישרף באש [3]

3. במסכת תענית (י:) אמר רבי אלעאי בר ברכיה: שני תלמידי חכמים שמהלכים בדרך ואין בניהם דברי תורה ראויים להישרף, כפי שמצינו אצל אליהו ואלישע, שנאמר: "וַיְהִי הֵמָּה הֹלְכִים הָלוֹךְ וְדַבֵּר וְהִנֵּה רֶכֶב אֵשׁ וְסוּסֵי אֵשׁ וַיַּפְרִדוּ בֵּין שְׁנֵיהֶם וַיַּעַל אֵלִיָּהוּ בַּסְעָרָה

הַשָּׁמַיִם", מאחר שהלכו ודברו ביניהם בדברי תורה, לפיכך לא נשרפו באש שירדה מהשמים, הא אם לא היו עושים כן, היו נשרפים באש.

ובילקוט שמעוני מלכים ב' (רמז רכד) כתוב: כשנשתלח מלאך על אליהו ועל אלישע, בא ומצאן עסוקים בדברי תורה, ולא היה יכול לשלוט בהם, שנאמר: "והנה רכב אש" אלו דברי תורה נביאים וכתובים, "וסוסי אש" אלו משנה הלכות ואגדות וכו'. מכאן אמרו שני בני אדם שמהלכים בדרך ועוסקים בתורה - אין דבר רע שולט בהם, שנאמר: "ויהי הם הולכים הלוך ודבר". וכן איתא במדרש שכל טוב (בראשית פרק מז).

וכתב בספר מגן אבות לרשב"ץ (פרק ג משנה ה), שהמהלך בדרך יחידי, אם מחשב בדברי תורה מסיר פחד מלבו, ואין לו חברה ולויה יותר טובה ממנה, כמו שדרשו בעירובין (נד.), המהלך בדרך ואין לו לויה יעסוק בתורה, שנאמר 'כי לויית חן הם לראשך'. ועיין מהרש"א בחידושי אגדות (סוטה מט.).

וראה בספר הקדוש אור החיים (ויקרא פרק כו) על הפסוק "אם בחקותי תלכו", שיש לבאר זאת על דרך אומרם בברכות (יד.) שאסור לאדם לשום לדרך פעמיו עד שיקדים דברי תורה, דכתיב: "צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו", וצא ולמד מה שאמרו בזוהר (חלק א סט:) על ההולכים בדרך ואין ביניהם דברי תורה שמתחייבים בנפשם, והוא מאמר הכתוב "אם בחקתי - תלכו", פירוש; כשיש לימוד תורה, 'תלכו' אז תלך לבטח, כי כשיש עסק התורה, כוחותיה מלוין את האדם. ע"כ.

ועל כן כל חכם לב ישים על לבו דברים אלו, ולא ילך בטל בלכתו בדרך, וכבר כתבו התוספות במסכת סוטה (דף כא.), שסתם תלמיד חכם תורתו אומנתו ועוסק בה ומהרהר בה כל שעה, ואינו הולך ד' אמות בלא תורה.

ד. חובה קדושה על כל אדם לקחת עמו ספר, כשנוסע באוטובוס, או כשהולך לאירועים שונים כגון חתונה וכיוצא בזה, כדי ללמוד תורה בשעת הפנאי, ואין בזה חשש גאוה, ועל כגון זה נאמר: "ויגבה לבו בדרכי ה'" [4]

4. על פי מה שנתבאר בס"ד בסעיף הקודם. וכן פסק בשו"ת באר משה (חלק ג סימן קעט), וכתב שאין בזה גאוה, מפני שכל מה שאמרו שיש לחוש לגאוה, היינו דווקא כשעושה דבר שאינו חייב לעשותו על פי הדין, ואף על פי כן מתחסד לעשותו. אבל לימוד תורה, חייב בו בכל עת בין בלכתו בדרך, ובין בהיותו באולם שמחות ובשאר מקומות אחרים, ולכן אין לחוש בזה ליוהרא.

וסיפרו על הגאון בעל אימרי אש, שדרכו היתה להתענות בכל ימות השובבי"ם, והיה מפרסם לכל שהוא מתענה. ושאלוהו, והלא מפורש בשלחן ערוך שעונש המפרסם

תעניותיו הוא גדול מאוד, חוץ ממה שמאבד כל זכויותיו שהיה אמור לקבל בשביל התענית, ואם כן מדוע מגלה את מעשיו הטובים ברבים.
והשיב, שדין שהוא מפורש בשלחן ערוך שאדם מחויב לעשותו, אין בזה יוהרא כשעושהו בפני רבים, מפני שעושה את המוטל עליו. ומה שאמרו שעונש המפרסם תעניותיו גדול מאוד, היינו דווקא אם מתענה תענית שאינו מחויב להתענות. ומאחר שראה שבני אדם מזלזלים בתענית של ימי השובבי"ם, לכן בכונה הוא מפרסם תעניתו, שממנו ילמדו אחרים ויעשו כמותו. והוא הדין בנידון דידן שעל ידי שלוקח ספר וקורא בו, הרי הוא גורם לאחרים שילמדו ממנו וכן יעשו, וזכות הרבים תלוי בו. ע"כ.
ואיתא במסכת ברכות (טז.): רבי אמי ורבי אסי הוו קא קטרין ליה גננא לרבי אלעזר [קושרין לו חופה, להשיאו אשה. רש"י] אמר להו: בינתיים אלך ואשמע דבר תורה בבית המדרש, ואבוא ואומר לכם אותו. ואכן בא ואמר להם. אמרו לו: אִלו לא באנו אלא לשמוע דבר זה - דיינו. ע"כ.
ראה עד כמה חסו חכמינו זיע"א על זמנם שלא ילך לבטלה, שאפילו חתן ביום חופתו, הלך ללמוד כשראה שעדיין לא הכינו את חופתו, ועל אחת כמה וכמה שהאורחים הבאים לשמוח בשמחת החתן, ורואים שעדיין לא התחילו בעריכת החופה, צריכים הם לנצל את הזמן כדי ללמוד תורה עד שיתחילו בעריכת החופה או בברית וכיוצא בזה.

ניצול כל רגע פנוי

כתב מרן הראש"ל שליט"א בספרו ענף עץ אבות על המשנה "ואל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה", שאם יש לך זמן מועט פנוי, מתוך הטרדות שלך, עליך לנצל אותו, ולא תאמר מה אוכל ללמוד בזמן מועט כזה. כי כל רגע מחיי האדם לא יסולה בפז, כגון הממתין בתחנת אוטובוס, ינצל אותם רגעים לפרק משנה או למזמור תהלים, וכיוצא בזה, ולא ישב בטל לגמרי, כי אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוין לבו לשמים, כלומר אותיות "לב", לפניהם יש אותיות "אך", ואחריהם יש אותיות "גם", כל "אך" מיעוט, וכל "גם" ריבוי, אחד המרבה ואחד הממעיט, האמצע הוא "לב", ובלבד שיכוין לבו לאביו שבשמים.
הגאון בעל פלא יועץ היה אומר, זכור אני שלפני שלשים או ארבעים שנה הייתי שואל בעלי מסחר ובעלי חנויות מכולת וכיוצא בהם מה נשמע בענין פרנסתם? והיו משיבים בפנים צוהלות, ברוך ה', הודו לה' כי טוב, וכדומה. ואילו עתה כשאני שואל בעלי מסחר מה נשמע? משיבים בשפה רפה ובכובד ראש, באנחה ובקול בוכים, שאין פרנסה. וצריך ביאור מה הטעם של ההבדל הזה?

חקרתי וראיתי, כי מקדמת דנא, היה לכל סוחר ולכל בעל חנות מכולת ספר 'חק לישראל', ובין גברא לגברא היו פותחים את הספר ולומדים, והיה הדבר רע בעיני היצר הרע, שגם בחנות לא פוסק פיהם מגירסא, והיה ממהר לשלוח להם לקוחות להפסיק את לימודם, וכך היו נשכרים ומתפרנסים בשפע ובריוח.
אך עתה מה עושים בין גברא לגברא, קוראים עיתונים, ומאמרים של מפירי ברית, ויפתח ה' את פי העתון, והיצר הרע שמח וטוב לב שיקראו מאמרי שטנה נגד היהדות, שאי אפשר שלא יעשו בהם רושם, ומונע את הלקוחות מלבוא בשעריהם, ולכן נתמעטה הפרנסה, שאם אין תורה אין קמח.

לבטל תורה לצורך מצוה

ה. תלמיד חכם השקוד על לימודו, שהוזמן לסעודת מצוה כגון ברית מילה או חתונה וכדומה, יכול להמנע מללכת למקומות אלו, על מנת שישב ויעסוק בתורה.
ומכל מקום, אם יודע שבהליכתו לשם יוכל לזכות את הקהל בשמיעת דברי תורה, וגם על ידי נוכחותו ימַנעו מהוללות וליצנות, כדאי שיבטל מלימודו וילך לשם, וזכות הרבים תלוי בו [5]

5. בשו"ת יביע אומר חלק ד (יו"ד סימן יט) עלה ונסתפק היאך הדין נוטה בתלמיד חכם ששקוד על לימודו והוזמן לסעודת מצוה, האם יוכל להמנע מללכת מפני היותו עוסק בתורה, והעוסק במצוה פטור מן המצוה. או שמא אינו יכול להמנע מללכת לסעודת מצוה, שהרי אמרו בפסחים (קיג:) שבעה מנודים לשמים, ואחד מהם מי שאינו מיסב בחבורה של מצוה, ופירשו התוספות, דהיינו שאינו מיסב בסעודת מילה, שאמרו במדרש שניצול מדינה של גיהנם. וכן בסעודת נישואין של בת תלמיד חכם לתלמיד חכם.
והנה המאירי (מ"ק ט:) כתב, שאף על פי שאמרו "העוסק במצוה פטור מן המצוה", אין תלמוד תורה בכלל זה, הואיל ועיקר לימוד התורה הוא לידיעת קיום שאר מצוות, ולכן מבטלים תורה בשביל כל מצוה שאי אפשר לקיימה על ידי אחרים. לפיכך מי שהיה עוסק בתורה, ואירעה מצוה לידו, אם אפשר לאותה מצוה להעשות על ידי אחרים, אין לו לבטל תורה עליה. ואם אי אפשר לה להעשות על ידי אחרים, כגון שאין ראוי לה אלא הוא, או שהיא מצוה המוטלת על גופו, כגון לולב שופר כיבוד הורים, וקבורת מת מצוה שאין לו קוברים ודומיהם, המצוה קודמת, ומבטל תלמוד תורה כדי לקיימה, אפילו היא מצוה קלה. ע"כ.

ומעתה הואיל ואפשר לסעודת מצוה שתתקיים על ידי אחרים, תלמוד תורה קודם לסעודת מצוה, וכל שכן כשיושב ועוסק בתורה אינו צריך להפסיק מלימודו, מפני שהעוסק במצוה פטור מן המצוה.

ומה גם שכבר כתב הרמ"א ביורה דעה בהגה (סימן רסה סי"ב), שכל מי שאינו אוכל בסעודת מילה הוי כמנודה לשמים, היינו דוקא כשנמצאו שם בני אדם מהוגנים, אבל אם נמצאו שם בני אדם שאינם מהוגנים, אין צריך לאכול שם. ע"כ. ובזמן הזה בעוונות הרבים רוב פעמים ישנם שם בני אדם שאינם מהוגנים. ולא יהא אלא ספק, הרי אין ספק מוציא מידי ודאי של מצות תלמוד תורה שהיא כנגד כולם, ולכן אינו צריך להתבטל מלימודו.

וכן תחזה לגאון רבי צדוק הכהן מלובלין בספר הזכרונות (עמוד כט) שכתב, שכל מי שאינו הולך לסעודת מילה כשמזמינים אותו, הוי כמנודה לשמים. ומיהו אם נמצאו שם בני אדם שאינם מהוגנים, רשאי להמנע מלילך לשם. והוא הדין אם בעל הבית רע עין וכדומה. ונראה שכל מה שאמרו שהוא כמנודה לשמיים, היינו דוקא כשאינו עוסק בתורה אז. אבל אם עוסק בתורה, הרי העוסק בתורה פטור מן המצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים. וכן אם עוסק בעשיית איזה מצוה רשאי להמנע. ע"כ.

ויש להוסיף עוד מה שכתב בארחות יושר (פ"כ): ראיתי רבים בזמן הזה, שמזמינים אותם לסעודת ברית מילה ואינם הולכים, אף כשיש שם בני אדם מהוגנים. והיינו טעמא, שבזמן הזה מוכרח הבעל הבית להזמין אנשים הרבה משום שורת דרך ארץ, ואינו מקפיד שיבואו, ולפעמים ניחא ליה שלא יבאו כולם, שלא זימנם אלא מפני הכבוד. ועוד יש לומר, דדוקא כשאין שם מנין בלעדו אם אינו הולך, הוי כמנודה לשמים, אבל אם יש שם מנין אין להקפיד. ע"כ.

לפיכך בצירוף כל הטענות יחד - שמא ימצאו שם אנשים שאינם מהוגנים, ושמא יש שם מנין בלעדו, ושמא לא הוזמן אלא מפני הכבוד, יוכל למצוא טעם להתחמק מללכת לסעודת מצוה. וכשעוסק בתורה אינו צריך לכל זה, דהוי ליה כעוסק במצוה שפטור מן המצוה.

ובשו"ת מהרש"ג (חלק ב סימן רכה), נשאל האם כדאי ללכת לסעודת מצוה. והשיב, שאף על פי שמצוה רבה לילך לסעודת מצוה כגון חתונה או ברית מילה, לדעתי לא נאמר זה אלא במקום חשש שלא יהיה שם מנין בלעדיו, הא לאו הכי אין לך מצוה רבה מלישב בביתו ולעסוק בתורה, ולידע הדינים וההלכות שציונו הקדוש ברוך הוא

בכל פרטיהן, וכמבואר בשלחן ערוך שמצוה שאפשר לקיים על ידי אחרים, אין לבטל תורה עבורה.

וכשלמדתי תורה אצל הגאון הצדיק המהר"ם שיק, ולעת חתונתי הלכתי להפרד ממנו, ולקבל ברכתו, אמר לו מר זקני שיאמר לי שלא אלך לכל הסעודות והשמחות, ואז אמר לי המהר"ם זצ"ל: אם יושבים ולומדים, אף פעם לא מתחרטים! ומאז הרבה פעמים נזכרתי בדבריו הקדושים, וראיתי על פי הנסיון שהם דברים אמתיים ונכונים, שכמעט בכל השמחות והסעודות יש הוללות.

ועל כל פנים לתלמיד חכם שיכול לברר הלכה, פשוט כביעתא בכותחא שטוב לו לישב בביתו לברר הלכה, שזה גדול יותר מכל השמחות של הזמן הזה, אלא אם כן במקום נחוץ מאד. עכ"ד.

לבטל תורה כדי לנחם אבלים

כתב בספר לשכנו תדרשו (חלק א עמוד כב): אברך סיפר לפי תומו, להגאון רבי אלעזר שך זצ"ל, שהוא עומד לנסוע לחיפה לקיים מצות ניחום אבלים, אצל ידיד היושב שבעה בחיפה. הגיב הרב שך בתמיהה, שלא עלה על דעתו, שיש כזה מושג לבטל זמן כמה שעות של נסיעה, עבור כמה דקות של ניחום אבלים שאומרים לאבל "תנוחם מן השמים". ע"כ.

ולפי האמור לעיל, נראה שהרב שך זצ"ל דיבר באופן שאם ילך לשם לא יוכל להשפיע על האבלים ועל המשפחה להתחזק ברוחניות, אבל אם ידוע לאדם שעל ידי הליכתו לבית אבלים יוכל להשפיע על בני המשפחה להתחזק בעבודת ה', ויאמר שם דברי תורה המעוררים את האבלים הציבור לחזרה בתשובה, טוב וישר ללכת למקומות אלו, וזכות הרבים תלוי בו.

ו. אף שנתבאר שתלמיד חכם אינו צריך לבטל תורה כדי ללכת לשמחות ואירועים, מכל מקום אם מזמנים אותו להיות סנדק, או שהוא מוהל ומזמינים אותו למול, אין ראוי לו להמנע מכך, מפני שמצות מילה ביסודה, גדולה יותר מתלמוד תורה [6]

6. כדמוכח בברכות (מח:) פלימו אומר צריך שיקדים ברית לתורה בברכת המזון, שתורה ניתנה בשלש בריתות [בסיני, ובאהל מועד, ובערבות מואב], ומילה ניתנה בי"ג בריתות האמורים בפרשת מילה שניתנה לאברהם. ועיין ברמב"ם (בפ"ב מה' ברכות ה"ג). ולכן אף על פי שאפשר לקיים המצוה על ידי אחרים, אין לו להישמט מלקיימה. וכן כתב מרן הראש"ל שליט"א בספרו מאור ישראל (פסחים קיד.), דנראה שאם מזמינים אדם להיות סנדק או מוהל בברית מילה, נכון שיפסיק מלימודו לשעה קלה לקיים מצות

סנדקאות או מילה, מכיון שהמילה ניתנה בשלש עשרה בריתות, והתורה ניתנה רק בשלש בריתות.

וכן כתב בשו"ת יביע אומר הנ"ל, וסיים: ומזקנים אתבונן, שכאשר היו מכבדים לגברא רבה להיות סנדק, היה מבטל תורתו לזכות במצוה זו בשמחה רבה. והוא הדין למוהל. ומכל מקום אם הוא אדם גדול שמברר הלכה למעשה לרבים, יוכל לפטור עצמו בלימודו, ותתקיים המצוה על ידי אחרים. ע"כ.

ז. בחור ישיבה שמתחתן, אין צורך שיבואו עשרות בחורים מהישיבה כדי לשמחו, מפני שיש לחוש בזה לביטול תורה, ומספיק שיבואו לא יותר מאשר עשרה בחורים, או שיבואו רק הבחורים הקרובים ביותר לחתן [7]

7. כן היה מורא מרן רבי אלעזר מן שך זצ"ל, וכן כתב להזהיר בשו"ת שבט הלוי (חלק ז סימן רג). ע"ש. ובספר שימושה של תורה (עמוד שיט) כתב בשם הרב שך, שבישיבת סלבודקה כל כך החשיבו את ערך הזמן, עד שלא נסעו סתם לחתונות. והוא זוכר שמכל חמש מאות הבחורים שלמדו בישיבת סלבודקה, רק בחור אחד בלבד נסע לחתונתו של רבי אהרן קוטלר בחיר הישיבה!

וראה בהקדמה לאגרת לבן תורה שכאשר בנו של מרן, רבי אברהם יוסף שליט"א נישא בשעה טובה, ציוה מרן שליט"א על אחיו הצעיר מורינו ראש הישיבה הרב יצחק שלמד בישיבה מחוץ לעיר, שיצא רק בשעה 6 בערב ישר לאולם החתונה. ובשעה 12 בלילה קרא מרן לנהגו וביקשו שיקח את הבן לתחנה מרכזית כדי שיחזור עוד בלילה לישיבתו. ובשבת חתן אמר לבנו רבי יצחק, שאין צריך שיבוא לשבת חתן, כי אם הוא לומד ושקוע בלימוד, חבל להתנתק מהשקיעות, ואכן לא הגיע לשבת חתן כפי הוראת אביו.

חתן המבקש מחבריו לא להשתתף בחתונתו אלא לעסוק בתורה

בספר חשוקי חמד (כתובות דף פה) כתב, שהגאון רבי יהודה עדס שליט"א סיפר, שהיה בחור בישיבה בשם רבי גבריאל לרר, שלפני חתונתו שכנע את הבחורים שאין דבר יותר שטותי מלסגור את הגמרא כדי לבוא לחתונתו, ולבטל זמן, והוסיף לומר: "אני לא צריך את זה, אתם תעשו לי יותר נחת רוח אם תשארו כולכם בישיבה". השתכנעו הבחורים והחליטו לא ללכת לחתונה.

אך רבי יהודה עדס חשב אחרת, מפני שאותו חתן הוא בחור בודד שהגיע מהשואה, ויש לו רק דוד אחד, ואיך תראה החתונה בלעדי החברים היחידים שיש לו?! הלך רבי יהודה ושאל את ראש הישיבה הגאון רבי ברוך קונשטט, והוא אמר: לך לישיבה ותאמר לבחורים בשמי ללכת לחתונה!

וצריך ביאור מדוע סבר ראש הישיבה שיש מצוה לשמח את החתן, הרי החתן ויתר על שמחתו?

ונראה שטעמו היה, שאף על פי שהחתן ביקש שלא צריך את השתתפות חבריו, בכל זאת עליהם לבוא, כי אסיפה זו היא כבוד המקום ברוך הוא כמבואר במסכת כתובות (ח.) ברש"י, שברכת "שהכל ברא לכבודו" נתקנה על אסיפת העם הנאספים שם לגמול חסד, זכר לחסדי המקום שנהג עם אדם הראשון שנעשה לו שושבין ונתעסק בו, ואסיפה זו כבוד המקום היא. ולכן אין לחתן זכות לוותר עליה, כשאין אחרים שיבואו לשמחו, כי יש בזה גם מצוה שבין אדם למקום, להזכיר חסדי ה' שעשה חסד עם אדם הראשון. והוסיף, שאף שמרן הרב שך זצ"ל היה מורה שלא ילכו יותר מעשרה בחורים לחתונה, יתכן שראש הישיבה סבר שבנידון דידן צריכים ללכת יותר בחורים, משום שהחתן יתום ללא משפחה, ולכן הבחורים צריכים לבוא לשמחו שהרי הם משפחתו. ע"ש.

הליכה לקברי צדיקים

ח. אף על פי שיש מצוה להשתטח על קברות הצדיקים זיע"א [8] **מכל מקום אין להרבות בנסיעות לקברי צדיקים, כדי שלא יבוא לידי ביטול תורה בהליכה ובחזרה** [9]

8. כן כתב הגאון רבי אברהם מיוחס בשו"ת שדה הארץ (חלק ג סימן יא), שאפשר שיש מצוה להשתטח על קברי הצדיקים, שיתפללו עלינו, וכמו שמצינו בכלב בן יפונה שהלך ונשתטח על קברי האבות, ואמר, אבותי בקשו עלי רחמים שאנצל מעצת מרגלים כמבואר במסכת סוטה (לד:) ובתוספות שם. ולכן מותר לצאת מארץ ישראל לחוץ לארץ כדי להשתטח על קברי הצדיקים, כיון שדעתו לחזור לארץ ישראל. והובאו דבריו בשו"ת יחווה דעת (חלק ה סימן נז), וכן העלה שם למסקנה. וכן כתבו בשו"ת עטרת פז חלק א (כ"א סימן י), ובשו"ת אבני ישפה (ח"א סימן קפא)

וכתב הצדיק רבי נחמן מברסלב זצ"ל בספר לקוטי עצות (ערך ארץ ישראל אות כ): קברי צדיקים אמתיים הם קדושים בקדושת ארץ ישראל ממש, כמו שכתוב: "צדיקים יירשו ארץ". וארץ ישראל הוא תיקון גדול לפגם הברית, על כן צריכים להשתדל לבוא על קברם של צדיקים, כי מקום קברם הוא קדוש, והוא תיקון גדול לפגם הברית. ע"כ.

9. בשו"ת יביע אומר חלק ד (יו"ד סימן לה אות ז) כתב בשם האחרונים, שאפילו אם יש מצוה להשתטח על קברי הצדיקים, היינו דוקא באופן שאינו מתבטל מעבודת ה' יתברך, אבל ההולכים לקברות ומבטלים איזה מצוה על ידי זה, ובפרט אם הוא תלמיד חכם ומתבטל על ידי זה ממצות והגית בו יומם ולילה, לא יפה עושים. ע"כ.

וכתב בילקוט יוסף (או"ח סימן ד עמוד תיג), שהאדמו"ר מצאנז זצ"ל אמר, שבדורות הקודמים לא היו הולכים לקברות צדיקים, ורק בדור האחרון נתפשט מנהג זה על ידי אותם שאינם מתמידים בלימודם. וברור שאין לבטל תורה בשביל נסיעה לקברי צדיקים. וכן דעת מרן שליט"א, והוא עצמו עד היותו בגיל 42, לא ראה מעולם את מירון. ע"כ.

ובספר שלהי דקייטא (סימן ז) סיפר הצדיק רבי שלום שבדרון זצ"ל: במהלך נסיעותי בצפון, במטרה לשאת דברי התעוררות וחיזוק, פגשתי בחורי ישיבות שהגיעו למקום. שאלתים למעשיהם כאן, והם השיבו שנוסעים הם לקברי צדיקים בגליל ובצפון. ואני אינני מבין, הלא כשאנו היינו צעירים "בין הזמנים" לא נועד לנסיעות לקברי צדיקים, "בין הזמנים" נועד לשנן ולחזור שוב ושוב על המסכת שלמדנו בזמן הלימודים בישיבה! וראה בספר יקרא דחיי (עמוד 162 בנד"מ) שכתב, שאין חובה כלל ועיקר ללכת על קברי אבותיו וקברי הצדיקים פעמים אין ספור, דאף על פי שהאבות והצדיקים מליצי יושר עלינו, אך מכל מקום בסולם הערכים האמיתי אין למעלה יותר מלימוד התורה וקיום המצוות, ומי יחשב חשבון הנסיעה והטורח, ושמירת העינים והמחשבה וביטול תורה ותפילה במניין, ועוד רבות רעות אשר יפסיד האדם עבור השתטחות על הקברות. ומרן רבינו עובדיה יוסף שליט"א סיפר על הגאון מוילנא שנסע ביום הפטירה של אמו להתפלל על קיברה, וכשחזר לביתו בכה ללא הפוגות, וכששאלוהו מדוע הוא בוכה, סיפר להם שכשהגיע לקבר של אמו, ראה את אמו שנמצאת על הקבר והיא שמחה שבנה בא ללמוד שם לעילוי נשמתה. שאלוהו אוהביו: אם כן מדוע הרב בוכה? אמר להם: שאם לא היה הולך ואת זמן הנסיעה היה משקיע יותר בתורה, אמא היתה שמחה עוד יותר ממה שראיתי שהיא שמחה בקבר. ומרן שליט"א העיד על עצמו שהוא לא הולך לבית הקברות גם ביום הזכרה של אביו ואמו.

לבטל תורה לצורך מצוה

ט. תלמיד חכם שצריך למסור שיעור לרבים, והזדמנה לו מצוה שאינה יכולה להעשות על ידי אחרים, ואין לו אפשרות להשיג אדם אחר שימסור שיעור במקומו, יבטל את השיעור כדי לקיים המצוה.

לפיכך תלמיד חכם שאביו או אמו זקוקים לעזרתו, ואין מישהו אחר שיעזור להם, צריך הוא לעזור להוריו, אפילו אם על ידי כך יצטרך לבטל שיעור תורה בהלכה או באגדה [באופן שאין הדבר סובל דיחוי].10

10. כתב האדמו"ר רבי זלמן מלאדי בשלחן ערוך הרב (ה' תלמוד תורה פ"ד סעיף ד), שאפילו תלמוד תורה של רבים נדחה מפני מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים,

כמו שאמרו על רבי יהודה בר אלעאי כשהיה מלמד לתלמידים, וראה הלוית המת או כלה שהולכת לחופה, היה מפסיק מתלמודו ללוות המת ולהכניס הכלה לחופה.
ויש אומרים שאם על ידי שיבטל עכשיו את לימודו לרבים, לא יוכלו להתאסף עוד ללמוד לאחר קיום המצוה, אין לו להפסיק אפילו למצוה מן תורה. ויש חולקים ואומרים שבכל ענין אין תלמוד תורה אפילו של רבים, דוחה שום מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, ואפילו היא מצוה קלה של דבריהם, מאחר שתכלית חכמה, הם מעשים טובים, וכן עיקר. עכ"ד.
וכן זכתה עיני לראות בספר שני לוחות הברית על מסכת שבועות (פרק נר מצוה מה) שכתב, שאם אירע לאדם מצוה שאינה יכולה להתקיים על ידי אחר, ואם לא יקיימנה עתה תתבטל, אף על פי שהוא מלמד לרבים, יפסיק באמצע למודו, ואחר כך ילמד לרבים. ע"כ. ומוכח שכל מצוה שאינה יכולה להעשות על ידי אחרים, מבטלים לימוד תורה כדי לעשותה, ולא אמרינן בכהאי גוונא, דהעוסק במצוה פטור מן המצוה. וראה עוד בשו"ת ברכת יוסף (חלק ב סימן קכה).

לבטל תורה כדי להשכין שלום בית

בספר תפארת ציון (עמוד שג) סיפר הרה"ג ינון יונה נר"ו, ששמע פעם את שני ראשי הישיבה הגאון רבי בן ציון אבא שאול והגאון רבי יהודה צדקה זיע"א משוחחים ביניהם. הרב בן ציון פנה לרב צדקה ואמר: יש זוג שצריכים לעשות שלום בית ביניהם ואני מבקש רשות מכבודו להעדר מהישיבה מחר אחר הצהרים, כי הזוג הנ"ל גרים מחוץ לעיר.
שאל הרב צדקה: האם מותר לבטל תורה בשביל שלום בית? ענה הרב בן ציון: כבר פסק הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (פ"ג ה"ד) שמצוה שאי אפשר שתֵּעשה על ידי אחרים חייב לבטל תורה כדי לעשותה.
שאל הרב צדקה: ומדוע דווקא כבודו צריך ללכת, אולי מישהו אחר ילך? ענה הרב בן ציון: הם מוכנים לקבל ממני ולא מאחר! אמר לו: אם כן שהם יבואו לכבודו, מדוע שכבודו יסע לשם? ענה לו: ידוע לי שהם לא יבואו אלי, ודוד המלך ע"ה אמר בתהלים: "בקש שלום ורדפהו" שצריך לרדוף בשביל לעשות שלום.
י/א. אדם שצריך לצאת לשיעור קבוע, ובדיוק באותה שעה הגיע לביתו אורח, ואין בבית מי שידאג לאורח כראוי, וגם אין לו אפשרות להביא עמו את האורח לשיעור, ישאר בבית וידאג לאורח כפי כבודו.11

וכן הדין אם צריך לצאת מביתו כדי למסור שיעור תורה לרבים, ובאותה שעה הגיעו לו אורחים ואין מי שידאג להם כראוי, אם יכול, ישלח אדם אחר שימסור שיעור במקומו, ואם אינו מוצא מחליף, לא יבטל מצות הכנסת אורחים בשביל השיעור.12

11. מאחר שמבואר במסכת שבת (קכז.) שגדולה הכנסת אורחים יותר מהשכמת בית המדרש [וכן פסקו הראבי"ה (שבת סימן רסז) ובשו"ת תרומת הדשן (סימן עב) ובשו"ת אפרקסתא דעניא חלק ב (או"ח סימן עד) הוכיח שכן דעת הרמב"ם], לכן יש לדחות לימוד תורה כדי לקיים מצות הכנסת אורחים. וכן כתב בספר אהבת חסד (חלק ג פרק א).

ובספר הנהגות החפץ חיים (עמוד ל) מספר בנו, שאף שהרב היה דוחה בשתי ידים את כל המפריעים ללימודיו הקבועים, מכל מקום אי אפשר היה לנו ללמוד במנוחה מטירדות האורחים הרבים שנהרו אלינו יום יום, ומפני שמידת חכמים לקבל כל אדם בסבר פנים יפות, אי אפשר היה לו לסגור את הדלת בפניהם, ובהכרח היה מבלה איזה זמן עם האורח, ולפעמים באו כמה אורחים, וכל אחד הביא צרור צרותיו עמו, ונתבטלו לפעמים כמה שעות.

12. כן מתבאר ממה שכתבנו לעיל (הערה 10) בשם שלחן ערוך הרב והשל"ה הקדוש, וראה עוד בספר ואין למו מכשול חלק ו (עמוד לח) ומשם בארי"ה.

י/ב. מגיד שיעור שהולך בדרכו כדי למסור שיעור, ועבר ליד בית אבלים, ובקשו ממנו שישלים להם מנין, אינו חייב להשלים להם מנין, אלא יודיע להם שממהר למסור שיעור, ואין לחוש בזה לחילול ה'.12*

*12. בספר חשוקי חמד (ברכות עמוד קיח) הביא מה שמסופר על החפץ חיים שהיה בדרך לעזוב את וילנא בענין דחוף, וקראו לו להשלים מנין לאבלים, והלך להשלים מנין כיון שחשש לחילול ה', ואם כן לכאורה גם בעניינו יש לחוש לחילול ה'.

אולם הגרי"ש אלישיב שליט"א הורה, שאם הדבר ידוע שאותו אחד הוא מגיד שיעור, אין זה חילול ה' אם לא ילך להשלים מנין. ואם לא ידוע, יאמר להם "אני הולך למסור שיעור ולכן איני יכול להתעכב", ואם הם לא יאמינו לו, אין זה עסקו, כי הוא לא חילל את ה'. ומה שהחפץ חיים נישאר בולינא וויתר על הענין הדחוף, ה'חפץ חיים' שאני, ואי אפשר ללמוד ממנו. ע"כ.

ואף שבסעיפים הקודם נתבאר שיש לבטל שיעור לצורך הכנסת אורחים וכיבוד הורים וכדומה, יש להפריד בין הדבקים, שתפילה בציבור אינה חובה כמו הכנסת אורחים שגדולה יותר מהקבלת פני שכינה, ולא ככיבוד הורים שהיא מצוה מהתורה. לפיכך

אין לבטל שיעור תורה דרבים בשביל שרבים יתפללו במנין. ועיין בשו"ת אבני יעקב (סימן מב), שמי שהולך מביתו לעסקיו, או לעבודתו, אין עליו חובה לילך להשלים מנין, אפילו אם אין חשש להפסד ממון.

ומכל מקום ראה בשו"ת בית אב"י (ח"ב סימן עב) שכתב, שמי שביקשו ממנו להשלים מנין, והוא נמצא באמצע לימודו, אפילו אם מצד הדין אין צריך להפסיק מלימודו, מכל מקום כדי שלא יאמרו שבני תורה אינם חוששים לתפילה כלל, מחוייב ללכת להשלים להם מנין. ע"ש. ומסתברא שבנידון דידן יודה שאין לבטל שיעור כדי להשלים מנין.

סידור ספרים

יא. אדם שבא לבית המדרש כדי ללמוד, ורואה שהספרים מונחים שם בביזיון גדול, ואין מי שיסדרם, יש לו לסדרם במקומם לפני שישב ללמוד, ואין לחוש בזה לביטול תורה [13]

שמירת כבוד הספרים

13. הנה כבר נתבאר לעיל, שכל מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, מבטלים תורה כדי לעשותה, ומאחר שמצוה לכבד את הספרים, וכרגע אין מי שיעשה זאת, מוטל עליו לעשות כן קודם לימודו.

ושוב ראיתי בשו"ת שלמת חיים (סימן שעט בנד"מ) שנשאל אודות אדם שהזדמן לבית המדרש, ומצא שם ספרים שמונחים בביזיון, ולסדרן היטב צריך זמן רב, כיצד יותר טוב, האם ללמוד ולא להשגיח על זה, או לסדרם. והשיב הרב, שנראה פשוט שחל עליו להצילם קודם שילמד, כדין כל מצוה שאין מי שישתדל לעשותה, שמבטלים תורה בשביל לעשותה. ע"כ.

וכן כתב הגאון רבי יצחק זילברשטיין בספר עלינו לשבח (במדבר עמוד תרמ), והניף ידו שנית בספרו חשוקי חמד על מסכת ברכות (עמוד קיט), וכתב שם שאף אם תתעורר שאלה שאם על ידי סידור הספרים יתבטל אותו היום מהנחת תפילין, יעסוק בהצלת הספרים, ואל יניח באותו היום תפילין. ע"ש.

ולך נא ראה בספר חסידים (סימן צז) שהביא מעשה בחסיד אחד שצוה לבנו שלא יהנה יותר מדאי מן העולם, ושלא יעברו עליו יותר משלשים יום בלא תענית, וכשמת הוציאוהו מקברו והכוהו ונצטערו מאד על הדבר, ובא בחלום בלילה לאחד ואמר לו, מפני כשהייתי רואה ספרים נמחקים קרועים עם דפי ספרים, לא הייתי קושרם יחד ומצניעם.

וכתב שם מרן החיד"א בספרו ברית עולם, דהיינו דתנן "כל המחלל את התורה גופו מחולל על הבריות", 'כל' לאתויי כגון החסיד הזה, שהיה בצד מה מחלל התורה שלא

חש לביזוי ספרים נמחקים וכו', לכן גופו דייקא מחולל, שהוציאו גופו מקברו והכוהו ונתחלל הגוף, אך זהו לכפר זה החטא נפשו בגן עדן מהתענג ומרוך. ע"כ.
וראה לרבינו אברהם פלאג'י זיע"א בספרו ואברהם זקן (מע' ס אות ז) שהביא המעשה הנזכר בספר חסידים, וכתב על זה: ולפי חומר בקודש שרי ליה מארי להראש ישיבה לקבל צדקה מאחרים על ידיו או על ידי זולתו, כדי לכרוך ספרי בית המדרש, דהוא בשביל כבוד התורה ולומדיה, אפילו שמידתו היא שלא ליהנות מאחרים. וראה עוד בספר חסידים (סימן תתקיא, תתקטז).
ודרך אגב, כתב בספר זכר עשה (עמוד תיז) שמקובל מהגאון הקדוש מלובלין זיע"א, שהמסדר ספריו על מכונם להיות כל אחד במקומו הראוי לו לאחר שגמר לימודו, לא ישכח מה שלמד. ואולי יש בזה מדה כנגד מדה, כיון שהוא עוזר לאחרים למצוא דבר חפצם בקלות, ולא יצטרכו לחפש את הספר שזקוקים לו, גם הוא יזכה לזכור לימודו כדי שלא יצטרך לחפש את מה שלמד.

לימוד בבין הזמנים

יב. גם בימי "בין הזמנים" חובה על כל בן תורה להקדיש זמן ניכר ללימוד התורה, ואין "חופש" מהתורה חס ושלום [14] **וכבר אמרו חכמינו ז"ל: אם תעזבני יום, יומים אעזבך** [15]

14. כתב בשו"ת תשובות והנהגות (חלק ב סימן תסד) שרבינו החזון איש זצ"ל אמר לבחור אחד, שבבין הזמנים ודאי שצריך לנוח ולהחליף כח, ולא צריך ללמוד כמו בתוך הזמן, אבל לכל הפחות חייב ללמוד כמו בעל הבית. ושאל הבחור כמה ניקרא לימוד כמו בעל הבית? וציטט לו החזון איש את דברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (פרק א הי"ב) שאומר, שבעל אומנות עוסק במלאכתו ג' שעות ביום, ובתורה תשע שעות! ונבהל החזון איש כששמע מהבחור, שגם בתוך הזמן מסופק הוא אם לומד תשע שעות...*)
*). א"ה: בספר דרכה של תורה (עמוד קנו) כתב שהחזון איש אמר לבחור אחד ללמוד בחופש ארבע שעות לפני הצהרים, וארבע שעות לאחר הצהריים. וכתב על זה, שהדרכה זו של החזון איש, היתה לבן עליה. ובמה שנוגע לכלל, כתבו הגאונים רבי חיים שמואלביץ, הסטייפלר, והרב שך זצ"ל, במכתב בזה הלשון: אנו פונים בבקשה גדולה לכל בני הישיבות הי"ו, שכל אחד ואחד יתחזק בלימוד התורה הקדושה בימים אלו במיוחד, ולקבוע לפחות ארבע שעות ביום ללימוד התורה הקדושה.
וראה בהקדמה לאגרת לבן תורה שסיפר, שבשנה הראשונה שמרן שליט"א נבחר לראשון לציון, קיבל הודעה שהוא זכאי לחופשה בבית מלון בטבריה עם בני משפחתו.

הרבנית ע"ה הפצירה בו לצאת לטבריה לשם מנוחה, ונענה להפצרותיה, ונסעו לשם עם בני המשפחה עם כמה ספרים שרצה ללמוד בהם. וכאשר הגיעו למלון, אחר כשעתיים קרא הרב לנהגו וביקש ממנו להחזירו מיד לביתו, וכאשר הפצירו בו בני ביתו להשאר, אמר להם איני יכול לחיות בלי הספרייה שלי, אם תביאו משאית ותעבירו את כל הספרים שלי לטבריה, אהיה מוכן להשאר כאן, מיד חזר לביתו עם בני ביתו, וויתר על החופשה שקיבל בחינם מהשלטון, כי לא יכל בלא ספריו הרבים, כי הם חיינו ואורך ימינו. וזו החיות שלו. ואכן, מעולם לא יצא לחופשה, לא בארץ ולא בשווייץ וכדומה. דבר שכמעט אינו מצוי כיום.

הליכה לים

דרך אגב, ראיתי בשו"ת אז נדברו (חלק ו סימן מ) שנשאל, האם מותר לשהות בים עם בגד ים בשעה שמשתזף בשמש לצורך בריאות, או שיש בזה חוסר צניעות.

והשיב, שאם כונתו לצורך בריאות מותר. אומנם לשהות סתם בשביל משחקים, אין כאן שאלה רק של איסור גילוי בשר שלא לצורך, אלא שאלת ביטול תורה, ומי התיר זאת. צריכים לבלות בים רק מה שדרוש לבריאות גופו, ואחרי כן לחזור לתורתו, אבל לא לשהות שם לשם בידור ותענוג. ע"כ.

וכתוב בספר ארחות רבינו הקהילות יעקב (ח"ד עמוד קצב) שמרן החזון איש זצ"ל, היה נוסע להתרחץ בים בתל אביב. רוב נסיעותיו היו בערב שבת קודש מיד לאחר תפילת ותיקין, ומלווהו על פי רוב הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א. מרן התפשט פרט לתחתונים שהשאיר, ואת הכפה על ראשו, ונכנס למים, והיה עד צווארו במים סמוך לחוף, ושהה מרן במים כ- 10 -15 רגעים ולא יותר, ואחר כך יצא והתלבש, ושכב מרן שעה מלובש על שפת הים או על ספסל בחדר הלבשה שעל שפת הים בגורדון, וחזר לביתו.

15. ילקוט שמעוני פרשת עקב (רמז תתעג) בשם המגילת סתרים.

שמירת הזמן

יג. רב המסדר קידושין, וכן מוהל או הסנדק, צריכים להקפיד להגיע בזמן המיועד שבו נקבע מועד השמחה, כדי שלא יגרמו ביטול תורה לאותם בני תורה הנמצאים שם וממתינים לחופה או לברית [16]

16. ראה מה שכתב בזה בחומרא בשו"ת באר משה (חלק ג סימן קעט). ע"ש. ועל כל פנים אם קורה שהרב או המוהל מאחרים, יש לדון אותם לכף זכות ולא להתרעם עליהם. ובספר שאל אביך ויגדך (חלק א עמוד נג) מובא, שהחזון איש הוזמן לברית מילה, וכאשר הגיע, היה נאלץ להמתין מעט מעבר לזמן שנקבע. ניגש אליו בעל הברית וביקש מחילה

על ההמתנה היתירה. השיב לו החזון איש: מה כאן מקום לבקשת מחילה, והלא כל טירחה דמצוה היא מצוה, ולחכות בברית, אף זו היא טירחה דמצוה.

פרק ד - להפסיק באמצע לימודו

א. אסור להפסיק באמצע הלימוד ולהתעסק בדברים בטלים, ואמרו רבותינו בתלמוד: כל הפוסק מדברי תורה ועוסק בשיחה בטילה, מאכילים אותו גחלי רתמים [1]

1. כדאיתא במסכת עבודה זרה (דף ג:). וביאר הרד"ק בתהלים (פרק קכ פ"ד) שכל הגחלים כשכבים מבחוץ כבים מבפנים, וגחלי רתמים הם חמים מאד ולא יכבו לזמן רב, אפילו בעת שנראים מבחוץ שהם כבים וידמו לאפר, הם מבפנים אש בוערה.

מדוע מאכילים גחלי רתמים

רבינו המהר"ל בספר נתיבות עולם (נתיב התורה פרק טו) כתב לבאר, שכל דברי תורה יש להם טעם טוב, כמו שכתוב בתהלים "ומתוקים מדבש ונופת צופים", לפיכך הפוסק מהתורה ועוסק בדברים בטלים שאין בהם טעם, מאכילים אותו גחלי רתמים, כי מאחר שהוא מחליף התורה שיש לה טעם טוב בדבר שאין לו טעם, לכן עונשו שיהיה טועם גחלי רתמים. ע"כ.

ורבינו החפץ חיים בספר שמירת הלשון (חלק א פרק ב) כתב, שמה שנקטו בגמרא שמאכילים אותו דווקא גחלי רתמים, מפני שאותם גחלים שנעשים מעץ רותם, אינם נכבים עד שנים עשר חודש, כמו שאמרו חכמינו ז"ל בגמרא בבבא בתרא (עד:), להורות לנו, שדנים אותו כרשע גמור עבור זה שדיבר באמצע לימודו, שמשפטו בגיהנם הוא שנים עשר חדש. ע"כ.

עונשו של הפוסק מלימודו לשיחה בטילה

כתב בספר ראשית חכמה (שער הקדושה פרק יד), שצריך ליזהר בהיותו עוסק בתורה שלא יפסיק בה בדברי שיחה, שזה כמערב חול בדבר קודש ועונשו חמור, כדפירשו בזוהר (פרשת שלח לך) שבת קול אומרת בגן עדן בכל יום שלשה דברים, ואחד מהם הוא - שמי שפוסק, יתפסקו חייו, כלומר שמי שפוסק מדברי תורה ומדבר דברים בטלים, יפסקו חייו מהעולם הזה, ודינו קיים לעולם הבא. ע"ש.

וכעת ראיתי בזוהר חדש (מגילת רות דף לג.) שכתב: ז' מדורות הן זו על זו, וכולן מדורות מזומנים לרשעים לידון שם. גופן כלה בקבר, ונשמתן נשרפת והאש אוכלתן. מדור הראשון 'בור' והוא מדור העליון, ושם כמה כתות של מלאכי חבלה, כעין הבור אשר אין בו מים אבל נחשים ועקרבים יש בו, כך המדור הזה נקרא 'בור', ובו כמה כיתות של מלאכי חבלה כעין נחשים השרפים אשר אין להם לחש. וכל אותם כתות

של מלאכי חבלה, כולם מרעישים גיהנם, ונשמע קולם ברקיע, וקול הרשעים בגיהנם צווחים ואומרים "ווי ווי" ואין מרחם עליהם. ובאותו מדור, דנים את אותם שמפסיקים מדברי תורה כדי להשיח שיחה בטילה. ע"ש.

הבושה שתהיה לאדם שפסק באמצע לימודו

כתב החפץ חיים בספרו זכור למרים (פרק ט): כתוב באגדת חז"ל, יראה אדם לתפוס מה שלמד [שיתבונן היטב בעת לימודו כדי שידע מה להשיב כשישאלוהו לעתיד לבא], כדי שלא ישיגהו בושה וכלימה ליום הדין, בשעה שיאמרו לו עמוד וערוך מקרא שקרית, וערוך משנה ששנית וכו'.

ולפי זה צריך להיזהר בעת לימודו שלא יהיה פיסקי פיסקי ומעורב בדברי הבלים, שמלבד שהוא עובר על מאמר חז"ל "הפוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה מאכילים אותו גחלי רתמים", יתבייש אז מאד ממעשיו.

ולדוגמא, שאם אחד יקנה מסכת שנדפסה בניר יפה ובאותיות נאות, אך באמצע הענינים, מעורב בהם מעשיות רבות מדברי הבל בכמה וכמה מקומות, בודאי ימנע מלקנותה.

וכמו כן כאשר יקרא המלאך לפניו את המסכת שלמד בפמליא של מעלה, ויזכיר גם את הדברים הבטלים שדיבר באמצע, הנה מלבד העבירה, יחזיקו אותו לשוטה שביזה המסכת שלו שיְקָרָה מזהב ומפז, ושעל ידה היה יכול להיות לאות ולתפארת, והוא עשה אותה ככלי חרס שאין חפץ בו. ולכן יראה שתהיה המסכת יפה וברה בלא תערובת פסולה. ע"כ.

ובספר נר יהודה (עמוד מט) כתב הרה"ג רבי יעקב סופר שליט"א, שזכה להתפלל עם הגאון רבי יהודה צדקה זצ"ל בימים נוראים קרוב ל- 25 שנה, וזכור לו שכמעט בכל פעם שאמר דברי התעוררות לפני התקיעות, הדגיש שבני תורה לא ישיחו שיחה בטילה באמצע הלימוד, והתמרמר מאוד על כך.

באחת משיחותיו התבטא ואמר: כדי להשיג אתרוג בלתי מורכב, אנשים טורחים ונוסעים למרחקים, האם דואגים הם גם שהלימוד תורה שלהם לא יהיה מורכב בדברי בטלה ואיסור?! ישמע חכם ויוסף לקח.

ב. אם בשעת לימודו בא אדם מכובד לשוחח עמו, ואם לא יפסיק מלימודו כדי לדבר עמו, עלול אותו אדם להפגע מכך, המיקל לענות לו, יש לו על מה לסמוך.

וכן אם בשעה שיושב ללמוד, שאלה אותו אשתו שאלה מסויימת, ואם לא יענה לה עלולה לכעוס עליו על שאינו מתייחס אליה, יכול לענות לה [2]

ועל כל פנים, לפני שמדבר, ראוי שיסגור את הספר תחילה וינשקהו, ורק לאחר מכן ידבר כפי הצורך, וכשיסיים את שיחתו, ישוב ללימודו [3]

2. כתב בספר יוסף אומץ יוזפא (דף רסח): מיום עומדי על דעתי נצטערתי מאוד להישמר ממה שאמרו "השונה ומפסיק ממשנתו ואומר מה נאה אילן זה, מתחייב בנפשו", כי דבר מצוי הוא מאוד למי שלומד בחדר אשר בני ביתו הם תמיד בו, שמדברים עמו דברים הנצרכים להם.

ואמרתי אל לבבי אולי אין העונש הנזכר אלא רק באופן שמפסיק באמצע הענין, אבל אם גומר הענין שעוסק בו קודם דיבורו, אף על פי שעדיין לא גמר תלמודו בשעה זו, ועדיין הספר פתוח לפניו ללמוד בו עוד, אפשר דלא נקרא הפסק, והיינו אם על ידי דבורו, לא יצטרך לחזור ולכפול ללמוד מקצת הענין אשר כבר למד לפני דבורו כדי להבין הענין ההוא על בוריו, לכן לא הוי הפסקה. וגם אפשר לומר, דלא חמירא האי הפסק מההפסקה של קריאת שמע וברכותיה ובין הפרקים, שמותר לשאול בשלום אדם נכבד, ולהשיב לכל אדם.

לפיכך אם בא אדם חשוב בגבולו, ולא יפתח בעל הבית לדבר עמו מה שאלתו ומה בקשתו, הרי זה כמי שאינו משיב בשלום מי שפגע בו ברחוב, ולכן אפשר דשרי להפסיק בתלמודו כדי לדבר עם מי שבא לביתו.

אכן כֵּלֵי האי ואולי, כי צדדי היתר אלו לא מצאתי בשום מקום, רק שאני בדיתים מלבי, כדי למצוא סעד וסמך למה שמקילים בזה הדבר שעונשו רב, ורבים מאנשי מעשה וגם רבנן קשישי לא ראיתי נזהרים בזה. לכן החרד לנפשו, יחמיר בכל מה שאפשר שלא ידבר שום דיבור עד גמר למודו. ע"כ.

הרי לפנינו אילן גדול לסמוך עליו בשעת הדחק. וראה בספר ארחות רבינו הקהילות יעקב (חלק א עמוד קצא) שרבינו הסטיפלר למד פעם עם החברותא שלו, ובאמצע נכנס אחד וביקש לקנות את ספריו, ורבינו מכר לו. לאחר שהלך אותו אדם, אמר הרב לחברותא שבאמת אסור להפסיק באמצע הלימוד לצורך מכירת ספרים, רק שלכתחילה יושב ללמוד על דעת כן שאם אחד ירצה לקנות מספריו, שימכור לו, ועוד שאם לא ימכור לו, אותו אדם ישב ויחכה, ולכן מוכר. ועיין שו"ת משנה הלכות חלק יג (סימן קסט).

3. בשו"ת יצחק ירנן (חלק א סימן לא) להרה"ג רבי יצחק ברדא שליט"א נשאל האם מותר להפסיק באמצע קריאת שנים מקרא ואחד תרגום, בדיבור או באכלה. והביא דברי הגמרא בחגיגה (יב:) שכל הפוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה, מאכילים אותו גחלי רתמים.

ופירש רש"י: מי שעוסק בתורה, ופוסק על (לצורך) דברי שיחה בטילה. וכוונת רש"י ברורה, דהוקשה לו והרי סוף סוף צריך להפסיק בשביל להתפלל ולאכול ולישון וכיוצא בזה, ואם כן זו גזירה שאין הציבור יכולים לעמוד בה. לכן פירש רש"י שכוונת הגמרא שמפסיק מלימודו לצורך שיחה בטילה, ולכן חמור הדבר.

ולפי זה למדים אנו שאם אדם סוגר את הספר כאדם המסיים לימודו וקריאתו, מותר הדבר אפילו שהוא הולך לעסקיו שהם עניני חול, כגון לאכול או לעבוד וכדומה, ואין כאן אפילו מידת חסידות להחמיר בזה. ולכן גם בנידון דידן אם ברצונו לאכול או לדבר דבר נחוץ באמצע לימודו, יסגור את החומש וינשקו וילך לעסקיו. ולא דווקא לדבר האבד או הדחוף ביותר מותר להפסיק, אלא אפילו לצורך אכילה קלה.

ומכל מקום ראוי לכל אדם בעת קביעת עִתים לתורה, שיכין את עצמו ללמוד בלי הפסק כלל, כדי שתהיה המצוה שלימה זכה וברא, וראוי שיהיו חפצי שמים יקרים בעינינו לפחות כמו עניני עולם הזה, שאם אדם עוסק בעבודתו וכל רגע הוא מפסיק את עבודתו, אז בודאי שהעבודה אינה עולה יפה כמו אדם שאינו מפסיק בעבודתו מתחילה ועד סוף, ועל דרך זו פירשו המפרשים את הפסוק "על כן יאמר המושלים בואו חשבון", אלו המושלים ביצרם, שיעשו חשבון נפש האם חשבון חפצי שמים וחפצי הארץ שוים בעיניו או לא. ע"ש. וראה בשו"ת באר משה (חלק ב סימן י).

להפסיק בברכה באמצע לימודו

ג. אדם שלומד תורה, ובאמצע לימודו רוצה לשתות תה או קפה וכיוצא בזה כדי שיהיה לו כּח להמשיך בלימודו, רשאי להפסיק באמצע הלימוד כדי לברך [4]

וכן הדין אם קורא את הפרשה שניים מקרא ואחד תרגום, ורוצה לעצור באמצע כדי לברך על משקה ולהרטיב את גרונו, רשאי לעשות כן, ואין זה נחשב שפוסק באמצע לימודו [5]

4. שנינו במסכת אבות (פרק ג משנה ז): רבי שמעון אומר, המהלך בדרך ושונה, ומפסיק משנתו ואומר: מה נאה אילן זה, ומה נאה ניר (מחרשה) זה, מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו.

וכתב שם רבינו עובדיה מברטנורא, שבא להשמיע לנו חידוש, שאף על גב שמפסיק ממשנתו כדי לברך על ראיית האילן "ברוך שככה לו בעולמו", אף על פי כן מעלים עליו כאילו מתחייב בנפשו, מפני שמפסיק ממשנתו. ע"כ.

וכן כתב מהר"י אלשקר בביאורו לאבות (שם), שלא מיבעיא שאם נתעסק בדברים בטלים באמצע לימודו שבודאי הוא מתחייב בנפשו, אלא אפילו שיתעסק בדבר שיש

בו קצת מצוה [שכך אמרו חכמים: "היוצא בימי ניסן ורואה אילנות, אומר ברוך שככה לו בעולמו"], עם כל זה אם הפסיק ממשנתו, כאילו הוא מתחייב בנפשו, מפני שכתר תורה עולה על הכל. ע"כ.

ולפי זה יוצא, שאסור לאדם לברך על משקה או מאכל באמצע לימודו, מפני שצריך להפסיק ממשנתו כדי לברך, והרי זה כאילו מתחייב בנפשו חס ושלום, מפני שלימוד התורה חשוב יותר מהברכה שמברך.

אולם זכתה עיני לראות בשו"ת הרשב"ש (סימן רעד) שהביא דברי הגמרא בחולין (עה:) שריש לקיש שתה בבית המדרש, והקשה הרשב"ש, כיצד ריש לקיש הפסיק מדברי תורה ושתה, ולא המתין עד שיצא מבית המדרש. ויש לומר משום ששמעתא בעיא צילותא, ואם לא היה שותה לא היה יכול לשמוע אל מוריו ולכוון שמועותיו, לפיכך שתה ריש לקיש בבית המדרש ולא המתין עד שיצא מבית המדרש. ע"ש.

ולפי זה יש לומר, שדווקא ברכת האילנות אינו יכול לברך באמצע לימודו, מפני שאין בברכה זו צורך להמשך לימודו, ויכול לדחות את הברכה עד לאחר שיסיים את הלימוד, ולכן אמרו שהפוסק מלימודו כאילו מתחייב בנפשו. מה שאין כן כשמברך על המשקה באמצע לימודו כדי שיהיה לו ישוב הדעת להמשיך ללמוד, הרי הברכה והשתיה הם צורך הלימוד, ושרי. וראה עוד בשו"ת משנה הלכות (חלק יג סימן קסט).

5. על פי המבואר בהערה הקודמת. וכן כתב בספר הליכות עולם (חלק ג עמוד נה) שאף שחכמי המקובלים הזהירו שלא להפסיק באמצע קריאת שנים מקרא ואחר תרגום בשום דבר, אלא יקרא הכל בפעם אחת בלי הפסק, וכמו שכתב בשמם בספר עולת שבת (סימן רפה סק"ב), מכל מקום אם צמא למים ורצונו לשתות מים לצמאו, רשאי להפסיק לברך על המים תחלה וסוף. ע"כ. וכן כתב בשו"ת יצחק ירנן חלק א (סימן לא), והוסיף, שראוי שיסגור את החומש וינשקו, ואחר כך יברך על המשקה או על המאכל. ע"ש.

ברכת הרעמים

ד. השומע רעמים באמצע לימודו, צריך להפסיק ולברך ברכת "שכוחו וגבורתו מלא עולם", ואין זה נחשב לביטול תורה, מפני שאם לא יברך מיד, עלול להפסיד את הברכה [6]

ומכל מקום אם על ידי שיפסיק מלימודו יגרם לו הפרעה לרצף הלימוד, או שהוא מוסר שיעור לרבים, וההפסקה באמצע השיעור עלולה לגרום לביטול תורה לרבים, הנמנע מלברך יש לו על מה לסמוך [7]

6. הנה בסעיף הקודם הבאנו דברי המשנה באבות שהפוסק ממשנתו ואומר מה נאה אילן זה, כאילו מתחייב בנפשו. וביאר החסיד רבי יוסף יעבץ (אבות שם), שמתחייב

בנפשו, הואיל ופסק מקדושה חמורה לקדושה קלה, והתורה כועסת עליו, כי העוסק בתורה, משבח למקום במפואר שבשבחים, ולמה יניח את העיקר ויאחז את שאינו עיקר. ע"ש. ולכאורה לפי דבריו אין לברך על הרעמים באמצע לימודו, מפני שפוסק מקדושה חמורה לקדושה קלה.

אולם נראה שיש הבדל בין הפוסק מלימודו כדי לברך ברכת האילנות, לבין השומע רעמים, שברכת האילנות אינה מצוה עוברת, ויש אפשרות לברך ברכה זו גם לאחר לימודו. מה שאין כן ברכת הרעמים אינה תלויה בו, ואם לא יברך עכשיו, עלול להפסיד את הברכה, ובאופן כזה מבטלים תורה כדי לקיים מצוה עוברת, כמו שפוסקים מלימוד התורה כדי להתפלל.

וטוב עין יראה בשו"ת חק משה בערמן (סימן י) שנשאל גם כן בענין השומע רעמים באמצע לימודו האם צריך להפסיק, והביא את המשנה באבות (הנ"ל), וכתב שאכן גם לפי המשנה מותר לברך על אילן או על רעמים וכיוצא בזה, וכל מה שהקפידו הוא רק על מה שאומר "מה נאה אילן זה", שדיבור זה אין בו שום צורך, והיה לו לברך ברכת האילנות על האילן ולחזור ללימודו.

ולכן העלה שיש להפסיק מלימודו כדי לברך על הרעמים, משום שנחשב למצוה שאינה יכולה להעשות על ידי אחרים, שהרי שברכה זו מוטלת על כל אחד בפני עצמו, וגם זמנה עובר, ולכן אפילו מי שתורתו אומנותו פוסק מלימודו כדי לברך. ע"ש.

וכן בקודש חזיתי לגאון רבי משה שטרן בשו"ת באר משה (חלק ב סימן י) שכתב, שפוסק מלימודו כדי לברך ברכת הרעמים, ומפורש במגן אברהם (סימן סו ס"ק ה), שפוסק ומברך על הרעמים באמצע פסוקי קריאת שמע, ומה גם שאין דיננו כמי שתורתן אומנותן, ואנו מפסיקים הרבה פעמים לכבוד בני אדם או לצורך הרווחת ממון, ולכן יש הכרח להפסיק כדי לברך על הרעמים. ע"ש.

ברכת רעמים באמצע קדיש

ודרך אגב ראיתי בשו"ת מנחת דוד (ח"א סימן נד) שכתב בענין ציבור שהיו באמצע אמירת קדיש, ושמעו רעמים, האם צריכים להפסיק באמצע הקדיש כדי לברך או לא. ופסק דפשוט שזה שאומר את הקדיש אסור לו להפסיק כדי לברך על הרעמים, אבל הציבור יכולים לברך, באופן שיכולים גם לענות על הקדיש ששומעים מהחזן. אך אם על ידי זה שיברכו, ימנעו מלענות אמן או יהא שמיה רבה, בודאי שלא יפסיקו. וקל וחומר אם אירע כן בקדושה.

7. הנה כבר הזכרנו לעיל שלדעת הגר"ז בשלחן ערוך שלו (ה' תלמוד תורה פ"ד סעיף ד), והשל"ה הקדוש במסכת שבועות (פרק נר מצוה מה) מבטלים שיעור תורה לרבים כדי לקיים מצוה עוברת, ומאחר שברכת הרעמים היא מצוה עוברת, מסתבר שיש להפסיק את השיעור כדי לברך על הרעמים.

מכל מקום כתב בספר פסקי תשובות חלק ב (עמוד תתקל) שהנמנע מלברך באמצע השיעור יש לו על מה לסמוך. והביא ראיה לזה מהמקור חיים (סימן רכט) שאם אמרו לו שהקשת נראית בחוץ, אינו מחויב לילך לחוץ כדי לברך, וכל שכן שאין להפסיק לימודו. ואף שיש לחלק בין הדברים שדווקא שם שעדיין לא ראה, לכן לא התחייב, מה שאין כן בשמיעת רעם שעל כורחו שומע ומתחייב, לכאורה צריך לברך, מכל מקום יש לצרף דעת האשל אברהם ועוד פוסקים שסוברים שגם לענין קדיש וקדושה אין חיוב לענות כשהוא באמצע לימודו, ובפרט כשמלמד לרבים. ע"כ. וכן משמע בספר זכר עשה (עמוד קלד).

לברך בקול רם

ה. מי שמשתתף בשיעור תורה, והגישו לפניו מים או תה, אין לו לברך את הברכה בקול רם, מפני שגורם הפרעה למהלך השיעור, ומכשיל את הלומדים בביטול תורה [8] **ובאופן שיש אנשים שמברכים בקול רם באמצע השיעור, ואם השומעים יענו אמן על ברכתם, הדבר יפריע להם להקשיב לשיעור, פטורים מלענות אמן** [9]

8. כן מבואר בספר ואין למו מכשול חלק א' (עמוד צד) שלדעת רבינו יונה (ברכות נג) עניית אמן באמצע הלימוד נחשב לביטול תורה. וראה עוד בחלק ה' (עמוד קמג).

ולעת כזאת ראיתי בספר בן פורת יוסף להרה"ג ישששכר יונה נר"ו (עמוד רטז), שהביא מעשה רב עם הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל, שבישיבתו "פורת יוסף" היו אומרים קדיש לאחר סיום סדר הלימודים, ומאחר והיו בחורים ואברכים שממשיכים ללמוד גם אחרי הסדרים, ביטל הרב את אמירת הקדיש, מפני שהיה גורם לביטול תורה לאלו שממשיכים ללמוד. ע"כ. ועיין בשו"ת אדני פז (חלק ג סימן ז) מה שכתב בזה.

ואם קדיש שלאחר הלימוד שיש בו מעלה גדולה וחשובה, כפי שאמרו בסוטה (מט.) שהעולם קיים בזכות קדיש שלאחר לימוד אגדה [ומן הסתם אחד מהלומדים למד מילי דאגדתא], בכל זאת החליט אותו גאון לבטל הקדיש כדי לא לגרום הפרעה לשאר הלומדים, על אחת כמה וכמה שיש לבטל את המנהג לברך על משקים ומאכלים בקול רם באמצע שיעור תורה, כדי למנוע ביטול תורה דרבים. ועל כגון זה נאמר שב ועל תעשה עדיף.

וראה עוד בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יא סימן ג) שכתב בשם ספר מים רבים (סימן ב), שאין צריך להפסיק ממשנתו כדי לענות ברוך הוא וברוך שמו בתלמוד תורה דרבים, וטעמו ונימוקו עמו, מפני שיש בזה ביטול תורה ובלבול משנה וטירוף התלמידים. וכבר אמרו רבותינו ז"ל שהעוסק במצוה פטור מן המצוה. ועם כל זאת מסיים וכותב, דמכל מקום משום מדת חסידות אם כוונתם של התלמידים רצויה, יכולים לתקן ביניהם לענות כל אחד ואחד בלחישה בינם לבין עצמם בלי הישמע קולם ובלי הפסקת תלמודם. ע"ש.

לענות קדיש וברכות באמצע לימודו

9. הנה בשולחן ערוך (או"ח סימן רטו סעיף ב) נפסק, שהשומע אחד מישראל מברך אחת מכל הברכות, אף על פי שלא שמע כולה מתחלתה ועד סופה, חייב לענות אחריו אמן. וכתב המשנה ברורה (ס"ק ח) שלמדים זאת מדכתיב "כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלהינו" ואמרו חז"ל (יומא ל"ז), אמר להן משה לישראל, כשאני מברך ומזכיר שם ה' יתברך, אתם הבו גודל לאלהינו בעניית אמן.

וכתב הערוך השולחן (שם סעיף א) שהשומע אחד מישראל שמברך איזה ברכה חייב לענות אמן. ומעשה באחד מן הגדולים שלמד אצל רבו, ותינוק אחד אכל פרי ובירך עליו בקול, וזה הגדול לא ענה אמן, ונזף בו רבו נזיפה גדולה, ונהג בעצמו נזיפה, ואחר כך פייסו ומחל לו באופן שידרוש לכל העולם כמה גדול העונש מהשומע ברכה ואינו עונה אמן, וסיפר לו מעשה נורא מעניין זה עיין בהקדמת הלבוש. ע"כ. וראה בכף החיים (סימן קכד אות ל).

ולפי זה לכאורה יש לענות אמן גם בשעת לימודו, מפני שלא יתכן להיפטר מדבר שבחובה בגלל שעוסק בתורה. וכבר בארנו בס"ד בכמה מקומות שבלימוד תורה לא אמרינן העוסק במצוה פטור מן המצוה. וכן תחזה בספר שאלת רב (עמוד קסח) שכתב בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א, שהלומד בבית הכנסת ושומע קדיש ממנין שמתקיים בחדר השני, צריך לענות.

אומנם ראה ראיתי בשו"ת שבט הלוי (חלק ט סימן מג) שכתב, שהן אמת שלדינא חייב לענות על כל ברכה ששומע, מכל מקום נראה שבמקום שיש חשש של בטול תורה והפסקה באמצע הענין, לכולי עלמא אין צריך מן הדין לענות.

וראיה לכך מהגמרא בברכות (נג.) שהיו יושבים בבית המדרש והביאו לפניהם אור, דבית שמאי אומרים כל אחד מברך לעצמו, ובית הלל אומרים אחד מברך לכולם משום ברֹב עם הדרת מלך, ועד כאן לא פליגי בית הלל אלא משום ברוב עם הדרת מלך, אבל בלאו הכי גם בית הלל מודים שאין להפסיק באמצע הלימוד כדי לברך, משום דאיכא

ביטול בית המדרש [שצריכים לשמוע הברכה ולענות אמן], ולכן אם זה ששומע הברכה יגרם לו בלבול בתפילתו או בלימודו אם יענה אמן, נראה שלכולי עלמא לא צריך לענות. אבל ודאי שאם אינו לומד או מתפלל, חייב לענות. ע"כ.

וכן תראה בשו"ת רבבות אפרים (ח"ב סימן טו) שהוכיח מדברי הפוסקים שאם על ידי עניית האמן יגרם לו הפרעה בלימודו, פטור מלענות אמן, וכן הורו הגאונים הרב אלישיב והרב זילבר שליט"א. וכן כתב בשו"ת דברי דוד (סימן מא).

וטוב עין יראה בשו"ת קנין תורה חלק ד (סימן ט) שהביא בשם הרב פתחא זוטא שאדם שיושב בחדר הסמוך לבית הכנסת ועוסק בתורה, ואין הציבור רואהו, פטור מלענות עם הציבור קדושה וברכו וכיוצא בזה. אבל אם אינו לומד, חייב לענות לאמן ושאר דברים שבקדושה. ע"כ. וכן מבואר בספר הליכות שלמה (פרק ט אות ו).

והן עתה ראיתי להרה"ג רבי ברוך חיררי בשו"ת ברוך ושמח (סימן לא) שהלומדים תורה פטורים מלענות אמן על ברכתו של המברך, מאחר ועוסק במצות תלמוד תורה השקולה כנגד כל המצוות. ע"ש.

והן אמת שדינו דין אמת, אבל מה שכתב לפטור את השומע מעניית אמן משום שעוסק במצות תלמוד תורה, זה אינו, מפני שקיימא לן שבתלמוד תורה לא אמרינן העוסק במצוה פטור מהמצוה. ואם כן צריך ביאור מדוע פטור מלענות אמן בשעת לימודו.

וראיתי בספר זכר עשה (עמוד קלג) שעמד בנידון דידן, וכתב גם כן דלא אמרינן דהעוסק בתורה פטור משאר מצוות, ועל כל פנים באופן שיושב ושומע חזרת הש"ץ או קדיש וכדומה באמצע לימודו, פטור מלענות, מכיון שיש מנין שעונים לברכותיו של החזן, הוי ליה מצוה שיכולה להעשות על ידי אחרים, ולכן מי שטרוד בלימודו אין צריך להפסיק כדי לענות [אם יפריענו הדבר]. והוא הדין כששומע ברכה מחבירו, אינו חייב לענות באמצע לימודו, מכיון שחבירו יכול לברך אף אם לא יענו אמן על ברכתו, ולכן אין לבטל תורה בשביל כך.

וגם הגאון רבי חיים ברלין בשו"ת נשמת חיים (סימן ח) כתב, שהכל לפי מה שהוא אדם, אם עניית קדושה או יהא שמיה רבה באמצע לימודו, אינו גורם לו שום טרדה, אז נכון להפסיק במקום שמותר להפסיק, משום מהיות טוב. אבל מי שיודע בעצמו שההפסקה מלימודו תפריע לו, אינו מחוייב כלל להפסיק, אפילו אם קורא תהלים, ואין חיוב לקיים מהיות טוב. עכ"ד.

ועיין עוד בשו"ת אוהב משפט (או"ח סימן ב) שכתב, שאף שמדברי רבינו חיים פלאג'י בשו"ת נשמת כל חי (סימן ה) משמע שצריך לענות אמן וכדומה, מכל מקום אם חושב

בעצמו שיכול להתבלבל מחמת זה, אין צריך לענות. וכן כתבו בשו"ת שלמת חיים (סימן תקיג), ובספר שארית יוסף (חלק ג עמוד לה) שאם עניית האמן מפריעה לו לרצף הלימוד, רשאי להמשיך בלימודו גם אם לומד ביחידות.

לסיכום: אדם שיושב ולומד תורה, ושומע חזרת השליח ציבור או קדישים וכדומה, ואם יענה אמן הדבר יגרום לו להפרעה בהמשך הלימוד, פטור מלענות אמן.

קדושה

ו. מי שבא לבית הכנסת כדי להתפלל מנחה, ומצא שהציבור כבר התפללו, וכעת מתקיים במקום שיעור תורה, אין לו להפסיק את השיעור כדי לומר קדושה, מפני שגורם לציבור ביטול תורה, ולכן יתפלל תפילת מנחה ביחידות [10]

10. כפי שנתבאר בס"ד בספר ואין למו מכשול חלק ה (עמוד קמד). ע"ש. וכעת ראיתי שכן כתב בספר חשוקי חמד (ברכות עמוד שיח), אלא שהוסיף שם שאם לאותו אחד שהגיע מאוחר יש הזכרה (יארצייט), ועל ידי שיתנו לו לומר קדיש וקדושה יעשה עילוי נשמה להוריו, ויקיים מצוות כיבוד הורים, מסתבר שמותר לבטל תורה כדי שיאמר קדיש. וצ"ע.

ואחר המחילה מכת"ר, לכאורה לא מסתבר להתיר לבטל שיעור תורה של רבים בשביל שאותו אדם יאמר קדיש וקדושה לעילוי נשמת הוריו, ואדרבה בזה שלא יפסיק את השיעור, יעשה להוריו יותר נחת רוח, וכפי שכתב בעצמו בספר חשוקי חמד (בעמוד קיח) בשם הגרי"ש אלישיב, שרב שהולך למסור שיעור, ובקשו ממנו להשלים מנין, אין לו לבטל שיעור תורה לצורך זה. כיעו"ש. והוא הדין בנידון דידן, ושב ואל תעשה עדיף.

השלמת התפילה

ז. אדם שאיחר לתפילת מנחה ולא הספיק לומר קורבנות לפני התפילה, רשאי לאומרם לאחר התפילה [אם עדיין לא הגיע זמן צאת הכוכבים] [11]

אולם אם לאחר התפילה מתקיים שיעור תורה בבית הכנסת, ואם ישלים את התפילה, יפסיד את תחילת השיעור, אין צריך להשלים את התפילה, אלא יקשיב לשיעור כדי שיוכל להבין את החומר הנִלְמד, ולא יגרם לו ביטול תורה [12]

11. הנה בספר ערוך השולחן (או"ח סימן רלד סעיף ב) כתב: יש נוהגים לומר פרשת התמיד וקטורת קודם אשרי, ומנהג יפה ונכון הוא, שהרי הקריבו תמיד של בין הערבים והקטירו קטורת כמו בשחרית, ולמה לא נשלם פרים שפתינו. ולכן המדקדקים נוהגים לאומרם בכל יום קודם המנחה, ודווקא קודם התפלה, אבל אחר התפלה אין לומר פרשת התמיד והקטורת, וגם אשרי לא יאמרו אחר התפלה, והזהירו על זה מאד. ע"כ.

אולם בשו"ת משנה הלכות (חלק יא סימן קפט) שהביא דברי הערוך השלחן הנ"ל, וכתב שאף שאין המנהג לאומרם לאחר התפילה, מכל מקום אם עוד היום גדול לאחר תפלת המנחה, ורוצה לאומרם בדרך לימוד, ודאי לכולי עלמא מותר ונכון לעשות כן, ולדעת הרמ"ע מפאנו (סימן יד) בשם הזוהר והמגן אברהם (או"ח סימן רלד), אפילו לכתחילה צריך לעשות כן, ורק בלילה אין לומר פרשת התמיד. ע"ש.

וכן ראיתי בשו"ת שרגא המאיר (חלק ז סימן קלב) שכתב, שאם לא הספיק לומר קורבנות ופיטום הקטורת לפני התפילה, יוכל לאומרה לאחר התפילה, שכן מצינו במסכת סוכה (נג.) שהיו מקריבים בבית המקדש קורבן התמיד לאחר תפילת המנחה. ע"ש. ובספר הליכות שלמה (תפילה פי"ג סעיף ב) כתבו בשם הגאון רש"ז אויערבך זצ"ל, שאם לא אמר קורבנות לפני העמידה, אינו צריך לומר אחר כך, אבל אם רוצה לומר רשאי.

וכעת חיה ראיתי בשו"ת פתחי שערים (סימן ו) שכתב, שפעם אחת בא לידו שהתפלל מנחה ואחר כך אמר פרשת התמיד וסדר הקטורת, ותמה עליו אאמו"ר רבי יהודה ליב, והרב המחבר הראה לו דברי המהרש"א בחידושי אגדות (סוכה נ"ג) שבמנחה אפשר להקדים תפילת מנחה לאמירת הקטורת ופרשת התמיד, ורק בשחרית יש להקדים פרשת התמיד לתפילה. ע"כ.

12. באופן שמתקיים שיעור תורה מיד לאחר מנחה, נראה שעדיף להשתתף בשיעור מאשר להשלים את הקורבנות, שהרי לימוד בציבור עדיף מקריאת הקורבנות ביחידות [ומה גם שלדעת הערוך השלחן אסור לאומרם לאחר מנחה]. ושנית, אם יפסיד את תחילת השיעור, עלול לאבד את הקשר של המשך השיעור, ואם כן יצא שכרו בהפסדו, ובפרט אם עושה כן בפני החכם הדורש, שאין זה דרך ארץ לפתוח סידור כשהרב מוסר שיעור. ועוד בה, שאם יקרא, הרי אינו מתבונן במה שקורא, מפני שמן הסתם אוזניו קשובות לדברי החכם הדורש, ונמצא קרח מזה ומזה, ולכן נראה דשב ואל תעשה עדיף. וראה בשו"ת בית אבי (ח"ג סימן יא) שנשאל האם מותר ללמוד או לעיין בספר בזמן שהציבור אומרים קרבנות ושיר השירים, או שיש לומר עימהם. והעלה שמעיקר הדין רשאי להמשיך בלימודו ואין בזה משום 'לא תתגודדו'. ע"ש. ואם התיר להמנע מלומר קורבנות עם הציבור בשביל להמשיך בלימודו, הוא הדין בנידון דידן שנמנע מאמירת קורבנות כדי לא להפסיד את השיעור, יש להקל בזה. ועיין בשו"ת שבט הלוי חלק ז (סימן יד).

לענות לטלפון

ח. אדם שלומד תורה, ובאמצע לימודו שומע שהטלפון מצלצל, אם קבע עם מישהו שיצלצל אליו בשעה זו, רשאי לסגור את הספר ולענות. אבל אם אינו אמור לקבל שיחת טלפון ממישהו, אין לו להפסיק מלימודו [13]

אולם אם הוא רב שמורה הוראות לרבים, או שהוא רופא העוסק בהצלת חיי אדם וכיוצא בזה, רשאי להפסיק מלימודו כדי לענות לטלפון [14]

13. הנה כבר הזכרנו לעיל את חומר האיסור להפסיק באמצע לימודו כדי להשיח שיחת חולין, ואם כן אין הבדל אם מפסיק מלימודו כדי לשוחח ישירות עם חבירו, או שפוסק כדי לשוחח עמו דרך הטלפון, שבכל אופן נחשב הדבר לפוסק ממשנתו, ועונשו חמור מאוד.

וכן בקודש חזיתי בשו"ת משנה הלכות (חלק יב סימן קכט), שנשאל האם צריך להרים השפופרת בשעת לימודו משום שיש לחוש שיש ענין של סכנה, או לא. והשיב, שפשוט שאינו צריך לענות, משום שעל פי רוב אין סכנה ולא צריך לחוש למיעוט דמיעוט, ואדרבה להפסיק בלימוד הוא איסור, ואם יענה, יש סכנה של דיבור דברים בטלים שיאכילו אותו גחלי רתמים חס ושלום. וכבר אמר החכם: כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה. ורק אם קבע עם מישהו שיצלצל אליו בשעה זו, יכול לענות. ע"ש.

ואנכי הרואה להרה"ג רבי יצחק רצאבי שליט"א בשו"ת עולת יצחק (חלק ב סימן רד), שנשאל אודות מי שעוסק בתורה בבית המדרש, האם מחויב הוא להפסיק לימודו כדי להרים טלפון ציבורי המצלצל על יד בית המדרש, מפני שזו מצוה עוברת וצריך לעשות חסד, או דילמא מאחר שאין תועלת ההרמה ודאית, כי פעמים שהמבקש אינו נמצא או שאירעה טעות במספר, ואם כן אין להפסיק.

והשיב, שמאחר שקיימא לן שכל מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים, מבטלים תלמוד תורה כדי לקיימה, לפיכך אם אין אנשים אחרים שיענו לטלפון, ירים הוא, ובודאי יש בזה מצות גמילות חסדים. ומה שלפעמים מתקשרים אנשים בטעות, אין זה כלום, כי אזלינן בתר רובא. אבל אם בחן עצמו שזה מסיח דעתו ומפריע לו אחר כך בהמשך לימודו, פטור מהמצוה אפילו שאינה יכולה להיעשות על ידי אחרים. ע"ש.

ואחר המחילה מכת"ר לכאורה אין דבריו מוכרחים, דהיכן מצינו שיש מצות גמילות חסדים להפסיק מלימודו כדי לענות לטלפון שמצלצל, והרי המציאות היא שרוב שיחות הטלפון סובלות דיחוי, ואין הכרח להפסיק מלימודו בשביל כך.

וכבר שנינו באבות (פ"ג מ"ז), המהלך בדרך ושונה, ומפסיק משנתו ואומר: 'מה נאה אילן זה', מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו. וביאר רבינו הברטנורא, שבא להשמיענו, שאף שמפסיק ממשנתו כדי לברך על ראיית האילן "ברוך שככה לו בעולמו", מעלים עליו כאילו מתחייב בנפשו, מפני שמפסיק ממשנתו. והיינו משום שמצוה זו יכולה להדחות לזמן אחר, ואין להפסיק בשל כך מלימודו. ובודאי שבנידון דידן אין להפסיק מלימודו, שהרי המוחש לא יוכחש שרוב ככל השיחות סובלות דיחוי, ולכן שב ואל תעשה עדיף.

ברם, מי שקבע עם חבירו שיצלצל אליו בשעה מסוימת, ואם לא יענה לו עלול אותו חבר להפגע או לכעוס עליו, וכן אם הוא מורה הוראה לרבים, ופונים אליו בשאלות דחופות דרך הטלפון, ואם לא יענה, הרי זה בגדר מצוה עוברת, באופן כזה מקיים מצות גמילות חסידים כשעונה, מאחר שמוטלת עליו מצוה זו, ולכן רשאי להפסיק ולענות. וכן הדין ברופא ושאר אנשים שהציבור זקוק להם.

14. מפני שזוהי בגדר מצוה עוברת כנזכר בהערה הקודמת. ועיין בשו"ת משנה הלכות חלק יג (סימן קסט) שהרב השואל שמע פעם שהסטייפלר זצוק"ל היה עושה תנאי קודם הלימוד שיהא מותר להפסיק באמצע הלימוד, ורצונו לדעת האם מועיל לכל אדם תנאי כזה.

והשיב לו הרב המחבר, שלא שמע על כך שהסטייפלר היה עושה תנאי, וגם לא מובן למה צריך תנאי, שהרי לימוד התורה הוא חיוב בכל עת, ומה מהני תנאי להפסיק, והוי ליה בכלל כל המתנה על מה שכתוב בתורה שתנאו בטל. ואם היה צריך להפסיק מפני שבאו אליו אנשים וכיוצא בזה, הרי מצוה עליו להפסיק, כי היה גדול הדור וצדיק ומתפלל על אנשים, ולכן מותר לו להפסיק לצרכי רבים.

וכבר כתב הגאון הקדוש מלובלין זיע"א בהקדמה לספר 'צאן קדשים', שבנעורתו רצה לכתוב פירוש על קדשים, אמנם מן השמים נתנו לו מתנה להתפלל וליתן ברכות לכלל ישראל, ולכן לא היה לו ברירה. וכהאי גוונא לא הוה ביטול תורה והוא הלכה. ע"ש.

ויש לצרף לזה מה שכתב הגאון רבי יחזקאל אברמסקי זצ"ל בספרו חזון יחזקאל על התוספתא (שבת פ"א ה"ד), שבמצות תלמוד תורה אין את הדין של "עוסק במצוה פטור מן המצוה", משום שהדין של עוסק במצוה פטור מן המצוה, הוא דווקא כשהוא עסוק עתה במצוה שכבר התחיל בה מקודם, והעסק בה נמשך גם עכשיו. מה שאין כן בתלמוד תורה, הלא כל רגע שהוא לומד, הוא מקיים מצוה בפני עצמה, ונמצא שבכל רגע שהוא לומד, הוא מתחיל אז בעסק מצות תלמוד תורה מחדש, ואם כן לא שייך כאן הדין של

עוסק במצוה פטור מן המצוה, מפני שכל מילה היא מצוה חדשה ע"כ. ועל כן גם בנידון דידן יכול להפסיק מלימודו כשיש צורך בדבר.

להפסיק חתן באמצע הדרשה

ט. יש לבטל את המנהג שנהגו בכמה מקומות, להפסיק את החתן באמצע הדרשה על ידי שירים וכדומה. ואף שכונתם לשם שמים, מכל מקום גורמים בכך ביטול תורה, ואין להם על מה לסמוך [15]

15. כן נתבאר בס"ד בספר ואין למו מכשול חלק א (עמוד צה). כיעו"ש. וראה בשו"ת שיח יצחק (סימן תצז) שכתב טעם לדבר שהחתן דורש, משום שאמרו בפסחים (מט:), כל המשיא בתו לעם הארץ, כאילו כופתה ונותנה לפני ארי, על כן החתן הזה מראה לכל שהוא בר אוריין ואינו עם הארץ. ע"כ.

ולפי זה, באופן שיודעים שהחתן חלש בלימודים ואינו איש דברים, רשאים להפסיקו, כדי שלא יבוא לידי בושה. אולם אם רואים שהחתן הכין דרשה, ודורשה לקהל בשפה ברורה ונעימה, אין להם להפסיקו באמצע. וכן כתב בספר ארחות רבנו הקהילות יעקב (חלק א עמוד רלב).

פרק ה' - לימוד תורה בלילה

א. נאמר בתלמוד: כל בית שאין דברי תורה נשמעים בו בלילה, אש אוכלת אותו [1] **וסופו של אותו הבית להיחרב חס ושלום** [2]

וצריך להקפיד ללמוד תורה בלילה יותר מאשר ביום, ומי שיש לו אפשרות ללמוד תורה בלילה ומתבטל ואינו לומד, עונשו חמור מאוד [3]

לפיכך ישתדל כל אחד ללמוד תורה בלילה כפי יכולתו, ואפילו בלילות הקיץ שהשקיעה מאוחרת, ילמד מעט הלכות או משניות וכיוצא בזה כפי מה שמתאפשר לו, ובזכות זה יזכה שהשלום ישכון בביתו, ולא יארע לו ולבני ביתו שום נזק.4

1. כדאיתא בגמרא סנהדרין (דף צב.). ועיין שם בחידושי התורת חיים שכתב לפרש דקאי על אש של גיהנם. ועיין שם במהרש"א.

2. בגמרא עירובין (יח:) אמרו: כל בית שנשמעים בו דברי תורה בלילה, שוב אינו חרב. ומכלל הן אתה שומע שכל בית שלא נשמעים בו דברי תורה בלילה, סופו להחרב רח"ל. וראה בחידושי השפת אמת (שם) שכתב בשם תקוני הזהר, שמפרש זאת על גוף האדם, שהוא בית לנשמה, ומי שלומד תורה בלילה, אין גופו נאבד.

3. שלחן ערוך אורח חיים סימן רלח סעיף א. ובמשנה ברורה (ס"ק ב) הביא דברי המשנה בפרקי אבות "ודלא מוסיף יסיף", וביאר, שמי שאינו מוסיף ללמוד בלילה מט"ו באב ואילך [שאז הלילות מתארכים], יאסף מן העולם ב"מ. ע"ש.
4. כנזכר לעיל. וכתב השל"ה הקדוש במסכת שבועות (פרק נר מצוה יט), שהתורה הנלמדת בלילה מתקיימת ומתיישבת ביותר, לפי שהוא פנוי מהטרדות. ועל כן מה טוב ומה נעים שיקבע לימוד תורה שבעל פה שצריכה עיון גדול, ללמוד אותה בלילה. ע"כ. והרב יפה ללב (ח"ב סימן רלח) כתב בשם הרב בן יוחאי שהביא דברי הזוהר שיש צחות ובהירות ללימוד התורה בלילה יותר מביום. והטעם לזה, כי אז שבת קול המון קריה וכל מקיץ ישן, לכן יש להלומד מנוחה נכונה בלילה להגות ולהבין בעיון זך את אשר ילמד, ויתפוס הלימודים האלה ברעיונו ולא ישכחם מהר.

האם עדיף ללמוד מתחילת הלילה, או לישון מוקדם ולקום ללמוד בחצות

הנה בשו"ת יביע אומר חלק ז (יו"ד סימן כ) העיד בגודלו שבהיותו צעיר, ראה שרוב לומדי התורה רבנן קשישאי לקדושים אשר בארץ המה, היו נוהגים לישון בתחילת הלילה, ולקום בנקודת חצות, ולומדים עד אור הבוקר, וכן נהגו גדולי עולם וכמו שכתוב בזוהר הקדוש בכמה מקומות, וכן בברכות (ס:) מסופר על רבי עקיבא שלקח עמו תרנגול כדי שיקיצו משנתו בלילה ויקום לעסוק בתורה. ע"ש.
אבל אנו הורגלנו ללמוד בתחילת הלילה והולכים לישון אחר חצות, על פי מה שאמרו ביומא (כב.) שאני מיגנא ממיקם, ופירש רש"י, נוח לו לאדם לנדד שינה מעיניו ולא ילך לישון אלא עד סוף הלילה, מלהיות ישן ועומד ממיטתו בהשכמה. ע"ש.
ובגמרא ביומא (עז.) אמר רבי יצחק, נשותיהם של תלמידי חכמים המנדדות שינה מעיניהן בעולם הזה, זוכות לעולם הבא. משמע שהיו גם כן שהגברים היו לומדים בבית המדרש בתחילת הלילה, ונשותיהם מחכות להם עד שיבואו מבית המדרש. והגאון יעב"ץ בסידורו כתב, שעל הרוב זמן שכיבה שלנו לאחר חצות הלילה. ע"ש.
ובשו"ת ערוגת הבושם (אורח חיים סימן א) גם כן נשאל בזה, והשיב שמדברי חכמינו ז"ל נראה, שמה שהפליגו בשבח העוסק בתורה בלילה, היינו על שעות אשמורת הבוקר, וכמו שאמרו במסכת תמיד (לב:) כל העוסק בתורה בלילה שכינה כנגדו, שנאמר קומי רוני בלילה לראש אשמורות שפכי כמים לבך נכח פני ה'. וכן הוא בילקוט (סוף משלי) על הפסוק ותקם בעוד לילה. ומשמע שהיו משכימים ללמוד תורה בעוד לילה. אולם כאשר שמענו כן ראינו חסידים ואנשי מעשה, שעיקר עסק תורתם היה בחצי הראשון של הלילה, וכמו שאמרו ביומא (שם). עכ"ד. ונהרא נהרא ופשטיה, ורחמנא לבא בעי.

חיוב הלימוד בלילה

ב. אף על פי שמצוה ללמוד תורה ביום ובלילה, מכל מקום אין אדם לומד את רוב חכמתו אלא בלילה.

לפיכך מי שרוצה לזכות לכתרה של תורה, יזהר בכל לילותיו ולא יאבד אפילו אחד מהם בשינה ואכילה ושתיה ושיחה וכיוצא בזה, אלא ילמד תורה ודברי חכמה.5

רמב"ם הלכות תלמוד תורה (פרק ג הלכה יג). וכתב רבינו אברהם פלאג'י בספרו וישכם אברהם (תהלים פרק קיט) לפרש את הפסוק "זכרתי בלילה שמך ה' ואשמרה פיקודיך", שעל ידי לימוד תורה בלילה, זוכר תלמודו יותר מביום, כיון שלומד בצינעה. והובא בספר זכר עשה (עמוד קכב).

וראיתי בשו"ת אז נדברו (חלק יב סימן מב) שכתב, שבחור ישיבה שעושה 'משמר' [לימוד כל הלילה], אם זה יהיה על חשבון סדרי הישיבה, אין תועלת בזה, כי במקום שעה אחת של לימוד בלילה, יצטרך לישון שעתיים ביום. ומה שמבואר ברמב"ם שעיקר הלימוד הוא בלילה, מדובר באנשים שטרודים ביום, וזה לא שייך לבני ישיבה. ע"ש.

ולכאורה יש להעיר על דבריו מהא דעירובין (סה.) דלא אברי ליליא אלא לגירסא. ובצוואת הריב"ש (רבי ישראל בעש"ט הנהגה כז) כתב: ויהפוך הלילות לימים ויישן ביום כמה שעות כדי שיספיק לו מעט שינה בלילה. ע"כ. ויש לחלק בין בחור ישיבה הכפוף לסדרי הישיבה, לבין שאר אינשי.

וראה בספר דרך שיחה (עמוד שעח) שכתב בשם הגאון רבי חיים קניבסקי, שאף על פי שתפילה בנץ הוא דבר גדול וחשוב, מכל מקום שמירת זמני הלימוד וסדרי הישיבה קודמים, ולכן אין לבחורי ישיבה לעזוב את המנין של הישיבה כדי ללכת להתפלל בנץ מחוץ לישיבה.

ג. אדם שאין לו פנאי ללמוד תורה בלילה, אף על פי כן ימצא לעצמו כמה דקות פנויות כדי לפתוח ספר וילמד מעט לפני השינה, ובזה יצא ידי חובת לימוד תורה בלילה [6] **ומה טוב ומה נעים, לקבוע בבית הכנסת לימוד תורה לבעלי בתים בין מנחה לערבית, שבזה זוכים לחבר לילה ויום בלימוד התורה הקדושה** [7]

ואותם אנשים שעוזבים את בית הכנסת מיד לאחר תפילת מנחה ללא שום סיבה מוצדקת, ואינם נשארים לשמוע את שיעור מפי החכם הדורש, אוי להם ואוי לנפשם, ועתידים לתת על כך את הדין [7] *

6. עיין משנה ברורה (סימן רלח ס"ק א). ומכל מקום אם גם לפתוח ספר לכמה דקות אין לו זמן, כתב הרמ"א (יו"ד סימן רמו ס"א) שבשעת הדחק, אפילו לא קרא רק קריאת

שמע שחרית וערבית, הרי זה בכלל "לא ימושו מפיך". וביאר הערוך השלחן (סעיף ז) שכל זה נאמר רק אם יארע לו מקרה רחוק, כגון שטרוד באותו היום מאוד כמו ביום השוק וכיוצא בו, אזי יצא ידי חובתו בקריאת שמע, אבל בלאו הכי חייב הוא לקבוע לו לימוד בלילה.

וראה להגאון חיד"א בשו"ת יוסף אומץ (סימן סו) שכתב, שכל מה שאמרו שבדיעבד יוצא ידי חובת לימוד תורה בקריאת שמע, היינו דווקא כשמתכוין לצאת ידי חובת תלמוד תורה בקריאת שמע שקורא, דקריאת שמע תורה שלימה שלנו היא. ועיין בשו"ת חזון עובדיה חלק א (עמוד רפב).

7. כתב הביאור הלכה (סימן קנה ד"ה עת): ביורה דעה (סימן רמו ס"א) מבואר שצריך אדם לקבוע לו עת לתלמוד תורה ביום ובלילה, ועל כן מן הנכון שמלבד קביעות שאחר תפלת שחרית, יקבע לימוד גם בין מנחה למעריב, שבזה יצא גם ידי חובת לימוד תורה בלילה.

ובעוונות הרבים כמה אנשים מרפים ידיהם מן התורה לגמרי, ואינם חוששים לקבוע אפילו זמן מועט ביום לתורה, והסיבה היא, מפני שאינם יודעים גודל החיוב שיש בזה. ודע, כי האיש אשר אינו מזרז את עצמו לקבוע לו עתים לתורה בכל יום, בודאי ישאר ריקם מכל חס ושלום, ומה יענה ליום הדין, והחכם עיניו בראשו. ע"ש.

ובספר כף החיים פלאג'י (סימן ב אות א) כתב, שנהגו באיזמיר מימי עולם ושנים קדמוניות, שבכל לילה ולילה קודם תפילת ערבית, יבוא חכם המוכיח בבית הכנסת, להשמיע לאותם הנמצאים שם, דברי מוסר ומילי דאגדתא, ולומר קדיש על הלימוד שלומדים, ואחר כך מתפללים ערבית, והוא מנהג נכון, וכן ראוי לנהוג בכל מקום. ע"כ. וכזה ראה וקדש.

וראה בספר ראשית חכמה (שער הקדושה פרק ז) שיש ליזהר בתפלת ערבית להקדים לה תורה, כמו שאמרו בברכות (ד:) אדם בא ממלאכתו בערב, אם רגיל לקרות קורא, לשנות שונה, ולא יאמר אוכל קמעא ואישן קמעא ואחר כך אתפלל, וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה. ע"כ. וראה בקיצור שלחן ערוך (סימן ע אות א).

עונשם של היוצאים מהשיעור בין מנחה לערבית

*7. הנה כבר נתבאר בהערה הקודמת מה גודל המעלה של לימוד תורה בין מנחה לערבים, ומכאן תוכחת מגולה לאותם אנשים שכאשר החכם דורש בין מנחה לערבית, יוצאים הם מחוץ לבית הכנסת לפטפט או לעשן וכדומה, ומה יענו ביום פקודה.

ומצאנו בברכות (יח:) מעשה באביו של מר שמואל, שהיו מפקידים אצלו מעות של יתומים בפקדון, להיותו צדיק וחסיד ישר ונאמן. והנה כשהגיעה עת פקודתו, שמואל בנו לא היה אצלו בעת פטירתו, והאפוטרופוס של היתומים בא ותבע את כסף הפקדון של היתומים ממר שמואל, ולא היה בידו להחזיר ליתומים את כסף הפקדון, והיו קוראים לשמואל "בן האוכל כסף היתומים".

הלך שמואל לבית הקברות שנקבר שם אביו, ונגלו אליו הנפשות הקבורים שם, ואמר להם: רוצה אני את נשמת אבי. אמרו לו כעת הוא במתיבתא דרקיעא, המתן לו עד שיבא, בתוך כך ראה שמואל את רבי לוי בר סיסי שיושב חוץ לישיבה של שאר חכמי המתיבתא, אמר לו, מפני מה אתה יושב בחוץ, ולא נכנס למתיבתא.

שאל אותו שמואל מדוע הוא בחוץ? אמר לו לוי: מפני שפסקו עלי שכל אותם שנים שלא נכנסתי לישיבתו של רבי אפס, וגרמתי לו צער וחולשת הדעת, איני רשאי להכנס למתיבתא דרקיעא. ביקש שמואל שירשו לרבי לוי שיעלה ויכנס למתיבתא דרקיעא, ומיד יצאה בת קול ואמרה להעלות את רבי לוי למתיבתא דרקיעא. ע"ש.

ואם אדם גדול כרבי לוי שיתכן שבאמת לא היה לו מה ללמוד מרבי אפס, בכל זאת הענישו אותו על כך שעזב את השיעור ויצא לחוץ. מה יענו אוזובי הקיר אשר בורחים לאחר מנחה כתינוק הבורח מבית הספר, ואין להם שום אונס המכריח אותם ללכת.

וכבר אמרו במסכת סנהדרין (קז:) שאלישע הנביא שלח להחזיר את גחזי בתשובה, ולא חזר. אמר לו: חזור בך. - אמר לו: כך מקובלני ממך: החוטא ומחטיא את הרבים - אין מספיקין בידו לעשות תשובה, והקשו בגמרא איזה חטא עשה גחזי, ואחד התירוצים, שהיה דוחה את התלמידים שלא יכנסו לשיעורו של אלישע.

ועל פי זה כתב מהר"ח רבי שליט"א בראש ספר ואין למו מכשול חלק א (עמוד ו) שאותם שמקררים את ההתלהבות בשיעורי תורה ויוצאים לאחר תפילת מנחה החוצה כדי לפטפט וכדומה, הרי הם מחטיאים את הרבים כגחזי ועוברים על איסור לפני עור, ומזלזלים בחכם הדורש לרבים. עכ"ד.

וראה בספר חשוקי חמד (ברכות עמוד שצד) שדן אודות בן תורה הבא בימי בן הזמנים לעירו, ומתפלל מנחה בבית הכנסת, והרב מוסר שיעור לבעלי בתים לאחר תפילת מנחה, ואותו בן תורה מרגיש שזה בזבוז זמן בשבילו להשתתף בשיעור זה, ולכן מוציא גמרא ויושב בפינה ולומד, האם הדבר מותר, או שיש לחוש שהדבר עלול לפגוע ברב הדורש.

והשיב, שיתכן שאם אותו בן תורה ישתתף בשיעור של הרב, יזכה בתורה של רבים, מה שאין כן כשיושב בפינה ולומד לבדו. וכך נאמר במסכת ברכות (סג:) "הסכת ושמע ישראל" עשו כתות כתות ועסקו בתורה, לפי שאין התורה נקנית אלא בחבורה, ולכן נראה שעדיף יותר להצטרף לשיעור של הרב. ע"ש.

ליל החתונה

ד. גם חתן בלילה הראשון של חתונתו, ישתדל ללמוד מעט, ולא יאבד את הלילה בלי לימוד כלל. ויכול לומר לרעייתו החדשה, כמה פרפראות על הפרשה, או מאמר מוסרי וכדומה, ויצא בזה ידי חובתו [8]

8. כן כתב הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל בספר זכרון הדסה (עמוד קפה), שנראה שליל הנישואין אף הוא בכלל מה שכתב הרמב"ם (שם) "יזהר בכל לילותיו ולא יאבד אפילו אחד מהן", וגם בלילה זה צריך ללמוד. ע"כ.

וראה במדרש תהלים (מזמור נט אות ג) שמובא שם מעשה בבנו של רבי עקיבא שנשא אשה, מה עשה? כיון שנכנסה עימו לחדר, היה עומד כל הלילה וקורא בתורה ושונה באגדות. אמר לאשתו: קחי לי נר והאירי לי. לקחה לו נר והאירה לו, כל אותו הלילה היתה עומדת לפניו ומאירה, והיתה פותחת הספר וגוללת אותו מראשו לסופו ומסופו לראשו, וכך עשתה עד שבא הבוקר. בבוקר קרב רבי עקיבא לבנו ואמר לו: בני, מצא או מוצא? אמר לו מצא!

מעלת הלימוד בלילה

ה. כל העוסק בתורה בלילה, חוט של חסד משוך עליו ביום, והקדוש ברוך הוא מזכה אותו למצוא חן בעיני הבריות [9] **וזוכה שהשכינה מצויה אצלו** [10]

9. מסכת עבודה זרה (דף ג:) וברש"י שם. וכן כתב הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פרק ג הלכה יג). וכתוב בתנא דבי אליהו (זוטא פרשה יז): אמר רבי שמעון בן לקיש, כל המצער עצמו בעולם הזה ועוסק בתורה בלילה, הקדוש ברוך הוא מושך עליו חוט של חסד ביום, שנאמר "יומם יצוה ה' חסדו ובַלַּיְלָה שִׁירוֹ עִמִּי", והתורה מגינה עליו כל אותן השנים שהוא מוטל בעפר. ע"כ.

10. כדאיתא במסכת תמיד (לב:): תנא רבי חייא, כל העוסק בתורה בלילה - שכינה כנגדו.

ו. כל הלומד תורה בלילה, הקדוש ברוך הוא מסייע בידו למצוא פרנסה בכל יום ויום, כדי לזון את עצמו ואת בני ביתו [11]

11. מדרש משלי פרשה לא. והביאו ראיה לזה מהפסוק: ותקם בעוד לילה [שעל ידי הקימה בלילה לעסוק בתורה] ותתן [התורה] טרף לביתה, ואין טרף אלא מזונות. ע"ש.

ז. מי שלומד תורה בלילה לפני שעולה לישון על מיטתו, הרי זו סגולה שיינצל ממקרה לא טהור [12]

12. כתב בספר ראשית חכמה (שער הקדושה פרק ז), כדי שלא יראה קרי, טוב שיעסוק בתורה קודם שישכב, וכמו שאמרו במסכת ברכות (פרק ב) אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, כל המשביע עצמו מדברי תורה ולן, אין מבשרין אותו בשורות רעות, שנאמר במשלי: "ושבע ילין, בל יפקד רע", וכבר נודע כי רע נקרא המוציא זרע לבטלה. ונראה לי שאם פגם בלילה בקרי, תקונו שינדד שינה מעיניו בלילה בעסק תורה. ע"ש.

תפילה בציבור

ח. אף שנתבאר שמעלת הלימוד בלילה גדולה מאוד, מכל מקום צריך להיזהר שהלימוד בלילה לא יגרום לו לבטל בבוקר תפילה בציבור [13] **כדי שלא יצא שכרו בהפסדו** [14]

13. הגאון רבי משה פינשטיין בשו"ת אגרות משה (אורח חיים חלק ב סימן כז) נשאל, האם תלמיד חכם רשאי להתפלל תפילת שחרית ביחידות, מפני שרוצה ללמוד עד זמן מאוחר בלילה, ויקשה עליו לקום בבוקר להתפלל בצבור.

והשיב, שלהתפלל בעשרה הוא חיוב מצוה על האדם, ולא רק הידור ומעלה בעלמא, ובגמרא ברכות (ח') איתא, שבצבור נשמע ומתקבל התפלה, ולכן מסתבר שזה עצמו עושה את החיוב להתפלל בציבור, שהרי אם לא היה אפשריות לתפלתו של האדם להתקבל, אפשר שלא היתה תפילתו תפלה כלל, ולא היה יוצא ידי מצות תפלה, ורק מכיון שכל תפלה אפשר שתתקבל, לכן יוצא אדם במצות תפלה. לפיכך כיון שתפילה בצבור נשמעת תמיד, ותפלת יחיד אף של אדם גדול וצדיק אינו ברור שתתקבל, יש חיוב על כל אדם שיתפלל בצבור.

ואף שיצטרך התלמיד חכם למעט בלימודו, איני רואה שיש כאן ביטול תורה, מפני שיכול לסדר סדר למודו באופן שלא יתבטל מתפלה בצבור, שכמו שעשה סִדרוֹ ללמוד בזמן מאוחר בלילה, הרי יכול לסדר שילמד אותו הזמן ביום, ולא יצטרך לבטל תפלה בצבור וכל המצות המסתעפים מזה לשמוע קדיש וקדושה וברכו ועניית הרבה אמנים, שכל זה לא יוכל לקיים המתפלל ביחידי.

ואף שבשלחן ערוך (סימן צ סעיף ט) כתוב: "ישתדל אדם להתפלל בבית הכנסת עם הצבור", ומשמע שאינו חובה אלא רק מעלה בעלמא, הנה מאחר שמבואר בשלחן ערוך (שם סעיף טז) שההולך בדרך מחויב לילך עד ד' מילין לפניו כדי להתפלל בציבור, ומחויב לחזור לאחוריו עד מיל, אבל יותר מזה לא הטריחוהו, לכן אמר לשון "ישתדל

אדם", שהכוונה היא, שאף כשיש לו טרחה מסוימת ויתכן שעל פי הדין פטור [כגון שיש לפניו מרחק יותר מד' מילין], בכל זאת ישתדל להתפלל בציבור, אבל בלאו הכי חייב להתפלל במנין. ע"כ.

14. כתב הגאון חיד"א בספרו חומת אנך על הפסוק במשלי (פרק ט) "לכו לחמו בלחמי", ששלמה המלך ע"ה המשיל את התורה ללחם, משום שבענין המאכל הגופני, צריך להתנהג בסדר נכון, שאם יאכל אכילה גסה, יזיק לו המאכל. וכן הוא בלימוד התורה שהוא המאכל הרוחני של האדם, שאם ירבה תורה ועל ידי כך יבטל מצוות ותפילה וקריאת שמע, הרי הוא חובל ומזיק לנפש, ואם כן יצא שכרו בהפסדו.

פרק ו - לימוד מקרא בלילה

א. על פי חכמי הקבלה, אין לקרוא תורה שבכתב [תנ"ך] **בלילה, מפני שהלילה הוא זמן שליטת הדינים בעולם, וגם התורה שבכתב היא דין, ועל ידי שקוראים מקרא בלילה מעוררים את הדינים, ולכן אין ראוי לעשות כן** [1]

1. כתב מרן החיד"א בברכי יוסף (אורח חיים סימן רלח ס"ק ב), בשם גורי האר"י זצ"ל, שלא ילמד מקרא בלילה. והכי מוכח ממה שאמרו בילקוט (פרשת תשא): כשהיה משה במרום, מנין היה משה יודע אימתי יום ואימתי לילה? בשעה שהקדוש ברוך הוא מלמדו מקרא, יודע שהוא יום, ובשעה שמלמדו משנה, יודע שהוא לילה. ע"כ.

ולכאורה משמע, שמאחר שאין לקרוא מקרא בלילה, לכן היה הקדוש ברוך הוא מלמד את משה רבינו רק משנה בלילה.

איברא שלא למדנו אלא שמשה רבנו לא היה קורא מקרא בלילה, אבל אין זה ראיה שאסור ללמוד מקרא בלילה, ועדיין יש לומר שמעיקר הדין מותר בלילה לקרוא מקרא, וכמו שאנו קוראים משנה ותלמוד ביום, אף על פי שמשה היה לומד אותם רק בלילה, כך גם מותר לנו לקרוא מקרא בלילה, אף על פי שמשה היה קורא מקרא רק ביום. ואין מופת חותך. עכ"ד החיד"א. ומדבריו אין ראיה שאסור לקרוא מקרא בלילה.

ברם עין רואה להרב המגיה שם (אות ג) שכתב, שבשו"ת יוסף אומץ (סימן נד) כתב: אדהכי והכי נסב'ר ליבי, ואני אומר שיש הוכחה שלא ללמוד מקרא בלילה, ושאני משנה ותלמוד שהם בחינת מדת רחמים, והם בחינת 'יום' ומותר לקרותם בלילה. מה שאין כן מקרא, שאין לקרואת בלילה, משום שאין לעורר מדת הדין. ע"ש. ולפי זה, יוצא שמרן החיד"א הכריע לדינא שאין לקרוא מקרא בלילה, משום שהוא זמן שליטת הדינים, ולכן אין לעורר הדינים על ידי קריאת מקרא בלילה.

ורבינו חיים בן עטר בספר אור החיים (דברים לב, ב) כתב לפרש בזה את הכתוב "יערוף כמטר לקחי תזל כטל אמרתי", יערוף כמטר לקחי - זו תורה שבכתב, שהרי היא כמטר שפעמים אינו מתבקש, ואף תורה שבכתב אינה אלא ביום ולא בלילה. תזל כטל אמרתי, זו תורה שבעל פה, כמו הטל שהוא מתבקש לעולם, אף התורה שבעל פה לעולם היא רצויה, לילה כיום יאיר.

מדוע אין קוראים מקרא בלילה

וראה בספר אבני צדק (סימן קב) שהוסיף תבלין למה שאמרו שאין קוראים מקרא בלילה, על פי מה שכתב האר"י, שהתורה שבכתב היא בחינת דין, והתורה שבעל פה היא חסד, כדאמרינן במכות (כב:), שבתורה כתוב 'ארבעים יכנו', ובאו רבנן והורידו מכה אחת, והורו לתת רק 39 מלקות. וכן בתורה נאמר 'עין תחת עין', ואתו רבנן ופירשו שאין לעקור את העין, אלא לשלם ממון תמורת העין, ומוכח שהתורה שבעל פה היא תורת חסד, והתורה שבכתב היא דין. לפיכך היום הוא בחינת 'חסד', כדכתיב יומם יצוה ה' חסדו, ולכן קוראים בו מקרא שהוא דין, כדי למתק הדינים. ובלילה שהוא 'דין', קוראים בתורה שבעל פה שהיא חסד, לאכללא דא בדא ולהמתיק הדינים.

מקרא למי שאינו יודע ללמוד

ב. אדם שאינו יודע ללמוד משנה או הלכה וכדומה, אלא יודע רק לקרוא מקרא, כגון תהלים או פרשת השבוע וכיוצא בזה, רשאי לקרוא מקרא בלילה, ולא ישב בטל ללא לימוד תורה [2]

וכמו כן, נשים שאין באפשרותם ללמוד הלכות או ספרי מוסר, ורוצות לקרוא תהלים בלילה, רשאיות לעשות כן [3]

2. גרסינן בגמרא ברכות (ד:), אדם בא מן השדה בערב, ונכנס לבית הכנסת, אם רגיל לקרות מקרא קורא, ואם רגיל לשנות שונה, וקורא קריאת שמע ומתפלל. ולכאורה קשה, כיצד היה קורא מקרא בערב, והרי על פי הקבלה אין לקרוא מקרא בלילה, כנזכר בסעיף הקודם.

וכתב בשו"ת יביע אומר חלק ו (או"ח סימן ל) ליישב, על פי מה שכתב הבן איש חי (פ' פקודי אות ז) בשם מרן החיד"א, שעם הארץ שאינו יודע לקרות אלא רק תורה שבכתב, מותר לו לקרות מקרא בלילה. וכן כתב בספר חמדת ימים (דף קב:): ומורי ז"ל היה אומר לענין הגות במקרא בלילה, שלא אמרו אלא רק לבקי בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה, שהנכון להיות הוגה בתורה שבעל פה במידת לילה, ובתורה שבכתב במידת היום. אך מי שאינו בקי אלא במקרא, אם נאמר לו שאין נכון להגות במקרא בלילה, נמצא בטל

מהתורה מכל וכל. ובדבר הזה שגו רבים מתופסי התורה, שלא ידעו לכלכל במשפט דברי האר"י ז"ל. עכ"ד.

ולפי זה יש לומר, שמה שאמרו בגמרא שאם רגיל לקרוא מקרא קורא אפילו בלילה, מדובר באדם שאינו בקי במשנה, ויודע לקרוא רק מקרא, ולכן התירו לו לקרות מקרא אפילו בלילה, כדי שלא ישב בטל לגמרי מעסק התורה. וכן כתב בשו"ת עזרת כהן (אה"ע סימן לד), וסיים, שכמה טפשים אותם אנשים שעדיף להם לבטל מן התורה, מאשר ללמוד מקרא בלילה. ע"ש.

ועיין למהרש"ם בספר דעת תורה (א"ח סימן רלח), שתירץ הקושיא הנ"ל על פי דברי המגן אברהם, דמיירי בַּגמרא קודם שהגיע זמן קריאת שמע, משום שאם כבר הגיע זמן קריאת שמע, אזי אסור ללמוד, שמא ימשך. ואם כן, גם לענין מקרא בלילה לא קשיא מידי, משום שמדובר שעדיין לא הגיע הלילה, ולכן קורא מקרא ללא שום חשש. ע"כ. וראה בשו"ת ישכיל עבדי (חלק ז יו"ד סימן ג), שהתיר לקרוא חק לישראל בלילה, למי שאינו יכול ללמוד שאר דברים

3. כן כתב בשו"ת דברי בניהו (חלק ו סימן יד) שיש להתיר לנשים ולקטנים לקרוא מקרא בלילה, דעדיף שיקראו מקרא מאשר ישבו בטלים. וצירף לזה דברי הרב אור לי (סימן מ) שיש אומרים שכל הקפידא שלא לקרוא מקרא הוא רק על חמשה חומשי תורה, אבל תהלים מותר מפני שהם שירות ותשבחות. ע"ש. ועיין בשו"ת עולת יצחק חלק ב (סימן רפה).

ג. אנשים שהולכים לבקר בקברי צדיקים בלילה, ואם לא נאסור עליהם לומר שם פרקי תהלים, לא יוכלו לקרוא משהו אחר, יש להתיר להם לומר מזמורי תהלים בלילה [4]

4. על פי מה שנתבאר לעיל בהערות הקודמות, וכן כתב הרה"ג רבי פנחס זביחי שליט"א בספרו הנדפס מקרוב עטרת פז על ספר תהלים, ושכן נכון להורות להם, כדי שלא יבואו לידי שיחה בטילה וישוטטו באפס מעשה. ע"ש. וראה בשו"ת עולת יצחק (ח"ב סימן רפה) שהאשכנזים והתימנים לא נמנעים מלומר תהלים בלילה ולא נהגו לחוש לדברי המקובלים בזה. ע"ש. ועיין עוד בשו"ת מענה לשון חלק ג (סימן לז), ובשו"ת רבבות אפרים חלק ב (סימן פו).

ד. אדם שמארגן שיעור תהלים לילדים בשעות הערב [כגון בימות החורף שהשקיעה מוקדמת], רשאי להמשיך במנהגו, מפני שאותם ילדים בדרך כלל מסתובבים ברחובות בבטלה, ועל ידי שאוסף אותם ללמוד, מציל אותם מחברה רעה ומזכה אותם ללמוד תורה, וזכות הרבים תלוי בו [5]

5. הנה בשו"ת לבושי מרדכי (תניינא או"ח סימן קפו) הביא דברי המקובלים שאוסרים ללמוד מקרא בלילה, והקשה מהא דתנן בשבת (י"ב), החזן רואה היכן התינוקות קוראים [מקרא] בליל שבת. ומוכח משם שאפילו בלילי ימי החול מותר לקרוא מקרא, מהא דקאמר התם, שאני תינוקות שאימת רבן עליהם, ופרש"י, שגם בחול אין פושטים ידיהם להטות את הנר. משמע דגם בחול היו רגילים לקרות מקרא בלילה, ואם כן קשה על דעת המקובלים שאסרו לקרוא מקרא בלילה.

ותירץ, שמאחר והתינוקות אינם לומדים לימודים אחרים אלא רק מקרא, פשיטא שמותרים ללמוד מקרא גם בלילה, ואפילו גדול שאינו יודע ללמוד משנה התירו לו ללמוד מקרא בלילה. לפיכך חייב רבם ללמדם מקרא גם בלילה. ע"ש.

וגם הלום ראיתי לראשון לציון הגאון רבי יצחק ניסים בשו"ת יין הטוב (ח"א סימן נד), שכתב בשם המקובל רבינו אליהו מני, שקטן שאינו יודע כי אם מקרא, יכול אביו לקרוא עמו מקרא כדי לקיים מצות ושננתם לבניך. וכן לענין תינוקות הלומדים עם החכם שלהם, כתב הגאון רבי אברהם אדאדי בספרו ויקרא אברהם (דף קכא) להתיר בזה. ע"כ.

ובנידון דידן קיל טפי, שהרי כפי הידוע באים לתהלים הרבה ילדים שאינם שומרים מצוות, ועל ידי כך, מונעים אותם מלעשות שטויות, ומקרבים אותם לדרך הישרה.

תהלים לאחר חצות

ה. אף שנתבאר שאין לקרוא מקרא בלילה, מכל מקום נהגו העולם לקרוא 'תהלים' לאחר חצות הלילה, ואין לערער על מנהגם, ובפרט אם קוראים עבור חולה או יולדת וכיוצא בזה [6]

6. כתב מרן החיד"א בשו"ת חיים שאל (חלק ב סימן כה): הנה האר"י הזהיר שלא יקראו מקרא בלילה, וההולכים אחר מנהגי האר"י, אין קוראים מקרא אפילו אחר חצות לילה. והמקובל המופלא רבינו שלום שרעבי ז"ל, היה מפקפק על מה שנהגו בתי כנסיות לקרות תהלים סמוך ליום, ונתפשט מנהג זה בכל ארץ ישראל, שיש חבורות לזה. והיה אומר שאולי אין תהלים בכלל האיסור לקרוא מקרא בלילה, והמקובלים נמנעים מלקרות תהלים בחול כל זמן שלא האיר היום. עכ"ד.

והניף ידו שנית בשו"ת יוסף אומץ (סימן נד), וכתב שבערי הקודש ירושלים וחברון אשר ישבתי בהם, נוהגים שאין לקרות מקרא בלילה, ואף על פי כן מנהג קדום שבכל לילה באשמורת קוראים בבתי כנסיות תהלים. ומקובל מופלא בדורינו [הרש"ש] אמר שאין לימוד תהלים בכלל אזהרת האר"י ז"ל. ומצאתי סמך לזה ממה שאמרו בבראשית

רבה (פרשה ס"ח) שיעקב אבינו היה קורא תהלים בלילה, ודוד המלך יסד ואמר את רוב תהלותיו לראש אשמורות.

ועתה האמת אגיד, כי הקורא תהלים באשמורת [לאחר חצות], ושואלני על כך, אני אומר לו שיש לו סמך, אך אני עצמי ירא אנכי, ואין אני קורא תהלים בלילה כי אם בליל שבת, אבל בחול איני קורא, מאחר שרבינו האר"י סתם וכתב שאין לקרות מקרא בלילה, משמע שאף תהלים בכלל [ולא כמו שרצה הרש"ש לחלק בין תהלים לשאר מקראות]. עכת"ד.

ובשו"ת רב פעלים (חלק ב אורח חיים סימן ב) כתב, שהואיל והרש"ש עצמו לא הכריע האם תהלים בכלל אזהרת האר"י ז"ל ודינם ככל שאר המקראות, לכן אנו נזהרים שלא לקרות תהלים קודם עלות השחר, מיהו אם אנו רואים אנשים שקוראים תהלים באשמורת, אין אנו מוחים בידם, ורק הבא לשאול, אנו אומרים לו שלא יקרא תהלים אלא תורה שבעל פה, דשב ואל תעשה עדיף. ע"כ.

והרואה יראה, שהרב פעלים החמיר קצת יותר ממרן החיד"א, כי החיד"א היה משיב לשואלו דבר, שיש לו סמך לקרוא תהלים בלילה. ואילו הרב פעלים היה מייעץ למי ששאלו, שלא לקרוא, אלא יעסוק בתורה שבעל פה. ומאחר תתרי צנתרי דדהבא סבירא להו להחמיר בזה לכתחילה, לכאורה הכי נקטינן.

ברם, טוב עין יראה לגאון המקובל רבינו יעקב ניניו בספרו אמת ליעקב (דף קז) שכתב, שאף שהחיד"א בספר יוסף אומץ כתב שהוא ירא לקרות בתהלים, מפני שהאר"י פסק שלא לקרוא מקרא בלילה, ותהלים בכלל מקרא, מכל מקום כבר נתפשט המנהג בכל המקומות לקרות תהלים אחר חצות לילה, ואפילו בקהילתנו ק"ק חסידים שאנו נוהגים בכל דבר כרבינו האר"י ז"ל, אנו קוראים תהלים בכל הלילות לרפואת חולים, ולמנוחת נפטרים, ובפרט בשבוע הששי של העומר, שאנו עושים תיקון כרת כל השבוע, ובחצי הלילה אנו קוראים התהלים בכנופייא. ע"כ.

והגאון רבי אליהו ילוז זצ"ל בשו"ת יש מאין (חלק א או"ח סימן א) העיר גם כן על הגאון רבינו יוסף חיים ברב פעלים הנ"ל, וכתב, שאף שהרש"ש לא אמר בודאות שיש חילוק בין תהלים לשאר מקראות, מכל מקום הנה לפנינו מנהג בית אל שאומרים תהלים גם בחול לאחר חצות לילה, וכמו שכתב בספר אמת ליעקב [הנ"ל]. ע"ש.

וטוב עין יראה בספר כף החיים סופר (סימן רלח סק"ט) שאחר שהביא דברי האר"י שאין לקרות מקרא בלילה, סיים: אמנם בענין אמירת תהלים, המנהג לומר תהלים אחר

חצות אפילו בלילות החול. והיינו טעמא, משום שהוא שירות ותשבחות, וכתיב "חצות לילה אקום להודות לך". ועיין ברכות (ג:). ודו"ק. עכ"ל.
וגם בשו"ת ישכיל עבדי חלק ד (אורח חיים סימן ב) האריך למעניתו בזה, והשיג על הרב פעלים הנ"ל, וסמך על העדות שהמקובלים נוהגים להתיר לקרוא תהלים לאחר חצות לילה. ומעשה רב. ע"ש. ולכן יש להתיר לקרות תהלים אחר חצות לילה בכל לילות החול, וכל שכן לצורך חולה ומקשה לילד, כמבואר כל זה בשו"ת יביע אומר חלק ו (או"ח סימן ל). וכן כתב בשו"ת מענה לשון חלק ג (סימן לז).
ובשו"ת בצל החכמה (חלק ד סימן מה) כתב בשם המאסף לכל המחנות (סימן א ס"ק לח), שכבר נתפשט המנהג בכל המקומות לקרוא תהלים אחר חצות לילה, וכן כתוב בהנהגת הרבי שמעלקי שאמר תהלים אחר חצות, וכן כתב בהנהגות טובות להמ"מ דסטעפין לומר תהלים לאחר חצות. ע"ש. וגם בספר יפה ללב (חלק ב סימן רלח) כתב כן בשם הרב ידי אליהו מלובלין ז"ל. ועיין בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יז סימן ג). ואין לך אחר המנהג כלום.

תהלים בלילה לרפואת חולה

ו. המיקל לקרוא תהלים לפני חצות, לרפואת חולה או על אשה שמקשה ללדת, או בשעת מלחמה וכדומה, יש לו על מה שיסמוך [7] **ומכל מקום ראוי ונכון להמתין עד לאחר חצות, ורק אז יקרא תהלים** [8]

7. הנה אף שנתבאר לעיל שאין לקרוא תהלים לפני חצות לילה, מכל מקום מצאנו בשו"ת בצל החכמה (חלק ד סימן מה) שכתב בשם האשל אברהם (סימן רלח), שאין שום קפידא על אמירת מזמורי תהלים בלילה לכולי עלמא, כיון שקבע ה' יתברך שאמירת תהלים יהיה חשוב כנגעים ואהלות, אם כן הרי זה כלימוד משניות שזמנו בתחילת הלילה, וכן נראה גם מספר קומי רוני. והביא דברי המדרש, שיעקב כל כ' שנה שהיה בבית לבן לא שכב, והיה קורא בכל לילה ט"ו שיר המעלות, ויש אומרים שגמר כל התהלים. ומוכח דגם לפני חצות מותר. והבן. ע"כ.
וכן ראיתי בשו"ת שיח יצחק (סימן קטז) שהביא דברי המדרש שוחר טוב (תהלים סימן קכט) שיעקב כל עשרים שנה שהיה בבית לבן קרא בכל לילה ט"ו שיר המעלות, וי"א שגמר כל התהלים. ע"כ. וכן תחזה בשו"ת דברי יציב (יו"ד סימן קלו). ע"ש.
ואחזה אנכי בשו"ת יביע אומר (ח"ו סימן ל) שהביא דברי הרה"ג רבי יהודה אלטמן בשו"ת מי יהודה (סימן כב), שנשאל אם מותר לקרות תהלים בלילה בעת צרה, או יש לחוש למה שאמרו המקובלים שאין לקרות מקרא בלילה. והשיב, שאף שיש סמוכין

לדברי המקובלים שאין לקרוא מקרא בלילה, ממה שאמרו בתנא דבי אליהו "יום ליום יביע אומר" זה תנ"ך, "ולילה ללילה יחוה דעת" זה משנה, מכל מקום נראה שמותר לומר תהלים דרך תפלה ותחנונים בעת צרה לצורך רבים, ואין זה ענין ללימוד מקרא, והרי אנו אומרים כמה מזמורים בקריאת שמע שעל המטה, וכן שמעתי בכמה קהלות שאומרים לפני מעריב אשרי תמימי דרך וגו' בעת צרה, ולכן נראה שאין כאן בית מיחוש, וכל שכן שיש להקל בזה בבין השמשות. עכ"ד.

וכן העלה בשו"ת ויחי יעקב (אורח חיים סימן ט), שכל שקורא מזמורי תהלים בלילה דרך תפלה, אין בזה שום חשש. ע"ש. וכן כתב להקל בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ח סימן ב), ונשען על דבריו הרה"ג רבי יצחק זילברשטין שליט"א בספר עלינו לשבח (שמות עמוד תרלב). ע"ש.

וראה בספר מנהגי החיד"א (עמ' קסד-קסה) שהביא בשם שו"ת יצחק ירנן (סימן כו), שהעתיק מהנהגות החיד"א, שהעיד על עצמו שהיה חולה ולא ישן בלילה, והיה קורא את כל התהלים. ע"ש. ועיין בפתח הדביר בהלכות שבת (סו"ס ער"ה).

8. בשו"ת יביע אומר (שם) כתב, שנכון להחמיר כדברי הרב פעלים חלק ב (סימן ב), שכתב, שאין לקרות בלילה מזמור יענך ה' ביום צרה, לרפואת חולה או למקשה לילד, אף על פי שהוא דרך תחנה ותפלה. אבל לאחר חצות יש להתיר כפי שהעלו כמה אחרונים להקל, ושכן המנהג. ע"ש.

ובשו"ת מבשרת ציון (חלק א סימן ל) העיד בנודלו על אביו הצדיק רבי סלמן מוצפי זיע"א, שכמה פעמים בעת צרה, נפשו היתה מתאוה לקרוא מזמורי תהלים לאחר חצות ברוב עם, אך היה נמנע מפני דעתו של רבינו יוסף חיים בספרו רב פעלים שהחמיר בזה. ובכל זאת כמה פעמים בעת צרה, כשהמצב בארצנו הקדושה היה מתוח, הורה ברבים לקרוא מזמורי תהלים בלילה . ע"ש. ועיין בשו"ת שער שמעון אחד (חלק ה סימן לא), ובשו"ת שערי צדק (או"ח סימן נא).

להשלים בלילה מה שהחסיר ביום

ז. אדם שרגיל לקרוא כל יום 'חק לישראל' ומעמדות וכדומה, ובאחד הימים היה טרוד, ולא היתה לו אפשרות לפתוח ספר במשך היום, רשאי להשלים בלילה את מה שהחסיר ביום [9]

9. כן כתב בשו"ת בית ישראל (לנדא סימן לה), והביא ראיה לזה מהגמרא בעירובין (סה.) שרב אחא לפעמים היה טרוד ביום במזונותיו, והיה פורע את קביעות עיתו לתורה בלילה. ורב אחא מסתמא קיים מאמר חז"ל (קידושין ל.) לעולם ישליש אדם שנותיו

שליש במקרא ושליש במשנה ושליש בגמרא, דהיינו שכל יום ילמד את שלושת הדברים הללו. ואם כן מבואר שכאשר רב אחא היה טרוד ביום ולא יכל ללמוד את שלושת הדברים הללו, היה משלים אותם בלילה.

וכן תחזה בשו"ת לבושי מרדכי (סימן קפו), שהעלה להקל לבעל עגלה הטרוד בפרנסתו, ואין לו אפשרות לקרוא מעמדות ביום, שרשאי לקרותם בלילה, והביא סמך לדבריו, מדברי החיד"א בספר ככר לאדן (סימן ה אות ז) שכתב, שעינינו הרואות שיש כמה חברות ובתי מדרשות, שאחר ערבית נוהגים לקרות בתורה נביאים וכתובים, ומרבית העם זהירים בלימוד זה, שכל אחד קורא כדרכו במקרא, וכמה מחכמי ארץ ישראל עוברים בארצם ורואים אותם, ואינם אומרים להם שום דבר.

ואף שרבינו האר"י ז"ל הזהיר שלא יקראו מקרא בלילה, מכל מקום סברי מרנן דהני מילי אין לאומרם בפני עמי הארץ, כי כמו זר נחשב לומר שלא ילמדו תורה, והצנועים מושכים ידיהם שלא לגלות אזהרות רבינו האר"י ז"ל, כי דברים אלו לא נאמרו אלא למצניעיהם. ולא עוד אלא שאפילו כמה מגדולי ישראל אף ששמעו דברי האר"י ז"ל, אינם זזים ממנהגיהם. ע"ש. ועיין בשו"ת ישכיל עבדי חלק ז (יו"ד סימן ג בקונ' אחרון), ובשו"ת דברי בניהו חלק ו (עמוד צז).

מקרא בליל שבת ויום טוב

ח. מותר לקרוא מקרא בלילי שבת ובלילי ימים טובים, משום שבשבתות וימים טובים מתגברת ושולטת מידת הרחמים בעולם [10] **ומותר לקרוא מקרא גם בלילי חול המועד, ואין בזה שום חשש** [11]

אולם בליל ראש חודש, ראוי ונכון להימנע מלקרות מקרא [12] **אומנם הנוהגים לומר מזמור "ברכי נפשי" לפני תפילת ערבית של ראש חודש, רשאים להמשיך במנהגם, וטוב שיקדימו לאומרו בבין השמשות של ליל ראש חודש** [13]

10. שנינו במשנה (יומא יח:): כהן גדול בליל יום הכיפורים, היה ער כל הלילה, ואם היה חכם, דורש. ואם לאו, תלמידי חכמים דורשים לפניו. ואם רגיל לקרות קורא, ואם לאו קוראים לפניו. ובמה קוראים לפניו? באיוב ובעזרא ובדברי הימים. זכריה בן קבוטל אומר, פעמים הרבה קריתי לפניו בדניאל. ע"כ.

וקשה שהרי כבר נתבאר לעיל שאין לקרות מקרא בלילה, ואם כן כיצד התירו לכהן לקרות מקרא בלילה, או שיקראו לפניו מקרא בלילה, והרי אפשר לדרוש לפניו בתורה שבעל פה בהלכה או באגדה.

וכתב בשו"ת יביע אומר (חלק ו סימן ל), שיש ליישב זאת על פי דברי מרן החיד"א, שבליל שבת מתעוררים רחמים, ולכן מותר לקרות תהלים, וכן הוא ביום הכפורים, שלילה כיום יאיר בהתעוררות רחמים, כמבואר בשו"ת הרמ"ז (סימן ל).

וכן כתב הרב חמדת ימים (בענין יוהכ"פ דף עה.) וזה לשונו: ואף שבכל לילות השנה אין ראוי ללמוד מקרא בלילה, כי המקרא בלא פירוש עומד בעשיה, מקום תגבורת הדינים, ואין ראוי לעוררם בלילה בזמן שליטתם, מכל מקום בליל יום הכיפורים, לילה כיום יאיר, ומותר ללמוד במקרא. ולכן נהגו כל ישראל ללמוד תהלים כל ליל יום הכיפורים. ונודע כי בליל חג השבועות קוראים תנ"ך על פי מה שסידרו המקובלים, ויסודתו בהררי קודש בזוהר הקדוש (חלק א דף ח.), וכן כתב מרן החיד"א בספר לב דוד (פרק לא), שכן הוא הסדר הנכון ללימוד ליל שבועות, וכמו שכתב רבינו האר"י ז"ל, ולא טוב עשו אלו שקבעו ללמוד ביד החזקה להרמב"ם וכו', ועם שונים אל תתערב. ע"כ. ולכן היו קוראים לפניו מקרא בליל יום הכיפורים, ולא חששו להתעוררות הדינים. עכ"ד.

ועיין בשו"ת משנה הלכות (חלק יא סימן רנו) שכתב בנותן טעם מדוע מותר לקרוא מקרא בליל שבת, משום ששבת הוא מעין עולם הבא, וכיון שבעולם הבא אין שליטת הדינים, אם כן בטל הטעם שאסור לקרוא מקרא בלילה משום שמעורר הדינים, ולכן התירו לקרוא מקרא בלילי שבתות.

11. כן כתב הגאון רבי בצלאל שטרן בשו"ת בצל החכמה חלק ד סימן מד.

12. בשו"ת רב פעלים (חלק ב או"ח סימן ב) כתב: כשם שבלילי שבת מותר לקרות מקרא, כך מותר לקרות מקרא בליל יום טוב, דיום טוב נקרא שבת, ואין הבדל בין שבת ליום טוב בדבר זה. וזה פשוט וברור. אך לענין ליל ראש חודש, נכון להזהר, אף שהעולם אומרים "חודש ושבת קרוא מקרא", לא נזכר דבר זה בדברי האר"י ז"ל, וכיון שאפשר ללמוד תורה שבעל פה, שב ואל תעשה עדיף. ע"כ. וכן כתב בספר קציני ארץ (עמוד נד). ועל כל פנים המיקל בזה, אין מוחין בידו, דמלבד שהרב פעלים כתב לשון של זהירות בעלמא, עוד בה, דבשו"ת יין הטוב (סימן נד) העיר על דברי הרב פעלים, והוכיח שבראש חודש יש הערת הנפש כמו במועדים, ומבואר בברכי יוסף ששיש קדושה בראש חודש יותר מיום טוב, שאין אור של גיהנם שולט בראש חודש, ולכן העלה להתירה קריאת תהלים בליל ראש חודש. ע"ש. ולכן המיקל בזה יש לו על מה לסמוך.

13. הנה נהגו בכמה מקומות לומר קודם תפילת ערבית של ליל ראש חודש, מזמור "ברכי נפשי את השם", משום שנרמז בו ראש חודש, שנאמר "עשה ירח למועדים" (טור סימן תכג). ובספר חזון עובדיה (חנוכה עמוד רנח), הביא למנהג זה יסוד מהזוהר

הקדוש, אומנם כתב שהנוהגים לאומרו, טוב שיקדימו לאומרו בבין השמשות של ליל ראש חודש, שאז מותר לקרוא מקרא גם לפי דעת האר"י ז"ל. ובליל שבת וראש חודש מנהגנו שלא לומר מזמור זה. ע"ש.

וראה בפתח הדביר (או"ח סימן רלה סק"א) שמביא בשם הרב המקובל מוהרי"ע קאפיל ז"ל, שבשאר ימות החול אין לומר שום תהלים אפילו קודם ערבית, כי המזמורים הם מזמרים את הקוצים והחוחים, אבל עתה היא זמן שליטתם ואינו זמן ביעורם, רק אומרים איזה פסוקים. ע"ש.

תהלים במוצאי שבת

ט. ישנם בתי כנסיות, שנוהגים לומר לפני תפילת ערבית של מוצאי שבת, כמה מזמורי תהלים, כגון "לדוד ברוך ה' צורי", ו"למנצח בנגינות" וכיוצא בזה, ורשאים להמשיך במנהגם ואין להם לבטלו.

וכמו כן, ישנם אנשים שרגילים לומר במוצאי שבת, פסוקים המסוגלים להצלחה ולשבוע טוב, כגון: ויתן לך האלהים מטל השמים וכו', ורשאים הם להמשיך במנהגם, וכן היה מנהגו של האר"י הקדוש [14]

14. בשו"ת ים הגדול (סימן ח) דן אודות מזמורי תהלים שאומרים בבית הכנסת במוצאי שבת, לדוד ברוך ה' צורי וכו', ותלמיד חכם אחד ניסה לבטל אמירתם על פי דברי המקובלים שאין לקרות מקרא בלילה, והעיר בזה הרב ים הגדול, ממה שכתב הרמ"א (בסימן רצב) לומר שיר המעלות בין מנחה למעריב, ואף שקוראים את המזמור לאחר חשיכה, נהגו להקל בזה. וכן דעת הראשונים.

הטעם שנהגו לקרוא תהלים במוצאי שבת

ובשו"ת יביע אומר (חלק ו סימן ל) לאחר שהביא דברי הים הגדול, כתב גם כן ליישב המנהג שנהגו לקרואת תהלים במוצאי שבת, משום שאי אפשר לעסוק בתורה שבעל פה, כמו שכתבו התוספות (מנחות ל'), שנמנעים לעסוק בתורה באותה שעה, לפי שאז הוא זמן פטירת משה רבינו, ונשיא שמת, כל בתי מדרשות שבעיר בטלים. ע"ש.

ואף שאין איסור ללמוד באותה שעה תורה שבעל פה אלא מנהג בעלמא לזכר פטירת משה רבינו, מכל מקום הרי זה כאי אפשר לעסוק בתורה שבעל פה, ובכדי שלא יהיו בטלים מתורה, אומרים מזמורי תהלים, ודין זה דומה למה שהתירו למי שאינו בקי בתורה שבעל פה, לעסוק במקרא בלילה.

הסבר נוסף לכך הוא, מפני שבמוצאי שבת עדיין יש הארת שבת עד חצות, וכמו שכתב המהר"ם זכות (סימן ל) שאסור לומר וידוי במוצאי שבת עד שיעבור חצות לילה, שעדיין יש קדושת שבת עליו, וכל שכן לפני תפלת ערבית. ומה גם לפי מה שכתבו המקובלים

שאין נשמה יתרה הולכת לגמרי עד אחר סעודה רביעית של מוצאי שבת. לפיכך נראה שאפשר לקרוא אז מזמורי תהלים, כמו שאפשר לקרוא מקרא בליל שבת.
ועיין בשער הכוונות (דף ס), שאף שהאר"י ז"ל לא היה נוהג לומר שיר המעלות ואשרי תמימי דרך קודם תפלת ערבית של מוצאי שבת, מכל מקום היה נוהג לומר הפסוקים של ויתן לך האלהים מטל השמים וכו' כמו שכתוב בסידורים. ומשמע שאין קפידה לקרות מקרא בזמן ההוא. וכן כתב ליישב המנהג בשו"ת יש מאין (חלק א או"ח סימן א). ע"ש.
וראה עוד בחמדת ימים (חלק שבת דף קב), שהוסיף בשם רבו ז"ל, שלא נאמרו שיעורים אלו [שלא לקרוא מקרא בלילה] אלא לבאים בסוד ה' יודעי בינה לעתים, אך לא למחות בידי יתר העם שקוראים מזמורים אפילו אחר שקיעה, שמאחר שאינם בקיאים בתורה שבעל פה, יבואו להתעסק בשיחה בטלה בעתות ההם, ואין עומדים להתפלל מתוך דברים בטלים. ע"ש.

מקרא עם פירוש

י. כל האיסור לקרוא מקרא בלילה, נאמר רק כשקורא את הפסוקים בלבד, אבל אם לומד תנ"ך עם פירוש רש"י או מפרש אחר, רשאי לקרוא מקרא בלילה, ואין בזה שום חשש [15]

15. כתב בספר יסוד ושורש העבודה (שער הששי פרק ב'): ותוכל ללמוד פסוק עם פירוש רש"י גם בלילה, כי מה שהזהיר האר"י ז"ל שלא ילמד אדם פסוק בלילה, אזהרתו היא על הקורא הפסוקים בלי פירוש. ע"ש. וכן כתב הגאון רבי חיים פלאג'י בכף החיים (סימן לא אות נה). וכן כתב הרה"ג רבי ראובן מרגליות בספר נפש חיה (סימן רלח), שכל שקורא המקרא עם פירושו, הרי זה נחשב כתורה שבעל פה שמותר לקרות בלילה. ע"ש. והו"ד בשו"ת יביע אומר (שם).
וכן פסק בשו"ת בצל החכמה (חלק ד סימן מו), והביא שבשו"ת אבני צדק (יו"ד סימן קב) התיר להרב השואל ללמוד עם פשוטי עם בלילה, חומש עם פירוש רש"י, ולפרש כל פסוק בלשונם כדי שיבינוהו כראוי. ע"ש. וכן העלה להקל בשו"ת עזרת כהן (אה"ע סימן לד).
וגם הלום ראיתי בשו"ת ויחי יעקב (סימן ט), שהביא מעשה שפעם אחת הלך הלילה לשחר פני מורו ורבו רי"מ מגאסטינין, וראה שלמד עם תלמידו המשמשו חומש [וכך היה מנהגו תמיד ללמוד עמו בכל ערב חומש כפי שנצטוה מפה קודשו של הרב הקדוש מקוצק זיע"א], וכשראה אותו הרב אמר לו: בטח תמוה אצלכם על זה שאני לומד חומש

בלילה. אך אני מפרש לעצמי שכל מה שהזהירו שלא לקרוא מקרא בלילה היינו דווקא כשלומד מקרא ללא פירוש רש"י. ואמר לו הרב המחבר שכן מפורש בכתבי האר"י והפה שאסר הוא הפה שהתיר. וכששמע זאת נתמלא כל לבו אורה ושמחה על שזכה לכוון אל האמת. ע"כ.

ונראה דאף שיש הרבה פסוקים שאין עליהם פירוש רש"י או שאר מפרשים, אין צריך לדלג עליהם אלא יקרא אותם לפי הסדר, דמאחר שעיקר לימודו מיוסד על פירוש רש"י או שאר מפרשים, הרי זה נחשב שכל הלימוד הוא עם פירוש, ושאר הפסוקים נגררים אחרי רוב הפסוקים שיש להם פירוש רש"י.

להכין הפרשה

יא. מותר לחזן הקורא בתורה, להכין את פרשת השבוע בלילה, כשאין לו פנאי להכין את הפרשה במשך היום [16]

16. כן כתב בשו"ת בית ישראל (סימן לה), וטעמו משום שאין זה בכלל למוד אלא רק אמירה בעלמא, וחשיב כמתעסק במלאכתו, והסתמך בזה גם על דברי הפרי מגדים (סימן רלח) שכתב, שראוי לשלש לימודו בלילה כמו ביום, דהיינו מקרא משנה וגמרא. ע"ש. וכן כתב להקל בשו"ת מנחת דוד (חלק ב סימן ט) בשם הלבושי מרדכי, שנחשב כאמירת תחינה ובקשה שמותרים בלילה. ועיין בשו"ת שער שמעון אחד (ח"ב סימן ע).

כתיבת ספר תורה בלילה

וראיתי בשו"ת שיח יצחק (וייס סימן קטז) שכתב בשם הגאון הקדוש משינווע זי"ע, שהסופר לא יכתוב ספר תורה בלילה, ונראה לתת טעם פשוט לכך, דמאחר וקיימא לן באורח חיים סימן לב (סעיף כא), שהסופר צריך לקרות כל תיבה טרם יכתבנה, וכבר כתב הבאר היטב (סימן רלח ס"ק ב), בשם האר"י שאין לקרות מקרא בלילה, לפיכך לא יכתוב בלילה. עכ"ד.

ולכאורה לפי מה שהתיר הבית ישראל הנ"ל, יש להתיר גם לכתוב ספר תורה, כיון שאינו מתכוון ללימוד אלא עסוק במלאכתו. ופוק חזי מאי עמא דבר. וצ"ע. [ועיין בשו"ת יביע אומר (ח"ח או"ח סימן ג אות ה) שמותר לכתוב תפילין בלילה].

תהלים בהלוית המת

יב. נוהגים לומר פרקי תהלים בשעת הלוית המת, כגון "יושב בסתר עליון" וכדומה, ומותר לומר פרקים אלו אף כשההלויה נערכת בלילה, ואין בזה חשש איסור [17]

17. כתב הגאון רבינו חיים פלאג'י בהקדמתו לספר 'הכתוב לחיים' על תהלים: מה שתקנו ללמוד תהלים סביב הנפטר משעת מיתה עד שעת קבורה ואפילו בלילה קודם

חצות, מפני שהשעה צריכה לכך להגן עליו מהחיצונים. ע"כ. והובאו דבריו בספר פתח הדביר (הל' שבת סוף סימן ער"ה).

שנים מקרא ואחד תרגום

יג. מי שזמנו דחוק, וקשה לו לקרוא את הפרשה שניים מקרא ואחד תרגום ביום ששי או באמצע השבוע, יקרא ביום שבת. ואם גם ביום שבת אין לו פנאי, רשאי לקרוא בליל שבת [18]

18. הנה מרן החיד"א במחזיק ברכה (סימן רפה ס"ק ט) כתב, שאין לקרות שניים מקרא ואחד תרגום באשמורת ליל ששי, משום שכתבו גורי האר"י, שאין לקרות תרגום בלילה. ע"כ. וראה בספרו מראית העין (ליקוטים סימן כ אות ד).

אולם בשו"ת יביע אומר (חלק ו סימן ל) הביא דברי הרה"ג רבי אלעזר בן טובו בספר פקודת אלעזר (סימן רפה) שכתב: ואני נוהג פעמים אין מספר לקרות שמו"ת בליל שבת, כשיש לי טרדת מצות תלמוד תורה שיש עמה כתיבה בערב שבת, ואין לי פנאי אלא ביום שבת, שלא לבטל תלמוד תורה דרבים, ולכן אני קורא בליל שבת. ואף שהרמ"ע כתב שלא לקרות תרגום בלילה, הרי הוסיף שגם אין לקרותו בשבת ויום טוב, ובשער הכוונות מבואר שהאר"י קרא בשבת שמו"ת [כשהיה זמנו דחוק], ומה לנו לתפוס סודות שלא גילה האר"י ז"ל, וכיון שאינו דבר האסור על פי הש"ס ועמודי הוראה ופוסקים, אין לי הכרח לצער עצמי קצת בשביל זה. ובדבר שגילה האר"י לאסור, ראוי להמנע הגם שעל פי הדין מותר, מה שאין כן סודות שלא גילם האר"י, אין אחריותם עלינו. ע"כ.

גם בשו"ת לבושי מרדכי (סימן קפו), נשען על דברי החיד"א בשו"ת יוסף אומץ, שבליל שבת ויום טוב שיש התעוררות הרחמים, מותר לקרות מקרא, ושכן העידו על הגאון הצדיק רבינו משה יוסף טייטלבוים, שהיה קורא שניים מקרא ואחד תרגום בליל שבת, מהטעם הנ"ל. ע"כ.

וכן תחזה בשו"ת שיח יצחק (סימן קטז) שנסתפק אודות איש המלמד תורה ברבים בכל ערב ובכל שבת, ומתוך כך הוא טרוד ביום שבת קודש לסדר הדרוש ולהגידו אחר כך לפני עם ה', האם מותר לו לקרות שנים מקרא ואחד תרגום בליל שבת. והעלה להתיר זאת, מאחר שבליל שבת אין חשש התעוררות הדינים. ע"ש. ולכן אפשר לסמוך למעשה על האחרונים הנ"ל להתיר קריאת שמו"ת בליל שבת, למי שזמנו דחוק וקשה לו לקרוא ביום ששי או ביום שבת.

פועלים משכימי קום

יד. פועלים שמשכימים לקום להתפלל עם עמוד השחר כדי למהר לצאת למלאכתם, רשאים בשני ובחמישי להקדים את קריאת התורה לפני התפילה אף שקוראים בתורה קודם עמוד השחר [19]

ומכל מקום עדיף יותר שלא יקראו בתורה לפני עלות השחר, אלא יקראו בספר תורה בזמנו ובמקומו, וכדי שיספיקו לסיים מוקדם, ידלגו על הוידוי ונפילת אפים, וכן על אמירת "אל מלך", ועל "והוא רחום" וכו' [20]

19. בשו"ת יביע אומר (חלק ז או"ח סימן יז) הביא דברי האבני צדק שכתב, שאף על פי שאין לקרוא מקרא בלילה מפני שלילה הוא זמן שליטת הדינים, וגם תורה שבכתב היא דין ואין לערב דין בדין, מכל מקום כבר אמרו בברכות (ח.) אימתי עת רצון? בשעה שהצבור מתפללים, כי הצבור מעבירים מדת הדין, ועושים בתפלתם עת רצון [שהיא בבחינת חסד], ואם בתפלה שהיא חיי שעה כך, כל שכן תורה שהיא חיי עולם, שכשהיא בצבור דנפיש זכותיה, עושים עת רצון ורחמים. הילכך יש לומר, שזה שאמרו אין קוראים מקרא בלילה מפני שהוא זמן התגברות הדינים, זהו דוקא ביחיד, אבל צבור שזכותם מרובה ועושים עת רצון בתורתם, שפיר דמי לקרוא מקרא בלילה. עכ"ד.

ולפי זה, קריאת ספר תורה שאינה אלא בעשרה ככל דבר שבקדושה, אפשר לקיימה גם לפני עמוד השחר. ומה גם שעצם קריאת מקרא בלילה, אינו בגדר איסור כלל, ואפילו איסור דרבנן אין בזה, וכמו שכתב מרן החיד"א והביאו להלכה בספר בן איש חי (פרשת פקודי אות ז). ואם כן גם לגבי פועלים הדחוקים מאד וממהרים לצאת למלאכתם, רשאים לקרות בתורה בשני ובחמישי קודם עמוד השחר, ואין לחוש בזה משום קריאת מקרא בלילה. וכן כתב בשו"ת בית ישראל (סימן כ).

20. כן כתב ביביע אומר (שם), והסתמך על מה שכתב הטור (סימן קלא) בשם רב נטרונאי גאון, שלא נהגו לומר וידוי ונפילת אפים בבית החתן, לפי שנפילת אפים היא רשות. וכן כתב בשו"ת הריב"ש (סימן תיב) בשם רב שר שלום גאון ורבי יצחק בן גיאת, והוכיח כן מהגמרא בבא מציעא (נט:) דאמא שלום אשת רבי אליעזר לא היתה מניחה אותו ליפול על פניו וכו'. ע"ש. וכן כתבו עוד פוסקים. ולכן בשעת הדחק של הפועלים הללו, יש להקל להם שלא לומר וידוי ונפילת אפים.

פרק ז - דרך לימוד התורה

לימוד בשמחה

א. צריך האדם ללמוד תורה בשמחה ובהתלהבות ולהתענג מלימודו, ולא ילמד בעצלות ובעצבות. וכל השמח בלימודו, התורה נבלעת בדמו, ונעשה דבוק בתורה. והלומד בעצבות, אינו יכול להידבק בתורה, והרי הוא פוגם בעולמות העליונים [1]

לפיכך נהגו חכמי ישראל, לפתוח את השיעור בדברים המשמחים את הלב, כדי לפתוח את ליבם של התלמידים, ועל ידי כך ילמדו בשמחה ויבינו את השיעור כראוי.2

1. כן הזהיר בספר הקדוש קב הישר (פרק נג). וטוב עין יראה לגאון רבי אברהם מסוכוטשוב, בהקדמת ספרו אגלי טל, שכתב: הנה שמעתי קצת בני אדם טועים מדרך השכל, בענין לימוד התורה, ואומרים כי הלומד ש"ס ופוסקים ומחדש חידושים ושמח ומתענג בלימודו, אין זה לימוד תורה לשמה כל כך, כמו שאם היה לומד בפשטות שאין לו מהלימוד שום תענוג, והוא רק לשם מצוה, אבל המתענג מלימודו הרי מתערב בלימודו גם הנאת עצמו.

ובאמת שזהו טעות גמור, ואדרבה זהו עיקר מצות לימוד התורה להיות שש ושמח ומתענג בלימודו, שאז דברי תורה נבלעים בדמו, ונעשה דבוק בתורה הקדושה. וכן אומרים בברכת קריאת שמע של ערבית, "ונשמח ונעלוז בדברי תלמוד תורתך". וכן אמרו בזוהר הקדוש, שיצר הטוב מתגדל מתוך שמחה של מצוה, והיצר הרע להיפך. ע"ש.

ועיין בספר לב אריה ממודינא (שער א פרק ו) שכתב בשם רופא אחד בזו הלשון: השמר ממשגל ומעצבון וממאכלים מזיקים, ותראה פלאות להעמיד ולהוסיף הזכרון, ולהחזירו אם נפסד.

2. גרסינן במסכת שבת (ל:): רבה מקמי דפתח להו לרבנן בדברי תורה, אמר מילתא דבדיחותא ובדיחי רבנן [נפתח לבם מחמת השמחה. רש"י], ולסוף יתיב באימתא ופתח בשמעתיה.

וכתב שם המאירי, שאף על פי שראוי לאדם לעמוד נכנע ושפל רוח, ראוי לו להעמיד עצמו בשמחה לקיים מצותיו, שאין השכינה שורה מתוך עצבות, שהעצבון מטמטם את הלב וסותם שבילי ההכנה, ולא מתוך עצלות שקידה והתבוננות, אלא מתוך שמחת הלב ליושר המזגים, ואף דרך החכמים היה בישיבתם לפתוח במילי דבדיחותא. ע"כ.

וכן תחזה בספר מאור ושמש (פרשת שמות) שכתב, שעיקר עבודת ה' הן בתורה הן בתפלה, צריך שתהיה מתוך שמחה, וזהו עיקר נחת רוח לפניו יתברך כשישראל משמיעים קולם בתורה או בתפלה מתוך שמחה וחדוה. ועבודת ה' הנעשה מתוך עצבות,

הוא פוגם מאוד בעולמות העליונים. ולכן אמרו בגמרא, שקודם הלימוד היו אומרים מילתא דבדיחותא, מטעם דכתיב "עבדו את ה' בשמחה". ע"ש.

איזה מילי דבדיחותא אמר רבה לתלמידיו

ודע שאותם מילי דבדיחותא, אינם דברי ליצנות ובדרנות, שהרי לא יעלה על הדעת שגברא רבה כרבה יאמר לתלמידיו דברי ליצנות, אלא אמר לפניהם חידושי תורה המשמחים את הלב, ופי שתראה בהקדמת הגאון רבי יהושע פולק בפתיחה לספרו פני יהושע וזה תוכן דבריו:

יען כי מצינו בדברי חכמינו ז"ל שרבה אמר מילתא דבדיחותא ובדיחי רבנן, כמו זר נחשב לפרש דברים כפשטן שהיה אומר להם מילתא דבדיחותא ממש במילי דבדיחי, דמלבד שהוא מוקצה מהדעת, הרי בלאו הכי לא יתכן לפרש כן, שהרי אמרו חז"ל שאין שכינה שורה לא מתוך שחוק ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך דברים בטלים, אלא מתוך דבר שמחה של מצוה, ואמר רבי יהודה וכן לדבר הלכה, ואמרו שם בגמרא דמיירי לפני שהתחילו בלימוד, דאין לפתוח בדבר הלכה מתוך אחד מכל אלו הדברים, ואם כן לא יתכן שרבה פתח את שיעורו בהלכה בדברי שחוק וקלות ראש.

אלא על כרחך צריכים אנו לפרש, דהאי מילתא דבדיחותא צריך להיות בענין שמחה של מצוה באחד משני דרכים, או שהמילי דבדיחותא היה גם כן בדברי תורה שהיא שמחה של מצוה שמשמח הלב, אלא שהיה אומר לתלמידיו דברים אף שאינם אליבא דהילכתא, אלא כדי לחדד את התלמידים [כדאשכחן להדיא בכמה מקומות שרבה היה מקשה קושיות כדי לחדד את אביי]. וכל זה היה לפני שפתח בשמעתיה, אבל אחרי שפתח, היה יושב באימה וקא מגמיר להו אגמורי לאסוקי שמעתא אליבא דהילכתא.

או שנפרש, דהני מילי דבדיחותא שהיא שמחה של מצוה, היה במילי דאגדתא שמשמח לבו של אדם, שאגדה מושכת לבו של אדם לדברי תורה, אבל לא בדברים בטלים. ע"כ.

ועיין עוד בשו"ת שיח יצחק ווייס (סימן תלז).

שמיעת שירים לבחורי ישיבה

ראיתי לנכון להעתיק כאן מכתב שכתב מרן הראשון לציון רבינו עובדיה יוסף שליט"א בשנת תשס"ב, להרה"ג רבי יהודה כהן שליט"א ראש ישיבת "יקירי ירושלים" [הובא בקובץ ענף יוסף] וזה לשון קודשו:

בתשובה לשאלת כת"ר אודות שמיעת קלטות שירים, ובפרט שירים בערבית, הנני להשיב, כי בחורי החמד אשר בישיבתו הקדושה, זמנם יקר מזהב ומפז רב, ולגדולות נוצרו, ואין לי ספק שעתידים להיות בעזרת ה' למורי הוראות בישראל.

ולכן הדבר ברור מאוד שעליהם להתחזק ולהתאמץ בשקידה ובהתמדה נפלאה בעמלה של תורה בכל נפשם ומאודם, וחבל על כל רגע שהולך לאיבוד, כידוע מלשון הזהב של הרמב"ם סוף פרק ג מהלכות תלמוד תורה: אין דברי תורה מתקיימים באלו שלומדים מתוך עידון ואכילה ושתיה, אלא במי שממית עצמו עליהם, ומצער גופו תמיד בעמל התורה. לא יתן שינה לעיניו ולעפעפיו תנומה. והרוצה לזכות בכתר תורה, יזהר בכל לילותיו ולא יאבד אפילו אחד מהם בשינה ובשיחה בטילה, אלא בתלמוד תורה בלבד. לכן אני פונה אל בחורי החמד שלנו, שלא יפנו חס ושלום לשירים שאינם של קודש, אֲזרו חיל ברוב עוז ותעצומות להקדיש כל זמנכם ללימוד תורתינו הקדושה אשר היא חיינו ואורך ימינו ובה נהגה יומם ולילה, וחלילה להפנות לבכם אל שירים שאינם של קודש. עכ"ל. ועיין עוד בשו"ת ציץ אליעזר חלק יג (סימן יב).

לא להסיח דעתו מהתורה

ב. מי שנשאו לבו לקיים מצות תלמוד תורה כראוי, וברצונו להיות מוכתר בכתר תורה, לא יסיח דעתו לדברים אחרים, כגון פוליטיקה או מסחר ושאר עניני העולם הזה, אלא יהיה שקוע רק בלימוד התורה הקדושה, ועל ידי כך יזכה לכתרה של תורה [3]

3. וכדגרסינן בגמרא עירובין (סה.) אמר אביי, אם תאמר לי אמי להגיש לה את הכותח (סוג מאכל), לא הייתי לומד כמו שלמדתי, מפני שהדבר היה מטריד אותו מלמודיו. רבא אמר, אם היתה עוקצת אותי כינה, לא הייתי לומד.

וכתב שם המאירי: כל שמכוֵן שיהא תלמוד תורה עולה ומצליח בידו, יזהר שלא יטריד עצמו, וישתדל שיהיה פנוי מכל שאר עסקים, שאין התלמוד והעסק שוים במדרגה אחת, אלא כשזה עולה זה שוקע. וכבר אמר אחד החכמים, אם אמרה לי אֵם להגיש לה כותח, לא הייתי לומד, כלומר אפילו הטרידתני אמי טירדה קלה להביא לה כותח והייתי עושה זאת, הייתי נטרד מגירסתי, ולא הייתי חוזר לשם. ואחד החכמים אמר, אם היתה עוקצת אותי כינה, לא הייתי לומד, כלומר שאפילו טרדת עקיצת הכינה, היתה מביאה אותי לידי ביטול תורה. וכל זה הערה להשתדל במה שישמרהו מביטול תורה. ע"כ דב"ק.

וראה במסכת ברכות (יח:) שספרו על בניו של רבי חייא שיצאו לכפרים כדי להתעסק בעבודת אחוזתם, ומחמת כן השתכח מהם תלמודם. נמצאנו למדים, שכל עיסוק בדבר שאינו קשור ללימוד התורה, גורם להפרעה בלימוד.

כיצד עקצה כינה את רבא

הנה הזכרנו לעיל שרבא היה נטרד מלימודו כשעקצה אותו כינה. וראיתי בספר מדרש תלפיות (ע' הנהגת העִבור) שהקשה, כיצד היו הכינים עוקצות את רבא, והרי אמרו

בבראשית רבה (פרשה נד) על הפסוק: "ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו", רבי יוחנן אמר זו אשתו, רבי שמואל אמר זה הנחש, רבי יהושע בן לוי אמר זה יצר הרע, אמר רבי ברכיה "גם אויביו" לרבות מזיקי ביתו, כגון יתושים ופרעושים וזבובים [וכן כתוב בפסיקתא דרב כהנא (פיסקא יא) לרבות זבובין וצירעין יתושין ופרעושין].

ומאחר שדרכיו של רבא בודאי היו רצויות לפני ה' יתברך, אם כן צריך ביאור איך שלטו בו יתושים ופרעושים וכנים, והרי גם כנים הם בכלל אויביו אף שאינו מוזכר במדרש, לפי שעקיצתם קשה מיתושים ופרעושים.

וכתב לתרץ, שבהיות והיו דרכיהם רצויות לפני המקום, לאיזה מהחכמים היה מזמין להם יכולת להחליף חלוקם, ולאיזה מהם היה עושה שלא ירגישו בעקיצתם, ונמצא שאויביהם שהם היתושים והפרעושים והכנים היו משלימים עימהם. עכ"ד.

ולא זכיתי להבין תירוצו, שהרי מדבריו יוצא שאכן היו צדיקים שהיו דרכיהם רצויים למקום, ובכל זאת היו עוקצים אותם הפרעושים והיתושים, אלא שה' יתברך היה מזמן להם בגדים אחרים להחלפה. וקשה דהא איתא בברכות (י:) שהאשה השונמית אמרה לבעלה "הנה נא ידעתי כי איש אלהים קדוש הוא", והקשו שם מניין ידעה שאלישע איש קדוש? ותירצו שלא ראתה זבוב עובר על שלחנו. ע"כ. ומשמע שאין הזבובים והיתושים עוברים ליד הצדיק, ובודאי שלא עוקצים אותו, ואם כן הדרא קושיא לדוכתא, כיצד עקצו את אותו חכם כנים והיו גורמים לו להפרעה בלימוד.

ונראה לענ"ד לתרץ, שכְּנים אינם בכלל יתושים וזבובים ופרעושים, משום שהם נוצרים מגופו של האדם, וכמו שכתב הרמב"ם בהלכות שבת (פרק יא הלכה ג) שמותר להרוג את הכנים בשבת מפני שהן מן הזיעה. ע"כ. ואם כן, מאחר שהכנים הם פסולת היוצאת מן הגוף, הרי הם חייבים להתהוות בגוף הצדיק, ודמי למי רגלים ולצואה שהם חייבים לצאת מן הגוף, ובדרך יציאתם גורמים גירוד ועקיצה לאדם, ואין זה כדי להענישו אלא כך הם טבע הדברים. וראה בשו"ת תורה לשמה (סימן שצז) שרבינו האר"י הזהיר שלא להרוג את הכנים שהם נבראים מן הזיעה, שאין ראוי להורגם ולא לקוץ בהם כלל, כי אלו הם מותרי האדם והסיגים שלו שמהם נבראים אלו הכנים, ותיקון ותועלת לאדם כשאלו הכנים נבראים מזיעת גופו, כי יוצאים סיגיו ומותריו וקליפותיו לחוץ, ולכן אין לו לקוץ בהם. ע"ש.

וכעת ראיתי בספר חשוקי חמד (ברכות עמוד קמח) שהביא דברי הגמרא בברכות (כד:) דאמר רבי חנינא, אני ראיתי את רבי שגיהק ופיהק ונתעטש ורק וממשמש בבגדיו [להעביר הכינה העוקצתו. רש"י] באמצע התפילה. וקשה, וכי רבינו הקדוש המזוקק

בכל מיני זיכוך של קדושה לא היה ראוי לכך שכינה לא תעקצנו? ותירץ שיתכן שהיה ראוי שהכינה תעקצנו כדי ללמוד ממנו הלכה, שמותר אף באמצע התפילה למשמש בבגדיו כדי להעביר את הכינים העוקצים אותו. ע"ש. ולפי האמור הדברים מתיישבים היטב.

הסתפקות במועט

ג. לא ישים על לבו שיקנה תורה עם העושר והכבוד כאחת, אלא כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה, ובתורה אתה עמל. ואם הרבית ללמוד תורה, הרבית שכר, והשכר לפי הצער [4]

4. רמב"ם הלכות תלמוד תורה (פרק ג ה"ו). ובספר זכר עשה (עמוד קכד) כתב בשם הגאון רבי משה צדקה שליט"א שאמר, שיש ללמוד מוסר מהזית, שתכונת הזית שהוא משכח, ואילו השמן היוצא ממנו גורם לזיכרון, והם שתי הפכים בדבר אחד. והביאור בזה הוא, שאם לומדים דבר בשטחיות, אזי אין הלימוד נשמר, ואדרבה משתכח מן הלב. אך אם אדם כותש את עצמו בעיון רב כדי להבין את מה שלומד, על ידי כך זוכה לזכור את לימודו, ולכן שמן זית שעבר כתישה גורם לזיכרון, מה שאין כן הזית גורם לשכחה. ע"כ.

התורה נקנית בעמל לצער

כתוב במדרש תנחומא (פרשת נח סימן ג): לא קבלו ישראל את התורה עד שכפה עליהם את ההר כגיגית, שנאמר "ויתיצבו בתחתית ההר", אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל, אם מקבלים אתם את התורה מוטב, ואם לאו שם תהא קבורתכם. והלא משעה שאמר להם הקדוש ברוך הוא, מקבלים אתם את התורה ענו כולם ואמרו נעשה ונשמע, ואם כן מדוע היה צורך לכפות עליהם את ההר?

אלא על התורה שבכתב אמרו כן, לפי שהיא מעט ואין בה יגיעה וצער, מה שאין כן התורה שבעל פה שיש בה הרבה מצות קלות וחמורות, ואין מי שלומד אותה אלא מי שאוהב את הקדוש ברוך הוא בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו, ויש בה צער גדול ונידודי שינה. וכל מי שאוהב עושר ותענוג אינו יכול ללמוד תורה שבעל פה. ע"ש.

לימוד מתוך קושי

ד. אין דברי תורה מתקיימים במי שמרפה עצמו עליהם, ולא באלה שלומדים מתוך עידון [5] **ומתוך אכילה ושתיה** [6]

אלא רק מי שממית עצמו עליה [7] **ומצער גופו תמיד כדי לעסוק בתורה הקדושה, יזכה שהתורה תתקיים בידו** [8]

5. במסכת סנהדרין (קיא.) סיפרו על רב, שראה את תלמידו רב כהנא שהוא חופף ראשו ומעדן עצמו, בשעה שהיה לו ללמוד תורה. אמר לו רב: לא תִמָּצֵא התורה במי שמחיה עצמו עליה. ע"כ. וכן פירש רש"י בספר איוב (כח, יג): ולא תמצא התורה במי שמחיה עצמו, אלא במי שממית עצמו עליה, ביגיעה וברעבון.

וכן הוא במדרש תנחומא (פרשת נח ג): "ולא תמצא בארץ החיים", וכי בארץ המתים תמצא? אלא שלא תימצא התורה שבעל פה אצל מי שמבקש עונג של העולם הזה, תאוה כבוד וגדולה בעולם הזה, אלא במי שממית עצמו עליה, שנאמר: "זאת התורה אדם כי ימות באהל" וכך דרכה של תורה, פת במלח תאכל וכו'. ע"ש.

וכתב בשו"ת בשלמת חיים (יו"ד סימן תקד) דמה שאמרו שאין התורה נקנית במי שמחיה עצמו עליה כי אם ביגיעה וברעבון, אינו מחוייב, אלא לא תמצא התורה כי אם במי שאינו חושש לרעבון, כלומר, שאינו מחוייב ללמוד תורה מתוך רעב ודוחק, אבל צריך להכין נפשו לכך שאפילו בכזה אופן מוכן למסור נפשו על התורה וללמוד ללא מורא. ע"ש.

6. וכתבו התוספות בכתובות (קד.) בשם המדרש: עד שיתפלל אדם שיכנס תורה לתוך גופו, יתפלל שלא יכנסו מעדנים לתוך גופו. וכן כתב בספר תשב"ץ קטן (סימן תקלב), שבתשובת הגאונים כתוב; עד שיבקש אדם שתכנס התורה לתוך מעיו, יבקש שלא יכנסו מעדנים לתוך מעיו, כי מחמת שהאדם מרבה במעדנים בכל יום, בא לידי עבירה. ועיין ספר חסידים (סימן יב).

ובמסכת ברכות (סג:) אמר רבי ינאי: מאי דכתיב "כִּי מִיץ חָלָב יוֹצִיא חֶמְאָה", במי אתה מוצא חמאה של תורה - במי שמקי חלב שינק משדי אמו. ופירש רש"י; המוציא את החלב שמצץ משדי אמו על דברי התורה - חמאה היא לו. וביאר המהרש"א; שמקי תענוגי הילדות ממנו, על ידי זה מוציא חמאה של תורה שהוא הוראה, כמו החמאה שהיא המובחר מן החלב.

וכתב רבינו משה חגיז בספר משנת חסידים (סימן ב): על הטוב יזכר שם הרבנית המיוחסת אמי מורתי וכו', ואם כי אבי ז"ל הניח ברכה אחריו, והיתה אמי יכולה לפרנס אותי כבן מלכים, היא היתה מאכילה אותי לחם צר, כדי שלא אתלמד בגרגרנות, והיא שעמדה לי.

ביאור - "סברת הכרס"

וכתב הרב ערוגת הבושם (פ' שמיני), דכיון שעל ידי ריבוי אכילה ממעט האדם בהבנת התורה, רגילים החכמים לומר על סברא שאינה נכונה, שהיא סברת הכרס, שבגלל

הכנסת מאכלים מרובים לכרסו, סברותיו אינם נכונות. והובאו דבריו בספר זכר עשה (עמוד רנא).

7. כדאמר ריש לקיש (ברכות סג:) מנין שאין דברי תורה מתקיימים אלא במי שממית עצמו עליה, שנאמר: "זאת התורה אדם כי ימות באהל", זאת התורה היכן מצויה - באדם שימות באהלי תורה (רש"י).

וכתב בשו"ת משנה הלכות (ח"ז סימן קנד) שדקדק ריש לקיש לומר שאין דברי תורה "מתקיימים", כלומר, ודאי שלפי שעה אפשר שילמד תורה וידע מה שלומד גם אם לומד על ידי תענוג, אבל שיתקיימו בידו אי אפשר על ידי תענוג ומנוחה כפי שלומד שאר חכמות.

8. בגמרא עירובין (כב.) דרשו על הפסוק קווצותיו תלתלים שחורות כעורב - במי אתה מוצא שיכול לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות, במי שמשחיר פניו עליהם כעורב. וביאר המהרש"א, שמענה עצמו על דברי תורה ומשחיר פניו כמו שהעורב שחור. וכן מבואר בשלחן ערוך (יורה דעה סימן רמו סעיף כא).

ועיין בספר טעמי המצות (פרשת ואתחנן) שכתב: כשהיה מורי [האר"י] זללה"ה קורא הלכה בישיבה בין החברים, היה מקשה בכח עד שהתעייף מאוד, ומזיע זיעה גדולה. ושאלתיו למה עשה כן, והשיב לי כי עסק ההלכה כדי לשבר הקליפה שהם סוד הקושיא קש ותבן, זה צריך טורח מאוד, ועל זה נקראת התורה תושיה, שמתיש כחו של אדם, לכן ראוי להמית עצמו ולשבר כחו ולהתישו. ע"כ.

ואשרי עין זכתה לראות בספר לקט יושר לתלמיד התרומת הדשן (יו"ד אות שפז) שכתב: וזכורני שאמר, שאותם הבחורים העשירים המפונקים שעשו להם שלחנות, וכשיושבים במקומם הופכים השלחן לאיזה צד שירצו ועליו הרבה ספרים, לא טוב הם עושים, אלא אדרבה כשמבקש אחר הספר ובא לו בטורח גדול, זכור באותו מעשה מה שרוצה ללמוד. ועל זה אמרו שלא תמצא התורה באלו שלומדים מתוך עידון. ע"כ. והדברים מבהילים למתבונן.

האם יש צורך לסגף עצמו כדי ללמוד תורה

בשו"ת שלמת חיים (יו"ד סימן תקג) שאלו את הגאון רבי חיים זוננפלד על הא דאמרינן במסכת אבות (פרק ו): כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה וכו', מהא דאמרינן במסכת עירובין (נה:) כל עיר שאין בה ירק, אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה, ואם כן משמע שצריך לדאוג לדברים גשמיים.

ותירץ בזו הלשון: צריך להתרגל שאפילו אם לא יהיה לו כי אם לחם צר לא יבטל מן התורה, אבל אין ראוי לדור כי אם במקום שימצא יותר בהרוחה, כי אולי לא יוכל לעמוד בנסיון. והרי הוא כמבואר לעיל, דאינו מחוייב ללמוד תורה בדוחק, אבל צריך להכין נפשו לכך שאפילו בכזה אופן, מוכן הוא למסור נפשו על התורה וללמוד ללא מורא.

סופו של המחפש תענוגים

מסופר במסכת שבת (קמז:) שרבי אלעזר בן ערך הזדמן להיות בשם מקום הנקרא 'דיומסת', ונמשך אחר מזג האויר הצח, והפירות והמים המתוקים אשר היו שם, ונעקר ממנו תלמודו ושכחו. כשקם לקרוא בתורה פרשת "החודש הזה לכם", קרא, החרש היה לבם, ונתבייש מאד, עד שהתפללו עליו חבריו והחזירו לו תלמודו.

וכיוצא בזה כתוב בילקוט שמעוני (קהלת רמז תתקעג): חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי, כל זמן שהיה קיים היו יושבים לפניו, וכשנפטר הלכו להם ליבנה, והלך רבי אלעזר בן ערך אצל אשתו למקום שהמים יפים והנוה יפה, המתין להם רבי אלעזר, כסבור שהם באים אצלו, לבסוף כשראה שלא באו, ביקש ללכת אצלם ולא הניחתו אשתו, אמרה לו: מי צריך למי? אמר לה: הם צריכים לי, אמרה לו: הפת והעכברים מי דרכן ללכת אצל מי? הוי אומר עכברים אצל הפת. שמע לה וישב עימה עד ששכח תלמודו.

אחר ימים באו אצלו ושאלו לו: פת חטים ופת שעורים אי זו טובה בליפתן, ולא היה יודע מהו ליפתן, ויש אומרים, שקם לקרוא בתורה בפרשת החדש ובמקום לומר "החדש הזה לכם" אמר "החרש היה לבם", צווחו עליו כולי עלמא, התחיל לבכות והם בוכים, עד שהחזירו לו תלמודו, והיינו דתנן: "הוי גולה למקום תורה", ויש אומרים שאליהו ז"ל החזיר לו תלמודו. ע"כ.

וכתב מרן החיד"א בספרו חומת אנך על הפסוק במשלי (פרק כא) "שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו" - שבזה יש לרמוז, שמי ששומר פיו ואינו הולך אחר תענוגים כמו שאירע לרבי אלעזר בן ערך, שנמשך אחר תענוגים, הרי זה שומר מצרות נפשו. וכתב הרב הקדוש רבי שמשון מאסטרפולי, שיש קליפה שגורמת להשכיח הלימוד, ושמה - רי"ב, ואותה קליפה שלטה ברבי אלעזר ולכן קרא "החרש היה לבם" וטעה ושינה באותיות "ריב" [שבמקום החודש אמר חרש, ובמקום הזה אמר היה, ובמקום לכם אמר לבם].

מיעוט שינה

ה. אין התורה נקנית על ידי ריבוי שינה אלא במיעוט שינה, ולכן אל יבזבז האדם את זמנו בשינה מרובה, אלא ישן כפי מה שנצרך לגופו, כדי שיוכל ללמוד תורה כראוי [9] **והסכימו כל הרופאים המובהקים, שלא ישן האדם בלילה פחות משש שעות, ולא יותר משמונה שעות. ואם יזדמן באיזה לילה שישן פחות משש שעות בגלל שעסק בתורה, יהיה בטוח שלא יארע לו שום נזק** [10]

ועל כל פנים, אין צריך למעט בשינה יותר מדאי וללמוד בעייפות ובאפיסת כוחות, אלא יישן כראוי כדי שיוכל ללמוד בעירנות וברעננות [11]

9. במסכת אבות (פרק ו מ"ה) נאמר, שאחד מהדברים שהתורה נקנית בהם הוא - מיעוט שינה. ומסופר במסכת עירובין (סה.) על בִּתו של רב חסדא שאמרה לו: האם אינך רוצה לישון קצת? אמר לה: עכשיו באים ימים שאהיה בקבר שהם ארוכים לישון, וקצרים לעסוק בתורה ובמצוות. וביאר המהרש"א, שבעולם הבא יהיה לנו פנאי לישון, מה שאין כן בעולם הזה אין לנו זמן לישון, מפני עסק התורה, כמו שכתוב "ובתורתו יהגה יומם ולילה".

ומרן החיד"א כתב בספרו שם הגדולים (מערכת י אות קלד), שרבינו יוסף טאיטאצק, ארבעים שנה לא ישן במטה, אלא היה ישן על גבי תיבה ורגליו תלויות, וקם בחצות לעסוק בתורה, ונודע זה אחר פטירתו על ידי אשתו.

וכן כתוב בספר חסידים (סימן קעה): מעשה בחסיד אחד שלא היה ישן על מטתו כל הלילות שאין אשתו טהורה, אלא יושב או מוטה וישן, כי אמר אם אשכב על מטתי בהנאה, נמצאתי ישן הרבה, ועוד שמא אבא לידי קרי, אלא אישן בלא כר ובעינוי שלא אראה קרי, והיה עומד בלילה ועוסק בתורה. ע"כ.

ובספר משלחנו של רבינו (חלק ב עמוד כח), סיפר הרב שך זצ"ל על רבינו החפץ חיים, שבזקנותו נרדם פעמים רבות ליד שולחן לימודו, מרוב עייפותו וחולשתו. כשהבחינו בכך בני ביתו, הפצירו בו שיעלה על יצועו וישכב בצורה מסודרת. לשכב? - אמר החפץ חיים - עוד נשכב, יבוא הזמן שבו נשכב...

וכתב בקצור שלחן ערוך (סימן לב), שאם יקרה לו מחמת חולי שאינו יכול לישן, צריך שיאכל דברים המביאים את השינה. ומכל מקום לא ירבה בשינה, כי ריבוי השינה מזקת, לפי שיתמלא הראש מהאדים, כי ירבה העשן העולה מן הבטן אל המוח, וימלא הראש עשן, ויזיק לגוף היזק גדול. ע"כ.

כמה שעות צריך לישון

10. ידועים דברי הרמב"ם בהלכות דעות (פרק ד ה"ד) שכתב: היום והלילה 24 שעות, די לו לאדם לישן שמונה שעות. וכן כתב המגן אברהם (סימן רלח), שיש אומרים שזמן שינה הוא ח' שעות, וסימנך - ישנתי 'אז' ינוח לי. וסיים שהכל לפי מה שהוא אדם. ע"ש. וכן כתב הערוך השלחן (שם), ועיין בשו"ת לב חיים (סימן קפ).*)

*) א"ה: בשו"ת יביע אומר (חלק ד או"ח סימן ב אות י) כתב: הנה נודע בשערים גודל שקידת הג"ר זלמן מוילנא על דלתות תורתנו הקדושה והתמדתו העצומה. ושמעתי באומרים שלא היה ישן יותר מארבע שעות בכל לילה. וכששאלוהו על זה מדברי הבאר היטב (או"ח סימן א סק"ו), שזמן שינה ח' שעות, וסימנך ישנתי א"ז ינוח לי, פיו פתח בחכמה וענה אותם, כי הפירוש - ישנתי א"ז שמנה שעות, ינוח ל"י ארבעים שעות, דהיינו שמנה שעות שינה ליומיים שהם ארבעים ושמנה שעות.

ברם, כתב בספר בן איש חי (ש"א תחילת פ' וישלח): אל יחשוב האדם שכל מה שתהיה השינה ברבוי יותר, יש בה תועלת לגוף, שהרי הסכימו כל הרופאים המובהקים, שאל ישן האדם בלילה פחות משש שעות, ולא יותר על שמונה שעות שתזיק לו רבוי השינה, ודבר זה מוסכם אצל כל הרופאים ששינה יותר משמונה שעות תזיק לגוף, והישן שש שעות הרי זה יצא ידי חובתו בבריאות גופו.

ועל כן איש יהודי מחויב להשתדל גם כן בבריאות נפשו הקדושה, ואין לו לישון יותר משש שעות, מאחר שהוא יוצא ידי חובת בריאות גופו בכך, ושאר שעות הלילה יעסוק בהם בבריאות נפשו על ידי עסק התורה.

מיהו אם יזדמן באיזה לילה שהוא פוחת משיעור זה של שש שהוא בריאות גופו, ומוסיף על שעות של בריאות נפשו, בטוח שלא יגיע לו נזק לגופו, ונכון לבו בטוח שלא יחסר כלום בזה מבריאות גופו. ע"כ. [וכיו"ב כתב בספר דרך שיחה (עמוד תעד) שאף שמבואר ברמב"ם שלא יישן סמוך לאכילה אלא ימתין אחר אכילה 3-4 שעות, מכל מקום אברך מתמיד שחבל לו להפסיק מלימודו ולבוא לביתו לאכול, ואוכל סמוך לשינה, עליו נאמר: "שומר מצוה לא ידע דבר רע"].

ובאמת שאין הרב בן איש חי חולק על דברי הרמב"ם בזה, דהנה כתב הגאון הרב מאיר מזוז נר"ו בהערות והארות על הבן איש חי (שם עמוד יז), שדייק הרמב"ם לכתוב "ודי לו לאדם לישן שמונה שעות", ולא כתב "וצריך", שבא לומר שסגי ליה בשמונה שעות שינה, הא אם יושן פחות בגלל שלומד, שפיר דמי. ע"ש.

ובספרו 'אמת קנה' על התהלים (עמוד רעו) ביאר את הפסוק: "שָׁוְא לָכֶם מַשְׁכִּימֵי קוּם מְאַחֲרֵי שֶׁבֶת אֹכְלֵי לֶחֶם הָעֲצָבִים כֵּן יִתֵּן לִידִידוֹ שֵׁנָא" כן יתן לידידו שנא ראשי תיבות

בגימטריה - ש"ס, והם 360 דקות דהיינו שש שעות, שאין לפחות מלישן שש שעות כמו שכתב הבן איש חי. ע"כ.

וכעת ראיתי בספר הזמן ובין הזמנים (עמוד מט) שהביא דעת רבינו החזון איש בזה, וזה ת"ד: הרב שלום שבדרון העיד, שהחזון איש הורה לו לישון שבע שעות ביממה, ושעה נוספת לנוח, ואין הכרח לישון בה, אלא די לשכב ולנוח. לרבי חיים קניבסקי הורה לישון שמונה שעות. וכן אמר לרב ש. ברזם, שצריך לישון שמונה שעות ביממה, ושאין מרויחים כלום ממה שממעטים בשינה.

ובספר קריינא דאיגרתא (חלק א סימן כח) כתב רבינו הסטייפלר: הנה בזמנינו באופן רגיל צריכים לישון כשבע שעות במעת לעת, ובפחות מזה אין הראש מיושב היטב להתעמק בתורה. אך יש יוצא מהכלל שמוכרח לישון שמונה שעות, ויש יוצא מהכלל שמספיק לו לישון 6 שעות, אבל בדרך כלל מוכרחים לישון 8 שעות.

ובספר ארחות רבינו הקהילות יעקב (חלק א עמוד קפט) מובא בשמו, שצריכים לנהוג כהרמב"ם ולישון 8 שעות, אחרת הראש לא רענן ללימודים, ורק הגר"א ז"ל יכל להסתפק במעט שינה, אבל לא אנחנו. וסיפר הסטייפלר על עצמו, שהוא ישן ארבע שעות בלילה וארבע שעות ביום, ובלי זה קשה להתרכז בלימוד.

ובספר מכתבים ומאמרים (חלק ב סימן ה) כתב רבינו הגר"מ שך: צריך האדם לישון כפי צורכו, והיינו לא פחות משש עד שבע שעות, ופחות מזה הרי זה מזיק לבריאותו של האדם. ע"כ. נמצא שהכל לפי מה שמרגיש האדם צורך, והחכם עיניו בראשו לבחון עד כמה גופו זקוק לשינה.

11. כתב הטורי זהב באבן העזר (סימן כה ס"ק א): מצינו שכתב הרמב"ם על הפסוק "בכל דרכיך דעהו", דהיינו מי שאוכל ושותה ומעדן נפשו כדי שיהיה בריא וחזק לעבודת ה' יתברך, יש לו שכר כמו מי שמתענה. ודברים אלו יש להם אסמכתא מהפסוק "שוא לכם משכימי קום מאחרי שבת אוכלי לחם העצבים כן יתן לידידו שנא", דהיינו שיש תלמידי חכמים המנדדים שינה מעיניהם ועוסקים בתורה הרבה, ויש תלמידי חכמים שישנים הרבה כדי שיהיה להם כח חזק וזריזות הלב לעסוק בתורה, ובאמת יכול הוא ללמוד בשעה אחת מה שזה המצטער עוסק בשתי שעות, ובודאי שלשניהם יש שכר בשווה. על כן אמר "שוא לכם משכימי קום", דהיינו בחינם לכם שאתם מצטערים ומשכימים בבוקר ומאחרי שבת בלילה וממעטים משנתיכם, זהו בחינם, "כי כן יתן ה' לידידו שינה", דהיינו מי שישן הרבה כדי שיתחזק מוחו בתורה, נותן לו הקדוש ברוך הוא חלקו בתורה, כמו אותו שממעט בשינה ומצער עצמו, כי הכל הולך אחר המחשבה. ע"כ.

ואף שבספר שערי תשובה (שער ד אות יא) כתב, שישים האדם עמלו בתורה וטרחו בה, ואשר תדד שנתו מעיניו יעלה במקום יסורים, כמו שאמרו רבותינו זכרונם לברכה (סנהדרין צט:): כל הגופים לעמל יולדו, אשרי מי שהיגיעה שלו בתורה! ואמרו (שם כו:): למה נקרא שמה תושיה? שמתשת כחו של אדם. ע"כ. ומשמע שיש ענין להדיר שינה מעיניו וללמוד תורה בצער.

ברם, יתכן לומר דמיירי באופן שמיעוט השינה אינו גורם לו להפחית מלימוד התורה. אבל אם על ידי מיעוט השינה יגרם לו ביטול תורה בכמות או האיכות, נראה שגם השערי תשובה יודה לדברי הטורי זהב שיש לו לישון כפי צורכו. וראה בספר באר מים חיים (פרשת וארא פרק ח).

מדוע הקפידו על אביי שישן הרבה

דרך אגב, מצינו במסכת סוכה (כו:) שאסור לאדם לישן ביום יותר משינת הסוס, ואמרו שם בגמרא שאביי הוה ניים כשיעור שש פרסאות, קרה עליו רב יוסף את הפסוק: "עד מתי עצל תשכב מתי תקום משנתך".

והקשה בספר מאור ישראל (שם), לפי מה שאמרו המקובלים שרבינו האר"י היה מתקן בשינתו יותר מכל אדם כשניעור, אם כן גם אביי בודאי היה מתקן ומחדש חידושים בשינתו, ואם כן, מדוע התרעם עליו רב יוסף?

ובשו"ת שואל ומשיב (חלק א סימן מ) תירץ, שאביי היה מנמנם נמנום בלבד ולא היה יישן, ואין אשרות להשיג השגות כפי שהשיג האר"י אלא רק בעת התפשטות הנשמיות בשינה עמוקה, כמו שכתוב בהקדמת ספרא דצניעותא. ע"ש. והוא דוחק, דניים הכוונה שהיה ישן במשך זמן כשיעור שש פרסאות, ומשמע שהיתה שינה ממש.

ולכן כתב ליישב על פי מה שכתב הגאון רבי חיים מוולוזין בהקדמת ספרא דצניעותא (דף ז.), שמה שמשיג האדם בשנתו, אינו עיקר כל כך, שהעיקר הוא מה שמשיג על ידי עמל ויגיעה. ולכן אף שייתכן מאוד שאביי היה משיג השגות גבוהות בשעת שנתו, מכל מקום אבל לו רב יוסף שעלי להתייגע בלימוד התורה, ולא להשיג השגות על ידי חלומות. ודפח"ח.

שינה ביום

ו. אסור לישן ביום יותר משינת הסוס [ששים נשימות]. ואם אי אפשר לו ללמוד בלי שיישן בצהרים, רשאי לישון, ובלבד שלא יאריך בשינה, ואף במעט שיושן לא תהא כוונתו להנאת גופו, אלא להחזיק גופו לעבודת ה' יתברך [12]

12. הנה מרן בשולחנו הטהור ריש סימן רל"א כתב: אם אי אפשר לו ללמוד בלא שינת הצהרים, יישן, ובלבד שלא יאריך בה, שאסור לישן ביום יותר משינת הסוס שהוא שתין

נשמי, ואף בזה המעט לא תהא כוונתו להנאת גופו, אלא להחזיק גופו לעבודת ה' יתברך. ע"כ. ומבואר מדבריו שיש איסור לישון ביום יותר משתין נשמי [ששים נשימות].
ובשלחן ערוך בסימן ד' (סעיף טז) כתב: דוד היה נזהר שלא לישן שיתין נשמין [פירוש ששים נשימות], כדי שלא יטעום טעם מיתה. וכתב הרמ"א שמהגמרא (סוכה כו:) משמע שהיה נזהר בזה דווקא ביום. ע"כ. ומדקאמר מרן שדוד היה נזהר בזה, משמע שהנהגה זו אינה מחוייבת לכל אדם, אלא מידת חסידות וזהירות בעלמא היא כפי שנהג דוד המלך שהיה חסידא קדישא, אבל מעיקר הדין אין איסור לישון ביום. ואם כן, לכאורה הדברים סותרים למה שכתב מרן בסימן רל"ט.
וראיתי לגאון רבי חזקיהו מדיני בשו"ת אור לי (סימן עח) שהביא קושיא זו בשם האחרונים, וכתב ליישב זאת על פי מה שכתב המגן אברהם, שמה שכתב מרן שדוד היה נזהר שלא לישון יותר משישים נשימות, כוונתו שהיה נזהר בזה בלילה (ודלא כהרמ"א שכתב דמיירי ביום), וכן ראוי לכל בעל נפש להחמיר ולהיזהר בזה כדרך שהיה עושה דוד המלך ע"ה, אבל בודאי שמעיקר הדין אין איסור לישון בלילה יותר משישים נשימות. ומה שכתב בסימן רל"ט מיירי בשינה ביום, ולכן שפיר כתב דאסור לישון יותר משיתין נשמי.
ועל כל פנים מדברי מרן משמע, שכל הקפידא שלא לישון ביום היא דווקא שכיושן לשם תענוג בעלמא, אבל מי שעוסק בתורה ביום ובלילה, ויש לו צורך לנוח כשעה בצהרים כדי להתרענן ולהמשיך בלימודו בישוב הדעת, אין בזה חשש, ושומר מצוה לא ידע דבר רע. וכן ראיתי לגאון רבי יוסף בר שלום בשו"ת ויצבור יוסף (חלק א סימן א) שאדם חלוש שאם ישן קצת ביום הדבר יעזור לו שיוכל להשאר מאוחר בלילה ללמוד, מותר לו לישון קצת, אבל ישים לב שלא יאריך בזה הרבה, וגם שתהיה כוונתו לשם שמים כדי לחזק גופו, ורוב האנשים בזמנינו הם בגדר זה ומותר. ע"ש. וכן כתבו רבים מן האחרונים הלא המה בספרתם. ועיין בשו"ת פרי יצחק בלזר (ח"א סימן מח), ובשו"ת רבבות אפרים (חלק א סימן טו).

שינה ביום למי שלמד כל הלילה

כתב הרב פלא יועץ (מע' השין) בשם הספרים, שמוטב לאדם שישן ביום כמה שעות כדי שיעמוד בחצי הלילה, ואף שאמרו שאסור לישן ביום יותר משינת הסוס, לא נאמר זה למי שרוצה להיות ער בלילה או שהיה ניעור בלילה ולמד, שאז מצוה לישון ביום. ע"כ.
וכן כתב הרב פתח הדביר (ח"ב סימן רלא) שמסתבר לומר שאיסור שינה ביום יותר משששים נשמי נאמר רק במי שכבר היה ישן כל הלילה, ושינת היום לא נצרכה לו אלא

לתוספת כח, לפיכך לא הותר לישון אלא ששים נשמי מפני ביטול בית המדרש. אך אם היה לומד כל הלילה או שקם בחצות ועסק בתורה, נראה שמותר לישון ביום עד כדי שתתיישב דעתו מבלבול השינה, ויוכל לעסוק בתורה, דכיון שאיסור זה אינו אלא מפני ביטול תורה, וזה כבר הקדים ללמוד כל צורכו בשעה שבני אדם ישנים, לכן רשאי לישון ביום. ע"ש.

ותבט עיני שו"ת רב פעלים בקונטרס סוד ישרים (ח"ב סימן ט) שנשאל אודות מה שנתבאר בשער המצות (פ' ואתחנן דף נ) בענין שינת היום שהחמיר בה רבינו האר"י ז"ל [ובפרט במה שכתב שיתפרדו ממנו נשמות העיבור], על מה סומכים עתה רבים וכן שלמים אשר המה באו בסוד ה' שהם ישנים ביום כמו שעה אחת או שתים. גם רצינו לדעת אם נזהר שלא ישן שתין נשמי, האם תזיק לו השינה או לא.

והשיב, שאותם הבאים בסוד ה', אין ישנים אלא מחמת הכרח שהיו נעורים בלילה בעסק התורה, ואי אפשר להם בלי שינה ביום, מיהו ודאי שאין חוששים להפסד נשמות העיבור, משום שבדורות אלו אין מחזיקים עצמם לצדיקים גדולים שזוכים לבא להם נשמות בסוד העיבור כדי שיהיו חוששים להפסידם, והאומר שהוא חושש לכך, מחזי יוהרא. וגם אין חוששים פן בשינתם ביום החול יתלוה עם נשמתם מנשמות הרשעים הסובבים באויר, יען כי בזמן הזה נחלש כח הסטרא אחרא, וגם דבר זה נחלש ואין ממנו חשש.

ואם הוא ישן ביום מחמת שהיה ניעור בלילה בעסק התורה יש בשינה זו מצוה, כי נחשב זה בכלל עבודת הקודש, וכיון שהוא דבר מצוה, תגין עליו זכות המצוה ולא יפגעו בנפשו כוחות טומאה, ולא יתחברו עמה, כי כח המצוה של לימוד הלילה דוחה אותם ממנו, וככתוב כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך.

ואמרתי בס"ד שעל זה רמזו רז"ל באומרם "כל העוסק בתורה בלילה הקב"ה מושך עליו חוט של חסד ביום", שכיון שעסק בתורה בלילה ועשה מצוה רבה, כי תורה של לילה עריבה היא לפני הקב"ה, אז הקב"ה מושך עליו חוט של חסד ביום, שאף על פי שהוא מוכרח על ידי כך לישן ביום, לא יהיה נזוק מחמת דבקות הכוחות רעים בו, וגם לא יהיה מפסיד עיבור נשמות הצדיקים, כי זכות המצוה יגין עליו.

ובזה ידענו טעם מספיק לכל הבאים בסוד ה' שהם ישנים ביום ואין חוששים, מפני שהם אינם ישנים ביום אם לא היו נעורים בעסק התורה בלילה, ובאופן כזה מצות עסק התורה של הלילה תגין עליהם לשמרם, מאחר שהשינה של היום היתה להם מחמת

נדוד שינה שהיה להם בלילה בעסק התורה. ורק הישן ביום לתענוג בעלמא, יש חשש בשינתו, כמו שגילה רבינו האר"י ז"ל. ע"כ. ועיין בשו"ת תורה לשמה (סימן תה).

להשמיע קולו

ז. כל המשמיע קולו בשעה שלומד תורה, תלמודו מתקיים בידו. אבל מי שקורא ושׁוֹנה בלחש, הרי הוא עלול לשכוח במהרה את מה שלומד [13]

13. בגמרא עירובין (נד.) מסופר על ברוריה שראתה תלמיד אחד שהיה לומד בקול נמוך, ובעטה בו ואמרה: לא כך כתוב "עֲרוּכָה בַכֹּל וּשְׁמֻרָה", אם ארוכה ברמ"ח אברים שלך משתמרת, ואם לאו - אינה משתמרת. תנא: תלמיד אחד היה לרבי אליעזר שהיה שונה בלחש, לאחר שלש שנים שכח תלמודו. אמר ליה שמואל לרב יהודה: שיננא, פתח פיך ותקרא, פתח פיך ותשנה, כדי שיתקיים בך מה שתלמד, ותאריך ימים.

וכן פסק הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (פרק ג הלכה יב). ובספר ברכת אהרן מרישא (מאמר רלה) פירש את מאמר רבותינו בברכות (כח:) "מנעו בניכם מן ההגיון", שהגיון הוא מלשון הגיון ליבי, דהיינו שצריכים לזרז את הבנים שלא ללמוד תורה בהרהור ובלחישה, כי על ידי זה שכחה קרובה לבוא. ע"כ.

ולכאורה יש להקשות דהנה בגמרא חגיגה (ג.) מסופר על שני אילמים שהיו בשכונתו של רבי, וכל פעם שהיה רבי נכנס לבית המדרש ללמד, היו נכנסים גם הם ויושבים לפניו, וכשהיו שומעים דברי תורה, היו מנענעים בראשם ושפתותיהם רוחשות מה שלמדו. ביקש רבי רחמים עליהם והתרפאו, ומצאו שהיו יודעים הלכות וספרא וספרֵי וכל התלמוד. ע"כ.

ומשמע שגם כשלא משמיע לאוזניו, יכול תלמודו להיתקים בידו, שהרי אותם אילמים לא היו יכולים להשמיע לאוזניהם מה שלמדו, ובכל זאת זכרו את תלמודם. אולם אין זו קושיא, משום דהתם היו שומעים דברי תורה מרבי, ושומע כעונה, והרי זה כאילו הוציאו בפה, ולכן שפיר התקיים בהם מה ששמעו. וק"ל.

אברך שלומד בבית המדרש בקול ומפריע לאחרים

הגאון רבי יצחק זילברשטיין בספרו חשוקי חמד (סוכה עמוד תכד) נשאל אודות כולל מסוים שלומד בו אברך מתמיד המנצל כל רגע, ומנהגו ללמוד בקול רם, והיות והוא ניחון בקול חזק וחודר, קשה מאוד להתעלם ממנו, ובפרט שיש שם אברכים שקטים, כך שקולו בולט מאוד ברקע, והאברך טוען שהלימוד בקול רם הכרחי לו, ובלא זה אינו מצליח ללמוד כמו שצריך, והאברכים שואלים האם הצדק עמו, או שמא כיון שהוא יחיד, עליו ללמוד בשקט כדי לא להפריע לרבים.

והשיב, שהגאון רבי חיים קנייבסקי שליט"א העיד, שהיה תלמיד שלמד תורה בלילה והפריע לשכנים לישון, ואמר החזון איש שאין לשכנים זכות למנוע זאת ממנו. אמנם שונה הדבר בענייננו, כיון שגם שאר האברכים לומדים, והקול מפריע ללימוד. וצ"ע. ע"כ. ועיין בשו"ת משנה הלכות (חלק יד סימן ר), ובספר ואין למו מכשול חלק ד (עמוד מח והלאה).

וידוי וחרטה

ח. לפני שישב ללמוד, יעשה וידוי בינו לבין עצמו, ויתחרט על כל מה שחטא וציער את בוראו, ורק לאחר מכן יתחיל בלימודו, ואם אינו עושה כן, אינו עושה נחת רוח ליוצרו בלימוד התורה שלומד [14]

14. כתב בספר קב הישר (פרק נג): עיקר לימוד ועסק התורה הוא לעשות כסא לשכינה, ובהיות האדם מלוכלך בעוון וחטא, אזי אין השכינה שורה עליו, כי כל עוון ועוון הוא קוץ מכאיב נגד השכינה, ולכן יתוודה האדם קודם שילמד, כדי לייחד קודשא בריך הוא ושכינתיה בדחילו ורחימו. עכ"ל.

וכן זכתה עיני לראות לגאון רבי חיים פלאג'י בספרו עיני כל חי (ברכות יז.) שביאר מאמר הגמרא "אשרי מי שעמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו", שיש חיוב להתוודות לפני הלימוד, ועל זה אמרו אשרי מי שעמלו בתורה - כשעושה נחת רוח ליוצרו, על ידי שהתוודה לפני לימודו ושב בתשובה, שרק באופן כזה אפשר לומר עליו 'אשרי', שהרי אם לא התוודה, הולכים ניצוצי התורה לסטרא אחרא, ועוונותיו גורמים להחשיך מאור השכל שלא יבין מה שלומד. ולכן תקנו לנו רבותינו בסדר התפילה לומר "השיבנו אבינו לתורתך והחזירנו בתשובה שלימה לפניך", כדי ללמדנו שיש להסמיך וידוי לתורה. ע"ש.

וכן בקודש חזיתי לגאון רבי צדוק הכהן מלובלין בספרו רסיסי לילה (אות נג), שגם כן כתב שיש להרהר בתשובה קודם הלימוד, שאז נקרא צדיק כמו שאמרו בקידושין (מט:), ועל ידי זה זוכה לאור זרוע, דהיינו שיהיה נזרע מה שילמד בקרב לבבו, להצמיח אורה מרובה בקרבו, ולהיות על כל דרכיו נוגה אור, שלא יכשל מעתה. ע"כ.

ואשרי האיש אשר ראה דברי הרב מאור ושמש (פרשת דברים), שמצא בספרי קודש וכן שמע מרבותיו הקדושים, שהעיקר מעיקרי העבודה הוא להרהר בתשובה קודם ישיבתו ללמוד תורה, או קודם עשיתו מעשה המצות. ואדמו"ר רבן של כל בני הגולה רבי יעקב יצחק מלובלין זצ"ל אמר, שאם האדם אינו עושה תשובה קודם לימוד התורה, עליו נאמר ולרשע אמר אלקים מה לך לספר חוקי. מה שאין כן אם מהרהר בתשובה קודם

הלימוד, אזי נקרא צדיק, כמו שאמרו חכמינו ז"ל בקידושין, המקדש את האשה על מנת שאני צדיק, אף על פי שהוא רשע גמור מקודשת שמא הרהר בתשובה, ועל כן רשאי אחר כך ללמוד התורה הקדושה.

ולפי זה מובן מדוע הקדים משה דברי התוכחות לעם ישראל בתחילת ספר דברים, ומנה את כל המקומות שהכעיסו לפני המקום, לפי שהיה רוצה לבאר להם את התורה, על כן רמז להם כללות כל העבירות שעשו עד אותו היום, כדי שיהרהרו תשובה על כולם קודם שישמעו את דברי התורה. ע"כ. ודפח"ח.*)

*). עוד כתב בפרשת חקת, שעיקר עבודת ה' היא, שישיג אדם פנימיות התורה וידבק עצמו באין סוף ברוך הוא. אך אי אפשר לאדם להשיג זאת אם לא שילמד תחלה פשטות התורה על בוריה, ולא המדרש עיקר אלא המעשה, שלומד על מנת ללמד לשמור ולעשות, ואם הוא לומד למען יתגדל בה, אינו משיג הלכה אליבא דאמת.

לכן עצה היעוצה לאיש אשר יחפוץ להשיג שמעתתא אליבא דאמת, תיכף בקומו בחצות לילה, ישפוך תחינות ובקשות לפני המקום ב"ה, ויפשפש במעשיו ויעשה תשובה עליהם, ואחר כך יזמר זמירות שירות ותשבחות לפני מלך מהולל בתשבחות קודם לימודו, ואחר כך ילמוד בכונה עצומה לשמור ולעשות, בודאי ישיג הלכה ברורה אליבא דאמת כמו שניתנה למשה בסיני.

לכן אצל דוד המלך כתיב "וה' עמו" ודרשו חז"ל "מלמד שהלכה כמותו בכל מקום", מפני מה זכה דוד לכל זה, מפני שהיה נעים זמירות ישראל וקם בחצות הלילה, וקיבל עליו עול מלכות שמים, והיה משורר שירות ותשבחות לאין שיעור לפני יוצרו, לכן כשלמד אחר כך, השיג הלכה ברורה אליבא דאמת כמו שניתנה מסיני, אבל מי שאינו עושה תשובה ואינו אומר שירות ותשבחות קודם לימודו, הוא משחית עצמו ועבודתו חלילה.

וזהו שאיתא בגמרא "הקורא בלא נעימה", רצה לומר - שאינו עושה תשובה טרם קריאתו, ונועם רומז לתשובה שהיא נועם עליון. והשונה בלא זמרה, רצה לומר שאינו אומר שירות ותשבחות קודם הלימוד, עליו הכתוב אומר "וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים". ע"כ.

הרהור תשובה לפני ובאמצע הלימוד

כתב רבינו חיים מוולאזין בספרו נפש החיים (שער ד פרק ז): ראוי לאדם להכין עצמו כל עת, קודם שיתחיל ללמוד, להתחשב מעט עם קונו יתברך שמו בטהרת הלב ביראת ה', ולהטהר מעונותיו בהרהורי תשובה, כדי שיוכל להתקשר ולהדבק בעת עסקו בתורה הקדושה בדבורו ורצונו יתברך שמו.

וכן באמצע הלימוד, הרשות נתונה לאדם להפסיק זמן מועט, טרם יכבה מלבו יראתו יתברך שמו שקיבל עליו קודם התחלת הלימוד, להתבונן מחדש עוד מעט ביראת ה', כמו שאמרו רבותינו ז"ל (שבת ל"א), משל לאדם שאמר לשלוחו העלה לי כור של חטים לעליה, לאחר שהעלה, אמר לו: עירבת לי בהן קב חומטין? אמר לו: לא! אמר לו: מוטב שלא העלית, וכן הדבר גם באמצע העסק בתבואות חכמת התורה, שראוי גם כן לערב בתוכו יראתו יתברך, כדי שיתקיים תלמודו בידו. ואין לחוש בזה לביטול תורה, כיון שהוא הגורם שתתקיים אצלו חכמת התורה.

ללמוד כשהוא צמא

ט. אדם שלומד תורה, ובאמצע לימודו מרגיש צימאון, ואינו מפסיק מלימודו כדי לשתות, נחשב לו הדבר לכפרת עוונות על עוון דברים בטלים שדיבר [15]

15. ספר קב הישר (פרק יג). ועל כל פנים, כבר נתבאר לעיל (פרק ד) שאם הצמאון מפריע לו להמשיך ללמוד בישוב הדעת, מעיקר הדין מותר לו להפסיק באמצע לימודו כדי לשתות. ע"ש.

לימוד בהרהור

י. יש אומרים שהלומד תורה בהרהור בלבד, אינו יוצא בזה ידי חובת לימוד תורה, ולכן יש להקפיד להוציא את מה שלומד בשפתיו. ורק כשלומד דבר המצריך עיון ומחשבה, רשאי ללמוד בהרהור [16]

16. כתב הגאון רבינו זלמן בשלחן ערוך שלו (ה' תלמוד תורה פרק ב הי"ב): כל אדם צריך ליזהר להוציא בשפתיו ולהשמיע לאוזניו כל מה שלומד בין במקרא משנה ותלמוד, אלא אם כן בשעת עיון להבין דבר מתוך דבר. וכל מה שלומד בהרהור לבד ואפשר לו להוציא בשפתיו ואינו מוציא, אינו יוצא בלימוד זה ידי חובת מצות ולמדתם אותם, וכמו שכתוב "לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה". אך אם הוציא בשפתיו, אף שאינו מבין אפילו פירוש המלות מפני שהוא עם הארץ, הרי זה קיים המצוה. ע"כ. וכן כתב בשו"ת מהרש"ם (חלק ב סימן לח).

ועיין בשו"ת יביע אומר (או"ח חלק ד סימן ח אות יא) שהביא דברי הפני יהושע (ברכות טו:) שצריך להשמיע דברי תורה לאוזניו, ואם לאו לא יצא אפילו בדיעבד, וכההיא עובדא דעירובין (נד.) דההוא תלמידא שהיה שונה בלחש, ובטשה ביה ברוריה משום דכתיב "ערוכה בכל ושמורה", ומשמע דאפילו בלחש אסור ללמוד אלא בכל רמ"ח איבריו. והכא נמי מייתי מעשה בתלמידו של רבי אלעזר ששנה בלחש, ולאחר ג' שנים שכח תלמודו. אם כן כל שכן שאם למד ולא השמיע לאזנו, שלא יצא ידי חובתו. ע"ש.

ומכל מקום בספר ישועות יעקב (סי' מז) כתב, שפשוט הדבר שהמהרהר בדברי תורה מקיים מצות והגית בו יומם ולילה, וכן דעת הגר"א שם בביאוריו. ועיין בספר בית ברוך (כלל לד).

וראה בספר יומא טבא לרבנן (עמוד לא), שכתב בשם הגרי"ש אלישיב שליט"א, שמי שלמד מסכת בהרהור בלבד, יכול לעשות סיום מסכת, ולכן שניים שלומדים ואחד קורא והשני שומע בלבד, שניהם יכולים לעשות סיום על המסכת שלמדו.

תורה מתשת

יא. אדם שמתחיל ללמוד תורה, בתחילת לימודו התורה מתשת כוחו [17] **אבל לאחר שמרגיל את עצמו ללמוד, אין כוחו תשש מחמת הלימוד** [18] **אלא אם כן ילמד שעות רבות מדאי** [19]

17. במסכת סנהדרין (כו:) אמרו, למה נקראת התורה תושיה, משום שמתשת כחו של אדם. וכיוצא בזה מצינו בגמרא בבא מציעא (פה.) שפעם אחת היה רבי יוחנן שוחה בנהר, וכשראהו ריש לקיש, קפץ אליו מפני שחשב שהוא אשה, אמר לו רבי יוחנן: חילך לאורייתא [כמה כוחך יפה לסבול עול תורה. רש"י], קבל על עצמך ללמוד תורה ואתן לך את אחותי, וכשקיבל, לא יכל לקפוץ כבראשונה, וכתב רש"י, שמשקבל עליו עול תורה, תשש כוחו.

בענין תורה מתשת כחו של אדם

18. במדרש רבה (דברים פרשה ז) אמרו: למה נמשלה תורה לשמן שנאמר "שמן תורק שמך"? לומר לך, מה השמן הזה תחילתו [שהוא זית] מר, וסופו [שנעשה שמן] מתוק, כך הן דברי תורה, אדם מצטער בהן בתחילה, ועושה בהן אחרית טובה שנאמר: "והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגא מאד".

ואשרי עין ראתה למרן החיד"א בספרו פתח עינים (סנהדרין כו:), שהביא דברי הזוהר חדש על הפסוק "לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה" רבי יצחק אמר, בתחילה נקראת תושיה שמתשת כוחו של אדם, מפני שיש לו להלחם עם יצר הרע ולכתת עצמו וכל גופו בבית המדרש עד שירגיל אותו בתורה. ולאחר שהוא רגיל לעסוק בתורה, אז יש לו שמחה וגבורה. ע"כ. ומצאתי כן גם במדרש הנעלם בפרשת בראשית.

[ובספרו מראית העין (שם) הוסיף לבאר, שהתורה מבטלת את היצר הרע, שהיצר הוא כח האדם שהוא מתאוה לעניני העולם הזה, ונותן בו כח להשתדל במה שאינו ראוי, ומההיתר יביאנו לאיסור, והתורה מבטלת היצר הרע, וזהו שאמרו תורה מתשת כוחו דהיינו יצרו].

נמצאנו למדים מדברי הזוהר הקדוש והמדרש הנ"ל, שרק בתחילת לימודו של האדם, התורה מתשת את כחו, אבל לאחר שלמד הרבה תורה והורגל בה, אדרבה התורה מחזקת את כוחו, ומשמחת את לבו.

וכן מסופר בזוהר חדש (פ' לך לך דף מב:): רבי אלעזר בר רבי שמעון פגש את אליהו בדמות זקן וילד הולך עמו, והיה לפניהם נהר שזורם בחוזקה. אמר לו הזקן: תעלה את הילד על כתפי ותעלה גם אתה בצד שני, ואעביר אתכם את הנהר. אמר לו רבי אלעזר: והרי אתה תלמיד חכם ותש כֹּחַך מחמת לימוד התורה שנקראת תושיה שמתשת כחו של אדם, ולא תוכל להעבירנו את הנהר?! אמר לו: גם ביד אחת אני יכול להעביר את שניכם! שאל רבי אלעזר את הזקן: האם למדת תורה? אמר לו: כן. אמר לו: ולא נקראת תושיה שמתשת כחו של אדם? אמר לו: ולא נקראת רפואה [שנאמר: רִפְאוּת תְּהִי לְשָׁרֶךָ וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ]? ומאחר שלמדתי הרבה תורה, הרני דומה למי ששתה כלי מלא ברפואות, והתחזק כוחי. והעביר אותם את הנהר. ע"כ. אתה הראת לדעת, שלאחר שלומדים הרבה תורה, התורה מרפּה ומחזקת את כוח האדם.

19. הנה במדרש שיר השירים רבה (פרשה ה אות ג) מסופר על רבי אלעזר ברבי שמעון שפעם אחת הלכו סוחרים עם חמוריהם לעיר 'המוניא' כדי לקנות סחורה, ובדרך נכנסו לביתו של רשב"י, וראו את רבי אלעזר בנו יושב ליד התנור, ואמו היתה אופה לחם והוא אוכל, עד שגמר את כל הלחמים שאפתה אמו. אמרו הסוחרים, כנראה יש נחש רע בבטנו של זה, ועלול הוא להביא רעבון לעולם. שמע זאת רבי אלעזר, והלך החוצה והרים את חמוריהם של הסוחרים לגג.

כשיצאו הסוחרים, חיפשו את חמוריהם ולא מצאו, הרימו את עיניהם למעלה, וראו את חמוריהם על הגג. הלכו לרבי שמעון וסיפרו לו את הדבר, אמר להם: שמא דיברתם על בני איזה דבר רע והוא שמע זאת? אמרו לו שכאשר ראו אותו אוכל הרבה, אמרו שהוא עלול להביא רעב. אמר להם: ולמה הכנסתם בו עין רעה וצרה, וכי משלכם הוא אוכל? והרי זה שברא אותו נותן לו את מזונו כרצונו! אך למרות שהצדק עמו, לכו ואִמרו לו בשמי שיוריד לכם את החמורים. ואכן הורידם מהגג.

ואמרו שם, שהנס האחרון היה קשה מן הראשון, משום שכאשר העלה אותם לגג העלה אותם אחד אחד, אך כשהורידם הוריד אותם שנים שנים. וכל זה היה קודם שעסק בתורה, אבל לאחר שנתעסק בתורה, אפילו טליתו לא היה יכול לסבול (לשאת), לקיים מה שנאמר "מעולפת ספירים" [שהתורה מעלפת ומתישה כוחו של אדם אפילו אם הוא חזק כמו אבן ספיר שהיא חזקה מאוד]. ע"כ.

ולכאורה קשה, שהרי מבואר לעיל בשם הזוהר, שרק בתחילת למודו של אדם תורה מתשת כוחו, אבל לאחר שעמל בה זמן רב, התורה מחזקת אותו, ואם כן כיצד תשש כוחו של רבי אלעזר לאחר שעסק בתורה, עד כדי כך שלא היה יכול לשאת את בגדו? וראיתי בשו"ת יביע אומר (חלק ב סימן חי) שכתב, שעל ידי עמל רב, ודאי שתש כוחו של הלומד תורה. ע"ש. ולפי זה צריך לומר שמאחר שרבי אלעזר היה כל ימיו עומל ויגע יגיעה רבה בתורה, לכן לא יכל לשאת את טליתו, וכיוצא בזה אמרו על רבי זירא, שלאחר עמל רב בתורה, היה נחלש ולא יכל ללמוד כדאיתא בברכות (דף כ"ח).

להתפרנס ממשכורת של כולל

יב. עדיף לאדם ללמוד תורה כל היום, ולקבל תמיכה מהנהלת הכולל וכדומה, מאשר לעסוק במלאכה כמה שעות ביום לצורך פרנסתו, וללמוד תורה בשעות הפנאי, שבאופן כזה אי אפשר לקנות את התורה הקדושה [20]

בענין - לימוד תורה ועבודה

20. הנה רבינו הרמב"ם (פ"ג מהל' תלמוד תורה ה"י) כתב: כל המשים לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה, ויתפרנס מן הצדקה, הרי זה מחלל את השם ומבזה את התורה, ונוטל חייו מן העולם הבא, לפי שאסור ליהנות בעולם הזה מדברי תורה. וכבר אמרו חכמים, אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות, וכל תורה שאין עמה מלאכה, סופה בטלה וגוררת עון. ע"כ.

וכן האריך בזה הרמב"ם בפירוש המשניות (פ"ד דאבות מ"ה), וזה תוכן דבריו: דע שזה שאמר שלא תעשה התורה קרדום לחפור בו, כלומר לא תחשבהו כלי לחיות בו, כי כל מי שיהנה בעולם הזה בכבוד התורה, נוטל חייו מחיי העולם הבא.

וכבר ידעת שהלל הזקן היה חוטב עצים, והיה לומד לפני שמעיה ואבטליון, והיה עני בתכלית העניות, ואין ספק למשכיל, שאילו היה מורה לאנשי דורו שרצונו ליהנות מהן, לא היו מניחים אותו לחטוב עצים.

ורבי חנינא בן דוסא שיצאה בת קול ואמרה: כל העולם אינו ניזון אלא בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו בקב חרובים מערב שבת לערב שבת, ולא היה מבקש עזרה מבני אדם. ורב יוסף היה מוליך עצים ממקום למקום, והיה אומר יפה מלאכה שמחממת בעליה, כי בהוליכו העצים הכבדים, היה מתחמם גופו בלא ספק, והיה משבח זה ושמח בו, והיה נהנה במה שחלק לו השם יתברך (גיטין סז:).

ולא מצאנו חכם מן החכמים העניים שהיה מגנה אנשי דורו על שלא היו מעשירים אותם, והם בעצמם היו חסידים מאמינים האמת, והיו מאמינים בה' יתברך ובתורת משה, ולא היו מתירים לעצמם לבקש ממון מבני אדם, והיו רואים שלקיחת ממון היה

חילול השם בעיני ההמון, מפני שיחשבו שהתורה מלאכה מהמלאכות אשר יחיה בהם אדם ותתבזה בעיניהם. ע"ש. ומשמע מדבריו שאין להנות ממשכורת של כולל וכדומה, אלא צריך להביא פרנסתו ביגיע כפיו.

ברם, שפיר עינא דחזי בשו"ת יביע אומר (ח"ז יו"ד סימן יז) שהביא דברי הרשב"ץ שכתב, שחובה על ישראל לפרנס בדרך כבוד לחכמיהם ולדייניהם אשר תורתם אומנותם, והרמב"ם בפירוש המשניות (שם), הפריז על מדותיו בזה, והטעה כמה גאונים ורבנים אשר היו לפניו ובזמנו, ואם הוא ז"ל המזל עזרו וזכה להיות קרוב למלכות ונכבד בדורו, להיותו גדול ברפואה ובחכמה, ולא נצרך לקבל פרס מהקהילה, מה יעשו הרבנים והחכמים אשר לא זכו לבוא לידי מדה זו, האם חס ושלום ימותו ברעב או יפרקו עול התורה מעל צוארם להתבזות במלאכה אצל עמי הארץ, אין זאת כוונת התורה והתלמוד. ע"ש.

וכן מרן הכסף משנה (בהל' תלמוד תורה פ"ג ה"י) האריך להוכיח מהש"ס שהחכמים ותלמידיהם היו מתפרנסים מתרומות הצבור. ועוד שאפילו אם נודה שהלכה מעיקר הדין כדברי הרמב"ם, מכל מקום כבר הסכימו כל גדולי הדורות להתיר משום עת לעשות לה' הפרו תורתך, שאילו לא היתה פרנסת המלמדים והלומדים מצויה מתרומות הצבור, לא היו יכולים להקדיש את זמנם ולטרוח בתורה כראוי, והיתה התורה משתכחת מישראל ח"ו, אבל בהיותה מצויה לפרנסתם, יוכלו לעסוק בתורה תדיר, ויגדיל תורה ויאדיר. ע"כ.

גם בספר ים של שלמה (פ"ג דחולין סימן ט) האריך למעניתו להחזיק המנהג שנהגו כל התלמידי חכמים להתפרנס מתרומות הצבור ולעסוק בתורה, ואם לא היו עושים כן, היתה התורה בטלה ומשתכחת מישראל ח"ו, כי אי אפשר לכל אדם לעסוק בתורה ולהחכים בה לדון ולהורות הלכה למעשה לרבים, ולהתפרנס ממעשה ידיו, וכל שכן למי שהוא ראש ישיבה ומרביץ תורה ברבים, והוא צריך לחלק עתותיו בלימוד התורה לו ולאחרים, שעבירה היא בידו אם לא יקבל פרנסתו מאחרים. אף שהוא יודע מלאכה שיוכל להרויח ולפרנס ממנה את ביתו, כי אי אפשר שלא יתבטל מתלמודו אם יעסוק במלאכה. ע"ש.

גם הגאון רבי חיים בן עטר בספר ראשון לציון (סימן רמו) כתב, שאם יש אדם שיכול להתפרנס ממלאכתו וללמוד תורה בשעת הפנאי, או שיטול פרנסתו ופרנסת בני ביתו ממחזיק יחיד או מבני אדם רבים, כדי שילמד כל היום, הנה בזמנינו שנתמעטו הלבבות והדעות, והלואי שילמד אדם כל היום, ובתורתו יהגה יומם ולילה, וישיג לדעת את

הדינים הנחוצים והנצרכים, וכיצד יקיים מצות הקדוש ברוך הוא, לכן נראה שיותר טוב שילמד כל היום ויטול פרנסתו מאחרים, ועץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר. ע"כ.

וכן כתב בשו"ת אגרות משה כרך ה (יו"ד סימן קטז), שאותם המתחסדים לנהוג על פי דברי הרמב"ם, ואומרים שצריך שיהנה מיגיע כפיו ויקבע עתים לתורה בשעות הפנאי, ואינם לומדים כל היום בכולל, הם הולכים אחר עצת יצר הרע, המסיתם שיפסיקו ללמוד תורה כראוי, ויעסקו במלאכה ובמסחר, עד שלבסוף ישכחו גם את המקצת שלמדו בילדותם, ואף לא ישאר להם זמן ללמוד כלל. ולכן הלכה רווחת שנתקבלה בכל הדורות ובכל תפוצות ישראל, שמותר ומצוה לעסוק בתורה בתמידות ולהתפרנס ממשכורת הכולל, וכן מי שהוא רב ומורה הוראה, מקבל משכורתו מקופת הצבור, ואין שום מדת חסידות להמנע מזה. ע"ש. ועיין בערוך השלחן (סימן רמו אות מ) שביאר, שגם הרמב"ם מודה שמותר להתפרנס מהציבור כדי ללמוד תורה.

יג. אף אם המשכורת שמקבל מהכולל זעומה ומספיקה לו בדוחק, לא יעזוב בגלל זה את לימודיו, אלא ימשיך לעסוק בתורה. וכבר הבטיחו חכמינו ז"ל, שכל המקיים את התורה מעוני, סופו לקיימה מעושר. והבוטח בה' חסד יסובבנו [21]

סופו של הלומד תורה מעוני

21. (פרקי אבות פרק ד משנה ט). ואמרו באבות דרבי נתן (פרק ו), מה היתה תחלתו של רבי עקיבא; בכל יום ויום היה מביא חבילה של עצים, חציה מוכר ומתפרנס וחציה מתקשט בה. עמדו עליו שכניו ואמרו לו: עקיבא אבדתנו בעשן, מכור את העצים לנו, וטול שמן בדמיהן ושנה לאור הנר. אמר להם הרבה סיפוקים אני מסתפק בהן, אחד, שאני שונה לאורן, ואחד שאני מתחמם כנגדן, ואחד שאני ישן בהם.

ועתיד רבי עקיבא לחייב את כל העניים בדין, שאם יאמרו עניים היינו, אומרים להם והרי רבי עקיבא היה עני ביותר ומדולדל ועסק בתורה. ואם אומרים מפני טפינו, אומרים להם והלא רבי עקיבא היו לו בנים ובנות. בן ארבעים שנה הלך רבי עקיבא ללמוד תורה, בסוף שלש עשרה שנה לימד תורה ברבים. אמרו, לא נפטר רבי עקיבא מן העולם עד שהיו לו שולחנות של כסף ושל זהב, ועד שעלה למטתו בסולמות של זהב, והיתה אשתו יוצאה בקרדוטין ובעיר של זהב.

וכן אמרו בנדרים (נ.) שהוא ואשתו רחל היו ישנים בימות החורף במערה, בין התבן, מפני שלא היה להם כרים וכסתות לישן עליהם, ובבוקר היה מלקט התבן משערותיה, ואמר לאשתו: אילו היתה לי אפשרות, הייתי עושה לך תכשיט בדמות ירושלים של זהב.

ובסופו של דבר התעשר, ועשה לאשתו תכשיט בדמות ירושלים של זהב, ראתה אותה אשתו של רבן גמליאל ונתקנאה בה, באה ואמרה לבעלה. אמר לה: וכי כך היית עושה לי כמו שהיא עשתה לו, שהיתה מוכרת מקלעות ראשה ונותנת לו דמיהן כדי שיעסוק בתורה. (ירושלמי שבת פרק ו ה"א).

ואמרו שם בגמרא, ששה דברים התעשר רבי עקיבא, מכלבא שבוע חמיו, לאחר שהתיר לו את נדרו. וממטרוניתא, שפעם אחת הוצרכו רבי עקיבא ותלמידיו למעות, הלכו אצל מטרוניתא אחת ובקשו ממנה הלואה, אמרה לו לרבי עקיבא, הריני מלוה אותך ותהיה אתה לוה, והקדוש ברוך הוא והים ערבים בדבר, וקבע לה זמן לפרעון החוב, וכשהגיע הזמן היה רבי עקיבא חולה, ולא בא לפרוע חובו, עמדה אותה מטרוניתא על שפת הים, ואמרה, רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שרבי עקיבא חולה, ואין בידו לפרוע חובו, הבט וראה שאתה ערב בדבר.

באותה שעה נשתטית בתו של הקיסר, ונטלה ארגז מלא דינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות והשליכה אותו לים, והים הציף אותו למקום שהיתה אותה מטרוניתא יושבת על שפת הים. מיד נטלה אותו ארגז והלכה לה. לימים נתרפא רבי עקיבא, ובא אצל המטרוניתא ומעותיו בידו. אמרה לו: כבר פניתי אל הערב, והוא פרע לי את כל החוב. ומזה נתעשר רבי עקיבא. ע"ש. הא למדת שהמקיים את התורה מעוני, סופו לקיימה מעושר.

הלומד מעוני חכמתו גדולה יותר

מספרים על הגאון רבי שמואל שטראשון מוילנא {הרש"ש}, שעמד פעם על לשון התוספות יבמות (פא:) ולא הבינו. ונזדמן שהגאון הנצי"ב עבר דרך וילנא, ונכנס לביתו של הרש"ש, והרש"ש הציע לפניו את שאלתו על דברי התוספות. הנצי"ב עיין שעה קלה, והשיב לו מה כוונת התוספות. שאל הרש"ש את הנצי"ב, איך השגת זאת בשעה קלה? אמר לו הנצי"ב, כבוד תורתו לומד תורה מתוך עושר, ואילו אני לומד תורה מתוך עוני ודוחק, ולכן זכיתי להבין זאת בשעה קלה. (ענף עץ אבות) .

מלימוד תורה לא מפסידים

כתב הסטייפלר זיע"א בספרו ברכת פרץ (פרשת מקץ), שלא הובטח לעמלי תורה שיזכו לעשירות וכיוצא בזה, כי הכל לפי מה שנגזר עליו מתחילת שעת יצירתו. אבל מכל מקום זה מובטח להם, שעל ידי עסק התורה, לא יפסידו ולא יגרע חלקם מכמות שהיה בא להם אילו לא עסקו בתורה. וגם כי באמת לבסוף אחר זמן רב, משתלם לו גם בעולם הזה, ולפי ערך יגיעתו בתורה, מתקיים בו "במקומך יושיבוך", ועל דרך שאמרו בגמרא

(סנהדרין צ"ט) על הפסוק "נפש עמל עמלה לו", הוא עמל במקום זה, ותורתו עומלת לו במקום אחר. ואולם עיקר השכר הוא בעולם האמת. ע"כ.
היוצא בדברות קודשו, שגם אם אברך יחליט לעזוב את הכולל ולצאת לעבוד, לא ירויח יותר ממה שהיה צריך להגיע לו אילו היה ממשיך לשבת בכולל וללמוד תורה, ואם כן מה יועיל לו עזיבתו חיי עולם כדי לעסוק בחיי שעה. ואשרי האיש אשר בתורת ה' חפצו ובה יהגה יומם ולילה, וסופו שיהיה כעץ שתול על פלגי מים אשר עלהו לא יבול, וכל אשר יפנה יצליח.
וראה במסכת תענית (כא.), שאילפא ורבי יוחנן היו זקוקים מאוד לפרנסה, ואילפא הלך לעסוק במסחר, ואילו רבי יוחנן חזר ללימודו והמשיך ללמוד תורה בדוחק ובעוני, עד שזכה להיות ראש ישיבה, והתעשר עושר גדול.

בענין- גדול הנהנה מיגיע כפו יותר מירא שמים

בגמרא ברכות (ח.) אמרו: "גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים". ופירש הרי"ף בעין יעקב (שם), שמי שפרנסתו באה לו מיגיע כפיו, וגם עוסק בתורה, עדיף מירא שמים שמתפרנס מאחרים וכל היום עוסק בתורה ואינו מתבטל אפילו שעה אחת, שאותו שעוסק במלאכתו ואינו ניזון מאחרים טוב ממנו. ע"ש.
אולם בספר מאור ישראל (שם) כתב, שאף שזוהי שיטת הרמב"ם (בפ"ג מה' ת"ת), מכל מקום בזה הזמן עדיף יותר שילמד כל היום, ויתפרנס על ידי שיחזיקו בו בדרך כבוד כפי שעשו ישששכר וזבולון.
ומה שאמרו גדול הנהנה מיגיעו, הכוונה, שנהנה מיגיעו שיגע בתורה, ועל זה הוא סומך לפסוק בכחא דהיתרא לעצמו, ונהנה מהוראתו, יותר מאותו ירא שמים שאינו יכול להחליט ופוסק לחומרא, כי הנהנה מיגיע כפו יש לו הנאה גם בעולם הזה, שאם יש לו ספק בהלכה, טורח ויגע למצוא צדדים להתיר, כגון שיש לו ספק אם בהמה זו מותרת או אסורה, על ידי שיגע להתירה, סופו שנהנה ממנה ואוכלה. ואילו ירא שמים בלבד, אין לו את העולם הזה, מפני שכשיש לו ספק הוא אוסר, ואינו נהנה מאותה שאלה שנשאל עליה בביתו, ויש לו הנאה בעולם הבא בלבד.
וכיוצא בזה מצינו להרמב"ם בשמנה פרקים (פרק ז) שהביא מחלוקת הפילוסופים והחכמים אם העמל לכבוש את יצרו עדיף ממי שטבעו ישר הולך לקיום מצות התורה, והכריע ביניהם בין המצוות השמעיות שעל זה אמרו לפום צערא אגרא, וכמה שהוא יגע לכבוש את היצר עדיף טפי, ובין המצות השכליות שצריכים להשמר בטבע.

ועיין בתענית (כה:) שרבי אליעזר התפלל ולא ירדו גשמים, וכשהתפלל רבי עקיבא ירדו, ואמרו שם, לא שזה גדול מזה אלא שזה מעביר על מדותיו וזה אינו מעביר על מדותיו, ופירש החכמת מנוח, שרבי אליעזר שהיה בן אנשים צדיקים, בנקל היה יכול להתמסר לעבודת ה', מה שאין כן רבי עקיבא שהיה בן גרים, היה טורח מאוד לכפות יצרו, ולכן אמרו שהוא מעביר על מדותיו יותר מרבי אליעזר. ע"ש.

וזה מה שאמרו כאן "גדול הנהנה מיגיעו", זה שעל ידי מלחמתו עם היצר מכניע את יצרו, והוא "גדול" הנהנה מיגיעו, שכל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו, והוא נהנה מהסיפוק הרוחני שעלה בידו סוף סוף להתגבר על יצרו, יותר מירא שמים באופן טבעי, וכמו שאמרו "לפום צערא אגרא", ולכן כיון שגם גופו עמל ויגע ומצא כפי מדתו, מגיע גם לגוף הנאה של עולם הזה. אבל ירא שמים די לו בחלקו לעולם הבא, כיון שגופו לא יגע והתאמץ להתגבר על יצרו, ובדרך פשוטה וקלה עשה וקיים המצות, ולכן די לו בשכר של עולם הבא.

פרק ח' - תפילה לפני הלימוד ולאחריו

א. לפני שיישב האדם ללמוד תורה, חייב להתפלל לבורא עולם שלא יהיה לו דבר תקלה בלימוד שלומד, ושיבין היטב את לימודו. ולאחר הלימוד, צריך להודות להשם יתברך על שזיכהו ללמוד תורה [1]

1. במשנה בברכות (כח:) אמרו על רבי נחוניא בן הקנה, שהיה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפילה קצרה. אמרו לו: מה מקום לתפילה זו? אמר להם: בכניסתי אני מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי, וביציאתי אני נותן הודאה על חלקי.

וכתב שם הרמב"ם בפירוש המשניות, ששתי תפילות אלו חובה על כל מי שנכנס לבית המדרש ללמוד, הלא תראה שלא אמר 'בכניסתו מה היה אומר' שמשמע שזה רק סיפור מה שהיה אומר רבי נחוניא, ותהיה רשות בידינו לבחור אם לעשות כן או לא, אלא אמר 'בכניסתו מה הוא אומר', רצונו לומר - אם נכנס הנכנס לבית המדרש, מה הוא צריך לומר. ע"כ. וכן פסק בשלחן ערוך (או"ח סימן קי סעיף ח).

האם גם כשלומד בביתו צריך להתפלל לפני הלימוד

הנה אף שבמשנה אמרו שבכניסתו לבית המדרש יאמר תפילה קצרה, כתב הטורי זהב (סימן קי ס"ק ח), דהוא הדין במי שיושב ללמוד אפילו ביחידות, ובפרט אם הגיע להוראה, צריך להתפלל שלא יטעה בלימוד ובהוראה. וכן כתב בשמו המשנה ברורה (שם). ומדבריו משמע, שגם היושב בביתו צריך לומר תפילה זו. וכן כתב בספר פתח הדביר (שם דף קד).

ואנכי הרואה לגאון רבי חיים זוננפלד בשו"ת שלמת חיים (סימן תקה בנד"מ) שנשאל האם יש איזה טעם שיש אנשים שאינם נזהרים לומר תפילה שקודם הלימוד ואחריו. והשיב: לא ידעתי טעם לכך, ופשיטא שראוי לקיים דברי הטור והשלחן ערוך לומר תפילה זו. וכנראה הטעם שלא נזהרים בזה, משום שלא נזכר לומר זאת כי אם הנכנס לבית המדרש, אבל לעצמו בביתו לא שייכה כל כך תפילה זו. ומאחר שיש אנשים שהורגלו ללמוד בביתם, לכן גם כשנכנסים אחר כך לבית המדרש אינם מתפללים תפילה זו, מפני שהורגלו שלא לאומרה בביתם. ע"כ.

ומבין ריסי עיניו ניכר, שאותם הלומדים בביתם, אינם צריכים מעיקר הדין לומר תפילה זו, מפני שאינה שייכת ללומדים בבית. אולם ממשמעות דברי הט"ז והמשנה ברורה, נראה שאין חילוק בין הלומד בבית המדרש ללומד יחידי בביתו. ומה שאמרו בגמרא "הנכנס לבית המדרש", היינו משום שכך היתה הרגילות ללמוד שם, אבל הוא הדין לגבי הלומד בביתו, שחלה עליו חובה לומר תפילה זו, כדי שלא תצא תקלה מתחת ידו ויבין את תלמודו על בוריו.

להתפלל על זיכרון הלימוד

דרך אגב, בגמרא בברכות (ח.) אמר רבי נתן "על זאת יתפלל כל חסיד לעת מצוא" זו תורה. והקשה שם הרי"ף בעין יעקב, איזה תפלה יתפלל, אם שתהיה התורה קנויה לו, והלא זה תלוי ביגיעתו, כי יגעתי ולא מצאתי אל תאמן. ותירץ, שמצינו שהתורה אם זכה אדם נעשית לו סם חיים, ואם לא זכה נעשית לו סם המות, לכך יתפלל כל חסיד שתהיה לו התורה סם חיים.

אולם בספר מאור ישראל (שם) הביא קושית הרי"ף וכתב על זה דלא קשיא מידי, שהרי איתא במגילה (ו:) שכל מה שאמרו יגעתי ומצאתי תאמין, הני מילי לחדודי, אבל לאוקומי גירסא [שלא ישכח תלמודו] סייעתא מן שמיא הוא. ופרש"י שיש יגע ואינו מוצא. ואם כן בודאי שיש צורך בתפלה לה' החונן לאדם דעת שיתן לו זכרון, וידע בעל פה כל מה שלמד לאורך ימים. ועוד אמרו בנדה (ע:): מה יעשה אדם ויחכם, ירבה בישיבה וימעט בסחורה. אמרו, הרבה עשו כן ולא הועיל להם, אלא יבקש רחמים ממי שהחכמה שלו, שנאמר כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה.

והבט וראה בשו"ת שבט הלוי חלק ט (סימן מג) שנשאל מה היא הסגולה לזכרון בתורה, וכתב שהרבה נאמר בזה, והעיקר לחזור הרבה פעמים, ולתפוס היטב במוח ובלב מה שלומד עד שיתישב בלבו, ואז יזכור היטב, ועיקר שבעיקרים להתפלל למי שהחכמה שלו [עיין נדה דף ע'], ויותר אין להאריך. ע"כ. וראה עוד בספר מאור ישראל (מגילה ו:).

ב. נוסח התפילה שצריך לומר לפני הלימוד הוא: יהי רצון מלפניך ה' אלהי, שלא אכשל בדבר הלכה. שלא אומר על טהור טמא ולא על טמא טהור, ולא על מותר אסור ולא על אסור מותר, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ואל יכשלו חברי ואשמח בהם [2]

2. נוסח זה הובא ברמב"ם בהלכות ברכות (פרק י הלכה כג), ואף שבשלחן ערוך גרס "יהי רצון מלפניך ה' אלקינו ואלקי אבותינו" בלשון רבים, מכל מקום כתב בשו"ת מנחת יצחק (חלק ט סימן כג) שהנוסח בש"ס וברי"ף וברמב"ם וברא"ש ועוד ראשונים, לומר "אלקי" בלשון יחיד. וכן עיקר. ע"ש. ועל כל פנים מי שאומר בלשון רבים כפי שכתב השלחן ערוך אין מזניחים אותו. ועיין בשו"ת אפרקסתא דעניא (חלק א סוף סימן סט).

לא לשמוח באֵי ידיעת החבר

הנה אחד מהדברים שמתפללים עליהם קודם הלימוד הוא "שלא יכשלו חברי ואשמח בהם", וראיתי לנכון לכתוב כאן דברי האורחות צדיקים (שער השמחה): הרבה רעות יש בשמחה ובשחוק, כמו השמח במכשול חבירו בעת שמגיע לו פגע רע מפגעי העולם, ועל זה נאמר (משלי כד יז): "בנפול אויבך אל תשמח". ועוד יש שמחה רעה מזאת, כמו השמח כשחבירו נכשל בעבודת הבורא יתברך, או שמח במיעוט ידיעתו.

צריך שתבין; עבד המשרת למלך באמונה, יש לו להצטער בראותו אנשים המורדים באדוניו והמחרפים אותו. אבל בהיות העבד שמח בראותו קילקול אדוניו וחרפתו, אין זה עבד נאמן, רק חבר הוא לאיש משחית ועוונו ישא. והנה הכתוב אומר בתהלים: "רוצה ה' את יראיו", ומי ששמח במכשול חבירו, אין רצונו כרצון הבורא יתברך.

על כן התפלל רבי נחוניא בן הקנה: אל ייכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי, כי ראה שזה דבר מצוי, שאחד ישמח בטעות חבירו, כדי שיהיה הוא נוצח את חבירו, ויהיה לו שֵם. ואף כמה בני אדם חשובים אינם נזהרים בזה. לכן כל איש, אשר רצונו רצון האלהים, יצטער על שאין נעשה רצון ה'. ע"כ. ישמע חכם ויוסף לקח.

ג. ראוי ונכון להוסיף ולומר קודם הלימוד: יהי רצון מלפניך ה' אלהי, שתאיר עיני במאור תורתך, ותצילני מכל מכשול וטעות, הן בדיני איסור והיתר, הן בדיני ממונות, הן בהוראה הן בלימוד, גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך, ומה ששגיתי כבר העמידני על האמת, ואל תצל מפי דבר אמת עד מאד, כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה [3]

3. כן כתב הטורי זהב (סימן קי ס"ק ח). ואגב ריהטא ראיתי בספר נחלת דוד לגאון רבי דוד רובין תלמיד רבינו חיים מוולוז'ין זצ"ל (ברכות ג:), שהביא דברי רב אשי שאמר: עד

חצות לילה היה דוד עוסק בדברי תורה, מכאן ואילך בשירות ותשבחות. ומנין שמהערב עד חצות היה עוסק בתורה? שנאמר בתהלים: קִדַּמְתִּי בַנֶּשֶׁף וָאֲשַׁוֵּעָה לִדְבָרְךָ יִחָלְתִּי. וצריך ביאור, איך לומדים מפסוק זה, שהיה דוד עוסק בתורה מתחילת הערב, והרי 'אֲשַׁוֵּעָה' הוא לשון תפילה ולא לשון לימוד, ואם כן משמע שהיה קם בערב כדי להתפלל ולא ללמוד.

וביאר, שדוד המלך היה עוסק בתורה עד חצות, ולכן קודם הלימוד היה מתפלל, ולזה אמר "קדמתי בנשף ואשועה" כלומר, לפני תחילת הלימוד בערב, נשאתי תפילה. ואחר חצות שגמר מלעסוק בתורה, היה צריך ליתן הודאה על חלקו, ולזה אמר "חצות לילה אקום להודות לך" על זה שזיכיתני ללמוד תורה. והוא נכון. ע"כ. ולפי זה יוצא שהתפילה שקודם הלימוד, נאמרה כבר לפני רבי נחוניא בן הקנה, על ידי דוד המלך ע"ה.

ד. ביציאתו מבית המדרש אומר: מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות, שאני משכים והם משכימים, אני משכים לדברי תורה, והם משכימים לדברים בטלים. אני עמל והם עמלים, אני עמל לדברי תורה ומקבל שכר, והם עמלים ואינם מקבלים שכר, אני רץ והם רצים, אני רץ לחיי העולם הבא, והם רצים לבאר שחת [4]

4. רמב"ם (שם), ומקורו טהור מדברי הגמרא בברכות (דף כ"ח), ופירש שם רש"י, שיושבי קרנות הם חנוונים, או עמי הארץ, שעוסקים בדבר שיחה. ע"כ.

וכתב הבית יוסף (סימן קי) בשם רבינו יונה, לכאורה מדוע הוצרך לומר שאנו רצים והם רצים, והלא הוא בכלל מה שאמר בתחלה "אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר".

ותירץ שהוא דבר בפני עצמו, ורצונו לומר, כשאני רואה שעוברים הימים והזמנים, אני מרגיש בעצמי שאני רץ בכל יום ומתקרב למיתה, ומפני זה אני מכין צידה לדרך, כדי שאזכה לחיי העולם הבא. אבל יושבי קרנות, אינם מרגישים במיתתם כלל, ואינם מכינים להם צידה לדרכם. ע"כ.

ומסופר באבות דרבי נתן (סוף פרק כא) על ברבי עקיבא, שהיה יושב ודורש ושונה לתלמידיו, ונזכר מה שעשה וישב בילדותו עם עמי הארץ, ואמר: מודה אני לפניך ה' אלהי, ששמת חלקי מיושבי בית המדרש, ולא שמת חלקי מיושבי בתי כנסיות של עמי הארץ.

ה. הגאון רבי חיים מצאנז זצ"ל היה אומר, שבגלל שהקילו בתפילה שלפני הלימוד ולאחריו, נתמעטו בעוונותינו התלמידי חכמים. ועל כן יזהר כל אחר להקפיד לומר תפילה זו לפני ואחרי לימודו, ויראה ברכה בעמלו [5]

5. ראה בשו"ת שבט הקהתי (חלק ב סימן א). וכתב בספר ארחות רבינו הקהילות יעקב (ח"ג עמוד קיב) שמרן החזון איש אמר שהרוצה להצליח בלמודו יזהר בג' דברים. א) יזהר מהדברים הצריכים נטילה כמבואר בשלחן ערוך (סימן ד סעיף יח). ב) יזהר שלא להוציא שקר מפיו בשום אופן. ג) יזהר לומר את היהי רצון שאומרים קודם ה לימוד.

פרק ט' - לימוד תורה בקדושה

שמירת העינים

א. אסור ללמוד תורה בעודו רואה נשים שאינן צנועות, ולכן אדם שיושב באוטובוס וקורא תהלים או משניות בעל פה, וממולו יש נשים לא צנועות, יעצום עיניו או יטה ראשו לצד אחר וימשיך בגירסתו.

אבל אם יושב באוטובוס ולומד באיזה ספר תורני, ויושבות או עומדות לידו נשים שאינן צנועות, רשאי להמשיך ללמוד מתוך הספר כנגד אותן נשים, מפני שאינו רואה אותן [1]

1. הנה בגמרא בברכות (כד.) מבואר, שאסור לקרוא קריאת שמע מול טפח מגולה באשה במקום שדרך לכסותו. וכן פסק הרמב"ם בהלכות קריאת שמע (פרק ג הלכה טז), שאסור להסתכל בגוף של אשה כשהוא קורא קריאת שמע, ואפילו היא אשתו. וכל שהיה טפח מגולה מגופה, אסור לקרות כנגדה עד שיחזיר פניו. ע"כ.

וכתב מרן הבית יוסף (סימן עה), שמשמע מדברי הרמב"ם שבהחזרת פניו לצד אחר מותר, אף על פי שהיא עומדת סמוכה לו. והטעם לכך, משום שהכתוב תלה דבר זה בראיה, שנאמר: "ולא יֵרָאה בך ערות דבר ושב מאחריך". ומטעם זה נראה שאם הוא עוצם עיניו או שהוא בלילה, מותר לקרוא כנגדה. ואף על פי שבספר הרוקח אוסר לקרוא קריאת שמע גם כשעוצם עיניו, כדאי לסמוך על המתירים בזה. ע"כ. וכן פסק מרן בשלחנו הטהור (שם סעיף ו) שאם אינו מסתכל עליה, מותר לקרוא קריאת שמע כנגדה. והן אמת שרבים מן הפוסקים כתבו לחלוק על מרן הבית יוסף בדין זה, ופסקו שאין להתיר אמירת דברי תורה בעצימת עינים, אלא רק על ידי החזרת פניו לצד אחר, באופן שלא יהיו פניו כנגד הערוה, כמבואר במשנה ברורה (שם ס"ק כט). ע"ש.

מכל מקום טוב עין יראה למרן פאר הדור בשו"ת יחוה דעת (חלק ד סימן ו) שהביא להקת הפוסקים שפסקו כדעת הבית יוסף להקל בזה להלכה, ומהם: הלבוש, והפרישה,

והלחם חמודות, והמאמר מרדכי, והמגן גבורים, וכן מבואר בפסקי רבינו שמעון בר צמח (ברכות כד.). ועוד בה, דהנה בשו"ת פנים מאירות (חלק א סימן עד) כתב, שאפילו לדעת הרוקח וסיעתו שאוסרים לקרוא כנגד ערוה בעצימת עינים, זהו דוקא כשקורא כנגד הערוה ממש (אותו מקום), אבל לגבי טפח באשה ושׂער באשה שהאיסור בהן משום הרהור, לכל הדעות די בעצימת עינים. ע"כ.

וגם הנשמת אדם (כלל ד סימן א) כתב, שהואיל וההלכה ששער באשה וטפח באשה ערוה, אינה אלא מדרבנן משום הרהור, כל שאינו רואה, אין כאן הרהור, ומותר. ולכן מי שיושב באוטובוס וכיוצא בזה, וניצבות מול עיניו נשים בלבוש בלתי צנוע, יוכל לדבר דברי תורה ולברך ברכות, ובלבד שיחזיר פניו לצד אחר, או שיעצום עיניו, או שיקרא מתוך הספר. ע"כ. [וראה בכף החיים (שם אות כח), שלימוד בדרך הרהור בלאו הכי מותר].

והן עתה ראיתי בשו"ת משנה הלכות (חלק ו סימן כא) שגם כן כתב להתיר זאת, ואדרבה מצוה לקחת עימו ספר לעיין בו כשנוסע באוטובוס, וכבר כתב הרמב"ם, שאין מחשבת עריות באה אלא בלב הפנוי מן החכמה, ואם ישב בטל באוטובוס, יהיה לבו פנוי מהחכמה, ויבוא לידי מחשבת עריות. ע"כ. וראה עוד בשו"ת שער שמעון אחד (חלק ה עמוד רסח), ובשו"ת אור לציון (ח"א סימן ח).

דרשה בפני נשים לא צנועות

ב. תלמיד חכם שהזמינוהו לדרוש בפני ציבור שאינו שומר מצוות כדי לקרבם לאבינו שבשמים, ובין הקהל נמצאות נשים לא צנועות, רשאי לומר בפניהן דברי תורה ואינו צריך לעצום את עיניו, אלא ישתדל שלא להסתכל עליהן. ומי שמרכיב משקפים ומסירם בשעת ההרצאה, תבוא עליו הברכה [2]

2. כתב החזון איש בהלכות קריאת שמע (סימן טז אות יא): כתב המרדכי בשם רבי אליעזר ממיץ, שבעוונות הרבים אנו יושבים בין הגויים, ועת לעשות לה', הלכך אין אנו נזהרים מללמוד אף שאנו שומעים קול שיר של נשים גויות, ומטעם זה אפשר לצדד להקל בזמן הזה להגיד תוכחה ברבים, ולהזכיר דברי חז"ל אף שיש פרועות ראש כנגדו, ומשום עת לעשות לה'. וגם אפשר לסמוך על דעת הרבינו יונה שכיון שאינו משים לבו מותר. ע"כ.

ומזה יש ללמוד שתלמיד חכם המוסר שיעור לציבור חילוני כדי לקרבם לדרך הישרה, ובין הקהל נמצאות נשים חילוניות הלבושות בלבוש לא צנוע, יש לו אילן גדול להיתלות בו, ואינו צריך להוריד את ראשו למטה או לעצום את עיניו בשעת הדרשה.

וכן תחזה בשו"ת שלמת חיים (חלק א סימן כו), שנשאל האם מותר לומר דברי תורה ברחוב, אשר בין הקהל יש לחוש בודאי שבשיעור מלוא עיניו יש טפח מגולה באשה. והשיב, דפשיטא שאין לחוש בזה, רק שהדורש יהיה כוונתו לשמים ולא חלילה לראות. ע"כ. וכן כתב להתיר בשו"ת ציץ אליעזר (חט"ו סימן יא).

אומנם כתב הרה"ג רבי יוסף פנחסי שליט"א בשו"ת יפה נוף (סימן פט), שאף על פי שמותר להרצות לפני נשים לא צנועות, מכל מקום כשמזכיר פסוקים בתוך הדרשה ראוי לעצום עיניו, וכמו שכתב בשו"ת יביע אומר (חלק ג סימן ז) שרב המסדר קידושין ועומדות לפניו נשים לא צנועות, יעצום עיניו או יסתכל בספר בשעת הברכות. ע"ש.

נקיות הגוף

ג. אדם שלומד תורה, ובאמצע לימודו מרגיש צורך להתפנות לקטנים או לגדולים, אין לו להתאפק, אלא יקום בזריזות לנקות את גופו, ולאחר מכן ימשיך בלימודו [3]

אולם תלמיד חכם שמוסר שיעור תורה ברבים, ובאמצע השיעור מרגיש צורך להתפנות, ויש לו בושה לצאת באמצע השיעור, אינו צריך להפסיק את שיעורו ולצאת, אלא רשאי להמתין עד סוף הדרשה כדי שלא יתבייש [4]

3. כתב בספר בן איש חי (שנה א פ' ויצא אות א): המשהה נקביו עובר משום בל תשקצו בין בגדולים בין בקטנים, אך בקטנים יש בזה עוד חשש סכנה, וגם עקרות שיהיה עקר אם משהה. ויש שנכשלים בזה, ואם יבוא להם התעוררות והם לומדים, אינם קמים במהירות, אלא ממשיכים ללמוד עד שיגמרו דף הזוהר או המזמור, וזו שטות גדולה, שהרי זה מצוה הבאה בעבירה, ולכן צריך להזהר בזה. וכתב החסד לאלפים בשם המקובלים, שהמיקל בזה, מונע ממנו טהרת המחשבה, ומי שהוא בעל נפש ורוצה להדבק בקונו, צריך להיזהר שיהיה גופו נקי בכל שעה, וזה מועיל גם כן לבריאות הגוף, ונעשה בריה חדשה. ע"כ.

והניף ידו שנית בספרו בן יהוידע על מסכת שבת (מא.), דאיתא בגמרא, שהנצרך לנקביו ואכל, דומה לתנור שלא ניקוהו, והסיקוהו על גבי אפרו, וזהו תחילת ריח זוהמא. וביאר הבן יהוידע, שכונת חז"ל היא, שאם בא לאדם התעוררות לנקביו, ובאותה שעה אכל, דהיינו עסק בתורה, הרי זה עירב קודש בחול, וזה התחלת זוהמא בנפש. ע"כ. וכן הזהיר הגאון החסיד רבי אליהו מני בספר שיח יצחק (עמוד קעז), וכן כתב הגרי"ש קצין בספר קציני אר"ץ (סימן א אות ח).

כיצד היו אמוראים שלמדו תורה כשהוצרכו לנקביהם

בגמרא יבמות (סד:) מסופר על כמה אמוראים שהיו יושבים לשמוע את שיעורו של רב הונא, ומחמת שהיו מתאפקים ולא היו יוצאים להתפנות באמצע הדרשה, נעשו עקרים, ואמר רב אחא בר יעקב, ששים זקנים היינו, וכולם נעשו עקרים מחמת הדרשה של רב הונא, חוץ ממני.

ולכאורה קשה, דהנה מבואר במסכת מכות (דף טז:) שהמשהה נקביו עובר על איסור בל תשקצו, וכן נפסק להלכה בשלחן ערוך (אורח חיים סימן ג סעיף יז). וכתב שם המשנה ברורה (ס"ק לא) שאם משהה עצמו לקטנים, עובר גם על איסור "לא יהיה בך עקר".

ובספר חסידים (סימן קכז) כתב: אל ישהה נקביו אפילו שעה אחת, שכל זמן שאדם צריך להשתין ולהסך את רגליו (גדולים), יעמוד מיד פן יסתכן, ויבוא לידי חולי הדרוקן [חולי הפה], ואדם חייב להבריא את עצמו כדי שיוכל לעבוד את בוראו. ועוד, יעבור על בל תשקצו את נפשותיכם. עכ"ל. ואם כן צריך ביאור, כיצד עברו אותם חכמים על איסור בל תשקצו וסיכנו את עצמם, והיה להם לצאת באמצע השיעור.

וראיתי בתרומת הדשן (סימן טז) שכתב, שבמקום שיש זילותא וביזוי, לא חוששים לאיסור דרבנן של "בל תשקצו", והביא ראיה לזה מהגמרא בשבת (לג.) שרבא היה משהה נקביו בעל כורחו, משום שהיה לו עת קבוע ללמד התלמידים, ולא היה יכול להפסיק באמצע השיעור ולצאת, משום כבוד הבריות.

וכן אמרו ביבמות (סד:) על אותם זקנים שנעשו עקרים מחמת שהשהו נקביהם, והיינו משום שהתביישו לצאת לעשות צרכיהם בפני הרבים, ולכן לא חששו לאיסור בל תשקצו. ע"ש. והביא דבריו להלכה מרן הבית יוסף (אורח חיים סימן קג), וכן פסק המחזיק ברכה (סימן ג אות טז). ע"ש. ומזה נלמד, שאיסור בל תשקצו נדחה במקום שיש פגיעה בכבוד הבריות. וכן מבואר בשו"ת הרשב"ש (סימן רעד).

ברם עדיין קשה, דהנה ראה ראיתי למרן החיד"א במחזיק ברכה (שם) שהביא דברי הרב מור וקציעה שהרעיש העולם, איך האמוראים אנסו עצמם ולא התפנו, ונעשו עקרים, וכיצד עברו על לאו של איסור סירוס. [דאמרינן בגמרא בכורות (מד:), שני נקבים יש בו באדם, אחד מוציא שתן ואחד מוציא שכבת זרע, ואין בין זה לזה אלא כקליפת השום, בשעה שאדם נצרך להתפנות ואינו מתפנה, עלול להיות נקב בין מעבר השתן למעבר הזרע, ויהיה עקר ח"ו].

וכתב לתרץ, שכל איסור "לא יהיה בך עקר" היינו דווקא כשמסרס עצמו בידים, אבל אם עושה כן בשב ואל תעשה, כגון שצריך להתפנות ומשהה נקביו, אין בזה איסור

תורה, אלא איסור דרבנן, ולכן משום כבוד הבריות נדחה איסור דרבנן דלא יהיה בך עקר, כדאיתא בברכות (יט.).

והביא עוד דברי הרב תבואות שור, שכתב ליישב, שאותם חכמים לא היו מרגישים שצריכים להתפנות, מחמת שהיו טרודים בעיונם. ע"ש. ולפי שני התירוצים הנ"ל, נמצאנו למדים שמי שלומד לבדו בבית או בבית המדרש, ומרגיש צורך להתפנות, בודאי שמחוייב הוא להפסיק מלימודו ולנקות את גופו, כדי שלא יסתכן חלילה, ורק כשיש בושה לקום כגון באמצע שיעור תורה וכדומה, הקילו לאדם להשהות נקביו.

וכיוצא בזה ראיתי בשו"ת מעין גנים עבאדי (ח"א סימן יג אות נד) שדן בענין מי שבא אצלו תלמיד חכם גדול, ותיכף ומיד נצרך אותו אדם לנקביו, כיצד יעשה, אם ישהה נקביו עובר על בל תשקצו, ואם לא ישהה וילך להתפנות, אזי לא ישאר איש בבית עם התלמיד חכם, ויש בזה מיעוט כבוד לתלמיד חכם. והעלה שאם אינו מתבייש, יאמר לתלמיד חכם שימחול על כבודו, וילך להתפנות. ואם מתבייש, לא ילך להתפנות, כי שהיית נקבים הוא איסור דרבנן.

4. כמבואר בהערה הקודמת, וכן כתב המשנה ברורה (סימן צב ס"ק ז) שאם הוא דורש לרבים ובאמצע נצטרך לנקביו אפילו גדולים, מותר לו לשהות עצמו, דבל תשקצו הוא רק איסורא דרבנן, ומפני כבוד הבריות נדחה.

וכיוצא בזה כתב הפרי מגדים במשבצות זהב (סימן ג אות יג), שהואיל ואיסור בל תשקצו במשהה נקביו הוי רק מדרבנן, לכן נדחה מפני כבוד הבריות. ולכן רשאי להמתין עד שימצא מקום צנוע. ועיין בשו"ת אור לציון חלק ב (עמוד סו בהערה).

הוצרך להתפנות באמצע לימודו ואם יפסיק יגרם לו ביטול תורה

בהיותי בזה, ראה ראיתי למרן הראשון לציון שליט"א בספרו הליכות עולם (חלק א עמוד לט) שכתב, שמי שעוסק בתורה, ונתעורר בו צורך להתפנות, ויכול להחזיק עצמו עד שיעור פרסה (72 דקות) [או שיש לו ספק אם יכול להחזיק עצמו כשיעור זה], יסיים הענין שעוסק בו, ואחר כך יצא לנקביו.

אולם אם יודע בעצמו שאינו יכול להחזיק עצמו עד שיעור פרסה, נכון יותר שיפסיק מלימודו, ויצא לנקביו מיד. אלא אם כן יגרם לו ביטול תורה מחמת כן, שאז רשאי להמשיך בלימודו. וסמך סמיכה בכל כוחו על דברי הביאור הלכה שכתב, שאם הוא לומד לעצמו, ובאמצע הענין נתעורר לו תאוה קצת, אף שהוא משער בעצמו שאינו יכול להעמיד עצמו עד שיעור פרסה, אפילו הכי מותר לו לגמור את הענין. ואם על ידי זה שיפסיק עתה יגרם לו ביטול תורה, בודאי יגמור את הענין.

ולפי זה ניחא בהני סבי דאיעקור מפרקיה דרב הונא (יבמות סד:), ולכאורה איך עברו על בל תשקצו, אלא נראה שסמכו להקל מפני שהתחילו בהיתר וחשבו לגמור הענין שהתחילו בו, ומרוב טרדתם שהעמיקו, לא הרגישו לאיסור לא יהיה בך עקר, ותקראן אותם כאלה. עכ"ד.

ואנכי התלמיד לא זכיתי להבין דבריו, והריני דן לפניו בקרקע, דהנה כבר נתבאר בהערה הקודמת, שכל ההיתר להמשיך ללמוד אף בעודו נצרך לנקביו, הוא משום שגדול כבוד הבריות שדוחה איסור דרבנן של בל תשקצו ולא יהיה בך עקר, ולכן סמכו אותם זקנים שלא לצאת באמצע הדרשה, משום כיסופא. וכן נהג רבא שלא יצא באמצע השיעור להתפנות, משום שהיתה לו בושה לצאת, כמבואר בתרומת הדשן (סימן טז).

אבל באופן שאין חשש לכבוד הבריות כגון שלומד לבדו בביתו, צריך להפסיק מלימודו כדי שלא יעבור על איסור בל תשקצו ולא יהיה בך עקר, והיכן מצינו שדוחים איסור דרבנן משום ביטול תורה, ואדרבה מצינו שמבטלים תלמוד תורה כדי להתפלל תפילה דרבנן. ובפרט שלפי דעת ההגהות מיימוני (פ"ד מה' תפילה) כל מי שנצרך לנקביו, אסור בדברי תורה כל זמן שגופו משוקץ מן הנקבים, והובאו דבריו בהגהת הרמ"א (סימן צב). וראה בשו"ת ישועת משה (חלק ג סימן ט) שכתב בשם הגאון הקדוש מקומרנא בספרו השלחן הטהור, שאם צריך לצאת מבית הכנסת כדי להתפנות, מותר לו לעבור כנגד המתפלל, כדי שלא יעבור על איסור בל תשקצו. ע"ש. וראה עוד בספר הליכות שלמה (תפילה עמוד קיג), ובחסד לאלפים (יו"ד סימן רמ אות י)].

ואם כן נראה שדברי הרב בן איש חי והחסד לאלפים והשיח יצחק והרב מגיני ארץ הנ"ל נאמנו מאוד, ובפרט שגילו לנו שעל ידי הלימוד בלא נקיות, גורם לו זוהמה בנפש ומונע טהרת המחשבה, אזי גם כשיש חשש ביטול תורה כשיפסיק מלימודו, מכל מקום הרי זו ביטולה לצורך קיומה, ודמי למצוה עוברת שצריך להפסיק מלימודו כדי לקיימה. והנראה לע"ד כתבתי.

נגיעה במקומות המכוסים

ד. אסור לאדם לגעת במקומות המכוסים שבגופו בשעה שלומד תורה, מפני שיש שם מלמולי זיעה, ואין זה כבוד התורה ללומדה כשידיו מזוהמות.

[**לפיכך מי שבאמצע לימודו חיכך בידיו בראשו, או שגירד בתוך אוזנו וכיוצא בזה, ישטוף ידיו לפני שימשיך בלימודו, מפני שמצוי במקומות אלו זוהמה** [5]

ואם חושש שיגרם לו ביטול תורה אם יקום לשטוף את ידיו, ינקה ידיו בבגד או בקיר וכדומה, וימשיך בלימודו.] [6]

5. שלחן ערוך אורח חיים סימן צב (סעיף ז), ומשנה ברורה שם. וראה גם בספר כנסת ישראל (ששון חלק א דף יז.) שכתב לאסור ללמוד קודם שינקה ידיו. ע"ש. וכתב הגר"א חפוטא בשו"ת מענה לשון חלק ד (סימן א), שהמיקל להרהר בדברי תורה בעוד ידיו מטונפות כגון שנגע בבית הסתרים וכדומה, יש לו על מה לסמוך, ומיהו יש מקום להחמיר בזה. ע"ש.

ועיין בשו"ת תורה לשמה (סימן יד) שנשאל אודות הנוגע בראשי אצבעותיו במקומות המכוסים שצריך נטילה, האם צריך שיטול כל ידיו, או שמספיק שישפוך קצת מים על ראשי אצבעותיו במקום שנגע בלבד. ופסק שצריך ליטול את כל היד אף על פי שלא נגע כי אם בראשי אצבעותיו.

וראה בשו"ת שבט הלוי (חלק ח סימן ב) שנשאל האם המחכך בפאות ובזקנו שיש שם זיעה צריך נטילה, או מאחר שהם מקומות המגולים אין צריך נטילה. והשיב, שמאחר שהם מקומות המגולים, אין צריך נטילה. ומכל מקום בודאי שאם יש באותם מקומות ריבוי זיעה, ולא רחץ עצמו כמה ימים עד שנעשה זוהמה גדולה וגם מסריח, פשיטא שגם המחכך במקומות אלו הרי הוא כנוגע בצואה וצריך נטילה.

6. משנה ברורה (סימן צב שם). וכתב בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ז סימן ב) שאין איסור למלמד בתלמוד תורה להמשיך ללמוד עם ילדים שדרכם לחכך ראשם ולגעת בנעליים וכדומה, ואין צורך להצריכם ליטול ידים בכל פעם, וגם לא צריך לומר להם שישפשפו ידיהם בכותל, כיון שזה יגרום לביטול תורה אם יאמר להם ליטול את ידיהם או לשפשפם בכותל באמצע הלימוד. ועל כל פנים יזהירו אותם קודם הלימוד, שלא יגעו במקומות המכוסים, כדי שילמדו תורה בקדושה וטהרה. ע"ש.

וראה בספר הליכות שלמה (עמוד רסז) שמותר ללמוד עם ילדים קטנים תורה אפילו שיודעים שאינם מקנחים את עצמם יפה, ואין נמנעים כלל מללמד תורה אף לקטנים ביותר, כדי שלא תבטל חלילה תורה מישראל. והוא הדין לענין חינוכם לברכות וכיוצא בזה. ע"ש.

ישן שינת עראי

ה. מי שנמנם מעט על היד או על השלחן, ולאחר מכן התעורר, רשאי ללמוד אף ללא נטילה, מאחר שלא תקנו נטילה למי שישן שינת עראי [7]

7. כתב שולחן ערוך אורח חיים (סימן ד סעיף כג): לא תיקנו נטילת ידים, אלא לקריאת שמע ולתפלה, אבל ברכות דשחרית יכול לברך קודם נטילה, אלא אם כן הוא ישן על מטתו ערום, שאז אסור להזכיר את השם עד שינקה אותם.

וכתב המשנה ברורה (ס"ק ס) שאם ישן ערום, מסתמא ידיו מטונפות בנגיעת בית הסתרים. ומלבושים שלנו שבית הצואר פתוח אפילו אם ישן במלבושים, מסתמא ידיו מטונפות כי דרכו לחכך בגופו במקום זיעה. ודוקא אם ישן שינת קבע, אבל בשינת עראי אין חזקתו שנגע, ודינן כסתם ידים דכשרים לתלמוד תורה ולברכה. ע"כ.

לשמוע דברי תורה באמבטיה

ו. מותר להכניס רדיו או "טייפ" לחדר האמבטיה שאין שם שירותים, ולשמוע שירי קודש או דברי תורה גם בעת שעומד שם ללא בגדים ומתרחץ [8]

ואפילו אם משמיעים ברדיו הרצאה של דברי תורה בשידור חי, מותר להכניס את הרדיו לאמבטיה ולשמוע שם את ההרצאה [9]

8. גרסינן במסכת שבת (י.): הנכנס לבית המרחץ במקום שבני אדם עומדים לבושים, מותר לקרוא קריאת שמע ולהתפלל, ולהניח תפילין. וכשנכנס לחדר האמצעי ששם בני אדם עומדים ערומים ולבושים, מותר לומר 'שלום', אבל לא לקרוא קריאת שמע ותפלה. וכשנכנס לחדר הפנימי ששם בני אדם עומדים ערומים, אין שם שאלת שלום ואין צריך לומר שאסור לקרוא קריאת שמע ולהתפלל.

והרב המאירי בחידושיו לברכות (כו.) לאחר שהעתיק דברי הגמרא הנ"ל, כתב: דברים הללו לא נאמרו אלא במרחץ של מים חמים שהזוהמא מצויה בו, אבל מעינות ושאר מקואות שאדם טובל בהן במים צוננים, מותר לברך בהם כל זמן שאין שם ערוה. וכן כתבו הגאונים ז"ל. ע"כ

ומבואר מדבריו שעיקר האיסור לברך בבית הפנימי וכן בבית האמצעי, אינו בגלל שעומדים שם ערומים, אלא משום הזוהמא המצויה שם. ומאחר שבאמבטיה פרטית מתרחצים בני הבית בלבד, ובדרך כלל אין שום זוהמא מצויה שם, לכאורה יש מקום להתיר לברך וללמוד שם תורה.

אולם בנידון דידן יש לצדד להחמיר יותר, הואיל ועל כל פנים המים שבאמבטיה חמים, ובודאי שיש שם מעט זוהמא. ומכל מקום מאחר שאינו דומה ממש לבית מרחץ של ציבור שההבל והזוהמא שם מרובים, לכן יש לדמות את האמבטיה לחדר האמצעי של בית המרחץ, שמותר להרהר שם בדברי תורה, כמו שפסק בשלחן ערוך (סימן פ"ד). ובפרט שבאמבטיה שלנו, עם גמר הרחיצה, המים מתרוקנים והאמבטיה נשארת נקיה. ואם כן יש ללמוד להקל לשמוע דברי תורה באמבטיה מהטייפ, מכיון שהוא רק מהרהר בדברי תורה. ואף על פי שהוא עומד שם ערום, וכתיב "ולא יראה בך ערות דבר", מכל

מקום כבר דרשו במסכת שבת (קנ.) דיבור אסור הרהור מותר, ולכן מותר להרהר בדברי תורה במקום שיש ערוה.
וכן כתב בשו"ת זקן אהרן (חלק א סימן א) שאף על פי שדין האמבטיה שלנו כדין מרחץ כיון שרוחצים שם בחמין, מכל מקום כיון שעינינו הרואות שאין שם הרבה זוהמה והבל כמו בחדר הפנימי של בית המרחץ, לכן יש להשוות דין חדר האמבטיה לדין בית אמצעי של בית המרחץ, שאסור ללמוד ולברך שם, אבל מותר להרהר שם בדברי תורה. והו"ד בשו"ת יביע אומר (חלק ה סימן יא).
9. כן כתב מרן היביע אומר (שם), וטעמו ונימוקו עמו, שהרי אפילו אם משמיעים ברדיו שידור חי ממקור ראשון, הקול נקלט תחלה על ידי המקלֵט, ואחר כך משדרים אותו דרך הרדיו, ואם כן, הואיל ואין הקול המשודר ברדיו בא מכח אדם בר חיובא, שהרי כחו נפסק לפני השידור, והוא כדרך ששומעים מהתקליטור, לפיכך אין לחוש להכניס רדיו לחדר האמבטיה, ומותר לשמוע שם דברי תורה דרך הרדיו ולהרהר בהם.
ואף שקיימא לן ששומע כעונה, בנידון דידן לא שייך לומר כן, משום שהכלל של "שומע כעונה" נאמר דווקא כשהשומע זקוק לצאת ידי חובה מהמשמיע, אבל כאן אינו אלא כמהרהר בדברי תורה, וכל שאינו זקוק לכוין לצאת ידי חובה, אינו בדין שומע כעונה, ולכן יש להקל בנידון דידן.

הרהור בדברי תורה בשירותים

ז. מי שנכנס בלבו הרהורי עבירה בהיותו בשירותים, ואינו יכול להסיח דעתו מהם, מותר לו להרהר שם בדברי תורה, כדי להינצל מהרהורים רעים [10]

9. כתב בספר חסידים (סימן כח): אם אדם במרחץ או במקום הטינופת, ואהבת אשה נכנסת בלבו או עוברת לפניו, יהרהר בדברי תורה, כי דברי תרוה יפים לטהר הלב מיצר הרע, ואף על פי שבכל מקום מותר להרהר בדברי תורה חוץ מבית המרחץ ובית הכסא, להפריש אדם מן העבירה מותר. עכ"ל. וכן כתב בשמו המשנה ברורה (סימן פה ס"ק יג). וכתב שם מרן החיד"א בברית עולם, שדבר זה הוא חידוש גדול. ומכאן נראֶה כמה תוקף חומר איסור ההרהור בעריות, עד שלבטלו מתירים איסור חמור להרהר בדברי תורה במקום הטינופת.
ועל פי זה אפשר לבאר דהיינו רבותיה דרבי זירא במגילה (כח.) שאמר "ולא הרהרתי במבואות המטונפות", והקשו על זה מאי רבותיה, והלא איסור חמור להרהר דברי תורה במבואות המטונפות. ולפי דברי רבינו יש לומר דהיינו רבותיה, דמעולם לא הרהר

איסור, דאז היה מותר לו להרהר בדברי תורה כדי לדחותו. ודפח"ח. וראה בספר מאור ישראל תענית (כ:).
ועיין בשו"ת שמע אברהם (דף קכה.) שדן בענין אדם שבאה לפניו אשה פרוצה, וחושש מהיזק ראיה, והוא שרוי בלא חומה, האם יכול להגן בעדו על ידי שיניח ספר על עיניו, והעלה דכיון שכונתו להפריש עצמו מאיסור דהרהורי עבירה הקשים מעבירה, על כן שרי, והוכיח זאת מדברי רבי יהודה החסיד הנזכרים לעיל.

הרהור במציאות ה' בשירותים

בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יג סימן א) דן האם מותר להרהר בבית הכסא ובמקומות המטונפים במציאותו ה' יתברך. ופסק שמי שבאה לו מחשבת עריות, נראה שמותר לו להרהר במציאות ה' יתברך כדי להינצר מהרהורי עבירה כנזכר לעיל. וראה ביסוד ושורש העבודה (שער א פ"ד), שיכול האדם להעלות על דעתו בבית הכסא, לשמוח בטובת חבירו, ויקיים בזה מצוות "ואהבת לרעך כמוך", ומצוה זו אפשר לקיימה גם בבית הכסא. ע"ש.
ודרך אגב, ראיתי בשו"ת רבבות אפרים (חלק ג סימן מג) שהביא דברי הגמרא בשבת (ל') שדוד המלך לא פסק מלימודו במשך כל השבת. וצריך ביאור, כיצד נהג בהיותו בבית הכסא ששם אסור להרהר בדברי תורה. וכתב שבגליוני יואל יישב זאת על פי דברי הירושלמי, ששואלים הלכות בית הכסא בבית הכסא, ודוד סמך על זה.

נישואין

ח. חייב כל אדם לישא אשה כדי לפרות ולרבות. וכל מי שאינו נושא אשה, שרוי בלא ברכה, ובלא תורה, ואינו נקרא אדם, וכאילו שופך דמים, וגורם לשכינה שתסתלק מישראל [11]

11. שלחן ערוך (אבן העזר סימן א סעיף ג). וראה בשו"ת בית יוסף (סימן יד) שמצות פריה ורביה שקולה כתלמוד תורה שהיא שקולה כנגד כל המצות, שהרי אין מוכרים ספר תורה אלא לתלמוד תורה או לישא אשה משום פריה ורביה, ומותר לצאת לחו"ל לישא אשה וכדי ללמוד תורה. ומצות פריה ורביה אין לה תמורה במצוה אחרת, זולת מי שחשקה נפשו בתורה כבן עזאי דהוא מילתא דלא שכיח חד בכמה דרי, ולא שמענו שהיה שני לו. ע"ש. ועיין בשו"ת שבט הלוי (חלק י סימן רכג).
ובספר הנהגות החפץ חיים (עמוד מ) מסופר על בחור אחד שבא לרבינו החפץ חיים וביקש ברכה שיזכה לשידוך. אמר לו הרב: שהקדוש ברוך הוא יברך אותך שתישאר

בלימוד! אחד מבני הבית חשש שהרב לא שמע טוב את הבקשה, על כן שב וביקש עבורו בקול חזק יותר שהבחור זקוק לשידוך, ושוב אמר הרב: ה' יברך אותך שתישאר בלימוד! כשיצא משם הבחור, פגש את הגאון רבי אלחנן וסרמן הי"ד, וסיפר לו על ברכתו של החפץ חיים. אמר לו רבי אלחנן: כונת הרב היא, שבלי שידוך אי אפשר להישאר בלימוד, שהרי בלי מנוחת הנפש ומשפחה טובה, קשה מאוד להישאר בלימוד...

מדוע בן עזאי לא התחתן

גרסינן במסכת יבמות (סג:): אמר בן עזאי, מי שאינו עוסק בפריה ורביה, כאילו שופך דמים. אמרו לו: יש נאה דורש נאה מקיים ומדוע הוא אינו מקיים את מה שדורש? אמר להם מה אעשה שנפשי חשקה בתורה, אפשר לעולם שיתקיים על ידי אחרים.

וכתב הרמב"ם (ה' אישות פט"ו ה"ג): מי שחשקה נפשו בתורה תמיד, שגה (התחזק) בה כבן עזאי ונדבק בה כל ימיו ולא נשא אשה, אין בידו עון, והוא שלא יהיה יצרו מתגבר עליו, אבל אם היה יצרו מתגבר עליו, חייב לישא אשה אפילו היו לו בנים, שמא יבוא לידי הרהור. ע"כ.

ולכאורה קשה, מדוע בן עזאי לא נשא אשה, וכי הוא פטור ממצות פרו ורבו, והרי מצוה זו נאמרה לכל ישראל בשווה. ואם נאמר שאכן פטור, מדוע כששאלו אותו למה אינו מתחתן, השיב להם "מה אעשה שנפשי חשקה בתורה", היה לו לומר שהוא פטור ממצוה זו.

וראיתי בשו"ת תורה לשמה (סימן תקה) שכבר נשאל על זה, וזה ת"ד: כפי הנשמע מדברי הזוהר שהנפטר בלי בנים עניינו קשה ומר מאוד, וכל שכן מי שלא רצה לישא אשה מעיקרא, אף שהיתה כוונתו לשם שמים בעבור איזה סיבה. וצא ולמד מחזקיהו המלך, שלא נשא אשה בתחלה, בעבור שראה ברוח הקודש שיצאו ממנו בנים שאינם הגונים, ועם כל זה אמר לו ישעיהו הנביא "מת אתה בעולם הזה ולא תחיה לעולם הבא", ואם כן איך רבי שמעון בן עזאי לא נשא אשה, הגם שכונתו לטובה שנפשו חשקה בתורה, עם כל זה הלא הסיבה של חזקיהו המלך היתה יותר חזקה, ובכל זאת לא הועילה לו התנצלות זו, והגיד לו הנביא על זה דבר קשה מאוד, ואיך ביטל בן עזאי מצוה זו, ולא מיחו בו חכמי דורו ורבותיו.

והשיב, שכל מה שהחמירו בעונשו של המבטל מצות פריה ורביה, הוא רק על מי שלא קיים עדיין מצות פריה ורביה בגלגולים שעברו בכל בחינות הנר"ן שלו, אבל מי שכבר קיים פריה ורביה בכל בחינות נר"ן שלו, ולא נתגלגל עתה בעבור בנים כלל, כי כבר השלים תיקון מצוה זו בכל נר"ן שלו בכל מה שראוי, ורק נתגלגל בשביל דבר אחר שהיה

צריך לתקן, על אדם כזה לא דברו רבותינו, ובפרט מי שיודע בעצמו שהוא נתגלגל רק כדי לברוא נשמות בעסק התורה בלבד.

והנה רבי שמעון בן עזאי כבר השלים בגלגולים שעברו כל מעשה המצות בנר"ן שלו, ולא היה צריך לתיקון מצוה זו של פריה ורביה, ורק נתגלגל לעשות פריה ורביה בעסק התורה בלבד [דהיינו לברוא נפשות לגרים בעסק התורה], ומאחר שידע זאת, לכן לא נשא אשה, אלא עשה כל פריה ורביה שלו בעסק התורה, כי על זה בא לעולם הזה לתקן, ולמה יעביר זמנו אפילו במקצת בפריה ורביה של איש ואשה. ובודאי שגם גדולי הדור שבימיו שהם רבותיו היו יודעים דבר זה, כי כולם היו בעלי רוח הקודש, ולכן לא מיחו בו. ע"ש.

והמחצית השקל באבן העזר (סימן א ס"ד) כתב בשם הרב דרך פיקודיך, שבן עזאי מרוב חשקו ללימוד התורה הקדושה, לא היה להביא את עצמו לידי תאוה, ולכן לא היה שייך שישא אשה. ע"ש. וכן הוא בבן יהוידע (יבמות סג:).

וכיוצא בזה כתב בספר אור לציון (עמוד לה), שבן עזאי היה כל כך שקוע בתורה, עד כדי כך שההביל את עניני העולם הזה לחלוטין, ואם כן לא שייך שישא אשה ויביא בנים. ולכן אמר "מה אעשה" כלומר אינו מקיים מצוה זו מפני שלא שייך אצלו דבר זה, והוא בגדר אנוס, ואין לו ברירה, ואם היה יכול לקיימה, לא היה נמנע מכך.

ולפי זה יש לבאר מה שאמרו במשנה בסוטה (מט.) "משמת בן עזאי בטלו השקדנים". ולכאורה הדברים תמוהים, שהרי אפילו בדורות האחרונים היו שקדנים עצומים שתורתם אומנותם, וכל שכן בדורות הראשונים ולמעלה מהם? אלא אף שהיו שקדנים, אבל שקדנים שההבילו את כל עניני העולם הזה כבן עזאי לא היו. ע"כ.

ועיין בשו"ת יביע אומר (חלק ד יו"ד סימן יט) שבן עזאי ביטל ממצות פריה ורביה, משום שעל ידי שקידתו בתורה בעוז ותעצומות, יוכל להרבות תלמידים בלי שיעור, שגם הם נחשבים בנים, כמו שכתב הרמב"ם (פ"א מתלמוד תורה ה"ב), ולכן לא חשש לביטול מצות פריה ורביה, כיון שקיימה בריבוי התלמידים. ומכל מקום מבואר שם שלדעת הראב"ד והמאירי, לא תידחה מצות פריה ורביה מפני לימוד תורה, אלא גם אם יהיה מוטרד במזונות אשתו במדה וישא אשה, ויופרע על ידי כך מלימוד התורה, חייב לישא אשה.

וראה עוד בחידושי הריטב"א על מסכת יבמות (סג:) שכתב בשם התוספות, שאין בדורות הללו מי שיכול להיות כבן עזאי. ולכן כל אחד חייב להתחתן ולקיים מצות פרו

ורבו. וכבר העיד מרן רבי סף קארו בשו"ת בית יוסף (סימן יד), שלא שמענו שהיה שני לבן עזאי.

הקב"ה ממתין לאדם שיתחתן

גרסינן במסכת קדושין (כט:): אמר רבא וכן תנא דבי רבי ישמעאל, עד עשרים שנה יושב הקדוש ברוך הוא ומצפה לאדם מתי ישא אשה, כיון שהגיע לגיל עשרים ולא נשא, אומר הקדוש ברוך הוא - תיפח עצמותיו.

ובשו"ת ציץ אליעזר חלק ד (סימן טז פרק א) כתב להסביר הטעם שהקדוש ברוך הוא יושב ומצפה עד 20 שנה, משום דקיימא לן שאין בית דין של מעלה מענישים בפחות מבן עשרים, (עיין שבת פט:), ולכן עד גיל 20 יושב ומצפה, דעד אז אין בית דין של מעלה מענישים אותו, אבל כיון שהגיע לעשרים ולא נשא אשה, אז כבר בית דין של מעלה מענישים אותו, והקדוש ברוך הוא אומר על אותו האיש תיפח עצמותיו. ע"כ.

ט. גם בן ישיבה שנפשו חשקה בלימוד התורה, ולומד תורה בהתמדה גדולה, צריך להזדרז לישא אשה, כדי שילמד בקדושה וטהרה, ויצרו לא יחטיאו בדבר עבירה [12]

12. פסק מרן בשלחנו הטהור (סימן רמו סעיף ב): ילמוד אדם תורה, ואחר כך ישא אשה, שאם ישא אשה תחילה, אי אפשר לו לעסוק בתורה, מאחר שרחיים בצוארו. ואם אי אפשר לו בלא אשה, מפני שיצרו מתגבר עליו, ישא אשה תחילה. ע"כ.

וראה למרן החיד"א בספרו יוסף תהילות (פרק א) שכתב לפרש את הפסוק "ובתורתו יהגה יומם ולילה, והיה כעץ שתול על פלגי מים אשר פריו יתן בעתו", דהיינו שגם מי שהוא עוסק בתורה תדיר, ולא פסיק פומיה מגירסא, ובתורתו יהגה יומם ולילה באהבתה ישגה מאוד, מכל מקום חייב הוא לקיים מצות פריה ורביה ופריו יתן בעתו, כי רק בן עזאי יכל למלט נפשו מחיוב זה, כיון שתיקן ענין פריה ורביה בגילגול הקודם. ודפח"ח.

גיל הנישואין

הנה בדורינו שבעוונות הרבים הפרוץ מרובה על העומד, ויצר הרע של עריות גובר הרבה, ועינינו הרואות כמה קשה לצעירי הצאן לשמור על הקדושה כידוע, ומי יכול לומר שאין יצרו מתגבר עליו בכל יום, ואם כן חובה קדושה להזדרז לשאת אשה ולשמור על הקדושה, ויפה שעה אחת קודם.

וישנם כאלה שטוענים שבדורות שלנו מותר לאחר את גיל הנישואין כדי שהבחור ימלא את כריסו בתורה, ורק לאחר מכן ישא אשה. ברם כבר טפח על פניהם הגאון בעל מחצית השקל (אהע"ז דף ג.) והביא דברי גאון עוזינו מרן החיד"א בספרו נחל קדומים, וזה ת"ד:

יען כי ראיתי מי שכתב, שמה שאמרו שבן י"ח לחופה, היה דווקא בזמנים שהיו בריאים וחזקים, אבל עתה יכולים להמתין יותר, ואני אומר שאין לסמוך על זה, שהתורה חתומה ניתנה, ואין להורות קולות בדבר שחיי העולם הבא תלויים בו.

ואפשר לרמז בפסוק "והוא אשה בבתוליה יקח", והוא גימטריא י"ח - בן י"ח לחופה, וגם "אשה בבתוליה יקח" סופי תיבות הה"ח גימטריה י"ח, ובא רמז פעם שניה בסוף תיבות, לרמז שגם באחרית הימים לא ישתנה גיל הנישואין, דהגם דעתה הגוף חלש, מכל מקום עתה היצר הרע הזקין ונתחזק בתוקף גדול. עכ"ד.

וטוב עין יראה בשו"ת שבט הלוי חלק ג (סימן קעג אות ד) שנשאל בענין עד מתי מותר לאחר את גיל הנישואין, והשיב, שאין בידינו דבר מקובל בזה, ואף שהבית שמואל כתב שמותר להתאחר הרבה, הנה כמה גדולי הפוסקים חולקים עליו. ואף שרבינו החפץ חיים כתב שמותר לאחר עד 24 שנה, מכל מקום אין נראה להתאחר כל כך בזמן הזה, והחפץ חיים זי"ע בעצמו בסוף ספרו מחנה ישראל, מעורר להקדים הרבה. ובפרט בזמן הזה דמי יודע מה ילד יום, ועוד מי יאמר זכיתי לבי להיות נקי מהרהורי עבירה, ובפרט בדורינו אנו שכל רחובות ושווקים מגועלים בפריצות, פשוט מאד דעל פי דין מצוה להקדים אם יש אפשרות בידו. ע"ש.

וראה לרבינו החזון איש ביורה דעה (סימן קנב אות ב) שכתב, שאף שאמרו בבבל שילמד תורה ואחר כך ישא אשה, מכל מקום לא יאחר מ- כ' שנה, שהרי אמרו שאם אי אפשר לו בלא אשה, ישא אשה ואחר כך ילמד תורה, ואחר כ' שנה הוי בגדר 'אי אפשר בלא אשה', דהרי הוא כל ימיו בהרהורי עבירה, ולפי זה אין היתר לאחר יותר מעשרים בשביל תורה, וצריך עיון בפוסקים. ע"כ.

ובספר שובע שמחות (חלק א עמוד יז) כתב, שבזמן הזה שרבתה הפריצות ברחוב, דעת מרן הראש"ל שליט"א שיש להזדרז בזה אם אינו שקוע כל כולו בלימוד בלא שום יציאה, כדי שיעסוק בתורה מתוך קדושה וטהרה, שהרי יש כיום הרבה כוללים, ואצל הרבה אברכים עיקר הלימוד בהתעלות ובמשך שנים, נעשה בכולל. ועל כל פנים בחור שעדיין לא מצא את בת זוגו, ישקיע את ראשו ורובו בבירור הסוגיות בהבנה ובעיון בדברי הראשונים, ורק על ידי שיהיה שקוע בתורה יוכל להנצל מהרהורי עבירה. ע"ש.

ובשו"ת משנה הלכות (חלק ז סימן רכה) כתב, שלהלכה נראה, דכל שאין יצרו מתגבר עליו, מותר לו לאחר זמן הנשואין [כמבואר ברמב"ם]. ומיהו אם יצרו מתגבר עליו ובא חס ושלום לידי הרהור ביום וטומאה בלילה, אין לו לעבור את גיל עשרים, ואשרי למי שלומד תורה בטהרה, ודורות הראשונים יוכיחו שנשאו נשים סמוך לפרקן, ואינו דומה

מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו. ע"כ. ועיין בשו"ת דברי יציב (חלק אה"ע סימן ג), ובספר כתונת פסים חלק ב (במאמר שבסוף הספר).

תקנת הקדמונים שרווק מעל גיל 20 לא יגור בירושלים

ומענין לענין באותו ענין אכתוב כאן מה שהביא בשו"ת יביע אומר (חלק ז יו"ד סימן יד) שבספר התקנות של ירושלים, יש הסכמה קדומה שרווק מבן עשרים שנה ומעלה, לא יוכל לדור בעיר הקודש ירושלים ת"ו, כשהוא שרוי בלא אשה, וזה תוכן התקנה:

הנה עתה ראינו כמה רווקים מבני עשרים שנה ומעלה שרויים בלא אשה בעה"ק ירושלים ת"ו, וטוענים שאין ידם משגת לצרכי החופה ולזון ולפרנס את נשותיהם, ולכן נתוועדנו עם אסיפת חכמי ומנהיגי וטובי עיר הקודש, וחדשנו ההסכמה הקדומה, וכולנו פה אחד עלינו בהסכמה, שלא יורשה שום בחור רווק מבן עשרים שנה ומעלה לדור בירושלים בלא אשה, וזמן קצוב ניתן לרווקים היושבים בירושלים [מיום ה' אייר עד ר"ח אלול] לישא אשה, ואז יוכלו להמשיך לדור בירושלים, ואם לא נשא אשה, מחוייב הוא לצאת מירושלים, ורשות נתונה לפקידי ירושלים לכל העובר על דברינו, לגרשו מן העיר ולרדוף אותו עד חרמה בכל מאמצי כחם, עד מקום שידם מגעת. ע"כ.

וכתב על זה מרן היביע אומר שליט"א, שנועד יחד עם ידידיו הגאונים רבי יהודה צדקה ורבי בן ציון אבא שאול זצ"ל, ודן עמהם על דבר ההסכמה הנ"ל, והסכימו פה אחד במותב תלתא כחדא בביטול ההסכמה הנ"ל, כדי שלא תהיה ההסכמה שנעשתה מפי גאוני ירושלים, לפוקה ולמכשול לבחורים רווקים שלא הצליחו עדיין למצוא עזר כנגדם. ע"ש.

עונשו של המונע את חבירו להתחתן

דרך אגב, כתב בספר חסידים (סימן תקד), למה נולדו ליהודה פרץ וזרח בגלגול עבירה ששכב עם כלתו וחשדו בה שזינתה, והרי תמר היתה ראויה לו. אלא מפני שגרם למכור את יוסף, והיה יוסף בן 30 שנה עד שלקח אשה בגלל אשר הושם בבית הסוהר, לכן נולדו ליהודה בנים בגלגול עבירה. ובנוסף לכך, מאחר שיהודה גרם שלא נזדמנה ליוסף אשה עד שהיה בן 30, לכך לא מלך דוד עד שהיה בן 30. עכ"ד.

פרק י' - לימוד תורה בשבת

א. אמרו רבותינו זיכרונם לברכה: לא ניתנו שבתות וימים טובים לעם ישראל, אלא כדי שיעסקו בהם בתורה הקדושה [1]

ועל כן חייב כל אדם לנצל את יום השבת ללימוד התורה, וירבה ללכת לשיעורי תורה כפי יכולתו, ולא יבזבז את זמנו בשינה מרובה ובטיולים ובפיצוח גרעינים וכדומה [2]

1. ירושלמי (שבת פרק טו). וידועים דברי רבינו יוסף חיים בספרו בן איש חי (שנה שניה פרשת שמות) בשם המקובלים, שגדול הפועֵל הנעשה מעסק התורה ביום שבת, אלף פעמים יותר מן הנעשה מעסק התורה של ימי החול.

בעל בית ילמד בשבת יותר מתלמיד חכם

כתב בספר בית הבחירה למאירי (שבת קיח:): מצות עונג שבת גדולה עד מאד, ועִנְיָנה הוא לפי ממונו של אדם, ולפי מה שרגיל בו בחול, והוא שאמרו אפילו דבר מועט ועשאו לכבוד שבת, הרי קיים מצות עונג שבת. ובירושלמי אמרו במה מענגו, מר אמר בשינה, ומר אמר בתלמוד תורה, ולא פליגי, כאן בתלמיד כאן בבעל הבית.

ופירשו בה רבותי, שהתלמיד מענגו בתלמוד תורה ובעל הבית בשינה, ואני אומר הפך הדברים, שהתלמיד ששונה כל ימי השבוע מקיים בשבת עונג שינה, שלא יהא שִׂכלו לוֹאֶה יותר מדאי, אבל בעל הבית שמתעסק כל ימות החול בעסקיו, ראוי לו להתעסק מעט בשבת בתלמוד תורה דרך עונג, והוא שראיתי שם "לא ניתנו ימים טובים ושבתות אלא לעסוק בהם בדברי תורה" על ידי שהוא טורח בחול ואין לו פנאי, ניתנו לו ימים טובים ושבתות לעסוק בהם בדברי תורה.

ואף במדרש מתן תורה כתוב: רבי יוחנן בשם רבי יוסה אומר, לא ניתנה שבת אלא לתענוג, רבי חגאי בשם רבי שמואל אומר, לא ניתנה שבת אלא לתלמוד תורה, ולא פליגי, מאן דאמר לתענוג, אלו תלמידי חכמים שיגעים בתורה כל ימי השבוע ובשבת מתענגים. מאן דאמר לתלמוד תורה, אלו הפועלים שעוסקים במלאכתן כל ימות השבוע, ובשבת באים ומתענגים בתלמוד תורה. ע"כ.

נמצאנו למדים, שחלה חובה על בעלי בתים ללמוד תורה בשבת יותר מאשר חלה חובה על תלמידי חכמים, שהרי יום שבת הוא המבחן האמיתי לבעלי בתים האם עוסקים בתורה או לא. ועיין בשו"ת דור רביעי (ח"א סימן לז) שכתב תוכחת מגולה לאותם חסידים שכל ימות השבוע עסוקים במסחר, ובשבת מתוועדים יחד כדי לרקוד ולפזז ולכרכר, במקום להקדיש זמן ללימוד התורה. ע"ש.

2. לחיבת הקודש אמרתי להעתיק את דבריו הנפלאים של רבינו החפץ חיים זיע"א בספרו היקר שם עולם (חלק א פרק ה), וזה תוכן דבריו:

אמרו חכמינו במדרש, שהתורה שאלה את השם יתברך, כשישראל יכנסו לארץ, זה רץ לזֵיתו וזה רץ לכרמו, ומה יהיה עליי? השיב לה: שבת יהיה בן זוגך. וכעין זה כתוב בירושלמי, לא ניתנו שבתות לישראל אלא כדי לעסוק בהם בתורה.

והענין הוא, מפני שכל ימות החול ישראל טרודים במלאכתם, ואין להם פנאי לעסוק בתורה בקביעות, ובשבת הם פנוים ממלאכה ויכולים לעסוק בה כראוי. ומשום זה אמרו בגמרא (גיטין ל"ז) שאחד מהדברים הגורמים לאנשים לרדת מנכסיהם, הוא בגלל שקובעים סעודה בשעה שדורשים בבית המדרש בשבת בדברי תורה ברבים כנהוג בזמנינו.

וזוהי תוכחת מגולה לאותם האנשים שמטיילים בעת ההיא בשווקים וברחובות, כי אפילו סעודת שבת שהיא מצוה, אסור אז לאכול מפני ביטול תורה, וכל שכן לטייל ולהרבות אז בשיחה בטלה שאסור.

והנה הכתוב אומר: "בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך", והכוונה, שבכל פעולותיו שעושה בעסקיו ובענייניו, יכוין שרוצה להשתכר כדי שיהיה לו במה לחיות, ויוכל לעבוד את השם יתברך בלימוד התורה ובקיום המצות, וממילא מחשיב לו השם יתברך את כל דרכיו שהם ישרים ותמימים, ומקבל שכר עבור כולם.

וכל זה דוקא אם בעת שנשאר לו פנאי ללמוד או ביום שבת שהוא בודאי בטל ממלאכתו, הוא רץ ללימוד התורה. אבל אם כשיש לו פנאי הוא עוסק בטיול ובדברים בטלים, אז לא די שהוא מפסיד אלו השעות שלא למד, אלא הוא מפסיד את כל פעולותיו של כל ימות השבוע, ולא יקבל עליהם שכר.

והרי דבר זה דומה למי שבנה חצר גדולה, והוציא עליה מאתיים אלף זהובים עד שגמר לבנותה, והיו בה עשרים חדרים להשכרה, כדי שיוכל להשכירם להרוויח מהן כסף. ואחר שגמר ושיפץ אותה כהוגן, נטרפה דעתו וסגר את כל החדרים שבחצר, ולא נתן לשום אדם להיכנס בהן כל השנה בלי שום טעם. פגש בו איש אחד ואמר לו: הוי סכל, הפסדת מאתים אלף זהובים בחינם, כיון שהחצר עומדת סגורה כל השנה.

כן הוא ממש הדבר הזה, אם בעת שהוא בטל ממלאכתו כגון ביום השבת וכדומה, הוא רץ ללימוד התורה, אם כן היתה תועלת בכל פעולותיו שעשה כל ימות השבוע, ויכול השם יברך להתחסד עמו ולחשוב כל פעולותיו שעשה עד היום גם כן לדרכים ישרים. אבל אם עוסק בענייני הבלים, ממילא ניכר שכל פעולותיו שעשה עד עתה, לא היו לכבוד השם יתברך כלל, אם כן לשוא היה כל עמלו עד עתה.

היוצא מדברינו, שצריך האדם להתחזק בכל כחו, שלא ילך אצלו יום השבת לענייני ריק, אלא חוץ מסעודת שבת ושינה לפי מה שהוא צריך לבריאותו, יראה לעסוק בתורה ותפילה, ואז על ידי זה גם ששת ימי החול יהיו חשובים אצלו עבודת השם ויקבל עליהם שכר. עכת"ד. ישמע חכם ויוסף לקח.

מעלת המשתתף בשיעור תורה

ב. כל המשתתף בשיעור תורה, ושומע דרשה מפי החכם במוסר ובאגדה, ועונה "אמן יהא שמיה רבה" על הקדיש שלאחר הדרשה, מוחלים לו על כל עונותיו, ומבטלים מעליו גזירות קשות ורעות [3]

לפיכך חובה קדושה להשתתף בשיעורי תורה בשבת, וכל מי שאינו משתתף בשיעור תורה בשבת, אלא יושב בביתו ומתעסק באכילה ושתיה ובדברים בטלים, סופו שירד מנכסיו, ונעקר מן העולם חס ושלום.4

3. ראה במדרש משלי (פרק י): אמר רבי ישמעאל, בא וראה כמה קשה יום הדין שעתיד הקדוש ברוך הוא לדון את האדם בעמק יהושפט. בא מי שיש בידו הלכות, אומר לו הקדוש ברוך הוא: בני, למה לא למדת אגדה, הלא בשעה שהחכם יושב ודורש ברבים, אני מוחל ומכפר כל עוונות בית ישראל, ובשעה שעונים אמן יהא שמיה רבה שלאחר לימוד אגדה, אני מבטל מעליהם כל גזרות קשות ורעות. ע"ש.

ורבינו חיים פלאג'י בספרו כף החיים (סימן כט אות ד) כתב, שהשומע דרשת חכם בשבת, היא רפואה לאוזן יותר מכל האברים. ע"ש. ובשו"ת זכרון יהודה (ח"א סימן קעא) כתב, שמחוייבים הבעלי בתים לבוא לשמוע הדרשה בשבת. ועיין בשו"ת קול מבשר חלק ב (סימן כח אות יט) מה שכתב בזה, ואחר המחילה מכת"ר אין דבריו מוכרחים. כיעו"ש.

4. במסכת גיטין (לח:) אמר רבה, בגלל שלושה דברים יורדים בעלי בתים מנכסיהם, ואחד מהם מפני שקובעים סעודותיהם בשבת בזמן שהחכם דורש דרשה לרבים, והיה להם להקדים או לאחר את סעודתם. ואמר רבי יוחנן, שתי משפחות היו בירושלים, ואחת מהן קבעה סעודתה בשבת, ונעקרה מהעולם.

להיות ער כל ליל שבת

ג. אסור לאדם להיות ער בליל שבת כדי ללמוד תורה כל הלילה, משום שגורם צער לעצמו, ומתבטל ממצות עונג שבת [5]

אולם אם אינו מצטער בכך, ואינו מרגיש עייפות אלא אדרבה מרגיש הנאה ועונג מהלימוד, רשאי להיות ער כל הלילה ולעסוק בתורה [6]

ועל כל פנים, ראוי ונכון שישן כמה שעות, ולא יהיה ער לגמרי במשך כל הלילה, כדי שלמחרת לא יגרם לו הפרעה בתפילה, ובלימוד התורה, ובשאר מצוות היום [7]

5. הנה בשו"ת תורה לשמה (סימן תמט) הביא דברי האר"י ז"ל בשער רוח הקודש, שמי שנעור כל הלילה ולא ישן כלל, ועוסק בתורה כל אותה הלילה, יהיה נפטר מעונש כרת

אחד אם נתחייב, וכל לילה אחת פוטר כרת אחד. ע"כ. ועל כן המנדד שינה מעיניו כל הלילה כולה, ודאי מצוה קעביד שתועיל לו לכפרה לתיקון כרת.
ואף שהנעור כל הלילה, הוא מפסיד אותו הלילה התיקון הנעשה על ידי השינה, מכל מקום מי שהוא צריך לתיקון כרת, אפשר שהשכר שהוא נשכר מנידוד שינה לענין תיקון כרת, יכריע את ההפסד הזה. ועל כל פנים, לא ירבה לעשות תיקון זה בכל שבוע, אלא די לעשותו פעם אחת בחודש [בליל ערב ראש חודש].
אולם בליל שבת ודאי אסור לעשות תיקון כרת לנדד שינה מעיניו, והרי זה חשיב כאילו מתענה בשבת שמצער עצמו בשבת, וה' לא ציוה בזה, ולא ניחא ליה לקודשא בריך הוא בזה מכמה טעמים. ולכן אותם הנוהגים לעשות תיקון זה לנדד שינה מעיניהם בליל המילה וכן בליל יארצייט של הוריהם, אם אירע לילה זו בשבת ויום טוב, לא יעשו כן לנדד שינה מעיניהם כל אותה הלילה. עכת"ד.
וכן בקודש חזיתי למרנא ורבנא רבי חיים פלאג'י בשו"ת לב חיים (סימן קפ) שנשאל בנידון דידן, וכתב לאסור איסר בזה, מכיון שאמרו בילקוט ראובני שינה בשבת תענוג אפילו ביום, כל שכן בלילה, שיש צער הגוף לפי שלא ישן, ואינו יכול בשבת לעשות דבר שמצער את גופו, משום עונג שבת. וכבר כתב המאירי לבאר את המשנה באבות: "הנעור הלילה וכו' הרי זה מתחייב בנפשו", רוצה לומר "כל הלילה", כי התעוררות יותר מדאי תזיק מאוד, והשיעור המוגבל להתעוררות הלילה ללמוד תורה, הוא בכדי שיישן 8 שעות. ע"כ. ומאחר שחוסר שינה בלילה גורם הזק לגוף, בודאי לא נכון לעשות כן בשבת. ע"ש.
וכעת ממש ראיתי לגאון רבי חייא פונטרימולי בשו"ת צפיחת בדבש (סימן כד) שכתב גם כן, שהשכל מחייב לאסור איסר לענות נפשו בליל שבת על ידי שמנדד שינה מעיניו, ובפרט שהמאכל מביא את השינה, ומי יתיר להם צער גדול כזה בליל התענוג [ליל שבת], וכידוע צער השינה קשה יותר מצער התענית, ואם אסרו להתענות בשבת, ודאי שאסור לנדד שינה בליל שבת. ומה גם שידוע כי אדם שהיה נעור כל הלילה, גם ביום אין גופו בקו הבריאות אפילו שישן, ואינו יכול לקיים סעודת שבת כראוי.
ואף שנהגו ישראל להיות ערים בליל שבועות אפילו שחל בשבת, מכל מקום שונה ליל שבועות מליל שבת, משום שבליל שבועות יש בו סודות גדלים, שעל ידי נדידת השינה ולימוד התורה בעשרה הנעשה באותו הלילה, מתקנים תכשיטים לכלה, וכמה מעלות טובות מפורשות בזוהר הקדוש על ענין הלימוד כל הלילה בליל שבועות, וכבר נודע המעשה שאירע לרבינו הקדוש מרן הבית יוסף זיע"א. וכיון שנעשה תיקון גדול

בשמים, כדאי להצטער צער מועט כדי להשיג המעלה הגדולה ההיא, ודמי למה שכתבו הפוסקים שמי שיש לו עונג על ידי הבכיה, מותר לו לבכות בשבת. עכת"ד.
ועיין בשו"ת מנחת יצחק (חלק ג סימן כא) שנשאל אם מותר לקחת כדור בליל שבת כדי להפיג השינה וללמוד כל הלילה, והשיב, שאף שבשבת דרך התלמידי חכמים לטרוח בלימודם, ולנדד שינה מעיניהם, מכל מקום בודאי כל זה רק אם פּחו וראשו עימו, אבל לא לעשות תחבולות אשר יש על זה שאלה על פי הדין. ע"ש. ונראה שכונתו שאכן דרך החכמים לנדד שינה בלילה, אבל לא בכל הלילה, ולכן אין להיות ער כל הלילה כדי לעסוק בתורה.
6. הנה הגאון רבי שריה דבלצקי בספרו זה השלחן (חלק א סימן רצ) הביא דברי הרמ"א, שמי שרגיל בשינת צהריים, לא יבטלנה בשבת, כי עונג הוא לו. ועל פי זה כתב שאסור להיות ער כל ליל שבת קדש אפילו כדי לעסוק בתורה, שאם הרגיל בשינת צהרים לא יבטל את שינתו, כל שכן שאין לבטל שינת הלילה. וכן כתב כף החיים (סימן רפ סק"ה) בשם פתח הדביר. ועיין רש"י בכתובות (סב:) שכתב, שערב שבת הוא ליל תענוג ושביתה והנאת הגוף. ע"כ.
ובשו"ת ציץ אליעזר (חלק ז סימן כג) כתב להעיר על דברי הרב 'זה השלחן', שהפריז על המדה לפסוק בסכינא חריפא לאסור להיות ער כל ליל שבת אפילו כדי לעסוק בתורה. ומה שהרמ"א אסר לבטל שינת צהרים למי שרגיל לישון, יש לדחות שאין משם ראיה לאסור להיות ער בליל שבת בכדי לעסוק בתורה, משום ששם מדובר באדם שמבטל שינה ועל ידי כך מתבטל מעונג שבת לגמרי. אבל כשרוצה לבטל שינה כדי להתענג במקום זה על דברי תורה, באופן כזה מותר בודאי לבטל שינה ולהתענג על התורה.
ומה שכתב בספר כף החיים בשם פתח הדביר שאסור להיות ער בערב שבת, עיינתי שם וראיתי שכל האיסור הוא דוקא כשמצער עצמו בנדידת השינה, ומה גם שיכול לגרום לעצמו נזק בבריאותו, ולא יוכל לקיים מצוות ג' סעודות. אבל באופן שמחיבוב הלימוד אינו מרגיש שום צער ונזק במה שהוא ער, מודה הרב שאין חיוב לישון כדי לקיים עונג שבת בשינתו.
ולפי זה יש ליישב כיצד היו הזקנים מסובים בליל פסח, ומספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה [כמוזכר בהגדה של פסח], והרי אסור לנדד שינה ביום טוב. ויש לומר שלא היה להם צער מכך, כי מחיבוב המצוה, לא הרגישו איך הזמן עובר, עד שעלה עמוד השחר. ועל כן נראה, שאין כל איסור להיות ער בליל שבת וללמוד ולחדש חידושים

בתורה, כל שאינו מצטער מזה והשינה אינה אונסתו, ומה גם כשזה עוד עונג לו. והוא היתר גמור. עכת"ד.

7. כן כתב בספר ילקוט יוסף (סימן רצ סעיף יא) בשם מרן הראשון לציון שליט"א.

לימוד בעיון

ד. תלמיד חכם שרוצה לעסוק בתורה בעיון ופלפול ביום השבת, כפי שרגיל ללמוד בימות החול, רשאי לעשות כן אף שמאמץ ומיַגע את מוחו, ואין זה נחשב לביטול עונג שבת [8]

8. הנה בגמרא שבת (קיט:), אמרו על רבי זירא, שכאשר היה רואה זוגות זוגות של חכמים שמדברים בדברי תורה ביום שבת, היה אומר להם: בבקשה מִכם, לכו והתעסקו בעונג שבת, ואל תחללו את השבת. ומרן החיד"א בספרו מחזיק ברכה (סימן רצ אות ו) כתב בשם היעב"ץ, שתלמיד חכם העוסק בתורה בעיון בשבת, מחלל שבת, והביא לזה ראיה מרבי זירא שהיה מוחה בחכמים שהיו מתפלפלים בניהם בשבת.

והרב חיד"א שם, יצא העיר'ה על דבריו, וכתב שעמו הסליחה, וכונת רבי זירא היא, שעל ידי שעסקו בתורה, היו נמנעים מלכבד ולענג השבת, ולכן העיר להם שלא יעסקו בתורה על חשבון מצות עונג שבת. אבל תלמיד חכם המענג את השבת באכילה ושתיה, לאחר מכן יוכל לעיין ולפלפל, והס מלהזכיר שהוא מחלל שבת חס ושלום.

ובעיר גדולה לאלקים 'קושטנדינה' בזמן גדולי הדור, היו באיזה מקומות קובעים ישיבה ללימוד ש"ס, ומפלפלים ביום שבת כמה תלמידי חכמים שבכפר ההוא, ושמענו כי הן עוד היום כה יעשה. וכן בעיר הקודש ירושלים אבותינו ספרו לנו שבישיבת הרב פרי חדש, היו מפלפלים בעומק הדין, וכן ראיתי שנהגו אחריו כמה ראשי ישיבות. אולם אם התלמיד חכם אינו רוצה לטרוח ביום השבת ללמוד בעיון, ולומד דרשות או גורס תלמוד וכדומה, שפיר דמי. ע"ש. וכן פסק בשו"ת יביע אומר (ח"ב סימן יח).

לדרוש בהלכה ובאגדה

ה. אף שנתבאר שמותר בשבת לעסוק בעיון ובפלפול כפי שרגיל בימי החול, מכל מקום ראוי ונכון שתלמידי חכמים יעסקו בשבת במדרשים ואגדות חז"ל וכדומה, כדי שיוכלו לדרוש לציבור בדברים המושכים את הלב, ולהדריכם בדרך הישרה [9]

9. כן כתב המחזיק ברכה (שם), והעיד בגודלו שכן הוא מנהג רוב התלמידי חכמים בכל המקומות שעבר בהם. ע"ש. וכן כתב בשו"ת יביע אומר (חלק ב סימן חי), והביא מה שאמרו באבות דרבי נתן (ס"פ כט), שכל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש, לא טעם טעם של יראת חטא. וכל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות, לא טעם טעם של

חכמה. עוד אמרו שם, כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות, זה גיבור ואינו מזויין. וכל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש, חלש וזיין בידו. יש בידו זה וזה, גיבור ומזויין. ע"ש. ואמרו בספרֵי (פר' עקב), שלא תאמר למדתי הלכות די לי, תלמוד לומר: "כי אם שמור תִשמרון את כל המצוה הזאת", כל המצוה - למוד מדרש הלכות ואגדות. ע"ש. ועל ידי זה יקנה השתלמות לדרוש לרבים ולהדריכם ביראת השם, ולהוכיחם בדברי אגדה המושכים את הלב כמבואר בחגיגה (יד).

וכן בגמרא סוטה (מ.) מסופר שרבי אבהו ורבי חייא הזדמנו למקום אחד, רבי אבהו דרש באגדה, ורבי חייא דרש בהלכה, עזבו כולם את רבי חייא והלכו לשמוע את רבי אבהו, מפני שלב האנשים נמשך יותר לדברי אגדה מאשר להלכה ופלפול.

ו. דרשן הדורש לרבים ביום שבת, יערב בדרשתו גם הלכות נחוצות, כדי להדריך את הציבור בדרך הישרה, ולהרים מִכשול מדרכם, ואין להסתפק רק בחידושים על פרשת השבוע וסיפורי מעשיות וכדומה [10]

10. איתא בילקוט שמעוני (ויקהל רמז תח): אמר הקדוש ברוך הוא למשה, עשה לך קהלות גדולות, ודרוש לפניהם ברבים הלכות שבת, כדי שילמדו ממך דורות הבאים להקהיל קהילות בכל שבת ושבת, ולכנוס בבתי מדרשות ללמד ולהורות לישראל דברי תורה איסור והיתר, כדי שיהא שמי הגדול מתקלס בין בני. ע"כ.

ומשמע שעיקר הדרשה היא כדי ללמד את העם הלכות שבת ושאר הלכות נחוצות, כדי שידעו את האסור והמותר. ובסנהדרין (לח:(אמר רבי יוחנן: כשהיה רבי מאיר דורש לרבים, היה דורש שליש בהלכה, ושליש באגדה, ושליש במשלים.

וכתב הבית חדש (סימן רץ), דמה שכתב הטור שצריך לקבוע מדרש להודיע לעם את חוקי האלוקים ואת תורותיו, כוונתו לבאר שקביעות מדרש אינו לדרוש באגדה דוקא, אלא דינים והלכות. ומקרוב נתפשט לדרוש כל הדרשות באגדות ולא בדינים והלכות כל עיקר, וזה נגד דת תורתינו הקדושה, שעיקר הדרשה להורות הלכות שבת והאסור והמותר, וגם להמשיך את לב השומעים באגדות המדריכים ליראת ה' ולמונעם מחטוא לפניו יתברך. ולא שיכוין להראות את עצמו שהוא חכם ויודע לדרוש פסוק או מאמר בכמה פנים. ע"כ.

ואף האליה רבה (שם סק"ה) שכתב, שאולי מאחר שיש עתה ספרים לעמי הארץ, שיכולים כולם לקרות בהם, סמכו הכל לדרוש באגדה. נראה שאין זה אלא לדונם לכף זכות, אבל בודאי שהדרך הישרה והנכונה ללמד דעת את העם בדינים והלכות.

וכן כתב הפרי חדש (יו"ד סימן פד) בהלכות תולעים, שצריך לדרוש לעם בהלכות תולעים וכדומה, יותר מלדרוש להם פְּשָטִים. ע"כ. וכן תחזה במחזיק ברכה (סימן רץ סק"ג), שעיקר הדרוש יהיה להזהיר את כל תוקף העבירות שאדם דש בעקביו וכמה דינים שנכשלים בהם. ע"ש.

ובשו"ת יביע אומר (חלק ב סימן יח) אחר שהביא כל זה, סיים שאשר על כן, מן הראוי למנות דוקא תלמידי חכמים בקיאים בהלכות, לעמוד ולדרוש בהם לפני הקהל מדי שבת בשבתו. ומכל מקום יהיה כל זה יחד עם דברי אגדה, כדי למשוך לב העם. ע"ש.

וראה בשו"ת זכרון יהודה (גרינוולד ח"א סימן קעא) שהעיר, שאותם המוסרים שיעור בהלכה לבעלי בתים, לא יאמרו להם הרבה הלכות בפעם אחת, עי על ידי זה שוכחים ומערבבים ההלכות. ורבינו בעל מחצית השקל זצ"ל, היה לו קביעות לעמוד בפתח חדרו ולדרוש "הלכה אחת" לפני העם שמתקבצים בכל שבת, וכך היה עושה בכל שבת, כי הלכה אחת זוכרים היטב. וממנו יראו וכן יעשו. ע"ש.

פרק יא' - לימוד הלכה

א. כל אדם מישראל חייב ללמוד את כל ההלכות המצויות, כדי שידע מה מותר ומה אסור [1] **ולא יכשל חס ושלום בעבירות ואיסורים קלים וחמורים** [2]

ושנו בבית מדרשו של אליהו הנביא זכור לטוב, שכל השונה הלכות בכל יום, מובטח לו שהוא בן העולם הבא [2] *

1. פסק הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (פרק א הלכה יא): חייב אדם לשלש זמן לימודו, כיצד, אם היה בעל אומנות או מסחר ועוסק במלאכה לפרנסתו שלש שעות ביום, ובתורה תשע שעות, קורא בשלש מהן בתורה שבכתב, ובשלש ילמד בתורה שבעל פה, ובשלש יבין וישכיל אחרית דבר מראשיתו ללמוד דבר מתוך דבר עד שידע היאך דיני המצות, והיאך יוציא דין האסור והמותר. ע"כ. וכן פסקו הטור והשלחן ערוך (יו"ד סימן רמו סעיף ד).

ועיין בספר חסידים (סימן תדש"מ) שכתב: כתוב בתהלים "אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד", אלו פסקי הלכות, שכאשר יבא לידו מעשה ידע אם לאסור או להתיר. וכן הוא אומר (תהלים מ, ט) "לעשות רצונך אלהי חפצתי", היינו בפסקי הלכות לעשות מעשה על ידם. ע"כ.

ורבינו החזון איש בספרו אמונה ובטחון (פרק ג) כתב, שמי שלא עמל בהלכה בעיון הדק היטב, לא ידע ערכה, ונעלם ממנו נתיבותיה, וחסר העיקר בעבודת ה' יתברך שצוהו לשמור את סעיפי ההלכה ולאהוב אותה, ואם משפט הוא חסר, מה קנה, וכמו שלא יתכן

לשמור את השבת בלא דעת הלכותיה, ולא יתכן להשמר ממאכלות אסורות מבלי דעת האסור והמותר, כן לא יתכן להשמר מגזל וחמס בלי לימוד הלכות שבין אדם לחברו, ואין ספק שזה שלא למד ולא חקר לדעת אותם, הוא גוזל וחומס על כל שעל מבלי משים, וכפיו מגועלות בגזל מתמיד ובחמס תדירי. ומי שעזב את ההלכה ולא יגע לדעתה, אין ספק שהוא חדול המשפט, ואיננו בטוח מלהיות חבר לאיש משחית מבלי משים. ע"כ.
2. במסכת דרך ארץ (פרק ז הלכה י) סיפר רבי עקיבא: כך היה תחילת תשמישי לפני חכמים, פעם אחת הייתי מהלך בדרך, ומצאתי מת מצוה, ונטפלתי בו כארבעת מילין, עד שהבאתיו למקום קברות, וקברתיו. וכשבאתי והרציתי את הדברים לפני רבי אליעזר ורבי יהושע, אמרו לי: על כל פסיעה ופסיעה שפסעת, מעלה עליך כאילו שפכת דם נקי [שהרי מת מצוה קונה מקומו, והיה לו לקוברו במקום שמצאו]. אמרתי להם: רבותיי, אם בשעה שנתכוונתי לזכות, נתחייבתי, בשעה שלא נתכוונתי לזכות, על אחת כמה וכמה. מאותה שעה לא זזתי מלשמש תלמידי חכמים. ע"כ.
עין רואה, שכאשר אדם אינו לומד הלכות כפי הצורך, לפעמים סבור הוא שעושה מצוה, אך לאחר מכן מתברר שעבר עבירה, מפני שאינו יודע את האסור והמותר, ועליו נאמר "את אשר התרת אסרתי ואת אשר אסרת התרתי". ולכן חובה על כל אחד ואחד ללמוד הלכות בכל יום, וזהו בכלל שימוש תלמידי חכמים שאמר רבי עקיבא, וכל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם הבא.
ועיין בשו"ת משנה הלכות (חלק ח סימן רמז) ששמע מיראי ה' שטוענים שהמצוה להגיע למדרגת ההוראה ולהורות להלכה למעשה בין דם לדם ובין דין לדין, אינו אלא למי שרוצה להורות הוראה לרבים, אולם מי שהוא בודד במדרשו, יוכל להיות לומד תורה ועובד ה' ולקיים את כל התורה והמצוה גם בלי ללמוד הלכה למעשה, ואדרבה לברר הלכה למעשה, זה גורם לבטל זמן מלימוד התורה. והשיב על זה הרב המחבר, שדבר זה הוא טעות גדול, כי אי אפשר לשום אדם להיות בן תורה וללכת בדרכי ה' ולמלאות המצוה של ידיעת התורה, בלי לרכוש לו ידיעות התורה בהלכה למעשה. ע"ש. והדברים פשוטים וברורים לכל מי שיש לו מעט שכל בקודקודו.
כתב בספר הנהגות צדיקים [הנהגות רבי יונה סופר מפראג (אות ט)]: הנהגות בעל תורה שאינו בר הוראה; יקבע רוב לימודו במשניות עם פירוש הרב ברטנורא, ואם יזכה עוד יראה לציין לו מקומות בתוספת יום טוב שצריכים לו לפירוש המשנה ולברור הדין, ואם יזכה עוד שיודע כל זה והיא שגור קצת אליו, ילמוד הש"ס בהתמדה, ועל כל פנים לא ימנע מפיו לימוד השלחן ערוך או הלבוש אורח חיים עם איזה אחרון, ולימוד היורה

דעה והאחרון או קיצורו. ומה שצריך ממנו להורות אחרים יהיה שגור על לשונו, וכן מן הטורים אחרים מהלכות אבן העזר איסור יחוד לעריות, ומחשן המשפט לא לקלל אחד מישראל, ועדות שקר, וגניבה וגזילה, והמשנה מדבורו, ואונאת ממון ודומיהם הנצרכים בכל עת ובכל שעה. ע"כ. ישמע חכם ויוסף לקח.

*2. מסכת מגילה (דף כח:). וראה למרן החיד"א בברכי יוסף (או"ח סימן קנה ס"ק ב) שהביא דברי הגאון מהר"י בספר עיון יעקב שכתב, דצריך ללמוד בכל יום מאה הלכות. והעיר עליו שעמו הסליחה דמיעט בזכותן של ישראל, דסתמא דמילתא מיעוט רבים שנים [כדאיתא בבבא בתרא (ח:)], ובשתים עלתה לו להיות בן העולם הבא. וכן הוא מפורש בספר המנהיג שהוא מחד מרבוואתא קמאי דקמאי, דכל הלומד שתי הלכות מובטח שהוא בן העולם הבא, והביאו בשו"ת הרשב"ש (סימן נב) והסכים עמו. ע"כ. ראה עוד בספרו דבש לפי (מע' ת אות מא) שכתב, שלכן סידר ב"יוסף לחק" שילמדו בכל יום ב' הלכות מהרמב"ם.

בענין השונה הלכות מובטח לו שהוא בן עולם הבא

הקשה המפרשים על מאמר אליהו זכור לטוב, שלכאורה היה צריך לומר שכל השונה הלכות בכל יום, מובטח לו שיהיה בן העולם הבא, בלשון עתיד ולא בלשון הווה.

אולם נראה לתרץ זאת על פי דברי החתם סופר בחידושיו לנדה (עב:), דאמרו חכמינו ז"ל אין השכינה שורה אלא מתוך שמחה של מצוה, וכן לדבר הלכה [צריך לפתוח במילי דבדיחותא ברישא]. נמצא מי ששונה הלכות בכל יום, על כורחך כל ימיו בשמחה, והוא מהנעלבים ואינם עולבים שמחים בה' כל ימיהם, למדים במדות ההשתוות ומובטח שהוא בן עולם הבא. עכ"ל. ולפי זה, מאחר והשונה הלכות כל ימיו בשמחה, לכן נחשב לו שגם בעולם הזה הוא מאושר ושמח כמו בעולם הבא.

ושוב ראיתי בספר חזון עובדיה (ד' תעניות עמוד תפ) שכתב שהגאון רבי שלום משאש זצ"ל הקשה קושיא זו, ותירץ, שבא ללמדנו שאף בעולם הזה כשהוא לומד הלכות בעיון נמרץ, הוא כבר בן העולם הבא, כי בעיונו ובהוצאה לאור תעלומה, יש לו סיפוק רוחני והנאה מעין העולם הבא.

והיה מסיים בדבריו; ומעיד אני עלי שעם כל הכבוד שעשו לי במרוקו כשנפגשתי עם המלך והשרים, ובסעודות גדולות של עשירי העם וגדוליה, שנהגו בי כבוד גדול, מכל מקום לא הייתי מוצא קורת רוח כמו בזמן שהייתי נכנס למשרדי הקטן ועוסק בתורה, שאז היה לי נחת רוח, כמו עולם ומלואו, והייתי מרגיש בעצמי כאילו אני נמצא בעולם הבא. וזהו שנאמר הליכות עולם לו, שעולם מיוחד לו. ע"כ.

וכיוצא בזה ראיתי בשו"ת ציץ אליעזר חלק יב (סימן צג) שכתב לבאר הכוונה של כל השונה הלכות בכל יום, על פי מה שכתב בחדושי חתם סופר על התורה (פר' בחקותי) שכותב להשיג על דברי החובת הלבבות בהקדמה שכותב: והזהיר מהיות כל עסקנו בידיעת הדינים הנכרים ושאלות הזרות, כגון דיני גיטין וכדומה, אלא יהיה כל עסקנו בעיוניות, ולכשיבוא שאלה כזו לידינו נעיין בה.

ומשיג עליו החתם סופר וכותב: במחילה מכבוד החסיד ההוא, לא זה הדרך סלולה אשר חפץ ה' ואשר כבשוהו רבותינו ז"ל וקבעו בש"ס כמה מקרים שאינם מצויים כגון - גופו תיש ופניו אדם מהו (נדה כג:), וכהאי גוונא מצינו הרבה שקלא וטריה בש"ס, כי ידעו חז"ל שידיעת דברים אלו זהו האושר האמיתי, וזה הוא המביא לאדם להבה ביראת ה' כל היום, ודביקות בשמו הגדול, כי אם יעסוק בתורה בענינים כאלו, ממילא ידובק בה' יתברך, כי הדבק בתורתו דבק בו יתברך, ויהיו הדינים חביבים עליו באופן שירצה להכין לו אם אולי יזדמן כזה מה יעשה, ולא שיהיה צריך לעיין עליו בשעת מעשה. ע"כ.

ולפי זה יש לפרש, דזהו הכוונה של כל השונה הלכות בכל יום, והיינו ששונה הלכות בכל יום דווקא, ואיננו מחכה למתי שיזדמן לו דבר זה למעשה ואזי יעיין בזה, אדם כזה זוכה להידבק בו יתברך. ומכיון שזוכה למדריגה כזאת, ממילא מובטח הוא כבר שהוא בן עולם הבא, מכיון שהוא דבוק בה', ולא יבוש ולא יכלם לא בעולם הזה ולא בעולם הבא. עכ"ד.

מיהו "תנא דבי אליהו"

דרך אגב, ראיתי לגאון רבי יששכר בער בשו"ת באר שבע (סימן עא), שכתב: צריכים אנו למודעי, דהאי 'תנא דבי אליהו' אינו אליהו הנביא כמו שחשבו רבים מן התלמידים, אלא הוא תנא הנזכר בהקדמת הרמב"ם ז"ל מסדר זרעים בפרק שביעי וזה לשונו: יהושע בן פרחיה, נתאי הארבלי, חוני המעגל אליהו כו'. כן נראה לי. ע"כ. והוא חידוש.

וכן תחזה בשו"ת זכר יהוסף (ח"ב דף יג) שהביא מספר פרדס רימונים שהקשה, שאם אליהו הנביא היה נראה בתמידות לחכמים, למה לא שאלו אותו הספיקות שנשאר בהלכה, ומדוע נשאר הרבה פעמים בתיקו. וכתב ליישב, שעל כן צריך לומר שאליהו הנביא לא נגלה לחכמים, אלא היה אצלם איזה אמורא שנקרא אליהו, וכפי שכבר העלה הבאר שבע בחידושיו לסנהדרין, שתנא דבי אליהו אינו אליהו הנביא אלא אמורא שנקרא כן. ע"ש.

ברם נגלו לעיני דברי מרן החיד"א בספר שם הגדולים (חלק ספרים מע' ס אות ו) שכתב, שסדר אליהו רבא וסדר אליהו זוטא - הוא תנא דבי אליהו. וראיתי להרב באר שבע

בתוספותיו לפרק חלק (דף צב) שכתב: אל תטעה לחשוב שתנא דבי אליהו זה אליהו הנביא, אלא הוא התנא הרשום בהקדמת זרעים להרמב"ם אצל חוני המעגל. והביא דבריו השיורי כנסת הגדולה. וכן ראיתי בסדר הדורות (דף עו) שהביא דברי הרב באר שבע ונמשך אחריהם.

וזה לי למעלה מחמש ושלשים שנה שתמהתי על הגאון הרב באר שבע בזה, דמה שהזכיר הרמב"ם בהקדמתו הוא "אליהועיני בן הקף" והוא שם אחד "אליהועיני" ולא אליהו לחוד, ועיני בן הקף לחוד, וכן הוזכר שם בהקדמת הרמב"ם. ועוד הדבר ברור מאד דתנא דבי אליהו הוא אליהו זכור לטוב, והוא מאי דתני אליהו לרב ענן סדר אליהו רבא וסדר אליהו זוטא, כדאמרינן בכתובות (דף ק"ו).

ועוד נעלם מהם מה שכתב רבינו הערוך (ערך סדר): שכל מה שאמרו בגמרא "תנא דבי אליהו", נמצא בסדר אליהו רבא וסדר אליהו זוטא שחיברם אליהו הנביא ז"ל. וכן הדבר מבורר ומבואר כי כל תנא דבי אליהו שמביא הש"ס או הילקוט, רובם של הדברים נאמרו באליהו רבא וזוטא, ובפרט "תנא דבי אליהו כל השונה הלכות" דעל זה דיבר הרב באר שבע בתשובה, הוא מובא בסדר אליהו זוטא (פרק א). וכן מוכח מספר התרומה (סימן קלה) כי תנא דבי אליהו הוא מה שלמד אליהו זכור לטוב לרב ענן. ע"כ.

לימוד הלכות המצויות

ב. בספרים הקדושים התריעו על כך, שכל מי שלא לומד את כל הלכות שבת על בוריין לפחות פעמיים ושלוש, לא יוכל להמלט ולהינצל מעון חילול שבת [3]

וכן מי שלא לומד הלכות ברכות על בוריין, הרי הוא נכשל פעמים רבות באיסור ברכה לבטלה או ברכה שאינה צריכה. וכן הדין בשאר הלכות המצויות, שאם לא ילמדם, עלול להיכשל בהם [4]

וכמו כן צריך לקבוע זמן ללימוד הלכות לשון הרע, שכל הנכשל בעוון זה בתמידות, לא זוכה לקבל פני שכינה, והרי הוא כעובד עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים [5] **וכשלומד הלכות אלו, יסייעו לו מהשמים שלא יכשל בהם** [6]

3. כן כתב הגאון רבי יהונתן אייבשיץ בספרו יערות דבש, והביאו הגאון מליסא בדרך החיים (דף קיד:(, וסיים: ועל זה ידוו כל הדווים, שכמה מופלגים בתורה עוסקים בפלפול ובחריפות בתלמוד, ואילו בהלכות שבת אינם בקיאים כלל, ובאים לידי ספק חילול שבת. ע"כ.

וכתב בספר דעת חכמה (פרק יד): רוב חילולי שבת שנכשלים ההמונים בהם, הוא מחמת חסרון ידיעה, כי אינם בקיאים בדיני שלושים ותשע מלאכות ותולדותיהן, ולא

בדיני מוקצה ואיסור טלטול, והתנא אומר "שגגת תלמוד עולה זדון" כלומר, שוגג הבא לאדם מחמת חסרון ידיעה, הרי הוא כעושה במזיד.
על כן הירא דבר ה', יזהר ללמוד קודם לכל הלימודים הלכות שבת, ולהיות חוזר עליהם תמיד, כי שמירת שבת כהלכתו הוא יסוד לכל דת תורתנו, הן לצדיקים הן לבעלי תשובה. וכל המחלל שבת בפרהסיא, הרי הוא ככופר בכל התורה כולה. ע"כ. והובאו דבריהם בספר כף החיים פלאג'י (סימן כט אות ח-יא). וכתב, שמזה ילמדו חכמי המדרשים, ללמד את העם גם הלכות שבת, וזכות הרבים תלוי בהם.
4. בענין זה כבר האריך מרן החפץ חיים בספר שם עולם (חלק ב פרק ז) וזה תוכן דבריו: יש שני אופני למוד התורה, אחד במה שמקיים מצות תלמוד תורה, וזה מקיים בכל דבר שלומד, אפילו עוסק בסדר טהרות שאינו נוהג בזמנינו. והשני, שמחויב ללמוד הלכות, כדי לדעת איך להתנהג למעשה, ולזה מחויב ללמוד אותן ההלכות מדברים הנוהגים בזמן הזה, וחלק זה קודם לכל. ומפורש בתורה בכמה מקומות חיוב לימוד הזה, כמו שכתוב "וזכרתם את כל מצות ה' ועשיתם אותם", וכיוצא בזה פסוקים הרבה.
ודבר פשוט הוא, שאם לא ילמד הלכות המצויות, לעולם לא יבא לידי מעשה, ועלול האדם להכשל בכל עת בביטול כמה מצות התורה על ידי סיבה זו, כגון בדיני קריאת שמע לקרותה בזמנה דוקא, ולדקדק באותיותיה, ולקבל עליו עול מלכות שמים ועול המצוות.
וכן בדיני תפילין שיהיו מונחים על מקומם כדין, ושיהיו מרובעים כדין, והרצועות יהיו שחורות, שזהו הלכה למשה מסיני, והרבה פעמים קורה שמקום הקשר מתלבן, וצריך להשגיח על זה מאד ולהשחירו, ששם הוא עיקר המצוה. וביותר בעניני הפרשיות אם הן נכתבו כדין, ושאר פרטי הדינים.
וכן בענייני הציצית, מקום תלייתן שהוא דוקא בתוך ג' אצבעות מן הכנף ולא יותר, וגם התלייה עצמה שתהיה דוקא לשם מצות ציצית, ושיעור אורך ורוחב הטלית קטן, ודיני בגדים החייבים בציצית, וזמן חיובם, ושאר פרטי דינים של הלכה זו.
וכן כל דיני תפילה, שיש בהן כמה הלכות הנחוצות לו לאדם בכל יום. וכן כל דיני ברכות, ובפרט דיני ברכת המזון שהוא מצות עשה דאורייתא, וגם שיכיון לצאת המצות עשה של ברכת המזון, וכמו שפסק בשלחן ערוך (סימן ס"א) מצוות צריכות כוונה, וגם לכוון ליתן הודיה לה' על הארץ ועל המזון ועל ברית ותורה, ובעוונות הרבים אנו אומרים נודה לך וכו' בלי כונה כלל.

וכן כל דיני ברכת הנהנין, בכמה פרטי דינים שמזדמנים לו לאדם בכל יום, אם לא ילמד, מצוי מאד שמחסר ברכה, ואמרו חכמינו ז"ל, כל הנהנה בלי ברכה, מעל. ולפעמים מברך ברכה שאינה צריכה, ועובר על לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא.

וכמו כן צריך לדעת ענינים הקשורים ליורה דעה, שיש כמה הלכות שנחוצות לכל בעל בית לדעת אותן, כגון הלכות מליחה, והלכות ריבית, והלכות נדה, והלכות תולעים וכדומה, ואם לא ילמדם בודאי עלול להכשל בהם. עיין שם בדבריו הנפלאים.

5. פשוט. וכבר כתב בהקדמת ספר חפץ חיים, כי ימצאו אנשים, אשר ירצו להמעיט את מעלת הלמוד בענין שמירת הלשון, ויתלו את עצמן במאמר חז"ל "מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידים", אך צריך לדעת שבדבר המפורש בתורה, אין אומרים זאת, ולשון הרע ורכילות הוא דבר המפורש בתורה. ועוד, אם כן לא נלמד לרבים הלכות גזל, שגם זה קשה מאוד לקיים, כמו שאמרו במסכת בבא בתרא (דף קס"ה). וכן לא נלמדם הלכות שבת, שהם כהררים התלויים בשערה, והרבה דינים יש בהם, שקשה מאוד לקיימם. ועל כן יש להתחזק בלימוד הלכות אלו, ולחזק ידים רפות.

6. כתוב בהקדמת ספר חפץ חיים בשם המדרש רבה: "אם יגעת הרבה בדבריהם, הקדוש ברוך הוא מסיר יצר הרע ממך". על כן אמרתי אל לבי, אפשר שעל ידי שיעיינו בספר הזה, שהוא מלקט מכל דברי הראשונים המדברים בענין שמירת הלשון, ויתבוננו בו, לא ישלוט כל כך היצר הרע בעוון זה. וממילא כשימשוך מתחלה את עצמו מעוון זה במקצת, בהמשך הזמן ימשוך את ידו ממנו לגמרי, והבא להיטהר מסייעים אותו (יומא לח:).

זמן לימוד ההלכה

ג. ישנם בעלי בתים שיש ברשותם כמה שעות פנויות, ובאותן שעות מעדיפים הם ללמוד גמרא, ואינם מקדישים זמן ללימוד ההלכה. ויש להבהיר להם שצריכים הם ללמוד לפחות שלוש שעות הלכה למעשה, כדי שידעו את המותר ואת האסור, וזה עדיף מלימוד הגמרא [7]

ואותם שלומדים רק "דף היומי" או משניות, אינם יוצאים ידי חובת מצות תלמוד תורה. ורק אם יש ברשותם ארבע שעות ביום או יותר, ילמדו שלוש שעות הלכה, ובשאר הזמן ילמדו גמרא [8]

7. הליכות עולם חלק ח (עמוד שלז) ושו"ת באר משה (חלג ג סימן קעו). ע"ש. וראה זה חדש בספר שערים המצויינים בהלכה (חלק א עמוד קנז) שכתב בשם שלחן ערוך הרב, דמה שאמרו חז"ל דמצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים דוחה תלמוד תורה, היינו

דוקא מצות לימוד שאינם הלכה למעשה, שהוא לצאת ידי חובת לימוד. אבל כשעדיין לא גמר ללמוד כל ההלכות, גדולה מצות לימוד הלכות מכל המצות. ע"כ.
וכתב בספר קב הישר (פרק נג), שצריך האדם ללמוד הלכה בכל יום, ויכוין לדייק היטב, ולהסיר לפי שכלו כל הקושיות שבה, ובזה הוא מסיר מן השכינה כל הקליפות, ומקשטהּ בקישוטים, כי אותיות "הלכה" הן אותיות "הכלה".
8. כתבו הפרישה והשפתי כהן (יורה דעה סימן רמו): יש בעלי בתים שנוהגים ללמוד בכל יום תלמוד עם פירוש רש"י ותוספות, ואינם לומדים בספרי הפוסקים. ונראה שהעיקר הוא ללמוד בספרי הפוסקים, ואינם יוצאים ידי חובת תלמוד תורה בלימוד גמרא רש"י ותוספות. ומה ששנינו "כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם הבא", היינו הלכות פסוקות. ורק תלמיד חכם שלומד תשע שעות ביום, ילמד תלמוד עם פירוש רש"י ותוספות, הואיל ויש לו פנאי גדול ללימוד תורה, אבל בעלי בתים שאין להם פנאי ללמוד יותר משלש וארבע שעות ביום, לא ילמדו בהם תלמוד לבד, אלא גם פוסקים. ע"כ.
וכן פסק המשנה ברורה (בסימן קנה סק"ג) שבעלי בתים שיש להם רק שלוש או ארבע שעות פניות ביום, עליהם ללמוד גם פוסקים, ואינם יוצאים ידי חובת מצות תלמוד תורה על ידי לימוד גמרא בלבד.
ועל פי זה כתב בשו"ת יחוה דעת (חלק ו סימן נב) שאם באותה שעה שלומד דף היומי, יש במקום אחר לימוד בהלכה מפי רב הבקי בהוראה, יש להעדיף לימוד הלכה על לימוד דף היומי, שהוא בבחינת מעלים בקודש, כדי שיבין וישכיל לדעת דיני האסור והמותר להלכה ולמעשה, כדי שלא יכשל באיסור חילול שבת או באיסור ברכה לבטלה וכיוצא בזה. וכבר שנינו שגגת תלמוד עולה זדון. ומה בצע בלימודו בש"ס ובראשונים, אם אינו יודע דינים המצויים והמתחייבים על פי פסקי השלחן ערוך ורבותינו האחרונים אשר מפיהם אנו חיים.
וזה תורף דברי הרב תשובה מאהבה בפתיחה לחלק ב': זה השלחן אשר לפני ה' שמו נאה לו "שלחן ערוך אורח חיים", אשר בו כל ההנהגות והדינים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ובו הלכות רבות לשבת וברכות הנהנין ויתר ההלכות, ולא כאשר ראיתי כמה מההמון שלומדים בכל יום דף גמרא ואינם יודעים דיני ברכות הנהנין והלכות שבת. ע"כ.

לימוד ההלכה עם מקורותיה

ד. חובה קדושה על כל בן ישיבה, לקבוע לו זמן ללימוד ההלכות המצויות באורח חיים וביורה דעה, כדי שידע את המותר ואת האסור, ולא יתעסק רק בלימוד הגמרא ובקושיות ופלפולים [9]

וראוי ונכון ללמוד את הדברים משורשם על פי הנאמר בבית יוסף, עד ההלכה בשלחן ערוך, ואין להסתפק בקריאת ספרי הלכות פסוקות, בלי לדעת את מקורות ההלכה וטעמיה [10]

אומנם לאחר שלמד את הדברים משורשם, יעיין בשאר ספרי האחרונים העוסקים באותו נושא שלמד, כדי להרחיב את ידיעותיו באותו נושא [11]

9. כתב בספר חסידים (סימן תתריא): ההולך לדרך לארץ מרחקים ללמוד תורה, ובידו כסף שיוכל ללמוד שני סדרים, ילמד תחלה מה שנוהגים תדיר, ויוכל ללמד לאחרים. שאם ילמד תחלה סדר קדשים ועדיין אינו יודע סדרים שצריכים להם בכל יום, כמו שחיטת חולין ושבת וברכות וכיוצא בהם, לא יתכן שיוכל ללמד לאחרים. ולא יתכן שאותם שלא למדו עדיין מסכתות הצריכים להם להורות בכל יום, שילמדו להם מסכתות שנוהגים לימות המשיח. ע"כ. ומבואר מדבריו, שקודם יש ללמוד מסכתות והלכות הנוהגות בזמן הזה, ולא ילמד מסכתות והלכות הנוהגות לימות המשיח, וכן לא ילמד שאר קושיות ופלפולים שאינם נוגעים להלכה, בעוד שעדיין לא למד מה שנוגע לו לחיי היום יום.

וכן כתב בספר כף החיים פלאג'י (עמוד רעה) בשם רבינו חיים בן עטר, שמה שכתב הרמב"ם שחייב אדם לקבוע לו זמן ללימוד תורה ביום ובלילה, מיירי לאחר שידע כל דיני היהדות שהם חובת גברא, כגון הלכות ברכות ותפילה, והלכות נידה, ודיני איסור והיתר שלא יכשל, אז ילמד שאר דברים. ואפילו אשה שפטורה מתלמוד תורה, חייבת ללמוד דינים השייכים לה. וכבר צווחו קמאי על קצת תופסי התורה, שכל עיקר לימודם הוא דווקא בדינים שאינם נוגעים לעבודת הבורא, ומה שנוגע לעבודת ה', אינם שמים על ליבם לדעת אותם.

10. ובספר האשכול בהלכות ספר תורה (עמוד נ) כתב: נשאל רב פלטוי גאון, איזה עדיף ומשובח, אם להעמיק בהלכות על פי התלמוד, או לעסוק בהלכות פסוקות וקטועות, והשיב, הנה רוב העולם מטין אחר הלכות פסוקות, ואומרים מה לנו להעמיק בקושיות ופלפולי הש"ס, אבל לא יפה עושים. ואסור לעשות כן, שבזה הם ממעטים את התורה, ונאמר "יגדיל תורה ויאדיר". ולא עוד אלא שגורמים הם שתשתכח התורה מישראל, ולא

נתקנו הלכות פסוקות וקטועות לשנן בהם, אלא למי שלמד הש"ס כולו ועוסק בו תמיד, ואם מסתפק לו דבר בדין, ואינו יכול לפרשו, יעיין בהלכות ההם. ע"כ.
ובספר מעשה רב (בשאלתות אות סב) כתב, העולם אומרים, שהלומד פוסקים בלי ללמוד את הגמרא, הרי זה כדגים בלא פלפלים, ורבינו הגר"א אומר, שהוא כפלפלים בלא דגים. ורבינו חיים בן עטר בספרו ראשון לציון (דף קב) כתב, שאין מספיק לאדם ללמוד דיני איסור והיתר מהשלחן ערוך אשר נתפשט בכל הקהילות לדון ולפסוק על פיו, אלא ידע שכּל עוד לא נודע לו עיקר ושורש הדין מהש"ס והראשונים, אינו יכול לעמוד על אמיתת הדבר. ע"ש. והובא בספר הליכות עולם (חלק ח עמוד שנד).
11. רבינו הטור כתב תוכחת לבניו בענין לימוד התורה (הובא בסוף ספר ארחות חיים לרבינו אשר) וזה לשונו: והוי זהיר בתלמוד תורה לשמה כדי שתדע המצות ותשמור עצמך מן העבירות. והוי זהיר להאריך ולהעמיק ולחפש אחר כל הספרים בדרך פסק ההלכה בדבר הצריך לעולם, ולא תאריך ולא תעמיק בדברי קושיות שלא לצורך, כי אינם עושים רוב בני אדם כי אם לקנות שם. כשתלמד תכתוב מעט בכל מן הפוסקים ומן ההלכות המעורבבות, וכתוב הכללים כדי שיהיו בידך, ואם תסתפק באחד מהם, תמצאם בפעם אחרת, ובזה יצאו דבריך לאור, ותתקיים תורתך. ע"כ.
ובשו"ת משנה הלכות (חלק ח סימן רמז) כתב שדרכם של כל רבותינו הראשונים כגון הרמב"ם ז"ל ללקט את כל ההלכות מכל הש"ס ולעזוב את כל הקושיות, וכן נהגו הרי"ף והרא"ש והטור והקודמים והבאים אחריהם בעלי השולחן ערוך הבית יוסף והרמ"א והט"ז והש"ך והלבוש והגר"א ז"ל ועוד, כולם זי"ע זה היה דרכם למו כידוע ומפורסם לכל. ע"ש.

בענין לימוד תורה בפלפול

בגמרא ברכות (ס"ג), אמר רבא, לעולם ילמוד אדם תורה ואחר כך יהגה, שנאמר "בתורת ה' חפצו" ואחר כך נאמר "ובתורתו יהגה". ואמר רבא, לעולם ליגרס אדם ואף על גב דמשכח ואף על גב דלא ידע מאי קאמר. ופירש"י, בתחילה יהגה וילמד תורה, ואחר כך יעיין בתלמודו לדמות מילתא למילתא ולהקשות ולתרץ, ובראשונה לא יעשה כן, שמא יבטל, והרב לא ימצא לו כל שעה. ועוד לאחר ששנה הרבה, הוא מתיישב בתלמודו, ומתרץ לעצמו דבר הקשה.
ובגמרא סנהדרין (מ"ב) אמרו: "בתחבולות תעשה מלחמה", במי אתה מוצא מלחמתה של תורה, במי שיש בידו חבילות חבילות של משנה.

ופירש רש"י: במי אתה מוצא מלחמתה של תורה דהיינו הוראותיה ולעמוד על בוריה ועל עיקרה, לא באדם המפולפל ומחודד ובעל סברא ולא למד משניות ובריייתות הרבה, כי מהיכן יתגלה הסוד, אלא בבעלי משניות הרבה, שאם יצטרך לו טעם בכאן, ילמדנו מתוך משנה אחרת, או אם יקשה לו דבר על דבר, יבין מתוך משניות הרבה שבידו. ע"כ.
וכתב הריב"ש בתשובה (סימן רעא): כמה חכמים ראינו בעינינו המפולפלים בהויות דאביי ורבא, ועל כל קוץ וקוץ אומרים תלי תלים של קושיות ותירוצים, ולפום חורפא לא סלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא, ואומרים על אסור מותר, ועל מותר אסור. וכבר אמרו בעירובין (יג:), גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאין בדורו של רבי מאיר כמותו, ומפני מה לא פסקו הלכה כמותו, מפני שלא עמדו חבריו על סוף דעתו, שהיה אומר על טמא טהור ומראה לו פנים, ועל טהור טמא ומראה לו פנים.
וכבר נפסקה הלכה בהוריות (יד.) סיני ועוקר הרים סיני עדיף. ע"כ. וכן כתב המהר"י קולון (סימן קסז), שאף בזמן הזה סיני [הבקי בהלכה] עדיף מעוקר הרים, והאריך בראיות ביסוד הדבר דסיני עדיף. ע"ש. הילכך יפה פסקו האחרונים שתלמיד חכם בעל הוראה, שהוא סיני, עדיף מתלמיד חכם מפולפל שאינו בעל הוראה.
והן אמת שיש אומרים שעוקר הרים עדיף מסיני, מכל מקום כל זה דוקא בתלמיד חכם מפולפל ביושר העיון, שמרוב חריפותו מסיק שמעתתא אליבא דהלכתא, מה שאין כן בפלפולים שנוהגים בהם בישיבות בימינו דלא מסקי שמעתתא אליבא דהלכתא, אלא מכניסים פיל בנקב המחט. ועל כגון זה אמרו בבבא מציעא (צו:) לפי החריפות כך השיבוש, וגם עתה עינינו הרואות דרך פלפוליהם של בני הישיבות, שאין בהם ממש, ומאבדים הזמן היקר בחריפות של הבל.
וזה לשון השאגת אריה בקונטרס חובת קרקע (סימן ג): ואני איני מכניס ראשי בפלפולים כאלה, שאין זו דרכה של תורה, ולא דרכו בהם רבותינו הגדולים הקדמונים, רק דקדוקים קלושים הם שלימדו את עצמם בדורות אלו, לחדד את התלמידים משנתמעטו הלבבות ונעלו שערי בינה, והרגילו את עצמם בהם עד שהרגל נעשה טבע, ומשתמשים בדרך זו גם בפסקי הלכה ודינים, ומעתה בטל כבוד התורה, שכל חכם בעיניו מחבר חיבורים וכותב תשובות והלכות על דרך פלפולים אלה, ובודאי שהתורה חוגרת שק עליהם, וראוי לקרוע על זה כמו על ספר תורה שנשרף, והתורה חוגרת שק עליהם. ע"כ
והגאון רבי יאיר בכרך בשו"ת חות יאיר (סימן קכג) כתב: אל יבלה זמנו בחילוקים וחריפות של הבל שהתפשטו בדורות אלו בעונות הרבים, כי אוי ואבוי על מבחר הזמן,

שמבלים לפעמים רוב היום בחילוקים אלו, ובמקום זה היו יכולים ללמוד כמה דפים בש"ס ובפוסקים. ע"כ. והו"ד בשו"ת יביע אומר חלק ז (חו"מ סימן א אות ח).
ובשו"ת משנה הלכות (חלק ח סימן רמז) כתב: כלל גדול הוא לכל מי שרוצה לזכות בכתרה של תורה, ולהיות נמנה בין התלמידי חכמים, ללמוד כל התורה, אף שאינו יודע את כל הביאורים למה שלומד.
ואיתא בגמרא (שבת ס"ג), אמר רב כהנא, כשהייתי כבן 18 שנה, למדתי את כל הש"ס, ולא הייתי יודע שאין מקרא יוצא מידי פשוטו עד עכשיו. מאי קמשמע לן? דליגמר אינש והדר ליסבר. ע"כ. ופירש רש"י; ליגמר אינש שמעתא מרביה, ואף על גב דלא ידע לכולהו טעמיה, והדר ליסבר טעמיה, שהרי רב כהנא סיים את כל הש"ס בגיל שמונה עשרה, ואף שהיו לו קושיות על מה שלמד, מכל מקום תורצו לו לאחר זמן.
ורבינו הגדול תנא אלקי בדורות האחרונים מרן הגר"א זצ"ל בפירושו על משלי, כתב על הפסוק "תכין בקיץ לחמה", שבימי הנעורים צריך לאגור הרבה תורה, ואחר כך ליסבור להבין כל דבר על בוריו, שאי אפשר להבין אף דבר אחד, אם אינו יודע הרבה דברי תורה. ע"ש. הנה לך שהלומד בימי הנעורים, צריך ללמוד הרבה אף שאינו יודע לבאר הכל על בוריו, וככה יעשה בימי הנעורים עד שירכוש לו ידיעות רבות בתורה.
ובספרו אבן שלמה (פ"ח אות ב) כתב עוד: מתחילה צריך למלא כריסו מקרא משנה ואף על פי שאינו יודע לפרש המתניתין, ילמד כולו גמרא בבלי וירושלמי תוספתא מכילתא ספרא ספרי וכל הברייתות, ואחר כך לעסוק בפלפול חברים, וזהו הדרה של תורה. אבל המשנה סדר הלימוד, שלומד תחילה לידע איך לפלפל ואינו יודע משנה אחת כצורתה, יאבד גם מקצת התורה ששמע בנערותו. ע"כ.
ולך נא ראה בספר הקדמון ארחות צדיקים (שער כז) שכתב: והא דאמר בפרק במה מדליקין (שבת לא א): אמר רבא: בשעה שמכניסים אדם לדין שואלים אותו: פלפלת בחכמה? ומשמע שצריך אדם לפלפל? יש לומר שפלפול בחכמה הוא לימוד הגמרא, שמקשים ממשניות על הברייתות ומתרצים אותם. אי נמי, על ידי עסק והגיון בתורה תמיד נותן דעתו לדקדק ומוצא טעמו. אבל לישב כל היום לפטפט - פשיטא שלא לעשות כן!
והן עתה, רוב הלומדים מודים בעצמם שאין לומדים כהוגן, ויודעים שאינם לומדים בדרך הישרה, כי מרוב טורח הפטפוטים שהם מפטפטים הם מתבטלים לגמרי, ולא ישיגו ללמוד לא תורה ולא נביאים ולא כתובים ולא אגדות ולא מדרשים ולא שום חכמה, מחמת רוב תחבולות שלהם.

והנה בדור הזה נשתכחה התורה, כי הלומדים דימו עצמם להיות כמו בעלי התוספות והראשונים, והחזיקו לימודם בפלפולים, עד שמבטלים את רוב היום בפלפול, ומבלבלים זה את זה, ועיקר הלימוד שלהם נשאר עראי דעראי, וביטול זמן הלימוד קבע, והרי אמרו חז"ל (שבת סג.) ליגמר איניש והדר ליסבר, ואילו הם אינם עושים כן, אלא רצונם ללמוד התוספות וכל החידושים וחידושי חידושים קודם שידעו צורתא דשמעתתא, ואיך יצליחו בלימודם.

ועינינו הרואות כי מרוב טורח העיון והפלפול שנוהגים בו, רבים פורשים לגמרי מן הלימוד, כי ההלכה נעשית להם כמשא כבד, לא כן הראשונים אשר תורתם היתה אומנותם, והיו ממיתים עצמם עליה יומם ולילה, ולבם היה פתוח כפתחו של אולם. ע"כ. ישמע חכם ויוסף לקח.

מכתבים מגדולי הדור בענין הפלפול

מכתב א': קריאת קדושה, מאת מרנן ראשי הישיבות (שליט"א) זצ"ל. הרב אלעזר מנחם מן שך, קרית הישיבה, בני ברק. ב"ה, יום ב כ"ו בניסן תשל"ה. לכל בני הישיבות היקרים שיחיו, שלומכון יסגא לעלם.

באנו בזה בדבר סדר הלימוד שבזמן האחרון ראינו שנשתבש אצל בני הישיבות, שכל כך לומדים כמות מועטה, שבזמן אחד [חורף או קיץ] לומדים כעשרים דפים פחות או יותר קצת, ובאנו לעורר אתכם שלא זו הדרך לעליה בלימוד, וגם מאז ומתמיד לא למדו כך. ומתוך זה אחר שעבר עליו הזמן, אינו מוצא סיפוק נפשי ורואה שאין בידו כלום, כי הלא דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. ובלי ידיעות, אי אפשר להגיע לשום דרגא בלימוד.

ומאז ומתמיד היה תופס מקום עיקרי החזרה, שהיו חוזרים כמה פעמים על כל מסכת ומסכת, ומתוך זה נתקיימה בידו, ולא כך היום שאין חוזרים כלום. ואין להם להשלות את עצמם שמעיינים בראשונים ועוד ספרים, שאחרי כל זה, אין סיבה ללמוד כמות כל כך מועטה.

ולזה דעתנו, שעל כל אחד ואחד ללמוד לכל הפחות דף גמרא בכל יום, ולעיין בספרי הראשונים ובספרי האחרונים המפורסמים, ולחזור על הלימוד כל אחד כפי שקובע לעצמו, כגון אחר כל פרק או שני פרקים, או אחר גמר המסכת, ובזה ימצא סיפוק אחרי שעבר הזמן ויודע מסכת, ובזמן השני יודע עוד מסכת, וכן הלאה עד שיהיה בקי בסדר או שני סדרים, וזה יתן לו עידוד להמשיך עוד ועוד, ואל להתאמץ לחדש חידושים, כי הכל מעצמו יבא. כל זאת מצאנו לנחוץ לעורר, למען חיזוק התורה. ע"כ.

מכתב ב': הרב משה חברוני, ראש הישיבה דישיבת חברון. ב"ה, ירושלים כ"ח בניסן תשל"ה. לכל בני הישיבות היקרים העמלים ויגעים בתורה ה' עליהם יחיו.
באנו בזה לעורר בדבר דרך הלימוד בזמן האחרון שנשתבש מאד ונשתרש הטעות, שלומדים שני סדרים, סדר א' הנקרא עיון, וסדר ב' הנקרא בקיאות. ובאמת שני הסדרים הם לא בסדר, העיון לאו עיון הוא, והבקיאות לא בקיאות.
אחרי שבסדר העיון לומדים כעשרה דפים בזמן או פחות, היינו כעשרים דף בשנה. ואין זו הדרך שדרכו כל הדורות בישיבות, ועל זה נאמר "אילו דייקינן כולי האי לא תנינן". ולא כך תנו רבנן, וסדר הבקיאות לומדים ולא חוזרים, ואין בלימוד זה שום בקיאות.
אלא הדרך הנכונה באמת ללמוד שני סדרים באופן אחד, היינו בעיון, והעיון הוא מה שלומדים בעיון שלו ולא עיון בכל האחרונים. לומדים רש"י בעיון רב, ותוספות ועוד קצת ראשונים בעיון, וצריך ללמוד כל יום דף אחד לפחות, וביום ששי ושבת לחזור כמה פעמים, ואם לומדים סדר א' בעיון ושני בבקיאות, צריך להתחיל מתחילת המסכת הן העיון והן הבקיאות, אלא שבעיון צריך ללמוד עמוד אחד בערך כל יום, וסדר ב' ללמוד עוד עמוד ולחזור פעמים אחדות על המקום, ואחר כך לחזור בין משנה למשנה ובין פרק לפרק.
ואם בלימוד בעיון מתקשים באיזה ענין, לא לעמוד על זה ימים ושבועות, אלא מעיינים היטב במחשבה עמוקה ובעיון ראשונים ולומדים הלאה אף שנשאר קשה. ובאופן כזה אפשר ללמוד היטב מסכת בזמן אחד, ולהבין ולהשכיל ולעלות מעלה בתורה כמו בזמן הקודם ודורות הקודמים. וצריכים לדעת שמה שחסר בבקיאות, חסר גם בהבנת הדברים, כי תורה עניה במקום זה ועשירה במקום אחר, ואי אפשר לבנות שום יסוד בלי בקיאות. ואם ילמדו בדרך הנ"ל, יקויים בכל אחד יגעת ומצאת, ויתגדלו בתורה בעזרת ה' כמו בזמן הקודם ודורות הקודמים. ע"כ. ישמע חכם ויוסף לקח.

פרק יב - לימוד בבית המדרש

א. ברית כרותה, שכל הלומד תורה בבית הכנסת או בבית המדרש, אינו שוכח במהרה את מה שלומד [1]
ומי שנמנע מללכת ללמוד בבית המדרש ללא שום אונס, דוחים אותו בעולם הבא מהישיבה של מעלה, כמספר הימים שלא הלך לישיבה בעולם הזה [2]
1. שלחן ערוך (סימן רמו סעיף כב), ושפתי כהן (שם). וכתבו התוספות (כתובות סג.) שכיון שהלך אדם לבית המדרש, דרך הוא שההולך ללמוד שם נעשה אדם גדול. ועיין בשו"ת דעת כהן (יו"ד סימן א).

2. כן כתב בספר קב הישר (פרק נג) בשם רבינו יעקב בירב זצ"ל. ועל כן, חכם יחשב שכר עבירה כנגד הפסדה, ולא יבטל אפילו יום אחד מלבוא לבית המדרש, אלא אם כן הוא אנוס, דאנוס רחמנא פטריה. ע"כ.

וכתב רבינו אהרן הכהן בספרו ארחות חיים (ה' תלמוד תורה אות י), שטוב ונכון שיקנוס האדם את עצמו בסכום מסויים, על כל יום ויום שיפשע מללכת אל בית הכנסת ואל בית המדרש. ע"כ.

ואמרו במדרש קהלת רבה (פרשה א) על הפסוק "מְעָוָּת לֹא יוּכַל לְתְקֹן וְחֶסְרוֹן לֹא יוּכַל לְהִמָּנוֹת", משאדם מעוות עצמו מדברי תורה אינו יכול לתקן, ומשאדם מחסר עצמו מדברי תורה אינו יכול להמנות, כי הא דרבי יהודה ורבי אלעזר היו לומדים ביחד, ולקח לו רבי יהודה אשה, והקדימו רבי אלעזר שבעת ימים של המשתה [שהמשיך ללמוד בשבעת ימי המשתה של רבי יהודה ולא המתין לו], ועבר כמה שנים וניסה רבי יהודה להגיע אליו ולא עלתה בידו, על זה נאמר "וחסרון לא יוכל להמנות".

וכתב על זה בספר חוסן יהושע (מאמר א פ"ב): והמאמר הזה הוא מבהיל למי שמתבונן בו, עד כמה עלתה שקידתם בתורה, שהרי רבי אלעזר לא ברח מרבי יהודה במתכוין, אלא היה לומד כסדר לימודו הרגיל, ורבי יהודה הוא שרדף להשיגו, ועם כל זה לא השיגו בכמה שנים, בגלל שהחסיר כמה ימים מלבוא לבית המדרש. ע"כ. וראה בכתובות (סב:) במעשה דרבי חנינא בן חכינאי.

עונשו של מי שאינו הולך לבית המדרש

ראיתי דבר מבהיל בילקוט שמעוני (משלי רמז תתקסד) ואמרתי להביאו כאן, אולי יהיה לתועלת. וזו לשונו: מעשה היה ברבי מאיר בעל הנס שהיה יושב במנחה בשבת ודורש, ומתו שני בניו. מה עשתה אמם, הניחה שניהם על המטה ופרשׂה סדין עליהם.

במוצאי שבת בא רבי מאיר מבית המדרש, אמר לה היכן שני בני? אמרה לו לבית המדרש הלכו, אמר לה: צפיתי בבית המדרש ולא ראיתים. נתנה לו הכוס של הבדלה והבדיל, וחזר ואמר לה היכן שני בני? אמרה לו פעמים שהלכו למקום פלוני ועכשיו הם באים.

הקריבה לפניו לאכול, לאחר שאכל אמרה לו: רבי, שאלה יש לי לשאול, אמר לה: אמרי שאלתך. אמרה לו: רבי, קודם היום בא אחד ונתן לי פקדון, ועכשו בא ליטול, אחזיר לו או לאו? אמר לה: בתי, מי שיש לו פקדון אינו צריך להחזיר לרבו? אמרה לו: חוץ מדעתך לא הייתי מחזרת אותו.

מה עשתה, תפשה אותו בידו והעלתהו לחדר, והקריבה אותו למטה, נטלה הסדין מעליהם וראה שניהם מתים מונחים על המטה, התחיל בוכה ואומר: בְּנִי בְנִי, רִבִּי רִבִּי, בני בדרך ארץ, ורבי שהיו מאירים עיני בתורתן. באותה שעה אמרה לו: רבי, לא כך אמרת לי שאנו צריכים להחזיר פקדון לרבו, כך ה' נתן וה' לקח יְהִי שם ה' מבורך. אמר רבי חנינא, בדבר זה נחמתו ונתישבה דעתו.

אמר רבי חמא בר חנינא, מפני מה מתו בניו של רבי מאיר בבת אחת, מפני שהיו רגילים להניח בית המדרש ועוסקים באכילה ושתיה. עד כאן דברי המדרש. ודי בזה למתבונן.

שינה

ב. אין ישנים בבית המדרש אפילו שינת עראי, וכל המתנמנם בבית המדרש, תורתו נעשית קרעים קרעים [ששוכח לימודו ואינו נזכר אלא לסירוגים] [3]

אולם תלמידי חכמים שלומדים בקביעות בבית המדרש, מותר להם לישון שם אפילו שינת קבע, שהרי אם ילכו לביתם כדי לישון, יגרם להם ביטול תורה בהליכתם ובחזרתם [4]

3. סנהדרין (עא.) וברש"י שם. וכן פסק בשלחן ערוך (יורה דעה סימן רמו סעיף טז). ועיין בתענית (כ:) ששאלו תלמידיו את רב אדא בר אהבה, במה הארכת ימים, אמר להם מימי לא הלכתי ד' אמות בלא תורה ובלא תפילין, ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי. וכן אמרו בסוכה (כח.) על רבן יוחנן בן זכאי שלא ישן בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי.

והנה לכאורה יש סתירה בדברי השלחן ערוך, דביורה דעה (שם) כתב שאסור לישון בבית המדרש אפילו שינת עראי. ובאורח חיים (סימן קנא סעיף ג) כתב: אין ישנים בבית הכנסת, אפילו שינת עראי, אבל בבית המדרש, מותר.

וכבר עמד בזה בשו"ת רבי יהודה מילר (סימן צב) והוסיף להקשות שביורה דעה כתוב שכל "המתנמנם" בבית המדרש תורתו נעשית קרעים, ובאורח חיים כתוב שמותר "לישון" בבית המדרש, ומדוע כתב פעם אחת לשון שינה, ופעם אחת לשון נמנום.

וכתב ליישב, דבודאי בבית המדרש מותר לישון, כי הוא ביתם של החכמים, ומה שאסרו להתנמנם בבית המדרש, מיירי בזמן שהחכם דורש, דזה אסור, והשומע דברי תורה לסירוגין לא יצא, ועל זה נאמר שתורתו נעשית קרעים קרעים. אבל אם רוצה לישון בבית המדרש שלא בשעת הדרשה רשאי. וראה עוד מה שכתב ליישב בספר עולת כהן חלק ג (סימן יב).

ועיין בשפתי כהן (סימן רמו ס"ק טו) שהביא דברי הגמרא במגילה (כח.) ששאלו את רבי זירא במה הארכת ימים, אמר להם לא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת

עראי, וכתב על זה, דצריך לומר דשינת עראי משום מדת חסידות נהג כן, אבל מדינא מותר. ע"כ. ולפי האמור צריך לומר שהחמיר על עצמו שלא לישון אפילו שלא בשעת הדרשה. וק"ל.

4. כן כתבו המשנה ברורה (סימן קנא ס"ק טז) ובכף החיים (שם אות לא). וזה לשון הרשב"א בחידושיו למגילה (כח:): בתי מדרשות אף על פי שחמורים מבתי כנסיות, אפילו הכי לחכמים ותלמידיהם כיון שהן עומדים שם תדיר, הרי הם להם כבית דירה ואוכלים בהן וישנים בהן בכל מקום, אבל לאיניש דעלמא כל שכן דאסור. ע"כ. וראה עוד בספר שארית יוסף (חלק ג עמוד רפה), ובספר הלכה ברורה (חלק ז עמוד שמו).

אכילה ושתיה

ג. אין אוכלים ושותים בבית המדרש. ורק תלמידי חכמים ותלמידיהם מותרים לאכול ולשתות שם מדוחק, כדי שלא יגרם להם ביטול תורה על ידי שילכו לאכול ולשתות בביתם [5]

5. הנה בשלחן ערוך (סימן קנא סעיף א) כתב, שתלמידי חכמים ותלמידיהם מותרים לאכול ולשתות בבית הכנסת מדוחק. וביאר המשנה ברורה (ס"ק ו), שבדוחק פירושו - שהיה מקום דחוק לתלמידים, והוצרכו לאכול בבית הכנסת. והמגן אברהם כתב, שלאנשים הלומדים שם בקביעות, לעולם שעת הדחק הוא, שאם יצטרך ללכת ולאכול ולשתות בביתו, בודאי יתבטל מלימודו. אבל אנשים שאינם לומדים בבית הכנסת ובבית המדרש, אסורים לאכול ולשתות שם.

וטוב עין יראה בשו"ת יביע אומר (חלק ז או"ח סימן כא) שהאריך הרחיב בדין זה, והוכיח מדברי רוב הראשונים שכל ההיתר לחכמים ולתלמידיהם לאכול ולשתות ולישון בין בבית הכנסת ובין בבית המדרש, הוא רק מדוחק כפסק מרן. והניף ידו שנית בספרו הליכות עולם (חלק א עמוד רסה) והעיר על דברי הבן איש חי שכתב להתיר אכילה ושתיה לחכמים בבית המדרש אפילו שלא מדוחק. ע"ש.

סעודה שלישית

ד. מותר לערוך סעודה שלישית בבית הכנסת, ובפרט כשאומרים שם דברי תורה לציבור, בהלכה ובפרשת השבוע וכדומה [6]

אולם יש להמנע מלהביא לסעודה יין חזק ושאר משקאות משכרים כגון ערק וקוניאק וכדומה. וכל סעודה שעלולים להגיע על ידה לשכרות או קלות ראש וליצנות, אין לעשותה בבית הכנסת [7]

6. גרסינן במסכת מגילה (דף כח.): בתי כנסיות אין נוהגים בהם קלות ראש, אין אוכלים בהם ואין שותים בהם, ואין מטיילים בהם. וכן כתב הרמב"ם (פרק יא מה' תפלה הלכה

ו): בתי כנסיות ובתי מדרשות אין נוהגים בהם קלות ראש, כגון שחוק והיתול ושיחה בטלה, ואין אוכלים בהם ואין שותים בהם, ואין ניאותים בהם ואין מטיילים בהם, ואין נכנסים בהם בחמה מפני החמה, ובגשמים מפני הגשמים. ע"כ. וכן פסק השלחן ערוך (סימן קנא סעיף א).

והנה בגמרא פסחים (קא.) אמרו, שמקדשים בליל שבת בבית הכנסת, כדי להוציא את האורחים שמתאכסנים ואוכלים בבית הכנסת. והקשו שם התוספות, והלא אמרו במגילה (כח.) בתי כנסיות אין אוכלים ואין שותים בהם, ואף על פי שאכילה ושתיה של מצוה מותר בבית הכנסת, וכמו שמבואר בירושלמי (סנהדרין פרק ח הלכה ב), שהיו אוכלים בבית הכנסת בקידוש החודש, מכל מקום אכילה ושתיה שאינה של מצוה אסור. ונראה לתרץ שלא בבית הכנסת עצמו היו אוכלים ושותים, אלא בחדרים הסמוכים לבית הכנסת ע"כ.

אולם רבינו נסים גאון בתשובת הגאונים ליק (סי' קה) כתב, הא דאמרינן (בפסחים קא.) שמקדשים בבית הכנסת להוציא האורחים שאוכלים ושותים בבי כנישתא, יש לפרש דלעולם בבית הכנסת ממש היו אוכלים, ומה שאמרו שאין אוכלים ושותים בהם, הני מילי סעודות הרשות דחול, אבל סעודת שבת, סעודת מצוה היא, וסעודת מצוה מותר לאכול שם.

וכן כתב האור זרוע הגדול (ח"ב סימן כג), שסעודת שבת שהיא סעודת מצוה, מותר לאוכלה בבית הכנסת, וכמו שאמרו בירושלמי פסחים (פרק א הלכה א), רבי ירמיה בעי, בתי כנסיות ובתי מדרשות מהו שיהיו צריכים בדיקה מחמץ, שכן מכניסים שם בסעודת עיבור השנה ועיבור החודש. וכן אמרו בירושלמי סנהדרין (פרק ח הלכה ב), שרבי יוחנן היה נכנס לבית הכנסת למחרת היום שעיברו את החודש, והיה מלקט הפירורים שנשארו מסעודתם, ואוכל אותם, והיה אומר יהא חלקי עם מי שקידש החודש כאן מאמש. ע"כ. וכן דעת רבינו משה מקוצי בספר הסמ"ג, והארחות חיים, והראב"ן הירחי, והרא"ש מלוניל, והסמ"ק, שיש להתיר לסעוד סעודת שבת בבית הכנסת מפני שהיא סעודת מצוה.

וכן פסק מרן השלחן ערוך (בסימן קנא סעיף ד) שלצורך מצוה מותר לאכול ולשתות ולישון בבית הכנסת, כגון שנקבצים לעבר את השנה והחודש בבית הכנסת. ומאחר שסעודה שלישית היא סעודת מצוה, לפיכך רשאים להקל לערוך סעודה שלישית בבית הכנסת ולומר שם דברי תורה, כמבואר בשו"ת יחוה דעת (חלק ג סימן י), ובשו"ת יביע אומר (חלק י סימן יד). ע"ש.

7. הליכות עולם חלק א (עמוד רסב), וסיים שם בדברי הכף החיים שכתב, שגם בסעודה קטנה של מצוה שאין בה קלות ראש ואין בה שכרות, כגון ששותים רק כוסית יין אחת, יש להקל לעשותה בבית הכנסת, רק צריך ליזהר שלא יהיה שם שיחה בטלה, אלא רק דברי תורה ושירות ותשבחות לכבוד התורה. ע"כ.
וראה בשו"ת יביע אומר (שם) שכתב: ועדותי זו נאמנה, כי בכל מקום שנזדמנתי בסעודה שלישית, ראיתי שלא הביאו שם אלא רק פת וסרדינים, ולא היו שם משקאות חריפים המשכרים כלל, אלא רק משקאות קלים לרוות צמאון הסועדים, ואחר אכילה קצרה היה עומד החכם ומשמיע דברי תורה, ואין לך דבר יותר חשוב מזיכוי הרבים. ע"ש. ועיין עוד בשו"ת אשר חנן (אפללו חלק א סימן י).

שיחה בטילה

ה. אין משיחין בבית המדרש אלא בדברי תורה, ואפילו מי שהתעטש, אין אומרים לו "לבריאות" בבית המדרש, ובודאי שאין לומר לחבירו "לבריאות" בשעה שלומד תורה, מפני שהמפסיק באמצע לימודו עונשו גדול [8]

8. שלחן ערוך (יו"ד סימן רמו סעיף יז), ושלחן ערוך הרב (פרק ד מה' תלמוד תורה סעיף יא), ועיין בשפתי כהן (שם) ובט"ז (שם), ובילקוט יוסף (חלק ב עמוד רמז). וראה בספר הליכות עולם (חלק א ער) שהתיר אמירת "חיים טובים" בבית הכנסת. ע"ש. ואכמ"ל.

עישון בבית הכנסת

ו. אסור לעשן סיגריות בבית הכנסת ובבית המדרש, משום שיש בזה ביזיון לקדושת המקום, וגם יש בזה חשש חילול השם [9]
ומכל מקום אם לומדים בבית הכנסת שיעור בהלכה או בדף היומי במשך כמה שעות, יש להתיר לעשן למי שרגיל הרבה בעישון, ויקשה עליו להתרכז בלימוד מבלי לעשן [10] **(וראה בסעיף הבא).**

9. הנה כבר הזכרנו לעיל את דברי הרמב"ם (פרק יא מה' תפלה הלכה ו) שכתב: בתי כנסיות ובתי מדרשות אין נוהגים בהם קלות ראש. וכתב הגאון רבי חיים פלאג'י בספר חיים (סימן מה אות ה), שנראה פשוט שהוא הדין שאסור לעשן סיגריות בבית הכנסת, שזהו בכלל קלות ראש. ע"ש.
וכן כתב בשו"ת מלמד להועיל (אורח חיים סימן טו), והוסיף עוד טעם לאסור בזה, כי ידוע שהנכרים מדקדקים מאד לאסור העישון בבתי תפלתם, ואם אנו נתיר זאת בבתי הכנסת שלנו, יהיה חס ושלום חילול השם בדבר, ולכן פשוט הדבר לאיסור. ע"כ.
וכן פסק הגאון רבי יוסף חיים בספר בן איש חי (פרשת ויקרא אות ה) לאסור העישון בבית הכנסת. והו"ד בשו"ת יחוה דעת (חלק ב סימן יז) והוסיף, שגם אם נותנים על ארון

הקודש שתי פרוכות, פרוכת אחת מבפנים לדלת הארון, ופרוכת אחת על הדלת של ארון הקודש מבחוץ, אין להקל לעשן בבית הכנסת, כי האיסור לעשן הוא מכח קדושת בית הכנסת, ולא רק מכח קדושת הספרי תורה שבארון הקודש.

10. כתב השערי תשובה (סימן קנד ס"ק כ): בתי מדרשות שחכמים ותלמידיהם קובעים ישיבה בהם ללמוד וללמד, וצריכים לעשן טבק, אין להטריחם ללכת לבית להדליק הסיגריה, שיש בזה משום ביטול תורה, וזה בכלל מה שאמרו "לב בית דין מתנה עליהם להקל". ע"כ.

ומוכח שבמקום חשש ביטול תורה יש להתיר לעשן בבית הכנסת. וכן כתב בשו"ת יחוה דעת (שם) שאם לומדים בבית הכנסת שיעור בהלכה או בתלמוד, מותר למי שרגיל הרבה בעישון, לעשן בשעת הלימוד, ודימה זאת למה שפסקו הרמב"ם והשלחן ערוך, שחכמים ותלמידיהם מותרים לאכול ולשתות בבית הכנסת מדוחק. ע"ש.

ואנכי הרואה בשו"ת שארית יוסף (ידיד חלק ב סימן ג) שכתב, שעישון סיגריות אינה הכרחי כל כך כמו אכילה ושתיה, ויכול למנוע עצמו מהעישון עד שיסיים את השיעור, שאין זה נקרא בכלל דוחק להתיר, אפילו אם הוא תלמיד חכם.

ועוד אפילו אם נתיר לעשן, היינו דווקא בבית המדרש שלומדים בו כל היום, דאפשר להתיר מפני ביטול בית המדרש שיושב שם כל היום ומצטער הרבה אם לא יעשן, ואם יצטרך לצאת החוצה בכל פעם שירצה לעשן, הרי יש בזה ביטול בית המדרש. מה שאין כן באותם שבאים לשיעור תורה לזמן קצר, אין להתיר להם לעשן.

ועיין בבית יוסף (שם) שכתב, שמה שהתירו לתלמיד חכם לאכול מדוחק, אינו אלא בבית המדרש שנמצאים שם כל היום, אבל בבית הכנסת לא. ולכן בית כנסת או בית מדרש שלפעמים באים ללמוד בו איזה לימוד על איזה שעות, ודאי אסור לעשן בו סיגריה. וידוע שאין דרך לעשן סגריה לפני שרים וגדולים כלל. ולכן אין להקל בזה אפילו לתלמידי חכמים, אלא אם כן קובעים עצמם ללמוד שם רוב היום בכל יום ויום, אבל לימוד שהוא באקראי בעלמא כגון שעה או שעתיים, ודאי אסור לעשן, ולא שייך לומר בזה "מוטב שיהיו שוגגים ואל יהיו מזידין. ע"ש. וראה עוד בשו"ת פעולת צדיק (ח"א סימן קפ).

וגדולה מזאת ראיתי בשו"ת ישכיל עבדי חלק ח (סימן כד אות ד), שהרב השואל רצה להתיר עישון סגריות בבית המדרש לתלמידי חכמים הלומדים שם, כדי שלא יתבטלו מהתורה, ודימה זאת לאכילה ושתיה בבית המדרש שהתיר מרן כדי שלא יתבטלו מהתורה.

וכתב על זה הרב ישכיל עבדי, שכל דבריו הם הבל הבלים, שאין בהם ממש, שהרי כל בר בי רב מבין מעצמו שללא אכילה ושתיה אי אפשר להתקיים, והוא דבר חיוני לכל אדם, ולכן התירו להם כדי שלא יתבטלו מהתורה על ידי הליכתו לביתו כדי לאכול, אף שאין זה כבוד לאכול בבית הכנסת ובבית המדרש. אבל עישון סיגריות שאינו שוה לכל אדם אלא רק למפונקים, מה מקום להתיר לעשן בבית כנסת, והרי הוא יכול לצאת לחוץ ולעשן, מה שאין כן אכילה ושתיה אינו יכול לאכול ולשתות בחוץ בפני העוברים ושבים, ואינו דומה לעישון שאינו גנאי. ע"ש.

ועל כן כתבנו שרק באופן שהשיעור נמשך כמה שעות, כגון כולל לבעלי בתים וכדומה, שאי אפשר להתאפק כל כך הרבה זמן, יש מקום להתיר להם לעשן בבית הכנסת או בבית המדרש, כפי שכתב הרב שארית יוסף הנ"ל. אבל בלאו הכי יש להמנע מהעישון.

ז. אף שנתבאר שמותר לעשן בבית הכנסת כשיש חשש ביטול תורה, מכל מקום אסור לעשן במקום שיש אנשים שהעישון מפריע להם, ואפילו אם העישון מפריע לאדם אחד, אין לעשן באותו מקום, אפילו אם על ידי זה יגרם למעשנים ביטול תורה [11]

11. כן מתבאר מדברי מרן השלחן ערוך (חושן משפט סימן שנה סעיף לז), שאדם יכול למחות בחבירו שיסלק עשן שמפריע לו ומזיק לו, ורק עשן שאינו מזיק, לא יכול חבירו למחות בו. ע"ש. ועל פי זה כתב בספר פתחי חושן (חלק ה עמוד שעט) שגם בעשן של סיגריות אם מישהו טוען שהעישון מפריע לו, יכול לעכב עליו מפני שהעשן מזיק, ואין הבדל אם הוא בביתו או ברשות הרבים.

וטוב עין יראה בשו"ת אגרות משה (חושן משפט סימן חי) שנשאל בנידון דידן, וכתב, שאפילו אם נאמר שאין חשש סכנה ליושבים בבית המדרש, אלא שקשה להם לסבול את העישון ומצטערים מזה, אסור לעשן שם. וגם אם על ידי כך יגרם למעשנים ביטול תורה [מכיון שללא עישון אינם יכולים ללמוד כראוי], אפילו הכי אסור למעשנים לעשן במקום שנגרם לאחרים צער מכך, ואפילו שנמצא שם רק אדם אחד שמצטער מזה.

וכן כתב בשו"ת ציץ אליעזר (חט"ו סימן לט), שכאשר מעשנים במקומות ציבוריים, יכול כל אחד ואחד מהנמצאים שם, החושש מזה לפיגוע בבריאותו, למחות בידו של המעשן שלא יעשן בקירבתו, ומוטל על המעשן להתרחק בשיעור שלא יגיע העשן אל אחרים. ע"כ. והניף ידו שנית בציץ אליעזר חלק יז (סימן כב). וכן כתב בשו"ת מִים ההלכה (חלק ב סימן צז). ע"ש. וראה בשו"ת משנה הלכות חלק טז (סימן יז).

הנזקים הנגרמים מחמת העישון

ראיתי לנכון להעתיק כאן מאמר המדבר בענין הנזקים הנגרמים מחמת עישון הסגריות, אשר כתב הגאון רבי אליעזר ולדנברג זצ"ל בשו"ת ציץ אליעזר חלק טו (סימן לט) לדוקטור אלי יוסף שוסהיים הי"ו, וזה תוכן דבריו:

נדהמתי ונבהלתי וממש רעדה אחזתני עקב הסברתו המעמיקה והבהירה, וראיותיו הרפואיות המופתיות, והוכחותיו הממשיות המעידות במאה עדים שהעישון של סיגריות כמוהו כנחלי רתמים לגוף, כי הוא מזיק בצורה חמורה ביותר לבריאות הגוף של המעשן. וכי העישון עלול ממש לקצר את החיים ח"ו, וסופר ומונה מספרים מבהילים מהסטטיסטיקה המתפרסמת מדי פעם המצביעה ומראה באצבע על התוצאות החמורות ביותר מריבוי העישון, ואשר בכנפיה השטניים נופלים קרבנות לרוב, והרבה יותר מעשרות אלפים ורבבות אנשים ברחבי העולם באים עליהם גידולים ממאירים בשטחי הגוף ואבריו השונים ובעיקר באברי הנשימה והריאות כתוצאה מהעישון, וכן, נפחת - הריאות, ברונכיטיס כרונית, היזיקם ללב ולכלי הדם, התכווציות בקיבה ובמעיים, ועוד ועוד, עד כי הרופאים גזרו אומר כי העישון הוא הקוטל הראשון של האנושות.

תודעה זאת גם יצאה כבר טִבעה בעולם, עד כדי כך שבכמה מדינות גדולות ועצומות יצא החוק מאת ממשלותיהם, על חובת ציון אזהרה על כל חפיסת סיגריות האומרת "הרופא הממשלתי הראשי מזהיר את המעשנים שהעישון מסכן את בריאותם ומזיק לה".

ומטעם הרופא האמריקאי הראשי התפרסם השבוע שיותר ממאה אלף אמריקאיים ימותו השנה מסרטן בגלל שעישנו סיגריות, וכן כי עישון סיגריות הוא כיום הגורם העיקרי לתמותה ממחלת הסרטן בארה"ב, ושאין פעולה בה יכול אדם לנקוט על מנת להוריד את סכנת הסרטן בצורה יותר השפעתית, מאשר הפסקת העישון.

אם כן בודאי ובודאי ששטות הוא להעלים עין מכל זה, ולהפטיר כלאחד יד ולומר, כי גם על כגון זה נאמר שומר פתאים ה'. ועל כגון זה יש להחיל את פסקו של הרמב"ם (בפי"א מה' רוצח ושמירת נפש ה"ה) שפוסק: הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות וכל העובר עליהן ואומר הרני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך, או איני מקפיד בכך, מכין אותו מכת מרדות. ע"כ. זאת אומרת שמוטל גם על אחרים להניע אותו מכך בכל האמצעים שבידיהם.

ומצינו אחד מיוחד שיצא להתריע נגד העישון כבר לפני עשרות שנים, הלא הוא הגאון הצדיק בעל החפץ חיים, בספרו ליקוטי אמרים (פרק יג), דמדי דברו והטיפו על הרעות הכבדות אגב העישון, שעל ידי כך קובעים את עצמם לדבר דברים בטלים ולשון הרע,

ובזבוז זמן וכספים וכו'. מוסיף וכותב: אגב דאתי לידי אודות עישון הסיגריות, נדבר קצת אודות זה, הנה כמה רופאים גזרו אומר שכל מי שהוא חלוש, אסור להרגיל את עצמו בעישון שמחליש כחותיו, ולפעמים נוגע גם לנפשו.

והנה דברתי כמה פעמים עם חלושי כח אודות זה, וענו לי שגם הם יודעים ומכירים בעצמם שהעישון קשה להם, אך מפני שהורגלו בזה מכבר, קשה להם לפרוש מזה, ואמרתי להם, מי התיר לכם להרגיל עצמכם על כך, והרי אמרו חז"ל (ב"ק צב.) שאין האדם רשאי לחבול בעצמו, ראשית משום "ונשמרתם לנפשותיכם", ועוד, דין הוא, דהלא תבל ומלואה של הקדוש ברוך הוא, ולכבודו בראנו, ונותן לכל אחד בחסדו כח כפי צרכו לתורתו ולעולמו, ואיך ירשה העבד לעשות לעצמו כפי רצונו, הלא הוא שייך לאדונו, ואם על ידי העישון נגרעו כחותיו, בודאי יתבע לבסוף לדין על זה, דהלא עשה זה ברצון לבו ולא באונס. עכ"ד.

הרי לנו דברים כדרבונות מפי הפוסק המקובל החפץ חיים זצ"ל על האיסור החמור של העישון כשזה מזיק לגוף, ולא עלה על דעתו שיש לומר בזה שומר פתאים ה' הואיל ורבים וכן שלמים מעשנים, אלא פסק פסקו הברור, כי אם על יד העישון יגרעו מכחותיו, ובודאי יתבע לבסוף לדין על זה. ועל כן החובה על כל אחד ואחד לחוש ולחוס על נפשו, לפן יתבע לבסוף לדין על זה, אם על ידי העישון יפול לידי חולי, או שיגרעו משנות חייו ח"ו, ולכן יתן אל לבו לשמור את עצמו מכל משמר מהעישון ומעשנו היוצא ממנו. עכת"ד.

וראה עוד בשו"ת ציץ אליעזר חלק כא (סימן יד), שאם יש חנות יחידה שמוכרת סיגריות במקום מסוים, ואם הוא לא ימכור, לא יוכל הקונה להשיג לקנות סיגריות אצל מוכר אחר, חל על המוכר עבירה של לפני עור. ע"ש.

ואנכי הרואה בספר אורחות רבינו הקהילות יעקב (חלק א עמוד קפג) שרבינו הסטיפלר אף שהיה מעשן בבחרותו, היתה לו קבלה לא לקנות סגריות ולא לבקש, ורק אם יתנו לו יקבל. והיה יהודי אחד שהיה נותן לו כל יום אחר התפילה סגריה, ואמר הרב שיהודי זה היה מחיה אותו, ובגלל זה גם הוא נוהג כיום לתת לתלמיד חכם אחד כל יום סגריה לאחר התפילה, וכן כשפוגשו לפעמים באמצע היום, גם כן נותן לו, כי יודע שעל ידי כך הוא מחיה אותו. ע"כ.

ונראה ברור, שכל הנהגתו של מרן הקהילות יעקב זיע"א היא דווקא לפני שנודע בעולם את הנזקים הנגרמים מחמת עישון סיגריות, וכנראה לא היה ידוע לרב שאין הוא מחייה את אותו תלמיד חכם על ידי הסגריה שנותן לו, אלא אדרבה מקצר את ימיו, ואילו היה

יודע את הנזק היוצא מהעישון כפי שנתבאר לעיל, לא היה נותן סגריות לאחרים, ואף הוא היה מפסיק לעשן. וראה עוד מה שכתבנו בס"ד בחלק א (עמוד עד).

לימוד שחיטה

ח. קבוצה של אברכים שרוצים ללמוד הלכות שחיטה בבית המדרש, ויש צורך ללמדם באופן מעשי על ידי שיראו להם השחזת סכין והעמדתו, מותר להכניס סכינים לבית המדרש ולהשחיזם שם, ואין בזה בזיון למקום [12]

12. הנה אף שמרן בבית יוסף (סימן קנא) הביא דברי האורחות חיים שכתב בשם המהר"ם מרוטנבורג, שאסור להכניס לבית הכנסת סכין ארוך, לפי שהתפילה מארכת ימיו של אדם, והסכין מקצר ימיו. וכן פסק בשלחן ערוך (שם סעיף ו).

מכל מקום כתב שם הביאור הלכה (ד"ה בסכין) שאין להחמיר בזה אלא באנשים דעלמא שאסורים לאכול בבית המדרש, והסכין שנושא לשם הוא שלא לצורך תשמיש, אבל תלמיד חכם שמותר לאכול ולשתות שם, והסכין שנושא שם הוא לצורך תשמישו, מסתברא שמותר. ע"כ. ולפי זה גם כשמכניס סכין לצורך לימוד הלכות שחיטה, נחשב לצורך תשמישו ומותר.

וכן העלה להתיר בנידון דידן בשו"ת עטרת פז (כרך ג חו"מ סימן יא), וכתב, שאף שבגמרא סנהדרין אמרו, כשבא סנחריב לצור על ירושלים, נעץ חזקיהו מלך יהודה, חרב על פתח בית המדרש ואמר: מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב זו! בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו תינוק ותינוקת איש ואשה שלא היו בקיאים בהלכות טומאה וטהרה. ע"כ. ולכאורה מדוע נעץ בפתח ולא בתוך בית המדרש, והרי לצורך מותר להכניס סכין, והתם היה לצורך שילמדו תורה.

ויש לומר שלא הכניסו פנימה, כיון שלא היה צורך להכניסו לבית המדרש, שהרי רצה שכולם יכנסו לבית המדרש ללמוד, שלא היתה גזירה זו משום הנכנסים, שהנמצאים בבית המדרש למדו בלאו הכי, ומה להם לראות את החרב, אלא היתה זאת גזירה משום היוצאים, שאלו שנמצאים בחוץ יבואו אף הם ללמוד, וממילא כיון שלא היה בזה צורך בפנים, נעץ את החרב מבחוץ, אבל באמת אם היה צורך בדבר להכניסו לתוך בית המדרש, אין הכי נמי דהוה שרי. ע"ש.

לימוד בקול רם

ט. אדם שלומד בבית המדרש וקולו גורם הפרעה לחבירו שמתנמנם שם, מעיקר הדין אינו חייב להנמיך את קולו, מפני שבית מדרש נועד ללימוד ולא לשינה [13]

ומכל מקום אם מתאפשר לו ללמוד בשקט, ראוי ונכון שינמיך את קולו עד כמה שאפשר, ובזה יקיים מצות "ואהבת לרעך כמוך" [14]

13. כתב מרן בשלחנו הטהור (חו"מ סימן קנו סעיף ג) שמותר לאדם ללמד תינוקות ישראל תורה בתוך ביתו, ואין השכנים יכולים למחות בידו ולומר לו: אין אנו יכולים לישן מקול התנוקות של בית רבן. והוא הדין לכל מילי דמצוה, שאינם יכולים למחות בידו. [וכתב מהר"י טייב בערך השלחן (שם סק"ג) דאין המשכיר יכול לעכב לשוכר מללמד תינוקות אפילו שמתוך כך אין בני אדם רוצים לשכור הבתים האחרים ויש הפסד בדבר. וכיוצא בזה כתב בספר מנחת צבי (שכנים סי' א אות כד)]. ומשמע שאין חשש ללמוד בקול רם גם באופן שמפריע לאחרים לישון.

ואחזה אנכי בשו"ת שבט הלוי (חלק ז סימן רכד) שכתב, שתלמיד חכם שלומד בבית המדרש, בודאי לא הותר לו להגביה קולו כל כך עד שיפריע לשכנים לישון כל הלילה, כי אפשר ללמוד בקול גם בלי הפרעה. ולא דמי למלמד תינוקות של בית רבן שלא הולך כמעט בלי הגבהת קול המלמד והמולת התלמידים. ע"כ. ונראה שגם הוא מודה שבנידון דידן אינו צריך להנמיך קולו, מפני שהדרך הוא ללמוד בבית המדרש בהגבהת קול ממוצעת, ורק באופן שמגביה קולו יותר מהרגיל עד כדי כך שקולו מגיע לשכנים, על זה קאמר שצריך להנמיך את קולו מעט.

וגדולה מזאת ראיתי לגאון רבי מנשה קליין שליט"א בשו"ת משנה הלכות (חלק ד מהד"ת סימן ר) שיצא העיר"ה על דברי הרב שבט הלוי הנ"ל, וכתב, דלא מבעיא שתלמידי חכמים הלומדים בבית המדרש שדרך לימודם אפילו בקול שמעורר השכנים, אין בזה איסור כל שהוא אפילו כשלומדים ברעש כקול הר סיני [כל שלא מתכוין להפריע ח"ו ובלומד תורה עסקינן], אלא אפילו יחיד בביתו הלומד בקול בלילה, ליכא בזה איסור, אלא מִצוה וחיוב. וכבר אמרו בגמרא ערובין (יח:) כל בית שנשמעים בו דברי תורה בלילה שוב אינו נחרב שנאמר: "וְלֹא אָמַר אַיֵּה אֱלוֹהַּ עֹשָׂי נֹתֵן זְמִרוֹת בַּלָּיְלָה" ופירש רש"י: "ולא אמר" - לא הוצרך להתאונן ולומר איה עושי והריני חָרֵב, מי שנותן זמירות של תורה בלילה, ולהכי נקט לילה שהקול נשמע למרחוק.

ומוכח שיש צורך שקול הלימוד ישמע למרחוק, ולא חישינן להיזק שכנים. ועל כן נראה, שתלמיד חכם שלומד בבית המדרש או בביתו, אף על פי שמעורר השכנים, מותר ומִצוה קעביד ואם ישמעו אחרים ויעמדו וילמדו גם הם, תבוא עליו ועליהם הברכה. עכ"ד. וכן כתב בשו"ת שבט הקהתי (ח"ד סימן רצט). ע"ש.

וכן כתבו בספר חשוקי חמד (סוכה עמוד תכד), ובספר פתחי חושן (חלק ד עמוד תכז) על פי דברי החזון איש. ועל כל פנים סיים הפתחי החושן, שכל שאפשר ללמוד באופן

שלא יפריע למנוחת השכן, יעשה. ע"ש. וראה בשו"ת להורות נתן (חלק ג סימן ק-קו), שבאופן שיש שכנים חולים שמפריע להם רעש הלימוד, צריכים להתחשב בהם. ע"ש. ומזה נלמד שמותר ללמוד בקול רם בבית המדרש אף כשיש אנשים שמתנמנמים בהפסקת הצהרים, ואין לחוש בזה לגזל שינה, מכיון שבית המדרש נועד ללמוד ולא לישון. ועל כל פנים, בודאי שאם יכול ללמוד בשקט בלי להפריע לאחרים, יעשה כן וישא ברכה מאת ה'.

ועיין בשו"ת שלמת חיים (סימן תשסא בנד"מ) שגם בית ספר של בנות "בית יעקב", אין השכנים יכולים למחות בהם בגלל הרעש. ע"ש. ועיין עוד בשו"ת תשובות והנהגות (חלק ב סימן תשי), ובשו"ת עטרת פז חלק א יו"ד סימן ט).

14. כנזכר בהערה הקודמת. ונראה שבמקום שיש תקנה מההנהלה שלא להגביה הקול בשעות המנוחה, כגון בהפסקת הצהרים שבכוללים או בישיבות, יש לשמור על תקנות המקום, ולהתחשב באחרים.

ברכות הנהנין

י. אנשים הלומדים תורה בבית המדרש, ומגישים להם מדי פעם בפעם תה או קפה, אינם צריכים לחזור ולברך על כל כוס וכוס שמגישים להם, אלא די בברכה אחת כדי לפטור את כל מה שישתו, אפילו אם עבר זמן רב בין הכוס הראשונה לשניה [15] **ומכל מקום כאשר הם מברכים ברכת שהכל על הכוס הראשונה, יכונו בדעתם לפטור את כל המשקים שיגישו לפניהם לאחר מכן במשך כל זמן שהותם באותו מקום** [16] **אומנם אם הוצרכו לצאת מחוץ לבית המדרש לשעה קלה, או שנכנסו לשירותים להתפנות, וחזרו אחר כך לבית המדרש, צריכים לחזור ולברך על המשקים שיגישו לפניהם** [17]

15. כתב הרמב"ם (פרק ד מהלכות ברכות הלכה ז): גמר בלבו שלא לאכול ולשתות עוד, ואחר כך נמלך לאכול או לשתות, אף על פי שלא שינה מקומו חוזר ומברך. ואם לא גמר בלבו שלא לאכול ולשתות, אלא דעתו לחזור לאכול ולשתות, אפילו פסק כל היום כולו, אינו צריך לברך שנית. ע"כ.

ולפי דבריו יוצא, שבאופן שאותם אנשים שבאים ללמוד, יודעים מראש שעתידים להביא לפניהם שתיה בשעת לימודם, ודעתם לחזור ולשתות שנית, אף על פי שהפסיקו בינתים בלימודם, אינם צריכים לחזור ולברך, אלא די בברכה שבירכו בפעם הראשונה, והיא פוטרת את כל מה שישתו.

ואף שהמגן אברהם (סימן קפד ס"ק ט) כתב, שמי שנתכוון לפטור שתי אכילות או שתי שתיות בברכה אחת, ושהה בין אכילה לאכילה או בין שתיה לשתיה כדי שיעור עיכול, צריך לחזור ולברך ברכה ראשונה. ע"כ.

הנה בשו"ת גנת ורדים (אורח חיים כ"ג סימן כ) השיג על המגן אברהם, וכתב, שלא אמרו חכמים שיעור עיכול אלא לגבי ברכה אחרונה [שאם עבר שיעור עיכול, אינו יכול לברך ברכה אחרונה], אבל לענין ברכה ראשונה, כל שדעתו לחזור לאכול או לשתות, אף על פי ששהה הרבה יותר משיעור עיכול, אין צריך לברך. והביא ראיה לזה מדברי הרמב"ם (הנ"ל), שכל שדעתו לחזור לאכול או לשתות, אפילו פסק כל היום כולו אין צריך לברך. ולכן בקידוש של ליל פסח אף על פי ששוהה בין כוס ראשון לשני באמירת ההגדה ובסיפור יציאת מצרים [ובפרט אם הוא תלמיד חכם] וכשגומר ההגדה הוא צמא לשתות, אף על פי כן אינו חוזר לברך על כוס שני בורא פרי הגפן, כמו שפסק השלחן ערוך (סימן תעד). ע"כ.

ומאחר שרבים מן האחרונים הסכימו בזה דלא כהמגן אברהם, וכתבו שאין שיעור עיכול נחשב כהפסק לגבי ברכה ראשונה, וגם כיום לא ראינו מנהג ברור לברך על כל כוס וכוס, בגלל מחלוקת האחרונים בזה. לכן העיקר להלכה שאין לברך אלא על כוס ראשון בלבד, ויכוין לפטור שאר כוסות אשר ינישו לפניו במשך כל שעות הלימוד, כמבואר כל זה בשו"ת יביע אומר (ח"ו סימן כז), ובשו"ת יחוה דעת (חלק ו סימן יא).

16. כן כתב הגאון רבי שלמה אליעזר אלפנדארי בשו"ת הסבא קדישא חלק א' (סימן ו'), שהנכון הוא, שיכוין לפטור בברכה ראשונה כל מה שישתה לאחר מכן, ולא יברך אלא בפעם הראשונה בלבד. והובאו דבריו ביביע אומר (שם). ומכל מקום מבואר שם שאפילו אם לא כוין להדיא לפטור את מה שישתה, אלא בירך בסתמא, לא צריך לחזור לברך, מכיון שיודע שעתיד לשתות עוד מספר פעמים, ומסתמא מכוון לפטור כל מה שישתה.

17. כן כתב בשו"ת יחוה דעת (שם), מאחר ששינוי מקום נחשב להיסח הדעת, כמבואר בשלחן ערוך (סימן קעח), והניף ידו שנית בספרו הליכות עולם חלק ב (עמוד מד). וכן כתב בפשיטות בשו"ת מעט מים (סימן לט). ועיין בשו"ת יצחק ירנן (ח"ו סימן טו), ובספר גינת אגוז (ח"ב עמוד 170).

ובשו"ת שערי עזרא בצרי (חלק ב סימן ז) העיר לנכון, שבליל שבועות או בהושענא רבה, נוהגים להגיש עוגות ופירות לציבור, ולפעמים יש כמה משפחות שמביאים ברכות לעילוי נשמת קרוביהם, וכל אחד רוצה שיברכו על הדברים שהוא הביא, וצריך להיזהר שלא יברכו על כל פרי ופרי פעמיים, אלא יערבבו את כל הפירות במגש אחד, ויגישו

לציבור. ואם בכל זאת רוצים קרובי המשפחה שיברכו על הפירות שלהם, יצאו הקהל כל פעם מחוץ לבית הכנסת, ואז יוכלו שוב לברך כשיחזרו. ע"ש.

אברך ששותה תה בבית המדרש האם יברך על כל כוס וכוס

ראה ראיתי בספר וקנה לך חבר (סימן מט) תשובתו הרמת'ה של מוהר"ר חיים רבי שליט"א בענין אברך השותה תה או קפה בבית המדרש, האם צריך לברך על כל כוס וכוס, או שמברך פעם אחת ופוטר בזה שאר כוסות שישתה. והביא דברי מרן היביע אומר (ח"ו סימן כז) בענין הלומדים תורה בלילה ומגישים להם מידי פעם לשתות משקה חם, שאינם צריכים לברך על כל כוס וכוס, אלא יברכו על כוס ראשונה ויפטרו בזה כל מה ששותים כל הלילה.

וכתב על זה שיש לחלק בין מה שכתוב ביביע אומר, לבין נידון דידן שהוא באברכים השוהים בבית מדרש יום יום ושותים לפעמים קפה, ומכינים זאת בעצמם ולא על ידי שמש שמגיש כל הלילה, אלא כל אחד קם כפי צורכו, ומכין לעצמו, או החברותא מכין מנה אחת אפים, ואם לא היה מרגיש צורך לא היה קם לשתות. ויש לדמות זאת לשמש שמברך על כל כוס וכוס.

ומה גם שיוצאים מידי פעם מבית המדרש לחדר הסמוך להביא ספר, ובשינוי מקום שפיר דמי לברך. וכן יש לחלק בין לימוד ביום ללימוד בלילה, שבלילה באמת מכוונים ודורשים לשתות, כי הלימוד קשה יותר מביום. אבל אברכים בבית המדרש באים על מנת ללמוד תורה, ולא כדי לשתות כי אם כפי הצורך אם תהיה התעוררות לכך, וממילא יתכן שבזה לכל הדעות יברך על כל כוס וכוס.

ויתכן שבדוקא מרן שליט"א כתב ביביע אומר וביחוה דעת שהשאלה היא על תלמידי חכמים הלומדים תורה בלילות, לאפוקי מהלומדים במשך היום, שבזה יברכו על כל כוס וכוס, וינוחו ברכות על ראשו. עכת"ד.

ואחר המחילה הרבה מהד"ג כדרכה של תורה אבוא העיר'ה על אימרותיו באיזהו מקומם של דברים. תחילה, מה שכתב לדמות זאת לשמש, הנה בגמרא חולין (קז:) אמרו: השמש מברך על כל כוס וכוס. ופרש"י, צריך לברך על כל כוס וכוס, לפי שאין קבע לשתיית השמש, ואינו יודע אם יתנו לו עוד, הילכך אסח דעתיה משתיה. וכן פסקו הטור ושלחן ערוך (סימן קסט ס"ג) וז"ל: השמש מברך בורא פרי הגפן על כל כוס וכוס שיתנו לו, לפי שהוא נמלך. ע"כ.

ומבואר יוצא, שהשמש מברך על כל כוס וכוס, מפני שהוא תלוי בדעת אחרים, ואינו יודע אם יתנו לו, ולכן מסיח דעתו מהשתיה. מה שאין כן אברכים שאינם תלויים

בדעת אחרים, ורשאים להכין לעצמם קפה או תה בכל עת שירצו, אינם מסיחים דעתם מהשתיה, ולכן אינם צריכים לברך על כל כוס וכוס ששותים.
ומה שכתב כת"ר שיש חילוק בין הלימוד ביום ללימוד בלילה, שביום אין באים לבית המדרש לשתות אלא ללמוד, הנה אמת נכון הדבר שכל אברך שבא לכולל, לא בא כדי לשתות אלא כדי ללמוד, אבל ההכרח לא יגונה, והמציאות היא שכל מי שמרגיש עייפות או צימאון ויובש בגרון, קם לשתות, ולפעמים קמים כמה וכמה פעמים, כגון אברכים שלומדים בקול רם וכיוצא, וגרונם ניחר, וצריכים הם לשתות לעיתים קרובות, ויודעים הם מראש שאינם שותים רק כוס אחת, אלא כמה כוסות כפי מה שיצטרכו, לפיכך נראה שאינם צריכים לברך שנית, כיון שדעתם לשתות עוד.
ויש לדמות זאת למה שכתב המגן אברהם (סימן קסט ס"ק ז), שאפילו השמש שצריך לברך על כל כוס וכוס משום דהוי נמלך, אם היה דעתו בשעת ברכה ראשונה על כל מה שיתנו לו אחר כך, אין צריך לברך יותר, וכדמוכח בשלחן ערוך (סימן קעט ס"ה), ולמד מזה בשו"ת יביע אומר (שם) לנידון דידן שאפילו אם לא מכוין להדיא לפטור את מה שישתה, אלא בירך בסתמא, מהני, מכיון שיודע שעתיד לשתות תה וקפה מספר פעמים, מסתמא מכוון לצאת ידי חובה בברכה ראשונה על כל מה שישתה.
ומה שכתב כת"ר שבכונה תחילה הדגיש מרן שליט"א שהלומדים "בלילה" אינם צריכים לברך על כל כוס, אבל הלומדים ביום יברכו, במחילה מכת"ר אין זה מוכרח, דהנה בסוף התשובה ביביע אומר הנ"ל סיים שכדבריו כתב בשו"ת מעט מים (סימן לט). ונשאתי עיני וראיתי להרב מעט מים, שעמד בדבר שאלה אודות אסיפת תלמידי חכמים שמתאספים בליל שישי או 'ביום' באיזה ישיבה שנוהגים לשתות ג' או ד' כוסות של קפה שעה אחר שעה, כדי לישב דעתם ולחזור על לימודם, האם יש להם לברך על כל כוס וכוס של קפה, או שנפטרו בברכה שברכו בתחילה, כיון שיודעים בודאי שעתידים לשתות עוד קפה, ואם יברכו, הוי ברכה שאינה צריכה. והעלה שם שלא יברכו שנית על הקפה מהטעמים הנזכרים לעיל. כיעו"ש. ומשמע שלאו דווקא בלימוד הלילה אין לברך על כל כוס וכוס, אלא גם בלימוד היום.
ובאמת שהרואה בשו"ת יחוה דעת, יראה שבמסקנת דבריו כתב שהלומדים תורה אינם צריכים לברך על כל כוס ששותים, ולא כתב שדין זה נאמר דווקא בלילה, ומוכח שאין הבדל ביניהם, ולילה כיום יאיר כחשיכה כאורה.
ועל כן נראה שמי שבירך על כוס תה בסתם, ולאחר שעתיים של לימוד, רצונו לשתות עוד קפה או תה, אין צריך לחזור ולברך. וראוי שיכון במפורש בשעה שמברך על הכוס

הראשונה, שברצונו לפטור את כל מה שישתה. וראה עוד בשו"ת אבני ישפה (ח"א סימן מא ענף ב).

והצעתי הדברים לפני מורינו ראש הישיבה הרב יצחק יוסף שליט"א והסכים עמנו לדינא, ואף דיבר בזה עם מו"ר אביו מרן הראש"ל שליט"א, והסכים גם הוא לזה, והורה שאין הבדל בין הלומדים בחג שבועות ללומדים בכולל, ובכל אופן אין לברך על כל כוס וכוס. ומי יבוא אחר המלך.

וכעת נדפס ספר חזון עובדיה (ברכות עמוד), וכתב שם שבספר גושפנקא דמלכא העלה, שיפה נהגו לברך פעם אחת על כוס הקפה הראשון, ולא מברכים על שאר כוסות הקפה האחרים, דמידע ידעי שעתידים להביא להם עוד אחר כך, ולימוד התורה לא הוי הפסק, מאחר שרוב בנין ורוב מנין סבירא להו שההגדה וההלל לא הוו הפסק בין כוס ראשונה לשניה וכו'. ועוד שאין להרבות בברכות, דקיימא לן ספק ברכות להקל. ע"ש.

וכן כתב הגאון רבי רחמים חויתה הכהן בשו"ת שמחת כהן (חאו"ח סי' מח) שאין לברך אלא על כוס הראשון בלבד, אלא שטוב לכוין בברכתו שברצונו לפטור את כל מה שיביאו לו לאחר מכן. ואפילו אם לא כיוון כאמור אינו מברך אלא על כוס הראשון בלבד, כי רוב מנין ורוב בנין סבירא להו שלא יברך רק על כוס הראשון, וקיימא לן ספק ברכות להקל. עכת"ד. ומכאן יש להעיר על מה שכתב הרה"ג רבי משה לוי בספרו ברכת ה' (חלק ג עמוד תכ). ע"ש.

ועל כל פנים מצאתי סמך וסעד לדברי מהר"ח רבי שליט"א, בשו"ת מעט מים (שם) שכתב, שאף שבמקום שאין צד ספק אם לברך או לא [כגון בנידון דידן] יש איסור רב לכון שלא לפטור את מה שישתה אחר כך כדי להרבות בברכות, מכל מקום אם ימצא לאיזה מהפוסקים המפורסמים שסוברים כהמגן אברהם שיש לברך על כל כוס וכוס, הגם שאין להשגיח בהם, משום שכלל גדול בידינו "ספק ברכות להקל", מכל מקום באופן שיש פוסקים מפורסמים שאומרים לברך, ראוי לחוש לדבריהם ולעשות שיכוֵן בפירוש מתחילה שלא לפטור את הכוסות הבאים שישתה, ואין בזה חשש ברכה שאינה צריכה. ע"כ.

ולפי זה, מאחר שמצאנו עוד פוסקים מפורסמים שהולכים בשיטת המגן אברהם, כפי שקיבצם ביביע אומר הנ"ל, לכן מי שמכוון לפטור רק את הכוס ששותה כעת ותו לא, כדי להרויח ברכה על הכוס השניה שישתה, אין מזניחים אותו.

ואסיים בדברי הסבא קדישא הגאון מהרש"א אלפנדארי (הו"ד ביבי"א שם) שכתב: אעֵן ואומר, כי מזה שנים רבות שראיתי דברי קדשו של הגאון הראש"ל החוקי חיים, שפסק

שצריך לברך על כל כוס וכוס, ותמהתי מראות שאיך לא חשש מורנו הרב להרבות בברכות, ולא כן דרכם של הפוסקים ראשונים ואחרונים לגזור אומר לברך אם לא בראיה ברורה שאין בה מחלוקת, ואף הראשונים שסוברים שברכה שאינה צריכה מדרבנן, אף על פי כן חששו לספק ברכות, ואף כשדעתם היתה נוטה לברך, לא סמכו על דעתם, וכתבו שכדי שלא להרבות בברכות, יכוין דעתו לפטור הכל בברכה אחת דשב ואל תעשה עדיף, וכל שכן בנידון דידן דלא נפיק מפלוגתא, ומכל שכן לדברי האחרונים שהפריזו לומר שאפילו בכמה ספקות אין לברך, וחששו בדין ברכה שאינה צריכה יותר מאיסורי כריתות, ואם כן איך החליט הרב להורות לברך בנידון דידן על כל כוס מבלי ראיה מספקת, ולכן הנכון לכוון לפטור בברכתו הראשונה, על כל מה שישתה אחר כך. עכ"ד.

לסיכום: אברכים שלומדים בכולל, ולאחר לימוד של כמה שעות, הולכים להכין לעצמם קפה או תה כדי להתרענן ולהמשיך במרץ בלימודם, טוב ונכון שיכוונו בברכתם על הכוס הראשונה לפטור את כל מה שישתו, ועל ידי כך אינם צריכים לברך על שאר הכוסות שישתו. ואם לא כיוונו, גם כן לא יברכו כששותים פעם שנית.

ואותם שמכוונים לפטור רק את הכוס שבירכו עליה, ואינם רוצים לפטור בברכתם את שאר הכוסות שעתידים לשתות, ומברכים על כל כוס וכוס בפני עצמה, יש להם על מה שיסמוכו.*)

*) אמר המחבר: לאחר כותבי כל זה, שלחתי חלק מהדברים למורינו הרה"ג חיים רבי שליט"א, וכתב לי בחזרה מכתב בזה, ואלו דברותיו: לענ"ד נראה שמרן שליט"א יודה כשמכוון אך ורק על אותו כוס, אינו פוטר בזה שאר הכוסות, מהטעמים הבאים: א). הרי לדעת החוקי חיים צריך לברך על כל כוס וכוס וכן היה המנהג לדעתו. ב). ישנה מחלוקת נוספת האם המגן אברהם נגד הרמב"ם, או שהמגן אברהם הולך בשיטת הרמב"ם וגם לפי הרמב"ם יש לברך על כל כוס וכוס בנידון דידן. ג). גם מרן עצמו סיים ביביע אומר (שם) שיכוון בברכה הראשונה לפטור כל מה שיביאו לו אחר כך. ומשמע שיש מקום בראש גם לכוון להיפך שלא לפטור את כל הכוסות, אלא רק את מה ששותה כעת, וכן כתב בספר ברכת ה'. וכן כתב מרן עצמו ביביע אומר (ח"ח דף קכג) כמה וכמה דוגמאות הלכה למעשה ע"ש בעיון כל העמוד ממש. ע"ש ותהנה.

ובכלל מה לנו להתווכח אם היה המנהג לפני 100 שנה לברך על כל כוס וכוס כדברי החוקי חיים, או כדעת מהר"ש אלפנדרי שכתב שהמנהג לא לברך, במקום כל זה, עדיף לכוון שלא לפטור את כל מה שישתה, ואז שפיר יכול לברך על כל כוס וכוס לכולי

עלמא. ונראה לי שמרן שליט"א יודה בזה למעשה. עכ"ד. וראה בספר חזון עובדיה (ט"ו בשבט עמוד) והבוחר יבחר.

פרק יג - עבודת המידות ויראת שמים

א. אף על פי שמעלת לימוד התורה גדולה עד מאוד, כל זה דווקא כשלומד תורה ויש לו יראת שמים. אבל הלומד תורה ואין לו יראת שמים, היה עדיף שלא למד [1]

ואמרו חכמים: עם הארץ שיש לו יראת שמים, עדיף וחשוב יותר מתלמיד חכם גדול שאין לו יראת שמים [2]

1. בגמרא שבת (לא.) אמר רבא: בשעה שמכניסים אדם לדין, אומרים לו: נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, עסקת בפריה ורביה, צפית לישועה, פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר? ואפילו הכי; אם יראת ה' היא אוצרו - מוטב, ואם לא - לא הועיל כלום.

משל לאדם שאמר לשלוחו: העלה לי כור חיטים לעלייה. הלך והעלה לו. לאחר מכן שאל אותו אדם את שלוחו: עירבת לי בהם חומר משמר? אמר לו: לא. אמר לו: מוטב היה שלא העלת, כי כל מה שהעלת ירקב. ע"כ. נמצא שהלומד תורה ואין בו יראת שמים, אינו שווה לו מאומה, מפני שכל מה שלומד ירקב ולא יתקיים בו.

וטוב עין יראה לרבינו המאירי (שם) שכתב: כבר ידעת, שכל שחכמתו קודמת ליראתו, אין חכמתו מתקיימת. לפיכך יהא אדם זהיר ביראת שמים, שאפילו הגיע לידיעת כל השלמויות, ולא היה בו יראת שמים, לא הועיל כלום, שיראת שמים היא השומרת והמעמדת כל הידיעות, כי היא הכל ובה הכל, ומפתח של תחיית המתים תלוי בה, וכשזו נעדרת ממנו, נוח לו שלא נברא נוח לו שלא למד. וכן אמרו "אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא יראת שמים בלבד".

ובגמרא יומא (עב:) אמרו: אוי להם לשונאיהם של תלמידי חכמים שעוסקים בתורה, ואין בהם יראת שמים. מכריז רבי ינאי: חבל על מי שאין לו חצר, ועושה שער לחצירו. ופרש"י: שהתורה אינה אלא שער ליכנס בה ליראת שמים, לכך צריך שתקדים לו יראת שמים. ע"כ. וגם שם כתב המאירי, שכל שלמד תורה ואין בו יראת שמים לקיימה, נוח לו שלא למד.

והקשה השפת אמת (שם) דלכאורה תמוה, שמאחר והתורה היא השער ליכנס בה ליראת שמים, ואינו יכול לבוא לידי יראה אלא רק על ידי התורה, אם כן מוכרח ללמוד תורה מקודם, ומדוע מגנים את הלומד תורה בלי יראת שמים. ויש לומר דקאי על הסוף,

והכי קאמר, דמי שאינו מגיע לבסוף לידי יראה על ידי התורה שלמד, אם כן מה הועיל לו לימוד התורה דהיינו השער. ע"כ. ועיין בספר מאור ישראל ברכות (נה.).

2. כתב בספר התודעה (פרק שלישי): ראוי לאדם שירגיל את עצמו בכל ימי השנה, שתהיה רגילה בפיו בכל שעה התפילה שהתפלל דוד המלך עליו השלום (תהלים פו): הוֹרֵנִי ה' דַּרְכֶּךָ אֲהַלֵּךְ בַּאֲמִתֶּךָ, יַחֵד לְבָבִי לְיִרְאָה שְׁמֶךָ, וכיוצא באלו פסוקי יראה. ואמנם לא תספיק לו היראה לבד אם אינו לומד התורה, כי אם אינו יודע מה לעשות מה תועיל לו היראה, כדאיתא במשנה: 'אם אין חכמה אין יראה'. כלומר, אין יראתו כלום. אומנם בודאי שאדם ירא שמים אף שהוא עם הארץ, הרי הוא יותר ויותר טוב מלמדן ואין לו יראה, כמו שכתוב (משלי יט): "טוֹב רָשׁ הוֹלֵךְ בְּתֻמּוֹ, מֵעִקֵּשׁ שְׂפָתָיו" רוצה לומר טוב רש בתורה והולך בתומו, מלומד תורה בלא יראה, שנקראת תורתו רק עקשות פה. ע"כ. ותנא דמסייע ליה הוא המאירי בשבת (לא.) שכתב: כבוד אדם שנודע ביראת שמים, קודם לכבוד מי שנודע בחכמה. מעשה בשני חכמים שעבר חכם אחד לפניהם, ואמר אחד לחבירו - נקום לכבודו מפני שהוא אדם ירא שמים, והשיבו האחר - נקום בפניו מפני שהוא בן תורה. אמר לו הראשון בתמיה: אני אמרתי לך שהוא ירא שמים ואתה אומר לי שהוא בן תורה? ומשמע שירא שמים עדיף מבן תורה שאינו ירא שמים. ע"כ. וכבר נפסק בשלחן ערוך (יו"ד סימן רמג ס"ג), שתלמיד חכם המזלזל במצות ואין בו יראת שמים, הרי הוא כקל שבציבור.

ואחזה אנכי בשו"ת משנה הלכות (חלק יג סימן קמט) שפלפל בחכמה בדין זה, והעלה שדבר פשוט הוא שהלומד תורה בלי יראת שמים, טוב ממנו הירא שמים. וכבר כתב החיי אדם (סימן קמג) שחובב גמור על כל אדם ללמוד בכל יום ספרי היראה אם מעט ואם הרבה, שהוא יותר חיוב מכל למודו, ואפילו אם יתבטל על ידי זה מלימוד משניות או שאר לימוד, כי מה ה' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה אותו, וכדאיתא במשנה אם אין יראה אין תורה, כי מה תועיל התורה אם אין דעתו לקיים. ע"ש.

וגם הלום ראיתי בשו"ת דברי יציב (חו"מ סימן ו) שהביא ראיה לזה מהא דאיתא בכתובות (קג:) שרבינו הקדוש אמר: שמעון בני חכם, גמליאל בני נשיא, ואף שרבן גמליאל לא היה חכם כמו רבי שמעון, מכל מקום היה ירא חטא כאבותיו, ולכן נתמנה לנשיא. ומבואר שרבינו הקדוש סבר שיראת שמים עדיף מתורה וחכמה. ע"ש.

ותבט עיני בספר אמונה ובטחון לחזון איש (פרק ג) שכתב: אין חכם בתורה רק אחרי ההתמזגות של עיון השכל וטעם יראת חטא, כוס המזוג משני אלה הוא מנת חלקו של התלמיד חכם כל הימים, וזה יין נסכו נצח, אמנם התורה והיראה כחומר וצורה המהוים

יחד את הנמצא, וכל שלא קנה שלימות היראה אף ששכלו חד ומצוחצח בתולדתו לא יזכה לתורה שלימה, רק כל דרכו חתחתים נפתולים ועיקשות, וכמו שאמרו דלא סלקא להו שמעתתא אליבא דהלכתא.

אור הפנימי המתלוה עם אור השכל לישר את כל ההדורים ולחדור אל נקודת האמת העדינה, היא יראת ה' טהורה, ומי שחסר את היראה, הוא חדול הרגש של עדינות הנפש וחסר טעם של זיו החכמה בת השמים, שכלו נעדר [כח המבחין בין שקר לאמת], וחכמתו נכזבה בכל פנותיה.

ועל זה נאמר ראשית חכמה יראת ה', שהיראה היא עומק הלב להבחין במתיקות זיו החכמה ונעימות התבונה, ובכל עיון של סוגיית ההלכה משתתפת היראה להתמזג עם הדעת והתבונה, לשפשפה, ולצחצחה, להביט נכוחה, לאהוב מישרים ואורות מגולות. ותלמיד חכם שאין לו יראה, אין ספק שאין תורתו מחוורת ואין מסקנותיו אמת, כיון דחסר לו קנין העיקרי של יראת שמים. ע"כ. ועיין עוד בשו"ת מהרשד"ם (יו"ד סימן קסא).

מידות טובות

ב. אין התורה שוכנת באדם שאינו בעל מידות טובות, אפילו אם יהיה בעל כישרון מבריק. ולכן חייב כל אדם לעבוד על עצמו ולתקן את מידותיו הרעות, כדי שהתורה תוכל לשכון בקירבו [3]

3. כתב רבינו יונה בפירושו לאבות (פרק ג משנה יז): אם אין דרך ארץ אין תורה - כלומר, שצריך תחלה לתקן את עצמו במדות. ובזה תשכון התורה עליו, שאיננה שוכנת לעולם בגוף שאינו בעל מדות טובות. ע"כ. וכן כתב המחזור ויטרי (סימן תכו), שאם אין לאדם תרבות לנהוג כשורה, אין תורתו מועלת לו כלום, ואינה מתקיימת בידו.

והבט וראה לרבינו החזון איש בספרו אמונה ובטחון פרק א' שכתב: גם אם חונן האדם בכשרון החכמה בתכונת נשמתו, ומנה אחת אפים הוכן לפניו על שלחן התבונה, לא תמצא ידו לעשות חיל בלימודים, כי מדות מגונות הן עורלת הלב ואטם המוח, וסוגרות דלתי החכמה ונועלות שערי בינה, כי בסוד החכמה נימין דקים, שרירים עדינים, לא יראום עין בשר, רק עין עדינה של לב עדין. החכם מכין לו צנורות בלבו ובנפשו מהחכמה האצולה, אשר זרם החכמה זורם דרך צנורות אלו ללבו ונפשו, ולסגולת הזרם דרושה שמחה נפשית וחדות רוח, צמאון לחכמה ורעבון לבינה, אשר כל אלה יד הטובה של מדה הטובה הכינתם, יסדתם ותכוננתם.

ענוה

ג. אין התורה נקנית לאדם שהוא בעל גאוה וגס רוח, אלא רק לאדם שהוא ענוותן ושפל רוח [4]

וישנם שלומדים תורה, וכשנתקלים בקושיא או בחוסר הבנה, אינם הולכים לשאול אדם אחר, מפני שחוששים שיתמעט כבודם אם ילכו לשאול אחרים, וצריך לדעת שאין זו דרכה של תורה, ובדרך זו אין זוכים לכתרה של תורה [5]

4. בגמרא תענית (ז.) אמר רבי חנינא בר אידי: למה נמשלו דברי תורה למים, דכתיב "הוֹי כל צמא לכו למים" - לומר לך: מה מים מניחים מקום גבוה והולכים למקום נמוך, אף דברי תורה אין מתקיימים אלא במי שדעתו שפלה. ואמר רבי אושעיא: למה נמשלו דברי תורה למים, יין, וחלב, לומר לך: מה שלשה משקים הללו אין מתקיימים אלא בפחות שבכלים, אף דברי תורה אין מתקיימים אלא במי שדעתו שפלה. ע"כ.

וכתב הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פרק ג ה"ט): דברי תורה אינם נמצאים בגסי הרוח ולא בלב כל גבה לב, אלא בדכא ושפל רוח, שמתאבק בעפר רגלי החכמים, ומסיר התאוות ותענוגי הזמן מלבו. ע"כ. וכבר אמרו בבבא מציעא (פ"ה): כל מי שמקטין עצמו על דברי תורה בעולם הזה, נעשה גדול לעולם הבא.

ובספר שבט מוסר (פרק כז) כתב, כשתרצה ללמוד תורה, בחר לך מקום שפל קורות. ואני הכותב מעיד עלי שמים וארץ שרוב מה שחנני ה' לחדש בתורה, היה במקומות שפלים ועל הארץ, ובתוך אנשים עניים נבונים שפלים ונמוכי רוח. ודע באמת, שיותר יוכל האדם ללמוד ולהרבות תורה עם אנשים תלמידי חכמים ונמוכי רוח אף שאינם יודעים כל כך, ממה שיוכל ללמוד עם חכמים מחוכמים. ע"ש.

וראה למרן החיד"א בספרו דברים אחדים (דרוש יב) שכתב לבאר את הספוק בתהלים (פרק קיט): "צָעִיר אָנֹכִי וְנִבְזֶה פִּקֻּדֶיךָ לֹא שָׁכָחְתִּי", שסגולת הזכירה היתה לדוד המלך ע"ה, על ידי שהיה בבחינת צעיר ונבזה. ע"כ. נמצא שכל המקטין עצמו, זוכה לזכור את לימודו כראוי, ותלמודו מתקיים בידו.

5. בספר מגן אבות לרשב"ץ (אבות פרק ד משנה א) כתב: אמרו רבותינו ז"ל במסכת תענית (ז.), למה נמשלו דברי תורה למים, לומר לך, מה מים אין הגדול מתבייש לומר לקטן השקיני מים, אף דברי תורה אין הגדול מתבייש לומר לקטן למדני. וכבר מצינו, שרבינו הקדוש נשתכחו ממנו קצת הלכות, ושמע כי כובס אחד ששמעם ממנו היה זוכר אותם, ורצה ללומדם ממנו, כמו שנזכר בנדרים (מא.). ע"כ. הרואה יראה גודל ענוותנותו של רבי, שהלך ללמוד הלכות מפי כובס, ולא חס על כבודו.

וכתב רבי יוסף אלאשקר בספר מרכבת המשנה (אבות פרק ו משנה ה), שישנם עשר מעלות שצריך שיתנהג התלמיד אשר רוצה שהתקיים תלמודו בידו, ואחד מהם "ענוה", והוא שיהיה ענו בלמודו, ולא יתיהר בגרסתו, ומתוך ענותנותו לא יחדל מלשאול, והוא סיבת חכמתו, וכמאמר שלמה המלך במשלי "ואת צנועים חכמה".

ובספר ראשית חכמה (שער הענוה פרק ו) כתב: לענין הענוה בלי ספק כי הלמד מכל אדם בודאי הוא עניו, כי מרוב ענותנותו אינו חושש ללמוד תורה אפילו מקטן שבקטנים, מפני שאינו חושש אלא לכבוד התורה, וכן אמר בזוהר בפרשת אחרי מות (דף סט): כל מאן דאצית למילוי דאורייתא זכאה הוא בהאי עלמא וכאילו קביל תורה מסיני, ואפילו מכל בר נש נמי בעי למישמע מילוי דאורייתא, ומאן דירכין אוזנו לקבליה, יהיב יקרא למלכא קדישא ויהיב יקרא לאורייתא, ועליה כתיב בדברים (כז, ט) "היום הזה נהיית לעם לה' אלהיך". ע"כ.

וכעת ראיתי בספר חשוקי חמד (מגילה עמוד קמד) שדן האם מותר לרב עיר לזלזל בכבודו ולשאול הלכה מילד קטן שגדול ממנו בחכמה. והעלה שמותר ואף יקבל על כך שכר מצוה, והביא ראיה לכך מהגמרא במגילה (יא.) "ודוד הוא הקטן" הוא בקטנותו מתחילתו עד סופו, כשם שבקטנותו הקטין עצמו אצל מי שגדול ממנו בתורה, כך במלכותו הקטין עצמו אצל מי שגדול ממנו בחכמה.*)

*). בהקשר לזה ראיתי למרן שליט"א בספרו ענף עץ אבות שהביא דברי הגמרא ביומא (כו.) דלא משכחת צורבא מרבנן דמורי אלא דאתי מישששכר או מלוי, והקשו, והא איכא יהודה? אסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא קא אמינא. והקשה שם המהרש"א שהרי נאמר בדוד וה' עמו שהלכה כמותו בכל מקום, והרי הוא היה משבט יהודה? ותירץ שאני דוד שהיה מלך, וכל ישראל תלויים בו, לפיכך שפיר חזי לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא.

ולכאורה קשה, שהרי כשנאמר פסוק זה "וה' עמו", עדיין לא היה דוד מלך? ואפשר לומר, שאני דוד שהיה ענוותן גדול, ודעתו שפלה עליו, וכמו שנאמר "ואנכי תולעת ולא איש". וכן נאמר לא גבה לבי ולא רמו עיני וכו'. ועיין חולין (פט.). ולכן זכה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא. ע"כ.

כיצד שבחו כמה חכמים את עצמם

הנה נתבאר לעיל שכדי לזכות לתורה, צריך לברוח מהגאוה והכבוד ולהדבק במדת הענוה. אולם מוצאים אנו בגמרא בכורות (נח.) שבן עזאי אמר: כל חכמי ישראל דומים עלי כקליפת השום, חוץ מן הקרח הזה [רבי עקיבא]. וצריך ביאור, כיצד שיבח בן עזאי

את עצמו והתגאה על כל חכמי דורו, והרי בן עזאי אמר במשנה באבות "אל תהי בז לכל אדם", ולא יעלה על הדעת שהמזהיר שלא לבזות שום אדם אפילו הדיוט, יגדיל פיו על חכמי ישראל, ויאמר עליהם שהם כקליפת השום.

וראיתי להגאון רבי לוי בר חביב בשו"ת מהרלב"ח (קונטרס הסמיכה) שביאר, שבודאי שלא היתה כוונתו שיקנאו בכבודו, כי אין ראוי לחסיד כמוהו ליחס לעצמו שום כבוד, וכל שכן במקום שיש בזיון לאחרים מצד כבודו, וזה אפילו שיהיו הדיוטות, כל שכן כשהם חכמי ישראל. אלא ודאי רוח אחרת עמו, וכל כונתו לא היתה לרמוז לכבודו כלל, אלא להלהיב לבות האנשים שיהיו דבקים בחשק התורה ושוקדים על דלתותיה תמיד כל מה שאפשר, כי הנה הוא להיותו שוקד יומם ולילה על לימודו, זכה להיות גדול בתורה, והיה בוטח בעצמו שהשיג האמת בכל הדינים וטעמם מצד שקידתו, יותר מכל חכמי ישראל [חוץ מרבי עקיבא].

ולפי זה מובן מדוע המשיל חכמי ישראל לקליפת השום ולא לקליפת פרי אחר כגון קליפת אגוזים וכדומה, והיינו משום שחריפות השום יותר גדולה מחריפות קליפתו, ואף על פי כן, הקליפה היא שומרת על הפרי, ובלעדיה אינו יכול להתקיים. כך גם חכמי ישראל, אף על פי שהוא היה חריף מהם, מכל מקום הם היו בקיאים וחכמים בתורה יותר ממנו, והעמידו חריפותו, שללא ידיעתם הרחבה והמקיפה בתורה, לא היה קיום לחריפותו של בן עזאי. ולכן אמר "חכמי ישראל דומים עלי", ולא אמר "דומים לפני", להשמיענו ששֹם אותם עליו בחכמה, אלא שהוא היה יותר חריף מהם, שהוא השום והם הקליפה שעליו, המקיימת ומעמדת השום. ודפח"ח.

ובספר בן יהוידע (בכורות שם) ביאר, שכידוע חכמי ישראל היו מתרעמים על בן עזאי בגלל שלא נשא אשה להרבות זרע בישראל, וכידוע השום מרבה הזרע אבל לא קליפתו, ולכן אמר "כל חכמי ישראל דומים עלי" ולא אמר דומים בעיני, כלומר דומים (מדמים) בדעתם לומר עלי שאני דומה לקליפת השום, שכמו שהקליפה אינה הזרע של הפרי, אף אני דומה לקליפה, שאיני מרבה הזרע מאחר שלא נשאתי אשה כדי להביא ילדים. אולם הם טועים בזה, שבאמת אני מרבה זרע בישראל, על ידי שאני מוליד נשמות בלימוד התורה שלי, והם אינם יכולים לעשות כמותי בדבר זה, חוץ מהקרח הזה שהוא רבי עקיבא שגם הוא מוליד נשמות כמוני, ויודע שאיני כקליפת השום, אלא אני כמו השום שמרבה זרע בישראל.

במסכת סוטה (מט:) אמרו: משמת רבי מטלה ענוה ויראת חטא. אמר ליה רב יוסף לתנא: אל תִּשְׁנֵה שבטלה ענוה, מפני שאני קיים, והנני ענוותן. ורב נחמן אמר: אל תשנה

שבטלה יראת חטא, משום שאני ירא חטא. ע"כ. וצריך ביאור איזו ענוה זו שאדם משבח את עצמו שהוא ענוותן.

וביאר השל"ה הקדוש (פ' עקב) על פי המעשה שהובא בחובות הלבבות: אחד החסידים שאל את חבירו "הִנְשָׁתְוִית", כלומר; האם הגעת למדרגה שהשבח והגנאי שוים בנפשיך? אמר לו: לא! אמר לו: אם כן עדיין לא הגעת למעלת הענוה.

וזו היתה מדתו של רב יוסף, שהיה השבח והגנאי שוים בעיניו, ולכן לא היה איכפת לו במה שסיפר על עצמו שהוא ענו, מאחר שלא השפיע עליו שום רושם והתפעלות, אלא השבח והגנאי היה שוה אצלו. וכן אמר דוד המלך בתהלים: "ה' לא גבה לבי", כי היתה בו מידת ההשתוות. וסיפר רב יוסף על מידה זו, כדי שילמדו אחרים ממנו. ע"כ. וכיוצא בזה כתב החתם סופר בחידושיו לכתובות (קג:).

וכן ראיתי בצוואת הריב"ש (רבי ישראל בעל שם טוב אות ב), שכתב לבאר את הפסוק "שויתי ה' לנגדי תמיד", 'שויתי' לשון השתוות, בכל דבר שקורה לאדם, הכל שוה אצלו, בין בענין שמשבחים אותו בני אדם או מבזים אותו, וכן בכל שאר דברים, וכן בכל האכילות, בין שאוכל מעדנים בין שאוכל שאר דברים, הכל ישוה בעיניו, כיון שהוסר היצר הרע ממנו מכל וכל. וכל דבר שיארע לו, יאמר שזה מאתו יתברך. וכל כוונתו לשם שמים, וזה מדרגה גדולה מאד. ע"כ.*)

*). גרסינן בפסחים (קיט:): עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמל חסדו לזרעו של יצחק. לאחר שאוכלין ושותין נותנין לו לאברהם אבינו כוס של ברכה לברך, ואומר להן: איני מברך, שיצא ממני ישמעאל. אומר לו ליצחק: טול וברך! אומר להן: איני מברך, שיצא ממני עשו. אומר לו ליעקב: טול וברך! אומר להם: איני מברך, שנשאתי שתי אחיות בחייהן, שעתידה תורה לאוסרן עלי. אומר לו למשה: טול וברך, אומר להם: איני מברך, שלא זכיתי ליכנס לארץ ישראל לא בחיי ולא במותי. אומר לו ליהושע, טול וברך! אומר להן: איני מברך, שלא זכיתי לבן. אומר לו לדוד: טול וברך: אומר להן: אני אברך, ולי נאה לברך.

ולכאורה קשה כיצד דיבר דוד בלשון המשתמעת כגאוה? והגאון חיד"א בספר מראית העין (שם), הביא מה ששמע לפרש כי דוד טעמו ונימוקו עמו, דמה שנמנעו אבות העולם לברך, וכן משה ויהושע, כולי עלמא ידעי שהסיבה היא שאמרו שלא לברך, אין בה שום פגם להם ח"ו, אלא שמרוב ענוה נמנעו, אבל אם הוא יהיה נמנע לברך, יאמרו העולם שזה בגלל שלפי האמת אינו ראוי לברך מפני שחטא בבת שבע ובאוריה החתי. ולכן

כפל דוד, אני אברך, כי לא חטאתי באוריה, ולי נאה לברך שלא חטאתי בבת שבע, שכבר נתגרשה בגט כריתות. [כמו שאמרו בשבת (נו.)]. ע"ש.

ד. אדם שיושב בשיעור תורה, ולא הבין מה שהרב לימד, לא יתבייש לבקש מהרב שיסביר לו שנית את מה שלא הבין, כי אם יתבייש, הרי הוא מפסיד, וכבר אמרו חכמים "לא הביישן למד" [6]

ואף אם רבו מקפיד עליו וגוער בו על ששואל יותר מדאי שאלות, אין לו להתעצב בגלל זה, אלא ישמח שהתבזה בגלל שרצה להבין את תורת ה', ובזכות זה יזכה להבין טוב יותר את לימודיו [7]

6. בגמרא ברכות (סג:) אמרו: מאי דכתיב "אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה", כל המנבל עצמו על דברי תורה, [ששואל מרבו כל ספקותיו, ואף על פי שיש בהם שחבריו לועגים עליו. רש"י], סופו להתנשא, ואם זמם [שסתם פיו מלשאול], יד לפה.

וכתב הרמב"ם (הת"ת פרק ד ה"ה): לא יהיה התלמיד בוש מחביריו שלמדו מפעם ראשונה או שניה, והוא לא למד אלא אחר כמה פעמים, שאם נתבייש מדבר זה, נמצא נכנס ויוצא לבית המדרש והוא אינו למד כלום. ע"כ.

וכבר כתב רבינו עובדיה מברטנורא באבות (פרק ה משנה כ): "הוי עז כנמר" - הנמר הזה נולד מן חזיר היער והלביאה, כי בעת יחום האריות, הלביאה מכנסת ראשה בסבכי היער ונוהמת ותובעת את הזכר, והחזיר שומע קולה ורובעה, ונמר יוצא מבין שניהם, ולפי שהוא ממזר הוא עז פנים אף על פי שאין בו גבורה כל כך. אף אתה הוי עז ולא תתבייש לשאול מרבך מה שלא הבנת, כאותה ששנינו לא הביישן למד.

7. ואמרו במסכת ברכות (דף נד.), כל תלמיד שכועס עליו רבו פעם ראשונה ושניה ושותק, זוכה להבחין בין דם טהור לדם טמא, וזוכה להבחין בין דיני ממונות לדיני נפשות.

ומכל מקום אם אותו תלמיד חלם באמצע השיעור, ולכן נולדו לו קושיות שנובעות מחוסר הקשבה, ראוי לרב לגעור בו על כך, וכפי שכתב הרמב"ם (שם), שאם ניכר לרב שהתלמידים מתרשלים בדברי תורה, ומתרפים עליהן ולפיכך לא הבינו, חייב לרגוז עליהם ולהכלימם בדברים כדי לחדדם, וכעין זה אמרו "זרוק מרה בתלמידים". ע"כ.

דרשן שבא לידי גאוה בדרשה

ה. דרשנים האומרים דברי תורה ברבים, וחוששים שמא יבואו לידי גאוה, אין להם להמנע מלדרוש בגלל חשש זה, אלא ישתדלו לכבוש את יצרם ויכוונו לשם שמים [8]

8. כן כתב הגאון רבי חיים פלאג'י בשו"ת לב חיים (חלק ג סימן קב), והביא מה שאמרו באבות דרבי נתן (פרק ד): חכם שיושב ודורש בקהל, מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב

חלב ודם על גבי המזבח. ועל כן יש לו לכבוש את יצרו שלא יתכון להנאתו, כי אם לשם שמים.

לימוד מוסר

ו. ראוי ונכון לכל איש מישראל, להקדיש זמן ללימוד המוסר, כדי לתקן את מידותיו הרעות כגון כעס וגאוה וכיוצא בזה, ולימוד המוסר קודם ללימוד חכמת התורה [9]

9. כתב רבי יעקב סקילי תלמיד הרשב"א בספרו תורת המנחה (פ' יתרו דרשה כד), על ידי שני דברים נעשה האדם מושלם, על ידי לימוד המוסר ועל ידי לימוד חכמת התורה. וקניית מעלת המוסר היא קודמת למעלת החכמה, וממנה יעלה למעלת החכמה, ואין לו דרך ליכנס לחכמה אלא אם כן יכנס תחלה בדרך המוסר, דכתיב במשלי: "ודרך חיים תוכחות מוסר", רצונו לומר, באיזו דרך ילך אדם בדרכי החכמה שהיא דרך החיים, ב"תוכחת מוסר", דהיינו בדרך המוסר. וכתיב: "אוהב מוסר אוהב דעת, ושונא תוכחת בער", והרבה כיוצא בזה.

ולא עוד אלא שמנעו מהאדם להתעסק בחכמה, עד שיתעסק תחלה בקניית המוסר, דכתיב במשלי: "חדל בני לשמוע מוסר לשגות באמרי דעת". ועיקר הפירוש בפסוק הזה הוא על ידי סירוס, ופירושו, "חדל בני מלשגות אמרי דעת" - אם תרצה לחדול מלשגות ולטעות בדעתך, עליך "לשמוע מוסר". וכל זה למה, מפני שהמוסר מטיב לכת, ומישר האדם למושכו לטבע האנושי. עכ"ד.

חיזוק ללימוד המוסר

בהקדמת המו"ל לספר ארחות צדיקים כתב כמה דברים חשובים אודות חיוב לימוד המוסר ונחיצותו, ואכתוב את דבריו שיהיו לתועלת הרבים ולחיזוק העצלנים שמרפים ידיהם מלימוד המוסר. וזה תוכן דבריו:

כתוב בצוואת הגאון החסיד רבי יעקב מליסא זצוק"ל [בעל "נתיבות המשפט" ו"חוות דעת"]: הנני מזהיר אתכם שתקבעו שיעור בכל יום בספרי מוסר, כי בעוונות הרבים נעשה לבנו כלב האבן, ומחמת לימוד בספרי מוסר יתרכך הלב.

בספר "יסוד ושורש העבודה" כתב: חיוב על האדם לחקור ולידע הדין והעונש של עולם העליון, וכל זה ימצא האדם בספרי יראים ומוסר. גם מלימוד ספרי יראים יבוא האדם למדרגת החסידות בכל עניני עבודת ה', וגם למידות ישרות ומנהגים ישרים שנמצא בספרי יראים. לכן, חיוב גדול מאוד מאוד על האדם בלימוד ספרי יראים ומוסר בכל יום בשיעור קבוע, וגם האר"י ז"ל מזהיר מאד לאדם שילמוד בכל יום ספרי יראה ומוסר, ולא יעדר אף יום אחד מלימוד זה.

ובספר "יערות דבש" כתב: מי שבשם ישראל יכונה, מחוייב עליו לקרות בכל יום ערב ובקר איזה דפים מספרי מוסר, ולא יהיו בעוה"ר בחורים נעדרים מיראה והולכים אחר הבל העולם, והאיש אשר אלה לו, לומד יום יום בספרי המוסר, ואז יבחין כמה חטא לנפש וכמה רעות שעשה, ויהיה חרד לדבר ה' בסור מרע ועשה טוב.

כללים ללימוד המוסר

ראיתי להעתיק פה את עשרת הכללים ללימוד המוסר, ככתוב בספר "שערי אור", על פי האדמו"ר הגאון החסיד אור ישראל וקדושו, מרנא ורבנא רבי ישראל מסלנט זצוק"ל:

א. - חובת לימוד היראה והמוסר בקביעות ובעיון.

ב. - לימוד המוסר בהתפעלות הנפש, בלב נכון (ישר), בקול עצב, שפתים דולקים ובחכמת הציור.

ג. - לחזור על מאמר אחד מיראה ומוסר כמה פעמים, עד אשר יתרגש נפשו להתפעל ממנו.

ד. - שִׂימת עין ולב ללמוד, במיוחד מאמרים על עניינים אשר הוא מושחת ביותר.

ה. - הלימוד יהיה בלי הפסק זמן גדול בין הלימודים.

ו. - הלימוד לא בגדולות ונפלאות כי אם באופן פשוט ביראת העונש, ושכר מצוה ושכר עבירה.

ז. - ללמוד בחוזק אמונה, כי ברבות הימים הדברים יעשו עליו רושם, אף אם לא מרגיש זאת תכף.

ח. - אף רגע קטן בקביעות הלימוד בכל יום ויום לא יהיה קל בעיניו, כי הפרי רב.

ט. - יהיה לו בית או חדר מיוחד ללימוד המוסר, ויהיה מופרש ומובדל רק לשם הלימוד הזה.

י. - לזכות את הרבים בלימוד המוסר, והבא ללמד נמצא למד.

יא. אותם אנשים שאינם מקדישים זמן ללימוד מוסר, על פי רוב הם מתגאים בלמודם וחושבים שהם חכמים גדולים, ומבזים את הזקנים וגדולי הדור, ואינם מקפידים להתפלל כראוי, ופוגמים בעינים ונכשלים באיסור לשון הרע ובעוד איסורים חמורים, ולכן תורתם אינה רצויה כי אינה לשם שמים.

ועל כן, גם תלמידי חכמים שמקדישים את כל זמנם ללימוד ש"ס ופוסקים, צריכים להקדיש זמן קבוע ללימוד המוסר ולתיקון המידות [10]

10. כן כתב מרן החיד"א בספרו דבש לפי (מע' ת' אות מ"א), ובספר ברכי יוסף (אורח חיים סימן א ס"ק ט) כתב, שראוי לכל תלמיד חכם שיקבע עת כפעם בפעם ללמוד בספרי מוסר, כי כל הגדול מחבירו יצרו גדול המנו (סוכה נב.), ואיידי דטריד בגופי

הלכות ומחדש בטובו חידושי תורה, קרוב שיגבה לבו, וכיוצא. וקבלתי כי בכלל מה שאמרו בגמרא קידושין (ל:) שהתורה תבלין ליצר הרע, הוא תוכחת מוסר מרבותינו ז"ל קמאי ובתראי.

וראיתי בספר הליכות עולם (ח"ח עמוד שלו) שכתב, שמרן החיד"א בספרו מדבר קדמות (מע' י אות יב) הדר תבריה לגזיזיה, שכתב בשם הרב החסיד מהר"ם די לונזאנו, שלפי גודל התמדת החכם בתורה, כן תגדל נפשו ויראתו, ואינו צריך ללמוד בספרי מוסר, ואם ימעט משקידתו ויתרשל בלימוד התורה, לא יועילו לו ספרי מוסר כלל. ע"ש. וכתב על זה מרן שליט"א, דנראה לומר שהעיקר הוא, שיש ללמוד מעט מוסר מידי פעם בפעם, אלא שלא יבזבז כל זמנו בספרי מוסר, כשיש בידו ללמוד בגופי תורה להבין ולהורות ולזכות את הרבים בהלכה ובאגדה. ע"ש.

וכעת ראיתי להרב חיד"א בספרו חומת אנך על הפסוק במשלי (פרק יב) "אֹהֵב מוּסָר אֹהֵב דֵּעַת וְשֹׂנֵא תוֹכַחַת בָּעַר" שכתב, כי על ידי לימוד המוסר ישכיל להטיב מעשיו, והזהירו הקדמונים ללמוד בספרי מוסר, כי יתעורר לשוב בתשובה ולישר דרכיו, וסימן לדבר "אדם" ראשי תיבות - אוהב דעת מוסר, ובער שונא תוכחת.

האם ניתן לעקור מידות ותכונות רעות

ראיתי לנכון לקבוע כאן מעשה שהובא בתפארת ישראל על המשניות (סוף קידושין), שממנו נלמד עד כמה גדול וחשוב לימוד המוסר ותיקון המידות, אפילו לאדם שיודע את כל התורה כמשה רבינו ע"ה. וזה תוכן דבריו:

כשהוציא משה רבינו את ישראל ממצרים, שמעו עמים ירגזון, ויתמהו מאוד על זה האיש משה, כי על ידו נעשה כל הגבורות והנפלאות האלו, ולכן התעורר מלך ערבי אחד, לשלוח צייר מובחר לצייר את דמותו של משה, ולהביאה אליו.

וילך הצייר ויצייר תמונתו, ויביאה לפני המלך. ויאסוף המלך את חכמיו, ואמר להם שיסתכלו על התמונה ויאמרו לו מה הם תכונותיו וטבעיו של האיש משה על פי חכמת הפרצוף אשר הם יודעים. אמרו לו חכמיו: אם נשפוט על פי ציור קלסתר פניו של האיש הזה, נאמר לאדונינו המלך כי איש זה הוא רע מעללים, ובעל גאוה וחומד ממון, ויש לו חסרונות רבות מאוד.

ויקצוף המלך מאוד ויאמר: מזה! האם אתם מתעללים ביי?! והרי בכל העולם יצא שמו של האיש, שהוא אדם גדול עד מאוד, וכעת אתם אומרים עליו שהוא איש רע מעללים וכו'. הצייר והחכמים נחרדו מאוד, וכל אחד החל להאשים את השני, הצייר אמר: אני ציירתיו כהוגן, והחכמים שגו בידיעתם. והחכמים אמרו, שהצייר לא צייר את דמותו

של משה כהוגן. ומאחר שהמלך נכסף לדעת מי משניהם צודק, נסע בעצמו לתוך מחנה ישראל כדי לראות את דמותו של משה.

והנה בבואו, ראה את דמותו של משה מרחוק, וימהר ויקח את הציור והביט בו, וראה שהוא ממש כמו דמותו של משה, והצייר קלע בדיוק אל השערה. מיד הלך לפני משה ויכרע וישתחוה לו, ויספר לו את כל הדברים אשר קרה לו עם הצייר וחכמיו, וכעת רואה הוא שחכמיו בגדו בו, ואין בהם שום חכמה, ובחינם אוכלים הם על שולחנו.

ויען משה ויאמר: לא כן! גם הצייר וגם חכמיך נפלאים הם בידיעתם וחכמתם, אולם דע לך, לא אבוש לומר לך, כי כל החסרונות אשר אמרו עלי חכמיך, כולם קשורים בי בטבע, ואפשר שיש בי עוד דברים גרועים יותר ממה שאמרו, אולם אני בכח אמיץ התחזקתי ורדיתי וכבשתי אותם, עד אשר קניתי לי הֲפוכם לטבע שני, ולכן ובעבור זה התכבדתי בשמים ממעל ובארץ מתחת. עכ"ד.

עין רואה שגם משה רבינו ע"ה, היו בו תכונות רעות ומגונות וגאוה וכדומה, ואף על פי כן עבד על עצמו עבודה תמידית קשה וחזקה, עד אשר זכה להיות ענו יותר מכל האדם אשר על פני האדמה. ועל כן חובה על כל אדם מאיתנו ללמוד מוסר תמידין כסדרן, כדי שנוכל לתקן את מידותינו כראוי, ונהפוך אותם לטובה.

ואנכי הרואה להרב הצדיק מהר"ר שמשון פנקוס זצ"ל בספר נפש שמשון (שערי האמונה עמוד קפג) שהביא את המעשה הנ"ל [בלי לציין שמקורו מהתפארת ישראל], וכתב על זה, שהגאון רבי יהושע לייב דיסקין זצ"ל אמר על מעשה זה שהוא שקר וכזב, ולכן גם אני מרשה לעצמי לומר שזה שקר וכזב.

ראשית, לא יתכן שהוא הלך למדבר לצייר את משה, שהרי כתוב במפורש במדרש, שעננו כבוד היו מקיפים את מחנה ישראל ויתרו לא היה יכול להכנס לשם, וכל שכן שגוי פשוט לא היה יכול להיכנס לשם. שנית, יש פסוק מפורש שמשה רבינו לא נולד בעל מידות רעות. הפסוק (שמות ב) אומר שכאשר נולד משה "ותרא אותו כי טוב" ואומרים חכמינו ז"ל, שבשעה שנולד משה נתמלא כל הבית אורה, כלומר, כבר בלידתו הוא היה בדרגה כזו שהבית התמלא כולו אורה! וכן מוכח מעוד מקומות בדברי חז"ל. ועל כן כשבאים ואומרים לנו סיפור שכזה שמשה רבינו נולד עם מידות רעות, זה שקר וכזב. אלא האמת היא שמשה רבינו נולד בצְדקות וגדלות כנגד ששים ריבוא, ועלה ונתעלה לפסגות נוראיות שאין לנו מושגים בהן. עכת"ד.

ואנא עבדא דאמרי, אם קבלה היא נקבל, ואם לדין יש תשובה, דהן אמת שכאשר נולד משה התמלא כל הבית אורה, אבל אין זה מוכיח על מידותיו ותכונותיו, שהרי מצינו

במדרש בראשית רבה (פרשה סג) שכאשר ראה שמואל את דוד אדמוני [דכתיב: "וישלח ויביאהו והוא אדמוני"] נתיירא ואמר: אף זה שופך דמים כעשו?! אמר לו הקדוש ברוך הוא "עִם יפה עינים", עשו מדעת עצמו הוא הורג, אבל זה מדעת סנהדרין הוא הורג. ע"כ. אתה הראת לדעת שאף שלעיני שמואל הנביא היה נראה שדוד שופך דמים, אפילו הכי המציאות היתה אחרת, שאתם תכונות הרעות שהיו נראות בו, השתמש בהם דוד למטרה טהורה ונעלה. וכך גם משה רבינו השתמש בתכונותיו הרעות שאיתם נולד, כדי לעבוד את ה', כגון במידת הגאוה קיים "ויגבה להו בדרכי השם", וכן בשאר המידות הרעות.

ומה שטען שלא יכל לראותו מכיון שהיה מוקף בענני כבוד, הנה אמת נכון הדבר שלא יכלו להיכנס לתוך המחנה, אבל לראות את משה מרחוק היתה לו אפשרות, ויתכן שלאחר שראה את משה, ביקש מאחד היהודים שהיו סמוכים אליו שירא למשה, ועל ידי כך ניהל עמו שיחה. וי"ל.

ושוב ראיתי בספר בעל שם טוב על התורה (פרשת קרח) שכתב על הפסוק: "וישמע משה ויפול על פניו", אמרו חז"ל (סנהדרין קי.) מה שמועה שמע? שחשדוהו באשת איש, ולכאורה כיצד אפשר לחשוב את משה רבינו בדבר זה.

ופירש הוא ז"ל, כי משה רבינו נולד שיהיה רשע גמור, ויהיה לו כל המדות הרעות, אך שהוא הפך ושיבר כל המידות הרעות, והשתדל רק להכניס עצמו במידות טובות, ולכן מובן למה חשדוהו באשת איש, מפני שראו שנולד עם טבעים רעים, אך לא ראו שהפך את טבעו הרע לטוב. וכתב שם בהגה את הסיפור הנ"ל שהוזכר גם בספר בספר פני משה (פרשת חקת) .

ושוב ראיתי בקובץ אש דת להרה"ג רבי שלמה לוונשטיין (תשס"ג עמוד 341), שהביא את המעשה הנ"ל, והוכיח את אמיתותו על פי מה שכתב האור החיים הקדוש על הפסוק "משה איש האלהים", לא שנולד עם תכונות טובות, אלא באמת נולד עם תכונות לא טובות, אלא לפי יראת האלקים שהיתה בו, הגיע לדרגה שתכונותיו נהפכו לטובות. ובילקוט שמעוני (רמז תשל"ט) כתוב שמשה קשה היה, אלא היה שולט ביצרו.

ח. גדולי ישראל היו נזהרים לקבוע להם זמן תמידי ללימוד המוסר בספר "ראשית חכמה" ו"חובות הלבבות" ו"מסילת ישרים" ושאר ספרי מוסר, וכן ראוי לכל אחד לעשות, בין אם הוא אדם גדול ובין אם הוא קטן [11]

11. כתב כף החיים פלאג'י (סימן כ אות ד) שהיה מנהגם ללמוד בהתלהבות ספר ראשית חכמה ושבט מוסר. וסיים: חם לבי בקרבי, כי אזכרה ימים מקדם, שבכל יום אחר

תפלת שחרית היינו לומדים בצוותא חדא עם מורנו הרב החסיד הפרד"ס (בעל "אות היא לעולם"), בספר ראשית חכמה, והיו עינינו מקור דמעה בלומדינו בספר הקדוש הנ"ל. ע"ש.

ובספר הליכות עולם (ח"ח עמוד שלו) כתב: אזכרה ימים מקדם, בימי חרפי מקדמוני, שהיינו משכימים לקום לבית הכנסת 'אהל רחל', כשעה לפני תפלת שחרית, כדי ללמוד מוסר בחרדת קודש בספר הקדוש "ראשית חכמה", בצוותא חדא עם ידידי החכם המופלא בכתם פז לא יסולה, ממצדיקי הרבים, צדיק ונשגב, רודף צדקה וחסד, רבי יעקב דוויק הכהן זצ"ל, ועפעפינו יזלו מים, בלב נשבר ונדכה. וגם בימי העוצר של הבריטים, לא נמנענו מללכת לבית הכנסת ללימוד המוסר, וה' יתברך הצילנו מידם, והיינו מרגישים התעלות רוחנית מדברי הראשית החכמה הקדושים. ע"כ.

ובספר "מגיד מישרים" למרן ה"בית יוסף" (סוף פרבי בהר) הביא מה שהזהיר לו המגיד, שיקרא קריאה אחת בכל יום מספר "חובות הלבבות", כדי להכניע היצר הרע ולהשפילו מתוקפו.

והוסיף על זה בספר שערי אור: והנה כל קורא הדברים האלה מה שהזהיר המגיד למרן הבית יוסף בשום לב, יאחזהו רעד ורתת, אם הארז אשר בלבנון החסיד הקדוש מרן הבית יוסף, אשר ידוע גודל חסידותו וקדושתו, ושלא פסק אף רגע אחת מלהרהר בדברי תורה, כמבואר בספר "מגיד משרים" בכמה מקומות, ואת גודל מעלתו כי מלאך ה' דובר בו, ובכל זאת צוה לו המגיד לקרוא בכל יום דברי מוסר פשוטים מעניני הפטירה והחשבון, וכן לקרוא בכל יום ספר חובות הלבבות להכניע היצר ולהשפילו מתוקפו, מה יענו איזובי קיר?

מעתה, היוכל שום גבר לזכות דרכו, יהיה מי שיהיה, ולפטור עצמו מלימוד המוסר בכל יום ממש?! וראה בספר "חוט המשולש" שכתב, שהחתם סופר זצוק"ל, היה רגיל לומר לתלמידיו, "תאמינו לי שביום שאין אני לומד מספר מוסר, מרגיש אני בעצמי הצטננות ביראת ה'". ע"כ.

וכתב החיד"א בספר שם הגדולים (מערכת ר אות ז): שמעתי מרב אחד שקיבל, שהגאון מהרש"ל בשבתו על כסא ההוראה לרב ואב בית דין, ציוה למוכיח אחד שיבוא בכל יום שעה אחת, ויוכיחנו ויזהירנו כאלו הוא אחד מהמון העם, כי כך רצונו והרשות נתונה לו, ובעת בא המוכיח, תיכף מהרש"ל מתעטף ויושב לשמוע תוכחות מוסר ביראה ורעד לפני ה'. אשריו ואשרי חלקו, ואשרי העם שככה לו, רב חסיד וקדוש זי"ע.

לימוד בספר ראשית חכמה

בספר צואה מחיים (כא:) מסופר על רבינו חיים פלאג'י, שבכל מוצאי שבת, היה קורא בעצמו בקול מספר ראשית חכמה, כדי שישמעו בני ביתו, ולא יצא לשום מקום במוצאי שבת, כדי לקרות מוסר לבני ביתו. וכמה פעמים גמר ספר ראשית חכמה לאין מספר, וגם אחר התפילה למד כמה שנים מספר זה. ומעולם לא שמע לשום אדם מהבאים אליו במוצאי שבת אפילו מחשובי העיר, אם לא קרא לפני כן פרק בספר ראשית חכמה. ע"כ.
ובספרו גנזי חיים (דף קנ:) כתב, שמי שמתגאה צריך להתענות 55 ימים, אך רוב העולם לא ידעו ולא יבינו שיש בהם מידת הגאוה, אלא אדרבה יאמרו שאין יותר ענוים מהם, והלואי שהיו קוראים להם גאותנים, כדי שיוכלו לעשות תיקון על כך. אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה, כי עוון זה נמצא באותם הזהירים במצוות, ממה שנמצא במקילים במצוות, ה' הטוב יכפר בעדם, ויתן בלבנו להכיר מיעוט ערכינו, ואולי יש תקוה אם יתמיד לקרות בספר הקדוש ראשית חכמה שער הענוה ופרק הדינים, כי דבריו כגחלי אש ונכנסים ללב. ע"כ.
ובספר אבי הישיבות (עמוד קפד) הביא שהגאון הצדיק בעל יסוד ושורש העבודה, הורה לבניו ללמוד בספרי מוסר, ושהראשון לספרי מוסר הוא ספר חמדת ימים, ואחריו ספר ראשית חכמה.
ומרן החיד"א בספר שם הגדולים (מערכת ר אות ז) כתב: ספר 'ראשית חכמה', הוא ספר קדוש ונורא המפורסם בכל ישראל. חיברו רבינו אליהו די וידאש זיע"א. ואשרי אדם שילמד בו כל יום, ויעשה קבע שיעור אחד, ודאי יתנוצץ בו קדושה וטהרה. והמגיד אמר למרן ז"ל שכל יום ילמוד מוסר. וכתב מהר"ח הכהן, שעתה שזכינו לספר הקדוש ראשית חכמה, בו יהגה תדיר.

לימוד מוסר בשבת

ט. לא יעבור על האדם יום ללא לימוד מוסר, ואפילו ביום שבת יש להקפיד ללמוד בספרי מוסר, אף שעלול לבוא לידי עצבות וצער [12]

12. בשו"ת תשובות והנהגות (חלק א סימן תקמו) כתב בשם הרב מים חיים רפפורט זצ"ל, שאסור ללמוד מוסר בשבת, מפני שלימוד המוסר מביא את האדם לעצבות, ובשבת אסור להיות עצוב. והעיר עליו, שלא מצאנו דבר זה בפוסקים, ואדרבה באגרת הגר"א כתוב שציוה לבני משפחתו שביום שבת לא יתעסקו אלא בדברי מוסר, ועל כן בודאי שיש מצוה לעשות כן. ע"כ.
[ואפשר שכוונת הרב מים חיים רפפורט, שאין לעסוק בספרי מוסר המעוררים את האדם לבכי, כגון ספרים המעוררים את האדם לזכרון יום המיתה ועונשי הגיהנם וכיוצא בזה,

אבל יתכן שגם הוא יודה שמותר לקרוא ספרי מוסר העוסקים בתיקון המידות כגון גאוה וכעס וכדומה. הערת ידידי הר"י רפאלי נר"ו. ועיין עוד בשו"ת אז נדברו חלק יד עמוד יב].

וראה בשו"ת מעשה נסים כהן (חלק א סימן קכג) שכתב, שאסור ללמוד הלכות אבלות בשבת, אבל לקרוא בדברי מוסר ודאי מותר, כיון שעל ידי זה נשבר לבו בקרבו וחוזר בתשובה ומתקן מעשיו, וכן נוהגים הדרשנים לדרוש בשבת בדברים המשברים את הלב, כדי לעורר את העם לחזור בתשובה.

פרק יד - לימוד תורה לשמה

א. תחילת דינו של אדם על תלמוד תורה, ואחר כך על שאר מעשיו. לפיכך אמרו חכמים, לעולם יעסוק אדם בתורה בין לשמה ובין שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה יבוא לשמה [1]

1. רמב"ם הלכות תלמוד תורה (פרק ג ה"ה). ומהר"ש גרמיזאן בספר אמרי בינה (סנהדרין ז.) העיר, שנראה מלשונו של הרמב"ם שלא התירו לימוד תורה שלא לשמה אלא מפני שתחילת דינו של אדם הוא על תלמוד תורה, ולכאורה קשה, שהרי נאמר בגמרא שהטעם שהתירו ללמוד לא לשמה הוא - שמתוך שלא לשמה יבוא לשמה, וכפי שכתב הרמב"ם בעצמו, ולא בגלל שתחילת דינו של אדם על דברי תורה. והניח בצ"ע. ועיין מה שכתב בזה בשו"ת יחל ישראל (סימן ג).

וכתב הגאון רבי חיים מוולוז'ין בספר נפש החיים (שער ג' פרק ג'), שמה שאמרו חכמים "לעולם" יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה, רצונם לומר בקביעות, דהיינו שבתחילת הלימוד אינו מחוייב ללמוד לשמה, אלא רק ילמד בקביעות ובהתמדה יומם ולילה, ואפילו אם לפעמים יפול במחשבתו בודאי איזו פניה עצמית לשום גאוה וכבוד וכיוצא בזה, עם כל זה אל ישים לב להתרפות מהתורה בעבור זה, אלא אדרבה יתחזק מאוד בעסק התורה, ויהיה לבו נכון ובטוח, שבודאי מתוך כך יבוא למדרגת לשמה. ע"כ.

הלומד לשם ממון סופו שילמד לשם שמים

מסופר בזוהר הקדוש (פרשת לך לך דף עו:) על רבי אבא שהיה מכריז ואומר: מי שרוצה עשירות בעולם הזה ואריכות ימים בעולם הבא, יבוא וילמד תורה. התקבצו כולם לאצלו כדי ללמוד תורה. רווק אחד היה בשכונתו, ויום אחד בא לפני רבי אבא ואמר לו: רצוני ללמוד תורה כדי שיהיה לי עושר. שאלו: מה שמך? אמר לו: יוסי. אמר לתלמידיו שיקראו לו "רבי יוסי אדון העושר והגדולה!" ורבי יוסי ישב ועסק בתורה.

פעם אחת בא רבי יוסי לפני רבי אבא ואמר לו: רבי. מה עם העושר שהבטחתה למי שלומד תורה? אמר רבי אבא בלבו: שמע מינה שאינו לומד תורה לשם שמים ורצה להענישו. שמע קול משמים שהיה אומר לו: אל תענישו, מפני שהוא עתיד להיות אדם גדול. אמר לו רבי אבא: שב בני והמשך לעסוק בתורה ואני אתן לך עושר.

באחד הימים בא אדם אחד וכלי "פז" בידו ונעשה בכל הבית אורה מאותו הכלי. פנה אותו האיש לרבי אבא ואמר לו: אני לא זכיתי ללמוד תורה, ורצוני לזכות בתורה, ולכן רצוני לתת את הכלי הזה לאדם שעסק בתורה ולחלוק עימו בתורתו. הלך רבי אבא ונתן את הכלי לרבי יוסי שהיה עוסק בתורה, וקרא עליו הפסוק "לא יערכנה זהב וזכוכית ותמורתה כלי פז".

לימים נכנסה אהבת התורה בלבו של רבי יוסי. יום אחד היה יושב ובוכה, ומצאו רבו שהוא בוכה. אמר לו: על מה אתה בוכה? אמר לו: הנחתי חיי עולם הבא בשביל הכלי היקר הזה?! אין רצוני בכלי זה! אמר רבי אבא: כעת רואה אני שלימודו הוא לשם שמים. קרא הרב לאותו עשיר ואמר לו: קח את הכלי שלך ותחלק אותו ליתומים ולמסכנים, ואני מבטיח לתת לך חלק בלימוד התורה אשר אנו לומדים. ועל שם אותו הכלי נקרא אותו יוסי בשם "רבי יוסי בן פזי". ע"כ.

אתה הראת לדעת שאף שבתחילת לימודו של רבי יוסי היה כדי להשיג עושר וגדולה, בסופו של דבר זכה ללמוד תורה לשמה ומאס בכל עניני העולם הזה, ומתוך שלא לשמה בא לשמה.

לימוד כדי לקנטר

ב. כל מה שהתירו ללמוד תורה לא לשמה, זהו דווקא כשלומד על מנת שיכבדוהו, או שלומד מיראת העונש, או כדי לקבל שכר בעולם הזה ובעולם הבא. אבל הלומד תורה כדי לקנטר ולהקשות על התורה ולומדיה, תורתו נעשית לו סם המות, והיה עדיף לו שלא בא לעולם [2]

2. במסכת תענית (דף ז.) אמרו, שהעוסק בתורה שלא לשמה, תורתו נעשית לו סם המות. ובברכות (דף יז.), אמר רבא, כל העושה שלא לשמה, נח לו שלא נברא. ומשמע שאסור ללמוד תורה לא לשמה.

והקשו התוספות (ברכות שם) ממה שאמרו בפסחים (נ:), לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, וכיצד אמרו שהלומד תורה לא לשמה נח שלא בא לעולם. ותירצו שיש שני סוגי לא לשמה, סוג אחד שלומד לשם הנאתו לנחול כבוד ושיקראוהו רבי, או ליטול שכר, ואינו מתכוין להשלים רצון יוצרו שציוהו

לעסוק בתורה, ועל זה אמרו שמתוך שלא לשמה בא לשמה. אבל יש סוג אחר שלא לשמה, שלומד על מנת לקנטר את חבריו ורבותיו, ועל זה אמרו שנוח לו שלא נברא.
וכן מבואר ברשב"ץ בספרו מגן אבות (פ"ד מ"ז), שהעוסק בתורה שלא לשמה, נוח לו שלא נברא, זהו במי שעוסק בתורה כדי לקנטר ולהתגאות על הבריות, שזה לעולם לא יעסוק בה לשמה, ובמה שעסק בה, חילל כבוד התורה ועשה ממנה כלי לכבודו, כמו שעושה מהזהב עטרה לראשו. עכ"ל.
ועיין בשו"ת יחוה דעת (חלק ג סימן עד) שכתב שכן דעת רוב הראשונים, והוסיף להביא את חידושו של הגאון רבי חיים בן עטר בספרו ראשון לציון (דף קב), שבתחלת לימודו של אדם מותר ללמוד שלא לשמה אפילו על מנת לקנטר ולהתיהר, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, והמאור שבתורה יחזירנו למוטב. אבל לאחר שלמד ונתחכם, אם ילמוד להתיהר או לקנטר, נוח לו שלא נברא, שלימודו טמא. ע"ש. ועיין בספר כעת חיה (חלק א עמוד קנו).

הלומד על מנת שלא לקיים

בספר מאור ישראל (חגיגה טו.) הביא דברי מרן החיד"א בספרו פתח עינים (שבת סג.) שכתב בשם המהר"ש פרימו, דדוקא כשעוסק בתורה ומצות שלא לשמה אמרינן דיבא לשמה, אבל עוסק בתורה בלבד שלא לשמה, נוח לו שלא נברא. וביאר, שהמהר"ש פרימו מיירי בעוסק בתורה שלא לשמה, ואינו מקיים מצות שבחובה כלל, משום הכי נוח לו שלא נברא, וכן כתב מרן החיד"א בכסא רחמים על אבות דרבי נתן (פרק כב) שהלומד על מנת שלא לקיים, הוי תורה שלא לשמה, שהרוח עוקרתו והופכתו על פניו וכו'. ע"ש.
וכן כתב בחידושי הרשב"א משאנץ (פסחים נ.), דמה שאמרו ברכות (יז.) שהעוסק בתורה שלא לשמה נוח לו שלא נברא, מיירי שלומד שלא על מנת לקיים ושלא על מנת ללמד, ושעל זה אמרו גם כן בירושלמי שנוח לו שנהפכה שליתו על פניו, ולא יצא לאויר העולם. ע"ש. ואכמ"ל.

מעלת לימוד תורה לשמה

ג. כל הלומד תורה לשמה, מסייעים לו מהשמים שלא יבוא לידי חטא, וזוכה להינצל מהיצר הרע. אבל הלומד תורה לא לשמה, אף על פי שיקבל שכר על לימודו, מכל מקום יש אומרים שאין בתורתו כוח להגן עליו מהיצר ומהחטא [3]

אם לימוד תורה לא לשמה מציל מהיצר

3. תחילה וראש נפתח בדברי האור החיים הקדוש (ויקרא פרק כו פסוק ג) על הפסוק "אם בחקתי תלכו ואת מצוותי תשמרו ועשיתם אותם", שיש שני מצות הנצרכות בלימוד התורה, האחד שלא ילמד על מנת לקנטר, והשני שלא ילמד על מנת להתכבד.
וזה מה שאמרו אם בחוקותי תלכו ואת מצותי [שתי המצוות הנ"ל א. לא לקנטר ב. לא להתגאות], אזי תזכו ל"תשמרו ועשיתם אותם", מבטיח הכתוב, שהגם שתבא עבירה לידו, יהיה ניצול ממנה, וכמו שאמרו במסכת סוטה שהתורה מגינה ומצילה מיצר הרע, וכן מובא במסכת עבודה זרה (יז:) באותו מעשה של רבי חנינא ורבי יונתן שחלפו ליד פתח של זונות ולא נכשלו בעבירה, שהרי כתיב במשלי: "מזימה תשמור עליך".
והגם שדרש רבא בפסחים (נ:) על הפסוק "כי גדול עד שמים חסדך" זה הלומד שלא לשמה אלא להתכבד, ומשמע שיש תועלת בלימוד תורה שאינו לשמה. מכל מקום אין זה אומר שיש רצון הבורא בלימוד זה, אלא רצונו בתכלית היוצא ממנו - שיבא ללמוד לשמה, ותורה שאינה לשמה, אין בסגולתה להציל מיצר הרע בבא עבירה לידו.
ובזה יש לתרץ מה שהקשו שם בסוטה (כא.) לרבי יוסף שאמר תורה בין בזמן שעוסק בה ובין בזמן שלא עוסק בה מגינה ומצילה, אלא מעתה דואג ואחיתופל מי לא עסקו בתורה, ואמאי לא אגינא עלייהו. ולפי האמור, אין קושיא, שהם היו לומדים מתחלתם שלא לשמה, ואין כח בתורה כזו להגן על האדם מיצר הרע. ע"כ דב"ק.
עין רואה, שהלומד תורה לא לשמה, אין בכוח תורתו להצילו מהיצר הרע. וכן כתב רבינו חיים פלאג'י בהקדמת ספרו כף החיים, שתורה לשמה היא ההורגת את היצר הרע, אבל כשיש בלמודו איזה פניה ואינו לומד לשמה, אינה הורגת את היצר, כמו שכתב הרב חיד"א בספרו נחל קדומים. ע"כ.
ומצאתי בספר תורת חיים (בבא מציעא פה:) שכתב, שהתורה מצלת את האדם מן החטא, כמו שאמרו בראתי יצר הרע בראתי תורה תבלין. מיהו דוקא כשעוסק בה לשמה, אבל שלא לשמה, נוח לו שלא נברא. ושלא לשמה כתבו התוספות בפרק מקום שנהגו, דהיינו להתייהר ולקנטר חברו ולקפחו בהלכה, ואינו לומד לעשות.
ולפי זה מובן מדוע חטאו כמה גדולים ולא חזרו בתשובה אף על פי שהיו גדולים בתורה ועוסקים בה, כגון ירבעם בן נבט ואחאב ומנשה, שגדולים בתורה היו, כדאיתא בפרק חלק, מנשה היה שונה נ"ה פנים בתורת כהנים, ואחאב פ"ה פנים, אלא שלא עסקו בה רק לשם יוהרא ולקינטור, ותורה כי האי, אינה מצלת מן החטא. ע"ש.
וכיוצא בזה תראה בתוספות במסכת חגיגה (טו.) שהביאו המעשה שסיפר אלישע אחר [רבו של רבי מאיר]: אבויה אבי, היה מגדולי ירושלים, וביום שבא למהולי, קרא לכל

גדולי ירושלים והושיבן בבית אחד, ואת רבי אליעזר ורבי יהושע הושיב במקום אחר, בזמן שכל האנשים היו אוכלים ושותים שרים ומרקדים, אמרו החכמים: הם עוסקים בשלהם ואנו נעסוק בשלנו. ישבו החכמים ונתעסקו בדברי תורה, ירדה אש מן השמים, והקיפה אותם. אמר להם אבויה אבא: גברין, מה באתם לשרוף ביתי? אמרו לו חס ושלום, אלא יושבים היינו וחוזרים דברי תורה, מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים והיו הדברים שמחים כנתינתן מסיני, לא באש נתנו?! אמר הואיל וכך כחה של תורה, אם יתקיים הבן הזה, לתורה אני מפרישו. ולפי שלא היתה כונתו לשמים לפיכך לא נתקיימו בו.

ולכאורה קשה, והרי לעיל נתבאר שמותר ללמוד לא לשמה ואדרבה חז"ל הדגישו שלעולם ילמד אדם בתחילת לימודו שלא לשמה, ואם כן מדוע יצא אלישע לתרבות רעה, והרי אביו לא התכוון שבנו ילמד תורה כדי לקנטר אלא על מנת שיזכה לגדולה וכבוד. אולם לפי האמור ניחא, שמאחר ולימוד תורה שאינו לשמה אין בכוחו להגן ולהציל את האדם מן החטא, לכן מאחר שאביו של אלישע הקדישו ללמוד תורה לא לשם שמים, לא היה בכוח תורתו להגן עליו מן היצר הרע ולכן חטא.

ושוב ראיתי בשו"ת יחוה דעת (חלק ג סימן עד) שכתב לבאר, שבודאי חטאו של אלישע היה מתוך הבחירה שביד האדם, אלא שלפעמים על ידי זכות גדול הקדוש ברוך הוא מקיים בו רגלי חסידיו ישמור, ומסייע לאדם הרבה ללכת בדרכיו אפילו על ידי נסים ונפלאות. ואילו הפרישו אביו לתורה לשם שמים, היתה זכותו מגינה על אלישע לשומרו מן החטא, אך מאחר שלא כיון אלא לכבוד, הניחוהו על פי הבחירה הרגילה. ע"ש.

והיוצא מן המחובר עד כה, שלימוד תורה לשמה יש בכוחו להגן על האדם ולשומרו מהיצר הרע, אבל תורה שלא לשמה אין בכוחה להגן ולהציל מהיצר.

וישא אברהם את עיניו וירא והנה בספר דרופתקי דאורייתא להרה"ג רבי יעקב סופר שליט"א (חלק ג סימן טז), הביא דברי הבנין עולם (עמוד י) שכתב בשם הבית ישראל, שעל ידי לימוד התורה, אדם ניצל מיצר הרע אף על ידי שלומד תורה שלא לשמה, וכן נרמז בזוהר פרשת וישב, שגם כן מגן להנצל מהחטא ומעצת היצר. וכן כתב השפת אמת בליקוטים (פרשת וישב) שגם בלימוד שלא לשמה, קיימת התועלת להצלה מיצר הרע. ע"כ. וכן דעתו נוטה שם. כיעו"ש.

וקצת סיוע לדבריו מצאתי בספר בית הלוי (שמות פ' יט פסוק ה) שבתחילה הביא דברי הרמב"ם (ה' גרושין ב ה"כ) שכתב: הא דכופין אותו עד שיאמר רוצה אני, משום שבפנימיות השכל והלב שבישראל, רוצה הוא בקיום המצות, רק דכח התאוה מונע

אותו ומכריחו לעבור על רצונו הפנימי, משום הכי מועילה בו הכפיה, לסלק ממנו כח התאוה המעבירו מדעתו, וממילא נשאר עם רצונו הטוב.
וכן הוא הענין בלימוד תורה שלא לשמה, שהרי מה שכופה את יצרו ללמוד תורה מפני יראתו מן העונש, או שחושש שאם לא ילמד יבזוהו בני אדם, ועבור זה מקיים המצוה ולומד, הרי זה לא גרע מאילו בית דין היו מכים אותו בשוטים לקיים המצוה. וכן הדין בלימוד שלא לשמה, שהרי גם הוא מועיל להכניע כח התאוה שלו. ע"כ.
ולפי דברות קודשם של הני רבוותא, צריך ביאור, מה יענו ביום שידובר בהם על מנשה ואחאב וירובעם בן נבט ושאר אנשים גדולים, שלא הועילה להם תורתם להצילם מהחטא. אולם לפי הני אשלי רברבי דסבירא להו שלימוד תורה שאינו לשמה אין בכוחו להגן על האדם מהחטא, הכל בא על מקומו בשלום.*)
*)א"ה: בספר החינוך (מצוה טז) כתב בזו הלשון: ועתה בני אם בינה שמעה זאת, והטה אזנך ושמע, אלמדך להועיל בתורה ובמצוות. דע כי האדם נפעל כפי פעולותיו. ולבו וכל מחשבותיו תמיד אחר מעשיו שהוא עושה בהם, אם טוב ואם רע, ואפילו רשע גמור בלבבו וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום, אם יערה רוחו וישים השתדלותו ועסקו בהתמדה בתורה ובמצוות, ואפילו שלא לשם שמים, מיד ינטה אל הטוב, ובכח מעשיו ימית היצר הרע, כי אחרי הפעולות נמשכים הלבבות. ע"כ. ומשמע שגם לימוד שלא לשמה, יש בכוחו להמית את היצר.
אולם יש לדחות דכוונת החינוך היא כמו שכתב מרן החיד"א בספרו פתח עינים (שבת סג.) בשם המהר"ש פרימו, דדוקא כשעוסק בתורה ומצות שלא לשמה אמרינן דיבא לשמה, אבל עוסק בתורה בלבד שלא לשמה נוח לו שלא נברא. ע"ש. ואם כן יוצא שלימוד תורה שלא לשמה אין בכוחו להמית את היצר, אלא אם כן יעשה גם מצוות. וי"ל.
ד. העוסק בתורה לשמה, זוכה להיות צדיק וחסיד וחכם, וזוכה למידות טובות, וליראת שמים, ולפרנסה טובה, ולעוד הרבה דברים טובים וחשובים [4]
4. כמפורט במסכת אבות (פרק ו משנה א): רבי מאיר אומר, כל העוסק בתורה לשמה, זוכה לדברים הרבה, ולא עוד אלא שכל העולם כלו כדי הוא לו, נקרא רֵעַ, אהוב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות, משמח את המקום, משמח את הבריות, ומלבשתו ענוה ויראה, ומכשרתו להיות צדיק וחסיד וישר ונאמן, ומרחקתו מן החטא, ומקרבתו לידי זכות, ונהנין ממנה עצה ותושיה בינה וגבורה, ונותנת לו מלכות וממשלה וחקור דין, ומגלים לו רזי תורה, ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, והוי צנוע וארך רוח, ומוחל על עלבונו, ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים. ע"כ.

וכתב מרן החיד"א בספרו חסדי אבות (שם) בשם רבינו מהרח"ו ז"ל, שאם יאמרו חכמי דורנו שעוסקים בתורה לשמה, התנא הגדול רבי מאיר מכחישם, שהרי אמר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה, וכל חכם יראה שלא זכה אף לקצת מעלות האלו שאמר רבי מאיר, וזה עדות שלא עסק לשמה. ומי שיש לו לב, ישוב ויזדרז ללמוד לשמה לעשות נחת רוח ליוצרו.

ובשו"ת משנה הלכות (חלק טו סימן א) כתב בשם הגר"א ז"ל, שפעם באו תלמידיו ואמרו לו שיש לו תלמיד אחד שלומד תורה לשמה, והוא מדוכה ביסורים ובעניות וצריך להושיעו, ומיד השיב הגר"א, שאין זה אמת. והתלמידים חשבו שאינו מאמין להם שאכן הוא עני ומדוכה ביסורים, ולכן הדגישו לו כי אמנם במציאות אין לו כלום בביתו, והשיב הגר"א, לא אמרתי שיש לו משהו, אלא אין זה אמת שלומד תורה לשמה, שחכמינו ז"ל מכחישים ואומרים שכל הלומד תורה לשמה זוכה לדברים הרבה, ואם לא זכה לדברים הרבה, מסתמא אינו לומד תורה לשמה. ע"ש.

פה קדוש בזכות לימוד לשמה

ודרך אגב, ראיתי למקובל הצדיק רבי יחזקאל הלוי זצ"ל בספרו ימה וקדמה (עמוד 156) שכתב בשם הגאון משמלקא שאמר בדרך רמז "השותה מים לצומאו מברך שהכל נהיה בדברו" - אין מים אלא תורה, והלומד תורה לצומאו דהיינו שלומד לשמה, אומר עליו הקדוש ברוך הוא שהכל נהיה בדברו, כלומר, מה שהוא מדבר כן יהיה, כי צדיק גוזר והקדוש ברוך הוא מקיים.

בקיאות ברפואה בזכות תורה לשמה

בשו"ת שבט הלוי (חלק י סימן יג) נשאל, מאין שאב מרן החזון איש זצ"ל ידיעתו המדהימה בעניני רפואה. והשיב: ברור אצלי שזה מכח לימוד תורה לשמה שמבואר בפרק ו דאבות, שמגלים לו רזי תורה, כלומר סודי התורה שאי אפשר בשכל האנושי לעמוד עליהם, בכל זאת מגלים לו במתנה מן השמים. ונוסף לזה שהיה לו חוש מיוחד מעצמו בחכמת הנתוח וביסודי הטבע, והכל נמשך מכח התורה, ומצינו כן בקדמונים [הרמב"ם והרמב"ן ושאר גדולי הדורות] שהיו רופאים ממש, ועיקר מה ששאבו הוא ממעיני התורה שנתקדשו חושיהם על ידה.

וזה לי קרוב לחמשים שנה שכבר הייתי פה רב בסביבה, והייתי מאוד מקושר עם מרן החזון איש זי"ע. בקרתי אז את הגאון האמיתי בעל 'אבן האזל' רבי איסר זלמן מלצר זצ"ל, והוא ידע על הקשרים שלי עם החזון איש, ומאחר ששמע ממני כמה דברים ממנו,

אמר לי בהתפעלות: החזון איש פוסק דיני נפשות ברגעים (אם לנתח או לא, וכיוצא בזה), והפלא הגדול, שיותר מתשעים אחוז זוכה לכוון אל האמת בהצלחה. ע"כ.

גדר לימוד תורה לשמה

ה. כל הלומד תורה על מנת לקיים את מה שלומד, הרי זה נחשב ללימוד תורה לשמה. כגון, אדם שלמד הלכות לשון הרע, והזדמן לו לדבר לשון הרע, ונמנע ולא דיבר בגלל שלמד שאסור לדבר, אותו לימוד שלמד נחשב לתורה לשמה.

וכן אם למד הלכות שבת או הלכות ברכות, ועל ידי שיודע את ההלכות נזהר לשמור שבת כהלכתה, וניזהר שלא לברך ברכה שאינה צריכה וכדומה, הרי הלימוד שלמד נחשב לתורה לשמה. אבל אם לומד, ואינו נזהר לקיים את מה שלמד, יענש על כך [5]

5. כתב בספר חסידים (סימן תתקמד): אם חשב אדם ללמוד לשמה, כיצד יעשה? יחשוב בלבו כשילמוד, שכל מה שאלמד אקיים. כגון אם למד שהפוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה מאכילים אותו גחלי רתמים, אם יקיים זאת ולא יפסיק מלימודו, הרי זה לשמה. וכן כשלמד שהמרצה מעות לאשה מידו לידה כדי להסתכל בה, לא ינצל מדינה של גיהנם, וקיבל על עצמו שאינו צופה בנשים, הרי זה לשמה. אבל אם למד כל זאת, ועדיין פוסק מדברי תורה ועוסק בדברי שיחה, וכן עדיין צופה בנשים, הרי יענש גם על מה שלמד כבר, דוגמת נביא שעבר על מה שנאמר לו. ע"כ.

וכן כתב מרן הכסף משנה (ה' תלמוד תורה פרק ג הלכה י) לבאר את המשנה באבות, הלומד על מנת ללמד, כלומר שאין כוונת למידתו לשמה, רק להתכבד בהיותו ראש ישיבה, או שכוונתו על מנת לְלַמֵּד וליטול שכר כמי שלומד איזה אומנות, מספיקים בידו ללמוד וללמד כפי כוונתו ולא יותר. אבל הלומד על מנת לעשות, הוי לומד לשמה, ומספיקים בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות. ע"כ. וכן כתב הגאון רבי חיים פלאג'י בספר זכירה לחיים (דף מד), שלימוד תורה לשמה היינו על מנת לקיים.

וגם הלום ראיתי במדרש שמואל שכתב לבאר את המשנה באבות (פרק ב מ"ב): "כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עוון", הכוונה, שעל האדם ללמוד כדי לשמור ולעשות, שעיקר לימוד התורה לשמה הוא כדי לדעת דיני המצות ולקיימם, ומעשה המצות יִקָּרֵא מלאכה. וזה שאמר "כל תורה שאין עמה מלאכה" כלומר שאם כשלומד אותה אין כוונתו לקיים, אלא כוונתו להקרא 'רבי', איש כזה תורתו סופה בטלה, לפי שהיתה שלא לשמה, ולא עוד אלא שגוררת עון, לפי שקודם שלמד היה חוטא בשוגג, ועתה החטא נעשה עון דהיינו מזיד. ע"כ.

ובספר נתיבות אור (דף 112) לגאון רבי ישראל מסלנט ז"ל, מובא שאחדים מגדולי תלמידיו היתה ברוח דמיונם כי יהיה לאל ידם להבליג על כל עמל ותלאה, ולהקדיש ימיהם קודש לה' מבלי לקבל עליהם עול רבנות, ושאלו אותו האם הלומד תורה כדי לקבל משרת רבנות, תהיה זאת תורה לשמה. וענה להם, שאין לשמה גדול מזה, שהרי על ידי שילְמד הלכות הראויות לרבנות, לא יכשיל את הרבים, אלא אדרבה ידריכם בדרך הישרה. ע"ש.

ואחזה אנכי בחידושי החתם סופר (נדרים פא.) שכתב, שאם אין כוונתו בלימוד אלא שידע ההלכה לקיים המצות, אין זה עדיף מקיום המצוה עצמה, שבזמן שאינו עוסק בה אינה מגינה ואינה מצילה. אלא העיקר במצות עסק התורה, הוא מצוה בפני עצמה - להגות בתורה יומם ולילה ולעמול בתורה תמיד בעומק העיון, ולא לבד לקיים המצוה בשעה שצריך לעשותה, אלא דרוש וקבל שכר, שבתורה עצמה יש נחת רוח לה' יתברך, וזהו עוסק לשמה של התורה, ולא לכוונה אחרת. והיא המגינה ומצילה. ע"ש.

ומשמע מדבריו שהלומד על מנת לדעת את מצוות התורה ולקיימם, אין זה בכלל תורה לשמה, ורק אם לומד כדי לקיים מצות תלמוד תורה, הרי זה לימוד לשמה. ואחר נשיקות עפרות רגליו הטהורות לא זכר שר ממה שכתבנו לעיל, ובהגלות נגלות דברי חד מן קמאי רבי יהודה החסיד, ומרן בכסף משנה ועוד פוסקים שסוברים שלימוד תורה לשמה נקרא הלומד על מנת לעשות כנזכר לעיל, נראה דהכי נקטינן.

וראה בספר מאור ישראל פסחים (נ.) שהביא דברי הגמרא "אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו" וכתב שיש מי שמפרש שאשריו של מי שבא לכאן ומעשיו מיוסדים בתלמודו, שמקיים כל מה שלמד, וזהו ותלמודו "בידו", שקיים מה שלמד במו ידיו, כי לא המדרש עיקר אלא המעשה. וראה מה שפירש החיד"א בספרו חסדי אבות (פ"ו ריש משנה א), ובספר הליכות עולם (חלק ח עמוד שסא).

ונסיים בדברי קודשו של הגאון האמיתי רבי יונתן אייבשיץ בספרו יערות דבש (חלק ב דרוש ג): הנה עסק התורה לשמה הוא להבין לשמור ולעשות, וכאשר ילמד אדם תורה לשמה, יבחין פחיתות ענינו, כי יראה שבכל מדע, ידו קצרה להבין, כאשר אני בכל יום שאני מוסיף ללמוד, אני מוסיף להכיר מיעוט ערכי וחסרון חכמה, כי בכל אשר אפנה, אמצא קושיות רבות, וידי קצרה ליישב על נכון, ואני בוכה ומבכה שאני בעיני העולם כתלמיד חכם מובהק, והלא אני חסר ברוב דברים, אם ישאלו אותי לא אדע להשיב, ואמרו במסכת תענית (י:) שתלמיד חכם צריך להשיב אפילו במסכת כלה, ואני איני יודע בשום מסכתא לפרק כל קושיא, ובאמת כמוני רבים אשר כגילי, ובעוונות הרבים

בדור הזה מועטים הם שיכולים לומר כי יודעים לישב כל קושיא, ואסירים פתחו ביתה, וכשיחשוב על זה האדם, יזכה למידת הכנעה. ע"ש.

ו. אדם שלומד תורה לא לשם שמים, ופעם אחת כיון ללמוד תורה לשמה, אותו לימוד מועט שלמד לשם שמים, הופך את כל התורה שלמד, לתורה לשמה [6]

6. כתב בספר נפש החיים (שער ג' פרק ג'): מי שימלאנו לבו לבזות ולהשפיל את העוסק בתורה שלא לשמה, לא ינקה רע, ועתיד ליתן את הדין, ונחשב כאפיקורוס שאין לו חלק לעולם הבא, כי על ידי כך הוא מרפה את ידיו מעסק התורה, ולא יגיע לעולם למדרגת תלמיד חכם גמור העוסק בתורה לשמה, והרי הוא כמחלל ה', והשפיל והוריד את יקר תפארת התורה הקדושה לארץ. אלא אדרבה צריך להזהר ולכבד ולרומם את כל העוסק בתורת ה' אפילו שלא לשמה, כדי שיאחז צדיק דרכו, ולא יתרפה מלימוד התורה, ויוכל להגיע למדרגת לשמה.

ולא עוד אלא שאפילו מי שעסק בתורה כל ימיו שלא לשמה עד זקנה ושיבה, גם כן חייבים לנהוג בו כבוד, שכיון שעסק בתורת ה' בהתמדה, אין ספק שלפעמים היתה כוונתו גם לשמה, כמו שהבטיחו חכמינו ז"ל שמתוך שלא לשמה בא לשמה, שאין הפירוש דוקא שאחר כך יעסוק בה תמיד כל ימיו רק לשמה, אלא הפירוש שבכל פעם שלומד בקביעות במשך כמה שעות רצופות, אף שבדרך כלל היתה כוונתו שלא לשמה, עם כל זאת, אי אפשר כלל שלא תכנס בלבו באמצע לימודו על כל פנים במשך זמן מועט כוונה רצויה לשמה, ולכן כל מה שלמד עד הנה שלא לשמה, נתקדש ונטהר על ידי אותו המועט שכיון בו לשמה. עכ"ד.

וכיוצא בזה כתב הגאון רבי זלמן בשלחן ערוך (הלכות תלמוד תורה פרק ד' הלכה ג') בשם חכמי הקבלה, שכל לימוד תורה ומצות שעושה אדם רשע, אף על פי שמוסיף כח לפי שעה בקליפות, מכל מקום כשיחזור בתשובה לאחר מכן אפילו בגלגול אחר, אז מוציא מהקליפה כל התורה והמצות וחוזרים לקדושה. ולכן לעולם אין לו להימנע מלעסוק בתורה. ע"כ.

וכן תחזה להגאון רבי פנחס הלוי איש הורוויץ בספר הפלאה (בפתחא זעירא אות כ'), שעל ידי לימודו לשמה באחרונה, הרי הוא מחיה את כל הלימוד הקודם שהיה שלא לשמה, שהוא כגוף בלי נשמה. וכן כתב בשו"ת שערי ציון (חלק ג דף צג) בשם הגאון רבי רפאל מהמבורג, שהעוסק בתורה שלא לשמה ואחר כך עסק בתורה גם כן לשמה, אז הלימוד לשמה מטהר ומקדש ומעלה גם את הלימוד שלא לשמה. והו"ד בשו"ת יחוה דעת (חלק ג סימן עד).

וראה עוד בספר בן יהוידע (שבת לב.) שאם באמת למד תורה לשמה, אז הקדוש ברוך הוא מטיב חסדו עמו, שכל הלימוד שלמד מקודם שלא לשמה, יהיה נחשב כאילו היה לשמה, כיון שבאמת עתה בא לשמה. ע"כ. ועיין עוד בספר דרופתקי דאורייתא (חלק ג סימן טז). ואכמ"ל.

גאוה

ז. אסור לאדם להתגאות בתורתו, ולכן לא ישבח את עצמו בפני אחרים על שלמד הרבה תורה, ושולט בהרבה מסכתות וכדומה. וכל המתגאה בתורתו, סופו שנופל לגיהנם, ותורתו נעשית לו סם המות [7]

לפיכך אם שואלים אדם האם הוא סיים את הש"ס וכדומה, אפילו אם אכן סיים, מותר לו לשנות בדיבורו ולומר שעדיין לא סיים, ואין בזה איסור שקר. וכן אם שואלים אותו האם הוא בקי במסכת מסוימת, רשאי לומר שאינו בקי.8

אומנם אם שואלים אדם שמוכר לרבים כתלמיד חכם, שאלה בהלכה או באיזו מסכת וכדומה, צריך הוא לענות להם על שאלותיהם, ואין לו להצטנע.9

ומכל מקום, לפני שבאים לשאול את החכם איזו שאלה, יש לברר האם החכם מונח באותו ענין שבאים לשאול אותו או לא, כדי שלא יגרמו לו בושה כשלא ידע לענות.10

7. הנה אף שנתבאר לעיל שמותר לאדם ללמוד תורה על מנת שיכבדוהו ויקראוהו רבי וכדומה, כל זה דווקא כשאחרים משבחים אותו מחמת שרואים שהוא תלמיד חכם, אבל אסור לאדם לשבח את עצמו בפני אחרים כדי שיחלקו לו כבוד [אפילו אם הוא ראוי לכך], אלא סוף הכבוד לבוא מאיליו.

וכן אמרו באבות דרבי נתן (פרק יא): "ושנא את הרבנות" כיצד? מלמד שלא יניח אדם עטרה מעצמו בראשו, אבל אחרים יניחו לו שנאמר: "יְהַלֶּלְךָ זָר וְלֹא פִיךָ נָכְרִי וְאַל שְׂפָתֶיךָ". אמר רבי עקיבא כל המגביה עצמו על דברי תורה למה הוא דומה, לנבלה מושלכת בדרך, כל עובר ושב מניח ידו על חוטמו ומתרחק ממנה והולך.

וכתב מרן החיד"א בספרו חומת אנך על הפסוק במשלי (פרק טז) "תועבת ה' כל גבה לב", אף שיהיו לו תורה וגמילות חסדים ומצוות, אם הוא גבה לב, הרי הוא כעובד עבודה זרה, ומה יועילו תורתו ומצוותיו. ע"ש.

וכתב רבי דוד הנגיד בביאורו למסכת אבות (פ"א משנה יז): הזהר בן אדם, שאפילו שאמר לנו התנא שילמד אדם תורה אפילו שלא לשמה, רצונו לומר שילמד כדי שיקראוהו חכם או כדי שיכבדוהו, אבל אם ילמד תורה כדי להתגאות על הבריות, אותו לימוד יהיה לו סם המות. ע"כ. והמאירי בחדושיו לפסחים (נ:) כתב, שכל העוסק בתורה

להתגאות ולהתגדל על שכניו וחבריו, עליו אמרו: "כל העוסק בתורה שלא לשמה נוח לו שלא נברא".

ומה שאמר רבא במסכת נדרים (סב.) שמותר לצורבא מרבנן לומר צורבא מרבנן אנא כדי שיסיימו את דינו ראשון ולא יצטרך להמתין בתור, התם היינו טעמא משום שאין זה כבוד התורה להמתין בתור כמו שאר אינשי דעלמא, וגם כדי שלא יצטרך לבטל מלימודו [כמבואר שם ברש"י וברא"ש]. מה שאין כן כשמשבח את עצמו כדי שיתנו לו כבוד והדר ללא שום צורך, הרי זה מגונה.

8. כמבואר בגמרא בבא מציעא (כג:) בשלושה דברים משנים תלמידי חכמים מן האמת, ואחד מהם במסכת, דהיינו שאם שואלים אותו האם הוא יודע מסכת פלונית, אף על פי שיודע, לא יאמר שיודע, כדי שלא יתגאה, אלא יאמר שאינו יודע, וזוהי מידת ענוה. ע"כ. וכתב בספר יעלזו חסידים (עמוד שמה), שעדיף יותר שלא יענה להם, מאשר יוציא דבר שקר מפיו.

9. הנה בגמרא (שם) אמרו שאם שואלים תלמיד חכם היש בידך מסכת פלוני סדורה בגירסא או לאו, אף על גב שסדורה היא לו - יאמר לאו. והקשו שם התוספות, דבקדושין (ל.) דרשו "ושננתם" שיהיו דברי תורה מחודדין בפיך, שאם ישאלך אדם, אל תגמגם ותאמר לו, אלא אמור לו מיד. ויש לומר דהיינו דוקא באדם הבא לשאול דין או הוראה או להתלמד, אבל הכא שבא לנסותו אם יודע, מותר לשנות ולומר לא למדתי זה. ע"כ.

ומוכח שאם שואלים אותו שאלה במסכת מסוימת כדי שיפשוט להם את ספקותיהם, והוא מונח באותה מסכת, יש לו לענות להם, והרי הוא בכלל "הלומד על מנת ללמד" שמספקים בידו ללמוד וללמד. וכבר אמרו בדרך דרש "אדם לעמל יולד" 'לעמל' ראשי תיבות - ללמוד על מנת ללמד.

10. גרסינן בשבת (ג:): אמר ליה רבי חייא לרב, לא אמינא לך כי קאי רבי בהאי מסכתא לא תשייליה במסכתא אחריתי, דאי לאו דרבי גברא רבה הוא כספתיה. והקשה בחידושי החתם סופר (שם) מהא דאיתא בשבת (קיד.), אמר רבי יוחנן, איזהו תלמיד חכם, כל ששואלין אותו הלכה בכל מקום ואומרה. ומוכח שאין איסור לשאול את הרב במסכת אחרת שאינו עוסק בה.

אולם כתב המהר"י ענגיל בגליוני הש"ס (שם), שעל פי הרוב אם אין השאלה מסובכת גם כשעוסק במסכת אחת יוכל להשיב ממסכת אחרת, ורק לפעמים יארע גם לאדם היותר גדול ובקי, שלגודל עיונו בדבר שעוסק בו לא יוכל להשיב על שאלה שבמסכת

אחרת. ולכן אמר רבי חייא לרב שלא ישאל את רבי במסכת שאינו עוסק בה, כדי שלא יהיה מצב שיגרום לו בושה. והו"ד בספר מאור ישראל (שבת שם).

ח. אף שנתבאר שאסור לאדם לשבח את עצמו בפני אחרים, מכל מקום אם כונתו לעשות כן לשם שמים כדי שילמדו ממנו אחרים וישאפו להיות בקיאים כמותו, רשאי לעשות כן, וקנאת סופרים תרבה חכמה.

לפיכך תלמיד חכם שאומר דרשה בפני בני תורה, מותר לו להזכיר באיזה דף בגמרא מוזכר דין מסויים, ובאיזה סימן בשלחן ערוך נמצאת הלכה מסויימת, ואין זה נחשב ליוהרה [כשכונתו לשם שמים].11

11. בגמרא קידושין (לא:) מסופר על רבי טרפון שהיה נוהג כבוד גדול באמו, ובא לבית המדרש והיה משתבח בעצמו בפני החכמים שהוא מקיים מצות כיבוד הורים כראוי. אמרו לו, עדיין לא הגעת לחצי כבוד. ולכאורה כיצד שיבח את עצמו על מעשיו הטובים. ותירץ הרב יחוה דעת (חלק ג סימן עד), שרצה ללמד לאחרים לעשות כמוהו, וכל שעושה כדי שממנו יראו וכן יעשו, שפיר דמי. וכמו שכתב הגאון רבי יצחק פלאג'י בספר יפה ללב חלק ג (יורה דעה סימן רמט ס"ק לג), שאם כוונתו כדי שיעשו אחרים כמעשהו ממנו יהיה, הרי הוא זוכה ומזכה, וזכות הרבים תלוי בו. ע"כ.

וכן כתב גאון רבי אליעזר מגרמייזא בספרו סודי רזיי (חלק א בפתיחה): כל מצוה עשה בסתר, שנאמר: "והצנע לכת עם אלקיך". ואם תעשה כדי שילמדו ממך, עשה בפני הכל, כגון תפילין וציצית ותלמוד תורה, שקנאת סופרים תרבה חכמה ומצות. ע"כ.

וראה גם במשנה ברורה (סימן א ס"ק ו) שאם עושה מעשים טובים בפני אנשים בנונים, טוב יותר לעשות בפניהם שילמדו ממנו לעשות כמעשהו, אך יכוין לבו לשם שמים ולא להתפאר חלילה. ע"כ. וכן תחזה בשו"ת לב חיים (ח"א סימן ה) שכתב, שאם רואה שעל ידי שהוא מפרסם הדבר ילמדו אחרים לעשות כמוהו, רשאי לעשות כן. ע"ש.

האם יש קנאת סופרים למלאכים

בספר מאור ישראל (ברכות ג.) הביא דברי האבודרהם, שכתב שהמלאכים מקנאים באמירת הקדיש שאנו אומרים. וקשה שבגמרא שבת (פח.) אמר משה למלאכים "קנאה יש ביניכם"? ומוכח שאין למלאכים קנאה. ובספר שדה יצחק (חולין צא:) כתב לבאר, דביניהם אין קנאה, אבל מבני אדם מתקנאים הם כמו שנתקנאו ביעקב.

ועדיין קשה דמכל מקום תנתן להם התורה כדי שלא ירצחו בני אדם מקנאתם בהם. ועוד, מה יענו על מה שכתוב באבות דרבי נתן (פי"ב) שהמלאכים מתקנאים זה בזה. ע"ש.

לכן כתב לתרץ, דהוי כקנאת סופרים שמרבה חכמה (ב"ב כא:), ולאו קנאה ממש כבני אדם שמקנאים זה בזה שעלולים לבוא לידי רצח. ולפי זה מובנים דברי האבודרהם שהמלאכים מקנאים באמירת הקדיש שאנו אומרים. עכ"ד.

ולכאורה יש להעיר על זה ממה שאמרו בחולין (צא:), שכאשר חלם יעקב על הסולם שראשו מגיע השמימה, נאמר שם "והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו" ודרשו חז"ל, עולים ומסתכלים בדיוקנו של מעלה, (פרצוף אדם שבארבע חיות בדמות יעקב. רש"י), ויורדים ומסתכלים בדיוקנו של מטה. רצו לסכוניה [מחמת קנאה. רש"י], מיד נאמר: והנה ה' נצב עליו (לשומרו). ע"כ.

עין רואה שקנאת המלאכים בבני אדם גדולה עד כדי כך שעלולים לסכן את מי שמקנאים בו, כפי שרצו לפגוע ביעקב, ואם כן, הקושיא במקומה עומדת, מדוע לא נתן להם הקדוש ברוך הוא את התורה כדי שלא יבואו לידי קנאה ויסכנו את בני האדם. וי"ל.

ט. נהגו כיום, שכל מי שמחבר ספר חדש, לוקח הסכמה מגדולי ישראל, ואף שמשבחים ומהללים את המחבר בהסכמה, אין זה נחשב לגאוה [והמחבר יכוון לקחת הסכמה לשם שמים] [12]

12. הנה בספר פלא יועץ (ערך גאוה) כתב: אומר אני, שהמחבר ספר לא טוב לבקש הסכמות, שהרי זה כאומר "כבדוני נא", שידוע הוא שההסכמות הם כדי לפאר ולרומם את המחבר, ומה יתן אם יאמר כי גדול שמו, מה יתן ומה יוסיף. ע"ש.

וצריכים אנו למודעי, מדוע כיום כל חובר חב'ר לוקח הסכמות לספריו, וישנם הלוקחים הסכמות של עשרות רבים כדי לעטר את סיפרם, ולכאורה דבר זה נוגד את דברי רבין חסידא הרב פלא יועץ זיע"א.

וראיתי בשו"ת עטרת פז (ח"ב בהקדמה עמוד יד) שעמד בזה, וכתב שאנו נוקטים לקחת הסכמות מגדולי הזמן, חדא, משום שבעוונות הרבים לעת כזאת נהפכו היוצרות, כי אדרבה אם אינו לוקח ההסכמה, נראה זה כמחזיק עצמו לגדול עצום ורב שאינו נצרך לאחרים, ולכן בודאי שיש מקום להזהר בזה ולהקפיד על כבודם של חכמי ישראל לבקש הסכמתם ולהתאבק בעפר רגליהם.

ומאידך גיסא יש להתאמץ לכוין את ליבו לשמים, שדברי השבח אשר מרעיפים עליו, לא יטו את ליבו חס ושלום. וראה עוד לגאון רבי יצחק בלאזר בשו"ת פרי יצחק (בהקדמה) שכתב על דבר ההסכמות, שאין לפרוץ הגבול שגבלו ראשונים, שחובה לקחת הסכמה מרב מובהק. ע"ש.

והן עתה ראיתי בשו"ת משנה הלכות חלק ב (סימן נג) שחכם אחד העיר לו, שאומנם סיפרו טוב ונפלא, אבל למה לו להסכמות כל כך, ובעד הסכמות מי ישלם. ובירך את הרב המחבר, שיזכה להוצאת כל ספריו לאור עולם בלא הסכמות, כי למה לנו לשלם בעד הסכמות כדי לפרסם את המסכימים שהם מפורסמים בלא זה. ע"כ.

והרב המחבר שליט"א השיב על דבריו, דודאי ראוי ונכון לקבל הסכמות על כל ספר וספר שבדעתינו להוציאו, יהיה מי שיהיה צריך להתיעץ עם גדולי הדור ולקבל הסכמתם, וכבר גדולים וטובים ממני אשר צפרנם עבה ממתני מימות הראשונים עד אחרון שבאחרונים, קבלו הסכמות על ספריהם, ועשו כן כדי לגדור גדר בעד המחברים שלא הגיעו להוראה, וזאת מלפנים בישראל הלא הם כתובים על ספרי דברי הימים להעביר המים הזדונים, ואדרבה כמה מגדולי ישראל הרעישו על אותם המחברים שלא קבלו הסכמות.

והעתיק שם דברי החתם סופר שכתב בענין זה: וזאת לפנים בישראל כל חוברי חבר וגם לרבות מדפיסי ספרים חדשים גם ישנים להקריב בכורי פרי עטם לפני כל יודעי דת ודין, חכמי הדור ודורשיו ליטול מהם רשות והרמנא, והמעיין בספרן של צדיקים ימצא כתוב כי כמה פעמים נמלך הגדול בקטנים ממנו בערכו ונטל מהם הסכמה.

ואל יפול על לב אדם שיהיה זה רק לסגור דלת בפני עושי עול משיגי גבול, לא כן הוא, כי הוא זה משנה שאינה צריכה, באשר המשיג גבול כבר ארזו ה', שנאמר "ארור משיג גבול רעהו", אבל כשמו הסכמה כן הוא, להסכים עם המחבר או המדפיס למען לא ירים כל החפץ את ידו לדפוס במרובה, ולהפיץ מעינותיו מי מרים ומלוחים לאסור המותר ולהתיר האסור, ולפשוט יד במקום שאין יד אדם שולטת. ועל כן כל מי שידפיס ספר יהיה איזה ספר שיהיה, יציע דבריו לפני חכמים יודעי העטים שהם רשאים, וכן הדבר נהוג אפילו בחכמי האומות והמלכיות. עכ"ד.

ושמעתי שהגאון רבי איסר זלמן מלצר ז"ל היה עובר על כל ספר וספר קודם שנתן עליו הסכמה, ומעתה ודאי שאין להוציא שום ספר בלי הסכמות מגדולי הזמן, ובזמנינו יותר ויותר מזמניהם, ואין זה כדי לפרסם המסכימים שהם מפורסמים בלי זה, אלא כדי שיתנו הם עדיהם שראוי המחבר לאותו איצטלא.

ומה שמצינו לכמה מגדולי הדור שלא קבלו הסכמות, הוא לפי שלכל ידוע שהם גאוני הדור, והם היו המסכימים על ספרי אחרים, והמפורסם אין צריך ראיה. או שנהגו כן מחמת רוב ענותנותם, שחשבו שאינם ראוים לזה. וזה פשוט. ע"ש. וראה למרן החיד"א בספרו נחל אשכול (קהלת פרק א פ"ט) האם ראוי למחבר לרשות שמו בספר.

לחזק את מחברי הספרים

דרך אגב ראיתי לגאון הצדיק רבי שמעון חיררי בראש ספר ברוך ושמח (עמוד ה) שחקר חקירה, מדוע זכה דורינו למה שלא זכו קדמונינו הראשונים, שהרבה מספריהם הקדושים אבדו ולא זכינו לאורם, ואילו בדורינו כל בר בי רב, הרי הוא חובר חִבורים מחוכם, ונשאלת השאלה מה הסיבה לזה.

ונראה, שהראשונים היו כל כך גאוני עולם, ולא היו נותנים בנקל הסכמה על הספרים, והיו מהבילים את דברי הכותבים. לדוגמא מובא בשפתי חכמים, שפעם בא תלמיד חכם לפני הגאון הנודע ביהודה, וביקש ממנו הסכמה לפירוש שכתב על ספר קהלת. הגאון עיין בספר, ופנה למחבר ואמר לו: אגיד לכבודו מקצת שיבחו בפניו, שכבודו חכם גדול מאין כמוהו. המחבר נהנה מאוד מזה, ואמר לרב: יאמין לי רבי כי לא מחכמתי בתורה חברתי זאת, כי יודע אני את מיעוט ערכי, אך הייתה לי סייעתא דשמיא, וגם זכות אבותי עמדה לי.

אך הגאון אמר לו: אין זו זכות אבות, אלא רואה אני כאן חכמה גדולה ונפלאה! שאל המחבר את הרב: מאיזה חידוש בספר התפעל כבודו כל כך? אמר לו הרב: הנה חכמת שלמה מודעת זאת בכל העולם, ולא בחינם העיד עליו הכתוב "ויחכם מכל האדם", ואתה בפירוש שלך הפכת את שלמה לשוטה מכל אדם חס ושלום, ולהפוך את החכם מכל אדם לשוטה מכל אדם, זו חכמה נפלא...

ופעם בא לפניו אחד לקבל הסכמה על פירוש שכתב על ספר משלי, כשראה הרב את פירושו, אמר לו: חבל שלא חיברת פירוש על ספר איוב. כששאל המחבר מדוע, אמר לו הרב: איוב היה רגיל ביסורים, ולכן לא נורא אם הוא יסבול היסורים של הספר שלך...

ולכן כשהמחברים של הדורות שעברו היו מקבלים תוכחות מגולות מגדולי הדור, והיו נמנעים מלתת להם הסכמות על ספריהם, היו נמנעים לחבר חיבורים, ואילו בזמנינו גדולי הדור למרות גדולתם וקדושתם נוהגים אחרת עם מחברי הספרים ומעניקים להם הסכמות כדי לעודד את רוחם ולחזקם, ולכן הספרים מתרבים בפ"י. עכ"ד.

לחבר ספרים

י. מצוה לאדם שידפיס את חידושיו שזכה לחדש הן בהלכה והן באגדה ובשאר מקצועות התורה, כדי שלא ילכו לאיבוד ויעמדו לדורי דורות [13]

ואפילו אם עולה בלבו של המחבר קצת גאוה שזכה לחבר ספרים, אין לו לחוש לכך, ועל כגון זה נאמר מתוך שלא לשמה בא לשמה [14]

וראוי שבתחילת כתיבתו את סִפרו, יגלה דעתו שכל מטרתו בחיבור זה, הוא לעשות נחת רוח לה' יתברך, ושאר המחשבות שאינם כרצונו יתברך, יהיו בטלות ומבוטלות
[15]

13. כן כתב הגאון רבי אברהם פלאג'י בספר פדה את אברהם (מערכת ס' אות ז) והביא דברי החתם סופר, שדיבר קשות על מחבר שמדפיס ספריו בחייו, והעיר על זה שאדרבה מצוה להדפיס חיבוריו בחייו, כדי שלא ילכו לאיבוד, כמו שקרה להרבה מחברים. וכל אחד קיבל חלקו מסיני, כמו שאמרו בחולין (ז.) מקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו, אלא שהעיקר שיהיה לשם שמים שתהיה תורה לשמה. ע"ש.

ועיין במהרש"א (ב"ב י:) שפירש, שעיקר הלימוד הוא מה שכתב בכתיבת "ידו", וזהו מה שאמרו "אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו", שזכה לחבר ספרים טובים אשר הם קיימים לעד, ובהם מלמד התורה גם לאחר פטירתו, ששפתותיו דובבות בקבר, שנאמר וחכך כיין הטוב הולך לדודי למישרים דובב שפתי ישנים, ועליו נאמר אגורה באהלך עולמים, וכמו שאמרו ביבמות (צו:). ע"ש.

והגאון האדר"ת בספר עובר אורח (סימן שלד) הביא דברי ספר חסידים שכאשר פרצה דליקה, תורה שבכתב קודמת להצלת תורה שבעל פה. וכתב על זה, שמי שיש לו חיבורים בכתיבת יד, אף שהם תורה שבעל פה, הם קודמים לתורה שבכתב, משום דהוי ספק סכנת נפשות, וכמו ששמעתי על הגאון ר"א חרל"פ אב בית דין ביאליסטוק, שקרה אסון לכתביו ומחמת עוגמת נפש הלך לעולמו בקיצור ימים. רח"ל. ע"כ.

ובספר זכר עשה (עמוד קצו) כתב בשם הגאון רבי בצלאל הכהן מוילנא בשו"ת ראשית ביכורים, שיש חיוב על תלמיד חכם שיש בידו שו"ת וחידושי תורה, להוציאם לאור מדין "ולמדתם אותם". ע"כ. ועל כן חובה קדושה למהר ולהוציא את כתביו לאור עולם.

ובספר 'באשר תלך' (עמוד 225) בהספדו של מרן הראש"ל שליט"א על רעייתו הרבנית אמר: כאשר רציתי להדפיס את ספרי הראשון 'יביע אומר', אומר לכם את האמת, הייתי בגיל 34-33, אבל כמו שאמרו רבותינו, יזכור לו יום המיתה. לפעמים הייתי חושב לעצמי, די, אני הולך מן העולם, ואם אני משאיר את הקטנים האלה מי ידפיס לי את חיבוריי? הייתי חושש, השנה הזאת אני הולך חס ושלום מהעולם, ולכן הזדרזתי להדפיס את ספרי...

שאיפה מקטנות לחבר ספרים

בהקדמה לספר 'אגרת לבן תורה' מסופר, שלפני כשבעים שנה, כאשר בני משפחתו של מרן רבינו עובדיה שליט"א היו מנקים את הבית, מצאו תחת מטתו של מרן שקית גדולה

עם מטבעות של חצי גרוש. וכאשר חזר מהישיבה בלילה שאלוהו לפשר הדבר, והשיב, כי היה מקבל מידי יום חצי גרוש מאביו, כדי לנסוע לישיבה בעיר העתיקה הלוך חזור. וכאשר ראה שאי אפשר לו ללמוד בריכוז בנסיעה, ביקש מחבירו הגרב"צ אבא שאול זצוק"ל שילך עמו לישיבה ברגל, וכך יוכלו לחזור על הלימוד, והיו חוזרים בעל פה דף אחר דף, וגם בערב כאשר היו חוזרים מהישיבה ללמוד בלילה בישיבת "חברון" [כי מסיבה בטחונית לא יכלו ללמוד בלילות בעיר העתיקה], היו חוזרים שוב על הלימוד בהליכה רגלית. והיו דנים בדקדוקי התוספות, והמפרשים, והכל בעל פה בלכתך בדרך. וכאשר שאלו אביו ז"ל אם כן למה לא החזרת את הכסף של הנסיעות, ענה לו שהוא חוסך כדי להוציא לאור ספר שאלות ותשובות בהלכה.

14. בספר ערוך השולחן (יורה דעה סימן רמו סעיף לד) כתב, שהמלמד לאחרים, צריך ללמדם דווקא לשמה, וקל וחומר בן בנו של קל וחומר במחבר ספר ומכוון לשם איזה פנייה, טוב ממנו הנפל, והמחבר יכוין רק לשם ה' ותורתו לבדה. ע"כ.

ובשו"ת חתם סופר (אורח חיים סימן רח) כתב, שהמחבר ספר ומערב במחשבתו לגדל שמו ולנחול כבוד, הרי הוא עובר על איסור מן התורה, כמו שאמרו בגיטין (ס:) דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בעל פה, ודברים שבעל פה אי אתה רשאי לכותבם, ורק משום עת לעשות לה' הפרו תורתך הותרה הכתיבה, ואם אינו כותב ספר לשם ה', הרי האיסור במקומו עומד, וגם יש בו משום מה שאמרו באבות "נגד שמא אבד שמיה", ורבצה בו כל האלה. ע"כ.

וכבר תמה הגאון רבי דוד שפרבר בשו"ת אפרקסתא דעניא (סימן ב) על דברי החתם סופר, שאילו היה כדבריו, אם כן היה להם להרמב"ם ולשלחן ערוך להביא להלכה את הדין שדברים שבעל פה אין רשות לכותבם, שאף שהותר לכתוב משום עת לעשות לה', הרי לא הותר אלא כשכותב לשם שמים, ועדיין יש איסור על הכותבם לשם כבוד. אלא ודאי שלאחר שהותר הדבר משום עת לעשות לה', חזר להיות כעצם מצות תלמוד תורה, שאמרו חז"ל, לעולם יעסוק אדם בתורה אפילו שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה, ולכן השמיטו דין זה בכלל. ע"כ.

ובשו"ת יחוה דעת (ח"ג סימן עד) הביא דברי האפרקסתא דעניא הללו, והוסיף שגם הגאון רבי יצחק אבולעפייא בראש ספרו פני יצחק, החרה החזיק אחריו לדחות דברי החתם סופר בזה. ומוכח מדבריהם, שגם זה בכלל מה שאמרו שמתוך שלא לשמה בא לשמה. וכתבו התוספות ישנים (יומא ע.), שאף על פי שאמרו (גיטין ס:) דברים שבכתב

אי אתה רשאי לאומרם בעל פה, אין זה אלא למצוה מן המובחר, לקרות אותו שבכתב בכתב, ושבעל פה בעל פה.

15. כפי שכתב הגאון רבינו יוסף חיים בהקדמת ספריו הקדושים, וראוי למחבר לציין זאת גם בהקדמת ספרו. וכתב בשו"ת אפרקסתא דעניא (חלק א סימן ב), שאף שמרן החתם סופר כתב, שכל המחבר ספר ומתערב במחשבתו לגדל שמו, רבצה בו האלה האמורה במילי דאבות 'נגיד שמא יאבד שמו', ולא תעשינה ידיו תושיה להוציא מחשבתו לפועל, כי יבואו מבקרי מומין ויחפשו וימצאו וכו'. מכל מקום כיון שכתיבת החדושים תועלתו מרובה יותר מחשש קצת פגימת המחשבה, צד התועלת מכריע. ע"ש.

מעלת הכתיבה

ראיתי לנכון להעתיק כאן דברי הגאון המובהק רבי צדוק הכהן מלובלין זיע"א, בספרו מחשבות חרוץ (פרק טו), וזה תוכן דבריו:

חכמת התורה היא הנותנת קיום באיש בשורש נשמתו ונפשו שאין אור של גיהנם שולטת בה, והוא השארת הנפש לעולמי עד, שאף שבעולם הזה כבר מת, לא נאבד חס וחלילה לגמרי.

ומצוה האחרונה בתורה היא - כתבו לכם את השירה, שכוללת כל כתיבות דברי תורה שיהיה השארה בעולם הזה, ואף דמדינא דברים שבעל פה אין אתה רשאי לכותבם, כל זה דווקא בזמן שהיו כל ישראל יחד בארץ ישראל, ולמדו התלמידים מפי רבותיהם שאז נאסרה הכתיבה כדי שלא יסמכו על מה שכתוב, אלא יצטרכו ללמוד מפי הרב, שאין דומה לומד מפי רבו ללומד מפי כתבו.

אבל אחר שנתפזרו בגלות לכל קצוות, עד שאם יצטרכו ללמוד מפי רב היתה התורה משתכחת חס וחלילה, הרי הכתיבה מצוה חיובית, ועל כן הזהירו הקדמונים לכתוב כל מה שמחדש, כי אין אדם יודע איזה יכשר, ואולי הוא החידוש של תורה שבעל פה השייך לחלקו, שלא נגלה עדיין לשום אדם בעולם, והוא לכך נוצר להביא חידוש תורה לעולם הזה, וצריך שלא יאבד חלילה, דאז חס וחלילה יצטרך להתגלגל, ולכן יוציאנו בפועל בעולם הזה על ידי דיבור פה לתלמידים או על ידי כתיבה.

וראיתי כתוב על חכם גדול אחד, שלא כתב שום דבר מחידושיו באמרו כי לא הותר לו הכתיבה, כי הוא זוכר הכל ולא שכח שום דבר ממשנתו ומחידושיו מעודו, וטעה בזה, כי אין כונת הכתיבה לעצמו לבד, אלא לדורות הבאים.

ואף על פי שכבר יש ספרים הרבה בעולם ועשות ספרים אין קץ, מכל מקום כל תלמיד ותיק יש לו דבר חידוש השייך לחלקו שלא יוכל אדם אחר ליגע בו, והוא החדש שלמעלה

מהשמש, שעל ידי זה גורם גם כן החידושים תחת השמש מה שמחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית, ובאורייתא ברא עלמא, ותחלת הבריאה היה בתורה שבכתב, והחידוש בכל יום תמיד הוא על ידי תורה שבעל פה בחידושים דאורייתא המתחדשים בכל יום תמיד על ידי חכמי ישראל, ואין לך יום שלא יתחדש בו איזה חידוש בתורה על ידי איזה תלמיד ותיק שבדור, ואותו חידוש שהוא חיי עולם, צריך שישאר קבוע וקיים בפועל בעולם הזה. ע"כ דב"ק.

פרק טו - דיני סיום מסכת

א. אדם שזכה לסיים מסכת בהבנה, מצוה עליו לשמוח שמחה גדולה ולעשות סעודה, וסעודה זאת נקראת "סעודת מצוה" [1]

ואפילו אם לא למד את המסכת לפי הסדר, אלא דילג מפרק ראשון לפרק אחרון ואחר כך השלים את מה שהחסיר, מצטרף לו הלימוד לסיום מסכת [2]

1. הנה המנהג שנהגו להרבות בשמחה בשעה שמסיימים מסכת, יש לו מקור ממדרש רבה (שיר השירים פרשה א), שהקב"ה נגלה בגבעון אל שלמה בחלום הלילה ואמר לו: שאל מה אתן לך. אמר שלמה: אם אשאל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות הוא נותן לי, אלא הרי אני שואל את החכמה והכל בכלל. אמר לו הקדוש ברוך הוא: שלמה, חכמה שאלת לך ולא שאלת עושר ונכסים ונפש אויבך, חייך החכמה והמדע נתון לך, ועושר ונכסים אתן לך. מיד ויקץ שלמה והנה חלום. אמר רבי יצחק, על ידי החכמה שקיבל, היה יודע לפתור חלומות, חמור נוהק והוא יודע מה נוהק, צפור מציץ והוא היה יודע מה מצייץ.

מיד לאחר מכן נאמר: ויבא ירושלים ויעמוד לפני ארון ברית ה' ויעל עולות ויעש שלמים ויעש משתה לכל עבדיו, אמר רבי אלעזר, מכאן שעושין סעודה לגמרה של תורה, [שהרי שלמה עשה סעודה ושמחה בהגיעו לגמר ושלימות לפי חלקו בחכמת התורה, וכן צריכים אנו לסעוד ולשמוח עם מרעינו בשעה שנגמור ונשלים בתורה. רז"ו]. ע"כ. ומזה סמך למה שנהגו לעשות שמחה כשמסיימים מסכת.

וכן אמרו במסכת שבת (קיח:) על אביי שהיה ראש ישיבה, וכשהיה רואה תלמיד צעיר שסיים מסכת, היה עושה שמחה ויום טוב לתלמידים. וכן פסק הרמ"א בהגה (יו"ד סימן רמו סעיף כו), שכאשר מסיים מסכתא, מצוה לשמוח ולעשות סעודה, ונקראת סעודת מצוה. ועיין בשו"ת תורה לשמה (סימן תפב).

והנה בספר ים של שלמה (ב"ק סוף פרק ז) הביא ראיה למה שעושים שמחה בסיום מסכת, מהא דתנן בתענית (ל:): לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב ויום הכיפורים.

ואמרו בגמרא שהטעם לשמחה בט"ו באב, משום שפסקו בו מלכרות עצים למערכה. ופירושו, לפי שפסקו אותו היום להשלים מצוה גדולה, היו שמחים, ונחשב להם ליום טוב. ואם כן, השלמת הספר אין לך מצוה גדולה מזו, ובפרט כשדעתו להתחיל ספר אחר. ע"כ.

אולם בספר מאור ישראל (תענית שם) הביא פירוש זה ודחהו, מפני שמבואר בפירוש רבינו גרשום (ב"ב קכא:), שהטעם שעושים שמחה בט"ו באב הוא, לפי שבשעה שהיו עסוקים לכרות עצי המערכה היו מתבטלים מתלמוד תורה, ובאותו יום שפסקו, עשאוהו יום טוב, לפי שמכאן והלאה היו עוסקים בתורה. ולכן מיד אמרו שם בגמרא, שמכאן ואילך מאן דמוסיף ללמוד תורה יוסיף חיים, שלאחר שסיימו לכרות עצים, כבר אפשר להם לתת כל מעינם בתורה, ואין להם דבר שיטרידם מצד עסק מצות כריתת העצים. וגם מכיון שתשש כחה של חמה לא יפריע להם כובד החום מלעסוק בתורה בדעה צלולה.

2. בשו"ת בצל החכמה (חלק ב סימן כח) נשאל על דבר סיום מסכת עירובין, שבתחילה למד פרק א' ופרק ב', ואחר כך למד מפרק ז' עד סוף המסכת לפי שעניניהם קרובים יותר זה לזה, ואחר כך למד הפרקים ג' - ו', אם כשמסיים פרק ו' שבזה גמר לימוד כל המסכת, נחשב כסיום מסכת ויכול בערב פסח לעשות סעודה על יסוד סיום זה כדי שלא יצטרכו הבכורים להתענות, או רק כשלמד המסכת כסדרה מתחילתה ועד סופה נחשב לסיום.

והעלה שפשוט הדבר שנחשב לו לסיום מסכת, דסוף סוף השלים המסכת וגמרה, וכל שגמר המסכת כולה, הרי זה בכלל מה שאמר אביי (שבת קיח:) דכי חזינא צורבא מדרבנן "דשלים" מסכת, עבידנא יומא טבא לרבנן. ולכן מצוה לשמוח ולעשות סעודה כשמסיים מסכתא. ונחשב זה לסעודת סיום מסכת לענין להתיר לאכול בה בשר ולשתות יין בימים שמראש חודש אב ואילך, ונחשב גם סיום מסכת לפטור את הבכורים מתענית בכורים בערב פסח.

ומכל מקום לכתחילה היה טוב להשאיר קצת בסוף המסכת כדי לסיים בו בצבור, כי לסיים בצבור בפרק שבאמצע המסכת, הוא דבר התמוה לרבים, ויחשבו שאפשר לעשות סעודת סיום לפטור בכורים מתענית בערב פסח גם בסיום פרק. אבל בודאי שאין זה מעכב, ולא בעינן בזה כסדרן. עכ"ד. וכן כתב בשו"ת מנחת יצחק (חלק ב סימן צג).

ועיין בשו"ת ציץ אליעזר חלק טז (סימן יח) בתשובת הראשון לציון הרב מרדכי אליהו שליט"א, שדן בענין שנים מקרא ואחד תרגום אם הסדר מעכב, או אפשר לקרוא מקרא

ותרגום ומקרא, והעלה למסקנא דמילתא, שנראה שלכתחילה יקרא בסדר שניים מקרא ואחד תרגום דוקא, ובדיעבד יצא ידי חובתו.

לעשות סיום ברבים

ב. העושה סיום מסכת, אינו צריך להצטנע ולעשות את הסיום בסתר, אלא יש לו לעשות זאת ברבים, ואין בזה חשש גאוה, אלא אדרבה ממנו ילמדו אחרים וכן יעשו [3]

3. בספר ים של שלמה (ב"ק סוף פרק ז) הביא הנהגתו של אביי לעשות שמחה לבני הישיבה כשהיו מסיימים מסכת, וכתב שמכאן נהגו כל ישראל לסיים מסכת וליתן שבח והודיה למקום, ולפרסם אותה שמחה שזכו לכך, ועושים סעודה בעת שמסיימים. ע"כ. ומוכח שהיו מפרסמים זאת לרבים, ולא חששו ליוהרא.

וכן כתב הגאון רבי משה שטרן בשו"ת באר משה חלק ג (סימן קעח), שמי שמסיים מסכת, יעשה את הסיום ברבים ולא בצנעא, ואין בזה חשש איסור גאוה, שהרי כתב השפתי כהן (סימן רמו), שחייבים לשמוח עמו על הסיום, לפיכך אין גאוה בדבר שבחובה. ע"ש. וראה עוד בשו"ת לב חיים (חלק א סימן ה).

למד מסכת לא לִשמה

בשו"ת פרי השדה (חלק ג סימן קפב) כתב, שמה שפסק הים של שלמה שנוהגים לעשות שמחה וסעודה בסיום מסכת, כל זה דווקא בזמנים הקודמים שידעו שלמדו בעיון היטב, ועיקר עסקם בתורה היה לשמה. מה שאין כן בזמן הזה שבעוונות הרבים מעטים הם הלומדים בעיון היטב, וגם הרבה לומדים שלא לשמה, לכן אינם יכולים לפטור את הציבור מתחנון. ולא דמי לחתן וברית מילה שמקיימים המצוה בבירור, ולכן פוטרים את כל הציבור מאמירת תחנון. וסיים, כיון דמכל מקום מאחר שאמירת תחנונים אינם חובה כל כך, ודאי שאם אין אומרים תחנון במנחה, אין מזחיחין אותם.

והעיר עליו בשו"ת יביע אומר חלק ד (או"ח סימן יג), שמה שחשש ללימוד שלא לשמה, הנה כבר לימדונו רבותינו בנזיר (כג:) שלעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפילו שלא לשמן, שמתוך שלא לשמן יבוא לשמן. ובפסחים (נ:) אמרו: כי גדול עד שמים חסדך לעוסקים שלא לשמה.

וכן בזוהר הקדוש (וישב דף קפד:) אמרו, שמי שלומד תורה לא לשמה, יזכה לשכר טוב בעולם הזה, ולא ידונו אותו בעולם הבא. ע"כ. וכל שכן כשעוסק גם לשמה, אלא שיש לו תערובת מחשבה שלא לשמה, שבודאי יש לו על כך שכר, ולכן יכול לעשות סיום מסכת. וכתוב בספר ברית עולם (סימן תתקמה), שעתה גברה מאד הסטרא אחרא, והמעט שעושים עתה, חשוב לפניו יתברך כהרבה שהיו עושים הראשונים.

ועיין במדרש רבה (שה"ש פ"ז סימן יא), על הפסוק "ודלת ראשך כארגמן", אמר הקדוש ברוך הוא, הדלים והרשים שבישראל, חביבים עלי כדוד ודניאל [שהלבישום בגדי ארגמן]. ללמדנו שהכל לפי הדור והזמן. ועיין בשו"ת מהרש"ם (חלק ב סימן קט), ובהערות על שו"ת אפרקסתא דעניא חלק א (סימן קנד הערה ג), ובשו"ת ציץ אליעזר חלק יא (סימן יז).

לסיכום: גם הלומד מסכת כדי שישבחוהו על כך שסיימה ואין כונתו לשם שמים, צריך לעשות מסיבת סיום מסכת, ואם התפללו שם מנחה, נפטרים כל הקהל מאמירת תחנון.

חלוקת מסכת לכמה אנשים

ג. חבורת אנשים שחילקו ביניהם מסכת שלימה, וכל אחד מהם למד כמה דפים, עד שסיימו ביחד את כל המסכת, הרי זה נחשב לסיום מסכת, ויעשו סעודה לכבודה של תורה, למרות שאף אחד לא סיים לבד את המסכת כולה [4]

4. בשו"ת ישמח לבב לגאון הצדיק רבי שמעון חירורי נר"ו (יו"ד סימן לב), עלה ונסתפק בדבר מעשה שהיה עם נכדו, שחילק ששה סדרי משנה בין הלומדים בישיבתו, כדי שילמדו לעילוי נשמת אביו, וסיימו את כל הששה סדרים ביחד, האם כל אחד ואחד מהלומדים, נחשב לו כאילו סיים ששה סדרים או לא.

והעלה לדינא, שמאחר שהם אנוסים לקיים את סדר לימודם הקבוע בישיבה, ואין להם זמן כדי ללמוד את כל המשניות לבד, זכאי כל אחד ואחד מהם לקבל שכר כנגד כול אלו שלמדו. והביא ראיה לזה מדין כתיבת ספר תורה, שמי שאין לו אפשרות לקנות ספר תורה לבד, וקונה אותו בשותפות, יוצא בזה בדיעבד ידי חובת כתיבת ספר תורה. ע"ש. ולפי זה, צריכים לעשות סעודת מצוה בגמר הלימוד, וסעודה זו נקראת סעודת מצוה, ולא אומרים תחנון בתפילת מנחה שמתפללים באותו סעודה.

וכן ראיתי בספר יומא טבא לרבנן (עמוד לה), שציבור שחילקו בניהם סדר משניות, עושים סעודת סיום. והביא ראיה לזה מדברי השדי חמד (מע' מ) שמצוה שעושים אותה הרבה בני אדם בשותפות, כל אחד נוטל שכר כאילו עשאה לבדו. ע"כ. וכן תחזה בשו"ת וישב יוסף (ח"ב סימן נח), שמה שנהגו לחלק את הש"ס בין כמה אנשים ולעשות אחר כך סיום, שורת הדין נותנת שיטול כל אחד שכר כאילו למד כל הש"ס כולו. ע"ש.

והן עתה ראיתי בשו"ת דברי יציב (או"ח סימן צד) שדייק מדברי החות יאיר (סימן ע), שאם חילקו ספר או מסכת לפרקים, וכל אחד למד פרק אחד, ועל ידי החבורה בכללה נגמר הספר או המסכת, גם סיום כזה הוי סעודת מצוה, ונחשב כאילו כולם ביחד למדו המסכת כולה, ואפשר שהוא מטעם ערבות.

והביא דברי ספר חסידים (סימן רסא) שכתב: אהוב לך את המצוה הדומה למת מצוה, ואם תראה שאין חוששים ללמוד מסכת מועד קטן ופרק מי שמתו, אתה תלמדם. אהוב אותם מסכתות ואותן הלכות שבני אדם אין רגילים בהם. אמרה מועד קטן והדומים לה: רבונו של עולם, למה אין עוסקין בי כשאר מסכתות? והקב"ה השיב לה טוב הרי כבר נאמר בקהלת "טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משתה באשר הוא סוף כל האדם והחי יתן אל לבו".

ולזה המנהג שמתאחדים בחבורה ומחלקים כל המסכתות, ואם לא היו עושים כך, היתה מועד קטן והדומים לה מקטרגים ומתרעמים על הלומדים שאר המסכתות - למה אין עוסקים בנו, ועל ידי זה שמחלקים כל הש"ס, מבטלים הקטרוג מהלומדים האחרים, וכשמסיימים, הוי שמחה גדולה שנתבטל הקטרוג. עכ"ד. וכן כתוב בספר תשובות וביאורים לאדמו"ר מליובאוויטש (עמוד 290).

קריאת תהלים מחולק

וכעת ראיתי שבספר עטרת פז על תהלים, עמד על מה שנהגו כיום רבים וטובים לחלק ביניהם את ספר התהלים ולסיימו ביחד, וכתב שאם לא עולה בידו של התלמיד חכם או כל אחד מישראל לסיים את כל התהלים לפחות פעם אחת בשבוע, נכון הדבר במאוד מאוד שיצרפו כמה בני אדם ויחלקו בניהם את ספר התהלים, ויש לומר דשפיר נחשב להם הדבר כאילו כל אחד מהם סיים את כל ספר התהלים. ועיין עוד בשו"ת יביע אומר חלק י (יו"ד סימן כט) ובשו"ת עטרת פז (כרך ב סימן יב), ודון מינה לנידון דידן.

לעשות סיום שתי מסכתות בבת אחת

בספר שדי חמד (מע' א עמוד 274), צדיק עת'ק מה שכתב בשו"ת קרית ארבע (דף קס), שנסתפקו הרבנים בענין קהל שגמרו שתי מסכתות, האם יכולים לעשות סעודה אחת לשתיהן, או שיש בזה משום "אין עושים מצוות חבילות", והארי שבחבורה מהריב"א פשיט לן מהגמרא בפסחים (קב.) דכיון שקידוש והבדלה חדא מילתא היא, ליכא בזה משום "מצוות חבילות", והכא נמי בנידון דידן. ומסתברא לן טעמיה ועשינו מעשה כדבריו.

וכתב על זה השדי חמד, דאין ענין מצוות חבילות לכאן, דרבנן דייקו בלשונם ואמרו "אין עושים" דווקא בעשיית שתי מצוות הניכרות בעיני הכל, והנעשות בשתי פעולות, שייך לומר דהוי כעושה מצוות חבילות, אבל זה שעושה סעודה אחת ומכוון בלבו שתעלה לכאן ולכאן, אין שייך בזה משום מצוות חבילות. ע"ש. וכן כתב בשמו בשו"ת וישב יוסף (ח"ב סימן נט).

וכיוצא בזה תראה בשו"ת מהרש"ם (חלק ו סימן ז) שכתב: ומה שחקר אם יוכלו לצאת בסעודת יום טוב גם לסעודת סיום מסכת, או שיש בזה חשש משום שאין עושים מצוות חבילות חבילות, נראה שאין בזה חשש, כיון שעושה מעשה אחד, ורק מתכוין לקיים שתי מצוות, וכמו שבקריאת שמע יוצא ידי חובת "והגית בו יומם ולילה" שהם שתי מצות יחדיו. ע"ש.

ועל כן מותר לעשות שתי סיומי מסכת בבת אחת, וכן מותר לעשות סעודת סיום ולכוון גם לסעודת יום טוב וגם לסיום מסכת, ורק כשעושה שתי פעולות כאחת, כגון כהן שמשקה שתי סוטות כאחת, או מטהר שני מצורעים כאחד, שייך הדין שאין עושים מצוות חבילות כמבואר בתפארת ישראל (שבת פרק ב מ"ב), והו"ד בספר חזון עובדיה (פורים עמוד קנח). ע"ש. וכן כתב בשו"ת רבבות אפרים (ח"א סימן רסה).

מצוה להשתתף בסיום

ד. מצוה על כל אדם, להשתתף בשמחת "סיום מסכת", אף על פי שלא השתתף בלימוד אותה מסכת, ולא למד ממנה מאומה [5]

ומצוה על המסיים לעורר את הקהל המשתתפים בסיום, שיקבעו גם הם זמן ללימוד הגמרא, כדי שיזכו גם הם לסיים מסכתות [6]

5. כתב המהרש"ל בים של שלמה (בבא קמא סו"פ ז), שכאשר מסיימים מסכת, אפילו מי שלא סיים מסכת זו, מצוה רבה שישמח עם המסיים, שהרי אביי אף על פי שהוא לא סיים מסכת, היה מזמין גם אחרים לשמוח עם המסיים. ע"כ. וכן מבואר במהרש"א בחידושי אגדות על מסכת שבת (קיח: ד"ה צורבא). ע"ש. וראה בשו"ת באר משה (חלק ג סימן קעח).

שמיעת סיום מסכת בפלאפון

וכתב בשו"ת שערי יושר חנניא חלק ב (סימן סד), ששמיעת סיום מסכת דרך הפלאפון, אינה מועילה כדי לפטור בכור מתענית בכורות, מפני שאינו משתתף בשמחתו של המסיים. ואמר הגרי"ש אלישיב שליט"א שעצם ההשתתפות בסיום פוטרת מהתענית אפילו אם הבכור אינו משתתף עם המסיים בסעודת הסיום. ע"כ.

וכיוצא בזה כתב בשו"ת רבבות אפרים (ח"א סימן רצו) שבכור שלא אכל במקום שעשו את הסיום, רשאי לאכול בביתו, מכיון שעצם השתתפותו בסיום פוטרת אותו מהתענית. ע"ש. וכן כתב בשו"ת בית אב"י (חלק ב סימן טז) שמי שהשתתף בסיום, הרי הוא כאבי הבן או הסנדק והמוהל שיום טוב שלהם הוא, ופטורים מהצום אף אם לא אכלו בברית. והכא נמי בנידון דידן. ע"ש.

מי שבא בסוף הסיום האם נחשבת אכילתו לסעודת מצוה

כתוב בתשובות רב"ן (או"ח סימן קסח): בכורים הבאים לסיום מסכת לאחר שכבר גמרו הסיום, האם מותרים אלו לאכול כשלא שמעו הסיום, דהנה אמר אביי בגמרא שאם תלמיד חכם מסיים מסכת, הרי הוא עושה את אותו היום ל"יום טוב", משמע שכל היום נחשב ליום טוב. ולכן בדיעבד גם אלו שבאים לסעודה של סיום מסכת, מותרים לאכול גם אם לא שמעו הסיום, ורק אם שולחים לבכור אוכל לבית, אין הוא נפטר על ידי כך מהתענית. ע"ש.

וראה בשו"ת ציץ אליעזר (חלק טז סימן טו) שכתב, שאין ערוך לגודל השמחה המתחוללת כאשר זוכים לסיים מסכת, והשמחה היא לא רק למסיימים, אלא כללית היא, שרישומה מגעת אל הנסתר [שלא היה בסיום] כאל הנגלה [שהיה בסיום], כמאמר הגר"א ז"ל שאותיות "סיום" הנגלה והנסתר שלהם, הם שוים ודומים בגימטריא. ע"כ. וכן כתב בשו"ת באר משה (חלק ג סימן קעט).

וכן תחזה בשו"ת יביע אומר חלק ד (או"ח סי' מב אות ג) שהביא דברי הגר"א בספרו דברי אליהו (דף צה), שכתב, כי בתיבת "סיום" הנגלה והנסתר עולים בגימטריה במספר שוה. סמ"ך, ס' = ששים, וכן המילוי מ"ך = ששים. יו"ד, י' = עשר, וכן המילוי ו"ד = עשר. ו"ו, ו' = שש, וכן המילוי ו' = שש. מ"ם, מ' = ארבעים, וכן המילוי ם = ארבעים, לרמוז שהן הנגלה שהשתתף בפועל בעת הלימוד כולו, והן הנסתר דהיינו שלא למד, אלא רק בא להשתתף בעת הסיום, שניהם שוים בסעודת מצוה של הסיום. ע"כ.

ועיין שו"ת משנה הלכות (חלק יא סימן תמט) שמי שבא לסיום מסכת ולא למד עמהם, יכול לומר "הדרן עלך" עם המסיימים, שהרי הבא לסיום, הרי הוא נטפל לעושי מצוה, וגם הוא בכלל הלומדים. ונראה שמטעם זה נוסח התפלה בלשון רבים "הדרן עלך והדרך עלן" גם על המסיים וגם על המשתתפים בסיום. ע"ש.

לסיכום: גם מי שלא שמע את הסיום אלא הגיע לסעודה לאחר שכבר סיים הרב את המסכת, נחשבת לו הסעודה לסעודת מצוה, ואם הוא בכור, רשאי לפטור עצמו מתענית בכורות על ידי שיאכל בסעודת הסיום.

6. עיין בשו"ת יביע אומר (שם), שכתב לעורר את הצבור הרחב שיקבעו עיתים לתורה וילמדו מסכת לפי כח הבנתם, ואפילו לא העמיקו העיון היטב, המעט יחשב להרבה בדור היתום הזה. וכמו שכתב רבינו חיים ויטל בשער הגלגולים (סב:): אמר לי האר"י ז"ל, דע לך כי אין גדולת הנפש תלויה כפי מעשה האדם, רק כפי הזמן והדור ההוא, כי מעשה קטן מאד בדור הזה, שקול לכמה מצות גדולות שבדורות אחרים, כי בדורות אלו הקליפה גוברת מאד מאד לאין קץ. וכל שכן בדורינו זה דור החופש והדרור, שהסטרא

אחרא גוברת הרבה מאד ביתר שאת מהדורות הקודמים, ושכר המחזיקים בתורת ה' ומצותיו, עולה לאין ערוך על מעשה הדורות הקודמים, בהתאם להתגברות היצר הרע. ועינינו הרואות שכל אלו הבעלי בתים הנדבקים בתלמידי חכמים על ידי שיעורי תורה ודרשות, הם הם שלומי אמוני ישראל שבניהם לומדים בישיבות שמהם תצא תורה, ובנותיהן הולכות בצניעות וביראת ה' כל היום. וכל זה הודות לקרבתם לתלמידי חכמים ותורתנו הקדושה, שאין לך מדה טובה הימנה. ע"כ.

סיום מסכת משניות

ה. הלומד מסכת משניות עם פירוש רבינו עובדיה מברטנורא או שאר מפרשים, ומבין את מה שלומד, נחשב לו הדבר לסיום מסכת, ויעשה סעודת מצוה לכבוד המאורע [7]

7. כן כתב בשו"ת יביע אומר חלק א (או"ח סימן כו), שמהות הסיום אינו דוקא כשמסיים גמרא, אלא הוא הדין כשמסיים מסכת משניות בהבנה, נחשב לו סיום לפטור עצמו מתענית בכורות. אבל אם לומד משניות בגירסא בעלמא, נראה ודאי שאין זה נחשב ללימוד כדי לפטור עצמו מתענית בכורות. [וסיים שם, שאפילו אם סיים משניות בהבנה, לא יפטור אחרים מתענית בכורות על ידי סיום משניות, אלא יפטור רק את עצמו].

ובהגדה של פסח הוצאת איש מצליח (עמוד נא) כתוב בשם 'אור תורה', שגם המסיים משניות עם פירוש הרב קהתי זצ"ל, נחשב לו לסעודת מצוה, ומועיל הדבר אף לכתחילה כדי לפטור הבכורים מתענית בכורות. וראה עוד בשו"ת בצל החכמה (חלק ד סימן צט). וטוב עין יראה בשו"ת בנין שלמה (סימן נט) שגם הוא כתב שבסיום מסכת משניות הוי סעודת מצוה, ועל זה אמרו בגמרא (ב"ב קמה:) "כל ימי עני רעים" זה בעל גמרא, "וטוב לב משתה תמיד" זה בעל משנה. כי בעל גמרא שוהה זמן רב עד שמסיים ועושה משתה. אבל לסיים משנה אפשר בכל יום, ותמיד שמח במשתה, ולכן אמרו "וטוב לב משתה תמיד". ע"ש.

מסכת קטנה

ו. אין הבדל אם סיים מסכת גדולה או שסיים מסכת קטנה כגון מסכת כלה או סופרים וכדומה, אלא בכל אופן נחשב לו הדבר לסיום מסכת [8]

8. כן כתב בשו"ת יביע אומר חלק א (שם), וראה עוד בשו"ת אפרקסתא דעניא (חלק א סימן קנד), ובשו"ת בית אבי (חלק ב סימן נב).

וגם הלום ראיתי בשו"ת דברי אפרים אליעזר (סימן צ) שכתב, שפשוט הדבר שאם לומדים בעיון איזה מסכת משניות או מסכתות קטנות, כגון מסכת כלה ומסכת סופרים וכדומה, יש לעשות סעודת מצוה לגמרה של תורה, ושפיר נחשבת סעודה זו לסעודת מצוה לגבי הבכורים בערב פסח. אולם מסכת דרך ארץ [רבה וזוטא] אינה בכלל זה, כפי

שכתב הב"ח (או"ח סימן קב) שאם לומד מסכת דרך ארץ לא נקרא עוסק בתורה. וסיים שעדיין צריך עיון בזה.

סיום מסכת קטנה בשבוע שחל ט' באב

בשו"ת יחווה דעת (חלק א סימן מ) נשאל, האם מי שסיים מסכת משניות בשבוע שחל בו תשעה באב, רשאי לאכול בשר בסעודת הסיום או לא.

והביא דברי המדרש רבה (ויקרא פרשה ז אות ג): אמר רב הונא, אין כל הגליות מתכנסות אלא בזכות משניות. אמר הקדוש ברוך הוא, הואיל ואתם מתעסקים במשניות, הרי אתם כאילו מקריבים קרבנות, ללמדנו עד כמה גדול לימוד המשניות. ומכל מקום אין להקל בזה אלא רק לאותו שלמד מסכת משניות בעצמו, אבל אין ראוי להזמין גם אחרים שיאכלו עמו בשר. ע"ש.

ולכאורה נראה שהוא הדין במי שמסיים מסכת קטנה, שיכול לעשות סיום מסכת, ולאכול בשר בשבוע שחל בו ט' באב, אך לא יביא אחרים לסעוד עמו. וכן כתב בספר יומא טבא לרבנן (עמוד לו). ומכל מקום כתב שם בשם המהרש"ם ועוד אחרונים, שעל סיום מסכת דרך ארץ לא עושים סעודה. ע"ש.

סיום ללא הבנה

ז. הלומד גמרא בגירסא ואינו מתאמץ להבין את מה שלומד, אינו יכול לעשות מסיבת סיום מסכת לאחר שסיים לגרוס את המסכת. 9

9. בשו"ת פני מבין (או"ח סימן קג) כתב, שצריך לעיין ולהבין את הנלמד במסכת כפי מה שאפשר לו, אבל הלומדים במרוצה ובהעברה בעלמא, ואינם מיגעים עצמם כלל כדי להבין את מה שלומדים, לא נחשב להם הסיום לשמחה וליום טוב. עכ"ד.

וכתב על זה בשו"ת יביע אומר חלק ד (או"ח סימן יג) שמדובר באנשים הידועים לנו שמתרפים על דברי תורה, ואינם מתיגעים בה כלל, נרפים הם נרפים, ולומדים רק לצאת ידי חובת השלמת המסכת [שעליהם המליצו - לב כסיל לשמאלו להפוך הדף שמשמאלו, שכל מגמתם אך ורק לסיים]. אבל הלומד בהבנה אפילו שטחית, אף על פי שאינו מעמיק בלימודו, שפיר דמי, והכל לפי מה שהוא אדם. ומיהו לימוד בלא הבנה כלל, ודאי שלא נחשב סיומו כיום טוב, לפי מה שכתב המגן אברהם (סימן נ) שאינו חשוב לימוד כלל. זולת סיום זוהר הקדוש שנחשב לסיום אפילו כשלא מבין מה שלמד. ע"כ.

ועיין בספר פניני רבינו הקהילות יעקב (חלק א עמוד יג), שמשמע שם שגם לימוד בהבנה ללא רש"י [כגון שכבר למד מסכת זאת בעבר, וכעת עובר עליה ללא רש"י] נחשב לסיום מסכת.

סיום שאר ספרים

ח. מי שסיים ספר נביא, או שסיים ספר הלכה מסויים מתחילתו ועד סופו בהבנה, יעשה סיום ספר עם סעודה, ונחשב לו הדבר לסעודת מצוה [10]

לפיכך המסיים אחד מספרי התנ"ך [כגון ספר 'יהושע' וכדומה] בהבנה, וכן המסיים חלק מחלקי השלחן ערוך [כגון אורח חיים וכדומה] מתחילתו ועד סופו, או שסיים שאר ספרים קדושים, יעשה סעודה לכבוד הסיום.11

10. כתב הגאון רבי שלמה קלוגר בשו"ת האלף לך שלמה (סימן שפו) שעל סיום איזה נביא אפילו הוא קטן בפרקיו, אם למד לפי תומו וסיים ביום ערב פסח, רשאי לעשות סעודה לכבוד הסיום, ולפטור את הבכורות מהצום. אבל הלומד נביא כדי לעשות סיום בערב פסח, אין זה סעודת מצוה. ע"ש.

ובפני יהושע (ברכות יז') כתב, שהיו נוהגים לעשות סעודת סיום כשסיימו ספר איוב. והביא ראייה לכך מהגמרא בשבת (קיח:) שאביי היה עושה סעודת בסיום מסכת, ואם לאחר סיום מסכת היה אביי עושה סעודה, בודאי שלאחר סיום אחד מספרי הנ"ך עושים סעודה. ע"ש.

וכן בשו"ת אגרות משה (או"ח חלק א סימן קנז) כתב, שהלומד מקרא בעיון, הוי סעודת מצוה בסיומו. אבל פשוט שהוא רק כשלמדו כפי פירוש האמת כגון אחד מפירושי רבותינו הראשונים, ולא בפירושים מאנשים דעלמא שרובן בדואים ואינם אמת, והרבה יש גם כעין מגלה פנים בתורה שלא כהלכה. ע"ש. וכן כתב בספר חשוקי חמד (ברכות עמוד קט).

11. כתב בשו"ת משנה הלכות (חלק ו סימן קסו) שכל שמסיים ספר קדוש, עושה סעודה ונחשב לו לסעודת מצוה, דהנה כתב הרא"ש, שבזמן הזה מקיים מצות כתיבת ספר תורה בספרי ש"ס ופוסקים, שבזמן הזה עיקר הלימוד הוא בשאר ספרים. ואם כן, כיון שמקיים בהם מצות כתיבת ספר תורה, המסיים איזה ספר, הרי הוא כסיום ספר תורה, ונחשב לו לסעודת מצוה, וזה פשוט וברור.

ומה שלא נהגו לעשות סיום על סתם ספר, אפשר לפי שלא נוהגים ללמוד בספר מספרי קודש מתחילתו ועד סופו בדרך לימוד כמו הלומד מסכת. אבל אם אכן למד וגמר את הספר, יכול לעשות סעודה והוי ליה סעודת מצוה. ובאמת ראינו שנוהגים העולם לעשות סיום בגמר שלחן ערוך אורח חיים או יורה דעה, ואפילו לפעמים רק כשגומרים הלכות שבת וכיוצא בזה כידוע. ע"כ.

וכן תחזה בשו"ת אגרות משה (אורח חיים חלק ב סימן יב), שגם מי שמסיים אחד מספרי התנ"ך כגון ספר שמואל עם פירוש רש"י וכדומה, נחשב לסעודת מצוה. ע"ש. ובספר

הנהגות צדיקים [הנהגות מרבי יוסף זונדל מסלאנט אות יב] כתוב, שלא לאכול דבר מן החי כי אם בימים שאין אומרים בהם תחינה, או כשעושים סיום מסכת או סיום ספר.

סעודת מצוה על סיום ספר מוסר

הנה בשו"ת חוות יאיר (סימן ע) כתב, שאין צריך ראיה שכל דבר שנעשה מחמת גמר דבר מצוה, בודאי הוי סעודת מצוה. וכן סעודה שעושה בעל הנס ביום שנעשה לו נס, או סעודה שעושה מי שנתן ספר תורה וכלי קודש לבית הכנסת. וכן סעודת חבורה שלומדים יחד כשגמרו ספר, הרי זו סעודת מצוה. ע"כ. ומשמע שגם כאשר מסיימים ספר מוסר ועושים סעודה לכבוד הסיום, נחשבת הסעודה לסעודת מצוה. (ומה שכתב "חבורה" שגמרו ספר, נראה דלאו דווקא הוא, אלא הוא הדין יחיד שסיים, דזיל בתר טעמא).

ואחזה אנוכי בשו"ת משנה הלכות (חלק יא סימן תנא) שנשאל אודות מה שמבואר בפוסקים שיש לעשות סיום על כל ספר קודש שמסיים, האם ספרי מוסר הם בכלל תורה ויש לעשות עליהם סיום, או שמא אי אפשר לעשות כן, דהנה כתב הנודע ביהודה (או"ח סימן לה) שספרי המוסר מלאים סברות כְּרסיות ואין דרכו לעיין בהם, ובספר 'הנהגת אדם' של הקדוש בעל נועם אלימלך (אות כא) כתוב, שישמור עצמו מלדבר דברי מוסר בבית המדרש.

והשיב; שאכן בודאי שישנם ספרים הנקראים "ספרי מוסר" והם סברות כרסיות, וכמה פעמים נגד דברי חכמינו ז"ל, שהיו אותם הנקראים "בעלי מוסר" עמי הארץ, ולא ידעו כל הש"ס וכל התורה, וכמה פעמים כתבו היפך ממה שכתוב בש"ס ובפוסקים, וספרים כאלו ודאי אין נקראים ספרי קודש, ועל אותם בעלי מוסר התכוון הנודע ביהודה.

אבל מכל מקום, חס ושלום להטיל דופי בכל ספרי המוסר, ואם מרן הגר"א ז"ל אמר שאם היה בעל מסילת ישרים בחיי חיותו, היה הולך ברגליו לקבל פניו, ודאי ספרים כאלו הם בכלל ספרי קודש, ולא כל הניגונים הם נגון אחד, אלא יש ויש. ע"ש.

ועל כן, המסיים ספר מוסר שסמכו עליו גדולי ישראל כגון 'מסילת ישרים' או 'חובות הלבבות' או 'ראשית חכמה' או 'שבט מוסר' וכדומה, יעשה סעודה, ונחשבת לו הסעודה לסעודת מצוה. ועיין בשו"ת רבבות אפרים (חלק ד סימן קפט) שכתב בשם הרה"ג רבי משה פישר שיש לעשות סעודה רק לאחר סיום מסכת, ומי שעושה סעודה על סיום שאר ספרים, הרי זה נראה כחוכא. ע"כ. ואחר המחילה הרבה לא זכר שר מכל הנ"ל.

להתחיל במסכת החדשה

ט. לאחר שסיים החכם לומר את סיום המסכת, נוהגים להתחיל מיד במסכת הבאה שעתידים ללמוד, כדי לא לתת פתחון פה לשטן לקטרג על המסיימים, שחס ושלום אינם עתידים ללמוד יותר [12]

12. במסכת עבודה זרה (יט.) מסופר על לוי ורבי שמעון ברבי שהיו יושבים לפני רבי והיו קוראים מקרא, וכאשר סיימו את אחד מן הספרים, לוי אמר שיביאו להם ספר משלי, ורבי שמעון ברבי אמר שיביאו להם תהלים. וכתב שם המהרש"א בחידושי אגדות, שמזה שבקשו ספר חדש מיד לאחר שסיימו את הספר הקודם, נראה דאשמועינן שבשעה שמסיימים ספר יהושע, יש להתחיל ספר אחר כמו שאנו עושים בשמחת תורה, שמיד לאחר סיום פרשת וזאת הברכה, אנו קוראים בספר בראשית, וזאת על פי המדרש מפני קטרוג השטן. ע"כ. וכן כתב בספר יומא טבא לרבנן (עמוד כט), שיש להתחיל מסכת חדשה לאחר שסיימו מסכת.

אמירת תחנון

י. סעודת סיום מסכת שנקבע זמנה סמוך לעת ערב, והמסיימים וקהל המוזמנים מתפללים מנחה לפני הסעודה, פטורים מלומר תחנון ונפילת אפים, משום שאותו היום נחשב להם ליום טוב [13]

13. כן פסק בשו"ת יביע אומר (חלק ד סימן יג) שמאחר שנחשבת הסעודה לסעודת מצוה לכל המוזמנים אף על פי שלא למדו את המסכת, כך גם לענין נפילת אפיים פטר אותם המסיים מלומד תחנון. והואיל ונפילת אפים היא רשות כמו שכתב הטור (סימן קלא) בשם רב נטרונאי גאון, וכן הסכימו האחרונים שם, יש לצדד להקל בזה, ולהמנע מאמירת נפילת אפים. ע"ש. וכן כתב בשו"ת וישב יוסף (ח"ב סימן ס).

ועיין בשו"ת ויען יוסף (גרינוולד או"ח סימן ר'), שאם סיים את המסכת ביום קודם מנחה, ועושים סעודה בלילה אחר תפלת ערבית, מסתבר שכל שלא היה עדיין הפסק גדול בין הסיום לסעודה, נחשב אותו זמן בכלל יום טוב, ונחשבת הסעודה לסעודת מצוה. ועוד יש לומר שבקדשים, הלילה הולך אחר היום, ולימוד התורה דומה לקדשים כדאמרינן במנחות (קי.) כל העוסק בתורת עולה כאילו הקריב עולה. לפיכך אף אם עושה סעודה בלילה, מכל מקום כיון שהסעודה נעשית לכבוד הסיום, ולא היה עדיין היסח הדעת גדול, מקרי סעודת מצוה. ע"כ. וראה בשו"ת מעשה נסים (חלק א סימן פג), ובשו"ת רבבות אפרים (ח"א סו"ס שסה).

ניגון בתפילה

יא. בתפילת מנחה שעורכים לפני הסיום, נוהגים לומר הקדושה בניגון, וכן בתפילת ערבית, יאמר החזן את הקדיש בניגון כפי שרגילים לנגן בשבתות וימים טובים [14]

14. שו"ת יביע אומר חלק ד (סימן יג).

מגדול בברכת המזון

יב. בברכת המזון שלאחר סעודת סיום מסכת, יש לומר מגדול ישועות מלכו, ולא מגדיל, כיון שיש הארה של מצוה בסעודה זו [15]

15. ספר כף החיים (סימן קפט ס"ק יא), וכן כתב בשו"ת מבשרת ציון (חלק א סימן כה), ועיין שם שפירט מתי יש לומר מגדיל ומתי מגדול.

טעם לאמירת מגדול

כתב בספר אבודרהם (ברכת המזון ד"ה וא"ת): "מגדיל ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם". פסוק הוא על שם מלכות בית דוד שעתידה לחזור. וקבלתי מרבותי, כי בשבת יש לומר מגדול ישועות בוא"ו ובחול מגדיל ביו"ד, ונראה לי הטעם, מפני שהשבת הוא מלך גדול כנגד החול, ומגדול הוא מלא בוא"ו, וחולַם בוא"ו הוא מלך גדול. ומגדֵל הוא חסר יו"ד, וחיריק בלא יו"ד הוא מלך קטן. ועוד, מגדיל הוא בתהלים ועדיין לא היה דוד מלך, ומגדול הוא בנביאים וכבר היה מלך. ע"כ. ועיין עוד בספר השל"ה הקדוש (בראשית פרשת נח, תורה אור).

קדיש

יג. נוסח הקדיש שאומרים לאחר סיום מסכת הוא: דהוא עתיד לחדתא עלמא ולאחיא מתיא וכו', ולא כאותם שאומרים קדיש "על ישראל" שנוהגים לאומרו בכל פעם לאחר הלימוד [16]

כן העיר הגאון רבי מאיר מאזוז שליט"א בירחון אור תורה (תשס"ז עמוד תסד). ע"ש. אומנם בשו"ת מעשה נסים כהן (חלק ה סימן סא) כתב שאם יש חשש שאותו שאומר קדיש יטעה באמירת הקדיש שנוהגים לומר לאחר סיום מסכת, יש להקל לומר קדיש על ישראל שרגילים לומר לאחר הלימוד.

מי יכול לומר את הקדיש שלאחר הסיום

בספר הליכות שלמה (עמוד קמא) כתוב, שהגאון רבי שלמה ז. אויערבך זצ"ל הורה, שאדם שהוריו בחיים, אין ראוי שיאמר את הקדיש שלאחר הסיום מסכת, הואיל ונזכר שם ענין תחיית המתים "ולאחיא מתיא ולאסקא יתהון לחיי עלמא". ע"ש.

אולם ראה ראיתי בשו"ת רבבות אפרים (חלק א סימן רסה) שכתב, שראה אדם אחד שסיים מסכת, וביקש מאחר שיאמר הקדיש, כי יש לו אב ואם, ואמר לו הרב דאדרבה

הוא יאמר הקדיש, כי הוא למד את המסכת, והקדיש שלאחר הסיום הוא כמו הקדיש של התפילה שגם מי שיש לו אב ואם אומרו. וכן כתב בשו"ת אבן השוהם (סימן כ). ע"ש.

עשרת בני רב פפא

יד. נוהגים להזכיר בסיום מסכת את רב פפא ועשרה בניו, שהיו מאירים וגדולים בתורה, והיה עושה להם אביהם סעודות כשהיו מסיימים מסכת, כי עשיר היה, והיה מחזיק את העוסקים בתורה מממונו, ולכך זכה שמזכירים אותו ואת עשרת בניו הרומזים לעשרת הדברות [17]

17. כן כתב בדרשת הרמ"א והובאו דבריו בשו"ת משנה הלכות (חלק ו סימן קסו). ע"ש. ועיין עוד לגאון רבי שמעון חיררי שליט"א בשו"ת אשמח בהשם (חלק א יו"ד סימן כט). וראה בספר האשכול (ה' ספר תורה ס:) שנשאל אודות עשרת בני רב פפא שמסדרין תלמידי חכמים שמותיהן כאשר מסיימים מסכת, האם הם בני רב פפא, ואם אביהם אחד או רבים. והשיב, שלא כולם בני רב פפא גאון תלמידו של רבא הן, אלא בני שנים ושלשה הן. ואמרו כי יש קבלה שהאומר שמותיהם מסיר השכחה. ע"ש.
וכעת ראיתי לידידי הרה"ג אברהם יקותיאל נר"ו בספרו זכה עשה (עמוד קא) שבשו"ת צאן יוסף (סימן ק) כתב בשם 'שלשלת יוחסין' שנתגלה אליהו הנביא ז"ל לתנא אחד ואמר לו, שמי שנורגל להזכיר בפיו את שמות בני רב פפא, יש לו הצלחה לזכירה.

סעודה בבית הכנסת

טו. אף על פי שאסור לאכול ולשתות בבית הכנסת, מכל מקום אם אין מספיק מקום לערוך את הסעודה מחוץ לבית הכנסת, אפשר לעשות את סעודת הסיום בתוך בית הכנסת [18]

אומנם יש להקפיד לשמור על קדושת המקום, ולא יביאו משקאות משכרים, כגון ויסקי או קוניאק וכדומה, כדי שלא יבואו לידי קלות ראש והוללות חס ושלום [19]

18. כתב המשנה ברורה (סימן קנא ס"ק כ), שהנוהגים להקל לעשות סעודת סיום מסכתא בבית הכנסת, מפני שהוא מקום מרווח, אין למחות בידם, שיש להם על מה שיסמוכו.
וכן כתב בשו"ת יחוה דעת (חלק ג סימן י), וצירף לסניף מה שכתב התוספות רי"ד (פסחים קא.) שאפילו בבתי כנסיות של ארץ ישראל מותר לאורחים לאכול שם, מפני שמתחילת עשייתן על דעת כן נעשו. וכן פשט המנהג לאכול בבית הכנסת בלימוד שעושים ביום פקודת השנה של אחד מיחידי הקהל, ומברכים ברכות הנהנין על כל

מיני מאכל שמביאים שם. ע"ש. ומכל מקום, ברור הדבר שאם יש בחצר של בית הכנסת מקום מרווח ונח לכל המוזמנים, ודאי שעדיף לשבת שם מאשר לשבת בבית הכנסת.
19. ראה בספר הליכות עולם (חלק א עמוד רסב), ובשו"ת יביע אומר (חלק י סימן יד), וכן כתב להזהיר בשו"ת וישב יוסף חלק ב (עמוד רכט).

פרק טז - לימוד תורה לגוי

א. אסור לגוי ללמוד תורה, משום שנאמר: "מגיד דבריו ליעקב חוקיו ומשפטיו לישראל, לא עשה כן לכל גוי" [1] **[ואפילו אם ילמד תורה, אינו יכול להבין כראוי את מה שלומד]** [1] *

ולכן אסור ללמד תורה לגוי, בין תורה שבכתב בין תורה שבעל פה [2] **וכל המלמדו תורה, עובר על איסור "לפני עור לא תתן מכשול"** [3]

וכמו כן, אסור לענות לגוי על שאלות דתיות, כגון: מה הם עשרת הדברות, וסיפור עקידת יצחק וקריעת ים סוף, וכל כיוצא בזה [4]

1. כדאיתא בגמרא חגיגה (יג.). וראיתי טעם מחודש לזה בספר עיני כל חי לרבינו חיים פלאג'י (חגיגה שם), שמאחר והתורה נמשלה ליין כמו שדרשו חז"ל על הפסוק "הבאני אל בית היין" [ויין בגמטריה 70 שהוא כנגד 70 פנים לתורה], וקיימא לן שאסור לתת יין שלנו ביד גוי מפני שהוא עושה אותו יין נסך, לכן אין מוסרים דברי תורה לגוי. וש"י מד"נ.

*1. כן כתב הגאון מליבאוויטש בשו"ת צמח צדק (חיו"ד סימן ר), שגוי לא יכול ללמוד תורה, כי עסק התורה תלוי בברית מילה, ומאחר שאינו מהול, לא יכול לעסוק בתורה. וסיוע לדבריו מצינו במדרש תנחומא (פרשת משפטים סימן ג), שמסופר שם על עקילס בן אחותו של אדריינוס קיסר, שרצה להתגייר וללמוד תורה, והיה מתיירא מדודו הקיסר. פעם נכנס אליו ואמר לו, דודי, אני מבקש לעשות סחורה, אמר לו, שמא חסר אתה כסף וזהב, והרי כל אוצרותי לפניך?
אמר לו, מבקש אני לצאת לשוק להכיר הבריות ולהתחכם, ולא אשאר מסוגר בתוך ארבע אמות, אנא תן לי עצה באיזה סחורה אסתחר, אמר לו, אותה סחורה שתראה שירד מחירה הרבה, קחנה, שסופה להתעלות ולהתיקר, ועל ידי כך תרויח ממון רב.
הלך לארץ ישראל וביקש מחכמי ישראל ללמוד תורה, אמרו לו, אין דברי תורה מתקיימים אלא במי שנימול והתגייר. הלך ומל, ונתגייר, ואחר כך שקד בתורה הרבה, עד שגדל בתורה, ומצאוהו רבי אליעזר ורבי יהושע, וראו את פניו מאירות. שאל אותם שאלות רבות, והשיבו לו.

חזר והלך אצל אדריינוס דודו, ואמר לו דודו: מדוע פניך משונות כמו פני יהודי? אמר לו: מפני שמלתי ונתגיירתי ולמדתי תורה, ואתה יעצת לי כן, שאמרת עסוק בסחורה שירד מחירה הרבה, שסופה להתעלות, וחזרתי על כל אומה ולשון ולא מצאתי אומה שפלה כישראל, וסופה להתעלות. עמד וסטר לו על פניו ואמר: אם רצית ללמוד תורה היה לך ללמוד ולא למול?! אמר לו: אי אפשר ללמוד תורה ללא מילה, שנאמר מגיד דבריו ליעקב [למי שהוא מל מיעקב] חקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן לכל גוי.

2. איתא בגמרא סנהדרין (נט.) אמר רבי יוחנן, עובד כוכבים שעוסק בתורה חייב מיתה, שנאמר: "תורה ציוה לנו משה מורשה", לנו מורשה ולא להם, ולכן אם גוי לומד תורה, הרי עוון גזל בידו [שנהנה מדבר שאינו שלו] ולכן חייב מיתה [כדין גוי העובר על אחת משבע מצוות בני נח].

והקשו, והרי היה רבי מאיר אומר, מנין שאפילו עובד כוכבים ועוסק בתורה שהוא ככהן גדול, שנאמר: "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם", כהנים לוים וישראלים לא נאמר, אלא "האדם", הא למדת, שאפילו עובד כוכבים ועוסק בתורה, הרי הוא ככהן גדול. ותירצו, התם בשבע מצוות שלהם. ופירש רש"י, שעוסקים בהלכות שבע מצוות בני נח, להיות בקיאים בהם. אבל לא בתורה שלנו.

ופסק הרמב"ם בהלכות מלכים (פרק י הלכה ט): גוי שעסק בתורה חייב מיתה. לא יעסוק אלא בשבע מצוות שלו בלבד. ואם עסק בתורה, מכין אותו ועונשין אותו, ומודיעין אותו שהוא חייב מיתה על זה, אבל אינו נהרג. ע"כ. ובשו"ת הרמב"ם (הוצאת פריימן, סימן שסד) כתב, שאסור ללמד תורה לישמעאלים [אף שאינם עובדי עבודה זרה], מפני שאינם מאמינים בתורה מן השמים. ע"ש.

3. כן כתבו התוספות במסכת חגיגה (שם ד"ה אין).

4. כן משמע מדברי הרמב"ם המובא בהערה הקודמת, שלא יעסוק אלא בשבע מצוות שלו בלבד. ועיין בשו"ת רבי עקיבא איגר (סימן מא), ובספר באר שבע (באר מים חיים סי' יד), ובשו"ת ציץ אליעזר חלק טז (סימן נה).

וכתב בשו"ת עטרת פז כרך ג (חו"מ סימן ב), ששני גויים הבאים להִדיֵן לפני דייני ישראל שידונו אותם על פי חוקי תורתנו הקדושה, מותר לדון אותם, ובעת פסק הדין אם יבקש אחד מהם לדעת מהיכן יצא הדין, מותר להשיבו ולענות לו את נימוקי פסק הדין, ומכל מקום היכא שאפשר, עדיף שזה יהיה בעל פה ולא בכתב. ע"ש.

ללמד גוי הלכות הקשורות לגוי שבת

בספר חשוקי חמד (מגילה עמוד קל) כתב בשם הגרי"ש אלישיב שליט"א, שמותר ללמד את ה"גוי שבת", קצת הלכות אמירה לגוי, כדי שידע הגוי כיצד עליו לנהוג עם הישראל בשבת. ע"ש.

וכיוצא בזה כתב בשו"ת שבט הקהתי (ח"ה עמוד קמח), שמי שמעסיק פועלים גויים במסעדה, ורוצה ללמדם כמה הלכות כדי שידעו איך להתנהג במטבח ולא יכשילו את היהודים שבאים לסעוד שם, רשאי לעשות כן, אך יש ללמדם את ההלכות ללא הסברים ונימוקים. ע"ש. וכן פסק הגרי"ש אלישיב בספר קובץ תשובות (ח"ב סימן סה).

גוי שלומד בבית ספר יהודי

ב. גוי קטן שמסבירים לו תורה ומבין מה שמסבירים לו, דינו כגדול, ואסור ללמדו תורה. לפיכך אסור למורה לתנ"ך, ללמד תורה בבית ספר של גויים [5]**אולם מורה שמלמד תנ"ך בבית ספר של יהודים, ויש בכל כיתה מספר תלמידים גויים, רשאי להמשיך ללמד שם כרגיל, מכיון שכונתו ללמד את היהודים. ומכל מקום, אם יכול למצוא מקום עבודה אחר, תבוא עליו הברכה** [6]

5. שו"ת יביע אומר חלק ב (יורה דעה סימן יז). וכתב הים של שלמה בחדושיו לבבא קמא (דף לח. סימן ט): אוי להם לאותם שנמצאו במדינת ספרד וארץ ישמעאל, הלומדים תורת ה' עם האומות בעבור הנאתן ותשלומי שכרן, כי אחר כך הם מהפכים למינות כאשר שמענו וראינו, וה' מסר התורה בקבלה למשה לומר ליהושע, ויהושע לזקנים וכו', ולא הניח לכתוב תורה שבעל פה כדי שלא יהפכו למינות. אם כן אותן האנשים החטאים בנפשותם ובגופם להפר עצת ה', אשר לומדים עם האומות, גדול עוונם מנשוא, ולא יראו בנחמות ציון. ע"כ.

6. בשו"ת אגרות משה (אבן העזר חלק ד סימן כו) נשאל בדבר בית ספר שנתייסד על ידי בני תורה ויראי השם, והמנהל והמורים כולם יראים ושלמים, ונודע להם שהרבה תלמידים הם מנכריות שנתגיירו אצל הרפורמים שאין גיורם כלום, ואי אפשר להוציאם מבית הספר, האם מחוייבים אותם מורים שכל פרנסתם מזה, להניח משרתם או לא.

והשיב, שמאחר ודבר זה נוגע לפרנסתם של המורים, שהוא חיי נפש ונסיון גדול, קשה לומר דבר מוחלט בדבר שלא הוזכר בפוסקים, ולא ידוע לנו ממילא פרטי דינים בזה, ומסברא אפשר לומר, דמאחר שעיקר כונת המורה ללמד את התלמידים הישראלים, אין איסור אף שממילא לומדים גם תלמידים נכרים, ויש לצרף דעת האומרים שאין איסור ללמד גוי קטן, וכמו כן יש אומרים שכל האיסור הוא דווקא כשהגוי עוסק בתורה בעיון, ולא בגוי שלומד תורה בבקיאות על ידי המורה. לפיכך קשה לומר שמוכרחים המורים

לעזוב פרנסתן. ואף שהיה מן הראוי לעשות כן, יש לחוש שאם הם יעזבו, יקחו מורים מינים וכופרים, וילמדו גם את ילדי ישראל עניני כפירה ח"ו, ולכן אין להם להניח את משרתם. ע"ש. וכן כתב בהליכות עולם (חלק ח עמוד שפב).

וראה בשו"ת שבט הלוי (חלק י סימן לב) שנשאל ממלמד תשב"ר, שאחד מילדי הכיתה הוא גוי ואינו עומד להתגייר, האם מותר ללמד תורה בכיתה זו. והשיב שהן אמת שכשמלמד את כל הכיתה באופן כללי, יתכן שאין בזה איסור, דאין מונעים מילדים רבים ישראלים תורה בשביל ילד גוי. אבל עצם הדבר שילד גוי נמצא בכיתה על מנת שלא להתגייר, הוא עון גדול אשר הרעיש הים של שלמה על כיוצא בזה, וכל גדולי ישראל הם בדעה אחת בזה. ע"ש.

להעלות לתורה ילד שהגיע למצוות ואמו חיה עם גוי

בשו"ת אגרות משה (או"ח חלק ב סימן עג) נשאל מרב אחד על אודות בן הנולד לישראלית הנשואה לנכרי, האם מותר להעלותו לתורה ביום הבר מצוה שלו.

והשיב, שאף שיש לילד דין ישראל לכל דבר, ויש ממילא חיוב ללמדו תורה ולחנכו במצות, אבל למעשה אם עדיין אמו ברשעתה עומדת, ודרה עם הנכרי ומופקרת לכל האיסורים ומתחנך הבן אצלם, יש למיגדר מלתא בכל האפשר, שלא יקראו אותו לתורה ביום הבר מצוה שלו, ולא יעשו איזה שמחה שם. וכן היה טוב שלא לקבלו ללמוד בתלמוד תורה מאותו הטעם למיגדר מלתא, ורק כשתיפרד האם מהנכרי, יש ללמדו כדין, ולקראו לתורה ולעשות שמחה ביום הבר מצוה שלו. ואם יש חשש שיתקלקלו ילדים אחרים על ידי זה שיקבלוהו בתלמוד תורה, אסור גם מדינא לקבלו. ע"כ.

וכיוצא בזה כתב בשו"ת יביע אומר חלק ו (חושן משפט סימן ג), בשם המהרש"ג, שראוי לגדור גדר באיש שנשוי עם גויה, לבל יעלוהו לספר תורה. וכן כתב בשו"ת זכרון יהודה (סימן מה). ע"ש.

וכן בשו"ת מנחת יצחק (חלק ג סימן סה) אסור לצרף למנין ולהעלות לתורה, אדם שגר עם נכרית. ואף שיש מי שמיקל לצרף מחלל שבת למנין משום שנחשב קצת כתינוק שנשבה, דבר זה לא שייך באדם שנשוי לגויה, משום שאין רוב ישראל נכשלים בזה, ומחויבים לעמוד בפרץ בכל האפשרות. וראה בשו"ת יש מאין (סימן יד).

ללמד תורה במקום שיש גוי שמקשיב

ג. דרשן שהזמינו אותו לדרוש בבית אבלים או באירוע מסויים, ובין הקהל ישנו גוי שבא להשתתף באירוע, מותר לרב לדבר בדברי תורה בנוכחות הגוי, ואין בזה איסור "לפני עור".

וכמו כן, כאשר נמצא בבית הכנסת אדם מבוגר שמלוֵוה בפיליפיני, ואותו פיליפיני נמצא לצידו של המבוגר עד סוף התפילה, מותר לרב לומר לציבור דברי תורה בנוכחות הגוי, אף שהגוי מטה אוזנו לשמוע את דבריו [7]

7. כנזכר בסעיף הקודם בשם האגרות משה, וכן כתב להקל בשו"ת תשובות והנהגות (חלק א סימן תקנו). וראה בשו"ת משנה הלכות (חלק ה סימן קעב) שנשאל אודות אותם מרצים שמלמדים תורה דרך הטלויזיה, וגם גויים שומעים אותם, האם אין זה בכלל מה שאסרו ללמד תורה לגוי.

והשיב, שאכן פשוט מאד שהלכה זו שאין מוסרים דברי תורה לגוי, אין לזוז ממנה, אלא שיש סברא לומר שלא אמרו דאסור ללמד תורה לגוי אלא במי שכוונתו ללמד לגוי. אבל מי שכוונתו ללמד תורה לישראל, ובא הגוי מעצמו ושומע ממנו, אין זה בכלל האיסור, שהרי הגוי בא מעצמו לשמוע, והוא עושה האיסור ולא הישראל, שהרי הישראל מתכוון ללמד ישראלים ולא עכו"ם. וזו סברא ישרה ומוכרחת. ע"ש. וכן כתב להקל בשו"ת יפה נוף (פנחסי סימן ט). וראה בסעיף הבא.

ד. אדם שמתארח אצל הוריו בשבתות ובחגים, ונמצא שם אחיו או קרוב משפחה שחי עם גויה, וברצונו לומר דברי תורה על השלחן, או שרוצה לבאר את ההגדה בליל הסדר, רשאי לעשות כן בנוכחות הגויה, אף ששומעת את דברי התורה שאומר, מכיון שאינו מתכוון ללמדה [8]

8. בשו"ת אגרות משה (יורה דעה חלק ב סימן קלב), כתב לבחור אחד שבא בחג הפסח לביתו מהישיבה, ומצא שם את קרובו ואשתו שהיא נכרית, וברצונו להגיד את ההגדה ולתרגמה כדי לזכות את אביו ואמו, וממילא תשמע גם היא, יש להתיר זאת משום שמה שאמר רבי אמי בגמרא שאין מוסרים דברי תורה לגוי, הוא דוקא כשכוונתו למוסרם לגוי, אבל כשכוונת הלומד דברי תורה הוא ללמוד לעצמו ולמוסרם ליהודים הנמצאים שם, לא נאסר ללמד מחמת שנמצא שם גם גוי שגם כן ישמע ממילא הדברי תורה.

וכעין ראיה יש להביא מהא דאסור ללמד את עבדו תורה כמבואר ברמב"ם (פ"ח מעבדים הי"ח), ומצינו שטבי עבדו של רבן גמליאל היה תלמיד חכם גדול וראוי להיסמך, והיו החכמים לומדים ומפלפלים בניהם אף כשהיה טבי נמצא אצלם בכוונה כדי לשמוע דברי חכמים, כדאיתא בירושלמי (פ"ב דסוכה ה"א), אלמא דכיון דכוונתם היה ללמוד לעצמם, לא נאסר להם ללמוד אף שידעו שטבי שהוא עבד נמצא שם ולומד מהם.

ומסתבר שכן הדין גם בגוי, שהאיסור הוא רק כשהכוונה הוא למסור דברי תורה לגוי, אבל כשהלימוד הוא לישראל, אף שנמצא שם גם גוי ששומע, אין לאסור. ולכן מותר

לקרוא ההגדה ולתרגמה, כדי שיבינו ההורים וכל המשפחה, אף שממילא גם הנכרית שומעת. ע"כ.

והניף ידו שנית בשו"ת אגרות משה חלק ג (סימן צ) שאין להמנע מללמוד בעצמו וללמד לאחרים בשביל מה שיושבת שם נכרית, דהרי הנכרית עושה האיסור בעצמה, דאין הכרח שתשב שם, ואף כשיושבת שם אפשר לה שלא להאזין ולשמוע, ורק שהיא בעצמה עושה מעשה האיסור בזה שהיא מאזנת ושומעת להבין, וליכא בזה איסור לפני עור. ולשמור נכרים מלעבור על איסורים, אין שום חיוב ולא שום מצוה. ע"ש.

לענות לגוי על שאלותיו

ה. גוי שמקשה ומתמיה על תורת ישראל, מותר להקהות את שיניו, ולהשיב לו תשובות ניצחות על שאלותיו, כדי ולהוכיח לו את אמיתות תורתנו הקדושה [9]

9. מצינו בתלמוד שהיו התנאים והאמוראים מתווכחים עם אומות העולם בדברי תורה ומנצחים אותם. ואף שאין מלמדים תורה לגוי, מכל מקום כל שכוונתו להחלץ מקושיא ותימה שמקשה עליו אחד מאומות העולם, אין בזה איסור, משום שאין כוונתו ללמדו, אלא להציל עצמו, שאם לא יעשה כן, יהיה חס ושלום חילול ה', בהתפארם עלינו שאין אנו יכולים לתרץ את עצמנו מפליאתם. ועל זה נאמר: כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים, אשר ישמעון את כל החוקים האלה, ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה. וברוך המקדש שמו ברבים. (יביע אומר חלק ב יו"ד סימן יז).

נתינת ספר קודש לגוי

ו. כשם שאסור ללמד תורה לגוי, כך אין לתת לו ספרי קודש, כגון ספר תהלים, או מדרשים, וספרי מעשיות מתוך אגדות חז"ל וכיוצא בזה [10]

אולם מותר לתת לגוי ספר שיש בו הלכות שבע מצוות בני נח, אף על פי שמעורבות בספר הלכות נוספות שאינם קשורות לשבע מצוות בני נח. [ועיין בהערה לגבי נתינת תנ"ך לגוי] [11]

10. בשו"ת יד אלעזר (סימן עו) כתב, דממה שאמרו בגמרא "אין מוסרים דברי תורה לגוי" יש לדייק גם כן שאסור למכור להם ספרי קודש ודברי תורה. ע"כ. ואף שבשיורי ברכה (סימן רמו סק"ה) כתב שאין זה דקדוק כאשר צדיק יבחן, מכל מקום הדין דין אמת, שאסור למכור להם ספרי קדש. ע"ש. והובאו דבריו ביביע אומר חלק ב (יורה דעה סימן יז).

וכן כתב מהר"י חאגיז בלקט הקמח (דף קז), וסמך הוראתו זאת מדברי רב אשי שאמר "אין מוסרים דברי תורה לגוי", לא אמר אסור ללמד תורה לגוי, כי בא לרמז על מסירת הספרים, שאין מוסרים להם ספרים לקרוא. ע"ש. וכיוצא בזה כתבו בשו"ת ימי יוסף

ידיד (יו"ד סימן טז), והגאון מהר"ץ חיות בתשובותיו (סימן לב), ובספר גבעת פינחס (סימן נז). ע"ש.

11. הנה הגאון רבי אליהו מלובלין בשו"ת יד אליהו (סימן מח) נשאל, האם מותר למכור ספרי קודש שהגוי בעצמו רוצה ללמוד בהם. והשיב, שזה תלוי אם אין יכול הגוי למצוא ספרים אלו כי אם מהישראל, אם כן, הוי כתרי עברא דנהרא דאסור להושיט לו, משום לפני עיור לא תתן מכשול [ומלבד זה יש מקום לאסור משום בזיון הספרים, שמא יבזה אותם ח"ו]. ואף במקום דאינו עובר משום לפני עיור כגון שיכול להשיג הספרים במקום אחר, אסור על כל פנים מדרבנן.

אמנם אם יש בספרים אלו דינים משבע מצות שהם חייבים בהם, אם כן יש לתלות ולומר שהגוי קונה אותם כדי ללמוד את המצוות ששיכות לו, וכדרך שאמרו במסכת שביעית (מ"ז ומ"ח) זה הכלל כל שאפשר להשתמש לאיסור ולהיתר, מותר למכור לו, משום שתולים שישתמש בהיתר.

וכן תחזה למהר"י חאגיז בלקט הקמח (שם) שנשאל, האם מותר למכור ספרים לגויים [כגון תנ"ך וכדומה]. וכתב, שאם אינם יכולים למוצאם כי אם מהישראל, ודאי אסור. ואם לאו, יש להתיר בספרים המודפסים דווקא, ובפרט אם יש בתוכם דינים משבע מצות בני נח, דיש לתלות שלצורך דינים שלו הוא קונה אותם. אכן ספרי כתיבת יד וקבלת דברי תורה ודאי אסור למכור להם וגדול עונם מנשוא. ע"כ. והביאו בשו"ת רב פעלים (חלק ד יו"ד סימן כט).

ואנכי הרואה בשו"ת שבט הקהתי (ח"ה סימן רמו) שכתב לגבי נתינת ספרי קודש לגוי, שאם אינו יכול להשיג הספרים במקום אחר, אסור לתת לו משום לפני עור, ואם יכול לקנות ממקום אחר מותר, ובעל נפש יחמיר על עצמו בכל אופן. ע"ש. ואחר המחילה מכת"ר היה לו לחלק שרק אם יש צד היתר בספרים אלו, כגון שיש בהם ז' מצוות בני נח, יש להקל, אבל בלאו הכי איכא על כל פנים איסור דרבנן.

לתת ספרי קודש לגוי כשיש חשש איבה

בספר רוח חיים (סימן רצד אות ט) לרבינו חיים פלאג'י, כתב, שרצו גבירי עירו לשלוח מגילת אסתר במתנה לאחד השרים ממלכות אומות העולם, כדי שידע הנס ופלא שאירע לאבותינו. ועשו אותה על ידי סופר בכתב אשורית כספר תורה, ועמוד מוזהב. והיה לבו של הרב נוקפו על זה האם מותר לעשות כן.

ובתחילה סירב בדבר שלא לעשות כן, משום שאיסורו ברור [שאסור לתת כתבי קודש לגוי]. אולם באו ואמרו לו שיש חשש איבה בדבר, שכבר אמרו לשר שיתנו לו, ואינו

איזה גוי דעלמא, כי אם המשנה למלך, ולכן באופן כזה יהיה מותר. ועוד דמגילת אסתר אינו דומה לספר תורה ומזוזה ושאר ספרים אפילו ספרי דפוס, כיון שהיא לפרסומי ניסא, שכל העמים ישמעו ויראו ותפול עליהם אימתה ופחד, ואם כן אינו דומה לשאר כתבי הקודש ולכן שרי. ע"ש.

וכיוצא בזה תראה בשו"ת חלקת יעקב (יו"ד סימן קנח), שנשאל מעסקן צבורי אחד שיש לו קשר עם גדולים שאינם יהודים, העושים הרבה עבור הצלת ישראל בארץ הדמים, אשכנז ואגפיה, ובתוכם כומר אחד המצוין מאד במעשיו הכבירים להצלת נפשות ישראל, האם מותר לו לעסקן הנ"ל ליתן לכומר ספר תורה פסול במתנה, כי כפי השערתו תהיה מתנה זאת עבורו חשיבות גדולה למאד, וזאת תהיה סיבה נמרצת להלהיב נפשו ולבו לעשות מעשיו הטובים עבור הצלת ישראל ביתר שאת ויתר עוז.

והעלה למסקנה להקל בזה, משום שיש בזה צורך גדול לטובת היהודים, וכפי שכתב הרמ"א ביורה דעה (ס"ס רצא): עכו"ם שביקש שיתנו לו מזוזה, ורוצה לקובעה בפתחו, אסור ליתנה לו. ונראה לי דמכל מקום במקום דאיכא למיחש משום איבה, ושיעשה רע לישראל, שרי. ע"ש.

גוי שעתיד להתגייר

ז. גוי שברצונו להתגייר, וכעת עומד לפני תהליך גיור, רשאי בינתיים להשתתף בשיעורי תורה וללמוד את כל ההלכות הנצרכות לו כדי להיות יהודי כשר, וכן רשאי להשתתף בשיעורי גמרא וכדומה, ואין איסור ללמד תורה [12]

12. בגמרא שבת (ל"א) מובא מעשה בנכרי אחד שהיה עובר אחורי בית הכנסת, ושמע קולו של מלמד תינוקות שהיה אומר: "ואלו הבגדים אשר יעשו, חושן ואפוד ומעיל וכו'", שאל הגוי: הבגדים הללו למי? אמרו לו: לכהן גדול. אמר לעצמו: אלך ואתגייר בשביל שישימוני כהן גדול.

בא לפני שמאי ואמר לו: גיירני, על מנת שישימוני כהן גדול. דחפו שמאי באמת הבנין שבידו. בא לפני הלל, והלל גיירו על מנת שיהיה כהן גדול, אבל אמר לו: כדי להיות מלך צריך ללמוד טכסיסי מלכות, לכן לך ללמוד טכסיסי מלכות [תורה]. הלך הגוי ולמד מקרא, כיון שהגיע לפסוק "והזר הקרב יומת", אמר להלל: מקרא זה על מי נאמר? אמר לו: אפילו על דוד מלך ישראל!

נשא אותו גר קל וחומר בעצמו ואמר: ומה ישראל שהם בניו של השם יתברך, נאמר עליהם "והזר הקרב יומת", גר שבא ללא שום יחוס, לא כל שכן שימות. אמר להלל: ענוותן הלל, ינוחו לך ברכות על ראשך, שקרבתני תחת כנפי השכינה. ע"כ.

והקשה המהרש"א (שם), כיצד גייר הלל את אותו הגוי, והרי גוי שבא להתגייר בשביל אינטרס מסויים כגון שרוצה להתחתן עם בת ישראל וכדומה, אין מקבלים אותו, וכיצד גייר הלל את הגוי שבא להתגייר בשביל שילבישוהו בגדי כהן גדול.

ותירץ, שהלל הזקן לא גייר אותו מתחילה, אלא רק לאחר שידע אותו הגוי שגֵּר אסור בכהונה, הלך הלל וגיירו. ומה שאמרו בגמרא שגיירו, לאו דווקא הוא, אלא שקיבל עליו לגיירו, ומתוך שלא לשמה בא לשמה. ואין להקשות דאם כן היאך לימדו תורה קודם שנתגייר, והרי גוי שעוסק בתורה חייב מיתה. דיש לומר דהכא כיון שבא להתגייר, מותר לו ללמוד תורה. ע"כ.

ולמדנו מדברות קודשו, שאם הגוי קיבל על עצמו להתגייר, אף שעדיין לא עבר את תהליך הגיור, מותר ללמדו תורה, ואפילו דברים שאינם קשורים לתהליך גרותו מותר, שהרי אותו הגוי למד ספר ויקרא שאינו קשור אליו כלל. וכן כתב בשו"ת אגרות משה (יורה דעה חלק ג סימן צ).

וגם הלום ראיתי בשו"ת שרידי אש (חלק ב סימן נו) שנשאל אודות בן ישראל שנולד מאשה נכרית, האם מותר ללמדו תורה. וכתב שצריך לדבר עם האב והבן, ואם יבטיחו להתגייר כשהבן יהיה גדול, שפיר מותר ללמדו תורה. ע"ש.

וטוב עין יראה בשו"ת משנה הלכות (חלק ה סימן קעב) שכתב להוכיח דין זה מהגמרא עבודה זרה (י:) מהמעשה ברבי ואנטונינוס המלך, שהיתה לו מערה מפתח ביתו עד לביתו של רבי, והיה הולך כל יום לביתו של רבי כדי ללמוד תורה. וכיצד לִמְדוֹ רבי תורה, והרי אנטונינוס גוי היה. ואין לומר דמפני אימת המלכות עשה כן, שהרי אנטונינוס אוהבו של רבי היה, ואילו אמר לו שאסור לו ללמוד, לא היה לומד.

ויש ליישב שמאחר ואנטונינוס התגייר לבסוף [לפי כמה דעות], אתי שפיר. ואף שלִמְדוֹ תורה קודם שאתגייר, לא קשיא מידי, שהרי כבר מצינו שהלל לימד תורה לאותו גר שרצה להיות כהן גדול, והיינו משום שהלל היה בטוח שיתגייר אחר כך לשמה, ואם כן יש לומר גם כאן שידע רבי שאנטונינוס יתגייר בודאי, ובאופן כזה מותר ללמדו תורה. ע"כ.

וראה בשו"ת יביע אומר (חלק ב יורה דעה סימן יז) שהביא סיוע לדברי המהרש"א (הנ"ל) מדברי המאירי בסנהדרין שכתב, שגוי שחוקר את התורה כדי להגיע לתכלית שלמות תורתנו, עד שאם ימצאנה שלמה יחזור ויתגייר, מותר לו ללמוד תורה. ולכן מותר ללמדו לפני הגרות, כל שאנו בטוחים שהוא עתיד להתגייר, כשלא תהיה לו מניעה מחֹק

המלכות וכיוצא בזה. עכ"ד. וכן כתב בספרו מאור ישראל (שבת שם) שכן המנהג פשוט אצלינו. ע"ש.
וכדברים האלה ממש כתב בשו"ת ציץ אליעזר (חלק כא סימן כה), ושני נביאים מתנבאים בסגנון אחד. ועיין גם בשו"ת שאילת יעקב (חלק א סימן סז) שכתב להוכיח מכמה מקומות מהרמב"ם, שמי שרוצה להתגייר, מותר ללמוד עימו תורה. ע"ש. וכן כתב בשו"ת שבט הקהתי (ח"ה עמוד קמח).

פרק יז - כיבוד הורים

א. אדם שרוצה לקיים מצות כיבוד הורים כראוי, הכבוד הגדול ביותר הוא - שיעסוק בתורה ובמעשים טובים, שעל ידי כך נעשה תלמיד חכם, והבריות אומרים עליו "אשרי ההורים שגידלו בן כזה", והוריו מתכבדים ומתפארים בו בעולם הזה ובעולם הבא [1]

1. קיצור שלחן ערוך (סימן קמג אות כא), וראה בגמרא יומא (פו.). ועיין בשו"ת עטרת פז חלק א (יו"ד סימן ח) שהביא דברי הזוהר הקדוש, שהתועלת שיש להורים לאחר פטירתם, היינו כשהבן הולך בדרך התורה הקדושה וקיום מצוותיה, ומביא על ידי זה את אביו ואימו לחיי העולם הבא, ובזה מקיים מצות כיבוד הורים מדאורייתא.
ולכן הכבוד והנחת רוח האמיתי להוריו הנפטרים, הוא ללכת בדרך הישר בקיום התורה הקדושה ומצוותיה, ויהיה שם שמים מתאהב על ידו, ויאמרו עליו הבריות "אשרי אביו שלמדו תורה", ובודאי שבשכר קיום מצוה זו יאכל את פירותיה של המצוה בעולם הזה, מלבד השכר הרב הצפון בעולם הבא למקיימים אותה.

ללמוד בישיבה

ב. בחור שנפשו חשקה בתורה, וברצונו לעבור מבית הספר לישיבה קדושה שעוסקים בה בתורה במשך כל שעות היום, רשאי לעשות כן אפילו אם הוריו מתנגדים לכך בכל תוקף, משום שמצות תלמוד תורה גדולה ממצות כיבוד הורים [2]
ואפילו אם הוריו רוצים שילמד בישיבה תיכונית שיש בה גם לימוד תורה וגם לימוד מקצוע, אינו מחויב לשמוע להם, ואין בזה מצות כיבוד אב ואם [3]
ומכל מקום אם הדבר אפשרי, ראוי ונכון להביא רבנים חשובים שיסבירו להורים את מעלת התורה ולומדיה, וינסו להשפיע עליהם ולפייס אותם בדברי נועם, כדי שיסכימו בלב שלם לשלוח את בנם לישיבה קדושה [4]

2. במסכת מגילה (דף טז:) אמרו: גדול תלמוד תורה יותר מכיבוד אב ואם, ולמדו כן מיעקב אבינו, שבגלל שנמנע מקיום מצות כיבוד אב ואם במשך 22 שנה שהיה בבית לבן וכו', נענש ופירש ממנו יוסף ולא ראה אותו במשך 22 שנה, ואילו על ארבע עשרה

שנה שלמד תורה בבית מדרשם של שם ועבר לפני שהלך לבית לבן, לא נענש יעקב. מכאן שמצות תלמוד תורה חשובה יותר מכיבוד אב ואם. וכן פסקו הטור והשלחן ערוך ביורה דעה (סימן רמ סעיף יג).

2. הנה לכאורה היה מקום להצדיק את ההורים, על פי המשנה באבות (פרק ב משנה ב): רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר, יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ [מלאכה], שיגיעת שניהם משכחת עון, וכל תורה שאין עמה מלאכה, סופה בטלה וגוררת עון. ומשמע שצריך גם ללמוד וגם לעבוד.

וכן במסכת ברכות (דף לה:) הקשו על הפסוק "ואספת דגנך" מדוע הוצרך לומר שיאסוף דגנו, והרי פשוט שמי שזורע סופו לאסוף. אלא מאחר שנאמר "לא ימוש ספר התורה הזה מפיך", הייתי חושב שאסור לעשות שום מלאכה אלא רק לעסוק בתורה, לכך נאמר "ואספת דגנך", ללמדנו שצריך גם לעשות מלאכה, מפני שאם לא יעסוק במלאכתו ויזדקק לבריות, סופו להתבטל אף מדברי תורה, דברי רבי ישמעאל. רבי שמעון בן יוחאי אומר, אפשר אדם חורש בשעת חרישה וזורע בשעת זריעה וקוצר בשעת קצירה ודש בשעת דישה וזורה בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא שבזמן שישראל עושים רצונו של מקום מלאכתם נעשית על ידי אחרים, ובזמן שאינם עושים רצונו של מקום, מלאכתם נעשית על ידי עצמם. אמר אביי, הרבה עשו כרבי ישמעאל ועלתה בידם, כרבי שמעון בר יוחאי ולא עלתה בידם. ע"כ. ומשמע שיש לנהוג כרבי ישמעאל ולעסוק מעט במלאכה.

ומכיון שבישיבה תיכונית מלמדים גם תורה וגם מקצועות חול שיוכל אדם להתפרנס מהם, אולי היה נכון יותר שיעשה כרצון ההורים הדורשים ממנו ללמוד בישיבה תיכונית, כפי שהורה רבן גמליאל, שהרבה עשו כמותו ועלתה בידם.

אולם עין רואה בשו"ת יחוה דעת (חלק ה סימן נו) שכתב לבאר, שהאמת היא, שמה ששנינו "יפה תלמוד תורה עם מלאכה", זהו דווקא בסתם בני אדם, שאם לא יתעסקו גם במלאכה, סופן להתבטל אף מדברי תורה, וכמו שסיים, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, לפיכך צריך לעסוק גם במלאכה.

אבל מי שחשקה נפשו בתורה ואדיר חפצו להתעלות במעלות התורה וביראת ה' טהורה, ומשאת נפשו להגיע לכלל מורה הוראות בישראל ולדון דין אמת לאמתו, ולזכות את הרבים, ולהגדיל תורה ולהאדירה, אשר אין לך מדה טובה הימנה, על כגון זה כבר אמר רבי נהוראי בקידושין (פב.) מניח אני כל אומנות שבעולם, ואיני מלמד את בני אלא תורה, וברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו.

וכן תחזה לגאון רבי פנחס הורוויץ בספר המקנה (קידושין פב.), שחילק גם כן, שהדבר תלוי אם לבו בטוח בה' באמונה שלמה שיזמין לו פרנסתו כדי שיוכל ללמוד תורה, אזי צדיק באמונתו יחיה, ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב. ועל זה אמרו במדרש תנחומא, לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן, אלו תלמידי חכמים שתורתם אומנותם, ואדיר כל חפצם בתורת השם, והם הזוכים לכתרה של תורה.

ועל כגון זה אמרו בביצה (טו:), אמר הקדוש ברוך הוא, בני, לוו עלי והאמינו בי ואני פורע, שכפי חוזק האמונה, כן יהיה ה' מבטחו. ולכן אמר רבי נהוראי, מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה.

אך מי שאין מבטחו חזק, ולבו דואג ונוטה אנה ואנה, אין לו לסמוך על הנס, ויעשה תורתו קבע ומלאכתו עראי, ותהיה ברכת השם עליו בכל אשר יעשה. ולכן אמרו, הרבה עשו כרבי שמעון בן יוחאי ולא עלתה בידם, כי לא היה ביטחונם חזק בה', ולכן לא הועיל להם לימודם. ועל כגון זה אמרו "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ". ע"כ.

לימוד בישיבה תיכונית

וכבר כתב הגאון רבי משה פינשטיין בשו"ת אגרות משה כרך ו (יו"ד סי' פא-פב), שהלומדים בישיבות תיכוניות, צריכים לבזבז רוב זמנם בלימודי חול שונים, ואין להם סיכויים סבירים שיגיעו לכלל תלמידי חכמים שיכולים להבין ולהורות להלכה ולמעשה, שצריך לזה כל כוחות הנפש להבין ולהשכיל דרכי הלימוד בבקיאות בש"ס ובפוסקים, ובעיון מעמיק ובסברא ישרה. ובאמת שחובה קדושה על כל בן תורה לתת אל לבו להשתדל להיות גדול בתורה ובהוראה, בפרט בדורנו זה דור השואה וחורבן הישיבות באירופה ובפולין. ע"ש.

ולכן בנידון שלנו שהתלמיד חשקה נפשו בתורה, ורוצה ללמוד בישיבה קדושה במשך כל שעות היום, אין ספק שמצוה רבה לעודדו ולחזק את ידיו, אף אם הוריו רוצים שילמד בתיכון דתי. וכן כתבו בשו"ת חלקת יעקב (חלק ג סימן קל), ובשו"ת מנחת יצחק (חלק ה סימן עט), ובשו"ת באר משה (חלק א סימן נט). ע"ש.

4. הנה ברור הדבר שאין לבן לזלזל בהוריו בגלל כך שאינם רוצים שילמד בישיבה, אלא ידבר על ליבם ככל שיוכל, וכדאי להראות להם את מה שכתב הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל (פרק יג הלכה יב): שבט לוי הובדל מכל שבטי ישראל לעבוד את ה' ולשרתו ולהורות לרבים דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים, שנאמר: יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל. לפיכך הובדלו מדרכי העולם, לא עורכים מלחמה כשאר ישראל, ואינן נוטלים חלק ונחלה בארץ, ולא זוכים לעצמם בכח גופם, אלא הם חיל ה' יתברך.

ולא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש אשר נדבה אותו רוחו והבינו מדעו להִבדל לעמוד לפני ה' ולשרתו, לדעת את ה', ולהבין ולהורות בתורת ה', והלך ישר כמו שעשהו השם יתברך, ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קודש קדשים, ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים, ויזכהו בעולם הזה בדבר שיספיק לו פרנסתו, כמו שזיכה את הכֹהנים הלוים. ע"כ דב"ק.

ישיבה רחוקה מהבית

ג. בחור שרוצה ללמוד בישיבה מרוחקת מביתו, והוריו רוצים שילמד בישיבה הקרובה לביתם, והבן חושב שאם ילך לישיבה הרחוקה מביתו, יצליח יותר בלימודיו, אינו חייב לשמוע להוריו בזה.

לפיכך, בחור שגר בבני ברק, ורוצה ללמוד בישיבה בירושלים, והוריו דורשים ממנו שילמד בישיבה בבני ברק, אינו מחויב לשמוע להם.

ועל כל פנים, יפייס הבן את הוריו, ויסביר להם בנועם שאין אדם לומד אלא במקום שלבו חפץ.5

5. כתוב במסכת אבות (פרק ד משנה יד): רבי נהוראי אומר, הוי גולה למקום תורה. ובמדרש משלי (פרשה לא) דרשו על הפסוק "היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה", שאם אין אדם גולה על דברי תורה, אינו לומד תורה לעולם, שנאמר "ממרחק תביא לחמה", ואין לחם אלא תורה שנאמר "לכו לחמו בלחמי". ע"ש.

וכתוב במדרש שיר השירים (רבה פ"ח סימן י): רבי יודן בשם רבי אבין אמר, הלומד תורה שלא במקומו [דהיינו שגולה ממקומו], נוטל שכר אלף, והלומד במקומו נוטל שכר מאתים, ממי אתה למד, משבטו של נפתלי ומשבטו של ישששכר, שבטו של נפתלי היו הולכים אצל ישששכר ללמוד תורה ממנו, שנאמר "נפתלי אילה שלוחה הנותן אמרי שפר" נטלו שכר אלף, שנאמר "ומנפתלי שרים אלף". אבל שבטו של ישששכר שהיו למדים במקומם, נטלו שכר מאתים, שנאמר "ראשיהם מאתים". ע"ש.

וכתב הגאון רבנו חיים בן עטר בספר אור החיים (ריש פרשת בחקותי) על הפסוק 'אם בחקותי תלכו', אמרו חכמינו ז"ל שתהיו עמלים בתורה, פירוש, שצריך לגְלות למקום תורה, ורק על ידי כך תובטח הצלחתו בתורה.

צא ולמד מהתנאים והאמוראים שהיו גולים ללמוד תורה, וכמבואר בכתובות (סב:). ומצינו שחכם אחד היה הולך במשך שלשה חדשים לבית המדרש, וחוזר שלשה חדשים להגיע לביתו, כדי לעסוק בתורה בבית המדרש יום אחד (חגיגה ה:), וזהו כדי ללמדנו

שאין נכון לאדם ללמוד בביתו כי יטרידוהו בצרכי הבית. על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו, ויסע מעירו ושער מקומו כדי ללמוד תורה. עכת"ד.

וראה לגאון רבי ישראל איסרלן בשו"ת תרומת הדשן (סימן מ) שנשאל בדבר תלמיד שרוצה ללכת למדינה אחרת ללמוד תורה, מפני שהוא בטוח ששם יראה סימן ברכה בתלמודו, ואביו מוחה בו באומרו אליו: בני, אם תלך לאותה מדינה תגרום לי צער גדול, כי תמיד אדאג פן יעלילו עליך הגוים עלילות ברשע, כדרכם באותה מדינה. האם רשאי בכל זאת הבן שלא לציית לאביו?

והשיב, שמכיון שהלכה רווחת בידינו שגדול תלמוד תורה יותר מכיבוד אב ואם, אינו צריך לשמוע לאביו בזה. ואפילו אם יכול הבן ללמוד תורה בישיבה שבעירו, הרי שנינו בעירובין (מז.) שאף בזמן שמוצא ללמוד, מותר לכהן להיטמא בטומאה דרבנן כדי ללמוד תורה במקום אחר, לפי שלא מן הכל זוכה אדם ללמוד. וכן אמרו במסכת עבודה זרה (יט.) שאין אדם לומד אלא במקום שלבו חפץ. ע"כ. וכן פסק השלחן ערוך (סו"ס רמ).

וכן העלה הגאון רבי יהודה עייאש בשו"ת בית יהודה (חלק יורה דעה סימן נד). והוסיף, שהרי גם יעקב אבינו יכול היה ללמוד תורה מפי יצחק אביו, ובכל זאת לא נענש על שהלך לבית המדרש של שם ועבר כדי ללמוד תורה, משום שאין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ. ומבואר כל זה בשו"ת יחוה דעת (חלק ה סימן נו).

לסרב לאביו כשהדבר כרוך בפיקוח נפש

בספר קריינא דאגרתא (עמוד סו) מובא שהסטייפלר זצ"ל נשאל אודות אבא הדורש מבנו שימעט בלימוד התורה וילמד בקולג' (מכללה), והבן חושש שאם לא יציית לאביו, יהיה לאביו צער ואפשר שיבוא לידי סכנה מחמת דאגתו, כיצד עליו לנהוג.

והשיב, שכבר נפסק בשלחן ערוך, שאפילו כשאביו רוצה שילמד תורה, אלא שבגלל חשש סכנה רוצה שילמד במקום קרוב, ובנו רוצה ללמוד במקום רחוק מפני שחושב שיצליח שם יותר, אין צריך לציית לאביו אף שאביו דואג לו, וכל שכן בנידון דידן אין לו לציית לאביו. ועיין בשו"ת שרגא המאיר חלק ד (סימן לד), ובשו"ת קנין תורה בהלכה חלק ג (סימן לא).

ללכת לישיבה שיש ספק אם יצליח שם

כתב השולחן ערוך (סימן רמ סעיף כה): תלמיד שרוצה ללכת למקום אחר, מפני שהוא בוטח שיראה סימן ברכה בתלמודו לפני הרב ששם, ואביו מוחה בו, לפי שדואג שבאותה העיר העובדי כוכבים מעלילים, אינו צריך לשמוע לאביו בזה. ע"כ. ומדברי

מרן משמע, שרק כשבטוח שיצליח שם מותר לו ללכת, אבל כשיש ספק אם יצליח, מוטל עליו לקיים מצות כיבוד הורים, ולהישאר ללמוד בעירו.
אולם עין רואה להרב פתחי תשובה (שם) שכתב בשם החמודי דניאל, שאפילו אם יש ספק בדבר אם יצליח יותר בלימודו במדינה אחרת, או לא, אף על פי כן מותר לו לצאת ללמוד בניגוד לדרישת אביו. ע"כ. וכן הסכים בשו"ת יחוה דעת (שם), ודחה דעת החולקים בזה. כיעו"ש.

גיוס לצבא

ד. בחור שחזר בתשובה, וחשקה נפשו ללמוד בישיבה, והוריו דורשים ממנו להתגייס לצבא, ורק לאחר מכן ילך לישיבה, אינו מחוייב לשמוע להם, ורשאי ללכת ללמוד תורה בישיבה [6]

6. על פי מה שנתבאר לעיל. וראה בשו"ת אגרות משה (יורה דעה חלק ד סימן לג) שכתב, שאף שעניין צבא ההגנה הוא ענין גדול, אבל ענין לימוד התורה ללומדי תורה עוד יותר גדול, וגם יותר מגן על המדינה כמפורש במסכת בבא בתרא (ח.) שאותם שלומדים תורה אינם צריכים שמירה וחומה, אלא הם השומרים על העיר. וכנראה שהממשלה הכירה גם כן את זה, ולכן מי שלומד בישיבה ועוסק בתורה, פטור מענייני חיובי הצבא. ולכן ודאי מי שיש לו תשוקה ללימוד התורה ולהעשות גדול בתורה ובהוראה וביראת שמים, יש לו לילך לישיבות הגדולות, ויהיה ברכה לכלל ישראל והגנה גדולה לכל ישראל. ע"כ דב"ק.
וכתב בספר ילקוט יוסף הלכות כיבוד הורים (ח"ב עמוד רסו), שהנסיון הרב הוכיח, שרבים שהתגייסו לצבא והיו שומרי מצוות, לאחר שסיימו את השירות הצבאי עזבו את הדת בעוה"ר, וידענא בעובדות כאלה לרוב, בודאי שיש להמנע מלהתגייס לצבא כזה, כי גדול המחטיאו יותר מן ההורגו. ואף שאי אפשר לעולם בלא זה, אך אשריו למי שהוא שומר עצמו שלא לרדת במדרגות רוחניות. ועיקר שמירת עם ישראל היא על ידי התורה והמצוות.

גיוס לנח"ל החרדי

בענין הנח"ל החרדי, הנה לפניך לשון הכרוז שיצא לאחרונה, שעליו חתומים רבים מגדולי ישראל ובראשם מרן האמו"ר שליט"א, ובו נאמר: קול ענות במחנה, על גזירה כי באה, ויסיתו אנשים מקצה המחנה בעלי דעות משונות, יחד עם אנשים מחוץ למחנה, לאומיים ציונים ומזרחיים, לאמר, להציל באנו תלמידי בית רבן, שתורתם תהיה קרעים, לחגור כלי מלחמה ולהמיר עול ישיבה בעול צבא, ובחלקלקות לשון יפתו, שעול בשר

ודם קצינים ומפקדים, יציל את פורקי עול תורה מן החטא, אך הבל בני אדם כזב, בני איש להעלותם מהבל על ידי כן, ויכשילום בקלות וחמורות במחנות הנחל החרדי, שם משכנים בכפיפה אחת עוברי עבירות חמורות יחד עם עלמי חמודות. וזעקת שבר של הורים ומורים נשמעים על בני ציון יקרים שהגיעו לידי חילול שבת ועבירות חמורות וביזוי כל קודש, ויפלו בקרב מחנות הצבא שם שוררת אוירת פריקת עול וכו'. ע"כ. ועיין בשו"ת יפה תואר (סימן ג).

לעזור להוריו בשעה שלומד

ה. מי שיש לו זמן קבוע ללמוד תורה, והוריו זקוקים לעזרתו בדיוק באותו זמן, ואין מי שיעזור להם, צריך הבן לבטל מלימודו כדי לעזור להוריו, ולאחר מכן ילך ללמוד. ומכל מקום גם בשעה שעוזר להוריו, ישתדל להרהר בדברי תורה או לשמוע הרצאה מהטייפ וכדומה, ולא יסיח דעתו מהלימוד [7]

7. במסכת מועד קטן (ט:) הקשו, כתיב "יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה", הא חפצי שמים ישוו בה, [שאם יש לך לעסוק במצוה, תבטל תלמוד תורה ועסוק במצוה], וכתיב, "וכל חפצים לא ישוו בה" שאפילו חפצי שמים לא ישוו בה, (שמבטל המצוה ועוסק בתורה), ותירצו, כאן במצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים, כאן במצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.

וזה לשון הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (פרק ג ה"ד): היה לפניו עשיית מצוה ותלמוד תורה, אם אפשר למצוה להעשות על ידי אחרים לא יפסיק תלמודו, ואם לאו, יעשה המצוה ויחזור לתלמודו. וכן פסק השלחן ערוך (סימן רמו סעיף יח).

וכתב בספר חסידים (סימן שלח): האב שהיה חוטב עצים או עובד עבודה אחרת, והבן לומד תורה, עת לעשות לה' הפרו תורתך, ויעשה הבן מלאכת אביו אף על פי שהאב עם הארץ. ע"כ.

ובספר חסד לאלפים (יו"ד עמוד שטז) כתב, דלא מסתבר שיהא הבן יושב ולומד כל היום, ולא יהא לאביו מי שישמשנו ויצטער צער בנפש, הא ודאי פשיטא שאין תורתו רצויה, כי עת לכל חפץ, זמן תורה לחוד, זמן עבודה לחוד. תדע! שהרי לדידן מבטלים תלמוד תורה אפילו משום תפילה דרבנן, וזה ברור. עכ"ל. וראה בספר מאור ישראל (מו"ק ט:).

ובספר מעשה איש (חלק ה) מסופר על בחור ישיבה אחד שאמו היתה זקוקה לעבור ניתוח, ולאחר מכן היתה זקוקה למנוחה ממושכת, ומאחר שבנה למד בישיבה מחוץ לעיר, רצה לעבור לישיבה בעירו כדי שיוכל לסייע לאמו בכל עת שתצטרך. אביו של

הבחור התנגד לכך מפני שחשש שיהיה לבנו ביטול תורה, ושניהם הלכו לשאול את רבינו החזון איש, והרב פסק שהבן צודק, מפני שבחור ישיבה אינו פטור מכיבוד אם, וגם הוא מחויב בחסד. והפטיר בברכה שה' יעזור שלא יהיה לבן הרבה ביטול תורה. אביו של הבחור ניסה להתווכח עם החזון איש, אך הרב עמד על דעתו שהצדק עם הבן.

מכיבוד הורים אין מפסידים

בספר הגרש"ז ברוידא (עמוד 19) כתוב, כי העוסק במצות כיבוד אב ואם, ומתבטל בשל כך מתלמודו, לא רק שאינו מפסיק מלימודו, אלא שהוא יוצא מורווח מכך, וראיה לזה מהגמרא בקידושין (לא:) המספרת על אבימי שהיו לו חמישה בנים, ואף על פי כן, היה משתדל הוא בעצמו לדאוג לכל צורכי אביו, ולא היה נותן לבניו לעשות כן.

פעם אחת ביקש ממנו אביו שיביא לו כוס מים, והלך אבימי להביא לו, וכשחזר, ראה את אביו מתנמנם, והמתין שם עד שאביו יתעורר. ובינתיים הרהר על קושיה חזקה שהיתה לו, וניסה לתרצה. ואכן, בזכות זה שהמתין לאביו שיקום, זיכו אותו מן השמים לחדש באותה שעה תירוץ על קושיתו. ע"כ. ועל כורחך כוונת הגמרא ללמדנו שממצות כיבוד הורים לא מפסידים, אלא יוצאים נשכרים. והובא בילקוט יוסף כיבוד הורים (ח"ב עמוד רפב), וראה בשו"ת ציץ אליעזר חלק ד (סימן טז פרק ב).

קימה בפניהם כשלומד

ו. חייב הבן לעמוד מפני אביו ואמו בכל פעם שנכנסים לחדרו או לבית הכנסת וכדומה, ואפילו מאה פעמים ביום [8]

וגם כאשר הבן יושב ועוסק בתורה, צריך לעמוד מפני הוריו. אולם לא יפסיק מלימודו, אלא ימשיך ללמוד גם בעת שעומד לכבודם [9]

ואם הוריו יוצאים ונכנסים למקום שבנם לומד, והקימה בפניהם גורמת לבן הפרעה בלימודו, יבקש מהוריו שימחלו לו על כך שאינו קם לכבודם, ויפטר מלקום בפניהם [10]

8. כן פסק מרן בשלחן ערוך (יורה דעה סימן רמב סעיף טז) לגבי קימה בפני רבו המובהק, ועיין בספר הליכות עולם (שופטים אות יא) שדין קימה בפני הורים, הוא כדין קימה בפני רבו המובהק. ע"ש. וראה עוד בספר מורא הורים וכבודם (עמוד ס).

9. ידועים דברי המאירי בחידושיו לברכות (יא.), שמי שהיה עוסק בתורה ואירעה מצוה לידו, אם אפשר לאותה מצוה להעשות על ידי אחרים, אין לו לבטל תורה בשביל אותה מצוה, ואם אי אפשר לעשותה על ידי אחרים, כגון שאין שם ראוי אלא הוא, או שהיא מצוה המוטלת על גופו כגון לולב, ושופר, וכיבוד אב ואם, וקבורת מת מצוה במקום שאין לו קוברים וכדומה, המצוה קודמת לתלמוד תורה, ומבטל תלמוד תורה

כדי לקיימה אפילו שהיא מצוה קלה. ואף על פי שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, לא נאמר כן בתלמוד תורה, הואיל ועיקרה לידיעת קיום שאר מצוות, לפיכך מבטלים תורה בשביל כל מצוה שאי אפשר לקיימה על ידי אחרים. ע"כ. ועיין עוד בברכי יוסף (אורח חיים סימן לח אות ז), שהאריך בזה טובא. וכן כתב בספר כבוד הורים (עמוד נד). ע"ש.
10. דקיימא לן שהאב שמחל על כבודו, כבודו מחול, כמבואר בטור ובשולחן ערוך יורה דעה סימן רמ (סעיף יט). וכן כתב בספר ילקוט יוסף הלכות כיבוד הורים (חלק א עמוד רפו).

דחיית הנישואין

ז. אב המבקש מבנו שלא ישא אשה בצעירותו, מפני שרצונו שבנו יסיים את הש"ס לפני החתונה, אין לבן לשמוע לאביו בזה, אלא עליו להזדרז לישא אשה בגיל עשרים לערך.

ואפילו אם ראש הישיבה שלו אוסר עליו להינשא בגיל עשרים, אין לו לשמוע לו, מפני שבזמן הזה אפשר ללמוד תורה גם לאחר הנישואין [בכולל], ומאחר שבימינו הפריצות רבה, יש להזדרז להנשא, כדי ללמוד בתורה בטהרה. ומי הוא זה אשר יקח על עצמו אחריות כבדה כזו למנוע בחור מלהנשא בצעירותו [11]

11. ילקוט יוסף הלכות כיבוד הורים (חלק ב עמוד קנא), והוסיף שם, שעל כל פנים, בחור שעדיין לא מצא את בת זוגו, ישקיע את ראשו ורובו בלימוד התורה בהבנה ובעיון, ורק על ידי כך שיהיה שקוע בתורה הקדושה, יוכל להנצל מהרהורי עבירה. וראה עוד בספר חשוקי חמד (כתובות עמוד שסד).

פרק יח - תמיכה בתלמידי חכמים

א. אדם שאין באפשרותו לעסוק בתורה מפני שאינו יודע ללמוד, או מפני שיש לו טרדות רבות של פרנסה וכיוצא בזה, יסייע לתלמידי חכמים מכספו, ויחשב לו כאילו למד תורה בעצמו [1]

1. כן פסקו הטור ושלחן ערוך (יו"ד ריש סימן רמו), וכתב החפץ חיים בספר זכור למרים (פרק טז), שענין זה הוא חיוב בימינו אלה, לכל מי שטרוד בעסקי פרנסתו וקשה לו ללמוד בעצמו. ע"ש. ועיין בשו"ת אגרות משה (יו"ד חלק ד סימן לז).

מעלת החזקת התורה

ב. כל המחזיק תלמידי חכמים בממונו, הרי זה כאילו למד תורה בעצמו, וזכות החזקת התורה מצילה אותו מיצר הרע [2] **ועתידים ללמדו תורה בגן עדן, ויזכה להבין את כל מה שלומדים שם** [3] **והרי הוא כמקריב ביכורים בבית המקדש** [4]

2. כתב רבינו החיד"א בספר מדבר קדמות (מערכת מ אות לו) בשם ספר עץ החיים, שהמחזיק ביד תלמידי חכמים, יש לו מעלה כמי שלומד ממש, שמהני ליה לימוד התורה של אותו תלמיד חכם להצילו מהיצר הרע. יעו"ש. ועל כן, צריך שיהיה לכל אחד חלק בלימוד התורה או בהחזקתה, שבלעדי זה, אין לו הגנה מן החטא, ואין לו כלים לנצח את המנוול הגדול.

3. בספר ראש דוד (דף סב) כתב, שחכמינו ז"ל אמרו שעתיד הקדוש ברוך הוא לעשות צל וחופה לבעלי מצוות אצל בעלי תורה בגן עדן. ודִקדק שם, מה טיבה של חופת בעלי מצוות שלא ראו אור תורה, אצל בעלי תורה, והרי לא ידעו ולא יבינו מאומה מדברי התורה שישמעו שם, ואישתקיל מילוליהו, ויהיה להם בושה שאינם מבינים כלום. ותירץ שם, שהמחזיק תלמיד חכם, כיון שהוא היה הסיבה שהתלמיד חכם למד תורה, כשבא לעולם העליון, זוכה שמלמדים לו כל התורה. ע"כ. ומי ישמע דברים אלו ולא ירוץ להחזיק ברבנן ובתלמידיהון.

4. כדאיתא בגמרא כתובות (קה:): תניא, כל המביא דורון לתלמיד חכם כאילו הקריב ביכורים. ועיין בגמרא יומא (עא.) שהרוצה להקריב נסכים על גבי המזבח, ימלא גרונם של תלמידי חכמים יין. וכתב על זה בספר אורות אלים (עמוד ס): בכל יום אנחנו מתפללים כי עתה בעוונותינו אין לנו לא מקדש ולא מזבח ולא כהן שיכפר בעדינו. ובזאת יבחנו דברינו, אם נכספה נפשנו להקריב קורבנותינו, נעשה נא מה שבידינו דוגמת הקורבנות [כגון הבאת דורון לתלמידי חכמים וכדומה], אולי יתעשת האלהים לנו. ע"כ.

יששכר וזבולון

ג. העושה תנאי עם תלמיד חכם, שיעסוק בתורה, והוא ידאג לפרנסתו ולפרנסת בני ביתו, ושניהם יחלקו שוה בשוה בתורה שלומד, תנאי זה מועיל, וזוכה התומך לקבל חצי משכר לימודו של החכם [5]

ואף על פי שהחכם חולק עמו בשכר תורתו, לא יחסר לו משכרו מאומה בעולם הבא [6] **אולם כל זה דווקא כשתומך בתלמיד חכם לפני שעסק בתורה. אבל אם לאחר שהתלמיד חכם כבר עסק בתורה, יבוא אדם וירצה לחלוק עימו בשכר הלימוד שכבר למד, אינו יכול לעשות כן, ועל זה נאמר: "אם יתן איש את כל הון ביתו, בוז יבוזו לו"** [7]

5. במסכת סוטה (כא.), אמרו על הפסוק: "אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו", מאי בוז יבוזו לו, אמר עולא, לא כשמעון אחי עזריה, ולא כרבי יוחנן דבי נשיאה [שמעון למד תורה על ידי החזקת אחיו עזריה, שהיה עזריה עוסק בפרקמטיא

כדי שיחלוק עם שמעון אחיו בזכות לימודו, ולכך נקרא שמעון על שם עזריה אחיו, שהיה מחזיק ותומך בו. וכן רבי יוחנן למד תורה על ידי הנשיא שהיה מפרנסו. רש"י], אלא כהלל ושבנא שרצה שבנא להחזיק בהלל לאחר שנעשה נשיא ולא היה צריך את טובתו של שבנא.

6. כתב הרמ"א (יו"ד סימן רמו ס"א): יכול אדם להתנות עם חבירו שהוא יעסוק בתורה והוא ימציא לו פרנסה, ויחלוק עמו השכר. וכתב על זה השפתי כהן, שהתנאי שעושים ביניהם הוא - שיחלוקו שכר מה שהרויח העוסק בפרקמטיא ושכר העוסק בתורה שוה בשוה, בין שניהם יחדיו. ע"ש.

ומשמע מדבריו, שבעולם הבא מנכים חצי משכרו של העוסק בתורה, ונותנים אותו למי שהחזיק בו, ואם כן, לא משתלם לתלמיד חכם לעשות הסכם שכזה, שהרי לא יועיל הון ביום עֶבְרָה.

ברם, טוב עין יראה למרן החיד"א ז"ל בספרו ראש דוד (פ' קדושים) שחקר חקירה אודות גבר חכם שלא מצא לפרנס עצמו, ועל כן הוצרך להשתתף עם העשיר כישששכר וזבולון, נמצא שאין לו במה שלומד כי אם החצי, והחצי השני הולך לנדיב המחזיק בידו, והחכם הנה אשה לקראתו, ואשתו חולקת עמו בתורתו, ואם כן, נמצא שאשתו לוקחת חצי מלימודו, והעשיר לוקח החצי השני, והחכם נשאר ריקם, וכיצד יתכן שעיקר תורה זו שטרח ועסק בה החכם יומם ולילה, תלך לעשיר ולאשתו, והם יציגו אותו ככלי ריק.

וראיתי למהר"ש פרימו ז"ל שכתב מסברתו, שהחצי שנוטלת אשת החכם, אינו נגרע מחלקו, כי הוא אדעתיה דידיה עביד ולא התנו על כך, רק שהקדוש ברוך הוא בחסדו, נותן לה החצי מבעלה מאִתו יתברך. מה שאין כן העשיר שהתנה עמו על כך, אכן נוטל חצי משכר תורתו. ע"כ.

אולם טוב עין יראה לדברי ההפלאה בהקדמתו (פתחא זעירא אות מג) שכתב: יש שחושבים שעל ידי החזקתם בתלמיד חכם, הם קונים ממנו חלק מתורתו, כדרך שאר משא ומתן. אולם חלילה לחשוב כן, וכי ימכור תלמיד חכם אפילו שעה אחת מחיי עולם הבא, אשר היא יפה מכל חיי עולם הזה, וכל שכן שעה אחת בתורה שהיא חשובה מכל חיי עולם הבא.

אלא הענין הוא, שכל אחד מהם מקבל שכרו משלם. משל למי שמדליק נר מנר שאין מחסור לאורו, כן המחזיק בתלמיד חכם, נוטל שכרו מאת השם יתברך, ואינו נוגע חס ושלום בחלקו של התלמיד חכם.

ולכן מי שאי אפשר לו לעסוק בתורה, וממנה אחרים במקומו שיעסקו בתורה והוא יפרנסם, אין בזה גריעות לתלמידי חכמים, לומר שהם מוכרים תורתם בשביל פרנסה של העולם הזה חס ושלום, ויכולים בני חבורה העוסקים בתורה לעשות כן, כי בעל הבית אוכל משלו, והם אוכלים משלהם, ואין בזה פחיתות שכר לתלמיד חכם, וזה שאמר "שמח זבולון בצאתך וישששכר באהלך", שכל אחד ישמח בשלו, ואין אחד נוטל משל חבירו מאומה. עד כאן דברי קודשו של החיד"א.

ובשו"ת יביע אומר (חלק ז יו"ד סימן יז), הביא את כל האמור לעיל, והעתיק עוד פוסקים רבים שהולכים בשיטה זו. והוסיף לפרש את הפסוק במשלי (ג, יג), "אשרי אדם מצא חכמה ואדם יפיק תבונה", דלכאורה הפסוק כפול ומכופל, אלא מדובר בשני אנשים - החכם, והמחזיק בידו של החכם. "אשרי אדם מצא חכמה" זה החכם שעוסק בתורה ומצא כדי מדתו, בבחינת יגעתי ומצאתי האמן. "ואדם 'יפיק' תבונה", לשון הפעיל (הניע), זה המחזיק (זבולון), שעל ידו נעשה החכם נבון בתורה ללמוד דבר מתוך דבר, מאחר שאין לו ולבני ביתו דאגת פרנסה.

וסיים הפסוק: "כי טוב סחרה מסחר כסף", כי השותפים במסחר במקנה וקנין, כל אחד מהשותפים מקבל מחצית מן הריוח בלבד, ואילו כאן, החכם והמחזיק כל אחד מהם מקבל שכרו משלם, כי בצל החכמה בצל הכסף. ע"כ. ועיין בשו"ת ציץ אליעזר חלק טו (סימן לה).

7. בגמרא סוטה (שם) מבואר שהלל הזקן ושבנא אחים היו, שבנא עסק בפרקמטיא והתעשר מאוד, ואילו הלל עסק בתורה מתוך עוני ודוחק עצום. לבסוף נתמנה הלל נשיא על ישראל, בא אליו שבנא ואמר: הבה נחלוק את רכושי ואת חלקך בעולם הבא בזכות התורה שלמדת. יצאה בת קול ואמרה "אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו". ע"כ.

וכן פסק רבינו ירוחם בספר תולדות אדם וחווה (נתיב שני): העוסק בתורה, קודם שיעסוק יכול להתנות שיעסוק חבירו בסחורה ויטול חלק מלימודו כמו יששכר וזבולון, אבל אחר שעסק כבר בתורה ונותן לו חלק מתורתו בשביל ממון, אינו כלום, כדכתיב "אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו", וזה ענין הלל ושבנא כדאיתא בסוטה. והובאו דבריו בבית יוסף (יו"ד סימן רמו), וכן פסק שם הרמ"א.

וכן תחזה בעץ יוסף על העין יעקב (שם) שכתב, שבוודאי מי שמחזיק ידי לומדי תורה כדי שיוכלו הלומדים ללמוד תורה, זה המחזיק יש לו שכר תורה ולא בוז יבוזו לו, אבל אם איזה תלמיד חכם אשר למד כבר, ובא אצלו איזה עשיר לומר לו שיחלקו יחד כמו

שבנא שאמר להלל "בא נחלוק בשכר" לאחר שכבר למד, על זה נאמר: אם יתן איש את כל הון ביתו בוז יבוזו לו. וכן כתב בספר ראש דוד (דף סב ד"ה ומפרש).

ד. כל האמור בסעיף הקודם, הוא דווקא אם מחלק לחכם את משכורתו שוה בשוה כפי שעשו יששכר וזבולון, או שלכל הפחות דואג לו ולבני ביתו לכל מחסורם. אבל אם מעניק לו רק חלק מרוחיו, או שנותן לו רק את המעשר כספים שלו, אף על פי ששכרו גדול, מכל מקום אין שכרו גדול כמו החכם שלמד ואינו מתחלק עימו שוה בשוה בתורתו, מפני שאינו הגורם היחיד ללימודו של החכם [8]

3. בספר שמע יעקב אלגאזי בפרשת וירא (דף טז:), הביא תשובת רבינו האי גאון, שמי שנתן שכר למלמד כדי ללמד תורה, יש לו שכר גדול על כך, וכן המסעד ועוזר לעושי מצות כדי שיוכלו לקיימן, יש שכר לו ולהם. וביותר מי שעוזר לעוסקים בתורה שיהיה לבם פנוי לעסוק בה, יש לו שכר "והשכר שיש לו על פעולתו הוא".

וכתב על זה הרב המחבר, שמכאן נלמד שהמחזיק ביד עמלי תורה, אינו נוטל חלק כחלק עם העמלים בתורה, אלא השכר שיש לו הוא - על פעולתו הוא, דהיינו כשאר כל מצוות. וכן מוכח בברכות (לד.) כל הנביאים לא נתנבאו אלא לעושה פרקמטיא לתלמיד חכם מנכסיו, אבל תלמיד חכם עצמו, עין לא ראתה אלהים זולתך.

ובשו"ת יביע אומר (חלק ז סימן יז) הביא דבריו וביאר, שמה שכתב ש"תלמידי חכמים עצמם עין לא ראתה", הנה גם המחזיק שכרו גדול מאד, אבל זהו רק אם הוא חולק עם החכם שוה בשוה כיששכר וזבולון, אבל העושה פרקמטיא ומהנה תלמיד חכם מנכסיו, שאינו הגורם היחיד ללימוד החכם, בודאי שאין שכרו גדול כל כך כמו החכם שלמד. ע"ש.

ולעת כזאת ראתה עיני בספר שם עולם לרבינו החפץ חיים (חלק ב פרק ו) שכתב: האיש אשר הוא בעל עסקים ולא יוכל לקחת חלקו בתורה, עליו להתאמץ בכל עוז על כל פנים לקחת לו שותף 'יששכר' לקנות חלקו בתורה על ידו, וזהו על ידי שיקנה לו ממש איש מופלג בתורה, ויתן לו כל צרכי חיותו בשלימות, למען יהיה לבבו פנוי רק לעסוק בתורה ועבודת השם יתברך, ואז בודאי יקנה לנפשו חלק בתורתו, וכענין יששכר וזבולון, אבל כל זה אם אמנם מחזיק אותו בכל צרכיו, דאז נעשה עמו כמו שותף ממש, ויהיה לו חלק בתורתו כמותו.

ומכל מקום אם מך ערכו להחזיק את התלמיד חכם עם כל צרכי ביתו משלו, ישתתף בזה עם עוד אחד או עם שנים, ובודאי כל מה שיקח יותר חלק בהחזקתו, ככה יקח חלק בתורתו. עד כאן דברות קודשו. והמשכיל יבין כי זה כל האדם.

לקבוע עיתים לתורה

ה. אף שנתבאר שמי שתומך בתלמידי חכמים שכרו רב ומעלתו גדולה, מכל מקום אין זה פוטר אותו מללמוד תורה בשעות הפנאי שלו [9]

ועל כן, צריך לקבוע לו זמן ללמוד הלכות מצויות כגון הלכות שבת והלכות ברכות כדומה, כדי שידע את האסור והמותר, ולא יכשל בעבירה [10]

9. כן מוכח מדברי הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (פרק א הלכה ח), שכל איש מישראל חייב בתלמוד תורה בין עני בין עשיר וכו', ולא חילק שאם העשיר תומך בלומדי תורה הרי הוא פטור מללמוד, ולכן ברור הדבר שגם עשיר התומך בישיבות ובתלמידי חכמים, צריך לקבוע לו עיתים לתורה כפי יכולתו.

וכן בקודש חזיתי בשו"ת אגרות משה חלק ד (סימן לז אות יח) שנשאל, האם זבולון התומך בישששכר, מחויב לקבוע עתים לתורה. והשיב, ששאלה זו אינה מובנת, וכי נפטר זבולון ממצוות הלימוד אף בזמן שאינו עוסק במלאכה וכבר נח מהעסקים שלו, ויש לו פנאי ללמוד? והרי אף ישששכר שלומד ממש, לא נפטר מללמוד כשיכול ללמוד עוד, אף שכבר למד הרבה שעות.

ולכן בודאי שבאותם ימים שיכול העשיר למצוא איזה זמן ללמוד בעצמו, ודאי צריך ללמוד. וממילא יש לו לקבוע לימוד לפי מה שיהיה לו זמן כשהוא פנוי. וכשנזדמן איזה יום שלא היתה לו אפשרות ללמוד, יצא אותו יום בקריאת שמע שחרית וערבית, ואמירת פסוקי דזמרה, ועניניי קרבנות שקודם תפלת שחרית, ופרק איזהו מקומן וקדושה דסדרא. ע"ש.

10. וזה לשון קודשו של מרן החפץ חיים בספרו שם עולם (חלק ב פרק ו): כבר כתבתי בענין עצם מצות החזקת התורה אשר שכרה גדול מאד, וכל התורה שלומד שותפו, או בני הישיבה שמחזיקם מכספו, נקראת על שמו. ובפרט בדור שנתרשלו מן התורה שכרו כפול ומכופל, כדאיתא בירושלמי: אם ראית דור שנתרשלו ידיהן מן התורה, עמוד והחזק בה ואתה מקבל שכר כולם. אבל מכל מקום צריך כל אדם ללמוד על כל פנים ההלכות הנצרכות למעשה, כדי שידע את המעשה אשר יעשה, כמו שנאמר: "ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם", ולזה לא יועיל במה שמחזיק לאחרים. עכת"ד.

פרק יט - לימוד תורה לנשים

א. נשים אינם מצוות ללמוד תורה [1] **אומנם אשה שלמדה תורה, יש לה שכר על כך, אבל אינה מקבלת שכר כשכרו של האיש, מפני שכל העושה דבר שאינו מצווה לעשותו, אין שכרו כשכר המצווה ועושה** [2]

טעם- מדוע נשים פטורות מלימוד תורה

1. במסכת קידושין (דף כט:) למדו פְּטוּר זה מגזירת הכתוב, דכתיב: ולימדתם אותם את "בניכם", ולא את בנותיכם.

ונראה להוסיף עוד טעם על פי מה שכתב האבודרהם בברכת המצות ומשפטיהם (ד"ה כל ישראל), שהטעם שנפטרו הנשים ממצות עשה שהזמן גרמא, לפי שהאשה משועבדת לבעלה לעשות צרכיו. ואם היתה מחוייבת במצות עשה שהזמן גרמא, אפשר שבשעת עשיית המצוה יצוה אותה הבעל לעשות מצותו, ואם תעשה מצות הבורא ותניח מצות בעלה, אוי לה מבעלה. ואם תעשה מצותו ותניח מצות הבורא, אוי לה מיוצרה. לפיכך פְּטרהּ הבורא ממצוותיו, כדי להיות לה שלום עם בעלה. ע"כ.

ולפי זה מובן מדוע פטורה האשה ממצות תלמוד תורה, שהרי אם היתה חייבת, אזי היתה צריכה להגות בה יומם ולילה כמו האיש, ומתי תכין לבעלה את צרכיו, ואם יצוה אותה הבעל לעשות איזה דבר בשעה שלומדת, אם תעשה מצות הבורא ותמשיך בלימודה, אוי לה מבעלה. ואם תעשה רצון בעלה ותניח מצות בוראה, אוי לה מיוצרה, ובודאי שבאופן כזה לא היה שורה השלום בביתם, ולכן נפטרה ממצוה זו. וי"ל.

2. רמב"ם (פרק א' מהלכות תלמוד תורה הי"ג). וכתב הבית יוסף (סימן רמו) בשם התוספות, שהטעם שהעושה דבר שאינו מצווה עליו אין שכרו כשכר המצווה ועושה, מפני שהמצווה, יצרו מסיתו שלא יקיים את המצוה, והוא דואג תמיד לבטל יצרו ולקיים מצות בוראו. מה שאין כן מי שאינו מצווה, אין יצרו מסיתו לעשות ההיפך, ולכן אין שכרו כשכרו של המצווה. ע"כ.*)

*) כיוצא בזה כתב הגר"מ מאזוז בקונטרס דרש משה (דרוש א לתשובה דף ג) בשם המפרשים, דהיינו טעמא דבעלי תשובה עדיפים מצדיק גמור [כפי שאמרו בברכות (לד:) מקום שבעלי תשובה עומדים צדיקים גמורים לא יכולים לעמוד], לפי שיצרם מפתה אותם תמיד לחזור עוד על העבירות שעשו והורגלו בהם, והם נלחמים תמיד עם יצרם ומתגברים עליו ביותר, ולכן גדולה מעלתם יותר מצדיקים גמורים. ע"כ. וראה בספר עקידת יצחק (שער קן).

ב. אף שנתבאר שיש שכר לאשה שלומדת תורה, מכל מקום ציוו חכמים שלא ילמד אדם את בתו תורה, מפני שרוב הנשים אין להם ישוב הדעת לכוון את הלימוד לאשורו. ואמרו חכמים: כל המלמד את בתו תורה שבעל פה, כגון גמרא ומדרשי חז"ל וכדומה, הרי זה כאילו מלמדה לעשות עבירות, מפני שעל ידי שמלמדה תורה, מכניס בה ערמומיות יתירה, ועלולה לבוא לידי מכשול [3]

3. שלחן ערוך (שם סעיף ו) ומקורו טהור מהגמרא בסוטה (כא:) ולמדו זאת מהפסוק במשלי: "אֲנִי חָכְמָה שָׁכַנְתִּי עָרְמָה וְדַעַת מְזִמּוֹת אֶמְצָא", שמכיון שנכנסה חכמה באדם, נכנסה בו ערמומיות. ומאחר שנשים דעתם קלות, יש חשש פן על ידי לימוד התורה, יערימו ויבואו לידי עבירה וקלקול. ועיין לחם משנה הלכות תלמוד תורה (פ"א הלכה יג). וכתב בשו"ת שבט הקהתי (ח"ב סימן רסט), שאין לנשים ללמוד גמרא על ידי שמיעת דף היומי באמצעות הטלפון כפי שנפוץ כיום. ועיין בשו"ת שבט הלוי (חלק ח סימן ריא).

לימוד הלכות השייכות להן

ג. אף שנשים פטורות מללמוד תורה, מכל מקום חייבות הן ללמוד את ההלכות הקשורות אליהן, כגון הלכות שבת, והלכות ברכות, והלכות בשר וחלב, וטהרת המשפחה, ולשון הרע, וכיוצא בזה, כדי שחלילה לא יכשלו באיסורים חמורים [4] **וכיום ישנם ספרי הלכה רבים המיועדים לבנות ישראל, וראוי לכל אשה ובת ללמוד בספרים אלו בקביעות, כדי שידעו את האסור ואת המותר, ולא יכשלו בעבירה** [5]

4. כתב בספר חסידים (סימן שיג): חייב אדם ללמד לבנותיו המצוות, כגון פסקי הלכות. ומה שאמרו בגמרא שהמלמד תורה לאשה כאילו מלמדה תיפלות, זהו דווקא כשמלמדה עומק התלמוד, וטעמי המצות, וסודות התורה. אבל הלכות המצוות ילמד לה, שאם לא תדע הלכות שבת, איך תשמור שבת, וכן כל המצוות, שהרי בימי חזקיהו המלך, האנשים והנשים גדולים וקטנים ידעו אפילו טהרות וקדשים. וזהו הקהֵל את העם האנשים והנשים. ע"ש. וכתב שם החיד"א בברית עולם (סימן שיג), שכן כתב רבינו בעל הספר מצוות גדול (עשין יב) והביאו מרן בבית יוסף (אורח חיים סימן מז).

וזה לשון הגר"ז בשלחן ערוך שלו (הלכות תלמוד תורה פרק א סעיף יד): הנשים חייבות ללמוד הלכות הצריכות להן לידע אותן, כמו דיני נדה וטבילה, ומליחה, ואיסור יחוד, וכיוצא בהם, וכל מצות עשה שאין הזמן גרמא, וכל מצות לא תעשה של תורה ושל דברי סופרים, שהן מוזהרות בהן כאנשים. ובימיהם היה החכם דורש הלכות המצויות ורגילות וצריכות לכל אדם לידע אותן, בלשון שמבינים הנשים ועמי הארץ, מידי שבת בשבתו. ע"כ.

ובחלק אורח חיים (סימן מז סעיף י) כתב, שנשים מברכות ברכות התורה, שהרי חייבות ללמוד מצוות שלהן לידע היאך לעשותן והיאך ליזהר מכל לא תעשה שהן מוזהרות בהן כאנשים. ע"כ.

ועל כל פנים, כתב מרן החיד"א בברית עולם (שם), שחיוב זה אינו מצד חיוב תלמוד תורה, אלא מצד שידעו הדינים, וכשהן בקיאות, אינן צריכות עוד ללמוד. ע"כ. וכן כתב בספר מאור ישראל (שבת קה:) שלימוד ההלכות שנשים חייבות בהן, אין זה בגדר מצות תלמוד תורה, אלא כהכשר מצוה שלומדת כדי לקיים המצות, ואם יודעת אינה צריכה יותר ללמוד, כמו שכתב בשו"ת שם אריה (חיו"ד סימן לז). ע"ש.

5. וכתב בשו"ת דברי יציב (סימן קלט) שרבי יהונתן איבשיץ זי"ע אמר, שאם היה לו זמן, היה מחבר ספר הלכות שבת לנשים. ודבר זה נמסר לגדולי התורה לחבר ספרים, ולתכנן דרך החינוך לבנות ישראל הכשרות, כדי להכניס בהם אמונה פשוטה, ושידעו במצוות שלהם מה לעשות. ע"ש.

כיצד למדה ברוריה תורה

בגמרא פסחים (סב:) אמרו על ברוריה אשתו של רבי מאיר, שהיתה לומדת שלוש מאות הלכות, משלוש מאות רבנים ביום אחד. ומשמע שמותר לאשה ללמוד הלכות ללא שום חשש, דאם לא כן, כיצד לימדוה אותם חכמים הלכות, וכיצד לא מיחו בה בעלה ואביה הגדול רבי חנינא בן תרדיון.

וראה בשו"ת מהרש"ל (סימן כט) שכתב, שהרבנית מרת מרים נ"ע, תפסה ישיבה כמה ימים ושנים, וישבה באוהל וילון לפניה, ואמרה הלכה לפני בחורים מופלגים. כך קבלתי מאבותי בכתב ובעל פה. ע"כ. עין רואה שלימוד ההלכה שונה משאר לימודים, ונשים רשאיות ללמוד הלכה [ואף ללמד] ללא חשש איסור.

אולם יש לדחות, דהנה מרן החיד"א בשו"ת טוב עין (סימן ד) עמד גם כן בקושיא זו, כיצד הניחו רבי חנניא בן תרדיון ואותם שלוש מאות רבנים לברוריא ללמוד תורה? ותירץ שהכירו בברוריא שהיתה כונתה ללמוד בכל לבה וגדל שִׂיכלה, לכך למדוה. ע"ש. ומדבריו יוצא שאין הבדל בין לימוד הלכה לשאר לימודים, ובכל אופן אין ללמד אשה תורה.

והבט וראה בשו"ת מהרי"ל (סימן קצב) שנשאל על ידי גדול אחד, מדוע המלמד בתו תורה הרי הוא כמלמדה תִפלות, והלא כל מצות עשה שלא הזמן גרמא, נשים חייבות. וכמעט כל לא תעשה הן חייבות, ואיך יֵדעו אם לא ילמדו. ומצינו כמה נשים גדולות בתורה כמו ברוריה וכאלה רבות, שהיו לומדות תורה. ואמרו רבותינו שבימי חזקיה ידעו הנשים כל דיני טהרות.

והשיב לו המהרי"ל (בסימן קצט), שאף שהנשים צריכות לקיים כל לא תעשה שבתורה, וכן מצות עשה שלא הזמן גרמא, מכל מקום אין ללמדן זאת, משום דהוי כמלמדה

תפלות, וחיישינן שמא תבא לידי קלקול לפי שדעתן קלות. ועל כן, כאשר יסתפקו הנשים באיזו הלכה, ישאלו למורה הוראה, כפי שאנו רואים בדורינו, שבקיאות הרבה בדיני מליחה והדחה וניקור והלכות נדה וכיוצא בזה, והכל על פי הקבלה מבחוץ.

ואף שמצינו שבוריה למדה תורה, וכן שפחתו של רבי, נראה לי שמעצמן עשו כן, ולא לימדו אותן החכמים, שהרי ברוריה לא סמכה על דברי חכמים שאמרו נשים דעתן קלות, וסמכה על צדקתה שלא תעבור על שום איסור על ידי הלימוד. עכת"ד.

ומשמע מדברי המהרי"ל, שאין ללמד את הנשים אפילו הלכות הנצרכות להם, אלא כאשר יתעורר להן איזה ספק בהלכה, יפנו למורה הוראה, והוא יפשוט להן את כל ספקותיהן. אומנם באופן שרוצות ללמוד הלכות, אין מוחין בהן, אבל להורות להן ללמוד לא מורים.

אולם טוב עין יראה לכהן הגדול מאחיו רבינו החפץ חיים בספרו לקוטי הלכות על סוטה (כא.) שכתב דבר חדש בענין זה, וזו לשונו: נראה דכל האיסור ללמד תורה לאשה הוא דוקא בזמנים שלפנינו, שכל אחד היה דר במקום אבותיו, וקבלת האבות היה חזק מאד אצל כל אחד ואחד להתנהג בדרך שדרכו אבותיו, וכמאמר הכתוב שאל אביך ויגדך, בזה היינו יכולים לומר שהאשה לא תִלמד תורה, ותסמוך בהנהגה על אבותיה הישרים. אבל כעת בעוונות הרבים שקבלת האבות נתרופף מאד מאד, וגם מצוי שאינה דרה במקום אבותיה כלל, בודאי מצוה רבה ללמדם חומש וגם נביאים וכתובים, ומוסרי חז"ל, כגון מסכת אבות, וספר מנורת המאור וכדומה, כדי שיתאמת אצלם ענין אמונתינו הקדושה, דאי לאו הכי, עלול שיסורו לגמרי מדרך ה', ויעברו על כל יסודי הדת ח"ו. עכ"ל.

ולפי זה יש לומר, שדווקא בדורות קודמים לא היה צורך ללמד נשים הלכות, לפי שהיו יודעות פחות או יותר את הבעיות הקימות, וכשהיה מתעורר להם ספק, היו פונים למוראה הוראה כדי שיפשוט להן ספקותיהן. אבל בדורינו, אם לא ילמדו הלכות, לא ידעו שצריך לשאול מורה הוראה בענינים מסויימים, מפני שאינם יודעות את הבעיות המצויות, מאחר שלא למדו ולא קיבלו מאימותיהן. ולכן נראה שגם המהרי"ל יודה שבדורינו אנו, יש ללמד את בנות ישראל הלכות פסוקות מתוך ספרי הלכה, ולא כדורינו דורו של המהרי"ל.

ושוב ראיתי בשו"ת המהרי"ל החדשות (סימן מה), שהביא דברי הסמ"ק שכתב, שצריך לומר לנשים את המצות עשה והלא תעשה הנוהגות להם, ותועיל להן הקריאה והתלמוד, והדקדוק בהן, כאשר יועיל עסק התלמוד לאנשים, כמו שמצינו שגוי שעוסק בלימוד

שבע מצוות בני נח, הרי הוא ככהן גדול. ע"כ. ומשמע שמודה לכך המהרי"ל, ואולי חזר בו, ודעתו שמותר ללמדם הלכות השייכות להן.
וראה בשו"ת דברי יציב (חלק יו"ד סימן קלט) שכתב שאין לזוז מהפסק הברור בשולחן ערוך שלא ללמד נשים תורה, ורק יש הכרח ללמדם דינים ומצוות השייכים להן, כדי שידעו את המעשה אשר יעשון. וידוע שכמה גדולי ישראל מדורות שלפנינו חיברו ספרים מיוחדים לנשים, כמו מהר"י אבוהב שחיבר ספר 'צאינה וראינה', וכן ספר מנורת המאור, ובעל הישמח משה חיבר הלכות נדה לנשים, והרב האמצעי מליובאוויטש חיבר 'פוקח עורים', ולא עלה על דעתם לעשות בתי ספר לבנות לתורה שבכתב ותורה שבעל פה וללמדם ספרי חז"ל כנתינתם, כי אם ספרים מיוחדים כנ"ל, להכניס בהם אמונה פשוטה בהשם ובתורתו, ושידעו הדרך ילכו בם, והמעשה אשר יעשון.
ואין להביא ראיה מנשים קדושות שלמדו לעצמם [כגון ברוריה ושפחתו של רבי], שידעו ואמדו בעצמם שהדבר לא ישפיע עליהן. מה שאין כן לעשות כלל לרבים בדור שפל זה, ודאי שלא יעלה על הדעת, וחס ושלום לסטות מהפסק הברור בש"ס ובשלחן ערוך שאסור ללמדן תורה. ע"ש.

תנ"ך ומוסר

ד. אף שבדורות שעברו היו נמנעים מללמד את הבנות תנ"ך, בזמנינו יש ללמדן תנ"ך בהסברה מליאה, וגם לקבוע להם לימוד מוסר מדברי חכמינו ז"ל וכיוצא בזה, כדי שלא יושפעו לרעה מהסביבה המקולקלת [6]

6. הנה בשלחן ערוך (שם) מבואר, שיש חילוק בין תורה שבכתב לתורה שבעל פה, שרק בתורה שבעל פה אמרו שכאילו מלמדה תיפלות (עבירה), אבל תורה שבכתב, לא ילמד אותה לכתחילה, אבל אם מלמדה, אינו כמלמדה תיפלות.
אולם כתב הגר"ז סורוצקין זצ"ל בספרו מאזנים למשפט (סימן מב) שעל לימוד תורה שבכתב, אין שום פקפוק שמותר ללמד את הנשים בדור תהפוכות זה, שהאמונה אבדה מרוב בני אדם. ואפילו בתורה שבעל פה מותרת ללמוד את המסקנה האחרונה של הדברים, בלא קושיות ופירוקים. ובזמנינו, כל מי שאינו מלמד את בתו דעת ה' ותוכן יהודי מקורי, שישמשו כתריס בפני השפעת הרחוב, הרי הוא מלמדה ממילא את אותה התיפלות הממלאה עתה את חיי הרחוב. ע"ש. והו"ד בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ט סימן ג). וכן כתב בספר הליכות עולם (ח"ח עמוד שפו). ועיין עוד בסעיף הבא.

לימוד משניות

ה. מותר ללמד את הבנות פרקי אבות, כדי לחזק את ליבן ביראת שמים ובמידות טובות, ולהדריכן כיצד להמנע מהכעס ומהגאוה ומחלוקת, ומשאר מידות רעות ומגונות. אבל שאר משניות אין ללמדן [7]

7. כן מבואר בספר לקוטי הלכות לרבינו החפץ חיים (סוטה כא.), וכן נשאל בשו"ת אגרות משה (יורה דעה חלק ג סימן פז) אודות בתי ספר לילדות ולנערות שנקראו בשם "בית יעקב" וכדומה, שרוצים ההנהלה והמורים ללמוד עמהן משניות, האם מותר להם לעשות כן.

והביא דברי הרמב"ם שכל המלמד את בתו תורה שבעל פה, כאילו מלמדה תפלות, ובתורה שבכתב אינו כמלמדה תפלות, אלא שלכתחלה גם זה אין ללמד. ואם כן משניות שהוא תורה שבעל פה, צוו חכמים שלא ילמדום, והוא כאילו למדום תפלות, ולכן צריך למונעם מזה. ורק פרקי אבות יש להתיר, משום שהוא עניני מוסר והנהגות טובות. ויש ללמדן בהסבר, לעוררן לאהבת תורה ולמידות טובות. ע"כ.

וראה בספר חשוקי חמד (מגילה עמוד רב) שכתב בשם הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א, שיתכן שרק לנו אסור ללמד את הבנות משניות, אבל אין איסור על הבנות ללמוד לבד משניות. ע"ש. ולא זכר שר שכן מוכח להדיא בשו"ת המהרי"ל (סימן קצט) כפי שכבר הזכרנו דבריו לעיל בהערה 5.

לימוד תורה בזמן טומאתן

ו. מותר לנשים בימי נדתן [בזמן המחזור החודשי], ללמוד תורה ולקרוא תהלים עם הזכרת השם, מפני שאין דברי תורה מקבלים טומאה. ואפילו בימי ראייתן רשאיות לעשות כן [8] (**וראה בסעיף הבא**).

8. במסכת ברכות (כב.) אמר רבי יהודה בן בתירא, אין דברי תורה מקבלים טומאה, ומעשה בתלמיד אחד שהיה בעל קרי, והיה קורא ומגמגם למעלה מרבי יהודה בן בתירא, אמר לו, בני, פתח פיך ויאירו דבריך, שאין דברי תורה מקבלים טומאה, שנאמר: הלא כה דברי כאש נאום ה', מה אש אינו מקבל טומאה, אף דברי תורה אינם מקבלים טומאה. וכתב שם המהרש"א בחידושי אגדות, שאותו תלמיד היה קורא בתורה בלי להזכיר שם השם, ואמר לו רבי יהודה שרשאי לקרוא ולומר את ההזכרות כרגיל, משום שאין דברי תורה מקבלים טומאה, שהרי כל אותיות התורה הם שמותיו של הקדוש ברוך הוא, והרי הם כאש שאין מקבלת טומאה.

ופסק מרן בשלחנו הטהור (סימן פח סעיף א), שכל הטמאים קוראים בתורה ומתפללים, חוץ מבעל קרי שהוציאו עזרא מכל הטמאים, ואסר לו ללמוד תורה ולהתפלל עד

שיטבול, כדי שלא יהיו תלמידי חכמים מצויים אצל נשותיהן כתרנגולים. ואחר כך ביטלו תקנה זו, ופסקו שאף בעל קרי מותר בדברי תורה ותפילה בלא טבילה, וכן פשט המנהג. ע"כ.

אתה הראת לדעת שדברי תורה אינם מקבלי טומאה, ולכן מותר לנשים ללמוד תורה גם כשאינן טהורות, ודינן שווה לדין בעל קרי שמותר בדברי תורה אף קודם שטבל. וכן הוכיח במישור בשו"ת יחווה דעת (חלק ג סימן ח), שמותר לנשים בימי ראייתן ללמוד תורה ואין בזה שום חשש איסור. כיעו"ש.

ז. מותר לאשה נדה לגעת וללמוד בספרי קודש ולהתפלל מתוך סידור כהרגלה. וכן מותר לה לגעת בספר תורה ולהסתכל על הכתב בשעת הגבהת הספר, ולהיכנס לבית הכנסת או לכותל המערבי כדי להתפלל [9]

ומכל מקום אשה שרוצה להחמיר על עצמה בימי ראייתה, שלא להכנס לבית הכנסת, ושלא לגעת בספר תורה, ושלא להסתכל בספר תורה בעת שמראים אותו לקהל, רשאית לעשות כן [10]

ועל כל פנים, כאשר מתקיימים בבית הכנסת שיעורי תורה קבועים לנשים בהלכה ובמוסר, אל ימנעו עצמן מללכת לאותם שיעורים בימי נדתן, מפני שחומרה זו גורמת להן להפסיד את החומר הנלמד [11]

9. כתב הרמב"ם (בפרק י' מהלכות ספר תורה הלכה ח'), כל הטמאים ואפילו נדות ואפילו גוי מותרים לאחוז ספר תורה ולקרות בו, שאין דברי תורה מקבלים טומאה. והוא שיהיו ידיהם נקיות. ע"כ. וכן פסקו הטור והשלחן ערוך ביורה דעה (סימן רפב סעיף ט).

10. כן כתב בשו"ת יחוה דעת (חלק ג סימן ח), והביא דעת האגור שכתב בשם ספר המקצועות, שאשה לא תכנס לבית הכנסת כל ימי ראייתה עד ימי ספירת שבעה נקיים, שנאמר "בכל קודש לא תגע ואל המקדש לא תבוא עד מלאת ימי טהרה". ובמדינתנו הנשים נדות נוהגות להכנס לבית הכנסת ולהתפלל ולענות כל דבר שבקדושה, ורק נזהרות שלא להסתכל בספר תורה בשעה שהחזן מראהו לעם. ע"כ.

וכן נהגו להחמיר בכמה מדינות של הספרדים וכמו שכתב הגאון רבי חיים פלאג'י בשו"ת חקקי לב (אורח חיים סימן ג), שכן נהגו במקומו, והביא סמך לזה ממה שכתב בזוהר הקדוש, שטומאת הנדה היא טומאה חמורה ביותר עד שדוחה ומסלקת השכינה בכל מקום שהולכת שם. ופירש הגאון המקובל הרמ"ז, דהיינו אפילו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות שהשכינה קבועה שם. רמז לדבר נדה אותיות נד ה'. ע"ש. ועל כל פנים,

בארץ ישראל וסביבותיה לא נהגו בחומרא זו, וכמו שכתב מרן הבית יוסף, שאף נשים נדות נוהגות לבוא לבית הכנסת, וכדברי רבינו ירוחם שהרחיק מאוד חומרא זו. ואם רוצות להחמיר רשאיות. עכת"ד.

11. כן נראה פשוט, וראה עוד בשו"ת דברי בניהו (חלק ו סימן יד), שהתיר לנשים ללמוד מקרא בלילה כדי שלא ישבו בטלות.

סיוע האשה לבעלה ובניה

ח. נשים שמסייעות לבעליהן ללמוד תורה, ומדרבנות אותם שילכו לשיעורי תורה [אף שנשארות לבדן בבית], וכן מחנכות את בניהם ללמוד תורה, נחשב להן כאילו הן בעצמן למדו תורה, ומתחלקות עימהם בעולם הבא בשכר הלימוד שלמדו [12]

12. במסכת ברכות (דף יז.) אמר ליה רב לרבי חייא: נשים במאי זכיין? באקרויי בנייהו לבי כנישתא, ובאתנויי גברייהו בי רבנן, ונטרין לגברייהו עד דאתו מבי רבנן. [ממתינות לבעליהן, ונותנות להם רשות ללכת וללמוד תורה בעיר אחרת. רש"י].

ועוד אמרו שם, גדולה הבטחה שהבטיח הקדוש ברוך הוא לנשים יותר מן האנשים. וכתב בספר מאור ישראל (שם): פירשו הראשונים, שאם אשת חבר מכוונת לשרת את בעלה כדי שיעסוק בתורה, אף על פי שבעלה לומד תורה לא לשמה, לא הפסידה, ונוטלת חלקה משלם כאילו עסק לשמה, ולכן הובטח לה טובה יותר מהאנשים. והביאם מהר"ש פרימו ברמזיו פרשת בהר.

התורה מסייעת לאשה להינצל מיצר הרע

כתב רבינו יהונתן איבשיץ בספרו יערות דבש (חלק א דרוש א): כבר נודע מה שאמרו בילקוט שמעוני בענין בהמות בהררי אלף ולויתן, שהם נמשלים ליצר הרע, ובהמות הוא היצר הרע הממונה על תאות מאכל ותענוג, ולויתן הוא יצר הרע הממונה על תאות משגל ועריות, ולכן נקרא לויתן - לויה וחיבור, והם יהיו כַּלים לעתיד לבא, כי רוח טומאה יהיה מבוער מן הארץ.

ולכך צריך האדם עזר מן השמים לנצחו וללחום עמו מלחמת מצוה, והיא התורה המסייעתו בהלחמו ביום קרב, לעמוד נגד יצר הרע ולנצחו. אבל מי שהוא נעדר מהתורה, קשה לו לעמוד נגד יצר הרע המלך הגדול ולנצחו, ומי שאין בידו חרב וחנית, איך ילחם עם איש גִבור מלחמה.

וזהו שאלת הגמרא נשים במה זכיין [בלשון תלמוד 'זוכה' - לשון 'נצחון'], כלומר במה מנצחים הנשים את היצר הרע, והרי האפשרות לנצח את היצר היא רק על ידי לימוד התורה, ונשים לאו בני תורה נינהו, ואם כן במה מנצחות אותו.

ועל זה תרצו, הואיל והן מסייעות לבעליהן ללמוד, והן יושבות ומתעגנות בעבורם, וכן מדריכות בניהם לתורה, הרי כאילו הן לומדות התורה, ואף בזו התורה יש להן סיוע ללחום עם היצר כאילו הן לומדות התורה. ע"כ. ועל כן חובה קדושה לכל אשה לדרבן את בעלה ובניה ללמוד תורה, ושכרה כפול מן השמים.

ועיין להרב המגיה לשו"ת המהרי"ל (סימן קצט), שכתב, שבשו"ת המהרי"ל החדשות (סימן מה), הביא דברי הסמ"ק שכתב, שצריך ללמד לנשים את המצות עשה והלא תעשה הנוהגות להן, ותועיל להן הקריאה והתלמוד והדקדוק בהן, כאשר יועיל עסק התלמוד לאנשים, כמו שמצינו שגוי שעוסק בלימוד שבע מצוות בני נח, הרי הוא ככהן גדול. ע"כ.

נשים קמות בתחיית המתים בזכות תורת בעליהן ובניהן

בספר חומת הדת (סימן א) לרבינו החפץ חיים, הביא דברי הגמרא בברכות (שם) שנשים זוכות לקום בתחיית המתים בזכות זה שממתינות לבעליהן עד שיבואו מבית המדרש, ובמה שמוליכות את בניהן ללמוד תורה. ולכאורה תמוה הדבר מאי קושית הגמרא "נשים במאי זכיין", והרי גם הנשים מצוות על כל הלאוין והעשין שבתורה (חוץ ממצוות עשה שהזמן גרמא שהן פטורות והן מועטות), ואם כן במה עדיפים האנשים מהנשים, שהם יזכו לקום בתחיית המתים, והנשים לא?

על כן נראה לבאר דהכי פירושו, מאחר שאור תורה אין להן מפני שפטורות מתלמוד תורה, ואם כן באיזו זכות יקומו לתחיה, והרי מבואר בסוף מסכת כתובות שכל מי שאין לו תורה, אינו קם בתחיית המתים. ולזה מתרץ, שגם להן ישנה אפשרות להשיג אור תורה כדי שיקומו גם הם לעתיד לבוא, וזה על ידי שימתינו לבעליהן עד בואם מבית המדרש, ובמה שיוליכו את בניהן הקטנים ללמוד תורה, ועל ידי זה יש להן חלק באור התורה של בעליהן ובניהן. ע"ש. ואשרי המדבר על אוזן שומעת.

פרק כ - לימוד בזמן התפילה

למוד בחזרת הש"ץ

א. חכמינו זכרונם לברכה תקנו לנו חזרת השליח ציבור לאחר תפילת הלחש, ומעלת החזרה גדולה יותר מתפילת הלחש, ולכן אין לזלל בה, ויש להקשיב לכל מילה שאומר הש"ץ [1]

ובעוונות הרבים ישנם שחושבים שמצות "והגית בו יומם ולילה" נאמרה גם בשעת חזרת הש"ץ, ויש להעיר להם שאסור לעשות כן, ואותם שלומדים בשעת החזרה, הרי הם חוטאים ומחטיאים את הרבים, ואין להם על מה שיסמוכו [2]

1. הנה במסכת ראש השנה (לד:) מבואר, שהטעם שתיקנו חכמינו ז"ל שהשליח צבור חוזר תפלת שמונה עשרה בקול רם, כדי להוציא ידי חובה את מי שאינו בקי להתפלל. וכתב הרמב"ם בתשובה (סימן לז), שאפילו אם היו כל הצבור בקיאים בתפלה, חוזר השליח צבור תפלת שמונה עשרה כתקנת חז"ל, שכל תקנות חכמים תקנות קבועות הם. וכמו שמצאנו שתיקנו להשליח צבור לומר ברכה מעין שבע בליל שבת, בעבור המתאחרים לבוא לבית הכנסת, בכדי שלא יבואו לידי סכנה, כמבואר בשבת (כד:), ואף בזמן הזה ובמקום שאין מתאחרים חייבים לאומרה. וכן כל מה שתיקנו חז"ל בגלל איזו סיבה אשר בגללה נתקן, ענינו שעל כל פנים ינהגו כן, גזרה שמא תהיה שם הסיבה שנתקנה בשבילה. ע"כ.

וכן פסק בשלחן ערוך (סימן קכד סעיף ג), שקהל שכולם בקיאים בתפלה, אף על פי כן יורד השליח צבור לפני התיבה וחוזר להתפלל כדי לקיים תקנת חכמים ע"כ.

ורבינו האר"י הקדוש בשער הכוונות (דרוש א') כתב, שמעלת החזרה גדולה יותר מתפלת לחש, ואין לבטלה כלל. ע"ש. ובספר משחא דרבותא (או"ח סימן קי"ב) כתב, שאותם שלא עושים תפלת החזרה, לא הגיעו אפילו לחצי תפלה, ולכן יפה עשו יחידי סגולה בדורינו להחזיר עטרה ליושנה להתפלל מנחה עם חזרת השליח צבור, ויהיו שמחים במצוה הגדולה הזאת המקרבת את הגאולה. והו"ד בשו"ת יחוה דעת (חלק ג סימן טז).

ובספר חשוקי חמד (ברכות עמוד רא) הביא דברי הגמרא בברכות (לב:) "אמר רבי חמא בר' חנינא אם ראה אדם שהתפלל ולא נענה יחזור ויתפלל". וצריך ביאור לאיזה תפילה מדובר, האם יחזור ויתפלל שנית שמונה עשרה, היתכן?

אלא ביאר הגר"א בסידור 'אזור אליהו' שהכוונה היא לתפילת חזרת הש"ץ, שבחזרת הש"ץ מתקבלת התפילה יותר כשנזהר לשמוע היטב חזרת התפילה מפי החזן ומתוך הסידור. ובאגרת התשובה לרבינו יונה כתוב: ויכוין לבו לכל ברכה וברכה של הש"ץ, והרי זה כמי שהתפלל שתי פעמים זה אחר זה, וכמו שנאמר "קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך וקוה אל השם". ע"כ.

ועיין בשו"ת קנין תורה (חלק ד סימן ז), ששמע שישנן כאלה שאינם עושים חזרת השליח ציבור מפני שחוששים לביטול תורה, וכתב שם, שנבהל לשמוע טענה זו, דאטו מתקני חזרת הש"ץ לא חששו מפני ביטול תורה? ולכן אין טענתם טענה כלל ועיקר, ואין לבטל חזרת השליח ציבור בגלל טענות שכאלה. ע"ש.

2. הנה בשו"ת הרמ"ע מפאנו (סימן קב הערה ח), נשאל בענין מי שהוא בקי בתפלה והתפלל בלחש עם הצבור, וברצונו לעסוק בתורה בשעה ששליח צבור יורד להוציא את שאינו בקי, ונותן דעתו לענות אמן אחר ברכות השליח ציבור [ואף על פי שלפעמים לא ידע על איזו ברכה הוא עונה], האם הדבר מותר או לא.

תשובה, רוב העולם אינם נזהרים וקוראים בסדר קרבנות וכיוצא בשעה שהש"ץ יורד לפני התיבה, אף על גב שלא טוב הם עושים, מכל מקום הנח להם לישראל שהרי הם פטורים מן הדין מעניית אמן, שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, ואם ענו מצוה קעבדי, ובכלל מצווה ועושה נינהו, דהא מצווים הם בכך, אלא שדבר אחר גורם להם להיפטר לפי שעה, והמה מכל מקום חוטפים את המצוה ובידם שתים. ומה טוב שלא לעסוק בדברים אחרים ולכוין ולענות אמן. ע"כ. ומדבריו יוצא שמעיקר הדין מותר ללמוד בשעת החזרה.

ברם עין רואה בספר סולת בלולה (סימן קכד סק"ו) שכתב בשם הראשית חכמה, שבעת קריאת התורה או חזרת הש"ץ, אסור לו לעסוק בתורה, דאין לערב תיקון בתיקון, כי לכל אחד זמן בפני עצמו, ומשמע דאף להרהר בדברי תורה אז אסור, כי צריך שיהיו אזניו קשובות למה שמוציא הש"ץ מפיו, ואם מדבר בעת חזרת התפלה הוא מפריד ח"ו היחוד, ועל זה כיון רבי יהודה באומרו "אשרי מי שעמלו בתורה ועושה נחת רוח ליוצרו". מה שאין כן אם עוסק בתורה בשעה שאין הקדוש ברוך הוא חפץ בתורתו, אז ודאי אין נחת רוח להקב"ה בתורתו. והו"ד בכף החיים סופר (שם).

ומבואר מדבריהם, שאין שום היתר לעיין בדברי תורה בשעת החזרה, והעושה כן אינו עושה נחת רוח לה' יתברך, ואין שום תועלת בלימוד תורה אם אין המלך חפץ ביקרו, וזה דלא כהרמ"ע מפאנו. וכבר כתב בספר שלמי ציבור (דף קלז:) שהגדולים צווחו על תשובת הרמ"ע הלזו.

וכן תִראה במגן אברהם (שם סק"ח) שכתב בשם ווי העמודים, שקרא תגר על הלומדים תורה בעת חזרת השליח צבור. ע"ש. וכן כתב בכף החיים פלאג'י (סימן טו אות נב), שבחזרת התפלה לא יעיין בחידושי דינים שבסידור, ומכל שכן בספרים אחרים, ואפילו בעיון בעלמא דרך העברה אסור, אלא יתן דעתו לשמוע כל ברכות החזרה מהשליח צבור מתחלתן ועוד סופן. ומכל שכן שלא ישיח שיחה בטלה כלל, ואפילו לצורך גדול. ע"ש. ובמשנה ברורה (סימן קכד ס"ק יז) כתב, שיש ליזהר מלומר תחנונים או ללמוד בעת חזרת הש"ץ, ואפילו אם מכוונים לסוף הברכה לענות אמן כראוי שלא תהיה אמן יתומה, גם כן לא יפה הם עושים, שאם הלומדים יפנו ללימודם, עמי הארץ ילמדו מהן שלא

להאזין לשליח ציבור ויעסקו בשיחה בטילה חס ושלום, נמצאו מחטיאין את הרבים. ע"כ.

וכן כתב הרה"ג רבי מכלוף אבוחצירא בשו"ת יפה שעה (סימן ו) דברי תוכחה לאותם הלומדים שהתווכחו בדברי תורה באמצע חזרת השליח ציבור. ע"ש. ובספר הליכות עולם (חלק א עמוד קצב) כתב, שאין להרהר בדברי תורה בשעת החזרה. ע"ש.

וגם בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סימן יט) אסור ללמוד בשעת חזרת הש"ץ בכל אופן, הן מדינא והן מטעם המגן אברהם שעלולים אחרים ללמוד ממנו. ע"ש. וראה בשו"ת עולת יצחק (ח"ב עמוד סא) שכתב, שכבר נשתברו כמה קולמוסים בתוכחת מוסר על זה, ועדיין יש אוזניים אטומות בעוונות הרבים.

וכן ראתה עיני בשו"ת אז נדברו חלק יד (סימן יד), שנשאל האם מותר לעיין בספר בחזרת הש"ץ מאחר שבעינינו ראינו תלמידי חכמים שלא נזהרים בזה, ויש מקצת אנשים מרננים אחריהם. והשיב, שחלילה ללמוד בזמן החזרה אפילו שיש עשרה אנשים בלעדיו. ע"כ. וכן כתבו בשו"ת באר משה (חלק ח (סימן מב ד"ה ועפ"י), ובשו"ת רבבות אפרים (חלק ה סימן סא), ובשו"ת שמע שלמה (ח"ב סימן ט).

ובספר הליכות שלמה בהלכות תפילה (עמוד קכ) כתוב, שכאשר שאלו התלמידים את הגאון ר"ש זלמן אויערבך, האם מותר להם לעיין בספר בשעת חזרת השליח ציבור כשבודאי יש עשרה עונים מלבדם, היה עונה בתוכחת מגולה - "וכי אתם מתמידים בלימודים כל היום כולו, עד כדי כך שחסר לכם הלימוד בזמן חזרת השליח ציבור?".

יסורים בגלל לימוד בשעת חזרת הש"ץ

והן עתה ראיתי בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יא סימן י) שעמד גם כן בנידון דידן, והביא דברי הפתח הדביר (או"ח סימן רלו) שהעתיק תשובת הראשל"צ רב חנ"א ז"ל שהשיב לחכם אחד ששאל אותו לפשר כמה מהנהגותיו, ואחרי שהשיב לו על שאלותיו, שאל הרב את החכם השואל: למה לא הקפיד עלי על מה שאני לומד חק לישראל אחר תפילת הלחש, ויש ימים שנמשך אני לקרוא גם בשעת חזרת השליח ציבור, ולא טוב אני עושה להפריד בין שני היחודים כידוע, ופשפשתי במעשי, וראיתי שהיסורים הבאים עלי אולי הם מעון זה, וכמאמרם ז"ל "פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה" שהייתי חייב לבטל הלימוד הזה בעת החזרה. ע"כ.

וכתב על זה הרב ציץ אליעזר, מה מפליא הוא ווידויו של גברא רבא זה, ומשמשים המה דברי תוכחה נמרצים כלפי אותם הלומדים, ומה מחריד הדבר שתלה היסורים שבאו עליו דוקא בחטא זה שהיה לומד בשעת חזרת הש"ץ, והכניס זאת בדברי חז"ל שאמרו

פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה. דרצונם לומר, דיתלה היסורים הבאים עליו על שהיה חייב לבטל הלימוד בעת החזרה ולא ביטל. ע"ש. ישמע חכם ויוסף לקח.

ב. כל האיסור ללמוד הוא דוקא בשעת החזרה, אבל אדם שסיים את תפילתו לפני שיתחיל השליח ציבור בחזרה, רשאי לעיין באיזה ספר עד שהחזן יתחיל בחזרה. ואם רוצה לקרוא חק לישראל או תהלים, רשאי לעשות כן.

אולם חזן שממתין לעשרה אנשים שיסיימו כדי שיוכל להתחיל בתפילת החזרה, אינו רשאי לקרוא בפיו תהלים וכיוצא בזה, אלא רק יעיין בספר בהרהור בלבד [3]

3. בשו"ת יחווה דעת (חלק ה סימן מב) כתב בשם שער הכוונות, שפסוק "ה' הוא האלקים" שאומרים אחר סיום תפלת נעילה, היה ראוי לאומרו אחר תפלת לחש של נעילה, ולא לאחר החזרה, והטעם שאומרים אותו אחר החזרה, הוא כדי שלא להפסיק בין תפלת לחש לחזרה. ע"כ. ומוכח שאף בפסוקים ודברי תורה אין השליח צבור רשאי להפסיק בין תפלת לחש לחזרה, ואפילו במוסף ובמנחה דלא שייך טעם של סמיכות גאולה לתפלה.

אלא שיש לומר שזהו רק לגבי השליח צבור, אבל לגבי שאר יחידי הקהל אין להקפיד כל כך אם אומרים פסוקים ולומדים תורה בין תפלת לחש לחזרה. ומה שכתב מרן החיד"א בקשר גודל (סימן יח אות כא) בשם גורי האר"י, שיחיד שסיים תפלתו ועדיין לא התחיל השליח צבור בתפלת החזרה, אף על פי כן חטא גמור לדבר בין לחש לחזרה, זהו דוקא כשמפסיק בשיחה בטלה, אבל בדברי תורה אין לחוש. וכן העלה להלכה בשו"ת שואל ונשאל חלק ה (אורח חיים סימן יד). ע"ש.

והן אמת שבספר בן איש חי (פרשת תרומה אות י) כתב שאדם שסיים תפלתו קודם השליח ציבור, לא ישיח ולא ילמד אפילו בדברי תורה בין לחש לחזרה. מכל מקום בספר הליכות עולם (חלק א עמוד קצא) הוכיח להקל בזה, אלא שמכל מקום טוב שיעיין בספר בהרהור הלב, ולא יוציא בשפתיו. ע"ש.

ג. גם כאשר מגיע החזן לאמירת קדיש, אין לעיין בדברי תורה, אלא ישמעו את הקדיש ויכוונו לומר אמן ו"יהא שמיה רבא" בכוונה רבה [4]

4. כתב בספר סדר היום (סדר עלינו לשבח), שאחר הלמוד יאמרו קדיש דרבנן, וצריך שיענו אמן יהא שמיה רבא בכוונה, כי אין לו להקדוש ברוך הוא בעולמו אלא ד' אמות של הלכה, וכשאומרים קדיש על הלימוד ועונין אמן כראוי בכוונה, שמו יתברך ויתעלה מתקדש, וכביכול מנענע בראשו ואומר אוי לבנים שגלו מעל שולחן אביהם.

ולזה צריך ליזהר הרבה, שבזמן שפותחים ב"יתגדל", יפנה לבו כל אחד מהחברים מכל עסקים וחפצים, ולא יתוכחו באותו זמן, כי זמן תורה לחוד וזמן תפלה וקדושה לחוד, ועבירה היא בידו אם מבטל קדושת ה' על למודו. אלא יתן לב לענות אמן יהא שמיה רבא בכוונה כדין וכשורה, כי הוא שבח גדול ונורא, ותלוי בו קידוש שמו הגדול וגאולתנו.

תפילה בציבור

ד. ישנם כאלה, שלומדים עד שעה מאוחרת בלילה, ולמחרת קשה להם לקום לתפילת שחרית במנין, ולכן מתפללים בבית ביחידות, ויש ללמדם שלא יעשו כן, מפני שלימוד תורה שבא על חשבון תפילה, אינו עושה נחת רוח לה' יתברך [5]

5. כתב הטור (סימן צ) בשם אביו הרא"ש שתלמיד חכם צריך להתפלל עם הציבור ולא ביחיד, כי ילמדו אחרים קל וחומר ממנו ולא יחושו על התפילה כלל, ונמצא בתי כנסיות בטלות.

וכתוב בספר אור לציון (זכרון הדסה עמוד קד) שישנם כאלה שנשארים ללמוד בלילה עד שעה מאוחרת, ובבוקר באים להתפלל מאוחר לאחר שעבר זמן קריאת שמע. וזה פלא, לוקחים את התורה של הקדוש ברוך הוא ומשתמשים בה נגדו חלילה. ע"כ.*)

*). בהקשר לזה ראיתי בספר מאור ישראל ברכות (כד:) שכתב שהגרי"ח בספר בניהו (שם) הביא מעשה בגאון אחד שעסק בתורה בימי אבלו לרוב שקידתו, ואמר שמוכן הוא לקבל עונש על כך לרוב חבתו לתורה, כי אינו יכול להתאפק לסבול צער ביטול תורה שקשה עליו כמות. ע"ש. ומעשה כזה כתוב גם בספר אישים ושיטות (עמוד עו) על הגאון הראגצ'ובי. אך לא יאומן כי יסופר שתלמיד חכם יעבור על הלכה פסוקה בטענה כזו. והעיקר נראה דאותו גאון סבירא ליה כמו שכתב הירושלמי (פ"ג דמ"ק) שאם היה להוט אחר דברי תורה, מותר לעסוק בתורה בימי אבלו, דהוי ליה כדין אסטניס שלא גזרו בו איסור רחיצה מפני צערו. והוא הדין כאן. ע"כ. עין רואה שלא יעלה על הדעת לעבור על איזו הלכה, בטענה שרצונו לעסוק בתורה, וזמן תורה לחוד, וזמן תפילה ומצוות לחוד. ובספר אורחות הבית מסופר, שפעם פגש הגאון הרב שך זצ"ל, בחור שאיחר לתפילה, וקרא לו הרב ואמר לו כיצד הוא מסוגל לאחר לתפילה בישיבה, וסיפר לו הרב שך, שקרה לו פַּעַמַיִם שאיחר לתפילה, בפעם הראשונה הוא פשוט התעלף, ובפעם השניה נחלש הרגש שלו, אך בכה כל היום ולא יכל ללמוד. והוסיף לומר, שכל בחור ישיבה שלומד כראוי ואינו מתפלל כהוגן, הרי אין הבדל בין התורה שלו, לבין תורה של גוי שיושב ולומד.

וסיפר הגאון רבי מאיר מזוז שליט"א במבוא לספר משנה ברורה איש מצליח (חלק ג עמוד 28) על תלמיד חכם אחד שהגיע יום יום לתפילה בברכות יוצר אחרי טבילה במקוה, ומניח טלית ותפילין מהר ומתפלל, וכשעומדים הציבור לתפילת לחש, הוא עומד איתם [מסתמא דילג פסוקי דזמרה, ורץ כצבי בברכות קריאת שמע], ובתפילת החזרה הוא "רובץ" על גמרא פתוחה ולומד "דף היומי". מה יאמרו הבריות? חבל על זמן התפילה כולה...

ה. אברך שקם מאוחר, ולא הספיק להתפלל מנין ראשון, ואם ילך להתפלל במנין שני, יגיע מאוחר לכולל ויגרם ביטול תורה לו ולחברותא שלו, אף על פי כן יש לו להתפלל במנין ולא ביחידות [6]

כן כתב בשו"ת שרגא המאיר (ח"ז סימן לג), וטעמו מפני שמבואר בשו"ת הרא"ש (כלל ד סימן יא) שזמן תורה לחוד וזמן תפילה לחוד, וגם אין תורתנו כל כך אומנותנו, והרבה שעות אנו מבטלים ביום. והבאר היטב (סימן פט אות יז) כתב בשם הרוקח, שתלמיד חכם שביטל תפילה בשביל לימודו, אפילו למד כל היום ולימד לאחרים, מעלה עליו כאילו לא למד אותו היום. ולכן אפילו אם יהיה לו הפסד חברותא והפסד ממשכורת הכולל, לא יתפלל ביחידות.

ועיין במשנה ברורה סימן צ ס"ק כט) שכתב בשם תשובת הבית יוסף, שיש לקנוס האנשים שמונעים עצמם מללכת לבית הכנסת משום שעוסקים בתורה או במסחר. וסיפר על הגאון רבי זלמן מירל"ש מהאמבורג, שפעם אחת הלך לבית הכנסת מעוטף בטלית ותפילין כדרכו, ופגע בו אדם אחד שרצה למכור אבנים טובות, ורצה שהרב ילך עמו לביתו, והרב השיב לו שימתין עד שיבוא מבית הכנסת, ולא רצה הסוחר להמתין ומכרן לאחר, והאחר הרויח בהם כמה אלפים, ושמח הרב שמחה גדולה שהשליך מנגד ממון רב עבור תפלת צבור.

וחזות קשה הוגד לי בשו"ת פאר עץ חיים לגאון רבי חיים קראזר זצ"ל (דף מד) שכתב דמאחר שהכשר מצוה נדחה מפני צורך קצת, יש ללמוד מזה דין חדש לענין תפילה בציבור [שהיא הכשר מצוה], שבאופן שיש לו ביטול תורה בהליכתו לבית הכנסת, אפילו אין תורתו אומנותו ומתבטל בלאו הכי, יכול להתפלל ביחיד, מפני שבמקום הצורך פטור מתפילה בציבור, וכן יש לנהוג להלכה ולמעשה. עכ"ד.

ואחר המחילה הרבה מהד"ג לא זכר שר את דברי הרא"ש והרוקח הנ"ל שמבואר מדבריהם שגם במקום שיש ביטול תורה, יש להתפלל בציבור, ואין אנו כרבי שמעון בר יוחאי שנפטר מתפילה בציבור בגלל ביטול תורה. ומה גם שהפריז לומר שגם

באופן שמתבטל בלאו הכי מהתורה, בכל זאת פטור מתפילה בציבור, ודברים אלו קשה לאומרם.

ואתה תחזה בשו"ת אז נדברו חלק יד (סימן לח) שכתב, שהלומד בישיבה, ואירע מקרה שאיחר לתפילה של בני הישיבה, יתפלל בבית המדרש של הישיבה אפילו ביחיד, ולא יצא מהישיבה להתפלל במנין, מפני שדעת כמה ראשונים דתפילה במקום שלומדים עדיפה מתפילה בציבור, אבל לא משום שיגרם לו על ידי כך ביטול תורה. וכן הורה הגאון המשגיח מפונביז' זצ"ל. ע"ש.

עין רואה שרק משום שקדושת הישיבה גדולה עד מאוד, לפיכך יש מקום לדחות תפילה בציבור, וגם שאני בחור ישיבה שעלול להתרגל לפרוש מסדרי הישיבה אם נתיר לו לצאת לתפילה בציבור [כפי שכתב הרב אז נדברו שם]. מה שאין כן בשאר אינשי. וכן מבואר בשו"ת מנחת דוד (ח"א סימן קח), וראה עוד בספר החפץ חיים לרבינו חיים פלאג'י (סימן בן), ובשו"ת ממעמקים להרה"ג ר' אפרים אשרי (ח"ב סימן יא), ובשו"ת קנין תורה בהלכה (ח"ד סימן ז). ודו"ק.

נער המתחזק שיכול לבוא לשיעור או לתפילה מה עדיף

ומענין לענין באותו ענין, ראיתי בספר חשוקי חמד (ברכות עמוד כח) שדן אודות נער שנמצא בתהליך של חזרה בתשובה, ויכול להתגנב לבית הכנסת לשעה אחת בלבד, כי הוריו הזהירוהו שלא ללכת לשם, האם עדיף שיבוא לתפילה, או שיבוא ללימוד גמרא וכדומה. וכתב בשם הגרי"ש אלישיב שליט"א שודאי עדיף שיבוא לתפילה, ואי אפשר להחליף את התפילה בלימוד תורה, ולכן תפילה קודמת, שאין תורה בלי תפילה. ע"ש.

תפילה מהירה

ו. אין לאדם למהר ולהזדרז בתפילתו כדי להספיק ללמוד תורה, אלא יתפלל בכוונה ובמתינות, שזמן תורה לחוד וזמן תפילה לחוד [7]

7. כדאיתא במסכת שבת (י.): רבא ראה את רב המנונא שמאריך בתפילתו, אמר: מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה! ורב המנונא סבר, זמן תפלה לחוד, וזמן תורה לחוד.

וכתב בספר מאור ישראל (שם) לפרש זאת על פי מה שמסופר על הגאון החתם סופר, שהיה קל העיון מאד והיה מאריך בתפלתו, אמרו לו תלמידיו, רבי, הלא בזמן זה יותר טוב היה שילמד כמה דפי גמרא, אמר להם: אמרו רבותינו ז"ל בברכות (נד:), שלשה מאריכים ימיו של אדם, ואחד מהם - המאריך בתפלתו, ואם כן אותן השעות שנאבדים ממני בתפלה, המקום ימלא חסרוני באריכות ימים ושנים.

וזהו שאמר רבא לרב המנונא, מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי שעה, הלא בזמן הזה שמאריך בתפילה, יכול ללמוד יותר תורה, ועל זה השיב לו - זמן תפלה לחוד בחיי

האדם, ואינו מחסר מזמנו של אדם, שעתיד הקדוש ברוך הוא להשלים לו באריכות ימיו, וזמן תורה לחוד מן התפלה. ע"כ.

וראה בשו"ת אגרות משה חלק ה (אורח חיים סימן ו) שכתב: בדבר תלמידים בישיבה קטנה שהסתפקו האם עדיף שיתפללו בכיתתם, הגם שהתפילה תימשך זמן רב, וזמן זה יגרע מלימודם, ועוד שבכיתה אין להם מניין. או שעדיף שיתפללו כל אחד בבית כנסת הסמוך לביתו, ביחד עם בעלי בתים שחוטפים התפילה מפני שנחפזים ללכת לעבודתם. והשיב, שעדיף שיתפללו בישיבה, ואין זה נחשב בטול תורה, ואין להניחם להתפלל בבתי כנסיות עם בעלי בתים, שעל ידי כך יתחנכו שלא כראוי. ע"כ. עין רואה, שעדיף להאריך בתפילה, אף שעל ידי כך "מפסיד" קצת מלימוד התורה.

אתה הראת לדעת עד כמה יש להקפיד על תפילה כראוי, ולא לזלל בה כדי "להרויח" כמה דקות של לימוד תורה, משום שזמן תפילה לחוד וזמן לימוד לחוד. ואשרי השם אורחותיו, ומחשב הפסד מצוה כנגד שכרה. וכבר אמרו בברכות (לב:) חסידים הראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין שעה אחת ושוהין שעה אחת. וכי מאחר ששוהין תשע שעות ביום בתפלה, תורתן היאך משתמרת, ומלאכתן היאך נעשית? אלא מתוך שחסידים הם, תורתם משתמרת ומלאכתן מתברכת.

ביטול תפילה לצורך לימוד

מענין לענין באותו ענין, ראיתי לנכון להציג כאן מה שכתב בספר הקדוש קב הישר (פרק ח) וזה תוכן דבריו: לא להקל בתפלה אף שחשקו להתמיד לתורה, שזמן תפלה לחוד וזמן תורה לחוד. ואל יאמר בלבו כי בעבור שלימודו הוא יותר טוב בעיני הקדוש ברוך הוא, מותר לבטל תפלתו, חלילה לומר כן.

ובא ראה מה שהובא בספר "הולך תמים": רבי ישעיה החסיד סיפר לי בשם רבי יהודה החסיד, שהרמב"ן ז"ל היה לו תלמיד אחד, שחשקה נפשו בתורה בחשק נפלא, וממש לא היה שינה בעיניו, ואם היה אוכל להחיות נפשו, אז היה הספר פתוח לפניו, ותמיד נתן עיניו בספר, ולא היה מתפלל מרוב אהבת התורה. והיה הרמב"ן ז"ל מזהיר אותו תמיד, ואמר לו אכול בשעת אכילה, ותישן בשעת השינה, ועשה תפילתך בשעת תפלה, וזכות התורה יהיה אצלך, ותשמרך ותחיה ולא תפשע בה, כי התפלה תתבע עלבונה ותענש על זה ח"ו. ולא השגיח התלמיד אל דבריו ולא שם אל לבו.

והנה לא היו ימים מועטים שהלך התלמיד לשוק לקנות איזה דבר, וכאשר שב לביתו, מצא פרש אחד שוכב עם בתו הבתולה באונס על אותו שולחן שהיה לומד תמיד עליו, ונתאבל על זה ימים רבים. אמר לו הרמב"ן; הלא אמרתי לך שתהיה זהיר בתפלה שתקנו

חכמים שצריך האדם להתפלל בכל יום "יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתצילני היום מאדם רע ומפגע רע" וכו', ואתה לא שמעת בקולי, לכן בא זה הסיבה לבתך. ומכאן ולהבא התחיל התלמיד להתפלל כדת וכהלכה. על כן לכו חזו מפעלות אלהים אשר שם שם לו חוק ומשפט על אותן אנשים המזלזלים בענין התפלות, ונוהגים להתפלל בקלות, וכל העם ישמעון ויראון. ע"כ דב"ק.

ולך נא ראה לגאון רבי אליהו דוד רבינוביץ תאומים בספרו נפש דוד (עמוד כא) שכתב: בתפילה בציבור נזהרתי הרבה ב"ה, וכל פעם היו לי יגיעות רבות ועמל רב עד שקבצתי עשרה, ומעודי נדמה לי באם אתפלל לעצמי (ביחידות), כאילו לא התפללתי כלל, ומי זוטר מה שדרש הזוהר הקדוש על הפסוק "פנה אל תפילת הערער" שזה עולה על המתפלל ביחידות. ומה שפירשו המפרשים הא דתנן "אל תהי רשע בפני עצמך", נאמר גם על יחיד המתפלל שלא בציבור. ע"כ.*)

*) כתוב בזוהר (בראשית פ' ויחי דף רלד.): רבי אבא פתח ואמר "פנה אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתם" האי קרא אוקמוה ואקשו ביה חברייא, פנה הקשיב מבעי ליה, או שמע, מאי פנה? אלא כל צלותין דעלמא צלותין, וצלותא דיחיד לא עאל קמי מלכא קדישא אלא בחילא תקיפא, דעד לא עאלת ההיא צלותא לאתעטרא בדוכתה אשגח בה קודשא בריך הוא ואסתכי בה ואסתכי בחובוי ובזכותיה דההוא בר נש מה דלא עביד כן בתפילת הרבים, שתפילת הרבים כמה אינון צלותין דלא מן זכאין אינון ועאלין כלהו קמי קודשא בריך הוא ולא אשגח בחובייהו, בגין כך פנה אל תפלת הערער מהפך ואסתכי בה ואסתכי בה במה רעותא אתעביד, ומאן ההוא ברנש דצלי צלותא דא, ומאן אינון עובדוי בגין כך ליבעי ליה לבר נש דלצלי צלותא בצבורא, מאי טעמא בגין דלא בזה את תפלתם, אף על גב דלאו כלהו בכוונה ורעותא דלבא. ע"כ. ועיין בספר כרם יעקב לגרי"ח סופר שליט"א (עמוד קסח).

פרק כא - דברים הגורמים לשכחה

א. כל השוכח דבר אחד ממה שלמד מפני שלא חזר על לימודו, מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו [1]

ולכן חובה קדושה על כל אדם לחזור ולשנן מידי פעם את מה שלמד, כדי שתלמודו יתקיים בידו ולא ישכחנו [2]

1. משנה באבות (פרק ג מ"ח), ואמרו במנחות (צט:) שבנוסף לכך עובר גם בשלשה לאוין. ע"ש. וביאר רבינו עובדיה מברטנורא, שמתחייב בנפשו בגלל שלא חזר על מה שלמד, ומחמת שִׁכחתו הוא בא להתיר את האסור, ונמצאת תקלה באה על ידו, ושגגתו

עולה זדון. וטעם נוסף לכך, לפי שאותה משנה ששכח היתה משמרתו, ועכשיו ששכחה אינה משמרתו.

וכתב הגר"ז בשלחן ערוך שלו (ה' תלמוד תורה פרק ב ס"ד) שגם עכשיו שנכתבה תורה שבעל פה ויוכל לעיין בספרים מה ששכח, אין זה מועיל כלום, כי מיד ששכח עובר בלאו קודם שיעיין, כמו בימיהם שעובר בלאו בשעה ששוכח, אף שאחר כך יחזור וישאל מרבו וילמדנו מה ששכח. ועוד אמרו, שהלומד ושוכח דומה לאשה שיולדת וקוברת, וכל המשכח דבר אחד מתלמודו, גורם לגלות לבניו ב"מ. ע"כ.

2. כתב רבינו יונה בפירושו לאבות פרק ג (משנה ח) בזה הלשון: אשר לא נתן בלבבו לאמר כי השכחה מצויה בבני אדם, והיה לו לחזור ההלכה הרבה פעמים, ולחשוב בה כל היום וכל הלילה עד שלא תוכל לסור מלבו, ולא עשה, הרי זה מתחייב בנפשו, כי יבא להורות על פי זכירתו, ויאמר כך אמר לי רבי, ויאסר המותר ויתיר האסור ונמצאת תקלה באה על ידו, ונקרא פושע, מפני ששגגת תלמוד עולה זדון. ע"כ. ועיין במגן אבות לרשב"ץ (שם משנה י).

ואיתא באבות דרבי נתן (פרק כד): יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנה ולשכחה בשתי שנים. כיצד, יושב אדם ששה חדשים ואינו חוזר על מה שלמד, נמצא אומר על טמא טהור ועל טהור טמא. י"ב חודש ואינו חוזר על לימודו, נמצא מחליף חכמים זה בזה. י"ח חודש ואינו חוזר, נמצא משכח ראשי פרקים. כ"ד חודש ואינו חוזר, נמצא משכח ראשי מסכתותיו. ומתוך כך, סופו שיושב ודומם. ועליו אמר שלמה: "עַל שְׂדֵה אִישׁ עָצֵל עָבַרְתִּי וְעַל כֶּרֶם אָדָם חָסַר לֵב, וְהִנֵּה עָלָה כֻלּוֹ קִמְשֹׂנִים כָּסּוּ פָנָיו חָרְלִים וְגֶדֶר אֲבָנָיו נָהֶרָסָה", וכיון שנפל כותלו של כרם, מיד חרב כל הכרם כולו. ע"כ. ועיין תענית (ז:), ומגילה (יח:).

וכתב הגאון ר' זלמן מלאדי בהלכות תלמוד תורה (פרק ב סעיף ג), שלדברי הכל בתחלת למודו של אדם, בין במקרא בין במשנה בין בתלמוד, לא די לו בלימוד פעם ושתים ושלש, אלא צריך לחזור על כל אחד פעמים רבות מאד הכל לפי כח זכרונו של אדם כדי שיזכור היטב. והמשנה והתלמוד שהן הלכות פסוקות בטעמיהן, צריך לחזור עליהן בכפלי כפליים עד שתהא משנתו סדורה ושגורה בפיו כל כך, בענין שאם ישאלנו אדם איזה דבר הלכה ממה שלמד, יוכל להשיב לו מיד אסור או מותר בלי גמגום.

ואף שעל ידי זה לא יוכל ללמוד הלכות הרבה, לא יחוש, כמו שאמרו חכמים לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין ליבטל ממנה, וכן היו עושים בימיהם שהיו לומדים בעל פה, היו לומדים בתחלת לימודם רק ב' או ג' פרקים משניות או ברייתות בשבוע,

והיו חוזרים עליהם מאה פעמים ויותר, ואמרו חכמים אינו דומה השונה פרקו מאה פעמים לשונה מאה פעמים ואחת שזה נקרא עובד אלהים וזה נקרא לא עבדו כראוי.
ועכשיו שתורה שבעל פה כתובה לפנינו, אין צריך לחזור מאה פעמים ואחת בשעת לימודו ממש, רק שיזהר מאוד לחזור על הראשונות תמיד לפרקים קרובים, בענין שתהיינה כל ההלכות שלמד עד עתה חקוקות היטב בזכרונו כל הימים שבינתיים, וברורות לו בלי גמגום כבשעת לימודו ממש. ע"כ.

לא להתייאש כשלא זוכרים

כתב הגאון רבי יעקב עדס שליט"א בראש ספר זכר עשה (עמוד ט) שיש אנשים שמתייאשים מללמוד מפני ששוכחים לימודם, וטעות בידם, מפני שכשיבואו לשמים יזכרו הכל, והשכחה באה רק מצק הקליפה, וכשתתבטל הקליפה יחזור לזכור את לימודו, ולכן אין לו על מה להתייאש.
ובכלל צריך לדעת, שגם אדם שרחוק מזכרון, יתכן שיזכה פתאום לזכרון חזק, כמבואר בכתבי האר"י שכשיש לאדם רק נפש בלא רוח, הוא זוכר פחות, ואם יש לו גם רוח זוכר יותר, ומבואר בשער הגלגולים שביכולתו של אדם שיש לו נפש, שיזכה שיתווסף לו על זה רוח על ידי עמל התורה, ואז יגיע לידי זכרון טוב.

מאכלים הגורמים לשכחה

ב. ישנם דברים שגורמים לאדם שכחה, כגון האוכל מאכל שאכל ממנו עכבר, או חתול, או כלב, וראוי להיזהר שלא לאכול דברים אלו, כדי שלא ישכח תלמודו [3]
ועל כל פנים, אם חותך את המקום שנשכו ממנו אותם בעלי חיים, יש אומרים שרשאי לאכול מהשאר [4]
והמחמיר שלא לאכול מכל אותה חתיכה, תבוא עליו הברכה [5]

3. הנה בגמרא הוריות (יג:) אמרו, שהאוכל ממה שאכל עכבר או חתול גורם לשכחה. ובחופת אליהו שבסוף ספר ראשית חכמה (שער ו) הוסיף, שהאוכל ממה שאכל כלב גם כן גורם לשכחה.
וכתב בשו"ת יביע אומר (חלק ב יו"ד סימן ח), שאף שבספר זבחי צדק (סימן קטז) כתב שאנו אין לנו אלא דברי הגמרא, ובגמרא לא הוזכר כלב אלא חתול ועכבר, מכל מקום נראה שטוב לחוש גם לזה, משום שהש"ס נקט דברים שמשכחים ביותר ובריא היזקם, אבל שאר הדברים אינם חמורים כל כך, אבל ראוי להיזהר גם מהם. [וכתב שם, שיתנו את האוכל שאכל ממנו עכבר או חתול לנקבות שאינן מצוות על דברי תורה].
4. כן כתב בשו"ת מילי דאבות (חלק ה דף רעג.) שדוקא על מה שנשאר מאכילת פיו של החתול או העכבר קפדינן, אבל אם קולף מקום נשיכתו ואוכל מהנשאר, ודאי שאין

בו משום שכחה. והוא מעשים בכל יום, שמעולם לא שמענו שהעולם נזהרים שלא לאכול עוד מהכיכר כלל. ע"כ. והובאו דבריו ביביע אומר (שם), וכתב על זה שמאחר שאין איסור מן הדין לאכול מכיכר שאכל ממנו עכבר וחתול, נראה שאפשר להעלים עין מהנוהגים כדברי הרב מילי דאבות.

וגם הלום ראיתי שבספר ילקוט אברהם (דף קכד:) הביא ראיה לכך מהא דאיתא בסוכה (לו:): אתרוג שנקבוהו עכברים אין זה הדר. והקשו, והרי רבי חנינא היה מטביל בחומץ אתרוג שאכלו ממנו עכברים, והיה אוכלו. ולכאורה קשה, כיצד אכל מאתרוג זה שגורם לשכחה, ועל כורחך דמיירי שחתך ממקום שאכל העכבר, והנשאר היה כשר לאכילה. וראה עוד בשו"ת דברי מלכיאל (ח"ד סימן א). וי"ל.

וכן ראתה עיני בשו"ת משנה הלכות (חלק ג סימן סא) שכתב, שיש מפרשים שכל אותו הככר או המאכל שאכל ממנו העכבר גורם לשכחה, ויש מפרשים שרק אותו המקום שנשך קשה לשכחה, ואם חותכים מקום הנשוך לחוד, השאר אין בה משום שכחה, וכן קבלתי אני ומלתא דמסתבר הוא. ע"כ.

5. הנה בספר לקט יושר (חיו"ד עמוד ו) כתב, שבשר שאכל ממנו חתול, לא רצה רבינו ישראל איסרלן לאכול מאותה החתיכה, וחתיכת בשר יבש או כיכר שאכל מהם עכבר, אינו מאכיל לבניו אפילו אם היה הכיכר גדול. ע"כ. ומשמע שלא סמך על כך שיסירו את מקום נשיכת העכבר או החתול.

ורבינו יוסף יוזפא בספר יוסף אומץ (עמוד רעג) כתב, שמה שרגילים לחתוך מקום נשיכת העכבר או החתול ולאכול השאר, לא ידעתי אם הוא קבלה מקדמונים שזהו פירוש הגמרא, או שאין חוששים לשכחה, וחותכים מקום הנשיכה רק משם נקיות ומאיסות. לכן שומר תורתו ירחק מכל החתיכה שאכל העכבר או חתול ממנה. ע"כ.

וכן כתב בשו"ת דברי חיים (חלק ב סימן ס), שלפי פשטות הסוגיא נראה שכל המאכל מביא לידי שכחה. ע"ש. והובאו דבריהם ביביע אומר (שם), ולכן כתבנו שהמחמיר לחוש לדבריהם תבוא עליו הברכה. וכן כתב להחמיר בשו"ת פסקי תשובה (סימן מ).

ג. עכבר או חתול שאכלו מתוך שקית סוכר או קמח וקטניות וכדומה, מותר לאכול ממה שלא נגעו ואין לחוש לשכחה, מכיון שכל גרגיר וגרגיר נחשב לחתיכה בפני עצמה [6]

6. כן כתב בשו"ת משנה הלכות (חלק ג סימן סא) שבשק מלא קמח לא נאסר כולו, אלא רק מקום שאכל העכבר. ע"ש. וכן ראיתי בספר הזיכרון לגר"ח קנייבסקי (עמוד

ט), ששק מלא חיטים או קמח לא נאסר כולו, וכן הורה מרן החזון איש זצ"ל. וכן כתב בשו"ת שבט הקהתי (חלק א סימן שעא).
ואנכי הרואה בשו"ת מקדשי השם (חלק ב עמוד קפד), שעלה ונסתפק בענין קמח הנמצא במקום שמצויים עכברים ואוכלים ממנו הרבה פעמים, ומרן הדברי חיים פסק שלאכול ממה ששייר העכבר, הוי בכלל איסור לכל המאכל, ולכאורה הוא הדין כאן. וסיים שאינו יודע כיצד לנהוג בזה. ע"ש. ולפי האמור יש לצדד להתיר.

אכילת לב

ד. אכילת לב של בהמה או של עוף גורמים לשכחה, ולכן ראוי לגברים להיזהר שלא יאכלו לבבות כלל. [**ויש לעורר שמצוי ב"מעורב ירושלמי" לבבות, וראוי לגברים להמנע מלאוכלו**] [7]

7. הנה במסכת הוריות (שם) איתא, שהאוכל לב של בהמה גורם לשכחה. וביאר בשו"ת האלף לך שלמה (יו"ד סימן קלג) שהטעם שגורם לשכחה הוא משום שעיקר החכמה הוי בלב, ולכך כיון דאבר מחזיק אבר, אם כן הלב של הבהמה מחזיק את לב האדם, ולכך נעשה מלב האדם טבע לב בהמה, ונעלם ממנו דרכי החכמה כמו בהמה. ע"כ.
ומדברי הגמרא משמע, שרק אכילת לב בהמה עלולה לגרום לשכחה, אבל באכילת לב של עוף אין שום חשש לשכחה.
אולם השפתי כהן ביורה דעה (סימן עב ס"ק ב) כתב בשם התשב"ץ, שהעיד על רבו המהר"ם שלא היה אוכל לב עוף, ואף שבגמרא מוזכר שרק לב של בהמה גורם לשכחה, מכל מקום היה נמנע גם מלב עוף. וסיים הש"ך שכן ראה שנוהגים. ע"כ. וכן כתב החגורת שמואל על לבוש (שם אות יד).
ובשו"ת יביע אומר (חלק ב סימן ח) הוסיף בשם שער המצות (פר' וילך), שצריך ליזהר במאד מאד שלא לאכול שום לב בהמה וחיה ועוף, כי שם תכלית שורש התקשרות נפש הבהמית, ואם יאכלהו האדם, מתקשרת בו נפש הבהמית ההיא לגמרי, והיצר הרע מתקשר בו. ומטעם זה גם כן אמרו רבותינו ז"ל שהאוכל לב בהמה גורם לו שכחה וטיפשות הלב. ע"כ.
ומה שכתבנו להיזהר מאכילת מעורב ירושלמי, יש להוסיף, שאם מוציא את הלבבות מהתערובת ואוכל את שאר הבשר, אין בזה חשש כלל, אף על פי שהלבבות נתנו טעם בתערובת, משום שחכמינו ז"ל הקפידו על אכילת הלב עצמו ולא על טעמו, וכפי שכתב בספר לקט יושר חלק ב (יו"ד עמוד ו) שרבו בעל תרומת הדשן היה אוכל [בתבשיל] מן שמן הלב של שור.

אכילת לבבות לנשים

הנה בספר נגיד ומצוה (דף יח:), כתב שלפעמים יתגלגל איזה רוח באותה בהמה או חיה ועוף, ואז ידבק הרוח באוכל אותם, כי נודע שמשכן הרוח הוא בלב. ע"כ. ולפי זה אין הבדל בין גברים לנשים בענין זה, ושניהם צריכים להיזהר שלא לאכול ללבבות כדי שלא ידבק בהם רוח רעה. וכן משמע מדברי שער המצוות (פר' וילך).

וכן כתב כף החיים פלאג'י (סימן כד) שהיה מעשה עם אשה אחת שאכלה לבבות ונכנס בה רוח רעה. והניף ידו שנית בספרו רוח חיים (יו"ד סי' עב אות ב) שכיון שמגיע מאכילת הלב היזק גדול, אחד האנשים ואחד הנשים שוו בזה. ע"ש. ועיין להרב כף החיים סופר (יו"ד שם ס"ק ו).

אולם כתב בספר זבחי צדק (סימן עב ס"ק ד), בשם הבית לחם יהודה, שנשים מעוברות וכן הזכרים אין להם לאכול לב אפילו של עוף, אבל שאר נשים אוכלות לב אפילו של בהמה. וכן המנהג בבגדאד. ע"ש. ומשמע שלא נהגו לחוש לענין שיתגלגל בלב רוח רעה, ולכן היו נותנים אותו לנשים שאינם מעוברות.

וכן תחזה בספר בן איש חי (פ' אחרי אות יא), שהרבה נוהגים שלא לאכול לב בין של בהמה בין של עופות מפני שמטמטם את לבו של אדם, וראוי שהזכרים יזהרו בהם ביותר שלא לאוכלם, וכן המעוברות והמניקות יהיו נזהרות לבלתי יאכלו אותם. ע"כ.

וגם בספר דבק מאח לגר"א חמוי (מע' ב אות כ) כתב בשם המקובלים, שסגולה נאה וחשובה למי שרוצה שיהיו בניו בעלי חכמה בינה ודעת, שיזהר מלהאכיל את אשתו בימי עיבורה ובימי ההנקה, דברים המטמטמים את הלב, אשר סימנם מל"ך (מח לב כבד) ושאר דברים המחלישים את השכל. ע"כ.

ומשמע שנשים שאינן מעוברות או מניקות אין קפידא שיאכלו לבבות וכדומה, והנח להם במנהגם, ושומר פתאים ה', וכיוצא בזה כתב בשו"ת שלמת חיים (חלק ב סימן ח).

וראה עוד בדרכי תשובה (סימן עב ס"ק ה), ובשו"ת אשר חנן חלק א (או"ח סימן א).

וכתב בשו"ת יג"ל יעקב (סימן סג) שמותר לתת לנשים ועמי הארץ לאכול דברים הגורמים לשכחה, מכיון שאין באכילתם איסור. ע"ש.

לסיכום: נהגו הנשים לאכול לבבות בין של בהמה ובין של עוף, אומנם נשים מעוברות ומניקות, ימנעו מאכילת לבבות.

אכילת כבד

ה. יש אומרים שאכילת כבד גורמת לשכחה, ולכן טוב להימנע מלאוכלו [8] **אולם רבים נהגו שלא להקפיד על כך, ורשאים להמשיך לאוכלו ללא שום חשש** [9]

8. כן כתב החסיד רבינו ששון מרדכי ז"ל, בספרו מזמור לאסף (דף פח:) והוסיף שגם אכילת מוח ולב גורמים לשכחה, וסימנם מל"ך. ע"כ. וכן כתב בספר בן איש חי (פ' אחרי

אות יא), שלפי דברי רבינו האר"י ז"ל, מוח וכבד מטמטמים לבו של אדם ואין לאוכלם, וראוי שהזכרים יזהרו בהם ביותר שלא לאוכלם, וכן המעוברות והמניקות יהיו נזהרות לבלתי יאכלו אותם. ע"כ. ועיין עוד בכף החיים (או"ח סימן קנז ס"ק כח).

9. בשו"ת משנה הלכות (חלק ג סימן סב) הביא דברי הרב מזמור לאסף שאסר אכילת כבד, וכתב שהדברים צריכים עיון, דמעולם לא ראינו נזהרים בזה, ואדרבה הצדיקים תלמידי הבעל שם טוב נוהגים דוקא לאכול כבד בשבת קודש, וגם לגבי אכילת מוח, מצינו בדברי רבותינו ז"ל שהתורה אסרה לנו אכילת חזיר, והתירה לנו מוחא דשיבוטא. ע"ש. (א"ה: מה שהביא ראיה ממוחא דשיבוטא, אחר המחילה אינה ראיה, שהרי האר"י ז"ל דיבר על מח בהמה, ולא במח של דג).

והגדיל לעשות בשו"ת יצחק ירנן (חלק א יו"ד סימן ב) שהביא דברי הבן איש חי (הנ"ל) שכתב שלפי דברי רבינו האר"י גם כבד מטמטם את הלב. והעיר על דבריו דלא הוזכר דבר זה בדברי רבינו האר"י, אלא רבינו האר"י הוסיף על דברי הגמרא שלא רק אכילת לב בהמה גורם לשכחה, אלא גם אכילת לב עוף, אבל מנין להוסיף עוד דברים שלא אמר האר"י. ע"ש.

וטוב עין יראה בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ח סימן ט) שגם דעתו נוטה שאין להימנע מאכילת כבד, ורק הלב ששם מושבו של יצר הרע, יש להימנע מלאוכלו. ואפילו לאותם פוסקים שכתבו שיש להימנע מלאכול כבד, המדובר הוא דווקא כשממלא כריסו מהם, אבל כשאינו ממלא כריסו אלא אוכלו כדי להתחזק ולהבריא את גופו, אין להימנע מלאוכלו. ע"ש.

וגם הלום ראיתי בשו"ת יביע אומר (חלק ב סימן ח) שכתב בשם הרב שלחן מלכים (סימן ג אות יט), שהביא בשם ספר הזכירה שאסור לאכול מוח לב וכבד של בהמה חיה ועוף דקשה לשכחה. וכתב, שנהגו העם להיזהר רק בלב בהמה חיה ועוף, אבל מוח וכבד אוכלים. ע"כ.

וכן כתב בשו"ת אפרקסתא דעניא (חלק א סימן קמד) שאף שיש נזהרים מאכילת המוח, אבל מן הכבד לא ראיתי ולא שמעתי נזהרים, ואדרבה ראיתי צדיקים אבירי הרועים שהיו אוכלים כבד. ע"ש. וכן מוכח מהפרי מגדים (סימן קי ס"ק יג), ומהטורי זהב (סימן קא ס"ק יא). וכן כתב בספר שמירת הגוף והנפש (עמוד מח) דנראה מדברי הפוסקים שאין לחוש לשכחה. וראה בהליכות עולם (ח"ו עמוד קנו).

אכילת זיתים

ו. הרגיל באכילת זיתים, גורם לו הדבר לשכחה [10] **ואין הבדל אם הזיתים חיים, או כבושים, או מבושלים** [11]

10. כדאיתא בהוריות (שם). וכתב רבינו בחיי (פ' וישלח פרק לד): ידוע שכל האילנות יש להן לב כשתחתוך אותן, אבל אילן זית אין לו לב, ואולי מפני זה טבע הפרי שהוא משכח התלמוד ומטמטם הלב, כמו שהזכירו רבותינו ז"ל בזית. ע"כ. ועיין למהרי"ל בחדושי אגדות על הוריות (חלק ד עמוד סא).

וראה במהרש"א בחידושי אגדות (שם) שהקשה, מדוע כשהתורה מזכירה את הזית, מזכירה גם את היוצא ממנו - 'זֵית שמן', ואלו בשאר שבעת המינים הוזכר רק הפרי - חיטה שעורה וכו' ולא היוצא מהם? וביאר, שכל שבעת המינים הם פירות שהשתבחה בהם ארץ ישראל, אבל זית עצמו אינו שבח, ואדרבה הרי הוא משכיח, והשמן היוצא ממנו הוא השבח, שמביא לזיכרון, ולכן הזכירו את השמן. ע"כ.*)

*). א"ה: בשו"ת עטרת פז (כרך א במילואים סימן י), הוסיף להקשות, מדוע נקטה התורה בתמרים לשון דבש. ויישב זאת בדרך דרש, דהנה חזינן בגמרא דכתובות (י:) שיש מעלה טובה וסגולה רבה לתמרים, שהם משביעים ומפנקים את הגוף ומבטלים מחשבה רעה וחולי מעיים ותחתוניות. ע"ש.

אולם לעומת זה מסופר בגמרא תענית (ט:) על עולא שהזדמן לבבל וראה שמוכרים תמרים בזול, וקנה כמות גדולה מהם ואכלם, ובלילה ציערוהו [בשלשול], אמר: מלא צנא דסכינא בזוזא ובבלאי עסקי באורייתא? הרי חזינן מהא דהתמרים מזיקים הם כסכין לגופא. נמצא שאכן סגולתם של התמרים רבה מאוד, והני מילי דוקא היכא שאוכל מהם מעט ובשיעור, אבל כשאוכל מהם הרבה בהפרזה מזיקים הם.

ולפי זה יש לומר בדרך רמז דהיינו טעמא דאפקי רחמנא את התמרים בלשון דבש, לרמוז דעד כאן לא נשתבחה ארץ ישראל בתמרים אלא כל זמן שנוהג בהם כדבש, שעליו אמר שלמה בחכמתו (משלי כה, טז) "דְּבַשׁ מָצָאתָ אֱכֹל דַּיֶּךָּ פֶּן תִּשְׂבָּעֶנּוּ וַהֲקֵאתוֹ", והיינו שיאכל מעט מן הדבש. והכא נמי בתמרים כשאוכל מהם, יאכל מהם במינון הראוי. אבל באופן שמפריז על המידה, לית בהו שבח אלא אזוקי מזקי. והיינו דאפקיה רחמנא בלשון דבש, לרמוז על אכילתו במידה ובמשקל. ע"כ. ודפח"ח.

מהו גדר "הרגיל" בזיתים

כתב הגאון רבי חיים קניבסקי נר"ו בספר הזיכרון (עמוד י) ששיעור "רגיל" הוא אחת לשלושים יום, כדאיתא בברכות (מ.) "הרגיל" בעדשים אחת לשלושים יום, "הרגיל" בחרדל אחת לשלושים יום. ואם כן יותר משלושים יום אינו נקרא "רגיל". ע"כ.

ברם אם קבלה היא נקבל, אבל אם לדין יש תשובה, דאין זה מוכרח ש"רגיל" הוא אחת לשלושים יום, דהנה בברכות (ו:) אמרו "כל הרגיל לבא לבית הכנסת ולא בא יום אחד, הקדוש ברוך הוא משאיל בו", ומיירי שרגיל לבוא בכל יום ולא אחת לשלושים יום.
ובבבא בתרא (ט:) אמרו, שכל הרגיל לעשות צדקה, זוכה שיהיו לו בנים בעלי חכמה, בעלי עושר, בעלי אגדה. וקשה לומר דמיירי אחת לשלושים יום. ובמסכת שבת (כג:) אמרו, שהרגיל בנר, הויין ליה בנים תלמידי חכמים. ומיירי בנר שבת שמדליקו בכל שבוע ולא אחת לשלושים יום.
וכיוצא בזה איתא בפסיקתא זוטרתא (בראשית פרק כז): כשנכנס עשו ליצחק, נכנס עמו גיהנם, כשראה אותה יצחק חרד חרדה גדולה. ויאמר מי ייאפה הכא, יצא בת קול ואמר "הצד ציד", הרגיל לצוד ציד בכל יום, ומי הוא זה, זה עשו. ע"כ. עין רואה ש"רגיל" הוא גם בכל יום, וגם בכל שבוע. ומה שכתב לחלק בספר דרך שיחה (עמוד תקד), אחר המחילה אינו מוכרח. כיעו"ש.
ואחרי כותבי כל זאת, האלהים אינה לידי ספר נחמד למראה הנקרא בשם 'זכר עשה' וראיתי שם (בעמוד שה) שעמד בנידון זה, וכתב בשם הגאון רבי יצחק גויטע בספרו שדה יצחק (ח"ד דף עח) שדקדק מדברי הגמרא דקתני 'הרגיל' בזיתים, ולא קתני 'האוכל' זיתים כמו שקתני האוכל לב והאוכל ממה שאכל עכבר וכיוצא בזה, אפשר שלגבי לב ועכבר אפילו לא אכל אלא פעם אחת משכחים, אבל זיתים דווקא הרגיל בהם בכל יום, גורמים לשכחה, אבל אם אינו רגיל לאכול בכל יום אלא איזה פעם, לא משכחים.
וכן כתב בספר ברורי המידות (עמוד עח), דמדאמרו גבי כולם האוכל לב וכו' וגבי זית ושמן אמרו 'הרגיל', צריך לומר שכח הזכירה הנובע מהשמן הוא דווקא ברגיל ביה, וכן כוח השיכחה שבזיתים פועל רק ברגיל ביה, אבל האוכל באקראי, ליכא חשש שיכחה, והיינו שאינו אוכל כסדר סעודה אחר סעודה זיתים, אלא בדילוג כדי שלא יהיה בגדר 'רגיל'. ע"כ. ומוכח שמי שאינו אוכל בכל יום אלא יום כן ויום לא, אין זה גורם לשכחה. וגם הגאון רבי יוסף משאש בשו"ת מים חיים (או"ח סימן קצ) כתב, שבודאי מה שנהגו העולם לאכול מעט זיתים בתוך הסעודה, ואפילו בכל יום, אין בזה חשש שכחה כלל, כי אין זה נכנס בגדר 'הרגיל בזיתים'.
ויש לצרף לזה מה שכתב הגאון רבי יעקב סופר שליט"א בספרו תורת יעקב (סימן ג) בשם רבינו אברהם פלאג'י זצ"ל בספרו אברהם אזכור (מע' ז אות לו) שכל מה שאמרו שהרגיל בזיתים גורם לשכחה, היינו דווקא זיתים שחורים, אבל לא ירוקים. עיין שם משכ"ב. ואכמ"ל.

לסיכום: אותם הנוהגים לאכול מעט זיתים פעם אחת ביום, רשאים להמשיך במנהגם, ואינם צריכים לחשוש לשכחה, ומכל מקום מהיות טוב, יכוונו בכל פעם שאוכלים, בשם אל אלקים מצפ"ץ.

3. הנה הגאון יעב"ץ במור וקציעה (סימן קע) כתב, שמה שאין נוהגים ליזהר באכילת זיתים אף הנזהרים מדברים המביאים לידי שכחה, נראה לי שעיקר טעמם הוא משום דמשמע להו שלא נאמרו דברי הגמרא אלא באוכלן לחים חיים, וקובע סעודתו עליהן. מה שאין כן זיתים כבושים שאין אוכלים אותן אלא לקינוח, אינם גורמים שכחה. וראיה לדבר שאין חשש בזיתים כבושים, מרבי יוחנן שאכל זית מליח, כדאיתא בברכות (לט:). ע"כ.

ובשו"ת יביע אומר (חלק ב שם) העיר על דבריו וכתב, שאין כל כך ראיה מהגמרא, מפני שדווקא כשרגיל לאכול זיתים אמרו שגורם לשכחה, אבל לאכול באקראי ודאי שאין חשש, ואם כן יש לומר שאין הבדל בין זית כבוש לזית חי, ומה שאכל רבי יוחנן זיתים, היינו משום שלא היה רגיל באכילתם, ולכן לא חשש שיגרמו לו לשכחה.

ועוד בה, דהנה מבואר בשער המצות לרבינו האר"י (ר"פ ואתחנן), שיש דברים הגורמים שכחה לאוכלם כגון הזיתים וכיוצא בהם, ואין זה אלא במי שאוכלם בלא כוונה כעם הארץ, אך כל מי שמכוין באכילתו, אדרבא נותנים בו זכירה. וכן כתב בנגיד ומצוה, שיכוין בשמות "אל אלקים מצפץ" שעולים כמנין 'זית'. ואם כן אפשר שרבי יוחנן היה מכוון בכוונות הללו, ולכן היה אוכל זיתים. ע"ש. וראה עוד לגאון רבי חיים קניבסקי בקונטרס הזיכרון (אות יא), שגם כן מסיק שאין חילוק בין זיתים כבושים ומלוחים, לזיתים חיים.

ז. האוכל זיתים, ומכוון בשעת אכילתו בשמות הקודש "אל אלהים מצפץ" [בגמטריה 'זית'], לא רק שאינו בא לידי שכחה, אלא גם זוכה לזיכרון [12]

וראוי שישפוך על הזיתים שמן זית, ובנוסף לכך, יכוון בשעת אכילתו את הכוונה הנזכרת למעלה [13]

12. כנזכר בהערה הקודמת בשם רבינו האר"י ז"ל. וראה בשו"ת אפרקסתא דעניא (חלק ד סימן שפה) שכתב לדייק מדברי האר"י ז"ל שהובא במגן אברהם (סימן קע ס"ק יט), שיש כוונות שמועילות גם לשאר דברים הגורמים לשכחה, והם ידועים ליודעי חן. כיעו"ש. וראה מה שכתב הרה"ג רבי יעקב עדס נר"ו בספרו בשער הכוונות (עמוד רכ).

13. כן כתב הגאון רבי חיים זוננפלד בשו"ת שלמת חיים (סימן תקא), שבנוסף לכונת השמות הנ"ל, יוסיף על הזיתים שמן זית, ויאכל אותם עם השמן, ובזה תועיל הכוונה. ע"כ.

ובספר הזכרון (אות יא) כתב הגר"ח קניבסקי שיש אנשים שרגילים לאכול זיתים ביחד עם שמן זית משום דאיתא בהוריות (יג:): אמר רבי יוחנן, כשם שהזית משכח לימוד של שבעים שנה, כך שמן זית משיב לימוד של שבעים שנה. ואינו נראה לי, דפשיטא שאין כל האדם שוים, ומי שמוחו וזכרונו וכשרונו חזקים, בודאי הדברים הטובים לזכרון יועילו להם הרבה, והדברים המזיקין לא יזיקו להם כל כך, ולהיפך מי שכחו וזכרונו חלשים, הדברים המזיקים יזיקוהו הרבה והמועילים לא יועילוהו רק קצת לפי ערך זכורנו, ואם כן אפשר שהזיתים יזיקו הרבה יותר ממה שהשמן יועיל. ע"כ.

וראיתי לגאון רבי יעקב עדס שליט"א בראש ספר זכר עשה (עמוד י) ששמע מאחד המקורבים של הגרש"ז אוירבעך זצ"ל שבלויה של הגר"מ שולמן ראה הקהילות יעקב (הסטייפלר) שאין לרב אוירבעך כיצד לנסוע, וקרא לו להכנס לרכב שבו נסע, ויש הרב אוירבעך ליד רבי חיים קנייבסקי ואמר לו שהיה רגיל בעבר לאכול זיתים על ידי טיבול בשמן כדעת המקילים, ואחרי שראה בספרו (שם) את טענותיו להחמיר בזה, שינה ממנהגו והפסיק לאוכלם.

ובאחרית ימיו של הרב אוירבעך, היה הרבה דברים שקשה לו לאוכלם, ולכן נאלץ לחזור ולהקל לאכול זיתים על ידי טיבול בשמן, וכשחזר למנהגו, שלח שליח לגר"ח קניבסקי שיספר לו שמכאן ואיליך אינו יכול להחמיר בזה, והודיעו זאת כדי שלא יחשוב שממשיך להחמיר על עצמו. ע"כ. ועל כן כתבנו שבנוסף לשמן זית, יכוון בשמות הקודש ויועיל לו. ועיין בשו"ת מעדני מלכים (חלק א סימן מ אות ה).

מים מרובים

ח. שתיית מים מרובים גורמת לשכחה, ואכילת פת במלח מועילה לזכירה [14]

14. פירוש היעב"ץ לאבות (פרק ו משנה ד). וראה בספר ראשית חכמה (שער הקדושה פרק ז), ששתיית מים מרובים מרבה שינה לפי הטבע, ובפרט מי שישתה מים בהשכמה תרבה עליו שינה, ולכן מי שירצה לקום בחצות לילה צריך להימנע משתייה מרובה וכו'. ואפשר שלזה כוונו רבותינו ז"ל באומרם "ומים במשורה תשתה". ע"ש.

והן אמת שלפי דעת הרופאים יש להרבות בשתית מים, כדי למנוע התייבשות וכאבי ראש בפרט בימי הקיץ החמים, ועל כן יש לשתות לפחות שני ליטר מים ביום. מכל

מקום יקפיד לא לשתות כוס אחר כוס בבת אחת, אלא ישתה כוסות אלו בהפסק זמן בין אחד לשני, כדי שלא יגרם לו שכחה ותרדמה.
ושוב ראיתי בספר ארחות רבינו הקהילות יעקב (ח"ה עמוד רג) שכתב, שכאשר אמרו לרבינו הסטיפלר ששתיית מים מרובים קשה לשכחה, אמר הרב, שהוא רגיל כל פעם שיש לו חלישות הלב ודרוש לו לקחת משהו, ניגש לברז ושותה מים, ורגיל לשתות הרבה מים ולא הפסיק מהרגלו גם בזקנותו. ואומרים בני ביתו שזקנים אוהבים לשתות בעיקר מים חמים, אומנם הרב היה שותה מים קרים.

אכילת ראש הלחם

ט. יש אומרים שצריך להימנע מלאכול את הקצוות (הראש) של הלחם או החלה, כיון שזה גורם לשכחה. [אך לא יזרקוהו, אלא יתנוהו לנשים שיואכלו אותו] [15]

15. הנה בספר דולה ומשקה (עמוד שסב) כתב בשם הגאון רבי חיים קנייבסקי שליט"א שאמר, שאין מקור לשמוע זו שאמרו שהאוכל מראש הלחם גורם לשכחה, ולאו מילתא פסיקתא היא.
אומנם בשו"ת מנחת יצחק (חלק ט סימן ח) נשאל אודות מה שאומרים שאין לאכול מקצה האחרון של פת לחם, משום שקשה לשכחה, האם יש מקור לזה בש"ס או שאר ספרים. והשיב: אינני יודע מקור לזה, אבל גם אני נוהג כן מעולם, מהטעם דאיתא בירושלמי, שצריכים למיחש למה שהבריות חוששים. ובתשובת הרשב"א (חלק א סימן ט) כתב, שכל דבר שיש קבלה ביד זקנים וזקנות, לא נסתר קבלתם, רק אחר הקיום שאינו באפשר חלילה. ואם כן יש לומר שהוא הדין בנוגע לחשש שכחה. ע"כ. תא חזי מאן גברא רבה דקא מסהיד עליה שהוא עצמו נוהג שלא לאכול קצוות הלחם. וכיוצא בזה כתב בשו"ת באר משה ().
והן עתה הראוני בספר טעמי המנהגים (עמוד עז בהערה), שנוהגים שהפת שיש לו קצה אחד או שני קצוות, חותכים מעט מהקצוות כדי לבטל כח החיצוניים הנאחזים שם, ורמז לזה, כל ערל לא יאכל בו. ע"כ.
וראה בשו"ת משנה הלכות (חלק יא סימן קמח) שביאר, שמה שרגילים לומר שקצה הלחם גורם לשכחה, אולי יש לומר דהנה אמרו בגמרא "המאריך על שלחנו מאריכים לו ימיו ושנותיו", וטעם הדבר, כדי שאם יבוא עני יתן לו לאכול. וכן כתב רש"י, שצריך לשייר כדי שיהא מזומן לעני אם יבא. ואם כן, האוכל ולא שייר כלום, הרי שכח מהעני שיוכל לבא ולא הניח לו, ואם כן הוא מדה כנגד מדה, שהאוכל הקצה ושכח מהעני קשה לשכחה, שהוא העונש על ששכח מהעני. ע"כ. ויש להשיב על טעם זה.

שני מלבושים יחד

י. יש להיזהר שלא ללבוש שני בגדים ביחד כגון גופיה וחולצה, וכן כובע וכיפה, מפני שדבר זה גורם לשכחה [16]

אולם לפשוט שני בגדים ביחד, יש אומרים שאין בזה חשש לשכחה, והמיקל בזה, יש לו על מה לסמוך [17]

16. כן כתבו הגאון רבינו זלמן בשלחן ערוך שלו (או"ח סימן ב סעיף ג), והמשנה ברורה (סימן ב ס"ק ב), ומקור הדברים מדברי האר"י ז"ל בשער הכוונות.

והוסיף הרב כף החיים (שם אות ו), שיש להקפיד גם בלבישת כיפה וכובע ביחד, וכן כתב בספר רוח חיים פלאג'י (סימן ב אות א), וכן כתב הרה"ג רבי חיים סימן טוב שליט"א בספר נתיבות החיים (חלק א עמוד כד) שלא יפה עושים המשימים הכיפה בתוך הכובע, ומניחים אותם בבת אחת על הראש, כי זה גורם לשכחה.

ועל כל פנים, מותר ללבוש כובע ביחד עם הנילון המגן מהגשם שעליו, משום שהנילון בטל לגבי הכובע, כמבואר בשו"ת אמרי המזג (סימן נה), וכן כתב בשו"ת דברי שלום (ח"ב סימן ל), והו"ד בספר מנחת אהרון (ח"ב סימן ה). וראה עוד בשו"ת רבבות אפרים (חלק א סימן ד).

17. בספר הזיכרון (עמוד יג) כתב בשם הגהות אורחות חיים לבעל ה"תפארת ישראל" שהקל בזה, וכן משמע בספר יוסף אומץ (סימן רא). וגם בשו"ת עולת יצחק (חלק ב סימן ב) ובשו"ת יצחק ירנן (חלק ג סימן א) כתבו שאין להקפיד בזה. ע"ש.

אולם בספר שלחן הטהור (או"ח סימן ב) כתב, שגם להסירם יחד יש חשש. ע"ש. וכן כתב בספר לימוד התורה (עמוד 131) בשם שו"ת שבט הקהתי (חלק א סימן ז), ושו"ת שרגא המאיר (חלק ד סימן פז), ושו"ת יין הטוב (סימן יא).

ונראה שהמיקל בדברים אלו, אין מזניחין אותו, דהנה מבואר בשו"ת יביע אומר חלק א (יו"ד סימן ט, אות ח), דאף על גב שבעניני סכנה מחמירים יותר מדברים שיש בהם חשש איסור, הני מילי בסכנה טבעית, אבל בסכנה סגולית לא. ע"ש. ומאחר שבנידון דידן הוא דבר סגולי, אין למחות ביד המקלים בזה. ובלאו הכי כבר כתב בספר חסידים (סימן תתרח), שאינו חייב עד שישב ויסירם מלבו, והכא אינו יושב ומסירם בידים, ולכן רשאי להקל בזה בשעת הדחק.

ספר פתוח

יא. אדם שעוסק בתורה, והוצרך לצאת באמצע לימודו לאיזה ענין, לא ישאיר את הספר שלומד בו פתוח, מפני שיש בזה בזיון לספרי הקודש, וגם גורם לעצמו לשכוח את לִמודו [18]

ואם מונחים לפניו כמה ספרים, וקשה לו לסגור את כולם מפני שחושש שיגרם לו על ידי כך ביטול תורה, יפרוס מפה או טלית על הספרים, והרי זה כאילו סגר אותם [19]

18. במסכת עירובין (צז: צח.) מבואר, שאין להשאיר כתבי הקודש מגולים משום שיש בזה בזיון, ולכן אם אי אפשר לסוגרם, יש לכסותם על ידי בגד. ע"ש. וכן כתב הבית חדש (יו"ד סימן רעז) בשם הירושלמי. ע"ש.

וכתב השפתי כהן (שם ס"ק א), שידוע לחכמי האמת, שיש מלאך אחד הנקרא ש"ד, והוא שומר דפין (ראשי תיבות שד) על מי שמניח ספר פתוח ויוצא, שמשכח תלמודו. ע"כ.*)

*). דרך אגב, בספר טעמי המנהגים (עמוד תקנט) כתב: מעשה בסופר שכתב בלילה, וסיים ועמד בפסוק "ושעירים ירקדו שם". כשעמד קודם שהאיר היום כדי לכתוב עוד, מצא שד אחד יושב על כסא, ואמר לו: תדע לך שאני הוא אתו שד הנקרא 'שומר דפים' ובאתי להזיקך, אלא שנשאתי פניך, מאחר ושמעתי עליך במתיבתא שאין לי רשות להזיקך, ומכאן והלאה תקבל על עצמך שלא לעשות כן. ע"כ.

וראה בשו"ת משנה הלכות (חלק יב סימן רה) שנשאל בדבר מה שרגילים העולם לומר, שהמניח ספר פתוח משכח תלמודו, אם יש לזה איזה מקור, או שהוא רק כדי לאיים שלא להניח הספר פתוח. וכתב שמה שאומרים העולם, אינו רק סתם אמירה, אלא הכל יש לו מקור ויש להתחשב בזה מאד, כמבואר בש"ך. ע"כ.

והגאון רבי חיים זוננפלד בשו"ת שלמת חיים (סימן תקסח) נשאל בדבר מה שאנשים מניחים איזה דבר על הספר כדי לכסותו, אבל אינו מספיק לכסות את כל הספר, האם הדבר מועיל. והשיב, שאפשר ללמד זכות כשעושים כן לשעה קלה, משום שיש היכר ולא נקרא בזיון, ובכל זאת היותר טוב לסגור הספר לגמרי. ע"ש. וכל החס על תורתו שלא תשתכח, יש לו להקפיד בדבר זה.

19. כן כתב הראב"ן (עירובין שם), שאין להניח ספר פתוח, אלא אם כן מניח עליו בגד שלא יהיה מוטל בביזיון. ע"כ. וראה למהר"ם חגיז ז"ל בספר משנת חכמים (סימן רי) שכתב: שמעתי שהגאון בעל כנסת הגדולה ז"ל היה לו וילון מְמשי, וכשהיה פוסק מתלמוד תורה, היה פורס אותו וילון על הספרים, כי היה קשה לו לפי מלאכתו לחזור לפתוח כל הספרים שהיו צריכים להיות נפתחים לפניו. ע"כ.

וכן תחזה בשו"ת משנה הלכות (חלק יב סימן רז) שנשאל מתלמידו אודות מה שראה שנוהג כשמניח ספר פתוח ויוצא, פורס עליו בגד, ותמה מדוע נוהג כן. והשיב לו, שמבואר בבית חדש שיש ללמוד מהירושלמי שלא ילך אדם לחוץ ויניח הספר פתוח אם

אין עליו מפה. ולכן כשאני יוצא לרגע או כיוצא בזה, ואיני רוצה לסגור הספר, הנני מניח עליו בגד כדי שלא יהיה פתוח. וגם בקריאת התורה בין גברא לגברא, מכסים התורה. ע"ש. וראה בשו"ת רבבות אפרים (חלק א סימן קיט).

וכתב בספר שמירת הגוף והנפש (עמוד רעד) בשם הבית ברוך, שאדם שאינו רוצה להשאיר ספר פתוח, ומשום כך מדפדף כמה דפים למקום אחר שאינו לומד בו כעת, לא הועיל כלום בזה, מפני שיש השערה גדולה לומר שהשכחה היא עונש על מה שהשאיר את הספר פתוח וגרם בזיון לספר, ואם כן אין הבדל אם פתוח במקום שלומד או במקום אחר.

להניח כובע על הספר

כתב בספר גם אני אודך חלק ב (עמוד קמב) בשם הגאון רבי אביגדור נבנצל שליט"א, שמותר לכסות ספר פתוח על ידי שיניח עליו כובע או חליפה, כי על ידי זה הספר מכוסה, ואין זה נחשב לבזיון.

ספר שנקרעה כריכתו

בשו"ת שערי יושר (חלק ג סימן יח) להרה"ג רבי אשר חנניה נר"ו, נשאל אודות ספר שהכריכה וההתחלה שלו קרועים, ונמצא שתמיד הספר פתוח, האם צריך לכסותו. והשיב, שמהטעם שכתב הש"ך שהמניח ספר פתוח ויוצא משכח תלמודו, אין חשש בנידון דידן, כיון שלא למד באותו מקום והניחו פתוח, אלא כך הוא צורת הספר. אבל משום כבוד הספר שלא יראה קרוי, ראוי לכסותו באיזה בגד או לכורכו באיזו כריכה.

יב. יש אומרים שכל הקפֵּידה שלא להניח ספר פתוח, זה דווקא כשהולך ומשאיר את הספר פתוח לזמן רב, כגון שיוצא מפתח ביתו וכדומה, אבל כשהולך להתפנות או שהולך לחדר אחר כדי להביא ספר וכדומה, מותר להשאיר הספר פתוח [20]

ויש מחמירים שלא להשאיר ספר פתוח אפילו לזמן קצר [21] **ומי שיכול להחמיר ולסגור תמיד את הספרים או לכסותם [באופן שלא יגרם לו ביטול תורה], תבוא עליו ברכת טוב** [22]

20. בספר ערוך השולחן (סימן רעז ס"ב) כתב, שיש ליזהר שלא להניח ספר פתוח ולצאת, ואפילו גמרות ופוסקים הנדפסים, דבזיון הוא, וגם גורם לשכחה. ולכן או יסגרם שלא יהיו פתוחים, או יכסה עליהם בגד, וכן המנהג ליזהר בזה. ונראה לי שיש להקפיד בזה דווקא כשיוצא לרחוב, אבל הנכנס מחדר לחדר, או אפילו לחצר ולרחוב לא לזמן ארוך, אין חשש בזה. ע"כ.

וכתב בספר גנזי הקודש (עמוד לח), ששמע מהגאון רבי נסים קרליץ שאפשר להקל כהערוך השלחן. ע"ש. וכן ראיתי בשו"ת רבבות אפרים (ח"ד סימן ריג), בשם הגאון רבי יצחק זילברשטיין שכתב לסמוך על דברי הערוך השלחן הנ"ל. ע"ש. וכן כתב בשו"ת אבני ישפה (ח"א סימן רב) והוסיף שגם אם יוצא לאכול כדי שיהיה לו כח להמשיך ללמוד, מותר.

והן עתה ראיתי בשו"ת שיח יצחק (וייס סימן כה), שבתחילה הביא דברי הגאון מהר"ם חגיז בספרו משנת חכמים (סימן רי) שבכלל כבוד התורה הוא ליזהר שאם הוא קורא והוצרך להפסיק, שיסגור הספר או יכסנו, שאם יניח אותו מגולה, שמא יפול עליו מום או איזה לכלוך, ולא יהפוך אותו על פניו, כי הוא דרך ביזוי לספר. ועיין בספר יד שאול (יו"ד סימן רעז) שכתב, שאף בספרים הנדפסים צריך להיזהר שלא להשאירם פתוחים. אמנם נראה, דזה דווקא במניח ספר פתוח והולך לעסקיו, ואין דעתו לחזור תיכף, אבל אם בעת לימודו צריך לילך לצרכו לנקביו או לדבר עם אחד בחדר אחר, אין צריך לסגור הספרים, שלפעמים ג' או ד' ספרים נפתחים, ויהיה לו ביטול רב אם יצטרך לסגור ולפתוח אותם בכל פעם, וכבר החמירו בביטול בית המדרש שאין אומרים אסותא מפני ביטול בית המדרש, ולכן אין צריך לסגור הספר, וכן אני נוהג לפעמים. ע"כ.

וכעת ראיתי להרה"ג מאיר שמואלי נר"ו בספרו שמירת כבוד הספרים (עמוד רפא) שהביא שבספר 'רבי משה פיינשטיין' (דף 58) מסופר על הרב ז"ל, שכאשר היה קם מלימודו כדי לאכול ארוחת צהרים, היה משאיר את הגמרא פתוחה, וטען שמכיון שהוא עומד לחזור ללמוד מיד כשיסיים את ארוחתו, הרי זה נחשב שהוא עוסק עדיין בלימודו. ועוד כתב, שהגאון רבי יצחק יוסף שליט"א סיפר לו שאביו מרן שליט"א נוהג להשאיר את הספרים פתוחים אף בלילה כשהולך לישון, מכיון שלמחרת מיד לאחר התפילה הוא ניגש ללמוד בהם, והדבר יגרום לביטול תורה אם יצטרך לפתוח כל ספר, ורק פעמים בודדות סוגר את הספרים.

21. הנה אף שהערוך השלחן והשיח יצחק ועוד פוסקים צידדו להקל להשאיר ספר פתוח כשיוצא לזמן קצר כנזכר לעיל, מכל מקום סיים הרב שיח יצחק (שם) ששמע שהגאון בעל אורים ותומים היה מניח תמיד פתוח הספרים בבית ישיבתו, וכשהגיע עת האוכל והלך לו, היה פורס מפה עליהם, וכן נכון לעשות, ואשרי הנזהר בכבוד הספרים. וראה בספר ראשית חכמה (שער היראה פרק טז), שכתב גם כן שיש לכסות הספרים בעת שמפסיק מלימודו, שמא יפול מים או שאר דברים ויתלכלכו הספרים חס ושלום.

ע"כ. ומשמע שאפילו כשפוסק לזמן קצר, יש לעשות כן. וכן דעת כף החיים פלאג'י (סימן כ אות יא), שאפילו לזמן קצר אין להשאיר ספר פתוח.
וגם בשו"ת ישכיל עבדי חלק ה (יו"ד סימן נו) נטה להחמיר בזה, שלפי מה שכתב השפתי כהן שיש ש"ד שממונה להשכיח מהאדם את תלמודו, אם כן פשוט שאותו ש"ד ממתין להזדמנות כדי לשכח את לימודו של האדם, ותיכף שיראה אדם שמשאיר ספר פתוח אפילו לרגע קט, הרי הוא משכיח לו תלמודו, ולכן יש להיזהר שלא להשאיר ספר פתוח כלל. ע"ש.
22. שאם יגרם לו בכך ביטול תורה [כגון שלומד בכמה ספרים, ויצטרך לבזבז זמן כדי לסגור את כולם ולאחר מכן לפתוח אותם שנית], יתכן שאין להחמיר בזה וכמו שכתב בשו"ת שיח יצחק (סימן כה), ובפרט שדעת רבים ושלמים להקל בזה כשהולך לזמן קצר, וכבר הזכרנו לעיל שמרן רבינו עובדיה יוסף שליט"א מקל בזה אפילו כשהולך לזמן מרובה, משום חשש ביטול תורה.
ועל כל פנים ראוי ונכון שיפרוס מפה על הספרים, ובזה ינצל גם מביטול תורה, וגם ישמור על קדושת הספרים. וראה בספר יפה ללב (יו"ד סימן רעז אות ג) ששמע על הגאון הרשב"ץ, שמה שזכה לחבר ספר גדול הנקרא שו"ת התשב"ץ בדפוס נאה וכריכה נאה שאין כמוה, מפני שהיה נזהר לפרוס מפה נאה ויפה על הספרים שהיו פתוחים לפניו ללמוד. ע"כ. ואשרי האיש אשר ל'ו הלך בדרך זו.
יג. גם מי שכותב דברי תורה במחברת, אין לו להשאירה פתוחה ולצאת, אלא יסגור אותה ויצא. אולם דף שרשום בו דברי תורה, אין צריך לכסותו [23]
23. ספר שמירת כבוד הספרים (עמוד רעח) בשם הגאון רבי נסים קרליץ שליט"א.

תפירת בגד שעליו

יד. אדם שלבש בגד, והתברר לו שהבגד קרוע או שחסר לו כפתור, יש להיזהר שלא יתפור הבגד או הכפתור בעודו לבוש בבגד, מפני שדבר זה גורם לשכחה.
ועל כן, יש לפשוט את הבגד ולאחר מכן לתופרו, או שיניח בפיו חוט תפירה, וילעסנו קצת בשעה שתופר את הכפתור או הבגד שעליו, או שיניח קיסם בפיו בשעת התפירה [24]
24. כן כתב בספר הזכרון (עמוד יג) בשם החופת אליהו, והמחזור ויטרי ועוד. כיעו"ש. וכן כתבו עוד ספרים. ואף ששם מדובר לגבי תפירת בגד, ולא בתפירת כפתור, יתכן שאין לחלק בניהם, שהרי כפתור בכלל בגד הוא כמבואר בשו"ת יביע אומר חלק ז (או"ח סימן לז אות ד). וי"ל. ועיין בשו"ת ודרשת וחקרת (ח"ב סימן יט).

כתב שעל הקבר

טו. ההולך לבית הקברות וקורא את הכתב שרשום על גבי המצבות, הרי זה גורם לשכחה [25] **ואין הבדל אם קורא בפה או קורא בהרהור** [26] **אולם כל זה דווקא כשהאותיות בולטות, אבל אם האותיות שקועות, מותר לקרותן, ואין בזה שום חשש. ולכן יקפידו לעשות את הכתב שעל המצבה שוקע ולא בולט** [27]

25. מסכת הוריות (יג:), וכן כתב להלכה המשנה ברורה (סימן ב ס"ק ב).

26. כמבואר בשו"ת בצל החכמה (חלק ה סימן כ), ובשו"ת רביד הזהב (חלק א יו"ד סימן יב). ע"ש. וכן כתב בספר שיח השדה (ס' הזכרון עמוד יג), והוכיח זאת מהמשנה בשבת "לא יקרא לאור הנר", ומבואר בשלחן ערוך (סימן ער"ה סעיף א), שאפילו אינו מוציא מפיו, אסור לקרוא לאור הנר, ומוכח שלשון קריאה שייך גם על עיון במחשבה בלבד. וכיוצא בזה אמרו בפרק חלק "הקורא בספרים חיצונים אין לו חלק לעולם הבא", וכתב הרמב"ם דאפילו בהרהור אסור. ע"ש.

27. קצור שולחן ערוך (סימן קכח), וכן כתב כתב בספר נגיד ומצוה והובאו דבריו בשו"ת בצל החכמה (שם), וכתב להזהיר שאותם העושים כתב בולט על המצבה, הרי הם נותנים בכך מכשול לאנשים, ויש בזה חשש איסור לפני עור. ע"ש. ועיין בשו"ת חוט השני (סימן ט), ובשו"ת אפרקסתא דעניא (חלק א סימן קצט). וראה בשיח השדה (שם), שהסתפק האם מותר לקרוא כתב שאינו שוקע ואינו בולט. והניח בצריך עיון.

ניגוב הידים בבגדים

טז. הנוטל ידיו, לא ינגבם בבגדיו, מפני שגורם לשכחה [28] **אומנם אם לא נטל ידיו, אלא רחץ אותם מלכלוך ומזוהמה, יש אומרים שרשאי לנגבם בבגדיו ללא שום חשש** [29] **והמחמיר שלא לנגבם כלל בבגדיו תבוא עליו הברכה.**

28. כתב התשב"ץ קטן (סימן רפז): אין לנגב ידיו בחלוקו וגם לא להניחם תחת מראשותיו, לפי שהוא קשה לשכחה. וכן כתב הבן איש חי (שנה א שמיני אות ח). וכן תחזה בספר ערוך השולחן (סימן קנח סעיף יז), שכתב: לא ינגב ידיו בחלוקו או בבגדו שקשה לשכחה. ע"כ.

29. הנה בספר פתח הדביר (סימן רס אות ב) כתב, שבכל ניגוב צריך להיזהר שלא ינגב בבגדיו, ועל כן כשמנגב ידיו מרחיצת פניו ידיו ורגליו, לא ינגב בחלוקו ולא בשאר בגדים. ואפשר דלזה כיון רבינו חיים ויטל שביאר מנהגו של האריז"ל שהיה מנגב ידיו במטפחת, דמאי אתא לאשמועינן ומאי נפקא מינה אם לאפוקי חלוקו. עכ"ד.

ומבואר מדבריו שאין לנגב בשום אופן את ידיו בבגדיו, ולא דווקא לאחר שנטל ידיו לאכילה וכדומה. וכן תחזה בשו"ת רבבות אפרים (חלק א סימן קכו) דמשמע שיש להחמיר בזה גם כששוטף ידיו מהטינוף וכדומה. כיעו"ש.

אולם בספר ילקוט יוסף (חלק ג עמוד כו) כתב, שיש בזה ספק ספיקא להקל, דשמא לא אמרו שגורם לשכחה אלא דווקא כשמנגב בחלוקו אבל לא בשאר בגדיו [כמו שהסתפק הפרי מגדים (שם אות יז)], ושמא לא אמרו זאת אלא בנטילת ידים ולא בסתם מים שעל ידו. ואדרבה יש לדייק שכל הקפידא היא דווקא בנטילת ידים, שהרי הפוסקים הביאו דין זה בהלכות נטילת ידים. ע"ש.

ועל כן אף על פי שהמיקל בזה יש לו על מה לסמוך, מכל מקום מאחר והרב פתח הדביר הורה להחמיר ראוי ונכון להחמיר בזה.

ועיין בשו"ת רבבות אפרים (שם) שכתב, שכל הקפידא היא דווקא כשהחלוק עליו, אבל אם אינו עליו יכול לנגב בו ידיו, וסיים שמכל מקום יש לעיין עוד בזה. ע"ש. ומסתימת דברי הפוסקים שהזכרנו בהערה הקודמת לכאורה משמע שאין הבדל אם החלוק עליו או לא.

לעבור בין שתי נשים

יז. יש להיזהר שלא לעבור בין שתי נשים, וכן לא תעבור אשה בין שני גברים, כיון שגורם לשכחה [ומלבד זה עלול הדבר לגרום לסכנה חס ושלום] [29]

29. מסכת הוריות (שם). וראה בתורה תמימה (במדבר פרק כג אות ט) שכתב לבאר טעם הדבר. ע"ש. וכתב בשו"ת שלמת חיים (חלק ב סימן לה) שמי שיודע מדברי חז"ל הללו ואינו נזהר בהם, מותר לקוראו עברייין כדאיתא במסכת שבת (מ.).

אומנם כתב רבינו יוסף חיים בספר בן איש חי שנה ב' (פרשת פינחס אות יז), שכל זה דווקא אם מכוונים יחד אחד מול השני, וגם אין בין שתי הנשים שיעור של ארבע אמות. ע"ש.

וכתוב בספר 'הנהגות צדיקים' בשם רבי משה מקאזניץ, שאין הבדל בזה בין נשים נשואות לנשים בתולות. ע"כ. וכן בספר ארחות רבנו הקהילות יעקב (חלק א עמוד קצז) כתב שהסטיפלר היה נזהר מאוד שלא לעבור גם בין שתי ילדות קטנות כשהולך לבית המדרש והילדות משחקות על הכביש, נזהר מלעבור ביניהן והולך בצדדים. ע"כ.

אומנם בספר שיח השדה (קו' הזכרון עמוד יב) כתב בשם החזון איש, שאפשר שבילדות קטנות אין להקפיד, שקטנה לאו בכלל אשה היא (יבמות סא:). וכן כתב בשו"ת שבט הקהתי חלק ב (סימן שכה).

ובשו"ת רבבות אפרים (ח"ח סימן רצא) נשאל, האם איש שהולך עם אשתו ברחוב יש לו בעיה לעבור באופן שיש אשה מהצד השני כדין העובר בין שתי נשים או לא. והשיב שמסתבר שאין בעיה, מפני שבגמרא אמרו סתם שתי נשים, ומשמע שאין אשתו בכלל זה, ועל כל פנים טוב להקפיד גם בזה. ע"כ.*)

*). אמר המחבר: לכאורה יש לדחות דבריו על פי מה שכתב הגאון מוילנא ליישב, מדוע הזמינה אסתר המלכה את המן למשתה ביחד עם אחשורוש, וביאר על פי מה שאמרו במסכת פסחים (קיא.): שני אנשים שעברה בין שניהם אשה נדה, אם בתחילת ימי נדתה, היא הורגת אחד מהם, ואם בסוף נדתה היא - מריבה עושה ביניהן. והנה אמרו חז"ל (מגילה טו.) על הפסוק "ותתחלחל המלכה מאוד" מלמד שפרסה נדה. ולכן עלה על דעתה להזמין את אחשורוש והמן ביחד, והיא תעבור בין שניהם, ומכיון שהיא בתחילת ימי נדתה יהרג אחד מהם. ואיתא בתענית (כט.) שאם גזרו גזירה ומת אחד מגדולי המלכות, הגזרה מתבטלת. והו"ד בחזון עובדיה פורים (עמוד שג). ומשמע שאף שאסתר היתה אשתו של אחשורוש, בכל זאת השפיעה הדבר ונהרג המן. אולם יש לדחות דאין אישות לגוי, והרי היא חשובה כפנויה.

ובספר לב אליהו (בראשית עמוד כז) מסופר על הגאון הצדיק רבי אליהו לופיאן זיע"א, שדקדק מאוד שלא לעבור בין שתי נשים, ואפילו כשהלך ברחוב. ולעיתים היו נערות משחקות שם, והיה מסמן להן במקלו שיזוזו לצד אחר.

בענין - לא תעבור אשה בן שני גברים

הנה בגמרא בפסחים (קיא.) תנו רבנן: שלושה אין ממצעין ולא מתמצעין, ואלו הן: הכלב והדקל והאשה. ופירש רש"י: אין ממצעין - לא יעברו בין שני אנשים. ואין מתמצעין - לא יעבור איש אחד בין שני כלבים, ולא בין שתי נשים, ולא בין שתי דקלים. ועוד אמרו שם: שני אנשים שעברה בניהם אשה נדה, אם בתחילת נדתה היא – הורגת אחד מהן, ואם סוף נדתה היא - מריבה עושה ביניהן.

ובספר פאר הדור (חלק ד) מסופר שפעם באה אשה אחת לפני רבינו החזון איש זצ"ל ואמרה לו שקשה לה להיזהר שלא לעבור בין שני אנשים. ואמר לה החזון איש: "וכי בתוך האש היית נכנסת"?

וראה זה חדש בספר בן יהוידע (שם) שכתב לבאר, שאם באותה שעה שהאשה עוברת בין שני הגברים, נזדמן שם איזה מזיק מן השדים, אז אותו מזיק יזיק את אחד מאלו. אבל אם לא נמצא באותה שעה מזיק שעומד שם, לא יהיה מזה נזק לאף אחד. מיהו דע, כי הדבר פשוט שכל הדברים האלו לא נאמרו אלא בזמן קדמון שהיו השדים והמזיקין

מצויים הרבה, והיו מינים ממינים שונים, ועתה נחלשה הסטרא אחרא ונתמעטו אלו גם כן, ורק לכתחילה טוב לחוש ליזהר בזה. ע"כ דב"ק.

יח. מי שמוכרח לעבור בין שתי נשים ואין לו דרך אחרת ללכת, יחזיק בידו איזה חפץ כגון עט או שעון וכדומה ויעבור [30]

30. שיח השדה (ספר הזכרון עמוד יב), והוסיף, שאם אין לו שום חפץ, יאחז בפיאות שבראשו [או בזקנו], ועיין עוד בשו"ת ויברך דוד (ח"ב סימן קכב), ובמה שכתב בספר זכר עשה (עמוד שעח).

יט. גם כאשר הנשים יושבות אחת כנגד השניה, יש להמנע מלעבור ביניהם. ולכן אם עולה לאוטובוס, ובשני צידי המעבר יושבות נשים, יחזיק בידו איזה חפץ ויעבור [31]

31. הנה בגמרא (שם) לא חילקו בין נשים עומדות לבין יושבות, ומשמע שבכל מקרה יש להמנע מלעבור בניהן. וכן מדוקדק מדברי הבן איש חי (פ' פנחס אות יז) שכתב, שאם אשה אחת יושבת על האצטבה והשניה בקרקע למטה מגובה האצטבה, לית לן בה. ע"כ. ומוכח שאם יושבים בשווה כמו באוטובוס, יש להקפיד שלא לעבור בניהם. וכן ראיתי בשו"ת חמדת אברהם (חלק ג סימן לג) שנשאל אודות מקום שמתקיים בו שיעור תורה לנשים, והרב צריך לעבור באמצע בין השלחנות כדי להגיע למקומו על מנת למסור את השיעור, האם מותר לעבור בין הנשים כשהן יושבות או לא. והעלה שאין הבדל בין יושבות לעומדות, ולכן יאחוז חפץ בידו ויעבור. וכן כתב בשו"ת וישב משה (סימן עג).

ועל כל פנים כתבנו הלכה זו בלשון 'יש להמנע', משום שבספר שלהי דקייטא (סימן מז) דן אם מותר לעבור בין שתי נשים היושבות אחת בצד השניה באוטובוס, והביא תשובת הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א שאין קפידא בזה, ויכול לעבור, משום שבגמרא (פסחים קיא.) אמרו: שאין מתמצעין בין שתי נשים, ודווקא כשעומדות מיקרו מתמצעין. וכן פסק הגאון רבי פנחס שיינברג שליט"א. ע"ש. ומאחר שיש אפשרות לאחוז חפץ בידו ולעבור בין שתי נשים, ראוי שיעשה כן גם כשעובר בין שתי נשים, וינצל מחשש סכנה.

כעס וגאוה

כ. כל הכועס, תלמודו משתכח ממנו [32] **וכן אדם שמתגאה על הבריות, סופו שמשתכח ממנו תלמודו** [33]

32. פסחים (דף סה:), ונדרים (דף כב.), ואמרו שם שהכעס מוסיף טיפשות. וביאר המהרש"א, כי הכעסן גורם שכל חבריו יתרחקו ממנו, ולכן משכח תלמודו ומוסיף טפשות, שהרי לומד יחידי. ועיין חידוש גדול בספר גבורת ארי (תענית ד.) בענין "כל תלמיד חכם שאינו קשה כברזל אינו תלמיד חכם".

עונשו של המתגאה

33. גרסינן בפסחים (סו.): פעם אחת חל ארבעה עשר בניסן להיות בשבת, שכחו בני בתירא ולא ידעו אם פסח דוחה את השבת אם לאו. אמרו: כלום יש אדם שיודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו? אמרו להם: אדם אחד יש שעלה מבבל, והלל הבבלי שמו, ששימש שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון, ויודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו. שלחו וקראו לו. אמרו לו: כלום אתה יודע אם הפסח דוחה את השבת אם לאו? אמר להם: וכי פסח אחד יש לנו בשנה שדוחה את השבת? והלא הרבה יותר ממאתים פסחים (תמידים ומוספים) יש לנו בשנה שדוחין את השבת. אמרו לו: מנין לך? אמר להם: נאמר 'מועדו' בפסח, ונאמר 'מועדו' בתמיד. מה מועדו האמור בתמיד דוחה את השבת, אף מועדו האמור בפסח דוחה את השבת. ועוד, קל וחומר הוא: ומה תמיד שאין ענוש כרת דוחה את השבת, פסח שענוש כרת אינו דין שדוחה את השבת.

מיד הושיבוהו בראש ומינוהו נשיא עליהם, והיה דורש כל היום כולו בהלכות הפסח. התחיל מקנטרן בדברים, אמר להן: מי גרם לכם שאעלה מבבל ואהיה נשיא עליכם - עצלות שהיתה בכם, שלא שמשתם שני גדולי הדור שמעיה ואבטליון.

אמרו לו: רבי, שכח ולא הביא סכין מערב שבת כדי לשחוט הפסח מהו? אמר להן: הלכה זו שמעתי ושכחתי. אלא, הנח להן לישראל אם אין נביאים הן, בני נביאים הן. למחר, מי שפסחו טלה – תחב הסכין בצמרו, מי שפסחו גדי - תוחבו בין קרניו. ראה הלל מעשה ונזכר הלכה, ואמר: כך מקובלני מפי שמעיה ואבטליון. ועל זה אמרו "כל המתיהר, אם חכם הוא, חכמתו מסתלקת ממנו". ע"כ.

ובבראשית רבה (פ' פ"א) מסופר על תושבי סימוניא, שבאו לפני רבי יהודה הנשיא ואמרו לו שיתן להם רב שיהיה דרשן, דיין, חזן, ומלמד תינוקות וכו', ונתן להם את רבי לוי בן סיסי, וערכו לכבודו קבלת פנים מפוארת, והקימו בימה גדולה בכיכר העיר והושיבוהו עליה, והחלו לשואלו שאלות בהלכה ובאגדה, ולא ידע להשיב. הלכו ראשי הקהל לרבי ואמרו לו: וכי אדם כזה ביקשנו? אמר להם רבי: מבטיח אני לכם שאדם גדול בתורה כמוני שלחתי לכם, הַביאוהו אלי ותיווכחו!

הציע רבי בפני רבי לוי את אותן שאלות ששאלוהו, ורבי לוי ענה על כולם. וכשנשאל מדוע לא השיב להם על כך? השיב רבי לוי: כשהגעתי לשם, ערכו לי קבלת פנים כה מפוארת, והושיבו אותי על בימת כבוד, וכשראיתי כל זה, נכנסה גאוה בליבי. אמר לו רבי: לפי שהיית מנשֹא עצמך ומתגאה, לפיכך לא ידעת להשיב. ע"כ.

וכתוב בספר קב הישר (פרק ז), אם חס ושלום מתגאה האדם בלמודו, הרי הוא נותן כח לסטרא אחרא, וכל סטרא דקדושה בורח מעליו. ואיתא בספר גבעת המורה: מעשה בחסיד אחד שהלך בדרך ונזדמן שהלך עמו אליהו הנביא ז"ל, ופגעו בנבילה אחת מושלכת בדרך, והיתה הנבילה מסריחה סרחון גדול עד שהניח החסיד ידו לחוטמו מפני הסרחון, ואליהו הנביא הלך קרוב לנבילה ולא חש כלל.

עודם מהלכים, והנה פגע בהם אדם אחד מרחוק שהלך לקראתם והליכתו היתה בגאוה והיה מתפאר ומתיהר, ולמרחוק שם אליהו הנביא את ידו לחוטמו. שאל אותו החסיד: מדוע לא שָׂם אדוני את ידו על חוטמו אצל הנבילה, ואילו כעט שָׂם? השיב לו אליהו הנביא: זה מסריח יותר מהנבילה, כי נבילה כיון שאדם נוגע בה הוא טמא עד הערב, אבל הנוגע בזה האדם מקבל ממנו טומאה חמורה. ע"כ.

ועיין בספר גנזי חיים לרבינו חיים פלאג'י (מערכת ב אות לו), שנסתפק בענין המתענה תענית יחיד, והביאו לפניו דבר מאכל, האם מותר לו לזורקו כדי להעלים את חסידותו, או שיש לחוש לאיסור בל תשחית, וכתב דנראה שמותר, דכל שהוא לכבוד המצוה שרי. ע"ש.

האם מי שמכבדים אותו נענש על כך

מענין לענין באותו ענין ראיתי בשו"ת יחוה דעת (חלק ג סימן עד) שהביא את הסיפור המובא בירושלמי (חגיגה פרק ב' ה"ב), על אשה אחת בשם מרים בת עלי בצלים שהיתה מפרסמת לאחרים שהיא מתענה, ונענשה על כך בעולם הבא עונש חמור מאוד, שתקעו את השֻׁעָר של גיהנם באוזנה. וצריך ביאור מדוע נענשה, ומאי שנא מהלומד תורה על מנת להתכבד שמותר לו לעשות כן.

וכתב ליישב, שבירושלמי מדובר מסוג אדם שמתפאר בפני הבריות, ומשתבח בעצמו ומתגאה בתורתו או במעשיו הטובים, שכל המתגאה כעובד עבודה זרה (סוטה ד:). אבל העוסק בתורה ובמצות שלא לשמה, ואחרים מכבדים אותו בשביל תורתו או מעשיו הטובים, אף על פי שגם מחשבתו היתה על כך, אינו נענש, ואדרבה יש לו על כל פנים קצת מצוה. ע"כ.

וכיוצא בזה כתב הרמ"א ביורה דעה (סימן רמט סעיף יג), שהמתפאר במצות הצדקה שעושה, לא דיו שאינו מקבל שכר, אלא שמענישים אותו על כך. וכן כתב כף החיים (סימן תקסה ס"ק לב) בשם המהרח"ו, שהמפרסם מעשיו לבריות, לא די שאינו מקבל שכר אלא שנידון בגיהנם. ועל כן צריך האדם להתרחק מהגאוה הפסולה הזו, כדי שלא יענש על כך.

וראה בספר טעמי המנהגים (עמוד תקמג) שסגולה למנוע את השכחה היא, שכל אחד יחזיק את עצמו שהוא שכחן, ועל ידי זה ינצל מהשכחה. ע"כ. ונראה כונתו, שעל ידי שהאדם משפיל עצמו ומחזיק עצמו לאין, אם כן הוא עושה ההיפך מהגאוה, לכן יזכה להיות זכרן, שהרי הגאוה היא הגורמת לו לשכוח את לימודו.

דברים המצריכים נטילה

כא. ישנם דברים שהעושה אותם חייב נטילת ידיים, ומי שעשה אחד מכל אלו הדברים ולא נטל ידיו, אם תלמיד חכם הוא, תלמודו משתכח. ואם אינו תלמיד חכם, יוצא מדעתו. ונבארם בס"ד בסעיפים הבאים [33]

33. כתב מרן השלחן ערוך (או"ח סימן ד סעיף יח): אלו דברים צריכין נטילה במים: הקם מהמטה; והיוצא מבית הכסא ומבית המרחץ; והנוטל צפרניו; והחולץ מנעליו; והנוגע ברגליו; והחופף ראשו. ויש אומרים אף ההולך בין המתים; ומי שנגע במת; ומי שמפליא כליו; והמשמש מטתו; והנוגע בכנה; והנוגע בגופו בידו. ומי שעשה אחת מכל אלו ולא נטל, אם תלמיד חכם הוא, תלמודו משתכח; ואם אינו תלמיד חכם, יוצא מדעתו. עכ"ל. וביאר רבינו חיים פלאג'י בספר כף החיים (סימן ח אות לד), כי מי שעושה אחת מכל הדברים המצריכים נטילה ואינו נוטל ידיו, ראוי להישכח תלמודו, יען כי התורה אינה נקנית אלא בטהרה ובקדושה, וכל עוד טומאתו בו, התורה פורחת ממנו. ע"ש.

וראה להרה"ג רבי יוסף פלאג'י ז"ל, בתשובה שבספר רוח חיים (חלק ב דק"ס ע"ד), שכל מי שאינו נוטל ידיו לדברים הנזכרים בשלחן ערוך (שם), הרי הוא מתחייב בנפשו, וכדתנן באבות כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו. ע"כ. ועיין מה שהעיר על דבריו בשו"ת יביע אומר (חלק ב יו"ד סימן ח אות ב).

וכתב האליה רבה (שם אות יג), שמה שאמרו "יוצא מדעתו", שמעתי שבא לידי חטא, דאין אדם חוטא אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות כדאיתא בסוטה (ג.). וראה מה שכתבו בספר מקור חיים (סימן ד סעיף יח), ובשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן ג).

כב. הגוזז את ציפורניו בין במספרים ובין בשיניים, ולא נטל ידיו לאחר מכן, אם תלמיד חכם הוא, תלמודו משתכח ממנו [34]

34. שלחן ערוך (שם), וכתב הגאון רבי חיים נאה בקצות השלחן (סימן ב סעיף יא), שגם מי שכוסס ציפורניו בשיניו חייב נטילה. וכן כתב בשו"ת אבני ישפה (חלק א סימן ב). ועיין בשו"ת שרגא המאיר (חלק ה סימן קיח אות ד) שאין הבדל בזה בין נשים לגברים, ושניהם צריכים נטילה.

כג. אין הבדל אם גוזז את כל ציפורני ידיו, או שגוזז רק ציפורן אחת, אלא בכל אופן צריך ליטול ידים [35]

35. כף החיים פלאג'י (סימן ח אות כז), וכן כתבו בשו"ת רבבות אפרים (חלק א סימן י), ובספר נתיבות החיים (חלק א עמוד קיד), ובשו"ת ישיב יצחק חלק ב (סימן א) ועוד, כפי שכבר כתבנו בס"ד בספר ואין למו מכשול חלק א (עמוד קמב). ע"ש.
ואנכי הרואה בספר ילקוט יוסף (מהדו' תשס"ד סימן ד עמוד שצד) שכתב: הנוטל ציפורניו אפילו אם לא נטל את כולם צריך נטילת ידים. ואפילו אינו נוטל ציפורניו בידו אלא על ידי אחרים, גם כן צריך נטילה. ואין חילוק בין אם נוטל ציפורניו בכלי או שנוטלן בידו. וכן הנוטל ציפורן אחת בשיניו, אין צריך נטילה. ע"כ.
ונראה שנפלה טעות דפוס בסוף דבריו, וצריך לומר "וכן הנוטל ציפורן אחת בשיניו, צריך נטילה", שהרי במקורותיו הטהורות, הביא דברי הארצות החיים וכף החיים, שסבירא להו שאפילו קצץ מקצת ציפורניו צריך נטילה, ואין הבדל בין קצץ בכלי לקצץ בשיניו, כיעו"ש. ולכן נראה שהעיקר להחמיר בזה אף שיש מי שרצה להקל. וכן כתב בשו"ת שערי יושר (ח"ג סימן ג).
וראה באוצר המדרשים (עמוד 176) שכתב בשם החופת אליהו, שעל שמונה נטילות אדם מפחד ארבעים יום וארבעים לילה ואינו יודע ממי מפחד, ואחת מהן זה הנוטל צפרניו ולא נטל ידיו, ואורחותיו מקולקלים ותפלתו אינה נשמעת. ע"כ. ועל כן, בודאי שיש להקפיד בזה בפרט לתלמידי חכמים.

סגולה להסרת פחד

דרך אגב ראיתי בשו"ת רב פעלים (סוד ישרים סימן יט) שנשאל מאדם אחד, שבא לו פחד בלבבו תמיד, וכל שעה יתעורר הפחד בלבבו, ואינו יודע למה הוא מפחד, מה יעשה כדי להסיר הפחד.
והשיב: תחילת הכל יזהר בקריאת שמע שחרית וערבית ושעל המטה, שיקרא אותה בכוונה ובמתון [ועיין מגילה דף ג.].
גם יזהר שלא ירגיל להניח ידיו על נחיריו ושפתיו [עיין בגמרא פסחים דף קיב.].
גם יזהר בנטילת ידים של שחרית ושל בית הכסא, לעשותה ג' פעמים בסירוגין ובשופי. וכן יזהר בנטילת ידיים אחר הגלוח ואחר נטילת ציפורניו לעשותם גם כן ג' פעמים בסירוגין [עיין פסחים דף קיב.].
גם ירגיל לומר בלחש בכל עת משעות היום או משעות הלילה דברים אלו: "עיזא דבי טבחי שמינא מינאי", וכן בכל עת שמתעורר הפחד בלבבו, אז תכף ומיד יאמר דברים אלו [עיין בגמרא מגילה דף ג.].

גם יזהר לומר בכל יום בבוקר מזמור "יושב בסתר עליון" שלשה פעמים, ויתחיל מן פסוק "ויהי נועם". וכן יאמר גם כן מזמור "שיר למעלות אשא עיני אל ההרים" שלשה פעמים, וקודם שישן יאמר מזמורים אלו פעם אחת. גם בכל תפלת העמידה הן בשבת הן בחול, יאמר קודם "אלהי נצור", מזמור שיר למעלות אשא עיני אל ההרים. ויזהר ללבוש טלית קטן כשר ובדוק. ע"כ.

כד. היוצא מהשירותים, צריך ליטול ידיו אפילו אם לא עשה צרכיו, אלא נכנס רק כדי להביא נייר וכדומה. ואם אינו נוטל ידיו, תלמודו עלול להשתכח. [וכן יש לנהוג כשנכנס לאמבטיה שיש שם שירותים] [36]

ומכל מקום, אין חובה לנטול ידיו מתוך כלי, אלא מספיק לרחצם שלוש פעמים תחת הברז, והמחמיר לנטול ידיו בכלי, תבוא עליו הברכה [37]

36. כתב מרן בשלחן ערוך (שם) שהיוצא מבית הכסא צריך נטילת ידים. וכתב המשנה ברורה (ס"ק מ), שאפילו אם לא עשה צרכיו צריך ליטול ידיו, משום רוח רעה השורה באלו המקומות. ע"כ.

וכן תחזה למרן החיד"א במחזיק ברכה (שם ס"ק ו) שכתב כן בשם מהר"ח הכהן, והביא דברי הזוהר הקדוש, שהיוצא מבית הכסא, לא יברך ולא יקרא בתורה כלל עד שיטול ידיו, ואם תמצא לומר שהטעם הוא משום שהתלכלכו ידיו, אינו כן, וכי במה התלכלכו? אלא משום שרוח רעה שורה בבית הכסא, ואותה רוח נהנית מאותו לכלוך וטינוף שבבית הכסא, ומיד כשנכנס אדם שם, שורה רוח רעה על קשרי אצבעותיו. ע"כ.

וכן ראיתי בשו"ת לב חיים (חלק ב סימן עב), שיש להחמיר וליטול ידיו שלשה פעמים גם הנכנס לבית הכסא ויוצא אפילו לא עשה צרכיו, כסברת הרב אליהו רבה ומהר"ם לונזאנו, ואף שרבים חולקים וסוברים שאין ליטול ידיו כל שלא עשה צרכיו, מכל מקום כיון דהוי מידי דסכנה, חמירא סכנתא, ולא אזלינן בתר רובא. ע"כ. ועיין בשו"ת הר צבי (או"ח חלק א סימן נ) ובשו"ת יביע אומר (ח"ג סימן א), ובשו"ת יחוה דעת (חלק ג סימן א).

37. ילקוט יוסף מהדורת תשס"ד (סימן ד עמוד תלד). ע"ש.

כה. אדם שהכניס את ידו לשירותים כדי לסגור את הדלת או כדי להוציא נייר וגופו נשאר בחוץ, יש אומרים שאינו צריך לנטול את ידיו, מפני שאין רוח רעה שולטת על הידים אלא אם כן נכנס כל גופו לשירותים [38]

ויש אומרים שגם כאשר מכניס רק את ידיו לשירותים, צריך לעשות נטילת ידים. והמחמיר לנטול ידיו תבוא עליו הברכה [39]

38. כן כתב בשו"ת מי באר (שור סימן סג) שאפילו אם נכנס כולו לבית הכסא אבל לא עשה צרכיו, אין צריך נטילה. וכן פסק הגאון רבי יעקב מעסקין בספרו אבן יעקב (סימן עג). ע"ש.

ובשו"ת אמרי כהן (סימן לא) כתב שדבר זה שנוי במחלוקת הפוסקים, אולם יש מקום גדול בהלכה לומר שהנכנס לבית הכסא ולא עשה צרכיו, אין צריך נטילה כלל, ואף שבשלחן ערוך כתב "היוצא מבית הכסא צריך נטילה", אין כוונתו לומר שהכניסתו לבית הכסא בלבד נתחייב בנטילה, אלא כונתו שנכנס לעשות צרכיו. וכן דעת רבי יעקב עמדין בסידורו. ע"ש.

וכן ראיתי בשו"ת רבבות אפרים (ח"א סימן ו) שהביא דברי השלחן ערוך (שם סעיף יח) שכתב "היוצא מבית הכסא צריך לעשות נטילה", ודייק מזה שרק כאשר נכנס כולו לבית הכסא צריך לנטול ידיו כשיוצא. אבל אם הכניס רק את ידיו, אינו צריך נטילה. וכתב שכן העלה בשו"ת ציץ אליעזר חלק ז (סימן ב), ודחה דברי החולקים בזה. ע"ש.

39. בשו"ת תורה לשמה (סימן כג) נשאל האם המכניס ידו אחת בלבד לבית הכסא כדי להניח שם כלי רחיצה צריך נטילה, ואם צריך, האם מספיק נטילה ליד אחת או צריך ליטול גם ידו השנית אף על פי שלא הכניסה שם.

ובתחילה רצה לומר שנטילה שעושים לאחר היציאה מבית הכסא, היא כדי לסלק הטומאה ורוח רעה של בית הכסא השורה על הידים, ומאחר שדרך רוח רעה זו לדלג ולקפוץ על הידים דוקא, אם כן כיון שהכניס ידו אחת לבית הכסא, דרכה לקפוץ ולשרות על שתי הידים. אולם למסקנה דחה זאת, והעלה שאם הכניס רק ידו אחת, לא נטמאה ידו השניה. ע"ש.

ומוכח מדבריו שאם אכן הכניס את שתי ידיו לבית הכסא, צריך ליטול את שתיהם אף שגופו נשאר בחוץ. וכן פסק בספר בן איש חי (פ' תולדות אות טז). וכן כתבו בשו"ת מתת ידי (סימן לה) ובשו"ת יצחק ירנן (חלק א סימן ה). ע"ש.

וכן תחזה בספר כף החיים (סימן ד אות פו), שכב כן בשם רבינו חיים פלאג'י בשו"ת לב חיים חלק ב (סימן ז), וסיים שהמחמיר כדעת הלב חיים תבוא עליו הברכה. ע"ש.

וכן כתב בשו"ת שערי יושר (חלק ג סימן ג). וראה בשו"ת אור לציון (חלק ב עמוד כד) ומה שהעיר עליו בשו"ת יביע אומר (חלק ט עמוד רלא).

ומאחר שהדבר שנוי במחלוקת הפוסקים, המחמיר בזה תבוא עליו הברכה. וראה בשו"ת רבבות אפרים חלק ב (סימן יא) שמוכח מדבריו שאף שבחלק א' הוכיח שמעיקר הדין אין צריך לעשות נטילה אלא אם כן נכנס כל גופו לשירותים, מכל מקום גם הוא

מודה לדברי הבן איש חי שראוי להחמיר לנטול ידיו אף כשלא נכנס כולו לבית הכסא. כיעו"ש.

כו. הנוגע ברגליו או בנעליו, וכן הנוגע בשאר המקומות המכוסים שבגופו כגון בית השחי וכדומה, צריך ליטול את ידיו, ואם אינו עושה כן, תלמודו משתכח [40] **אולם מי שחלץ נעליו בלי לנגוע בהן, אינו צריך נטילה. וכן מי שמודד נעלים חדשות, אינו צריך ליטול את ידיו, אף על פי שנגע בהם** [41] **וכן הנוגע בשרוכי הנעלים אינו צריך נטילה** [42]

40. שלחן ערוך (שם). ובשו"ת תורה לשמה (סימן יד) נשאל, האם כשנוגע בראשי אצבעותיו במקומות המכוסים, צריך נטילת כל ידו, או שצריך ליטול רק ראשי אצבעותיו במקום שנגע. והשיב שצריך ליטול כל ידו פנים ואחור אף על פי שלא נגע כי אם בראשי אצבעותיו. ועיין בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ז סימן ב).

41. משנה ברורה (שם ס"ק מא), וילקוט יוסף (תשס"ד סימן ד עמוד תא), והוסיף, שמאחר ובשו"ת שבט הקהתי (חלק ד סימן ב) כתב, שהנוגע בנעלים שהלך בהם אדם אחר לצורך מדידה, צריך ליטול ידיו, לכן מי שיכול להחמיר בזה, תבוא עליו הברכה.

42. שו"ת יביע אומר חלק ה (או"ח סימן א), ומבואר שם שגם הנוגע בגרביים שאין בהם זוהמה, אינו צריך נטילה. ע"ש.

כז. יש אומרים שגם לאחר שרחץ את רגליו היטב והסיר מהם את כל הזוהמה, עדיין יש בהם רוח רעה המטמאת את הידים, והנוגע בהם צריך נטילה [43] **ויש אומרים שרק הנוגע ברגליו כשהן מזוהמות צריך נטילה, אבל הנוגע בהם לאחר שרחצם היטב, אינו צריך נטילה** [44] **וראוי להחמיר וליטול ידיו כדעה ראשונה** [45]

43. הנה בשו"ת רב פעלים חלק ב (או"ח סימן ד) נשאל, מדוע אין עושים נטילה לרגלים בכל יום, כמו שעושים לידים. והשיב, שהרב המקובל מהרש"ך ז"ל בספר יפה שעה, כתב טעם נכון לזה, והוא כי ברגלים נאחזים החיצונים יותר מן הידיים, ולכן לתוקף אחיזתם, אין לנו כח לדחותם משם, ורק הכהנים בזכות העבודה והמקדש היה להם כח לדחותם משם, ולכן כתיב בהו ורחצו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ואת רגליהם. ובזה תבין טעם חיוב רחיצת רגלים ערב שבת, כי זכות השבת יכולה שתגן. עכ"ד.

והביא דברי הרב הגדול רבינו חיים פלאגי בשו"ת לב חיים (חלק ב סימן ה) שפסק, שכיון שרחץ רגליו והם נקיים אין צריך נטילת ידים אם נגע בהם. והעיר עליו שאין הדין כן, ובודאי צריך נטילה גם באופן כזה, ומה שהוכיח הרב פלאגי' שבבית המקדש

הכהנים היו נוגעים ברגליהם בשעת קידוש ידים ורגלים, ולא מצינו שיצטרכו נטילה לאחר מכן, בית המקדש שאני, ואין להאריך בזה. ע"כ.
וגם הגאון רבי אליהו מני בזכרונות אליהו (מע' נ אות י) כתב לחלוק על הלב חיים בזה, וכתב שהנוגע ברגליו רחוצות, צריך נטילת ידים, ואין ראיה מקידוש ידים ורגלים שבמקדש, לזמן הזה שאין בנו כח לגרש הטומאה מעל רגלינו. ושכן משמע מסתמות הפוסקים. ע"כ.
וטוב עין יראה בספר באר מים חיים (פר' כי תשא), שבמקדש היו יכולים לטהר גם אצבעות רגליהם, כי שם נכנעת הקליפה מריבוי הקדושה ואור השכינה המאיר במשכן ה', ולכן היו יכולים לגרש הרוח רעה מרגליהם בקידוש ידים ורגלים. ע"כ. והו"ד בשו"ת יביע אומר (חלק ה או"ח סימן א), וכתב, שאף רבינו חיים פלאג'י חזר בו בספרו חיים ושלום (סימן קו) והורה להחמיר ליטול את הידים אף שנגע ברגליו לאחר הרחיצה.
44. הנה בשו"ת יביע אומר (שם) כתב, שבשו"ת כפי אהרן עזריאל (חלק א סימן כא) דחה דברי הגר"ח פלאג'י בספרו חיים ושלום שהצריך ליטול ידיו גם כשנגע ברגליו לאחר הרחיצה, וכתב עליו שאין מקום לחומרא זו אפילו ממנהג חסידות, כי עיקר הטעם שהחולץ מנעליו צריך נטילה הוא מפני זיעת וזוהמת הרגל על ידי ריבוי ההילוך, שמהלך בהם הרבה ברשות הרבים ונדבק בהם טינוף, ואם כן כאשר הרגל נקיה מכל לכלוך וטינוף לאחר שרחצה היטב, אין צריך לטול ידיו לאחר שנוגע בה.
והניף ידו שנית בשו"ת כפי אהרן חלק ב (סימן ח) וכתב שמרן החיד"א במחזיק ברכה (ס"ס ד) הביא דברי המהר"ח הכהן במקור חיים, שהנטילה לאחר נגיעה ברגלים, אינה משום רוח רעה, אלא משום נקיות, ודברי מהר"ח הכהן שהוא תלמיד המהרח"ו, עיקר נגד שאר מקובלים. ועוד שאפילו אם נאמר שרגלים רחוצות יש בהם עדיין רוח רעה, מנין לנו שהדבר הנוגע בהם צריך נטילה וכו'. ע"ש.
וכתב על זה מרן היביע אומר, שהרבה אחרונים מסכימים למהר"ח הכהן הנ"ל. ואם כן יש לומר, שהנוגע ברגליו רחוצות, אין צריך נטילת ידים, וכדברי רבינו חיים פלאג'י בלב חיים הנ"ל. וראה עוד בספר בן איש חי (סו"פ תולדות) שהביא דברי המהר"ח הכהן להלכה, שהנטילת ידים לנוגע ברגליו [שאינן רחוצות] הוא משום נקיות, ודי לו ברחיצה פעם אחת, ואין צריך ג' פעמים. ולפי זה אם רגליו נקיות, שוב אין צורך לעשות נטילה.
45. הנה אף שנתבאר שמדברי מרן היביע אומר משמע להקל בזה, מכל מקום בספרו הבהיר הליכות עולם (חלק א עמוד לו) כתב שהנוגע ברגליו, ראוי להחמיר שיטול ידיו לאחר מכן, אפילו היו רגליו רחוצות ונקיות. ע"ש. ועל כל פנים המיקל שלא ליטול ידיו

כשנוגע בהם לאחר שרחצם, אין מזניחין אותו כנזכר לעיל. והוא הדין הנוגע במקומות המכוסים שבגופו לאחר שיצא מהמרחץ.

כח. אדם שמחכך בשער ראשו, צריך ליטול את ידיו, ואם אינו נוטל ידיו, הרי הוא גורם לעצמו שכחה [46]

אולם המניח תפילין של ראש, ונוגע בשערות ראשו בשעת ההנחה, אינו צריך ליטול ידיו לאחר מכן [47]

46. כמבואר בשלחן ערוך (שם). וראה בהערה הקודמת, שאם נוגע בגופו והוא הדין בשערו לאחר שהתקלח וגופו וראשו נקי, מעיקר הדין אינו צריך נטילה.

47. הנה הגאון רבי אברהם בן עזרא בספרו בתי כנסיות (חלק א דף ב.) הביא דברי מרן שהחופף ראשו צריך נטילה, וכתב על זה שבנגיעת ראשו לבד אין צריך נטילה, דאין בנגיעת שערו זוהמא כמו בנגיעה בגופו. ע"כ. ולפי זה המניח תפילין ונוגע בשער ראשו, אינו צריך נטילה.

וכן בקודש חזיתי בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יב סימן ו) שעמד על מה שרוב העולם אינם נזהרים ליטול ידים לאחר לבישת התפילין של ראש אף על פי שנוגעים בידים בשערות הראש, והביא שהפרי מגדים (סימן צא ס"ק ג) מזהיר שיש ליזהר בהנחת תפילין של ראש שלא ליגע בידו בשערות ראשו, שאם יגע צריך נטילה. וכתב, שדברי הפרי מגדים נדחים מהלכה, כי מצינו לגדולי הפוסקים שהכריעו להלכה שבנגיעה בשערות בלא חיכוך, לא צריך נטילה, וכן כתב בשו"ת שארית יהודה (בלוהם סימן ט).

ועוד מצינו בחתם סופר בחידושיו על התורה (פ' נשא) שכתב: "ופרע את ראש האשה" הנה שער באשה ערוה, ואסור לקרות קריאת שמע כנגדה. ואם כן, איך הזכיר הכהן שם השם הקדוש נגד שערות מגולות. ואינו דומה למחיקת השם לעשות שלום בין איש לאשתו, כי זהו מעיקר בדיקת הסוטה, אבל פריעת ראשה אינו מעכב כל כך לענין הבדיקה. אלא על כורחך מוכח מזה, כל שהוא הכשר מצוה, לית ביה משום "והיה מחנך קדוש", ומזה נלמד לתופס בערלה בשעת מילה, שיכול להזכיר שם ה' בברכת המילה. ע"כ.

הרי שהגאון החתם סופר, כתב ללמוד מדין פריעת ראש האשה, שמותר להזכיר שם ה' מול הערוה, גם כשמתעסק בהכשר מצוה, ומזה למד גם שמותר במילה להיות תפוס בערלת התינוק ולברך בשם ומלכות ברכת המילה. ואם כן נלמד מזה, שיש גם להתיר נגיעה בשערות הראש בשעת הנחת התפילין של ראש, הואיל והשערות שעל הראש משמשות באותה שעה למכשירי מצוה. ע"ש. וראה בכף החיים (שם אות עד).

נטילה לאחר "חלקה"

וכתב בשו"ת שבט הקהתי (חלק ב סימן ה) כתב, שאף על פי שהמספר את חבירו צריך ליטול ידיו לאחר התספורת, מכל מקום העושה "חלקה" לילד, אין צריך ליטול ידיו, מפני שאינו נוגע בכל הראש, אלא רק בקצות השערות. ע"ש. ומזה נלמד גם לנידון דידן. וראה בשו"ת רבבות אפרים (ח"ב סימן כז).

כט. נהגו העולם, שהמחכך בשער זקנו, אינו נוטל ידיו לאחר מכן, ורשאים להמשיך במנהגם, ובפרט אם נגע בזקנו באמצע לימוד תורה, ואם יקום ליטול ידיו, יגרם לו ביטול תורה. והמחמיר לשפשף ידיו בבגד וכדומה, תבוא עליו ברכה [48]

48. הנה בספר כף החיים פלאג'י (סימן ח אות כט) כתב, שנראה פשוט שהנוגע בשער זקנו ובשער הפיאות, צריך נטילה, כי לפעמים יש בהם כִּנים, וצריך נטילה שלוש פעמים. ע"כ.

אולם בספר כף החיים (סימן ד אות עה), כתב, שלדעתו שער הזקן הוא בכלל הפנים, וכמו שהנוגע בזיעת הפנים אינו צריך נטילה ואין בזיעה זו משום סכנה, כך הנוגע בשער זקנו אינו צריך נטילה, ומנהג העולם להקל בזה. ע"כ. וכן פסק בספר ילקוט יוסף (מהדו' תשס"ד סימן ד עמוד תה). וראה בשו"ת שבט הלוי חלק ח (סימן ב).

חינוך הקטנים

ל. ראוי ונכון להרחיק את הקטנים שלא יאכלו או יעשו דברים הגורמים לשכחה, כדי שהדבר לא ישפיע עליהם לרעה לאחר שיגדלו [49]

הנה בשו"ת ויברך דוד חלק ב (אהע"ז סימן קכב) עלה ונסתפק האם צריך לחנך את הקטנים להזהר מדברים הגורמים לשכחה, או שאין להקפיד בכך מכיון שעדיין לא הגיע לגיל שיש לו חובה לזכור את לימודו. ע"ש.

אולם עין רואה לגאון רבי חיים קנייבסקי שליט"א בספר הזיכרון (עמוד ז) שכתב, שגם ילד קטן שעדיין לא למד, נראה שיש להקפיד בזה, דמסתבר שדברים אלו עושים טבע של שכחה, ויכול להזיק לו לאחר שיגדל. ע"כ. וכן כתוב בספר סגולות ישראל (מע' ז אות לה).

ועל כל פנים נראה, שילדים קטנים שאינם אוכלים כראוי, והם כחושים ורזים, וחפצים הם לאכול זיתים וכדומה, אין למנוע מהם זאת, אלא יש להאכילם כדי שיתחזקו ויאכלו לעבוד את ה' כראוי, וכבר הזכרנו לעיל (הערה 13) שכן נהג הגרש"ז אוירבעך זצ"ל. וראה עוד בשו"ת ישכיל עבדי חלק ח (יו"ד סימן ט אות ו). ודו"ק.

עשה דברים הגורמים לשכחה

לא. אף שנתבאר שראוי להתרחק מדברים הגורמים לשכחה, מכל מקום, מי שלא נזהר בזה ועשה איזה דבר הגורם לשכחה, אינו עובר איסור, אף אם על ידי כך נגרמה לו שכחה [50]

50. כתב רבינו יהודה החסיד בספר חסידים (סימן תתרח): אחד שאל מהחכם; עכברים אכלו מלחמי, האם אוכל לאכול מן הלחם. אמר לו: ולמה לא תאכל? אמר לו: פן אשכח תלמודי, ואני נזהר מלאכול כל מה שמשכיח התלמוד, ועתה אני רעב. אמר לו החכם: אינו חייב עד שישב ויסירם מלבו, ואני רואה אותך שאינך עוסק בתורה ואתה פנוי ובטל מדברי תורה, ומוטב לך שלא היית נזהר מדברים המשכחים, כדי שתשכח דברים בטלים שאתה עוסק בהם. ע"כ.

ומדקאמר שאינו חייב עד שישב ויסירם מלבו, משמע שאין איסור באכילת דברים הגורמים לשכחה, משום שאין זה אלא גרמא בעלמא.

ואף שבספר דברי זאב חלק ו (דף יג.) כתב, שיש לאסור כל הדברים המשכחים שנזכרו בהוריות (יג:), וכן כתב מהר"ר יוסף פלאג'י ז"ל בתשובה שבספר רוח חיים (חלק ב דק"ס) ועוד. מכל מקום בשו"ת יביע אומר (שם) הביא דבריהם ודחה אותם על פי המבואר בספר חסידים הנ"ל, ופסק לדינא כוותיה. כיעו"ש.

וכן כתב הגאון רבי חיים קנייבסקי שליט"א בספרו שיח השדה (ספר הזיכרון עמוד ז), וסיים שמכל מקום בודאי שנכון להיזהר לכתחילה מכל הדברים הגורמים לשכחה, שהרי לשם כך מנאום חכמים, כדי שידעו להיזהר מהם.

פרק כב - ענינים שונים

לימוד תנ"ך

א. כל אדם מישראל, צריך לקבוע לו זמן ללימוד התנ"ך עם פירושיו. ועל כל פנים לא ילמד תנ"ך במשך שעות רבות, כדי שלא יתבטל מלימוד הגמרא וההלכה [1]

1. הנה פסק מרן בשולחן ערוך (יורה דעה סי' רמו סעיף ד), שחייב אדם לשלֵש למודו, שליש בתורה שבכתב, דהיינו הארבעה ועשרים ספרים. במה דברים אמורים, בתחילת לימודו של אדם. אבל כשיגדיל בתורה ולא יהא צריך ללמוד תורה שבכתב, יקרא בעתים מזומנים תורה שבכתב, כדי שלא ישכח דבר מדיני התורה. ע"ש. ומבואר מדבריו שיש חיוב ללמוד את כל התנ"ך.

ואף שבגמרא בברכות (כח:) אמר רבי אליעזר לתלמידיו, מְנעו בניכם מן ההגיון, ופירש רש"י, שלא ירגילו את בניהם במקרא יותר מדאי, משום שמושך את הלב. מכל מקום

דווקא להרגילם בכך יותר מדאי אינו מן ראוי, אבל ללמוד זמן מועט כדי להיות בקי בתנ"ך שפיר דמי.
ושוב ראיתי להגאון רבי שלמה קלוגר בשו"ת האלף לך שלמה (יו"ד סימן רנט) שכתב, שודאי ראוי ללמוד בזמן הזה תנ"ך עם פירושי הקדמונים, ומה שאמרו חכמינו ז"ל מנעו בניכם מן ההגיון, אין זה ראיה, משום שכונת חז"ל היא, שלא יעשה מזה עיקר הלימוד, אבל אם לומדים גם ש"ס ופוסקים, ודאי שמותר ללמוד שעה או שעתיים תנ"ך עם פירושי הקדמונים. ע"כ.
וכן כתב בשו"ת שבט הלוי (חלק ח סימן רז), והוסיף, שאף שמרן החתם סופר מחזק מאד בדרשותיו שיש לעשות את עיקר לימודו בש"ס ובתורה שבעל פה, ורק אחר כך ילמד יסודי המקרא, בכל זאת ידוע מאוד שהוא וגדולי תלמידיו היו בקיאים עצומים בתנ"ך, ובפרט גאון ישראל המהר"ם שיק זי"ע כאשר קבלתי נאמנה, והגאון החסיד מרא דכולא תלמודא רבי שמעון הלוי מזיעליחאב הי"ד מלובלין היה יודע כל התנ"ך כצורתו בעל פה באופן מבהיל. וידוע שהגאון מוילנא כתב באיגרתו, להזהיר שיקדימו ללמד לילדיו תורה שבכתב כולה. ע"ש.
ובספר הנהגות החפץ חיים (עמוד רצז) מסופר, שלא היה מוציא מתיק טליתו את התנ"ך, כי היה לו סדר ללמוד בו, והיה בקי בוא בעל פה, ממש עד כדי למנות את אותיותיו. ועיין בשו"ת תשובות והנהגות (חלק ב סימן תנז), ובשו"ת רבבות אפרים (חלק א סימן נד).

להקיץ חבר שנרדם בשיעור

ב. המשתתף בשיעור תורה, ורואה שחברו נרדם באמצע השיעור, יש לו להעירו בנחת כדי שימשיך לשמוע את השיעור, שכל המסיר אוזנו מלשמוע תורה, גם תפילתו תועבה [**ובנוסף לכך פוגע הוא בחכם הדורש**] [2]

2. כתב מרן בשלחן ערוך (סימן קנא סעיף ג): אין ישנים בבית הכנסת אפילו שינת עראי. וכתב שם כף החיים בשם השל"ה, שעל כן חל חיוב לגעור באותם הישנים בבית הכנסת, ומכל שכן אותם בני אדם אשר נמשלו כבהמות נדמו, וישנים בשעה שדורש הדרשן, שאז עבירה גוררת עבירה, מסירים אוזנם משמוע תורה גם תפילתם תועבה ב"מ. ע"כ.
וזה לשון הרב בן איש חי (שנה א פר' ויקרא אות ח): אין ישנים בבית הכנסת אפילו שינת עראי, ולכן אם מצא חבירו מתנמנם חייב להקיצו, וכל שכן אם מצאו מתנמנם בעת התפלה וכן בעת הדרשה, שבזה מסיר אזנו משמוע תורה, והרי עבירה גוררת עבירה. עכ"ל.

ומכל מקום נראה שאם אותו אדם שישן בבית הכנסת, מוכר כאדם כעסן, ויש חשש גדול שאם יעירוהו, עלול אותו אדם לרתוח ולכעוס על זה שהפריע לו, מוטב שלא להעירו, כדי שלא יצא שכרם בהפסדם. וכיוצא בזה כתב הגאון רבי שמעון חיררי בשו"ת לב שמחה (סימן לח), כיעו"ש. וראה עוד בס' ואין למו מכשול (חלק א עמוד קנג) ואוקי באתרין.

לשאול אדם ברבים מדוע לא הגיע לשיעור

דרך אגב, ראיתי בספר חשוקי חמד (ברכות עמוד קעה) שדן אודות משתתף קבוע בשיעור תורה, שהחסיר פעם לבא לשיעור, האם ראוי לשאול אותו לעיני כולם מדוע לא באת אמש לשיעור, או שמא אין לעשות כן ברבים, כי הרי עלול להיות שאנו מביכים אותו בשאלה זו ואולי יתבייש.

והשיב, שבגמרא ברכות (כח:) נאמר, שרב אויא חלש, ולא בא לשיעורו של רב יוסף, למחרת כשבא רב אויא, שאל אותו אביי מדוע לא בא כבודו לשיעור, אמר לו שהיה חלש ולא יכל לבוא. ומרהיטות הלשון בגמרא משמע שאביי שאל את רב אויא בפרהסיא, כיוע"ש.

וביאר הגאון רי"ש אלישיב שליט"א שהטעם שמותר לשאול שאלה זו בפרהסיא, כי המשתתף בשיעור קבוע, אם פעם מחסיר מלבוא, הוא מרפה בזה את ידי המשתתפים האחרים, ולכן תיקונו הוא לשאול אותו ברבים כדי שכולם ישמעו את תשובתו שהיה אנוס, ובזה השיעור יתחזק ויגדל.

לימוד שמפריע לזולת

ג. אדם שמלמד תורה בביתו לילדי ישראל [כגון קריאת תהלים בשבת וביום חול], אין השכנים יכולים למנוע אותו מללמדם, אף שרעש הילדים מפריע למנוחתם.

ומכל מקום אם יכולים לקיים את הלימוד יותר בשקט, יעשו זאת, ויקיימו בזה מצוות "ואהבת לרעך כמוך" [3]

3. כתב השולחן ערוך חושן משפט (סימן קנו סעיף ג): יש ללמד תינוקות ישראל תורה בתוך ביתו, ואין השכנים יכולים למחות בידו ולומר לו אין אנו יכולים לישן מקול התינוקות של בית רבן. והוא הדין לכל מילי דמצוה, שאינם יכולים למחות בידו. ע"כ. ועיין בספר דרכי חושן (חלק א עמוד רכה), ובשו"ת תשובות והנהגות (חלק ב סימן תשיב), ובשו"ת עטרת פז חלק א (כ"ב יו"ד סימן ט), ובשו"ת ברך ושמח (סימן נז).

הזכרת שם שמים בלימודו

ד. הלומד גמרא או מדרשים או זוהר וכדומה, והגיע לפסוק שיש בו הזכרת ה', מצוה להזכיר שם שמים כקריאתו, ולא יאמר 'השם', או 'אמוני', או 'אלוקים' [4]

וכן דרשן הדורש לרבים ומזכיר פסוקים בדרשתו, יאמר את שם השם כקריאתו. ואפילו אם אינו אומר את כל הפסוק אלא רק חלק ממנו, רשאי להזכיר שם שמים ללא שום שינוי [5]

אולם כשלומד גמרא, ומגיע למקום שמוזכר שם נוסח הברכות שתקנו חכמים לברך [כפי שמוזכר במסכת ברכות בפרק ט'], אין לומר שם ה' כקריאתו, אלא יאמר 'השם', וכן יאמר 'אלוקינו' בקו"ף [6]

4. גרסינן במסכת ברכות (כב.), רבי נתן בן אבשלום אומר, מותר לבעל קרי, ללמוד תלמוד, ובלבד שלא יאמר אזכרות שם שמים שבו. ופירש רש"י, אזכרות שבמקראות הנדרשים בש"ס. ע"כ. ובשו"ת זכור ליצחק (סימן סד), כתב בשם הגאון רבי יצחק ברכה, שיש להביא ראיה מזה להתיר להזכיר שם ה' שבפסוקים הנזכרים בתלמוד ובמדרשים, שרק בזמן התלמוד היה אסור לבעל קרי להזכיר את השם, אבל בימינו מותר לכל אדם להזכיר שם ה' ללא שינוי. וזוהי ראיה שאין עליה תשובה. ע"ש.

ובשו"ת שאילת יעב"ץ (חלק א סימן פא) כתב: ראיתי למלמדי תינוקות שהיו מקפידים על תלמידיהם שלא יזכירו שם ה' בקריאתו בתוך כדי לימודם בש"ס, מפני שהיו סבורים שיש בזה חשש להזכרת שם ה' לבטלה, ועוברים משום לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. אבל באמת טעות הוא בידם, ומעולם לא ראיתי לרבנן קשישאי שיקפידו על כך. וזכורני כי בהיותי קטן והיינו גורסים בתלמוד בפני מר אבי הגאון חכם צבי זצ"ל, וכשהיינו מגיעים לפסוקים שבתלמוד, והיינו קוראים שם ה' בכינוי ולא כקריאתו, היה גוער הגאון במי שקורא כך, והורה לנו לקרוא שם ה' כקורא בתורה. והדבר פשוט מאוד שלכל אדם מותר להזכיר שם ה' כקריאתו בפסוקים שבתלמוד, ואדרבה צריכים לקרות האזכרות כתקנתן. ע"כ.

וכן פסק בספר יוסף אומץ (סימן שמט), שמצוה להזכיר השמות הנזכרים בתלמוד ובמדרשים כקריאתם, כי אין זה דרך כבוד לכנות כלפי מעלה ולומר במקום שם ה' 'אדושם', או 'אלקים' בקו"ף וכדומה. ע"ש. וכן כתב בספר טהרת המים (מע' ה אות פו), להעיר על ההמון שמכנים בשם ה', ואומרים 'אמוני', שאין לעשות כן. והובאו דבריהם בשו"ת יביע אומר (חלק ג סימן יד).

וכן תחזה בשו"ת יחוה דעת (חלק ג סימן יג) שהביא דברי הזכרונות אליהו (מערכת מ אות א) שכתב, שאנו לא נוהגים להזכיר שם ה' כקריאתו בפסוקים שבתלמוד, ושב ואל תעשה עדיף. והעיר עליו שהיא חומרא הבאה לידי קולא, שאם כן, יצטרך לכנות שם אלהים ולומר אלקים ב-'ק', וזה אינו דרך כבוד כלפי מעלה.

ואף על פי שבמטבע הברכות שבתלמוד אנו אומרים אלוקינו מלך העולם ב-'ק', מכל מקום שם אין עצה אחרת, ומוכרחים לכנות כדי שלא יזכיר שם שמים לבטלה, אבל פסוקים שבתלמוד שדעת רוב ככל האחרונים להתיר האזכרות שבהם, אין לכנות ולומר 'אלוקים', שאינו דרך כבוד כלפי מעלה, ובפרט שהאחרונים כתבו שיש מצוה להזכיר האזכרות שבתלמוד כתקנתן. ע"כ.

5. כן מבואר בספר חיי אדם (כלל ה' סימן ב) שמותר לומר חצי פסוק אף על פי שמזכיר את ה'. ולכן אם היה קורא בתורה וטעה בטעמי המקרא, מותר לו לחזור ולקרותו עוד פעם עם הזכרת ה', אף על פי שאינו חוזר על כל הפסוק. ע"ש. ועיין בספר ילקוט יוסף (חלק ב עמוד קח).

6. כן מבואר בתשובת רב נחשון גאון (סימן שנב), שאם אומר דרך לימודו שם ה' כקריאתו בנוסח ברכה שנזכרה בתלמוד, הרי הוא כמוציא שם שמים לבטלה, שעובר משום לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. ע"כ. וכן פסק המגן אברהם (סימן רטו ס"ק ה). וכן כתב הברכי יוסף (שם), שמנהג רבנן קשישאי בארץ הצבי שלא להזכיר שם ה' כקריאתו במטבע הברכות, אבל בפסוקים שבש"ס ושאר מדרשי חז"ל, יש לקרוא האזכרות כקריאתן. והו"ד בשו"ת יביע אומר (שם). ועיין בשו"ת מבשרת ציון (חלק א סימן סימן כג).

ספר תורה או תפילין שנפלו

ה. מי שנפל מידו ספר תורה או תפלין [ללא הכיסוי], אם הוא אדם בריא, יתענה יום אחד כדי לכפר על התקלה שבאה לידו. ואם אינו אדם בריא, יפדה תעניתו בצדקה [7] **אומנם תלמיד חכם שנפל מידיו ספר תורה או תפילין, ואם יתענה עלול להתבטל מלימודו, יפדה את התענית במעות, ויחלקם לצדקה** [8]

7. הנה המנהג שנהגו שמי שנפל מידו תפילין או ספר תורה מתענה, אינו מפורש בדברי רבותינו, אלא שהמגן אברהם (סימן מד ס"ק ה) כתב, שבספר משפטי שמואל כתוב קצת סמך למה שנהגו העולם להתענות כשנפלו תפילין על הארץ, והוא הדין כשנפל ספר תורה. ע"כ.

וטעם הדבר שצריך להתענות בנפילת ספר תורה או תפילין, כתב בשו"ת מהר"י מברונא (סימן קכז) שהראו לאותו אדם מן השמים, שצריך לעשות תשובה על מעשיו. וכן אמרו בגמרא, שמי שהתהפך לו הרצועה של התפילין, ישב בתענית מטעם זה. ע"ש. וראה מה שכתב בזה בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ה סימן א פרק ג).

ועין רואה למרן החיד"א בשו"ת חיים שאל (חלק א סימן יב) שכתב, שמה שפשוט לכל המון ישראל שמי שהיה בידו ספר תורה ונפל שחייב להתענות, אינו מפורש בש"ס ובראשונים, אמנם מנהג ישראל שגם מי שנפלו מידו התפלין מתענה, וכל שכן מי שיפול מידו ספר תורה. ועושים כן מסברא, שצריך כפרה מפני שבא זלזול לספר תורה על ידו. ונראה, שמכיון שלא נזכר בש"ס ובפוסקים שמי שנפלו תפלין מידו שיתענה, יש להקל לתשושי כח, שבמקום תענית יתנו צדקה לכפרתם. ע"ש.

ובשו"ת ערוגת הבושם (סימן כ) הוסיף, שיתנדב מטפחת לספר תורה לכורכו בשיראין נאים או נרתיק נאה, ובמה שחטא יכפר. ע"ש.

8. כתב בשו"ת יביע אומר (חלק ב סימן כח) שאם אירע למלמד תינוקות או לתלמיד חכם שנפל ספר תורה מידו, יש לפוטרם מן התענית, כדי שלא ימעטו במלאכת שמים. והואיל ומצד הדין פטורים מלהתענות, אינם רשאים להחמיר, ודי בנתינת צדקה.

וגדולה מזו כתב הרה"ג רבי יוסף ידיד ז"ל בשו"ת ימי יוסף (או"ח סימן ט), שאין לתלמידי חכמים להתענות בג' צומות כגון עשרה בטבת וכו', שאסור למעט במלאכת שמים. וכל שכן וקל וחומר למלמדי תינוקות שאסור משום גזל, ומי יתיר איסור גזל משום תקנה ישנה שתקנו רז"ל. אולם סיים שם, שאין דבריו אלא להלכה אבל לא למעשה. כיעו"ש. ואם בתעניות ציבור כאלה שיסודם מדברי קבלה, והם חובה על כל ישראל, רצה הרב יוסף ידיד לפטור תלמידי חכמים מלצום, כל שכן בתענית כזו שאין לה שום מקור בש"ס, שבודאי אין לתלמיד חכם או מלמד תינוקות לצום ולמעט במלאכת שמים.

ואף שבשו"ת חיים שאל (סימן יב), כתב לחלק בין תפילין לספר תורה, שאם נפל תפילין מיד התלמיד חכם, ואם יתענה יהיה ממעט בתלמוד תורה, יתן צדקה לכפר עון זה, שגדולה צדקה שמכפרת אפילו במזיד, וקל וחומר לשוגג או אונס. אבל למי שנפל מידו ספר תורה אין להקל, וצריך שיתענה. ע"ש.

מכל מקום אפשר שבדורות הללו שנחלשו יותר ויותר, יודה הרב החיד"א ז"ל שאין צריך להתענות, כל שממעט על ידי זה ממלאכת שמים. וכדאי הוא מורינו הרב יוסף ידיד ז"ל לסמוך עליו בזה בשעת הדחק. ועל כל פנים, יחרד האיש וילפת אשר באה תקלה כזאת מתחת ידו ברבים, וישוב מעבירות שבידו, ויעסוק בתורה ובכבודה, ושב ורפא לו. עכת"ד.

ואחזה אנכי בספר גם אני אודך (חלק ב עמוד קמז) ששאל את הגאון רבי אביגדור נבנצל שליט"א אודות ספר תורה שנפל בישיבה, האם כל בני הישיבה צריכים לצום, או לא יצומו כדי שלא יגרום להם לביטול תורה. והשיב, שראוי שיצומו. ע"כ. ובמחילה מכת"ר,

לפי האמור לעיל ראוי יותר שלא יצומו, כדי למנוע ביטול תורה דרבים. ועיין בשו"ת אשר חנן (חלק א סימן ה).

ו. אדם שראה ספר תורה שנפל לארץ, אף שמעיקר הדין אינו חייב להתענות, מכל מקום אם הוא אדם בריא, טוב הדבר שיתענה [9]

אולם תלמידי חכמים או מלמדים בתלמוד תורה, לא יחמירו בזה להתענות, אלא יתנו פדיון התענית לצדקה, כדי שלא יתבטלו מלימודם וימעטו במלאכת שמים [10]

9. בשו"ת יביע אומר (חלק ב סימן כח) מבואר שאין התענית הזאת חובה כלל, אלא מנהג שנהגו הקהל שאם ראו את הספר נופל, מתענים משום כבוד התורה. ורק זה שנתכבד בהגבהת הספר תורה ונפל מידו, צריך להתענות על שיצאה התקלה מתחת ידו. ועיקר התיקון בזה, הוא עזיבת החטא, כלומר, שישגיחו בעין פקוחה לבל תארע תקלה כזאת עוד. וגם יזהרו לכבד את התורה ומצותיה.

10. כמבואר לעיל בהערה 8, ועיין עוד בהרחבה בשו"ת ציץ אליעזר (חלק ה סימן א) ומשם באר"ה.

קדיש לאחר הלימוד

ז/א. לאחר לימוד גמרא או הלכה, יש לומר קדיש 'על ישראל', ולאחר לימוד תורה שבכתב כגון קריאת תהלים וכדומה, יש לומר קדיש 'יהא שלמא'.11

11. כמבואר בביאור הלכה (סימן קנה ד"ה ויקבע). ועיין בספר כף החיים (סימן נה ס"ק ד).

מעלת הקדיש לאחר לימוד תורה

ודרך אגב כתוב בשו"ת בית רידב"ז בצוואה לבניו (אות א): לאחר אורך ימים ושנים תזהרו ביום שתאמרו קדיש ללמוד דף גמרא באותו יום. ואם יהיה חס ושלום איזה סיבה ותבטלו השיעור הזה, תזהרו מאד מאד שלא לומר קדיש באותו יום כלל, כי לא תעשו נחת רוח לנשמתי באמרכם קדיש בלי לימוד גמרא. תזהרו בזה. והובאו דבריו בשו"ת יביע אומר חלק ג (יו"ד סימן כו).

ז/ב. שני אנשים שלמדו בבית הכנסת, ולאחר שסיימו ללמוד באו עשרה אנשים, יש אומרים שמותר לאחד מהעשרה לומר קדיש על הלימוד שלמדו שני האנשים, אף על פי שבשעת הלימוד לא היו עשרה.12

ויש אומרים שרק אם היו עשרה אנשים בבית הכנסת בשעה שישבו השניים ולמדו, רשאים לומר קדיש לאחר הלימוד [אף שאותם עשרה לא עסקו בתורה כלל]. אבל אם באו עשרה רק לאחר הלימוד, אי אפשר לומר קדיש.13

ועל כן, ראוי ונכון שלפני אמירת קדיש "על ישראל", יאמרו את משנת "רבי חנניא בן עקשיא" בקול, כדי שכל הציבור ישמעו, ולאחר מכן יאמרו קדיש. ואם רוצים לומר קדיש "יהא שלמא", יאמרו פרק תהלים, ולאחר מכן יאמרו קדיש.

12. כתב הטורי זהב (סימן נה ס"ק ג), שבכל לימוד שאדם לומד, פסוקים ואגדות או תלמוד, אם נזדמן לו תכף מנין, יכול לומר קדיש [אף על פי שבשעה שלמד לא היה שם מנין], וכן נוהגים בכל יום באמירת תהילים בבוקר בלא מנין, שאומרים אחר כך קדיש כשיבואו מנין, ושפיר עבדי. ע"כ. ועיין בשו"ת דברי אפרים אליעזר (סימן יב) שביאר את שיטת הט"ז.

וכן כתב הביאור הלכה (סימן קנה) בשם האחרונים, שלענין אמירת הקדיש אין צורך שילמדו דוקא בעשרה כדי לומר קדיש לאחר הלימוד, אלא אפילו אחד או שנים שלמדו, יוכלו לומר קדיש לאחר שיהיו עשרה בבית הכנסת, וגם אפילו איש אחר שלא למד יוכל לומר הקדיש. ע"כ.

ואחזה אנכי בשו"ת חלקת יעקב (או"ח סימן כ) שהביא דברי הטורי זהב שלדעתו אף שלא היה עשרה בשעת הלימוד, מותר לומר קדיש לאחר שבאו עשרה. ודעת המגן אברהם שצריך להיות עשרה בשעת הלימוד כדי לומר קדיש לאחר הלימוד. וכתב על זה, שאף שרוב האחרונים סוברים כהמגן אברהם, כמדומה שהעולם נהגו היתר כהט"ז. וכן דעת השער אפרים (סימן יז), וכן כתבו בשו"ת ויצבור יוסף שוורץ (סימן לה אות לא), ובשו"ת לב שלמה (חעלמא סימן יב). ע"ש.

13. כתב מגן אברהם (סימן סט ס"ק ד); אם היו שנים או שלושה לומדים במקום שיש עשרה אנשים, יכולים לומר קדיש אפילו אם כל העשרה לא למדו, אבל אם לא היו שם עשרה בשעת הלימוד, אף על פי שבאו אחר כך עשרה, אין אומרים קדיש. ע"כ.

וגם החיי אדם (כלל ל סעיף ז) כתב שדווקא כשהיו עשרה בשעת אמירת הפסוקים והלימוד רשאים לומר קדיש. אבל אם לא היו שם עשרה, אף על פי שאחר כך באו עשרה, אסור לאמרו עד שיאמרו על כל פנים ג' פסוקים. עכ"ל. ומוכח דסבירא ליה כדעת המגן אברהם שכדי לומר קדיש, צריך שילמדו עשרה במקום אחד, ואי לאו הכי אי אפשר לומר קדיש.

וכן בשו"ת זכרון יהודה (גרינוולד ח"א סימן כד) כתב, שהמהר"ם שיק, הקפיד על תלמיד אחד שרצה לומר קדיש דרבנן על הלימוד שלמד הוא ביחידות, והקפיד משום שחשש לדעת המגן אברהם שדברי תורה צריכים להאמר ברבים דווקא, ולכן פסק שאם שניים למדו במקום שיש עשרה, רשאים לומר קדיש. ע"ש.

וראה גם בשו"ת הלל אומר (או"ח סימן קסט) שמבואר בדבריו שגם הוא הסכים שאין לומר קדיש אלא אם כן היו עשרה באותו מקום שלמדו, כפי שכתב המגן אברהם. ע"ש.
ובשו"ת משנה שכיר (ח"ב סימן כ) הביא דברי האליה רבה (סימן קנה) שאפילו אחד שלמד, אומר קדיש באופן שלמד במקום שיש שם עשרה, ואותו אחד ילמד בקול רם כדי שישמעו העשרה, מפני שמבואר במגן אברהם שטעם אמירת הקדיש לפי שנתקדש שם שמים, ואם ילמד בלחש, מה קידוש שם שמים שייך בזה. ע"ש.
וכן בקודש חזיתי לגאון רבי אליעזר ולדנברג זצ"ל בספרו אבן יעקב (סימן נב) שעמד על המנהג שנהגו העולם ללמוד תורה בבית האבל, ואחרי הלימוד אומר האבל קדיש. והעיר שדבר זה צריך עיון, שהרי האבל אינו לומד המשניות, וגם אסור לו להאזין, דהרי אבל אסור בדברי תורה, וכל שלא למד ולא האזין, איך ועל מה אומר את הקדיש. והעצה לזה שהאבל יאמר איזה הלכה שמותר לאבלים ללמוד, ואז יוכל לומר קדיש. עכת"ד.
והניף ידו שנית בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יח סימן כג) וכתב לחזק את מה שכתב בספרו אבן יעקב, שהסתמך בזה על אילנא רברבא הוא הספר הנודע שמן המאור (סימן נד) שמתריע בדבריו על זה שראה כמה פעמים שנוהגים העולם שאחד לומד, והאבל אומר קדיש על זה אף על פי שלא שמע ולא למד, דזה אינו נכון, ולכן מסיים וכותב שעל כל פנים האומר קדיש דרבנן, צריך לשמוע ולהאזין למי שלומד, וזולת זה לא יצא כלל.
וכמו כן כתב בשו"ת אבן השהם סימן כ' [שנדפס מלפני כשלש מאות שנה] שהקדיש דרבנן לאחר הלימוד יאמר אחד מהחבורה הלומדים ולא איש אחר, דהקדיש דרבנן שייך למי שלומד השיעור, ואף שיש אבלים, יותר טוב לומר הקדיש מי שלומד בתוך השיעור משיאמר האבל. [ודלא כהביאור הלכה (הנ"ל) שאפילו מי שלא למד יכול גם כן לומר קדיש]. ע"ש.
14. כתב בספר פתח הדביר חלק א (דף פה:), שמי שאומר קדיש אף שלא למד ולא שמע כלום מהלימוד, יש לו על מה שיסמוך, שהרי רגילים האנשים לומר קודם הקדיש משנת רבי חנניא בן עקשיא, והקדיש שאומר חוזר על המשנה ששמע. ע"ש. ולכן כדי לצאת מהמחלוקת, כתבנו שיאמרו משנת רבי חנניא או פרק תהילים, ואז גם אותם שלא היו בלימוד, יכולים לומר קדיש. וכן יעץ לעשות בשו"ת אהל משה צווייג (ח"א סימן כג).
וראה בשו"ת אגרות משה חלק ד (יו"ד סי' סא אות ח) שכתב, שבלימוד הקבוע לרבים כגון אמירת "במה מדליקין" שהוא מדברים שכל הציבור אומרים, וכן "פרקי אבות" במקומות שכל הציבור אומרים, ואפילו פרק "איזהו מקומן" שאומרים קודם התפילה,

שייך להחשיבן מלימודי הציבור, ומאחר והיה בידו ללמוד עמהם, שייך להחשיב לימודם גם אליו, ויש לו לומר קדיש אף שנזדמן שהוא לא למד עמהם.
אבל בלימוד שלא שייך לציבור, אף שנתקבצו חבורה שלומדים ביחד, כגון שלומדים פרק משניות או דף גמרא בכל יום וכיוצא בזה, היה מסתבר שאם לא למד עמהם אין לו לומר קדיש, מאחר דלא שייך ללימודם, והוא עצמו לא למד כלום. אומנם אלו שלמדו, אף שרק שמעו מפי המגיד שיעור, אף שלא הבינו הרבה דברים, ואף שלא שמעו כל הדברים, יכולים לומר קדיש, משום שאין שיעור למידת ההשתתפות בלימוד לענין זה. ומאחר שמסיימים בדבר אגדה שכולם מבינים כגון משנת רבי חנניה בן עקשיא, יכולים לומר קדיש. ע"ש. ועיין בשו"ת באר שרים (חלק ו סימן יא).

לומר שמועה זו נאה

ח. מי ששמע או קרא כמה חידוש תורה, ואחד החידושים מצא חן בעיניו, מותר לו לומר "חידוש זה נאה", ובלבד שלא יתכוון לפגוע בחידושי תורה האחרים ששמע או שקרא [וכל שכן שלא יגנם בפיו] [15]

15. במסכת עירובין (דף ס"ד) אמרו, שכל האומר שמועה זו נאה ושמועה זו אינה נאה, מאבד הונה של תורה. ובשו"ת יביע אומר חלק ב (יו"ד סימן טז) דייק מהגמרא, שדווקא כשאומר "שמועה זו נאה וזו אינה נאה" אסור, אבל אם אומר "שמועה זו נאה" בלבד, שפיר דמי. והכי מסתברא, משום שמצאנו בכמה מקומות בש"ס שהאמוראים היו משבחים את שמועות חבריהם בבית המדרש.
אומנם אם אמרו לפניו שתי שמועות, ושתק כששמע שמועה ראשונה, וכששמע שמועה שניה, קילס ושיבח אותה, ואמר שהיא שמועה נאה, וכִיון בזה במחשבתו שהשמועה הראשונה אינה נאה, אכן יש בזה קפידא, הואיל ומחשבתו ניכרת מתוך מעשיו, והוי כאילו אמר בפירוש שהשמועה הראשונה אינה נאה, שמתוך שמשבח שמועה שנייה, בא לידי גנות שמועה ראשונה. אבל אם לא נתכוון כלל לגנות שמועה אחרת, רק אומר דרך התפעלות ששמועה זו נאה, ותו לא מידי, שפיר דמי. ובוחן לבות הוא יודע אם לעקל או לעקלקלות.

ט. מי שעיין בספר מסויים, וכשסיים לקרותו אמר: "ספר זה הוא טוב מאוד", ולא התכוון לומר שספרים אחרים אינם טובים, אין בכך שום חשש איסור.
אולם כל זה דווקא בחידושי תורה שאינם סותרים את ההלכה, אבל הקורא בספר שיש בו דברים שסותרים את ההלכה ואת השקפת התורה, רשאי לומר שספר זה אינו מדוייק ואין להסתמך עליו בלי להתייעץ לפני כן עם חכם [16]

16. על פי הנזכר בהערה הקודמת. ומה שהוספנו שאם הספר סותר את ההלכה או ההשקפה מותר לומר שאין לסמוך עליו, כן נראה פשוט, מאחר שרצונו למנוע מכשול מאחרים, ואין כונתו לגנות את הספר ללא שום תועלת.

יציאה לחו"ל

י. אדם שרוצה לצאת מהארץ כדי ללמוד תורה, מפני שלא מסתדר לו ללמוד תורה בארץ ישראל, מותר לו לצאת לחו"ל, ולאחר שילמד כפי הצורך, ישוב לארץ הקודש [17] לפיכך בחור שרוצים הוריו לשולחו ללמוד בישיבה קדושה בחו"ל, במטרה להרחיקו מהחברה הרעה הסובבת אותו כאן בארץ, ולקדמו בתורה ויראת שמים, רשאים לעשות כן, ולאחר שיתעלה בעבודת ה', יחזירוהו לארץ הקודש.18

17. כתב הרמב"ם (ה' מלכים פ"ה הלכה ט): אסור לאדם לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה, ויחזור לארץ. וכן יוצא הוא לסחורה, אבל לשכון בחוצה לארץ אסור. ע"כ. ומוכח שכדי ללמוד תורה מותר לצאת לחו"ל, על מנת לחזור לאחר מכן לארץ.

וכן כתב בספר חסידים (סימן תתקנו): תלמיד שאינו חפץ ללמוד תורה מהחכם שבעירו, מפני טירדות שיש לו בביתו, הרי אמרו חכמים שלא מכל אדם ולא בכל מקום זוכה אדם ללמוד, לפיכך אפילו אם יוצא לחוץ לארץ מותר. ע"ש. ועיין בשו"ת יחוה דעת (חלק ד סימן נד).

מדוע אסור לצאת לחו"ל

כתב המאירי בחידושיו לכתובות (קיא.): כל מה שאמרו שאסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ, לא אמרו אלא מפני שסתם חוצה לארץ אין חכמה ויראת חטא מצויין בה לישראל לרוב הצרות ועול הגלויות שסובלים שם, אלא אם כן על ידי עמל גדול וצער גלגול סבל הצרות וההתיאש מהם לעבודת השם לשרידים אשר ה' קורא. וסתם ארץ ישראל, חכמה ויראת חטא מצויין בה, עד שמתוכם משיגים כבוד בוראם, וזוכים להנות מזיו השכינה, ועל זו אמרו, אפילו שפחה שבארץ ישראל, מובטח לה שהיא בת העולם הבא. ע"כ.

18. על פי הנזכר בהערה הקודמת. וכן כתב בשו"ת עטרת פז חלק א (או"ח סימן יא), והביא דברי המשורר האהוב לאלוקיו רבינו סעדיא גאון שאמר: "אין אומתנו אומה אלא בתורותיה", ומאחר שאותו בחור עלול להתקלקל בארץ ישראל, אם כן מה ישוה ומה יש ערך בישוב ארץ ישראל, בלא קיום תורתנו הקדושה ומצוותיה, ואדרבה החוטא בארץ ישראל, עונשו כפול ומכופל מהחוטא בחו"ל, כי הוא חוטא בפלטין של מלך,

כמו שכתב הכלבו (סימן קכז), ועל כן יש לשולחו ללמוד תורה בחו"ל, ולאחר שיתחזק בתורה ויראת שמים יחזירוהו לארץ.

מדוע נמנעו חכמים לצאת לחו"ל כדי ללמוד

מסופר בספרֵי (פר' ראה אות נג): מעשה ברבי אלעזר בן שמוע ורבי יוחנן הסנדלר, שהיו הולכים לנציבים (עיר בחו"ל) אצל רבי יהודה בן בתירא ללמוד הימנו תורה, והגיעו לציידן, וזכרו את ארץ ישראל. זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם, וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה: "וירשת אותם וישבת בארצם" [ללמדינו שצריך לשבת בארץ ישראל לאחר הכיבוש]. חזרו ובאו להם למקומם. אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל מצוות שבתורה. ע"כ.

והקשה בשו"ת משנת יוסף (סימן נו), מדוע חזרו רבי אליעזר בן שמוע ורבי יוחנן הסנדלר לארץ ישראל, והרי יצאו כדי ללמוד תורה, ובאופן כזה מותר לצאת מהארץ לחוץ לארץ. ותירץ, שאין ללמוד הלכה מאותם תנאים, שהרי אמרו רק מעשה שהיה עימהם, ושאני הני מלאכי אלוקים שהשיגו בארץ ישראל השגות עליונות, והיתה נפשם קשורה אל אדמת הקודש, מקדש שלמטה מול מקדש שלמעלה, והרגישו שלא יוכלו להשיג אצל רבם מה שישיגו בזמן זה בארץ ישראל. ע"ש. ועיין בשו"ת חתם סופר (חושן משפט סימן ט), שאסף איש טהור מהרבה מקומות בש"ס, שאכן חכמים רבים עזבו את הארץ כדי ללמוד תורה בחו"ל.

ללמוד בכבוד

יב. אדם שלומד תורה, צריך לשבת בכבוד ובדרך ארץ, ולא ישכב על גבו או על צידו וילמד, משום שאין זה מכובד ללמוד כך תורה.

אולם אדם שמרגיש חולשה, ורוצה לשכב מעט במיטה ולקרוא ספר קודש עד שיתחזק גופו, רשאי לעשות כן, וכשירגיש חזק, יתגבר כארי לשבת כראוי ולהמשיך בלימודו [19]

19. בשו"ת תורה לשמה (סימן שסז) כתב, שבגמרא זבחים (ה.) מסופר על ריש לקיש שהיה שוכב על בטנו, ומקשה קושיות בבית המדרש. ולכן גם זה שיש לו טורח לשבת, ושוכב מעט כדי לנוח, יש להתיר לו זאת, אך לא יתמיד הרבה בזה אלא מעט עד שינוח. ע"כ. וכן כתבו בשו"ת שערי צדק (סימן כא), ובשו"ת עולת יצחק (חלק ב סימן צ). ע"ש. ודרך אגב, בשו"ת ציץ אליעזר חלק יג (סימן יג) הביא את המעשה הידוע שהיה בימי האר"י ז"ל, עם הצדיק רבי ישראל נג'ארה ז"ל שהיה נעים זמירות ישראל, ויש אומרים שאמר עליו האר"י ז"ל שהיה ניצוץ דוד המלך ע"ה.

ופעם אחת בליל שבת קודש, היה החכם הנזכר משורר על שלחנו כמנהגו הטוב, וראה האר"י מלאכים לאלפים ורבבות עולים ויורדים בביתו לשמוע את הרינה, כי כל שיריו היו ברוח הקודש, ותיכף ומיד הסתכל הרב האר"י ז"ל שבא מלאך אחד וסילק לכל מחנה המלאכים הנמצאים שם, מפני שהיה משורר על השלחן אשר לפני ה' בזרועות מגולים, וגם בגלל שלא היה הכובע על ראשו [אלא היה חבוש כיפה בלבד] וכשהרגיש האר"י ז"ל בדבר, שלח אליו ב' תלמידים מתלמידיו הקדושים לגלות את אזנו לאמר, כי מלאכי אלקים היו משתעשעים בשיריו ורינותיו, ובעבור שלא היה בכבוד על השלחן נסתלקו למעלה.

כששמע רבי ישראל נג'ארה את הדבר, אחזתו רעדה ופיק ברכים וחלחלה בכל מתניו, ועמד מרעיד וישב בכבוד גדול על שלחנו, וחזר לשירו שהיה משמח בדברותיו אלקים ואנשים, ותיכף ומיד חזרו מלאכי שמים לבא כבראשונה. ע"כ. ומזה נלמד גם ללומד תורה שצריך ללומדה בכבוד הראוי לה.

קימה לזקן באמצע שיעור

יג. ציבור שיושבים בשיעור ועוסקים בתורה, ובאמצע השיעור נכנס אדם זקן, צריכים לקום לכבודו. ואם יכולים להמשיך את השיעור תוך כדי עמידה, יעשו כן, כדי להימנע מביטול תורה [20]

20.הנה כבר נתבאר לעיל בס"ד (פרק ג אות ט) שבתלמוד תורה לא אומרים "העוסק במצוה פטור מן המצוה" מפני שעיקר הלימוד הוא כדי לקיים את מצוות התורה, ולכן כאשר יושבים ולומדים תורה, והזדמנה להם מצוה עוברת של "בפני שיבה תקום", צריכים לקום בפניו אף אם עלול להגרם להם מעט ביטול תורה.

כן ראיתי שכתב בספר ערוך השלחן (סימן רמד סעיף ז), שגם כאשר עוסקים בתורה, וודאי שצריך לעמוד אף על פי שמפסיק קצת מלימודו, כמו כל המצוות שמפסיקים מתלמוד תורה כדי לעשות המצוות. ע"כ. וכן כתב בשו"ת דברי בניהו (חלק ה סימן יח אות ד). ע"ש.

וכתוב בספר שאלת רב (בעמוד לד) ששאלו את הגאון רבי חיים קנייבסקי שליט"א אודות מה שמקילים שלא לקום בפני זקנים באמצע לימוד, האם ניתן ללמד זכות על אברכי כולל שמקבלים מילגה, שדינם כאומנים שפטורים מלקום [כמבואר בקידושין לג.]. והשיב: שצריך לקום.

ובספר ברכת נפתלי חלק א (עמוד ל ועמ' קג) כתב בשם הגרי"ש אלישיב שליט"א שאף בשעה שמלמד תורה לאחרים, צריך לעמוד מפני תלמיד חכם או זקן, וכן מוכח בשו"ת

שלמת חיים (יו"ד סימן שכה). ע"ש. וראה עוד במה שכתבנו בס"ד בספר ואין למו מכשול חלק ה (עמוד קמה).

כולל ערב לחתן

יד. חתן בשנה הראשונה לחתונתו, אם יש לו אפשרות ללמוד בשעות הערב בבית, עדיף לעשות כן, מאשר ללכת ללמוד בכולל ערב ולעזוב את אשתו לבדה [21]

21. כן הורה רבינו הסטייפלר זצ"ל כפי שכתב בשמו בספר תולדות יעקב (עמוד קסה), ועל כל פנים מבואר שם שאם זקוק לתמיכה של הכולל ערב מפני שמצבו דחוק, ילך ללמוד בכולל.

וראה בגמרא כתובות (סב:) שרבי חנינא בן חכינאי רצה ללכת לבי רב לאחר חתונתו של רבי שמעון בר יוחאי, אמר לו רשב"י, שימתין לו עד שיכלו ימי חופתי וילך עמו לבי רב, ולא רצה להמתין לו, והלך למשך שתיים עשרה שנה. ומשמע שרשב"י רצה לעזוב את אשתו וללכת ללמוד אצל רבו במשך כמה שנים, מיד לאחר השבע ברכות. בא וראה מה בין דורות הראשונים לדורות האחרונים.

לימוד עם חברותא

טו. ראוי ונכון ללמוד תורה עם חבר ולא ללמוד לבד, מפני שכאשר לומד עם חבר, כל אחד מהם מַחְכִים את חבירו, ומתעוררים לדברים שלא היו מתעוררים אליהם אם היו לומדים לבד [22]

ומכל מקום, אותם הנוהגים ללמוד לבד, אין למחות בידם, מפני שיש אומרים שכיום הלימוד מתוך הספרים נחשב ללימוד עם חברותא, ורק בדורות קודמים שהיו לומדים בעל פה, היו מוכרחים ללמוד עם חבר [23]

22. בגמרא תענית (ז.) דרשו על הפסוק בירמיהו: הלא כה דברי כאש נאם ה', לומר לך – מה אש אינו דולק יחידי, אף דברי תורה אין מתקיימים ביחידי. והיינו דאמר רבי יוסי בר חנינא: מאי דכתיב "חרב אל הבדים ונואלו" – חרב על שונאיהם של תלמידי חכמים שעוסקים בד בבד (לבדם) בתורה, ולא עוד אלא שמטפשים, ולא עוד אלא שחוטאים. ע"כ.

וכתב שם המאירי: לעולם ישתדל אדם לעשות לו חבר, שאין דברי תורה מתקיימים יפה ביחידי, ואפילו אם החבר קטן ממנו, מכל מקום מתחדד הוא על ידו, מה עץ קטן מדליק את הגדול, אף תלמיד קטן מחדד את הגדול. ע"כ.

ובחידושי המהרש"א למגילה (לב. ד"ה שני) כתב: כי לא יבוא האדם לאמיתות התורה אלא רק על ידי פלפול עם חבריו, ובזולת זה יבוא לטעות בלימודו, ולא יבוא לעמוד בלימודו על טובו ובוריו, ויבוא להתיר דבר האסור. ע"כ.

ובפירוש רש"י לאבות (פרק ו מ"ג) מובא בשם המדרש, שדוד המלך למד מאחיתופל שני דברים, ואחד מהם – שכאשר מצא אחיתופל את דוד שהיה יושב יחידי ועוסק בתורה, אמר לו, למה אתה לומד לבד, והלא נאמר "חרב אל הבדים ונואלו". ועל זה נאמר הפסוק בתהלים: "ואתה אנוש כערכי אלופי ומיודעי אשר יחדיו נמתיק סוד". ע"כ.*)

*) א"ה: עיין בשו"ת מנחת שלמה (תנינא סימן ק) שהביא דברי רבינו חיים פלאג'י בספר ארצות החיים (שער ד' אות י"א) שכתב בשם כמה ספרים, שכל מה שאמרו חרב אל הבדים על הלומדים בד ובד, לא נאמר דבר זה על יושבי ארץ ישראל, אלא על יושבי חוץ לארץ, מפני שאויר ארץ ישראל מחכים. והקשה עליו המנחת שלמה, שהרי אחד מהדברים שלמד דוד מאחיתופל הוא - שמצאו שהיה יושב ועוסק בתורה יחידי, ואמר לו: והלא נאמר חרב אל הבדים. והרי דוד המלך היה בארץ ישראל, ובכל זאת הוכיחו אחיתופל על שלומד לבדו. ע"כ. וראה למרן מלכא בספרו הליכות עולם חלק ח (עמוד שצ) שהביא בשתיקה דברי הגאון יעב"ץ שבארץ ישראל שפיר דמי ללמוד ללא ספרים. ופלא שלא העיר עליו מדברי המנחת שלמה הנ"ל.

וכתב רבינו חיים פלאג'י בספרו ברכת מועדיך לחיים (חלק א דף לג:), דמה שאמרו רבותינו ז"ל שהיגע בתלמודו בצינעה מחכים, היינו שלומד בחברותא ולא ביחידות ממש, רק שהוא וחבורתו נמצאים במקום סתר, ואינם מפורסמים לעיני כל. עכ"ד.

ושא עיניך וראה בשו"ת כפי אהרון (עזריאל ח"ב דף קכט) שביאר, שהטעם שיש חיוב על האדם ללמוד עם חבר, ומי שלומד לבד נאמר עליו "חרב על הבדים", משום שבהיותו לומד לבד אינו מוציא את לימודו בפיו, ונמצא שתלמודו משתכח ממנו (כדאיתא בעירובין נד.) ונמצא שחייב מיתה, משום דחיים הם למוציאיהם בפה. ועל כן צריך ללמוד עם חבר, ועל ידי זה חיים שניהם בלימודם.

אתה ראת לדעת שיש צורך ללמוד תורה עם חברותא, ולא ללמוד לבד, וכבר אמרו בתענית (כג.) "או חברותא או מיתותא". ועיין למהר"ל בספרו נתיבות עולם חלק א (נתיב התורה פרק ו), ובספר ימה וקדמה לגר"י משה הלוי זצ"ל (עמוד 155), ובשו"ת משנה הלכות חלק ח (סימן צה ד"ה ולפענ"ד).

מעלת הלומד עם אחרים

וראה בהקדמת ספר חוות דעת שכתב בזו הלשון: ולא לבד שהתלמיד חכם צריך למי שגדול ממנו אלא אף לקטן ממנו, כמאמרם: "ומתלמידי יותר מכולם". והטעם כי כשם שבראיה החושית אם ישוטט האדם במבט עיניו לרחוק, יכשל בנקל במה שלפניו, כן הוא גם בראיה השכלית כשמשוטט במבט שכלו למרחוק, יהא נכשל בנקל במה

שלפניו, ולכן צריך הוא לתלמיד ששכלו קטן, ואין שכלו משוטט למרחוק, ומרגיש במה שלפניו, ועוד כי מחמת צמצום שכלו להסביר לתלמיד יראה גם הוא עצמו במה שלפניו ויבין יותר, כי זה דומה לרואה בשפופרת, שרואה יותר מחמת צמצום עין הראות, מה שלא יוכל להביט כל כך בלא השפופרת מחמת פיזור עין הראות. ע"כ.

וכיוצא בזה כתבו התוספות נדה (יד:), שאף שבבחרותו של רבי היה רבי יוסי גדול ביותר, בזקנותו נתחכם רבי יותר מחמת התלמידים שלפניו, דהואיל ושכיחי רבנן קמיה מחדדן שמעתיה.

23. כתב בספר חסידים (סימן תתקמ): יש אדם מצליח בלימודו כשהוא עוסק לבד, יותר ממה שהיה לו חבר, לכך נאמר במשלי: "יהיו לך לבדך". ע"כ. ומשמע שהלומד לבד מפני שמרגיש יותר עליה בלימודו מאשר היה לומד עם חברותא, אין זה בכלל מה שאמרו חז"ל "חרב אל הבדים ונואלו", ויש לו מקרא אחר לסמוך עליו.

וכן תחזה לרבין חסידא רבי אליעזר פאפו בספרו אורות אלים (ברכות סג:), שבתחילה הביא דברי הגמרא, שאין התורה נקנית אלא בחבורה, וכמה עונשים נאמרו על העוסקים בתורה לבד. וסיים שיתכן שלא נאמר כל זה אלא בזמניהם שלא היה להם ספרים, אבל עתה, הספרים הן הן החברים, אבל בכל זאת הלב מהסס, וירא שמים יצא ידי כולן. ע"כ.

וגם הלום ראיתי למרן שליט"א שכתב בספרו ענף עץ אבות (עמוד כג) שהרב רבי בצלאל לנדוי בספר 'הגאון החסיד מוילנא' הביא בשם הגאון רבי יואל חסיד מאמצ'יסלב שנשאל על מה שלא הביאו הפוסקים דברי חז"ל שלא ילמד יחידי, והשיב, שזהו דווקא בזמניהם שהיו לומדים בעל פה, אבל בזמנינו שעיקר לימודינו מתוך הספרים, אין לך חבר גדול מהם. ע"כ. וכן כתב בספרו הליכות עולם (חלק ח עמוד שצ).

וראה בשו"ת תשובות והנהגות (חלק א סימן תקמב), ששמע שהחזון איש נשאל מדוע הוא לומד יחידי, והרב הצביע על דברי רש"י באבות שפירש את המשנה באבות "וקנה לך חבר", שיש אומרים שהספרים הם במקום חבר, ואין זה נקרא שלומד יחידי. וכן כתב רבינו חיים פלאג'י בספרו גנזי חיים (מע' ח אות סא). ע"ש.

וכעת ממש ראיתי בספר כעת חיה (סימן כה) שהוסיף להביא מספר מעשה איש (ח"ד עמוד פח) שהעידו שם על בן תורה אחד שהיה גורס בתורה לבדו, ונכנס אל הגאון החזון איש זצ"ל לשאול אם עליו ללכת ללמוד בישיבה, מפני שאמרו חכמים - חרב אל שונאיהם של תלמידי חכמים שלומדים תורה לבד.

והשיב לו החזון איש, שדברי חז"ל נאמרו רק בזמניהם שלא היו ספרים, ולא ידעו הגירסא הנכונה, והאדם היה יכול לשנן לעצמו גירסא משובשת ולהמשיך בטעותו, לכן היה

צריך חברים שיעוררו אחד את השני, ויעמידו זה את זה על הטעויות. מה שאין כן היום, הכל כתוב והכל נמצא, ואם אתה צריך חבר, הקָנה יהיה לך לחבר, ותכתוב את מה שאתה לומד על הכתב, ותוך כדי כתיבה תעמוד על טעויותיך. ע"כ.

והגאון רבי משה פינשטין בשו"ת אגרות משה חלק ה (אורח חיים סימן לג) כתב לתלמיד אחד בתחילת לימודו בישיבה: הנה מה שיש לך חברותא רק לסדר הראשון ובסדר השני צריך אתה ללמוד לעצמך, אפשר שאין זה חיסרון, כיוון שאתה צריך להתרגל גם ללמוד לעצמך. אלא שתילמד בהתמדה ובחשק, וכשיצטרך לך לשאול איזה דבר, בטח יש מישהו לשאת ולתת עמו. עכ"ל.

ועיין בספר דרופתקי דאורייתא (עמוד לא) שהביא פוסקים נוספים שנוקטים כסברא זו. ע"ש. ובשו"ת שבות יעקב (חלק ב' סימן סד) כתב, שעכשיו רבותינו הם הספרים, ושום מורה לא יורה שום הוראה בלתי עיון בספר תחלה, ושכן קבל מרבותיו. ע"ש. ועיין עוד בשו"ת מהר"ם מינץ (סימן סה), ובשו"ת אדרת תפארת (חלק ב סימן מה).

לחזור על למודו לבד

בספר גם אני אודך (ח"ב סימן יח) הקשה דלכאורה יש סתירה בן הגמרות, שבמסכת תענית (שם) מוכח שאסור ללמוד לבד, ואילו בגמרא בברכות (ו.) אמרו שאפילו אחד שעוסק בתורה שכינה עמו. ואם נאמר שהלומד לבד עובר עבירה, כיצד יתכן שהשכינה עמו.

ותירץ, שבתענית מיירי כשלומד בפעם הראשונה שאז צריך ללמוד עם חברותא כדי שלא ילמד בשיבוש. ובגמרא בברכות מיירי שחוזר על תלמודו, ואז יכול גם לחזור לבד, משום שאין חשש שילמד בשיבוש. וכן תחזה בשו"ת מעדני מלכים (חלק א סימן קעד) שגמרא חדשה רצוי ללמוד בחברותא, אבל חזרה אפשר ללמוד גם לבד, אם אין חבר מתמיד.

ובשו"ת שבט הקהתי חלק א (סימן שסד) תירץ את הסתירה בין הגמרות, על פי מה שכתב בספר חסידים שיש אדם שמצליח בלימודו כשלומד לבד, יותר ממה שהיה לומד עם חבר. ולפי זה יש לומר, שבגמרא בברכות מיירי באדם שלומד יותר טוב כשהוא לבד, ולכן שכינה עמו. ובתענית מיירי באחד שזקוק לחברותא כדי ללמוד כראוי. עיין שם עוד תירוצים.

לשמוע תורה ללא כיפה

טז. תלמיד חכם שמוסר שיעור תורה לרבים, ובין השומעים ישנם אנשים שאינם חובשים כיפות, רשאי להשמיע באוזניהם דברי תורה ומוסר, כדי לקרבם לצור מחצבתם [24]

24. כתב רבינו יהודה בן הרא"ש בשו"ת זכרון יהודה (סימן כ): טוב שלא לישב בגילוי ראש בשעת הלימוד מי שיוכל לסבול, כדי שילמד יותר באימה, אלא שלפעמים מפני כובד החום אינו יכול לסבול. ע"כ. ומשמע מדבריו שמעיקר הדין אין חובה ללבוש כיפה בשעה שלומד תורה, ולכן באופן שהדבר עלול לגרום לו לביטול תורה, רשאי ללמוד ללא כיפה.

וכן תחזה בשו"ת המהרש"ל (סימן עב) שכתב: שמעתי על חכם אחד שהיה לומד תורה בגילוי הראש, ואמר שכבד עליו המשא. ונראה שאף שאין איסור בדבר, ואף לא מדת חסידות, כשאינו מזכיר ה', מכל מקום יש לתלמיד חכם להיזהר בכך, מאחר שהעם תופסים דבר זה לקלות ופריצות כאילו עובר על דת יהודית, ואפילו לומד בחדרו יזהר בכך, פן יראנו עם הארץ ויקל בו. ע"כ. והובאו דבריהם בשו"ת יביע אומר (חלק ו או"ח סימן טו) והעיר שם על המחמירים בזה. כיעו"ש.

וראה בספר עלינו לשבח (שמות עמוד תקנח) שסיפר שפעם אחת הבחין ביהודי שבא לשיעור ללא כיפה, וטענתו בפיו, שהוא נמצא בתהליכי חזרה בתשובה ועדיין אינו מסוגל לחבוש כיפה, משום שחושש שחבריו ילעגו לו.

אמר לו הרב: המשנה במסכת כלה (פרק ב) אומרת, שפעם אחת היו זקנים יושבים, ועברו לפניהם שני תינוקות, אחד גילה את ראשו ואחד כיסהו. זה שגילה את ראשו – רבי אליעזר אומר שהוא ממזר, רבי יהושע אומר בן הנידה, רבי עקיבא אומר ממזר ובן הנידה. אמרתי ליהודי ההוא, הרי אם יראו אותך ללא כיפה, יאמרו שאתה ממזר ובן הנידה; למה לך כל הצרות הללו? ואכן האיש חבש כיפה.

להיות מורה לתנ"ך בבית ספר חילוני

ומענין לענין באותו ענין, ראיתי להרה"ג רבי משה וסרמן בשו"ת שאילת משה (סימן כב) שנשאל האם יהודי חרדי יכול להיות מורה לתלמידים חופשיים, אשר חלק מהם יושבים בבית הספר בגילוי ראש בשיעורי תנ"ך וגמרא. ופסק להקל, משום שיש דיעות המקילות לעת הצורך להיות בבית בלי כובע, וגם משום שאם הוא לא יקח את העבודה, יתכן שיבוא מורה אחר שאין לו יראת שמים, וילמד את התלמידים כפירה, ויורה בתורה שלא כהלכה. וסיים שעל כל פנים, המורה ידרוש מהתלמידים לכסות את הראש.

לברך על מאכל ומשקה בלי כיפה

דרך אגב, בספר ואין למו מכשול חלק ב (מהדורה ב' עמוד צד) כתבנו בס"ד שאדם שמתבייש לחבוש כיפה, עדיף שיברך על מאכל ומשקה בלי כיפה מאשר יהנה מהעולם הזה בלי ברכה, שהרי הנהנה מהעולם הזה בלא ברכה מעל, וכאילו גוזל להקדוש ברוך

הוא וכנסת ישראל (ברכות ל"ה). והעירו על זה כמה תלמידי חכמים, כיצד אפשר להורות לאדם שיזכיר שם שמים בגילוי הראש, והרי יש בכך בזיון לכבוד שמים. ועל כן יעצו שאותו אדם יהרהר את הברכה בליבו אבל לא יזכיר שם ה' בפיו.

ברם לעת כזאת זכתה עיני לראות תנא דמסייע לן מרן פאר הדור שליט"א בספר מאור ישראל (טו.) שכתב דמוכח להדיא בברכות (ס:) שאין איסור מן הדין בהזכרת שם שמים בברכות בראש מגולה. וכמו שכתב בביאור הגר"א (או"ח סימן ח ס"ק ו). והכי מוכח במדרש (ויקרא רבה פרבי כז): "אמר הקדוש ברוך הוא, לא הטרחתי עליכם לקרות קריאת שמע פרועי ראש", ומשמע בהדיא דליכא איסורא לקרות בפריעת ראש, אלא שלא החמיר עליהם לעשות כן בדווקא.

וכן הסכים הפרי חדש (סימן צא ס"ג). ואפילו להתפלל בגילוי ראש במקום שאי אפשר לו לכסותו, שעת הדחק כדיעבד דמי, ויוצא ידי חובת תפלה, וכל שכן במקום מצוה עוברת כגון ברכת רעמים. ע"כ. ומשמע שרשאי להתפלל ולברך ברכת הרעמים ללא כיפה, ואינו צריך להרהר התפילה והברכות בלבו.

וכן תחזה בשו"ת יביע אומר חלק ט (עמוד רלו) בענין מי שהתפלל, ואחר כך ראה שהכיפה שעל ראשו נפלה באמצע תפלתו, ולא הרגיש בזה בהיותו מתפלל, אין צריך לחזור ולהתפלל. ומי שנמצא במקום שאי אפשר לו לכסות ראשו, וזמן תפלה עובר, רשאי לכתחלה להתפלל בראש מגולה. כדמוכח להדיא ברמב"ם (פרק ה מהל' תפלה הלכה א,ה), ודלא כמו שכתב בספר טל תורה (מועד קטן טו.). ע"ש.

ומדקאמר שהתפלל כרגיל בלא כיפה ולא קאמר שיהרהר התפילה בלבו, משמע שבשעת הדחק אין איסור להזכיר שם שמים בגילוי הראש, ואין צורך להרהר, מפני שקיימא לן להלכה שהרהור לאו כדיבור דמי כמבואר בבית יוסף (סימן קפה), ומאחר שגם בנידון דידן חשיב כשעת הדחק, לפיכך על משמרתי אנכי ניצב, ושפיר יש לסמוך על הוראה זו לברך בלא כיפה במקום הצורך.

יז. אדם שמסתפר בבית או אצל הספר, מותר לו לשמוע או להרהר בדברי תורה אף שאין לו כיפה בראשו [25]

25. כמבואר בסעיף הקודם. ואף שראיתי בספר 'גדולי ישראל' חלק ג (עמוד 1067) שסיפרו על הגאון רבי ישראל רוזין "הרוגצ'ובר" שלא היה גוזז שערות ראשו והיה מגדל פרע, כדי שלא יצטרך לישב באותה שעה בגילוי ראש ולהפסיק מדברי תורה. ע"כ. נראה שהנהגה זו היא מידת חסידות, ולא ראינו לשאר גדולים שהקפידו על כך.

לימוד בליל חג המולד

יח. יש אומרים שאין ללמוד תורה בליל חג המולד של הנוצרים, וכך נהגו בכמה מקהילות בני אשכנז [26]

אולם בכל ארצות המזרח לא נהגו בזה כלל, ובכל הישיבות והכוללים של הספרדים, לומדים תורה גם בליל חג המולד כמו בכל לילות השנה, ואין בזה שום חשש [27]

26. כתב הגאון רבי חנוך הניך זצ"ל בשו"ת מפענח נעלמים (סימן ד): אשר שאלת מאין מקור המנהג אשר נתפשט בארצות אלה, שמבטלים תלמוד תורה בליל אידיהן של הנוצרים הנקרא 'ניטל', והתלמידים אינם קובעים אז עתים לתורה.

תשובה. קבלתי מרבותי, כי נשתרבב מנהג זה מפני סכנות נפשות, כי היה סכנה גדולה מלפנים בדורות שלפנינו ללכת לבתי מדרשות לקבוע עתים לתורה, כי הגויים היו מכים וחובטים מכות אכזריות כל איש ישראל אשר מצאו בשווקים וברחובות קריה בליל אידיהן, והיו מחזיקים זאת למצוה לנקום נקמת דם יש"ו הנוצרי. ובהרבה מקומות היה בימים קדמונים חק המלכות הנוצרית, שאסור לאיש יהודי לפסוע ממפתן ביתו והלאה בלילה הזאת.

ומלבד זאת היה מנהג הגויים שאם ראו נר דולק בבית יהודי, אז היו מעלילים עליו שיצא מביתו, ואם שכח איש מזרע ישראל והלך ברחובות קריה, והיה כל מוצאו יהרגהו, על כן הנהיגו בני ישראל שלא לקבוע עת לתורה בלילה ההוא ולא להדליק נרות בבתיהם, רק להשכיב את עצמם לישן בתחילת אשמורה ראשונה, ולסגור תריסי חלונותיהם ודלתי בתיהם, ואיש לא יצא מחדרו עד בוקר. ע"ש.

ובספר טעמי המנהגים (עמוד תק) כתב טעם נוסף לכך בשם הרב הצדיק מדינוב זצ"ל בספרו 'רגל ישרה', שהוא מפני שנהרג בו יש"ו שהוא קליפת עורב, ושאמרו מגידי אמת שאירע כמה פעמים שלמדו בלילה הזה ובא כלב לבתיהם, ושמנהג ישראל תורה הוא. והוסיף בהערה שם, שגם הגאון רבי יהונתן אייבשיץ אמר על זה שמנהג ישראל תורה הוא. ע"ש.

27. בשו"ת יביע אומר חלק ז (יו"ד סימן כ) הביא מנהג זה שאין למדים תורה בליל אידיהן, וכתב שאין ממש בדברי האומרים כן, ואין לדבריהם כל יסוד כלל. ומעולם לא נמנעו רבותינו וגם אנו בעקבותיהם, מללמוד תורה בלילה ההוא, ולומדים כמו שרגילים ללמוד בכל הלילות שבשנה.

ועיין במנחות (צט:): שאל בן דמה, בן אחותו של רבי ישמעאל, את רבי ישמעאל, כגון אני שלמדתי כל התורה כולה, מהו ללמוד חכמת יונית? קרא עליו את המקרא הזה, "לא

ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה", צא ובדוק שעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה, ולמוד בה חכמה יונית.

נמצא שאין רגע בעולם שיהיה אדם פטור בו מללמוד תורה. ובירושלמי (סוף ברכות) אמר רבי שמעון בן לקיש, מצאתי במגילת סתרים 'יום תעזבני יומים אעזבך". ובמשנה באבות אמרו "אם בטלת מן התורה יש לך הרבה בטלים כנגדך". ויש הרבה כהנה וכהנה בדברי חז"ל. ולכן המנהג במקומותינו, שגם בלילה ההוא לומדים כאשר היתה באמנה אתם בלילות של כל השנה. ופוק חזי מאי עמא דבר.

לימוד מתוך עוני

יט. כל הלומד תורה מתוך מחסור ועוני, מובטח לו שיזכה לקיים את התורה ברווח ובעושר. והמבטל את התורה מעושר, סופו שלא יוכל ללמוד תורה מרוב עוני חס ושלום [28]

28. כדאיתא בפרקי אבות (פרק ד משנה ט) ובאבות דרבי נתן (פרק לה). וכן כתב מרן בשלחנו הטהור (סימן רמו סעיף כו).

בענין - המקיים את התורה מעוני

כתב רבינו יונה בפירושו על אבות (פרק ד משנה ט): רבי יונתן אומר, כל המקיים את התורה מעוני - שדוחק שעותיו ומניח מלאכתו הצריכה לפרנסתו, כדי לקיים התורה והמצוה, והוא לומד ועושה מצוות מתוך הדוחק. סופו לקיימה מעושר - כי יתעשר ונוסף עוד, ויהיו לו שעות מרווחות לעסוק בתורה ולקיים המצות, כי פרנסתו תהיה מרובה, ולא יצטרך אל יגיע כפיו, וילמד בשמחה ובטוב לבב, כי על ידי החכמה שלמד, יהיה לו כל טוב.

וכן מצינו בשלמה המלך ע"ה, שביקש מהקדוש ברוך הוא חכמה, ולא ביקש כסף וזהב. ומשלו על כך משל, למלך שאמר לעבדו שאל מה אתן לך. אמר; אם אשאל כסף וזהב, הנה הוא נותן לי. נכסים וקרקעות הוא נותן לי. אשאל את בת המלך לי לאשה, והכל בכלל. כך אמר שלמה ע"ה, אשאל את החכמה, והכל בכלל, כי בצל החכמה בצל הכסף. וכל המבטל את התורה מעושר - שכמה פעמים וכמה שעות יש לו פנאי ללמוד ואינו לומד. סופו לבטלה מעוני - שיצטרך לטרוח על פרנסתו ולא ימצאנה, עד כי לא יהיה לו פנאי לעסוק בתורה גם כשירצה, מדה כנגד מדה, ונמצא יוצא מן העולם בלא תורה. ע"כ דב"ק.

וראה ראיתי לרבינו חיים פלאג'י בספרו עיני כל חי (ברכות סג.) שכתב לבאר דברי הגמרא שם, "כל המשתף שם שמים בצערו כופלים לו פרנסתו", שידוע כי 'שם שמים' היא התורה, כי כל התורה היא שמותיו של הקדוש ברוך הוא, וכבר כתב הרמב"ם

בהלכות תלמוד תורה, כי כל אדם חייב בלימוד תורה אפילו הוא עני ובעל יסורים, ואם כן, זה שהוא בצער ולא היה יכול ללמוד תורה ולעסוק בה, ועם כל זה עוסק בה מתוך צערו, זוכה שכופלים לו פרנסתו. ע"כ.

וראה זה חדש בחידושי החתם סופר (נדרים צא:) שכתב: אמרה אשה חכמה לבאר את הפסוק "מַיִם גְּנוּבִים יִמְתָּקוּ וְלֶחֶם סְתָרִים יִנְעָם ", מים גנובים - מֵי התורה הגנובים מהלומדים מתוך דוחק ועוני, וחומסים גופם למלאות נפשם מהתורה, ימתקו לבסוף, כי כל המקיים התורה מעוני סופו לקיימה מעושר, ולא עוד אלא שמגלים לו רזי תורה, והיינו "לחם סתרים ינעם", שדברי סתרי תורה ינעם לו. ע"ש.

ומכל זה נלמד, שמי שמצבו הכלכלי דחוק, וזקוק לעבוד שעות נוספות כדי לדאוג לכל צורכי הבית, ובכל זאת אינו מרבה בשעות עבודה, אלא מרבה יותר בשעות של לימוד תורה, ומתחזק בבטחון בה' יתברך, מובטח לו שבורא עולם יכפיל לו את משכורתו, ולא יחסר לו כלום בעולם הזה ולא בעולם הבא. ואם לומד תורה כל היום, אשריו בעולם הזה ובעולם הבא.

לימוד ללא הבנה

כ. ישנם כאלה שחושבים שיש סגולה לסיים את הש"ס בגירסא ללא הבנה, ויושבים שעות על גבי שעות כדי לגרוס דפי גמרא בלי להבין כלל את מה שקוראים, ויש להעיר להם שאסור לעשות כן, והרי זה ביטול תורה שאין כמוהו [29]

אומנם מי שקורא תהלים או שאר ספרי תנ"ך ללא הבנה, וכן מי שלומד בספר הזוהר הקדוש ללא הבנה, יש לו על כך שכר, ואם יכול להבין לפחות את פירוש המילים, ראוי ונכון שיעשה כן [30]

29. בגמרא עבודה זרה (יט.) איתא: לעולם ליגרס איניש אף על גב דלא ידע מאי קאמר. ומרן החיד"א בספרו מראית העין (שם) כתב, שהמגן אברהם סובר שאם קורא משניות ואינו מבין, אין בידו כלום, מפני שאינו נחשב לקריאה. והעיר עליו הרב בינת יששכר מדברי הגמרא הנ"ל, שלעולם יגרוס אדם אפילו כשאינו יודע מה הוא אומר, ומשמע שנחשב לו ללימוד אף כשאינו מבין מה שקורא.

אולם מרן החיד"א יצא לישע דברי המגן אברהם, וכתב שבגמרא מדובר באדם שאין לו אפשרות להבין מה שלומד, והמגן אברהם מדבר כשיש לו שכל להבין את לימודו ואף על פי כן קורא בבלי דעת. ומיהו נראה שאם מבין פירוש התיבות, הגם שאינו יודע הפירוש האמיתי של המפרשים, נחשב ללימוד. ע"ש.

ותבט עיני בספר חסד לאברהם אזולאי (מעין ב נהר כח) שכתב בענין עסק התורה בלא הבנה ובלא פלפול, וזו לשונו: דע שאם תהיה עוסק כל ימיך בתורה בלי להשכיל בה רק שתקרא בה, הנה בזה אתה אוכל החטה עם הסובין שלו והמוח עם הקליפה, כי הקושיות של ההלכה הם הקליפות, ואתה מחוייב להקשות ולשבר הקליפות ולהוציא המוח, ולתרץ ולדקדק המלה ולהבין נעלמה. והעוסק בתורה בלי הבנה כל מה שאפשר בידו, הוא מערב קודש בחול וחול בקודש, ועליו נאמר "ודלא מוסיף יסיף" שחס ושלום חייב מיתה, כיון שבידו לפלפל בתורה ואינו עושה, בזה הוא מחזיק הקליפות ומעמידן. ע"ש.

ובשו"ת יביע אומר (חלק א סימן כו) הוסיף להאריך בזה כיד ה' הטובה עליו, וכתב, שמכאן תשובה לקצת מחכמי הדור, שיש להם סגולה לגמור כל הש"ס בתוך תקופה קצרה בלי הבנה כלל, והוא איבוד זמן, ואינו נחשב להם לימוד, ואין לך ביטול תורה גדול מזה. וטוב מעט בכוונה מהרבות בלי כוונה. ולבטל תלמידי חכמים מלימודם בכדי שיגמרו הש"ס בגירסא בלי הבנה, הוא איסור גמור.

וכן תחזה בשו"ת חיים שאל חלק א (סימן עה אות ב), שכתב גם כן שצריך להבין בש"ס היוצא מפיו פשט הדברים, ומי שיכול להבין ואינו עושה כן, הרי הוא כמתרפה במלאכת שמים. ע"ש. ובספרו מורה באצבע (סימן ב אות מג) כתב: לפחות בקריאת המשנה ישתדל להבין פירוש התיבות, אף שלא יבין פירוש הענין באמת, שאם לא יבין אף התיבות, יש מי שכתב שאינו נחשב ללימוד כלל. ע"כ.

וראה במגן אברהם (סימן נ סק"ב) שכתב, דדוקא בזמניהם שהיו מבינים לשון תרגום, קבעו לשנות פרק 'איזהו מקומן' כדי שיזכה כל אדם ללמוד כל יום משנה. אבל עכשיו שאין מבינים, צריכים ללמוד ולהבין, דאם אומר המשנה ואינו מבין, אינו נקרא לימוד, לכן צריכין ללמוד הפירוש. ע"כ.

לימוד משניות ללא הבנה לעילוי נשמת הנפטר

בשו"ת ציון לנפש חיה (סימן לג) כתב בשם ספר שערי חיים (דף קמ), שנשאל אודות מי שהקדיש סכום לתלמיד חכם בתנאי שילמד בכל יום י"ח פרקי משנה, והתלמיד חכם שהתחיל לקיים התנאי, חזר בו בטענה שהוא לומד י"ח פרקים בלי הבנה, ונוח לו ללמוד שמנה פרקים עם פירוש רבינו עובדיה מברטנורא ותוספות יום טוב. והמקדיש טוען שרצונו יותר שילמד י"ח פרקים, כדי שיסיים המשניות בכל חדש, כיצד עדיף לנהוג. והשיב, שמכיון שלימוד משנה בלי הבנה לא נחשב לימוד, יותר טוב שיקרא ח' פרקים בהבנה, מאשר יקרא י"ח פרקים באמירה בעלמא. ע"ש. והוא כמבואר לעיל.

לימוד תנ"ך ללא הבנה

30. כתב רבינו בחיי בספר כד הקמח (מע' תורה דצ"ג), שכבר ידוע שקריאת התורה מצוה גדולה היא אף על פי שלא יבין מה שקורא, כי פעמים שיקרא אדם פרשה מן התורה ולא יתבונן בעצמו שקרא כלל, מתוך שהוא מחשב בדברים אחרים, ועל זה דרשו בגמרא (ע"ז יט.) לעולם ליגרוס אינישׁ אף על גב דלא ידע מאי קאמר, וקריאה זו קראוה חכמינו ז"ל מצות קריאה, אף שאינו מבין כל מה שהוא קורא. עכ"ד.

ומתבאר מדבריו, שלימוד תורה שבכתב, שונה מלימוד תורה שבעל פה, שאף אם קורא מקרא ואינו מבין מאומה, יש לו על כך שכר לימוד, מה שאין כן בלימוד תורה שבעל פה אין מצוה לקרוא אלא להבין.

וראה למרן החיד"א בספרו שם הגדולים (מערכת י אות שנג) שכתב: כבר אמרו בתנא דבי אליהו, שאפילו קרא כל היום פסוק "ואחות לוטן תמנע" הוא בן עולם הבא, והטעם, כי אותיות ותיבות ההם, יעוררו רוחניותם, וגם יהיה תועלת עצום בהרכבתם, וכל פעם יוליד אור חדש לפי מצב העולמות וצירוף השם המיוחד אשר שולט ברגע ההוא. באופן כי הקורא בתורה בכל מקום אף שלא יבין, מכל מקום האותיות והתיבות עצמן הן הן המרכבה הרכבת צורות הקדושות ורוחניותם. ע"כ.

קריאת זוהר ללא הבנה

כתב מרן החיד"א בשו"ת חיים שאל חלק א (סימן עה אות ב), שלימוד הזוהר הקדוש מסוגל להאיר הנפש, ושכן אמר האר"י ז"ל לבעל תשובה אחד ללמוד בזוהר חמישה דפים בכל יום, אפילו שלא יבין מה שקורא.

ובספרו מורה באצבע (סימן ב אות מד) כתב, שלימוד ספר הזוהר מרומם על כל לימוד, גם אם לא ידע מאי קאמר, ואפילו יטעה בקריאתו. והוא תיקון גדול לנשמה, לפי שאף שכל התורה שמותיו של הקדוש ברוך הוא, מכל מקום נתלבשה בכמה סיפורים, והקורא נותן דעתו על הפשט הפשוט. אבל ספר הזוהר הסודות עצמם בגלוי, והקורא יודע שהם סודות וסתרי תורה, אלא שאינו מבין מקוצר המשיג ועומק המושג. ע"כ.

וכן כתב הגאון רבי חיים פלאג'י בספר זכירה לחיים (חלק ב דף נג) בשם המקובלים, שדווקא בלימוד משנה צריך שיבין פירוש התיבות, אבל בזוהר הקדוש אף שאינו מבין כלל, יעלה לרצון לפני ה'. ע"ש. והו"ד ביביע אומר (חלק א סימן כו), וכתב שמעתה, בודאי שהמסיים את הזוהר הקדוש, שפיר דמי לעשות סעודת סיום אף על פי שלא הבין סודותיו, ופוטר מתענית בכורות בערב פסח.

לימוד הזוהר מועיל הרבה לנשמת הנפטר

כתב רבינו חיים פלאג'י בספרו זכרנו לחיים חלק ב (דף קכט:): שאלה: ראובן שנתן מתנה לשמעון בתנאי שאחר מותו ילמד עשרה דפים מהזוהר בכל יום לעלוי נשמתו. ואחר זמן רב שקיים שמעון התנאי, ראה שאי אפשר לו לסבול ללמוד בכל יום זוהר בלי הבנה, ורוצה לשנות ללמוד שיעור הלכה בעיון [לעילוי נשמת הנפטר], והיורשים טוענים שאינו יכול לשנות מהתנאי שהתנה עם הנפטר, עם מי הצדק.

והשיב הרב, שלימוד בזוהר הקדוש עדיף, שהוא מסוגל הרבה לנשמת הנפטר, ויש לנפטר יותר נחת רוח בלימוד הזוהר. ועל כל פנים, ילמד זוהר שיעור שיוכל לסבול להגות בו, ואחר כך פיו יהגה חכמה בעיון בהלכה, ויקיים אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידיך. ע"כ. והו"ד ביביע אמר (שם).

כא. ישנם בעלי בתים, שיושבים מידי בוקר לאחר התפילה, ולומדים בספר "חק לישראל", ואינם מבינים את פירוש המשניות והגמרא המובאים שם, וראוי ונכון שישתדלו להבין עד כמה שאפשר, ואם בכל זאת לא הצליחו להבין, יש להם שכר על כך [31]

31. כתב רבינו יוסף חיים בספרו בניהו (ע"ז יט.) שמי שיש לו יכולת להבין מה שלומד, רק הוא מתעצל ואינו מטריח עצמו להבין הדברים, אינו יוצא ידי חובה בזה. למשל, מי שלומד משניות ויש לו שכל להבין דברי רבינו עובדיה מברטנורא ותוספות יום טוב על המשנה, אך הוא מתעצל ואינו רוצה להעביר זמן בזה, אלא רצונו ללמוד פרקי משנה במרוצה, אינו יוצא ידי חובה בלימוד זה. אבל אדם פשוט שלא למד בקטנותו בבית הספר, ויודע רק מקרא, ואינו יכול להבין המשנה עם פירוש רבינו עובדיה, הרי זה מקיים מצות לימוד בגירסתו במשניות, ועושה תיקון למעלה בלימודו, ואינו נחשב לימוד לבטלה, מפני שאנוס הוא. ע"כ.

וכן ראתה עיני בשו"ת אדרת תפארת (חלק ב סימן מד) שהאריך להוכיח שמי שאינו יכול להבין את מה שלומד, יוצא ידי חובת תלמוד תורה במה שלומד, והביא דברי הגאון רבי זלמן מלאדי שאפילו אם אינו מבין יש לו ללמוד, ולעתיד לבוא ילמדוהו את מה שלמד בעולם הזה ולא הבין. ע"ש.

והן עתה ראיתי למהר"ש חיררי שליט"א בשו"ת לב שמחה (יו"ד סימן י) שנשאל אודות אדם שרגיל לגרוס משניות בלי להבין אפילו פירוש המִלים, ורצו לומר לו שיפסיק מזה, כי גאון עוזינו החיד"א כתב, שמי שלא מבין אפילו פירוש המלים, לא מועיל לו מאומה. והשיב, שחלילה וחס להפסיקו מלמודו, כי כבר דרשו רבותינו במדרש שיר השירים רבה על הפסוק "ודגלו עלי אהבה", אמר רבי אחא, עם הארץ שקורא לאהבה איבה, כגון

שאומר 'ואייבת' במקום 'ואהבת', אמר הקדוש ברוך הוא ודילוגו עלי אהבה. אמר רבי יששכר, תינוק שקורא למֹשֶׁה מָשֶׁה, לאהרן אהרן, לעפרן עֶפרן, אמר הקדוש ברוך הוא וליגלוגו עלי אהבה. הא למדת שאפילו שמשנה בקריאתו את המובן לגמרי, בכל זאת הוא אהוב לפני בורא עולם. ומזה נלמד לנידון דידן. ולכן ילמד משניות כהרגלו, וה' לא ימנע טוב להולכים בתמים. ע"כ.

ובהקשר לזה ראיתי להרה"ג רבי ברוך יצחק לוין בהקדמת ספרו 'דברי לוי' על הרמב"ם (הל' כלים), שהביא את המשנה באבות: "הוא היה אומר לא עליך המלאכה לגמור ואין אתה בן חורין להבטל ממנה. אם למדת תורה הרבה, נותנין לך שכר הרבה, ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך", וביאר זאת על פי מה שאמרו בברכות (כח:) אנו עמלים והם עמלים, אנו עמלים ומקבלים שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר, והקושיא מפורסמת הרי כל העמלים ובעלי האומניות מקבלים שכרם לאחר גמר מלאכתם?

ונראה דכל בעלי אומניות אינם מקבלים שכר בשביל פעולתם ועמלותם, אלא בשביל גמר ושלמות הפעולה, ואם עמל בזיעת אפים ולא הצליח להוציא מתחת ידו דבר מתוקן, לא יקבל מבעליו שום שכר, ולהיפוך אם השלים את ההזמנה בלא עמל ויגיעה, שכרו אתו.

וזה שאנו אומרים - אנו עמלים ומקבלים שכר עבור עמלות גרידא, אם אפילו לא הצליח לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא ולא ראה ברכה בעמלו, הקדוש ברוך הוא אינו מקפח את שכרו, אלא נותן לו שכר על העמל. אבל בעלי מלאכה העמלים בעבודתם, היגיעה אינה משתלמת כלל, אלא תכלית הפעולה היא הגורמת את השכר, ואם לא השלימו מלאכתם כראוי, לא יקבלו שכר.

וזה כוונת המשנה "לא עליך המלאכה לגמור" אפילו אם לא גמרת להבין את מה שלמדת, אלא שלא בטלת ממנה ולמדת ועמלת בתורה הרבה, נותנין לך שכר הרבה, ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך, בשביל הפעולה גרידא ישלם לך הקדוש ברוך הוא, אף על פי שלא הגעת להבנת הלימוד. ע"כ. ודפח"ח.

ביטול תורה באיכות

כב. אף על פי שמעלת התהלים גדולה מאוד, מכל מקום מי שיכול לעסוק בגמרא ובהלכות, ובמקום זה קורא תהלים, נחשב לו הדבר לביטול תורה [32]

ומכל מקום, אם קורא כמה פרקים בכל יום בהבנה, ומסיים את התהלים פעם אחת בחודש או בשבוע, הרי זה משובח, וכך נהגו לעשות כמה מגדולי ישראל [33]

32. פלא יועץ ערך 'תהלים', וכן כתב בערך 'ידיעה' בשם הפוסקים, שמי שיכול לפלפל בחכמה, ולקנות ידיעה חדשה, ומוציא הזמן בלימוד תהלים וזוהר, לגבי דידיה חשיב ביטול תורה. ע"ש. וראה במשנה ברורה (סימן א ס"ק יב), שמי שהוא בעל תורה ויש לו לב להבין וללמוד, יכול למנוע מלומר הרבה תחִנות ובקשות הנדפסות בסידורים, וטוב יותר שילמוד תורה במקומם.

וכיוצא בזה ראיתי בספר חזון עובדיה (פורים עמוד מט), שהביא קושית המהרי"ץ חיות (מגילה ג.) שהקשה על הא דאיתא בגמרא (שם) מבטלים תלמוד תורה כדי לשמוע מקרא מגילה, וקשה, איך שייך לומר "מבטלים תורה" כדי לשמוע מגילה, והרי קריאת המגילה היא בכלל תלמוד תורה.

ויש לומר דמאחר ואמרו בבבא מציעא (לג.) שהעוסקים במקרא אין זה חשוב כמו העוסקים במשנה ובתלמוד, לכן הפוסק מתורתו כדי לקרוא מגילה, נחשב לביטול תורה, ואף על פי כן צריך להפסיק מלמודו.*)

*). תירוץ נוסף תירץ בספר מאור ישראל (מגילה שם), שמיירי כגון הרב שלומד עם התלמידים, והם שמעו כבר מקרא מגילה, והרב עדיין לא שמע, שצריך הרב לבטל מתלמודו, וילך וישמע מקרא מגילה, אף על פי שעל ידי כך יתבטלו התלמידים מן התורה. א"נ, נראה שלבקיאים במקרא הקוראים בתורה שבכתב, נחשב קריאת מגילה כביטול תורה לגבי העסק בתורה שבעל פה, וכמו שאמרו בשבת (קטו.) שמפני מה אין קוראים בכתבי הקודש בשבת, מפני ביטול בית המדרש, ועיין בירושלמי (שם) שמכאן שהמשנה קודמת למקרא. ובחגיגה (י.) אמרו, "וליוצא ולבא אין שלום" היוצא מדבר הלכה למקרא אין לו שלום. ע"ש.

ועיין בשו"ת לב אברהם (סימן כג) שכתב, שאם אדם מהרהר כל היום בששה מצוות התמידיות [שהובאו בהקדמת ספר החינוך] כל היום, ואפשר לו לעסוק בתורה, עוון ביטול תורה בידו. והעיר עליו בשו"ת מנחת דוד חלק א (סימן קיט) שלא ניתן לומר שמי שמהרהר בזה יחשב לו הדבר לביטול תורה, שהרי מבואר בחינוך (מצוה תיז) שהאדם חייב להרהר במצוות אלו בתמידות, ולא יפסוק חיובן מעליו אפילו לרגע קטן. ע"ש.

ונראה שכונת הרב לב אברהם לומר, שמי שמהרהר כל היום בשש המצוות התמידיות במקום לעסוק בתורה הקדושה, הרי זה ביטול תורה באיכות כפי שנתבאר לעיל, וגם החינוך מודה שאין להרהר בהם כל היום כשיש לו אפשרות לעסוק בתורה. ורק כשאינו עוסק בתורה, יקפיד שלא יסורו המצוות הללו מנגד עיניו. וק"ל.

33. כן כתב הפלא יועץ (שם), וראה בספר לקט יושר (או"ח עמוד קיב ע"ב) שכתב על רבו בעל תרומת הדשן שאמר חקו תהלים בליל ט' באב, וגם ביום ט' באב אמר חקו תהלים, כי לעולם אמר חקו תהלים חצי ביום וחצי בלילה, ובכל שבוע התחיל תהלים במוצאי שבת ומסיים בשבת. ע"כ. ובספר צואה לחיים (אות סח) כתוב שרבינו חיים פלאג'י היה קורא תהלים בכל יום תדיר ולא פסיק. וראה עוד בספר 'המשגיח' (עמוד 390).

וכתב בספר מסילת ישרים (פרק כא), שמה שיועיל הרבה לקנות החסידות, הוא גודל ההסתכלות ורוב ההתבוננות על גודל רוממותו יתברך, ועל רוב חסדיו עמנו, ועל גודל אהבתו יתברך לישראל וכו'. וכדי להגיע לזה, צריך האדם שיתבודד בחדרו, וירכז כל מדעו ותבונתו אל העיון בדברים האמתיים האלה. והנה ודאי שיעזרהו לזה רוב ההתמדה והעיון במזמורי דוד המלך ע"ה וההתבוננות במאמריהם וענינם, כי בהיותם כולם מלאים אהבה ויראה וכל מיני חסידות, הנה בהתבוננו בם, לא ימנע מהתעורר בו התעוררות גדול לצאת בעקבותיו וללכת בדרכיו. ע"כ.

בענין קריאת תהלים שלוש פעמים בימי השובבי"ם

כתב הגאון רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל בספרו אור לציון (זכרון הדסה עמוד לב) בשם קונטרס היחיאלי לגאון המקובל רבי יצחק אלפייה זצ"ל, שמי שמתענה יום אחד תענית דיבור, ולומד את התהלים שלוש פעמים, נחשב לו כהפסקה גדולה "לתענית משבת לשבת" כמו שכתב הנועם אלימלך. ותענית משבת לשבת נחשבת לששים וחמש אלף ושש מאות תעניות. ע"כ. ואף שלא מקובל מרבינו האר"י שנחשב להפסקה, אבל אדם גדול אמרו, וזה אחד מהתיקונים הגדולים ביותר. עכ"ד.

וראיתי להרה"ג רבי בן ציון מוצפי שליט"א בשו"ת מבשרת ציון (חלק א עמוד רטז) שנשאל על המנהג לקרוא התהלים שלוש פעמים ברציפות ביום אחד [כגון בימי השובבי"ם], בגירסא ללא הבנה כלל, וחושבים שזה סגולה לכפרת עוונות, ופעמים שמרוב המהירות אינם מדקדקים בקריאת הפסוקים כראוי, האם יש מקור לזה או לא. והביא דברי קודשו של הגאון רבינו עזרא עטיה זיע"א שסיפר על המקובל האלקי הרב אברהם עדס זצ"ל, שהתפרסם כבעל רוח הקודש, כשהיו שוכרים אותו לומר תהלים לרפואת איזה חולה או לעילוי נשמת נפטר, היה מתנה עם השוכר בפירוש שאינו מתחייב למספר פרקים שמבקשים ממנו, אלא לשעה אחת או שעתיים, מפני שאינו רגיל לקרוא תהלים בגירסא אלא בהבנה, כי הקדוש ברוך הוא מונה שעות ואינו מונה דפים.*)

*). א"ה: מה שכתב שאין הקדוש ברוך הוא סופר דפים, הנה בספר אור לציון (עמוד חי) כתב שעצם ריבוי התורה מכפר, כדאיתא בויקרא רבה (ריש פכ"ה) רב הונא אמר, אם

נכשל אדם בעבירה חייב מיתה בידי שמים, ואם היה למוד לקרוא דף אחד, קורא שני דפים, ואם היה למוד לקרוא פרק אחד, קורא שני פרקים. עכ"ל.
ויש לדקדק מדברי רב הונא, מדוע לא אמר אם היה רגיל ללמוד שעה ילמד שעתיים, למה יש צורך להרבות בכמות? אלא משמע שיש חשיבות גם לכמות הדפים, שעצם ריבוי התורה מכפר, שיהיה הרבה תורה בעולם. ע"ש. וצריך לומר דמיירי שמרבה בלימוד תורה בכמות ובאיכות, וזה עדיף ממיעוט לימוד תורה באיכות, אבל ריבוי תורה ללא איכות, הרי זה פחות ממיעוט תורה באיכות. וק"ל.
וכן היה מנהגו של הצדיק הקדוש רבי סלמן מוצפי זיע"א, שכאשר היה קורא תהלים ביום חג השבועות, היה לוקח ספר תהלים עם פירוש הרד"ק. וכן היה מנהגו של הגאון רבינו יוסף חיים ביום ראש השנה וביום חג השבועות ללמוד תהלים, והיה מחדש חידושי תורה תוך כדי קריאה, ומניח זרעונים בתוך הספר לסימן [שבעמוד זה התחדש לו חידוש], ובמוצאי יום טוב היה נוטל קולמוסו וכותב החידושים בספר.
ומאחר שצריך לקרוא התהלים בהבנה ולא בגירסא בעלמא, לכן היה הצדיק רבי סלמן מוצפי מתנגד לאותם שמבטלים סדר לימודם ולומדים ג' פעמים התהלים, וגם אומרים שהוא במקום כמה אלפי תעניות, וכמה פעמים דיבר נגד מנהג זה בתוקף בפומבי. ע"כ.
וראה בילקוט יוסף מהדורת תשס"ד (סימן א עמוד קעו) שכתב בשם מרן רבינו עובדיה יוסף שליט"א, שאברכים בימי השובבים, אין להם לבטל מסדר לימודם, כדי לקרוא תהלים, אלא יעסקו כדרכם בש"ס ופוסקים בעיון.

קריאת תהלים בראש השנה

כתב הגאון רבי שלמה קמחי בשו"ת מלאכת שלמה (סימן ו): מנהגינו שביום ראש השנה אחר התפלה והסעודה, אנו מתאספים ועוסקים באמירת תהלים, ויש תלמיד חכם השקוד על לימודו בגופי הלכות יומם ולילה, ורוצה לפטור עצמו מלקרוא התהלים, באומרו מה לי גופי הלכות שאני עוסק בהם תמיד ומה לי תהלים. ונראה שאינו יכול לפטור עצמו מקריאת התהלים, וקצת סמך לזה ממה שכתב הכנסת הגדולה אורח חיים (סימן תרכ"א), בשם רבינו ישעיה אחרון ז"ל, שאותם תלמידי חכמים שעוסקים בתורה בבית הכנסת ביום הכפורים בשעה שהצבור מתפללים, ומשתמטים מלהתפלל אותם תפלות וסליחות ותחנונים עמהם, לא יפה עושים. ע"ש. והוא הדין לאמירת תהלים שהוא כאילו עוסק בנגעים ואהלות, ויש בו סגולה להכרית כל החוחים והקוצים, ונחשב כסליחות ותחנונים. ע"כ.

וכתב על זה בשו"ת יחווה דעת (חלק ג סימן מד), ולי נראה שאין בכך כלום, ורשאי התלמיד חכם לעסוק בגופי הלכות ביום ראש השנה כדרכו בקודש, שהרי אמרו בבבא מציעא (לג.) העוסקים במקרא מדה ואינה מדה, תלמוד אין לך מדה גדולה מזו. ואין שום ראיה מדברי רבינו ישעיה אחרון לנידוננו, ששם התפילות והסליחות והתחנונים הם באמצע התפלה, ולא נפיק סדרא דיומא, ויום הוא שנתחייב בתפלות וסליחות ותחנונים, ואם לא עכשיו אימתי. אבל העוסקים בתהלים בראש השנה הוא סדר בפני עצמו, ואין אדם לומד אלא במקום שלבו חפץ.

תענית ביום הפטירה

כג. מצוה על הבן להתענות ביום שמתו בו אביו או אמו. ומתענה מעלות השחר עד צאת הכוכבים, ואומר "עננו" בתפילתו [34]

ואף אם על ידי התענית עלול הבן למעט בלימודו, אל יבטל את התענית, וילמד באותו היום דברים קלים, כגון תהלים וספרי מוסר וכיוצא בזה [35]

34. כתב בספר חסידים (סימן רלא) מה שמתענין הבנים ביום שמת אביהם, שהרי דוד התענה על שאול כי קראו אבי, וצם על יהונתן ועל אבנר, כי יש לצום על מיתת אדם חשוב. דבר אחר, לפי שהאב והבן גוף אחד, דין הוא שיצטערו הבנים. ע"כ. וכן כתוב בשולחן ערוך (יו"ד סימן תב) בהגה בשם הכל בו, שמצוה להתענות יום שמת בו אביו או אמו. וכתב שם הלבוש, שנוהגים להתענות ביום שמתו הוריו, כדי שיעשה הבן תשובה מפני הסכנה דריעא מזליה ביום זה שמת בו אביו או אמו.

וגם בקיצור שולחן ערוך (סימן רכא סעיף א) כתב, שמצוה להתענות בכל שנה ביום שמת בו אביו או אמו, כדי להתעורר לתשובה לפשפש במעשיו באותו היום, ולהתחרט עליהם, ועל ידי זה יזכה את אביו ואמו שיתעלו בגן עדן, ולערב בתפלת המנחה אומר עננו כמו בכל תענית יחיד. ועיין בשו"ת בית היוצר (ח"א סימן מה) שלימד זכות על אותם העושים סיום מסכת ביום היארצייט של הוריהם כדי להיפטר מהתענית. ע"ש. וראה עוד בשו"ת פעולת צדיק (חלק ב סימן רסא).

האם הבן יתענה ביארצייט גם כשאביו היה צדיק

בשו"ת חיים ביד (סימן קטז) כתב רבינו חיים פלאג'י, שמעתי באומרים לי, כי כשאביו צדיק אין צריך לומר עליו קדיש ולא הפטרה ולא להתענות, מכיון שכל הטעם שעושים כן הוא כדי להצילו מגהינם, והרי כיון שהוא צדיק, אין צריך לכל זה.

ואנכי הרואה שלא צדקו בדבריהם כלל מכמה טעמים, האחד הוא משום דכתיב "אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא" וידוע שהרמב"ם הוכיח במישור למי שלא היה

רוצה לומר וידוי. וידוע דרבינו האר"י ז"ל גילה לנו, שבעולם העליון דנים אפילו לצדיקים כחוט השערה, וכן להעלותו בכל שנה ממעלה למעלה.

ואיתא בזוהר הקדוש (וישב דף קפז:) ששאלו על מי שהוא תלמיד חכם זכאי ושלם דאשתדל באורייתא יומי ולילי וכל מעשיו לשם שמים ולא זכה לבנים ומת, האם אשתו צריכה יבום או לא ואמרו שודאי צריכה יבום בגלל שאין אנו יודעים אם היה שלם במעשיו אי לאו. ע"ש. הרי דאף על גב שהוא תלמיד חכם וצדיק ועסק בתורה לשמה, עם כל זה כיון שאדם יראה לעינים וה' יראה ללבב, אנו לא יודעים בבירור עליו, ומשום ספק יש לנו לעשות היבום לתיקון נפשו, וכן יש לנו לתקן שאר תיקונים לעילוי נשמתו.

ובר מן דין דאפילו אם נודה להם דהם צדיקים גמורים ואינם צריכים ללימוד ולמצות שלנו להצילם מן הדין העליון כי זכותם הרבה מאד, מכל מקום על ידי שהבן לומד בתורה ועושה מצות, ממילא רווחא שיגיע לו לאב נחת רוח גדול גם מצד בנו, ומי לנו גדול בתורה ובקדושה ובחסידות כרבי שמעון בר יוחאי זיע"א ועם כל זה אמרו בזוהר הקדוש, כי עסק התורה של בנו הקדוש רבי אלעזר מועיל לו.

גם אמרו באידרא קדישא, שבזכות רשב"י עיטרו לרבי פנחס בן יאיר חמיו 70 עיטורים, ומי לנו גדול כרבי פנחס כמבואר בפרק קמא דחולין, שלא היה ראוי רבינו הקדוש שיבוא לסעוד אצלו עד שגבה הר ביניהם, ואמרו אמוראים קדושי עליון "אנחנו כחמורים ולא כחמורו של רבי פנחס בן יאיר".

וחוץ מזה נראה לומר, כי על ידי שהבן מסגל בתורה ובמצות ועושה צדקה ומחזיק ידי לומדי תורה לעילוי נשמת מר אביו ומרת אמו והקרובים אליו, הגם כי יהיו צדיקים וחסידים, הרי הוא זוכה על ידי זה שהמה בצדקתם בעולם העליון יתפללו בעדו שיהיה לו אורך ימים ועושר וכבוד על ידי זה, ויושפע מן השפע העליון לו שפע ישועה ורחמים.

ועיין בספר מקום שמואל (סימן פ) שהביא משם תשובה אחת שכתוב בספרי הקבלה, שבכל שנה ושנה יום שמת המת, דנים את האב המת, לכן הבן אומר קדיש להגן על המת, על כן פסק שאסור לאכול אפילו בסעודת מצוה. ועיין להרב שב יעקב (אה"ע סימן טז) שכתב: ונראה לי שהקדיש אינו משום גיהנם או כפרה, אלא תועלת גדול לנשמת המת מטעם הכמוס. ואם כן אין הבדל אם המת היה צדיק או לא.

ועוד נראה לומר, כי כיון שאמרו רבותינו ז"ל שהטעם שתיקנו להתענות ביום שמת בו אביו ואמו, משום דאיתרע מזליה ויש לו לבקש רחמים מה' יתברך ולשוב בתשובה שלימה, אם כן כל לימוד תורה וקיום מצות שעושה בעדו בעצם היום הזה, אגוני מגנא ואצולי מצלא מכל פגע רע, ויזכה לשנים רבות נעימות וטובות. ע"כ.

35. כן כתב בספר יקרא דחיי (עמוד 164 בנד"מ) בשם הגאון רבי שריה דבילצקי שליט"א. ומאחר שמנהג זה מוזכר בראשונים כמלאכים [כמבואר בתשב"ץ (סימן תכה הובא בבית יוסף יו"ד סי' תג), ובכלבו (הובא בבית יוסף שם סי' שעו) ובאגודה (שבועות פ"ג אות ט) ושו"ת מהרי"ל (סימן ז) ובשו"ת תרומת הדשן (סימן רצג) ובשו"ת מהר"י מינץ (סימן ט) ועוד], לפיכך אין לזלזל בו.

ואנכי הרואה למורינו ראש הישיבה בספרו ילקוט יוסף הלכות אבלות (תשס"ד עמוד תרטו) שכתב: יש הנוהגים להתענות בכל שנה ביום פטירת אב ואם, ומנהג טוב וחשוב הוא. אולם אם התענית מפריעה לו בלימוד התורה, שבגללה ימנע מללכת לשיעור תורה, או תלמיד חכם שימעט בלימודו בגלל התענית, אין להתענות כלל, אלא ירבו בלימוד תורה ביום זה יותר מהרגיל. וציין שם לדברי החתם סופר (חלק א סימן קסא).

וישא אברהם את עיניו וירא והנה בשו"ת חתם סופר (שם) נשאל מאחד שמסופק אם מת אביו בד' בחדש או בה' בו, איך יהיה דינו בכל מנהגי היארצייט באמירת קדיש והדלקת נר ותענית. והשיב, שאם יש עוד אחים במקום אחר היודעים בברור את יום היארצייט ויאמרו קדיש והדלקה ותענית לעילוי נשמת האב, יעשה הקדיש והתענית ביום ד' לחודש. אך אם אין לו אחים בעולם, נמצא ביום היארצייט שצריך האב תיקון לנשמתו ביום הדין שלו, ואין לו מי שיתקן נשמתו, ואם נאמר שיעשה הבן רק ביום הראשון, אולי איננו יום היארצייט וביום השני שהוא יום היארצייט והאב צריך לתיקון אין מי שיעמוד בעדו, ועל כן יעשה האזכרה בשניהם.

מיהו לישב בתענית שני הימים קשה, וכל שכן למי שעוסק בתורה אשר ממש יצא שכרו בהפסדו, ויש כמה מהאחרונים שכתבו דטעם התענית אינו לתיקון נשמת האב רק משום ריע מזליה דהבן ומאן דלא קפיד לא קפדינן, ונהי בעלמא אין להקל כיון שהוזכר בש"ס שיום שמת בו אביו כיום שנהרג בו גדליה (שבועות כ.), מכל מקום בכהאי גוונא יש להקל שלא להתענות אלא ביומא קמא, ויום שלאחריו יוסיף בלמוד ועבודת ה', שזה טוב מכל הקרבנות. עכ"ד.

עין רואה שהחתם סופר לא פטר את הבן מן התענית בגלל שעוסק בתורה, אלא פטר אותו מלצום יומיים, אבל יום אחד ודאי צריך לצום, ומנהג ישראל דין הוא ואין לבטלו. וראה עוד בשו"ת הרשב"ן (או"ח סימן רא) שתענית היארצייט הוא תקנת הקדמונים, דכן מצינו במגילת תענית שהביאו הימים שמתו בהם הצדיקים שמחויבים להתענות בהם, ואמרו שמתענית בהם כמו מן התורה, והחוב על הבנים להחשיב אבותיהם כצדיקים. ע"ש.

ואל תקשה לי מדברי הבן איש חי (פ' כי תצא אות כג) שהמלמד תינוקות לא יתענה בתענית היארצייט של הוריו, כי בזה ממעט במלאכת שמים. ע"ש. דהתם משום שאחרים תלויים בו ואם יתענה יגרום לביטול תורה דרבים וגם חשש גזל בידו, לכן פטרוהו מהתענית. אבל הכא שמפחית מלימודו כדי להתענות להצלת נפשו ולהצלת נפש הוריו שפיר דמי.

תיקון חצות

כד. ראוי לכל ירא שמים לומר תיקון חצות בכל לילה, וגם תלמידי חכמים העוסקים בתורה ראוי שיאמרו תיקון חצות, [ויאמרו הנוסח המתוקן מרבינו האר"י ז"ל ולאחר מכן יחזרו ללימודם] [36]

36. כתב כף החיים פלאג'י (סימן ג אות ל) שאפילו תלמיד חכם שהגיע להוראה, יש עליו חיוב לומר תיקון חצות, רק שלא יאריך בתיקון חצות על ידי אמירת קינות וכו', אלא מה שצריך ביותר, דהיינו הנוסח המתוקן מרבינו האר"י בלבד, בלא שום תוספת. והביא דבריו בספר הליכות עולם חלק א (פ' וישלח אות ה), וכתב שכן ראוי לנהוג. וראה עוד בספר שואג כארי (עמוד נו).

להפסיק מלימודו לצורך קיום מצוה

כה. אדם שיושב ועוסק בתורה, והזדמנה לו מצוה, כגון שהוזקק לעזור לזולת וכדומה, אם אפשר למצוה להעשות על ידי אחרים, לא יפסיק מלימודו, מפני שמעלת הלימוד שלומד, גדולה יותר מכל המצוות [37]

אבל אם אין מי שיעשה את המצוה שהזדמנה לפניו, יעשה את המצוה, וכשיסיים לעשותה יחזור לתלמודו [38] **משום שעיקר הלימוד הוא בשביל לקיים את המצוות** [39]

37. בספר מטה משה (עניני מילה פרק ד) סיפר מעשה שביקשו מחסיד אחד לשבת סנדק ולהיות שושבין לחתן, ואמר להם החסיד, שיבקשו מאחרים לעשות כן. וכששאלוהו מדוע הוא נמנע מקיום מצוות אלו, אמר להם שמאחר ויש אחרים שיכולים לקיים מצוות אלו, עדיף לי לעסוק בתורה ובמצוות. אבל מצוה שאין רודפים אחריה, רדוף אחריה. ע"ש.

והבט בספר חסידים (סימן תתרה) שכתב: רב יהודה אמר, העוסק בצרכי ציבור כאילו עוסק בדברי תורה. החכם מצא תלמידו שהיה עוסק בצרכי ציבור, אמר לו עזבת את התורה, רע עשית, שהרי מרדכי כשעסק בתורה נמנה למעלה מכל הנביאים, וכשהיה עם המלך נמנה למטה. ומה שאמר רב יהודה שהעוסק בצרכי ציבור כאילו עוסק בתורה, זהו כשאין אחר עוסק בצרכי צבור, אבל אתה כיון שיש לך שעוסקים בצרכי צבור כמוך, עליך נאמר "חשבתי דרכי ואשיבה רגלי אל עדותיך". ע"כ.

ובספר מאור ישראל (מו"ק דף ט:) הביא דברי הגמרא בבבא בתרא (קטז.), שרבי יהושע בן לוי לא היה הולך לנחם אבלים, אלא אם כן לא היו לנפטר בנים, שאז היה הולך לביתו של הנפטר כדי לנחם, לפי שלא היה רוצה להתבטל מלימודו. ונראה דהיינו טעמא, משום שאפשר למצוה להתקיים על ידי אחרים, הילכך אפילו בזמן שעדיין לא התחיל בלימודו, היה רשאי להמנע מללכת לנחם אבלים. ע"ש.

38. כן פסק הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (פרק ג הלכה ד), וציין שם הכסף משנה שהמקור לזה הוא בירושלמי (פסחים פרק אלו עוברין), ושם מסופר על רבי אבהו, ששלח את רבי חנינא בנו שילמד תורה בטבריה, באו ואמרו לרבי אבהו: בִּנך גומל חסד הוא [שהיה קובר מתים]. שלח לו אביו: המבלי אין קברים בקיסרי שלחתיך לטבריה? כבר נמנו וגמרו שהתלמוד קודם למעשה. ואמרו על זה בירושלמי (שם), שכל זה דווקא כשיש שם מי שיעשה את המצוה, אבל אם אין שם מי שיעשה את המצוה, המצוה קודמת לתורה. וכן פסק בשלחן ערוך (סימן רמו סעיף יח).

39. ברכי יוסף אורח חיים סימן לח. ע"ש. וכן תחזה בספר ערוך השולחן (סימן רמו סעיף ב), שאין לשאול למה מפסיקים מן התורה לקיים מצוה שאי אפשר לקיימה על ידי אחרים והרי תלמוד תורה שקול כנגד כל המצוות כולם, דזהו וודאי שתורה בלא מצוות לאו כלום היא, וכל מי שאין לו אלא תורה, אפילו תורה אין לו, ותכלית התורה הוא ללמוד וללמד לשמור ולעשות. אבל כשאפשר לעשות על ידי אחרים, מצות לימוד התורה גדול מהמעשה. ע"כ.

למנוע הפרעה בדרשה

כו. יש להזהיר את משפחת האבלים שלא יחלקו כיבוד לקהל באמצע הדרשה של הרב, מפני שעל ידי חלוקת הכיבוד נגרם הפרעה וביטול תורה לכל הקהל, ואין בכך נחת רוח לנפטר [40]

40. כן העיר לנכון בספר יקרא דחיי (עמוד 208 בנד"מ) והוסיף שם, שיהיה אחד מבני המשפחה שהוא אחראי להודיע לפני תחילת הדרשה והתפילה, שכולם יכבו את הפלאפונים וכן את הטלפון של הבית, כדי שלא יהיה הפרעות בדרשה ובתפילה, אפילו אם צילצלו לבית כדי לנחם את אחר האבלים, אין להעביר לו את הטלפון באמצע הדרשה.

וכמו כן יש להזהיר את בני המשפחה שאף על פי שהגיע זמן תפילת מנחה או ערבית, שלא יפריעו ויזרזו את הדרשן לסיים, מפני שעיקר שמחת הנפטר בשמים, שיש דברי תורה וחיזוקים וקבלות של עול מצוות, וחוץ ממה שהם מפריעים ומצערים את הדרשן,

הם יותר מצערים את אהובם וקרובם אשר נשמתו משתוקקת לכל מילה של תורה וחיזוק.

ועוד יש להזהר שלא לחלק סידורים לקהל באמצע הדרשה שמתקיימת לפני התפילה, וכן לא לנקוש עם קופות צדקה על מנת להתרים אנשים ולזכותם במצות צדקה, כיון שבשעת הדרשה מתרימים את האנשים לתורה וליראת שמים, שזה חשוב פי כמה וכמה יותר, וטוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף. ועיין במסכת שבת (ל:).

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם